

54683 1973 JAN 29

54683

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS

A

**SZEGEDI TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI**

1969

SZEGED, 1969

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS

**A
SZEGEDI TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI**

1969

ELSŐ RÉSZ

SZEGED, 1969

MEGYERI JÁNOS és SZENDREI JÁNOS

közreműködésével

szerkesztette:

BENKŐ LÁSZLÓ

I. MARXIZMUS—LENINIZMUS

A KIBERNETIKA HELYÉRŐL A TUDOMÁNYOK RENDSZERÉBEN

Írta: RIGÓ JÁZON

Korunkban egyre több tudományág bontakozik ki, amelyek a mozgásformák egymásba való átmenetét vagy több mozgásforma kölcsönhatását vizsgálják. Ez azzal magyarázható, hogy a magasabb rendű mozgásformák viszonylagosan magukban foglalják az alacsonyabb rendűt. Így a bonyolultabb mozgásformákban feltétlenül találhatunk olyan törvényszerűségeket, amelyek egy-egy kevésbé összetett mozgásformára jellemzők. A „közös” törvényszerűségek kutatásának igénye hozta létre a kibernetikát, mint tudományt is.

A kibernetika fogalmának tartalma az ókortól kezdődően sok változáson ment keresztül. Az ókor filozófusai „az emberek, a társadalom irányításának művészetére is értették e szót.” [1] Ez a felfogás megmaradt a későbbiekben is. Ampère 1834-ben a tudományok osztályozásánál a politika harmadrendű tudományának tartotta a kormányzás tudományát. [2] A kibernetika címszó alatt írta: „...et securat cives ut pace fruantur.” (...biztosítja, hogy az állapolgárok élvezhessék a békét.) [3]

A modern kibernetika megalkotójának, N. Wienernek javaslatára olyan tudománynak a megjelölésére szolgál a kibernetika szó, amely az élő szervezetekben és a gépekben megtalálható vezérlési folyamatokat vizsgálja. A kibernetika fogalma, a kibernetikának — mint tudománynak — tudományrendszerben elfoglalt helye nem tisztázódott, sok vitára ad okot. A következőkben igyekszünk — különböző felfogások bírálatán keresztül — bizonyítani a kibernetika absztrakt tudomány jellegét.

1. Igen elterjedt vélemény, hogy a kibernetika *alkalmazott tudomány*. Sőt, ezt a tudomány-csoportot leszűkítve, technikai tudománynak tekintik.

BÓNA ERVIN egyik tanulmányában az alkalmazott tudományról a következőket olvashatjuk: „Az alkalmazott tudományok az általános törvényeket sajátos objektumokkal kapcsolatban sajátos viszonyok között, tehát valóban sajátos megjelenési formában tanulmányozzák.” [4] Sőt a legtöbb esetben „a tanulmányozás tárgyát nem egyetlen általánosabb törvény (vagy egyetlen mozgásforma néhány törvénye) képezi, hanem rendszerint ilyenek komplexuma.” [5]

Látszólag a kibernetika a fentieknek teljesen megfelel, tehát alkalmazott tudomány. Azonban az alkalmazott tudományok olyan általános törvényeket kutatnak, amelyeket már más tudományágak valamely oldalról feltártak. Ezen általános törvények speciális esetekre való alkalmazása az alkalmazott tudomány.

A kibernetika viszont vezérlési, szabályozási rendszerekről olyan általános törvényeket állapít meg, amelyeket egyetlen más tudomány sem kutat. Igaz, hogy kialakulásában és továbbfejlődésében sok tudományág vett és vesz részt, de itt nem arról van szó, hogy ezeknek a tudományoknak az eredményeit használja fel más objektumokkal (pl. gépekkel) kapcsolatban. A kibernetika ezeknek a tudományok-

nak a módszerét, valamint magukat a tudományokat, mint módszert alkalmazza. Így vált a kibernetika módszerévé a matematika, a matematikai logika stb.

A kibernetikát, mint alkalmazott tudományt tüntetik fel a következő meghatározások: „A kibernetika olyan tudomány, amely matematikai módszerekkel tanulmányozza a vezérlő rendszereket és a vezérlés folyamatát.” Továbbá: „A kibernetika olyan tudomány, amely a valóságban végbemenő vezérlési folyamatokat leíró algoritmusok megalkotásának módszereit, felépítését és azonos átalakításait tanulmányozza.”[6]

Itt pontosan arról van szó, amit az alkalmazott tudományokról elmondtunk. Ezek szerint ugyanis a kibernetika nem tesz mást, mint a matematika törvényeit sajátosan alkalmazza. Az igaz, hogy a matematikai módszereket is felhasználja a kibernetika, azonban ebben nem merül ki a két tudomány kapcsolata. A kibernetika nem csupán kész matematikai formákat vesz át, hanem maga is alkot ilyeneket. A kibernetika inkább azt a gondolkodási módot veszi át a matematikától, amely a mennyiségi viszonyok rendezésére, formai kifejezésére szolgál.

Ezen túl a kibernetikának sajátos, csak rá jellemző módszerei is vannak. A kibernetika a matematikát, mint nyelvet használja. Ezzel a matematika tudomány jellege a kibernetikában nem tűnik el, hiszen bizonyos új vonásokkal gazdagodik is a matematika.

Ugyancsak alkalmazott tudományként tárgyalja a kibernetikát Birjukov és Szpirkin: a kibernetika, mint a matematika és logika elméleti alapján, valamint a korszerű automatika, különösképpen az elektromos digitális számoló, vezérlő és informáló gépek eszközeinek alkalmazásán alapuló és a bonyolult dinamikai rendszerekben végbemenő vezérlési folyamatokról szóló tudomány sajátosságainak a feltárása. [7]

L. Couffignal határozottan tagadja a kibernetika alkalmazott tudomány voltát. [8] Ezt a véleményét a tudomány és a kibernetika közti különbségek vázolásával igyekszik megalapozni. A különbségek a következők: a tudomány a testek viselkedésének leíró törvényeit fedezi fel. A kibernetika a tevékenységek programját dolgozza ki. A tudomány általánosításra törekszik. A kibernetika a hatékony cselekvés programját kidolgozva csupán a környezet meghatározott tartományával foglalkozik. A tudomány a jelennel és a múlttal foglalkozik, a kibernetika a jövővel is.

Egyetértünk azzal a megállapítással, hogy a kibernetika nem alkalmazott tudomány, de aligha lehet egyetérteni a kifejtett „különbségekkel.” Couffignal „különbségeire” és a további véleményére a későbbiekben még visszatérünk.

Az alkalmazott tudomány-csoporton belül található a műszaki tudományok. Sok szerző eltúlozva a kibernetika gyakorlati oldalát, úgy látja, hogy a kibernetika technikai tudomány: „Az a vélemény, hogy a kibernetika műszaki tudományként jött létre, még nagyon elterjedt.” [9]

A műszaki tudományoknak sajátos tárgyak van, mégpedig a másodlagosan objektív valóság formái. A kibernetika viszont a tárgyat képező „objektumokat” nemcsak erről a területről veszi. Az elsődlegesen objektív valósághoz tartozik pl. az élszervezet, amely szintén vezérlő, szabályozó rendszer. Sőt „a kibernetikai törvényszerűségek konkrét, a természetben tapasztalható megnyilvánulásai éppen a magasabb rendű mozgásformák működésében jelentkeznek a leghatározottabb formában.” [10] Vagyis nem a gépek jelentik a kibernetika egyedüli, kizárólagos objektumait. A szabályozás törvényszerűségei az élő-szervezetben, a társadalomban mutatkoznak meg a legvilágosabban.

E. SZAPARINA azáltal, hogy csupán kétféle kibernetikát különböztet meg, szintén nem látja világosan a kibernetika helyét a tudományok rendszerében. Ugyanis nem-

csak technikai és biológiai kibernetikáról beszélhetünk. [11] Az utóbbi időben kialakult: a matematikai kibernetika, amely az automaták, szabályozó, vezérlő rendszerek általános, absztrakt elméletével foglalkozik; a műszaki kibernetika, amely szilárd testekből (félvezetők, jelfogók stb.) felépített elektronikus, pneumatikus, mágneses stb. elven működő automaták konstrukciós elveivel, az elemek tulajdonságai-val, helyettesíthetőségével stb. foglalkozik; a biológiai kibernetika, amely az élőszervezetek szabályozási mechanizmusát stb. tanulmányozza; a gazdasági kibernetika, amely a közgazdasági életben szereplő dinamikus rendszerek szabályozó mechanizmusainak struktúráját vizsgálja stb. [12]

Látható tehát, hogy a műszaki kibernetika a kibernetikának mint komplex tudománynak csupán az egyik ága.

„A kibernetika első, talán még némileg pontatlan és nem egészen egybehangzó következtetései a mechanikus szemlélet nyomait mutatják. Gyakran csak egyik oldalról, az alkalmazás oldaláról mutatják be a dolgokat. Az emberben az a benyomás keletkezhetik, hogy az egész kibernetika nem egyéb, mint a tudomány alkalmazásának egy új ága, amely komplex módon használja fel az ismert természettudományok anyagát. De hogyan magyarázható akkor az a tény, hogy egy tudomány, amelynek eszerint nincs is saját tárgya, nemcsak gyakorlati, de elméleti téren is nagy sikereket ér el? Ez meglehetősen paradox módon hangzik. Ám a paradoxon csak látszólagos, mert a kibernetikának kétségtelenül megvan a maga tárgya. Nem egyszerűen más természettudományok függvénye, bár felhasználja ezek anyagát.” [13] Ukraincev fenti véleményével egyetérték, kivéve az utolsó mondatban foglaltakat, amelyekre még visszatérek. Véleményem szerint ugyanis a kibernetika nem természettudomány.

2. A kibernetika helyére vonatkozó nézetek között a második csoportot alkotják azok, amelyek *matematikai tudománynak* tekintik a kibernetikát. E. KOLMAN a következőket írja: „A kibernetika olyan tudományos elmélet, amely teljesen különböző természetű, mennyiségi viszonyaikban egymáshoz hasonló és ezért egységesen értelmezhető folyamatokat tanulmányozza.” [14]

A hagyományos tudományok közül a matematika sajátossága a jelenségek mennyiségi oldalának vizsgálata. Ha a kibernetika csak ezt az oldalt kutatja, akkor szintén matematikai tudomány. Kolman egy másik munkájában egyértelműen kijelenti, hogy a „kibernetika matematikai tudomány (ahogyan például a mechanika és a kristálytan is az), de mégsem része a matematikának, mert műszaki, fizikai, fiziológiai és egyéb ismereteket is magában foglal.” [15]

Csakhogy a kibernetika hiába értelmezi tágan a mennyiség fogalmát (a struktúrá-t is beleértve) nem tekinthet el teljesen a minőségtől. Azokat a rendszereket amelyeket a kibernetika vizsgál így határozhatjuk meg: olyan anyagi rendszerek, amelyek állapota állandóan változik, és amelyeknek lényegét az egyszerűbb rendszerek kölcsönhatása adja meg. Az ilyen rendszer vizsgálata pedig a minőség figyelembevételét is megköveteli. A kibernetika mielőtt „kibernetikai törvényszerűségeket” kezd kutatni, azt igyekszik megállapítani, hogy az illető rendszer minőségileg milyen, azaz rendelkezik-e a dinamikus önszabályozás sajátosságaival. Ez ugyanis minőségi megkülönböztető jegye az anyagi rendszereknek. Csak ezek után tekinthet el a minőségtől és kezelheti a rendszereket egyenrangúnak. Ezzel kapcsolatban Saljutyinnak az a véleménye, hogy a kibernetika a közös minőségi jellemzőkkel rendelkező rendszereket vizsgálja.

(Nem értek egyet azzal sem, hogy a mechanika és a kristálytan matematikai tudomány, azonban ennek tárgyalása nem feladatom.)

3. A kibernetika tudományrendszerben elfoglalt helyével foglalkozó nézeteket

vizsgálva találkozhatunk olyan véleménnyel, amely szerint a kibernetika *természettudomány*.

IB NÖRLUND a kibernetika és a marxizmus viszonyát vizsgálva megállapítja: „A kibernetika nem filozófia, hanem egyfajta igen általános természettudomány, melynek alkalmazási köre rendkívül széles. [16]

Hasonlóan vélekedik UKRAINCEV, aki a kibernetika tárgyát kutatja és megállapítja, hogy a kibernetika: „Nem egyszerűen más természettudományok függvénye, bár felhasználja ezek anyagát.” [17]

ROVENSZKIJ, UJEMOV és UJEMOVA felfogása szerint a kibernetika az egzakt tudományokhoz tartozik. [18] Az „egzakt” jelző rendszerint a természettudományokra vonatkozik. Olyan elméleteket illetnek ezzel a jelzővel, amelyek szabatos, pontos, egyértelmű és világos fogalmakkal, meghatározásokkal dolgoznak. Ezáltal a megismerésben kiküszöbölődik az önkényesség, jórészt hiányzik a szubjektivitás. Ez a sajátosság elsősorban a természettudományokra jellemző, így a fenti szerzők véleménye szerint is a kibernetika a természettudományok körébe tartozik. (Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a humán tudományok nem lehetnek egzakt jellegűek.)

Ezeket a véleményeket azért nem fogadhatjuk, mert a kibernetika nemcsak természeti folyamatokkal foglalkozik. A társadalmi jelenségek körén belül meglevő vezérlési, szabályozási rendszereket tanulmányozza. A vezérlés általános törvényeinek kidolgozásában éppen ezért a társadalomtudományok is szerepet játszanak.

Nörlund azonban fenti véleményét inkább a kibernetika és a filozófia elhatárolása miatt hangsúlyozza. Ukrainev pedig a kibernetika önálló tudomány voltát akarja kiemelni azzal, hogy megkülönbözteti „más” természettudományoktól. Rovenszkij – Ujemov – Ujemova idézett munkájukban a kibernetika által vizsgált vezérlési rendszereket csak az élő szervezetre és a gépre korlátozzák: „A kibernetika a vezérlésnek csak az élő szervezetekben és a gépekben közös elemeivel foglalkozik.” [19]

Lényegében ebbe a csoportba tartozik az a vélemény, amely a kibernetikát biológiai tudománynak tekinti.

SZANYILÁSZLÓ a kibernetikának a következő meghatározását adja: „A kibernetika az a tudomány, amely a kvázi-stabil rendszerek szerkezetét, e szerkezetek által lehetséges jelenségeket és folyamatokat vizsgálja, s törvényszerűségeit a matematikalogika segítségével írja le.” [20] (A kvázi-stabil rendszerek jellemzői: nyílt rendszerek, képesek irányítottak és irányítók lenni, olyan mozgásformának a reprezentánsai, amelyek alapvetően a biológikum sajátosságai.)

A kibernetika biológiai tudomány — Szanyi szerint —, mert „a kibernetika tárgya olyan fejlődéstanilag jól leírt mozgásformát reprezentál, amely kizárólag a biológiai rendszerek sajátja.”

Először is meg kell jegyezni, hogy a kibernetika nem vizsgál fejlődés-törvényeket. A vezérlés törvényei nem tükröznek olyan mozgást, amely az alacsonyabbrendű rendszerállapotból a magasabbrendű rendszerállapot felé tart.

Másik megjegyzésem, hogy a kibernetika nemcsak egy alapvető mozgásformát reprezentál.

Mivel a kibernetika kutatási tárgya az élő és élettelen természet, valamint a társadalmi folyamatok és a tudat szférájába tartozó jelenségek, felmerül az a kérdés, hogy a kibernetika *helyettesítheti-e a filozófiát?* [21]

Egyetértünk azokkal a véleményekkel, amelyek ezt a gondolatot elvetik. [22] A két tudomány közötti különbséget a kibernetika és a filozófia tárgyában kell keresni. A kibernetika az anyagi valóság jelenségei közül csak a vezérlési rendszereket vizsgálja. A filozófia a valóság egészének legáltalánosabb törvényeit, jelenségeit

kutató. SALJUTYIN megállapítja: „A kibernetika ...a dialektikától eltérően nem tűzi ki feladatául, hogy a kölcsönhatások összes fajtájának törvényeit felderítse.” [23]

A szabályozási rendszerek törvényszerűségeinek általánosságai foka kisebb mint a filozófia által megállapított valóságtörvényeké. A filozófia törvényeihez viszonyítva a kibernetika csak különös törvényeket állapít meg.

Egyetlen tudomány sem válik azáltal filozófiai tudománnyá, hogy közvetlenül érintkezik bizonyos pontokon a filozófiával. Azáltal, hogy a matematika is foglalkozik a változóval, a fizika a mozgással (természetesen annak egy formájával), nem lesznek a filozófia alkotó elemei. A kibernetika is több ponton találkozik a filozófiával, mint pl. a visszatükrözés, vagy a lehetőség problémája.

A kibernetika és a filozófia viszonyának helyes megítélése abban jelölhető meg, hogy a kibernetika általánosságánál, egzaktságánál fogva alkalmas lehet a filozófiai kategóriák egyértelművé tételére, legalábbis alkalmas módszer megválasztásával sok segítséget nyújthat ebben. Segítségével filozófiai fogalmainkat egzakt módon fogalmazhatjuk meg. Pl. az információmennyiség mértékét ismereteink adekvát és inadekvát voltának eldöntésére alkalmassá tehetjük, vagy a visszacsatolás elvét kellő általánosság esetén az ismeretszerzés folyamatának leírásánál alkalmazhatjuk.

5. Az utolsó csoportba sorolhatjuk azokat a nézeteket, amelyek a kibernetikát csupán szemléletnek tekintik. Természetesen félretéve azokat a véleményeket, amelyek áltudományként kezelték a kibernetikát. Ezt a véleményt egyébként is a kibernetika egész elméleti és gyakorlati fejlődése megcáfolta.

Elsőként említhetjük azt a felfogást, amely a kibernetika jelentőségét kizárólag a technika területére korlátozza. SEGAL szerint: „Ez az új és a gazdasági élet számára jelentős technikai irányzat ...” [24]

E KOLMAN cáfolja ezt és a hasonló véleményeket. Szerinte — és ezzel egyetértünk — ilyen felfogás mögött az húzódik meg, hogy a kibernetika csak „az automatika új elnevezése”. Ha a kibernetika csak új önműködő gépekkel foglalkozna, akkor valóban nem beszélhetnénk róla mint tudományról. [25]

Egyes mérnökök, technikusok, matematikusok is ezt állítják, „hogy a kibernetika nem tarthat igényt az önálló tudomány rangjára, s az automaták elmélete tökéletesen kielégíti az igényeket.” [26]

KOLMAN a továbbiakban hivatkozik néhány filozófusra, akik elvetik a kibernetika tudomány jellegét. Elsősorban azért, mert szerintük minden tudomány tárgykörét az anyagi mozgás egyetlen formája képezi. Másodsorban, mert a gép és az élő szervezet között semmiféle analógiát nem szabad alkalmazni.

COUFFIGNAL kérdésünkben elfoglalt álláspontját a következőkben lehet összefoglalni. Amit a kibernetika tárgyának nevezünk — a vezérlés — lényegében a cselekvésre vonatkozik. „Kibernetika az egyes objektumok másokra gyakorolt hatásával foglalkozik, akár élőlények ezek, akár pedig az ember alkotta gépek.” Így a kibernetika a tevékenység irányítása, amely nem más, „mint a tevékenységet kísérő gondolkodás egyik fajtája, amit tágabb értelemben kell felfognunk, mint egyszerűen a vezérlés elméletét. A gondolkodásnak erre a formájára vonatkozik a kibernetika kifejezés.” Hivatkozik az 1956-os I. Nemzetközi Kibernetikai Kongresszusra, ahol a kibernetikát a hatékony cselekvés művészetének nevezték. Ezen az alapon kijelenti, hogy „a kibernetika a szellemi tevékenység új fajtáját hozza létre.” [27]

Végül kijelenti, hogy a kibernetika nem tartozik sem a technika, sem a tudomány területére.

A kibernetika nem lehet a gondolkodásnak egy új fajtája. A filozófia alapvető kérdésében szembenálló két oldal mindegyikével foglalkozik. Tehát nemcsak a tudat szférájába tartozó jelenségek alkotják a kibernetika tárgyát. Couffignal véle-

ménye alapján a kibernetikának a pszichológia, vagy a logika területéhez kellene tartoznia. Azonban még ebben az esetben a „tudomány területéhez” tartozik a kibernetika.

Nem helytállóak COUFFIGNAL „különbségei” sem, amelyeket a kibernetika és a többi tudomány között állapított meg. Elsősorban a tudomány nemcsak a testekkel foglalkozik. Másodsorban azokat nem egyszerűen leírja. Ha így lenne, a tudomány egyszerűen pozitívista módon járna el, mely végülis a jelenségek megismerhetetlenségének elismerése volna.

COUFFIGNAL végeredményben a kibernetikát tervezésnek tekinti, mely az irányított rendszerek lehetséges viselkedését hivatott megszervezni.

Mindezekből látható, a kibernetikának a tudományok rendszerében elfoglalt helyéről rendkívül szerteágazó vélemények alakultak ki. Felvetődik a kérdés, hogy mi lehet az oka az ilyen alapvető vélemény-eltéréseknek. A kérdés megválaszolás nem egyszerű. Az olyan hagyományos, pontosabban nagy múlttal rendelkező tudománynak a meghatározása is bonyolult, mint a fizika, vagy a matematika. Még inkább nehéz egy fiatal tudományról helyes képet alkotni.

Mindenesetre a véleményeltéréseknek objektív alapja van. A kibernetika minden mozgásformához kapcsolódik, tárgyköre rendkívül szerteágazó. A tudományok differenciációja miatt nagyon nehéz átlátni a kibernetika lényegét. *Ebből következően* a szerzők csupán a kibernetika egy-egy oldalát ragadják meg. Ez a szubjektív eljárás az összefüggések meglátásának hiányából, a vizsgálati módszerek elégtelenségéből származik.

Általánosan elfogadott tény, hogy a kibernetika a vezérlési rendszerek tudománya. Mivel ezek a rendszerek nem azonos rendűek, nem azonos bonyolultsági fokon álló anyagfajtákra vonatkoznak, a kibernetika eltekint az ilyen fajta különbségektől. Csak így tudja a vezérlés általános törvényszerűségeit megállapítani.

Az ilyen jellegű tudomány kialakulása természetes folyamatnak mondható. Korunk tudományára különösen jellemző fejlődésének ellentmondásos jellege. Egyrészt a tudományok differenciálódását figyelhetjük meg, másrészt a tudományok integrálódásának vagyunk tanúi. Ebben a folyamatban „olyan tudományok is kialakulnak, amelyek elvont jellegükénél fogva egészen különböző ... jelenség csoportokra tudják alapozni állításait, s bizonyos egyetemes törvényszerűségeket vonnak le belőlük.”

„Az ilyen tudományok közé tartozik a kibernetika is” állapítja meg KOLBANSZ-KIJ [28]. Eszerint a kibernetika absztrakt tudomány. Erre utalnak a következő vélemények is. „A vezérlés legáltalánosabb törvényeinek tanulmányozásakor vagyis absztrakt vezérlési folyamatok vizsgálata során, midőn eltekintünk a konkrét vezérlési feladatoknál jelentkező specifikumoktól, olyan törvényszerűségeket fedezünk fel, amelyek általános érvényűek, vagyis minden konkrét vezérlési folyamatra alkalmazhatók ...” [29]

SALJUTYIN szerint is „A kibernetika absztrakt formában kutatja a különféle vezérlőrendszerek működésének azokat a tulajdonságait, és törvényszerűségeit, amelyek függetlenek ezeknek a rendszereknek anyagi szubsztrátumától.” [30]

A KALMÁR LÁSZLÓ által javasolt kibernetika meghatározás szintén a kibernetika absztrakt jellegét emeli ki: „A kibernetika mindenekelőtt az anyagi rendszerek szervezésének, továbbá az e rendszereken belül végbemenő, különösen a vezérlés és szabályozás célját szolgáló információfeldolgozásnak olyan általános törvényszerűségeivel foglalkozik, amelyek az anyag specifikus mozgásformáitól függetlenül érvényesülnek.” [31]

KALMÁR az elméleti kibernetika meghatározásán túl megadja az alkalmazott kibernetika fogalmát is: „A kibernetika ... másrészt e törvényszerűségek alapján az anyag magasabb mozgásformáinak adott, körülhatárolt funkciók szempontjából alacsonyabb mozgásformák által való utánpótlásának lehetőségeivel foglalkozik, és megkísérli a lehetőséget és határait is megállapítani.” [32]

Azok az álláspontok, amelyek az anyag specifikus mozgásformáitól függetlenítik a kibernetikát, ezt a tudományt kimondva vagy kimondatlanul absztrakt tudománynak tekintik. Így Saljutyin a kibernetika tárgyát vizsgálva jut el a fenti gondolathoz. Felveti azt a kérdést, hogy lehetséges-e egy olyan tudomány létéről beszélni, amely nem filozófia ugyan, de annak általánosságával rendelkezik. Vagyis, „amelynek törvényei bármely mozgásformához tartozó tárgyakra alkalmazhatók volnának,” Erre a kérdésre igennel válaszol.

Ilyen tudományként kezelhetjük a matematikát is. A matematika lényegét kutatva és a matematikához kapcsolódó (fizika stb.) tudományok tárgyát, jellegét vizsgálva megállapítja, hogy a tudományoknak két nagy csoportja van. „...a modern tudományos ismeretek egyfelől kialakítottak egy sor olyan tudományágat, amelyek úgy foglalkoznak a mennyiségi viszonyokkal, hogy tökéletesen elvonatkoztatnak azok tartalmától (algebra, halmazelmélet, számelmélet stb.). Ezek a matematika részei, ágai. Másfelől vannak olyan kutatási ágak, melyek rendkívül elvont jellegűek ugyan, amennyiben elvonatkoztatnak bizonyos összeggűgések konkrét anyagi szubsztrátumától, de bizonyos tartalmi mozzanatokat mégis megtartanak látókörükben, s ezeket matematikai apparátus segítségével tanulmányozzák (rezgéselmélet, termodinamika stb.)” [33]

E két tudománycsoport közül a kibernetika az utóbbihoz tartozik. A kibernetika vezérlési folyamatokat tanulmányoz, anyagi szubsztrátumától függetlenül, de „e rendszereknek közös, tartalmi” jellemzőik is vannak. Ezek közül a legfontosabbak az egy-egy kibernetikai rendszer által reálisan megoldandó vezérlési feladatok.” [34]

Egyetértve a kibernetika jellegéről mondottakkal, hangsúlyozzuk, hogy a tudományok ilyen csoportosítása csak a matematika nézőpontjából jogosult. Nyilvánvaló, hogy a tudományokat általában nem lehet így felosztani.

Kolbanovszkij is absztrakt tudománynak tekinti a kibernetikát, „mert a gépek, az élő szervezetek és a társadalom bizonyos közös, egyetemes törvényszerűségét fogalmazza meg.” [35]

A kibernetika absztrakt tudomány volta elsősorban a kibernetikára, mint elméletre vonatkozik. BERG célszerűnek tartja, ha a kibernetikát három részre osztjuk: elméleti, technikai és alkalmazott kibernetikára. Ez a felosztás természetesen feltételes, mert nem lehet merev határvonalat húzni a három terület között. Ezen túl pedig a technikai kibernetika már alkalmazott kibernetika.

Berg megállapítja: „Az elméleti, ill. elvont kibernetika a kibernetika filozófiai problémáinak kidolgozásával s a vezérlés matematikai és logikai feladatainak megoldásával foglalkozik.” [36]

A kibernetika rendelkezik azokkal a tárgyi, módszerbeli, a tudományok rendszerében különös helyet elfoglaló sajátosságokkal, amelyek önálló tudománnyá avatják. Ezt szinte minden szerző elismeri. A sajátos tárgy: A dinamikus önszabályozó rendszerek; a sajátos módszerek: a matematika, a logika, az analógia stb. A sajátos módszertani hely: az absztrakt tudományok csoportja. Ezt az utóbbit szeretnénk a következőkben bizonyítani.

A szaktudományok — fizika, kémia, történettudomány stb. — a természeti és társadalmi valóság egy-egy területével foglalkoznak, azt egy bizonyos szempontból vizsgálják. A kémia például az anyag molekuláris, illetve atomi szerkezetét olyan

szempontból vizsgálja, hogy magyarázatot tudjon adni az anyagfajták vegyülési hajlamára. A fizika ugyanezt a kérdést már azért kutatja, hogy az anyag szerkezetére tudjon válaszolni.

A kibernetika ezzel szemben nem egy alapvető mozgásformát tanulmányoz. A természeti és társadalmi valóság különböző területeit a vezérlés szempontjából kutatja. Ez feltételezi az absztrakció igen magas fokát. Az egyes szaktudományoknak erre nincs szükségük. Számukra elegendő az egyszerűsítő absztrakció alkalmazása vagyis a számukra „zavaró” körülményektől való eltekintés.

A fizika, kémia stb. tudományoknál az anyagi hordozó közvetlenül adott. A kibernetika esetében csak közvetve. A kibernetika törvényszerűségeinek megállapításakor a kutató nem veszi figyelembe a specifikus anyagi hordozót. Például amikor a visszacsatolás törvényszerűségeit kutatja, nemcsak társadalomra, nemcsak élő szervezetre, vagy nemcsak gépre vonatkoztatja.

Ezenkívül a kibernetika elsősorban az általánosító absztrakciót alkalmazza. „A kibernetika az absztrakció és általánosítás kitűnő módszerét fejlesztette ki.” [37] „Segítségével a valóság merőben különböző területeiről szerzett tudományos ismeretek hasonlíthatók össze egymással.” [38] A kibernetika „meg sem kíséri a komplex rendszereket egyszerűkkel magyarázni, egyszerű rendszerekké feloldani, vagy egyszerű rendszerekkel akárcsak megközelítően is ábrázolni.” [39]

A kibernetika tárgyának szokás tartani a dinamikus önszabályozó rendszereket. Ha a kibernetika absztrakt tudomány, akkor ennek az objektumnak különböznie kell azoktól az objektumoktól, amelyeket a kémia, fizika stb. tudományok tanulmányoznak. A különbség nemcsak az anyagfajták egyszerű különbsége, hanem a „tárgyak” létezésében levő különbség. Ez úgy értendő, hogy a kémia, fizika kutatási területén a jelenségek elsődlegesen objektívek, egyedien is léteznek, viszonylag elkülöníthetők egymástól. A kibernetika vizsgálati területéhez tartozó jelenségek elsődleges és másodlagos objektívítások, továbbá nem léteznek egyedien — legalábbis a kibernetika számára nem. A kibernetika lényegében a kölcsönhatás egy fajtájának, a vezérlésnek a tudománya. A jelenségek között meglevő és mesterségesen létrehozott viszonylag állandó viszonyok tudománya. Természetesen nem minden viszonyt foglal magába.

„Viszonynak nevezzük azt, ami dolgot képez az adott elemekből.” A dolog ebben a meghatározásban tulajdonságok rendszere. Vagyis a különböző viszonyok rendszere dolgot alkot. [40]

A kibernetika esetében a tulajdonságok, azok az elemek, amelyek egymással viszonyba lépve új dolgot hoznak létre, a „vezérlő”, illetve a „vezérelt” sajátosságaival rendelkeznek. A kibernetika által vizsgált viszonyok anyagi hordozótól függetlenített viszonyok, tehát absztrakt viszonyok.

Vagyis a kibernetika tárgyának absztrakt jellege bizonyítja, hogy a kibernetika absztrakt tudomány. Nem abban az értelemben, hogy — mint minden tudomány — az egyes jelenségektől, vagy tulajdonságoktól eltekint, hanem itt maga a tárgy amit vizsgál, absztrakció eredménye.

Tehát a kibernetika tárgya, egész fogalomrendszere absztrakció következménye. Azonban a kibernetika absztrakt jellege és a matematika absztrakt volta között nincs egyenrangúság. A kibernetika továbbfejlődése oda vezethet, hogy tisztán formákkal foglalkozik. Ennek megvalósulása óriási lehetőségeket biztosítana a tudományok számára. Egy tudomány, amely tisztán a „bemenő” és a „kimenő” jelek összehasonlításából következtetni tud a rendszer struktúrájára, nagy lehetőséget biztosít a tudományos kutatás számára.

A kibernetikát összehasonlítva más absztrakt tudománnyal, feltétlenül a mate-

matikához kell fordulni. A matematika és a kibernetika viszonyában elsősorban a két tudomány absztrakciós fokát kell megvizsgálni. A matematika a maga tárgyát sajátos absztrakt formában tükrözi. Szükséges ez elsősorban, hogy általános törvényeket tudjon megalkotni a valóság mennyiségi viszonyairól és térformáiról. Olyanokat, amelyek a valóság egészére nézve érvényes, egyetemes törvények. Ez azonban csak egyik jelentősége az absztrakciónak. A matematikusnak ezeket a törvényeket fel kell kutatni a. Eközben a bonyolult jelenségeket egyszerűbb formában kell előállítani a. El kell tekintenie azoktól a „mellékes” sajátosságoktól, amelyek az adott „fő jellegzetességet” vagy „fő sajátosságot” nem befolyásolják jelentősen. Így jutunk el az „egyszerűsítő absztrakcióhoz.” [41] Az így kapott formák és viszonyok nem találhatók meg a valóságban, azoknál egyszerűbbek, és ezért lehet őket csak egy szempontból vizsgálni.

Ez az eljárás más tudományokban is alkalmazható. Például a fizikában ismert ideális gázok vizsgálatánál.

A kibernetikában is alkalmazzák ezt a módszert. Az élő szervezet bonyolult vezérlési rendszerét csak úgy tudjuk tanulmányozni, ha a vezérlési folyamatokat „zavaró” körülményeket nem vesszük figyelembe. Ugyanakkor a tapasztalt törvényszerűségeket általánosítjuk is.

Ebből következik az, hogy a matematika és a kibernetika olyan viszonyokat is ismer, amelyek a valóságban nincsenek meg. Mindkét tudományban az általánosító absztrakció a domináló.

Ennek ellenére lényeges különbség van a két tudomány által megvalósított absztrakció között. A matematikai absztrakció magasabb szintű, több lépcsőfokon keresztül juthatunk el a matematikai formához. Csupán egyetlen példát említünk: a legegyszerűbb számtani tények megállapításához — $5+2=7$ — már absztrakcióra van szükség. Eltekintünk az 5 és a 2 anyagi megnevezésétől. A továbbiakban az algebra területén már azt sem vesszük figyelembe, hogy — $a+b=b+a$ — a -nak és b -nek milyen számértéke van. Az ABEL-féle csoportok esetében viszont azt sem vesszük tekintetbe, hogy a és b egyáltalán számok e, vagy valami mások.

A kibernetika viszont kevésbé absztrakt tudomány és törvényszerűségeinek hatóköre sem olyan széles, mint a matematikáé. A kibernetikában nem lehet abszolút módon eltekinteni az anyagi hordozótól. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a tartalmi összefüggések bizonyos körét. A kibernetika törvényei „olyan törvények, amelyek valamely tárgynak, mint vezérlési rendszernek a működését osztályozzák.” [42] Az ilyen törvények viszont sok esetben megkövetelik a konkrét anyagfajta vizsgálatát is. Tehát időnként „visszatekint” az anyagi hordozóra a kibernetika. Amikor például az ún. tanulógépet akarjuk megszerkeszteni, szükséges az agynak fiziológiai vizsgálata is.

A matematika lényegének vizsgálatakor az első szembevetendő tény, hogy nem tapasztalati tudomány. A matematikát rendszerint — legalábbis a materialista gondolkodók — a természettudományok körébe sorolják. Ennek a megfontolásnak reális alapja van. A matematika fogalomrendszerét anyagi eredetűnek kell tekinteni. Ez a helyes törekvés azonban sokszor a lehetetlenséggel határos, máskor viszont teljesen felesleges és csak tudományelméletileg van jelentősége.

A matematika egész fogalomrendszere a természettudományból származik. NEUMANN JÁNOS példákat sorakoztat fel és bizonyítja ezt. [43]

A kibernetika fogalomrendszere szintén a természettudományokból származik. Fogalomalkotási módja hasonló a matematikához. Fogalmainak, törvényszerűségeinek birtokában alkot absztrakt, kibernetikai rendszereket. Ezért határozható meg

úgy is a kibernetika, mint „lehetséges önszabályozó rendszerek részrendszereikkel való összefüggésének tudománya.” [44]

A matematika és a kibernetika is fogalmihoz alakítja a „dolgok tulajdonságait.” Ez alapvető eltérés köztük és a természettudományok között.

Az eddigiekből következően célszerű a kibernetikának két nagy területét megkülönböztetni: úgy mint elméleti és gyakorlati kibernetikát. Az előzőhöz tartozó kutatási terület az önműködő szabályozás elvi, filozófiai kérdések tisztázása, e problémák matematikai, logikai leírása, elemzése. Az elméleti, absztrakt kibernetika feladata az anyagi szubsztrátumtól független szabályozási törvényszerűségek kutatása, általánosítása.

E feladatot megvalósító kibernetikától meg kell különböztetni az alkalmazott vagy gyakorlati kibernetikát. Véleményem szerint ez a szó legszorosabb értelmében nem kibernetika. A gépek esetében arról van szó, hogy az elmélet által megállapított elveket speciális területre alkalmazzák. A gép kizárólag fizikai törvények szerint működik, és ennek megfelelően kell az elveket módosítani, illetve alkalmazni. Ebből következően az elméleti kibernetika általánosabb, tárgyát illetően nagyobb területet felölelő. Vagyis megállapítható, hogy pl. a számítógépek elvi és gyakorlati problémái a kibernetikával összefüggő, de mégis különálló tudományt képviselnek. Ez a jövőben még inkább nyilvánvalóvá válik.

Ahogy a matematika a fizikára támaszkodva alakult ki, miközben a fizikai létezés általános elveit megállapította absztrakt, elvont formában, ugyanúgy a kibernetika is az automatizálás, a vezérlés technika gyakorlatából fejlődött ki. Azonban ma már a matematikára nem mondható, hogy azonos volna a fizikával, ugyanígy a kibernetika sem azonos a számítógépek elméletével és gyakorlatával.

A kibernetika absztrakt tudomány, mint minden olyan elmélet, amely a valóságtól elvonatkoztat, amelynek tárgyát az anyagi világ valamely részterülete képezi. Az anyagi világ ebben a vonatkozásban az általánosítást jelenti, filozófiai értelemben használatos. Ezzel szemben a konkrét tudományok tárgya a dolog, a differenciálatlan egyes, amely dialektikus párja az anyagi világnak.

JEGYZETEK

- [1] HRAMOJ A. V., A kibernetika fejlődéstörténetéhez (A kibernetika filozófiai problémái) Gondolat 1963. 175.
- [2] Uo.
- [3] Uo.
- [4] BÓNA, ERVIN, Az alkalmazott tudományok néhány tudományelméleti kérdéséről. Magyar Filozófiai Szemle. 1965/2. 247.
- [5] Uo.
- [6] Idézi SZOBOLJEV—LJAPUNOV, A kibernetika és a természettudomány. A modern természet-tudomány filozófiai problémái. 1962. 294.
- [7] BIRJUKOV—SZPIRKIN, A kibernetika filozófiai problémái. Voproszű Filozofii. 1964/9.
- [8] COUGGIGNAL, L. A kibernetika az irányítás művészete. Ember és világ. (Tudomány és emberiség.) 1964. 436—61.
- [9] V. SZTOLJAROV, V.—KANNEGIESSER K., A kibernetika néhány filozófia kérdéséhez. Deutsche Zeitschrift für Philosophie. 10 Jg. 6. (1961.)
- [10] SZÉKELY SÁNDOR, A kibernetika fogalma és tárgya. Acta Universitatis de Attila József Nominata Sectio Philosophica Szeged. 1964. 45.
- [11] SZAPARINA, E. Szervezetünk kibernetikája. Gondolat. 1965. 6.
- [12] Természettudományi Lexikon. 1966. 690.
- [13] UKRAINCEV, B. SZ., Az anyag visszatükröző képességének jelentősége a kibernetika lehetőségeinek meghatározásában. A kibernetika filozófiai problémái. Gondolat. 1963. 111.
- [14] KOLMAN E., Mi a kibernetika? Voproszű Filozofii. 1955/4. 149.

- [15] KOLMAN E., A kibernetika filozófiai és társadalmi problémái. A kibernetika filozófiai problémái. 103.
- [16] NÖRLUND, Kibernetika és marxizmus. Kossuth. 1965. 15.
- [17] UKRAINCEV i. m.
- [18] ROVENSZKIJ—UJEMOV—UJEMOVA, A gép és a gondolkodás. (Kossuth.) 1964. 99.
- [19] I. m. 87.
- [20] SZANYI LÁSZLÓ, Kibernetika. Valóság 1965/2. 52.
- [21] SALJUTYIN S. M., A kibernetika és alkalmazási köre. A kibernetika filozófiai problémái. 27.
- [22] SZÉKELY i. m. 46.
- [23] SALJUTYIN i. m. 28.
- [24] SEGAL J., Dialektikus módszer a biológiában. Gondolat. 1962. 218.
- [25] KOLMAN E., A kibernetika filozófiai és társadalmi problémái. 88.
- [26] Ua. 91.
- [27] COUFFIGNAL i. m. 443.
- [28] KOLBANOVSKIJ V. N., A kibernetika néhány vitás problémája. A kibernetika filozófiai problémája. 219.
- [29] Nörlund i. m. 22.
- [30] SALJUTYIN S. M., A kibernetika filozófiai kérdései. (Idézve: Szanyi i. 510.)
- [31] KALMÁR LÁSZLÓ, Einige philosophische Probleme der Kybernetik. Naturwissenschaft und Philosophie. Berlin. 1960. 391—2.
- [32] Uo.
- [33] SALJUTYIN S. M., A kibernetika és alkalmazási köre. A kibernetika filozófiai problémái. 15.
- [34] Ua. 24.
- [35] KOLBANOVSKIJ i. m. 219.
- [36] BERG, A. I., Az irányítás problémái és a kibernetika. A kibernetika filozófiai problémái. 153—4
- [37] KLAUS, G., Kibernetika és társadalom. Kossuth. 1966. 16.
- [38] Ua. 17.
- [39] Ua. 18.
- [40] UJEMOV, A. I., Dolgok, tulajdonságok, viszonyok. Kossuth. 1966. 74.
- [41] KALMÁR LÁSZLÓ, A matematika alapjai. II. köt. 2. füzet. A matematika módszere c. fej. (Egyetemi jegyzet)
- [42] SALJUTYIN, i. m. 26.
- [43] NEUMANN, A., A matematikus. Vál. El. és Tan. Közg. és Jogi. 1965.
- [44] KLAUS, G., Kybernetik ins philosophischer Sicht. Berlin. 1961. 27.

О МЕСТЕ КИБЕРНЕТИКИ В СИСТЕМЕ НАУК

Я. Ригó

Цель работы доказать, что кибернетика — наука абстрактная. Первая часть содержит критику разных взглядов, вторая доказывает абстрактный характер. Кибернетика относится к тем наукам, которые способны абстрагировать от конкретного материального субстрата и открыть общие законы, универсально действительные для предмета данной науки.

DIE STELLUNG DER KYBERNETIK IM SYSTEM DER WISSENSCHAFTEN

von J. Rigó

Die Arbeit setzt sich das Ziel, zu zeigen, dass die Kybernetik eine exakte Wissenschaft ist. Im ersten Teil wird die Kritik der verschiedenen Ansichten vorgeführt, dann im zweiten der abstrakte Charakter nachgewiesen. Die Kybernetik gehört zu denjenigen Wissenschaften, die fähig sind, vom konkreten materiellen Substrat zu abstrahieren und allgemeine, für den Stoff der betreffenden Wissenschaft generell gültige Gesetze zu entdecken.

KÖTELESEK SZAKSZÓKINCSE KALOCSÁN [1]

Írta: BÉKÉSI IMRE

Kihaló mesterség a kötélfonás. Aki érdeklődik e szakma iránt, néhány idős mestert talál düledező fészerekben, elkopott szerszámok között. Velük fog kihalni ez a régi kézműipar. Így történik Kalocsán is, ahol pedig a kötélgyártásnak jelentős hagyományai vannak.

A kalocsai kötelesek a környék mezőgazdaságának szükségleteit látták el kötél- és zsinóráruval. Sokrétű munkájukat tanúsítja egy 1940-ben nyomtatott üzleti levelezőlap is, amelyen az alábbi hirdetés olvasható: „Raktáron tartok és készítek mindenféle kötél- és zsinagárut, sport- és halászati cikkeket, zsákot, ponyvát, hálót és lópokrócot.” A kötelesmesterség számára jó feltételeket nyújtott ez a vidék. Nemcsak azzal, hogy a lakosság zöme mezőgazdasággal foglalkozott, s többféle kötélre volt szüksége; hanem egyúttal kiváló kendert is termelt, és a nyersanyagot helyben biztosította. Ezt olvashatjuk az 1862. évi Sárközi Árvízkönyvben: „Látni itt-ott gyönyörű kendert és ennél is szebb lent, mely pár év előtt is nagyban termeltetett s jelentékeny jövedelmi forrást képezett. Len széles e határban szebb aligha terem, mint a Sárközben s különösen Kalocsa földjén” [2].

A kötélárú értékesítési alkalmában sem volt hiány: „Vásárjait Kalocsa már 1720-ban kapta meg. Négy vásárja volt évente. Éspedig a Mátyás-napi, Úrnapi, Nagy-Boldogasszony-napi és András-napi. Vásárjait nemcsak a környék, hanem a bácskaiak és dunántúliak is tömegesen látogatják. Évente kb. 6200 marhalevelet állítanak ki, és 6400 átirás törénik” [3]. Ilyen kedvező helyi adottságok mellett nem lehettek utolsók Kalocsa mesterembereinek sorában a kötelesek.

Első adatként az 1790. évi egyházi összeírásokban találhatók, ahol Fekete János egy segéddel és Schäffer János magánosan dolgozó köteles neve szerepel. [4] „Mint országszerte mindenütt, úgy Kalocsán sem alkottak minden egyes iparág úzói külön-külön céhet, hanem többféle iparág tagjai egyesültek egy céhben ... Legkevertebb volt a különvált szíjgyártó céh, amelyet az 1872-ben tartott céhet feloszlató gyűlés jegyzőkönyve szerint a szíjgyártók, kalaposok, cipészek és kötelesek alkottak”. [5] A kötelesek már létszámuk alapján sem lehettek jelentéktelenek a szíjgyártó céhben: „1823-tól 72-ig, tehát 50 éven át mindössze 42 tag állott be a céhbe, akik között volt 9 cipész, 6 kötélgyártó, ezek között 2 dunapataji, 3 kalapos, 1 szitás, 1 ruhafestő, 1 téglaegető, 1 építőmester volt”. [6]

A céh feloszlása után két mester dolgozott önállóan: Kiss Antal és Grenyó István. [7] Fiaik is sikerrel folytatták a mesterséget. Faragó Károly solti köteles az 1904–5-ös években náluk volt segéd. E dolgozat anyagának gyűjtésekor (1957-ben) még jól emlékezett arra az időre. Elmondta, hogy Grenyó Gusztáv az ipar jövedelméből forgalmas kocsmát nyitott, Kiss Ferenc kötélgyártó pedig a város egyik legtekintélyesebb polgára lett. Több segéddel dolgoztatott, s különösen az Érseki Uradalomnak szállított sok árut. Marha- és borjúkötelet, kötőféket, istrángokat mázsás téte-

lekben rendelték nála, s volt olyan ős, amikor csak dohányzsinegből négy mázsát készítettek az inasok. Nagy volt a kereslet, könnyen meggazdagodhatott a mester. Kiss Ferenc visszavonulása után mesterségének utódai már nem vergődtek magasabbra az átlagos iparosnál, bár nem éltek rosszul. Az első világháború előtt a kender mázsája 20 korona volt, a kötelet 80 koronáért adták. Egy év alatt a pusztán családtagokkal dolgoztató kötelek 14—15 mázsa kendert is feldolgozott. Az adó nem terhelte túlzottan, így öt-hat hold földet meg tudott vásárolni; ebből élt öregségében. Az idős mesterek (Faragó Károly, Rudnai Kálmán, Fejes József) emlékezése szerint jó szakma volt a kötélkészítés.

A húszas évektől kezdett hanyatlani az ipar. A század elején kialakuló gépi kötélgyártás túlzottan még nem rontotta a kis mesterek üzletét. A gyári ponyvák, pokrócok, majd a hosszú, egyenes, ún. műszaki kötelek elhódították ugyan a piacot, de a mezőgazdaságban használatos kötélfajtákat továbbra is csak a kisiparos tudta készíteni. Itt ti. a vége felé egyenletesen vékonyodó, tehát csomózható, hurkolható, ún. *kónikus* kötelekre van szükség, s ilyeneket nagyüzemi gépekkel nem lehet gyártani. Veszélyesebb lett az iparra a lánccal készített istráng, nyakló lényegesen tartósabb, így olcsóbb a kötélnél. Ez már több vásárlót, főként fuvarosokat vont el kötelesektől. Ennek ellenére sokan megmaradtak a kenderkötél mellett. Nyugtalanabb lovak könnyen belekeverednek a hámba, és a veszélyes helyzetből csak úgy szabadíthatók ki gyorsan, ha a köteleket elvagdossák. Ezt láncsal nem lehet megtenni. A ló pedig többbe kerül, mint amennyi a láncra megtakarítható. Sajnos, a lovak kereslete sem változatlan. A terjedő erőgépek mind feleslegesebbé teszik őket. Amennyi megmarad közülük, azt a kötélgyártók nélkül is könnyen felszerszámozzák. A mezőgazdaság nagyüzemi átalakulásával elveszíti jelentőségét a kisipari kötélgyártás.

A kalocsai mesterek közül Békési Imre még 1944-ben elesett a fronton. Adatközlőim közül 1953-ban Matula Pál, 1956-ban Rudnai Kálmán, 1960-ban Fejes József halt meg. A solti Faragó Károly is már tanítónak adta fiát, pedig az ő családjában négy emberöltőig visszavezetve minden férfi a köteles szakmát tanulta ki. Ma már nincs olyan fiú a környéken, aki az apja szerszámaival venné kézbe, és tanulóknak sem jelentkezik senki. Kalocsán ma már egyedül csak a dunapataji származású Kovács Pál dolgozik. Utóda nincs, néhány év múlva ő is beadja az ipart, s ezzel — ma legalábbis így látszik — Kalocsán is kihal ez a régi mesterség. Voltaképpen ez indított arra, hogy az alábbi, 1955 és 1963 között gyűjtött anyagot közlétegyem:

abstukkolt kötél fn

Hatvannégy fonálból készülő erős, vastag kötélfajta, amelynek már a négy ága is kötél: *Máma má sënki së rëndöl abstukkót kötelet.*

ág fn

Szalázás művelete közben így nevezik a zsinórokat: *Në hajcsd ojan gyorsan a gépet, összecsapódnak az ágak!*

ágvezető fn l. ler

álladó fn

A kötőfékfejeknek az a zsinór része, amely egy csomóval lazábbra vagy szorosabbra állítja az állat fején: *A fej elég nagy lönne a lóra, de az álladzója rövid.*

állatvásár fn

A kétnapos vásár második napja, amikor a vásártéren a jószágon s a kapcsolatos iparokon kívül csak vendéglátó sátrak vannak: *A kötelesöknek az állatvásár jelentötte az üzletöt.*

anyag fn

1. Termelőtől vagy kiutalásra vásárolt nyersanyag (tilolt kender, szalagkóc): *A müt kiutalásba szöbbs anyag gyütt.* 2. Gerebenezett, fonásra előkészített kender: *Ebbü a szép szálás anyagbü lehet vékony fonalat fonyni.*

anyagelőkészítés fn

Gerebenezés, a tilolt kender fonásra való előkészítése: *Hónap előkészítöm az anyagot a bikakötelekhö.*

anyagkészítés fn l. anyagelőkészítés

Készítök anyagot délutánra.

anyagkiutalás fn

A mai kisiparosok nyersanyagellátását központilag a KIOSZ (Kisiparosok Országos Szervezete) intézi. A helyi szervezet javaslatára kapják az anyagkiutalást: *Mögygyütt a kiosztü az anyagkiutalás.*

anyagvásárlás fn

A központi anyagellátás megszervezése előtt a kötelesek a vásárokon szerezték be kender-szükségletüket: *A faddi vásáron mindig szép anyagot vásároltam.*

áztat ts ige

Kendert áztat: *A faddiak értették, hogyan kő áztatni a kendőrt.*

áztatás fn

A kendernövény rostjait összetartó ragasztó anyagok kioldása: *Az áztatással tönkre lehet tenni a kendőrt.*

áztató fn

Kenderáztatásra alkalmas vízterület. Rend-szerint folyók mellékágainak, patakoknak, belvizeknek áztatás céljára hatóságilag kijelölt része: *Az áztató vízbe nem maradnak mög a halak.*

áztatott kender fn

Olyan kender, amelynek rostjai közül a ragasztó anyagokat már kioldották: *Az áztatott kendőrt csak akkó lehet tilóni, ha má mökszaratt.*

bálakötél fn

Vastag kőcfonalak laza összeerestésével készített kötél, amelyet régen a tiltott kender bálázására, csomagolására használtak: *Az előtt a gyári kendőrt bálaköteleké csomagótkák, mostan dróttá csináják.*

bálkötél fn l. bálakötél

beborít ts ige l. borít

Ezöket a fonalakat beborítom, mer nagyon tarkák.

becsüklöl ts ige l. csüklöl

A visszahajtás előtt még becsüklölöm a marhaszárakat.

befon ts ige

A köteleknek azt a végét, amely a kliderekre volt hurkolva, kézzel kell befonni: *Befonom a szárakat.*

behajt ts ige

Az erős, vastag kötelek, pl. a rudalók szála-zásakor a szálagépet hajtja, forgatja. Ez a munka erős fizikumot igényel: *Máj gyün, asztán behajtya a rudalókat. Máj behajtom én őket.*

bél fn

1. Durva kőc- vagy jutafonál, amelyet kenderrel borítanak be, hogy mutatósabb áru legyen belőle: *Jutábú erős bél van.* 2. Az erős kötelek ágait (pl. 28 fonalas istráng) 7–7 fonálból zsinórozják. Ez esetben a 7. fonál bélként, a zsinór közepén helyezkedik el: *Zsinórozás közbe nagyon kő vigyázni a bélre, nehogy összekapja a fonalakat.*

berájbol ts ige l. befon

Ameddig zsinórosztok, addig én berájbolom a szárakat.

beszálaz ts ige l. szálaz

Kirakom a zsinórokat a napra, had sziklaggyanak egy kicsit. Máj utána beszálazzuk.

bitó fn

Kendertörő szerszám 1. tiló: *Egész nap csabdosni a bitóvá, éfárossza az embör karját.*

bodor fonál fn

Olyan fonálfajta, amelyet az átlagosnál több sodrával fonnak, hogy a szálak sűrűbben, mutatósabbban csavarodjanak benne: *A ruhaszáritó kötélnék bodor fonalat készitünk.*

borda fn

A lópokróc szövéséhez használt eszköz: *Soká tartott, még a bordába befűszük a fonalakat.*

bontógereben fn l. nyolcas gereben

A bontógerebennek erős, vastag fogai vannak.

borít ts ige

Borítás céljára készített fonalat, belet (l. ott) kenderrel borít: *Esz a ronda anyagot muszáj lössz borítani.*

borítás fn

A fonásnak az a módja, amelyben az előre elkészített kőcfonalat, a belet kenderrel borítják be, mintegy újra fonják, hogy mutatósabb árut készíthessenek belőle: *Borításhó nem mindön köteles ért.*

borítófa fn

A borítás eszköze, 12–15 cm hosszúságú, 2–3 cm átmérőjű, hosszában két félre hasított fahenger: *A borítófává a markomba szorítom a belet, a résön mög engedöm rá a kendőrt.*

borított fonál fn

Kenderrel borított kőcfonál: *Nem is látni rajta, hogy borított fonál.*

borított kötél fn

Borított fonalakból készített kötél: *Nem mindön borított kötél gyöngö: Ha a bél jó; akkó sokat kibír.*

borjúfej fn

A borjúkötélfej rövid, szakmai használatú névváltozata. 1. borjúkötél: *Még van néhány borjúfej a kamrába, de a hétön má fönyni kő aszt is.*

borjúkötél fn

A borjú vezetésére, megkötésére való kötél. Szerepe ugyanaz, mint lovaknál a kötőféké. Két részből áll: a négy fonálból készült, facsattal záródó borjúkötélfejből (borjúfej), és a szintén négy fonálból készült borjúkötélszárból (borjúszár): *A borjúkötelet csak kőcbú fönnyuk.*

borjúkötélfej fn l. borjúkötél

A számlára külön ki kő írni, hogy borjúkötélfej mög borjúkötélszár.

borjúkötélszár fn l. borjúkötél

borjúszár fn l. borjúkötél

Ebbü a szép szálas kőcbú borjúszárakat fonok.

berleeresztő kötél fn

15–20 m-es, kb. 30 mm vastagságú kenderkötél, amellyel a nehéz boroshordókat engedik le a lejtőn: *A berleeresztő kötelet is má a gyár-bü vőszik.*

börtli fn

Rövid szálú kender, amelyet gerebenezéskor a másodszori lehúzással választanak ki: *Van még egy kis törtlim, kifuttya aszt a néhány szárat.*

buga fn

A magvas kender termése: *Amejik kendörön buga van, abbú má nem lössz kötél.*

bugázás fn

Az a tevékenység, amellyel a magvas kenderről leválasztják a bugát: *A magvas kendört gerebenön bugázzák le.*

bugagereben fn

Erős fogú gerebenfajta, a magvas kender bugáját rajta választják, bugázzák le: *A bugagereben fogai köszt áthúzogattyák a kórot, a buga mög leválik.*

cérnaistráng fn

A legjobb minőségű istrángfajta, 28 fonálból készítik: *A cérnaistránghó vékony fonalakat fonunk, jó anyag kő hozzá.*

cigli fn 1. bél

Ez a fekete kóc legfőjebb ciglinek jó.

cölöpverő kötél fn

15–20 mm vastagságú kenderkötél, amellyel a cölöpöt, illetve kútverésről a csövet verő súlyt emelgetik: *Néha még csinálunk hosszú, egyenős kötelet, cölöpverő kötelet, kútverő kötelet, de a gyári kötél ócsóbb.*

csikófej fn

A csikókötőfékfej rövid, szakmai használatú változata. 1. csikókötőfék: *Két csikófejet attam é a piacon.*

csikókötőfék fn

A csikó vezetésére és megkötésére való kötél; fej és szár részéből áll: *Csikókötőfékbű még van néhány darab.*

csikókötőfékfej fn

Zsinórból készülő szerszám, különleges hat csomóval formálják ki a fej, orradzó és az álladzó részt.

csikókötőfékszár fn

Hat db dupla lengre (hosszúságra) font, végei felé egyenletesen vékonyodó fonálból készített kötél.

csikószár fn

A csikókötőfékszár rövid, szakmai használatú névváltozata: *Azelőtt a csikószár egygyik zsinórját befestöttük pirosra; zödre. Jobban teccött a kuncsaftnak.*

csinál ts ige

Készít: *A mút nyáron rengeteg marhakötelet csinátam.*

csomag fn

20–25 db kész kötél egy kötegbe foglalt formája: *Néha egy téesz nem darabszámra vásárol, hanem egy egész csomag kötelet évisz.*

csülköl ts ige

Istráng, rudaló, marhakötélszár stb. végére hurkot formál: *Nagyon nedves még ez az istráng, így nem lehet csülkőni.*

csülkölő fn

Csiszolt ökörszarvból készített szerszám. A hegyével tágitanak rést a kötél ágai között, hogy csülkőt formálhassanak rajta: *Ojan kemény, hogy a csülkölő sē mögy át rajta.*

csülök fn

Istráng, rudaló, marhakötélszár stb. végére formált hurok: *Csülök nekű nem lehetne a hámfára kötni az istrángot.*

debreceni kötőfék fn

Kötőfékfajta: négyágú, tizenkét szálú kötélből kötőfékfűző deszkán fűzik: *Sokan a debreceni kötőféköt keresik, mer kötélbű van.*

dobóháló fn

Halászhalófajta, amit régen a kötelesek is készítettek: *A dobóhálókó érteni köllött, mer annak különlegős méretei vannak.*

dobókötél fn

A dobóháló része, 7–8 mm-es, 15–20 m hosszúságú kötél: *Dobókötélet még máma is csinálók, de csak rőndölésre.*

dohányzsinór fn

A dohánylevelek felfűzésére való kétágú, polirozott, enyves vízzel lesimított zsinór: *Az ijen zsinórféléket, dohányzsinórt, paprikazsinórt a gyár filléröké csinálja.*

drőzni fn 1. tömitőkötél

dupla leng fn

Mértékegység: az egyik végüktől a másik felé egyenletesen vékonyodó kötélfajtához a fonalakat dupla méretre, lengre fonják, s zsinórozáskor középütt, a legvastagabbra font helyen kettőbe hajtják: *Az istrángot mög a száratat mindig dupla lengre kő fonyini.*

ecselő fn 1. négyes gereben

A négyes gerebent mongyák ecselőnek is.

egyeses sodra fn

Borítás alkalmával, ha a borító kendert a bél sodrási irányával megegyezően fonják, akkor egyeses sodrára fonnak. Ellenkező esetben fordított sodráról beszélnek: *Ha erős a bél, akkó egyenős sodrára borítók.*

egyszerű zsinórkötőfék fn

Kötőfékfajta; három darab háromágú zsinórból kötik: *Ez csak egygy éccerű zsinórkötőfék, hat csomót kötik rajta, oszt kész.*

elsőszál fn

A legjobb kender, amit két-háromszori gerebenezéssel, lehúzással választanak ki vékony fonalak fonására: *Ez ujan kendör, hogy nem érdömös kivőnni az első szálat.*

eregetőkaró fn

Földbe leásott, kb. 5 m magasságú, villanykaró vastagságú oszlop. Két csigaszerkezettel egy hosszú kötél van átvetve rajta, ami súlyllyal terhelve a szükséges ütemben engedti a forgó hengert a sodrásban rövidülő kötél után: *Eszt az erőgetőkarót a szálvőgni hejött csinátam.*

érlelés fn

Az áztatás és szárítás után a kenderkévéket kazlakba rakják, ahol bizonyos fülledés

következtében érlelődik a kender: *A jó érlelt kendőrt könnyebb tilóni.*

fej fn

Beszédhelyzettől függően kötőfékfej, borjú-vagy marhakötélfej: *Száraz má vannak késsen, de a fejeket még össze kő állítani.*

fenékhorgozsineg fn

Kétágú halászszineg, amelyet zsinórozás után vízbe áztatnak és kifeszítve többször ledörzsölnek: *A fenékhorgozsineg is má nejlonbú van.*

flak fonál fn

A szokásos, átlagos sodrású fonál neve: *Az ijen közönséges fonálnak flak fonál a neve, de neműgön szoktuk mondani.*

flektol ts ige

Háromágú zsinórokból kötőhorgon kézimunkát készít.

flektolás fn

Az a kézimunkamód, amelynek során háromágú zsinórokból a kötőhorgon kötőfékfejet, nyaklót kötnek, flektolnak: *A flektolás csak éccerűnek láccik, nagyon kő ott figyelni a zsinórokat.*

flektolt kötőfék fn

Kötőfékfajta; öt pár 3,5 öl hosszúságú, háromágú zsinórból kötőhorgon flektolják: *A flektolt kötőfék nagyon mutatós áru.*

flok fn

Kb. 15 cm-es sima bot, két fonál zsinórozásakor a ler szerepét tölti be. L. ott: *Hagyd, nem is kő a flog, elég, ha az ujjam töszöm a fonalak közé.*

fog fn

1. gerebenfog: *Van egy régi gerebenöm, a fogai még egészen jók.*

fogasbak fn

Rövid, kb. 80 cm-es nyelű, gereblyeszerű eszköz, amellyel a hosszú kötelek szárazásakor alátámasztják az ágakat: L. száltartó: *Ha van segicseg, aki móktartya az ágakat, akkó nem kő a fogasbak.*

fölgombolyít ts ige 1. gombolyít

Borítás előtt a belet fölgombolyítom, mer így könnyebb bánni vele.

fölhajt ts ige

A szárazás kezdetekor sodrot hajt a zsinórokba, súríti azokat: *Ezök nagyon laza zsinórok, jó hajcsd fő űket!*

fölhajtás fn

A szárazás folyamatának első szakasza, amikor a zsinórokba több sodrot hajtának: *Nem lehet fölhajtás nekü mingyá összeereszteni, mög kő várni, hogy a zsinórok jó mögsűrűsögyenek.*

fölhúzókötel fn

6–8 m hosszúságú, 12 szálú kenderkötél, amivel a halász a csuhéjt kiemeli a vízből: *Ezzé a fölhúzókötéllé egy bálnát is kieméhet a vízből.*

fölráz ts ige

A gerebenben visszamaradt kócot a kóczázón fölrázzák, hogy szálai kilazuljanak, s

így könnyebben lehessen fonni: *Van egy csomó kócom, amit még fő kő rázni.*

fölrázás fn 1. fölráz

Förázás nekü a sok csomó miatt nehéz lönne fonyini.

fölszabadít ts ige

Három évi tanulás után vizsga eredményeként segéddé nyilvání: *Tizenöt év alatt csak egy inast hoztak hozzám fölszabadítani.*

fölszed ts ige

Az elkészült, földön fekvő zsinórokat a további feldolgozás célja szerint párosával vagy 3–4–5-vel karikába fölszedik: *Zsinórozunk tovább, csak ezöket a zsinórokat föszödöm, hogy né foglalják a hejet.*

fon ts ige

Kenderből, kócból fonalat sodor: *Ha mög-löszünk a zsinórozássá, akkó szárazakat fonok.*

fonál fn

Minden kötéláru elemi része, kenderből vagy kócból készül: *Szép, egyenös fonalai vannak ennek a zsinórnak.*

fonás fn

A kötelesmesterség alapvető tevékenysége, amely során a kendert, kócot a fonókerék vagy a fonógép segítségével fonállá sodorják össze: *A kötelek készítésibe a fonás tart leg-tovább.*

fonó fn

A fonás tevékenységét végző munkás: *Segéd koromba sokszö én vótam a fonó, mer szép, egyenös fonalakat fontam. A többiek gerebenöszték, zsinórosztak.*

fonógép fn

A fonókerék modern változata, amelyhez már nem kell kerékajtó, mert maga a fonó munkás működteti: *Eszt a jószálú kendőrt magam csinálom mög a fonógépön.*

fonóhorog fn

Rekeszes faorsóval burkolt, erős, egyenes drótból készített horog, amely a fonókeréktől szíjattétellel kapott sodrást a keletkező fonálnak adja át: *Eszt a jó pörgő, vékony fonóhorgot szeretöm hasznáni.*

fonókerék fn

A fonás és a zsinórozás régi, egyszerű, de nélkülözhetetlen szerszáma. Lényege a kb. 70 cm átmérőjű, fémküllös fakerék, amely két állófa között egy hajtókar tengelyén forgatható. Forgását a hajtószíj adja át a fonó; vagy zsinórozó horgoknak, amelyek a kerék fölött; a horogfejen helyezkednek el: *A fonókerékön inkább má csak kócot fonok, a kendőrt elintézőm magam a gépön.*

fonókötevény fn

Nagy méretű, hagyományosan sötétkék színű kötevény, amelynek nagy öblében helyezi el a köteles a kendert, s abból fonja meg: *Fonókötevény nekü kendőrt nem lehet fonyini, aszt valahun tartani kő.*

fonóműhely fn

10–15 m hosszúságú, sima földpadlójú, ál-

talában nyitott helyiség. Az a legfontosabb, hogy fedett legyen, mert egy váratlanul jött eső összerántaná a fonalakat: *Ennek a fonó-műhejnek sárgaföldje van lédöngőve az ajja.*

fonóöv fn

Egyszerű szíjöv, vagy zsinórból flektolt széles öv, amely arra való, hogy a fonógépet működtető húzózsínort a fonó munkás rákapcsolja: *Ezt a fonóövet magam flektótam.*

fonópálca fn

Kb. 1 m magasságú, 2 cm átmérőjű sima bot. Az elkészült fonalak összegyűjtésére szolgál. A fonalakat ugyanis kifeszítve kell tartani, nehogy összeugorjanak, ezért két végüket egy-egy fonópálcára hurkolják: *A bognárokká csináltattam öt új fonópálcát.*

fonószűr fn

14—16 cm oldalú, négyzet alakúra vágott szűrdarab, amellyel a sodrás hatására keletkező fonalat a markában formálja a fonó munkás: *A fonószűrt mindön fonál után mőg kő nedvesíteni.*

fordított sodra fn 1. egyenes sodra

forgós karabiner fn 1. karabiner

fuxolás fn

Az elszakadt kötélt összeerősítése olyan módon, hogy a kibomlott ágvégeket a csülkölő segítségével az épen maradt szakaszba befűzik: *Égy jó fuxolással még értart égy darabig a kötélt.*

fűrészzsinór fn

10 méteres, 10 dkg súlyú, háromágú zsinór. A fűrészfűtésére, zsákkötözésre, csomagolásra használgák: *Nem ért az a munkához, még égy fűrészzsinórt sē képes jó mőkfontyni.*

fűz ts ige

Fűzött kötőféket készít: *A debreceni kötőféket ezön a dēszkán fűzöm.*

fűzés fn

Kézimunkamód megnevezése. Az arra célra készített vékony kötelet egy pontos méretre formált deszkalapon fűzőtű segítségével kötőfékfejjé alakít, fűz: *A fűzésnek mőgván a maga mőggya: jó hejre kő beszűrni a tűt.*

fűzött fej fn 1. debreceni kötőfék

Egész nap nem lehet fűzöttfejet csinálni, nagyon mőgunnya az embör.

fűzött kötőfék fn 1. debreceni kötőfék

fűzött nyakló fn

Nyaklófajta; négyágú, tizenkét szálú kötélből készítik, mint a debreceni kötőféket. L. nyakló.

fűzőtű fn

A fűzéshez használatos eszköz. 23 cm hosszúságú, 1—1,5 cm átmérőjű gömbölyű szűrőeszköz. Szerepe ugyanaz, mint a csülkölő: a kötélt ágai között lyukat tágitanak vele, melyeken átbújtatva meghatározott formába fűzik a kötelet: *A fűzőtű csak annyira lögyön hōgyös, hogy át löhessön bōkni az ágakon.*

gép fn

A kalocsi kötelesek röviden csak gépnek nevezik azokat a sodrászerkezeteket, amelyek-

nek lényeges alkatrészei vasból vannak. L. fonógép, kisép, nagygép, szárazógép: *Délutánra nem lössz segiccség, māj géprű fonok.*

gereblye fn

A gereblyéhez hasonló, de fogaival felfelé álló, nyelével földbe szűrhető eszköz. Hosszú fonalak fonásakor vagy zsinórozásakor a fonalak alátámasztására alkalmazzák: *Szükség lössz a gereblyére is, mer hosszúak a fonalak.*

gereben fn

Kb. 50—60 db, szabályos sorokban elhelyezett, 18—20 cm hosszúságú acélfogakból álló tűmező. Rajta fésülük ki a tiltolt kenderből a kócot és a pozdorját: *Bekenöm a gerebent petróleummā, mer nagyon fogja a kendört.*

gerebenfog fn

18—20 cm hosszúságú és az alkalmazástól függő vastagságú acéltű: *Ez a vastag gerebenfog nyócas méretű lehet.*

gerebenez ts ige

Tiltolt kendert fésül: *Egész nap gerebeneztem, tele vagyok porrá, nem kő a vacsora sē.*

gerebenezés fn

Az a tevékenység, amelynek során a tiltolt kenderből kifésülük a pozdorját, különválasztják a szálát a kóctól. Igen megerőltető, poros, egészségtelen munka: *Régön, ha nem vót elég munka, gerebenezést is válltunk.*

gerebenkender fn

Gerebenezett, fonásra előkészített kender: *Vót benn égy pógár, gerebenkendört kinát, de nagyon sokat kért érte.*

gerebenkóc fn

Olyan kóc, amelyben hagytak hosszabb szálakat is: *Ez jó szálás gerebenkóc, szép fejek lösznek belűlle.*

gombolyít ts ige

A bélnek felhasználandó kócfonalakat a köteles sorban egymáshoz köti, s egy nagy gombolyagba falgombolyítja: *Gombojicsd fő azokat a fonalakat!*

gombolyítófa fn

A zsinórárúk falgombolyításának eszköze. Egy kb. 20 cm-es lécdarabból párhuzamosan kiálló két fafog: *A halászzsinegöt égy gombojitófára szoktam fōszōnni.*

gömbölyű nyakló fn

Régen készített nyaklófajta; a flektolt nyaklótól eltérően nem zsinórból, hanem rudalószerű kötélből készült. Végein két nagy csülök volt, az egyik a tulajdonképpeni nyakló, míg a másik a rúdtartó: *Tartós áru vót a gömbölyű nyakló.*

gurtni fn

Heveder: *Azelőtt sok gurtnit csinátunk, de má nem érdmős.*

gyári kender fn

Gyári betonmedencében áztatott és géppel tiltolt kender: *Jó anyag a gyári kendör, csak nagyon erős a pora.*

gyárt ts ige

Folyamatosan készít: *Segédkoromba ahogy*

csak az idő engette, állandóan gyártottuk a köteleket.

gyeplő fn

Hosszú, vékony kötél, amivel a hajtót húzó lovat (lovakat) kormányozza. Két részből áll: egyik a hajtó kezében levő gyeplőszár (hajtószár), a másik a két közág, amelyek a gyeplőszárcsattal a zabla karikáihoz kapcsolódnak: *A szíjgyártók is csinának gyeplőt, de a kötélből való sokkal ócsább.*

gyeplőszár fn l. gyeplő

gyeplőszárcsat fn

Gyárilag készített fémcsat, amellyel a gyeplőszár a szíjhámhoz kapcsolható: *A gyeplőszárcsatot a vasszóda vásároljuk.*

hajtó fn l. kerék-hajtó

Hónapra nem lössz hajtóm, muszáj lössz a gépről egyedül fonyjni.

hajtókar fn

A kötelesek minden sodroszerkezete kézi erő el működik. Ezek fontos része a hajtókar: *Es vergáttam egy új hajtókart a kerékre.*

hajtószár fn l. gyeplőszár

hajtószárcsat fn l. gyeplőszárcsat

hajtószíj fn

Körszíj, amely a fonókerék forgását átviszi a fonóhorogra: *Nem lehet jobban feszíteni, mer északad a hajtószíj.*

hajtózsínór fn

A fonógépen levő körkötél, amelynek szerepe azonos a fonókerék hajtószíjával: *Eszt a hajtózsínórt magam készítettem nyóc fonálból. halászhaló fn*

Mintegy 9 négyzetméter területű emelőháló, csuhéj, amit régen a kötelesek is készítettek gyári fonálból: *Ismertem úján kötelest, aki tőlön a szobába halászhalót kötött.*

halászsíneg fn

Kétágú zsíneg, amelyet vízbe áztatnak és kifestve száradásig dörzsölnek: *Ha hoznak anyagot, akár nejlont is csinálók halászsínegöt.*

halványítás fn

A kinyűvött vagy vágott zöld kendert egy ideig a tarlón szétteregetik, halványítják: *A halványítás szöb színe lössz a kendörnek.*

hámistráng fn l. istráng

A hozott anyagból négy hámistrángot kő csináni.

harangkötél fn

A kért méret szerinti hosszúságban készülő kenderkötél, általában 28 fonálból készítik: *A kalocsai templomokba van néhány harangkötél, amit én készítettem.*

haspli fn l. tekerő

hátsókerék fn

Zsinórozáshoz használt régi szerszám, a hengertartó szerepét töltötte be. L. ott: *A palláson még mögvan talán a hácsókerék, de én soha nem dógosztam vele.*

henger fn

Egy rövid fémcsőben forgó acélhorog, amely

forgásával a zsinór felesleges sodrát kiengedi. A zsinórozás és a szárazítás eszköze: *Ehhó a vékony fonálhó a kis részhengert hozd!*

hengerstangli fn l. hengertartó

hengertartó fn

Mintegy 2 m magasságú hordozható faállványszerkezet, amely a zsinórozás közben rövidülő fonalak után a szükséges feszítéssel engedi a forgó hengert: *Vidd hátrább a hengertartót, itt útba van!*

hintakötél fn

12 fonálból készülő, 2–3 m hosszúságú kötélpár: *Kivisszöm a piacra a hintaköteleket, oda gyűn érte, aki rőndöte.*

hintrágli fn

A hátsó kerék régi német neve.

horog fn l. fonóhorog

Rudalót fonunk, a vastag horgot kő főtönni.

horogfej fn

A fonókeréknek az a félkörív alakú része, amelynek vájatai magukba foglalják a fonó- vagy zsinórozó horgokat. Anyaga szerint vasfejű és fafejű fonókerékről beszélnek: *Ez a horokfej már alaposan ékopott.*

hurkol ts ige

Az elkészült fonalat a fonópálcára helyezi, hurkolja: *Égy mozdulatát kő hurkóni.*

húzókötel fn l. fölhúzókötel

húzózsínór fn

Mintegy 20 m hosszúságú vékony zsinór, amit a köteles maga készít a fonógépre. A zsinór húzása hozza forgásba a fonógépet: *Ez az új húzózsínór mégin kibír néhány évet.*

inas fn

Az ipari tanuló pejoratív hangulatú, ma is élő neve: *Nem gyűn má kötelesnek sènki, akár inasnak, akár ipari tanulóknak híjják.*

injszínór fn

A halászhálókat kifeszítő keretzsínór, 12 szálú, vékony kenderkötél: *Abbú a fehér, vékony szálú kendörbű csinájuk mög az injszínórt.*

ipar fn

Mesterség: *Jó ipar vót ez régön, nem éltek rosszu a kötelesök.*

iparendély fn

A mesterség gyakorlására adott állami engedély: *A legtöbb köteles má beatta az iparendéjit.*

ipari tanuló fn

A köteleshő má nem gyűn sènki ipari tanulóknak.

iparos fn

Önálló mesterember: *Aki bemögy a kátéeszbe, az má nem iparos.*

ipartestület fn

Az iparosok 1945 előtti szervezete, a KIOSZ előde: *Az ipartestület nem foglalkozott anyagiutalással.*

istráng fn

A vastagabb végén csülökre formált erő kenderkötél, amely a húzóhámot a hámfáva

összeköti. Több minőségben készül, s ezt súlyával valamint a fonálszámmal határozzák meg: pl. 25, 30, 40 dekás és 16, 28 fonalas istráng: *Az istráng sē tarthat örökké, mibű élne akkő a köteles.*

kacor fn

Kendervágó kés: *A satnyább kendőrt kaszáu is lē tuggyák vágni, de inkább csak kacorā csináják.*

kamra fn

Az elkészült kötelek raktára: *Télön nem mindig lehet dógozni, így tavaszra erőssen kiürül a kamra.*

kapocs fn

10—12 cm hosszúságú vashorog, amelynek a másik vége kör alakúra formált. Négy darab szükséges belőlük. Szerepük az, hogy a szálazógép rövid kampóit meghosszabbítsák, és ezáltal alkalmazkodó átmenetet képezzenek a kötélagak felé: *A kampókat is mög kő olajozni, egészen berozsdásottak.*

karabiner fn

Gyárilag készített fémcsat, amely a gyeplő közágait a zablakarikához kapcsolja: *Ez ujan erős karabiner, hogy alig tudom benyomni a nyelvit.*

karika fn l. kötőfékkarika.

A vazsbódba vöttem eszt a karikát, de elég gyönge.

karó fn l. sátorkaró

kelevéz fn

Az egyik végén facsattal ellátott rövid kötél. Szán vagy eke elé fogva a lovat, kelevézekkel hosszabbítják meg az istrángot: *A kelevéz csak egy fondlbu készül, aszt stircőjük össze.*

kemény fonál fn l. spród fonál

kender fn

A kötélgártás nyersanyaga. Jelző nélkül a tilolt kendert jelenti: *A vasúton van má a kendor, csak ē kő hozni.*

kenderáztatás fn l. áztatás

kenderáztató fn l. áztató

kenderföld fn

Kender termelésére alkalmas vagy arra használatos föld: *Dusnoknak is vannak jó kendorföggyei.*

kenderfonál fn

Kenderből készített fonál: *Nem atathom ol csóbban eszt a szárat, ebbe kendorfonál van.*

kendergyár fn

A kenderkórót áztató, szárító, tiloló esetleg feldolgozó gyár: *Segédkoromba hittak dógozni a kendorgyárba is.*

kenderkóc fn l. kóc

kenderkóró fn

A már kiáztatott, tilolásra váró kender: *Könnyebb tilóni, ha áztatás után érellek a kendorkórót.*

kenderkötél fn

A kenderből készített kötél minőségi megjelölése, szembeállítva a kóckötéssel: *Ennyi*

péze nem adok kendorkötelet, kócot aszt kaphat. kerék fn. l. fonókerék

Olajozd mög a kereket, mer nagyon csikorog!
kerékhajtó fn

A kötélgártó munkájában nélkülözhetetlen segéd munkás, aki a különféle sodró szerkezeteket forgatja. Ha nincs inas, akkor a csáldátagok végzik ezt a munkát: *Az inas egy jó darabig csak kerékhajtó.*

kévekötlél fn

180 cm-es zsinór, amelyet a gabonakévék megkötésére használtak. Az egyik végére négyszögletes, pirosra festett fadarabot hurkoltak, hogy a tarlón szembetűnő legyen: *Már régön nem készitünk kévekötelet.*

kézimunka fn

1. Tevékenység, munkamód, ahogy egyes termékeket készítenek: *Ez kézimunkává készül, nem lehet géppē összedobáni.* 2. Zsinórból vagy vékony kötélből kézzel fűzött vagy szövött áruk gyűjtőneve: *A kézimunkábú jó kifogytunk, má csak néhány szövöttfej van.*

kifon ts ige

1. A kézben levő fonalat befejezi: *Mögyök, csak kifonom eszt a fonalat.* 2. A kötényben levő kendert feldolgozza: *Kifonom eszt a marék kendor, asztán zsinórozunk.*

KIOSZ fn

Kisiparosok Országos Szervezete. 2. A helyi szervezet székháza: *Bemögyök a kioszba.*

KIOSZ-gyűlés fn

Az esti kioszgyűlésön beszéjük mög az anyakkutalást.

KIOSZ-iroda fn

KIOSZ-titkár fn

A becsületös kiosztitkár sokat tud segíteni.

KIOSZ-tagdíj fn

Vót ujan idő, mikő magunk szöttük a kiosz-tagdíjat.

kirakodóvásár fn

A kétnapos vásárok első napja, amikor mindenféle portéka színre kerül, csak a jószágok nem, mert azoknak a teljes vásártérre szükségük van: *A kötelesök a kirakodóvásárba is kimöntenk.*

Kisiparos Újság fn

kisgép fn

Sodró szerkezet a vékonyabb kötelek szálazására. L. szálazógép: *A hajtószárazakat a kizsgéppē szálazzuk be.*

kiutalás fn l. anyagiutalás

Nemsókára mög kő gyünni a második félévi kiutalásnak.

klangol ts ige l. hurkol

klíder fn l. kapocs

Nē forgazsd a hajtókart, mer lésnek a klíderök!

kníft fn l. kötőhorog

knéból ts ige l. borít

kóc fn

Gerebenezés folyamán a fogak között viszsamaradó, rövid szálú, gyengébb minőségű

nyersanyag: *Ebből az anyagból nem is lött szál, csupa kóc az egész.*

kócfonál fn

Kócból készített, gyengébb minőségű fonál: *A borjúfejek jók lesznek kócfonálból is.*

kóckötél fn

Kócfonálból készített gyengébb minőségű kötél: *Hijába borítod be kendőrré, csak kóckötél marad.*

kócrázó fn

Kb. 1 négyzetméter területű, keretbe foglalt, kifeszített nagyszemű háló. Rajta rázogatva távolítják el a kócban maradt pozdorját: *Nélküle is lehet boldogúni, de kócrázón sokkal könnyebb kirázni a kócot.*

kócrázó pálca fn

A kócrázás eszköze, két darab, marokba illő, 70 cm körüli sima bot.

kónikus mn

Szabályosan vastagodó, vékonyodó: *Az istráng fonálát kónikusan kő fonni, hogy a kötél szépen vékonyoggyon.*

köt ts ige l. flektol

kötél fn

Általában négy zsinórból összesodort termék: *Ez jó erős kötél, húszonnyóc szálból készült.*

köteles fn., mn.

1. A mesterség neve: *Régön hat-nyóc köteles is dógozott Kalocsán.* 2. Kötéssel foglalkozó: *Itt lakik a köteles bácsi? Kendőrt hoztunk elanni.*

kötélgyártó fn., mn.

A mesterség német hatásra elterjedt indokolatlanul hangzatos neve.

kötény fn l. fonókötény

Mire kifonytam eszt a kiló anyagot, tele lött a kötényöm pozdorjával.

kötőfék fn

A ló vezetésére és megkötésére való kötél; fej és szár részéből áll. Zsinórból szövik, kötik; vékony kötélből fűzik, eszerint több fajtája van: *Nem mönt fő a lóra a kötőfék.*

kötőfékfej fn

A ló fejének méreteire készített kötél. L. csikókötőfékfej: *Szár még van, kötőfékfejeket kő csinálni.*

kötőfékfűző deszka fn

Sima deszkalap; a hosszúsága 55–79 cm-ig, a szélessége 15–58 cm-ig váltakozik a készítenő kötőfékfej tervezett mérete szerint. A debreceni kötőfékét készítik rajta, így annak méreteit tünteti fel.

kötőfékkarika fn

Minden kötőfékfej orr részébe befoglalnak egy 4–5 mm-es vaskarikát, amibe a kötőfékszárat hurkolják: *Máj a lakatossá csinátatok jó erős kötőfékkarikát.*

kötőfékszár fn l. csikókötőfékszár

Ez hosszabb is mög erősebb is, mint a csikósár.

kötőhorog fn

Erős vashorog, a kézimunka eszköze. De rékmagasságban egy karóba vagy falba erősítik, és a kiálló kampóra akasztva köti, flektolja a zsinórokat; a köteles: *Erősen kő álmi a kötőhorognak, mer a zsinórokat osztán huzgájuk ám.*

közág fn

A gyeplőnek az a különálló része, amely a szártól a zablacsathoz vezet. L. gyeplő: *A szár még jó, csak közágat kérnek hozzá.*

kútásókötél fn l. cölöpverő kötél

kuncsaft fn

Vevő: *Hosszú évekön át kuncsaftom vót.*

kútkötél fn

Kerekcsutaknál használatos 15–20 m-es kenderkötél: *Mostanában inkább láncot vőznek kútkötél hejőtt.*

láncistráng fn

Láncból gyárilag készített istráng: *Ha a ló láncistrángba keverődik bele, aszt ugyan nem vágják ē.*

láncnyakló fn

Láncból gyárilag készített nyakló. L. nyakló. *laposan fonott kötőfék* fn l. flektolt kötőfék *ledörzsöl* ts ige

Az elkészült zsinór vagy kötél felszínéről a kiálló pozdorjavegeket ledörzsöli: *Ez nagyon szemetes anyag vót, a zsinórt māj lē kő dörzsöni.*

leifolni fonál fn l. puha fonál

lehuiz ts ige

Gerebenez l. ott: *Van ujan köteles, aki naponta lehuiz harminc kiló kendőrt is.*

leng fn

Mértékegység: a fonál hosszúsága. L. dupla leng

ler fn

A zsinórozás és a száazás nélkülözhetetlen szerszáma. Fából esztergályozott kúp alakú eszköz, oldalán általában 4 hosszanti vajat van, amelyben a fonalak, zsinórok az összesodródás közben szabályos irányt és menetet kapnak: *Mők kő faragni egy kicsit eszt a lert, mer:nagyon szorúnak benne az ágak.*

lesimit ts ige l. políroz

Kicsit vastag ez a zsinog, néhányszó lē kő māj simítani.

lezzsinóroz ts ige l. zsinóroz

Má sötét van, nem látunk lezzsinórozni.

licni fn l. ág

Zsinórozás közben vigyázni kő, nehogy összesapógyanak a licnik.

liftkötél fn

45 mm vastagságú, pontos méretre készített kötél, amelynek végeit összeerősítik, fuxolják: *Ha a liftkötél mögnyulik, ki lehet vönni belülle egy darabot.*

lombozás fn

A nyűvés után megszáritott kendernövény levézetének eltávolítása oly módon, hogy azt

a földhöz csapdossák: *A kendőrt lombozás után viszik az ástatóba.*

lópokróc fn

Kender- és kőcfonalakból bordában szőtt pokróc: *A kőcből készült lópokróc tartós, csak síjós.*

lövásár fn

A vásártérnek az a része, ahol csak lovakat árulnak: *A lovásárba is külön sátrat állítottunk.*

madzag fn

Gyárban készített vékony, enyvezett kőcfonál: *Én nem készítek madzagot, aszt a bódba áruják.* 2. Fonál-, zsinórdarab: *Hozz ide egy darab madzagot!*

magvas kender fn

Durva rostú, a kötélkészítés céljára alig használható kender: *Magvas kendőrt akart elanni neköm.*

marhakötél fn

A szarvasmarha vezetésére és megkötésére való kötél. Ugyanaz a szerepe, mint a lovaknál a kötőfék. Két részből áll: a 4 fonálból készült, 10 dkg súlyú, facsattal záródó marhakötélfej és a 12 fonalas, 20 dkg súlyú marhakötélszár alkotja: *Mostanába a marhakötél a legkelendőbb áru.*

marhakötélcsat fn

10 cm hosszúságú, esztergályozott vagy puhafából kézzel faragott facsat, amely az állat nyakán illetőleg a szarván összezárja a marhakötélfejet: *A marhakötélcsatot télön én magam faragom.*

marhakötélfej fn l. marhakötél

Szárak még vannak, de a marhakötélfejek má májnem éfogytak.

marhakötélszár fn l. marhakötél

Jó marhakötélszárak lösznek ebből az anyagból.

marhavásár fn

A vásártérnek az a része, ahol csak szarvasmarhákat árulnak: *Külön sátrat vittünk a marhavásárba is.*

marok fn

Akkora kenderköteg, amekkorát gerebenezéskor, egyszerre kézbe tudnak fogni: *Néhány marok kendő van csak hátra.*

masni fn

A fonál horgon levő része: *Kevesebb anyagot akasztok a horogra, hogy ne lögyön vastag a masnija.*

masnogli fn l. csülkölő

második szál fn l. börtli

Ha ennek az anyagnak kivőszöm a második szálát is, a kőca nem ér sémmit.

maszek fn

Magánkisiparos: *A kátész nem tud velem mit kezdeni, mer egyedű vagyok, így maszek marattam.*

mentőkötél fn

Tűzoltók és villanyszerelők biztosító öve: *A mentőkötélet jó szálás kendőrből készíttük.*

mester fn

Önálló iparos: *Aki belép a kátészbe, az má nem mestőr.*

műhely fn l. fonóműhely

Télön nagyon huzatos a műhej.

műszaki kötél fn

A gyárban készülő egyenletes vastagságú kötelek gyűjtőneve: *A műszaki köteleket a gyár ócsóbban készíti.*

nagy gép fn l. szálazógép

Olajozd mög a nagy gépet, azon dógozunk.

négyes gereben fn

Sűrű, vékony fogú gereben: *A négyes gerebenön a zínkendőrt választjuk ki.*

Négysoros fűzőttfej fn l. debreceni kötőfék nyakló fn

Az a szerszám, amely a kocsirudat a ló nyakához tartja: 9. pár 6 öl és 4 sukk hosszúságú, háromágú zsinórból flektolják. Súlya 30 dkg: Szíjból is készítik: *Nyakló nélkül léesne a kocsirud.*

nyolcas gereben fn

Vastag fogú gereben, ezen kezdik meg a tilolt kender fésülését.

nyújtódészka fn

A nedves zsinórok nyújtására való eszköz; általában 1 m hosszúságú deszkalap, amelybe számos lyukat fúrtak, hogy a ledörzsölés közben nyúló zsinórokat a végükben levő vaspálccával egyre távolabbra szúrhassák, rögzíthessék: *A zsinórok végét éppenséggé a földbe is le lehetne szúrni, de jobb a nyújtódészka.*

nyűg fn

Régen löszörből, újabban csupán kenderből készülő rövid kötél, amit a legelésre kicsapott ló két első lábára hurkolnak, hogy ne tudjon messzire eljutni: *A löszörnyűg jobb vót, mer a nedves fű nem rohasztotta é.*

nyűvés fn

A kendernövény egyik aratási módja: *Ha satnya a kendő, akkó legéyszerűbb nyűni.*

ölmös fn fn l. inzsinór

Az inzsinorra a halász húzgája fő az ölmokat.

orradzó fn

A kötőfékfejnek az a zsinór része, amely az állat orra felett simul a fejére: *Kicsi ez a kötőfék, az óradzója fő sē mögy.*

összeeresztés fn

A zsinórozás és a szálazás közös szinonim szava. L. ott: *A sötétödés előtt még összeeresztjük a fonalakat.*

öt páros szövöttfej fn l. flektolt kötőfék

paprikazsinór fn

Paprikafűzéshez való kétágú, enyves vízzel lesimított (polírozott) zsinór: *A paprikazsinórt is már régóta a gyár csinálja.*

parasztkender fn

Az östermelő által áztatott, tilolt kender: *Ha az illető ért hozzája, a parasztkendő jobb lehet, mint a gyári.*

pányvakötél fn

8–10 mm vastagságú, rendelés szerinti

hosszúságú kötél, amellyel a legelő lovat szokták kikötni: *Pányvakötelet szörbű is csináltak azelőtt.*

piac fn

Rendszeres árusítási hely és időpont: *A szombati piarcom forgalmas volt.*

políroz ts ige

Vékony zsinórt enyves vízzel lesimít: *A zsinór mutatósabb lössz, ha polírozzák.*

ponyva fn

A köteles sátor letakarására szükséges vízhatlan gyári termék: *Vigyünk ponyvát, mer esső lössz.*

pozdorja fn

A kender száraz kórójának tilolással összetördelt apró részecskéje, amit gerebenezéskor távolítanak el: *Akkora pozdorják vannak benne, mint az ujjam.*

pozdorjás anyag fn

Olyan kender, amelyet tiloláskor nem ráztak ki eléggé, sok pozdorja maradt benne: *Ez ujan pozdorjás anyag, hogy állandóan söpörni kő a fészört utánna.*

presszol ts ige l. ledörzsöl

puha fonál fn

Főként hosszú kötelekhez készülő, az általánosnál puhább fonál: *Már a rudalóhó is jobb, ha puha fonalat készít az embör.*

puskaszinór fn

Egy öl hosszúságú, 8 vékony fonálból készített zsinór. A hossza felénél az ágak között rést hagytak a kóc számára, amellyel a kormot távolították el: *A régi haccsereg sok puska-zsinórt csinátott.*

rájból ts ige l. befon

Élég lössz, ha két ágba rájbolod a szárazakat.

rendel ts ige

Valamilyen kötélterméket meghatározott időre kér: *A fajszi téesz húsz darab marhakötélét rëndölt.*

rendelés fn

Hivatalos megbízás valamely kötéltermék elkészítésére: *A téeszöktű néha szép rëndölésöket kapok.*

repcezinór fn

A paprikaszinórhoz hasonló minőségű és rendeltetésű zsinór. L. ott.

rudaló fn l. rudalókötél

rudalókötél fn

16 vagy 28 fonalú, 6 vagy 7 öl hosszúságú, általában 2 kg súlyú erős kötél. A gabonakévékkel, szalmával, szénával megakart szekeret lekötésére használják: *Ez a rudalókötél nem szakad ē egyhamá.*

rudazókötél fn l. rudalókötél

rugós kapocs fn

A karabíner bolti neve. L. karabíner

ruhaszártó kötél fn

4 fonálból készülő kb. 10 m hosszúságú zsinór: *A ruhaszártó kötelet szép fehér anyagbú érdömös készíteni.*

sátor fn

3–6 karóból könnyen összeállítható ház, amelyre piacon, vásáron az árut kirakják: *Gyűtt egy nagy szél, osztán összedűtötte a sátrakat.* 2. A kirakott áru mennyisége, minősége, értéke: *Az én sátram mellett a többi kötelese ebűjhat.*

sátorkaró fn

Általában vékony fenyőkaró, amelyből a sátrat építik: *Annyi kötelet raktam rá, amenynyit a sátorkaró ebirt.*

sátorfeszítő kötél fn

8–10 mm vastag, méretre készülő kenderkötél: *Az üttörőknek ajándékoztam két sátorfeszítő kötelet.*

segéd fn

Ónálló iparosnál alkalmazott, segédlevéllel rendelkező szakmunkás: *Sok pénz köllött ám ahhó, hogy valaki segédű mestör löhessön.*

segéidő fn

Segédi munkaviszonyban eltöltött idő: *A segéidőmbe több hejön is dógosztam.*

segédlevél fn

A tanulói idő letöltése után vizsga eredményként kapott bizonyítvány: *Tizenöt év óta csak egy köteles segédlevelet attak ki.*

seprő fn

A kötelesmesterségben gyakran szükséges takarító eszköz; a fonás közben elhulló pozdorját el kell söpörni.

sír fn l. szálagzóép

Nem a kiséprű, hanem a sűrű szálagzunk.

slenkóc fn

Gerebenezés közben elhullott pozdorjas, szemetes, használhatatlan kóc: *Kirázom a slenkócbú a port, begyűjtani jó lössz.*

sodra fn (csak ebben a birt. szragos alakban)

Valamely sodró szerkezetnek a keletkező fonálba, zsinórba átmenő sodró ereje, energiája: *Kipördűt a kezibű a fonál, osztán a köténybe szalatt a sodra.*

sorolás fn

Az a gerebenezési mód, amikor a kendent csupán átfésülik, tisztítják, és nem választják külön a szálát a kóctól.

sorc fn l. fonókötény

span fn l. borítófa

spárga fn

Kenderből készülő vékony kötöző fonál: *Nem zsinór az, csak spárga.*

spiccol ts ige

Hegyez, elvékonyít. Némely fonál végéből kendent vesznek el, hogy a masnija ne legyen vastag: *Itt a kés, osztán spiccód a fonalak végét!*

spinflek fn l. fonószűr

spinrad fn l. fonókerék

spród fonál fn

Az átlagos sodrásúnál keményebb, vagy esős időben megkeményedett fonál: *Ebbe a nyirkos időbe spród a fonál.*

stangli fn l. hengertartó

A nagy küvet viád a stanglira!

stekni fn l. fonópálca

stieni l. gereblye

Hosszú kötél lössz, két stieni is kő a fonalakhó.
stircölés fn

A kelevéz zsinórozási módja: A kifonott fonalat felébe, negyedébe, majd nyolcadába hajtvá akasztják a fonóhorogra, és így sodorják össze: *A legégyszerűbb zsinórozás a stircölés.*

stukkolt kötél fn l. abstukkolt kötél

sukk fn

Hosszmértékegység, az öl egyhatoda: *Van ujan, akinek éggy sukkā hosszabb istrángot kő csináni.*

sűrítés fn l. fölajtás

Jó hajcsd fő, sűríteni kő a fonalakat!

szakít ts ige

A kender hosszú szálaít megrövidíti: *Szakítok lē belülle, nehogy a köténybe összehúzza a többít.*

szakítóhorog fn

A gereben széléről kiálló vashorog, rajta szakítják le a kender túl hosszú szálaít: *Kő a szakítóhorog, kézzē nem lehet étipni a kendört. szál fn*

Fonáskor a kender szála: *Alig van szála ennek az anyagnak.* 2. A kész kötélben már a fonalakat jelenti: *Huszonnyóc szálú kötél.*

szalagkóc fn

Gyárban gépekkel tisztított, vékony szalag formára feldolgozott kóc: *Könnyű dógozni a szalagkócbi.*

szálas anyag fn

Jó minőségű tilolt kender, kevés kócot tartalmaz: *Jól ázott, szálas anyag ez.*

szálas kóc fn

Olyan kóc, amelyben szándékosan több szálat is hagytak, hogy erősebb legyen a kötél: *Ez kóckötél ugyan, de jó szálas kócbi van.*

szálaz ts ige

Zsinórokat kötélle sodor: *A zsinórokat csak hónap szálaazuk.*

szálazás fn

A kötélkészítés utolsó fő mozzanata, amikor a zsinórokat a szálaazógépen kötélle sodorják: *Szálaazná erőssen kő fogni a lert.*

szálaazógép fn

Sodró szerkezet, amely a zsinórokat kötélle sodorja össze. Lényege négy vashorog, amelyeket egy kézi hajtókar által forgatott fogaskerek hoz egyenlő, egyirányú forgásba. A horgok vaskerete egy hosszú talpú állványra van szerelve: *Ez már régi szálaazógép, a fogaskereke ügön mökkopott.*

szálaazókocsi fn

Az a szerkezet, amely a szálaazás közben rövidülő zsinórok után engedi és tartja a forgó hengert. Két tömör fakerék tengelyére kb. 2 m-es gerendákból épített hosszú kocsi. A kívánt mértékben kövekkel terhelik, hogy nagyobb ellenállással kövesse a sodrásban rö-

vidülő kötelet: *A szálaazókocsi hejött építöttem eszt az erőgetőkarót.*

száaltartó fn l. gereblye

szálvőgni fn l. szálaazókocsi

szánkelevéz fn

Rövid kötél, amellyel a szán elé fogott lovak istrángját megtoldják: *Télön elég sok szánkelevéz éfog.*

szántókelevéz fn

Ugyanaz a kötél, mint a szánkelevéz, ugyanis az eke előtt is meg kell hosszabbítani az istrángokat.

szántógyeplő fn

Szántáskor használatos gyeplő. L. gyeplő. szár fn

Általában kötőfékszár, de beszédhelyzetben jelenthet marhakötél-, borjúkötélszárat is: *Köllene néhány csomag vékonyabb szárat is készíteni.*

száras kötőfék fn

Olyan kötőfékfajta, amelynél a szár nem külön álló rész, mint a többi esetben, hanem a fejjel együtt két darab dupla lengre fonott zsinórból készítik. A szár vastagodó részét nevezik tikninek: *Ha nincsenek jó karikáim, csinálók néhány csomag száraskötféket, ahho nem kő.*

szénakötél fn l. rudalókötél

szerszám fn

1. Munkaeszköz: *Ijen vacak szerszámmā nem löhet rőndös munkát végezni.* 2. Lőszerszám: *A szíjbü készűt lőszerszám nagyon drága.*

széttart ts ige

Zsinórozás közben egyik kezével vigyáz, hogy a fonalak nehegy összecsapódjanak: *Jobban tarcsd szét üket, mer mingyā összeérnek.*

szétválaszt ts ige

A zsinórozás közben összeakadt zsinórokat elkülöníti: *Elég szétválasztani, úgy összegubancolóttak.*

szíj fn l. hajtósíj

színkötél fn

Olyan kender, amelyből a kócot, a rövid szálaakat teljesen kifésülték: *Ijen vékony fonalat csak színkötérbü lehet mökfogni.*

sző ts ige

Szővőbordán kender- és kőcfonalakból löpokrócot, hevedert készít: *Télön a meleg szóbába szőttük a gurtnit.*

szőrkötél fn

Szőrből font kötél: *A nyügöt szőrbü fonyták.*

szővött kötőfék fn l. flektolt kötőfék

szővöttfej fn l. flektolt kötőfék

szűgykarika fn

Gyárilag készített fémkarika, amellyel a nyakló a kocsi rúdhoz csatlakozik: *A szűtykarikát belefonnyuk a zsinórok közé.*

szűr fn l. fonószűr

Az a jó szűr, amejik kemény, nem kopik ki hamā.

tekercs fn

Az a forma, amelybe a kócrázon fellazított kócot fonásra előkészítik: *Kilós tekercsbű a legjobb fonyni.*

tekerő fn

Tengelyen forgatható, lécekből összeállított faváz, amelyre hirtelen szükség esetén, pl. eső előtt fel lehet szedni a zsinórokat.

tikni fn

Szabályos vastagodás a fonálon és a zsinóron: *Egy fonópáca mutattya, hová essön a tikni.*

tiknis kötőfék fn l. száras kötőfék

tiló fn

Könnyebb kendertörő eszköz. Egymástól kb. két ujjnyira rögzített két vagy három élezett deszka, amelyek közé forgatható nyéllel egy vagy két másikat lehet becsapdosni, s a közéjük rakott kenderkórót ezáltal apró darabokra tördelni: *Nem kő nagy szaktudás egy tiló elkészítéséihő.*

tilolás fn

A kenderkóró összetördelése, a pozdorja minél teljesebb eltávolítása: *Azelőtt, ha nem vót más munka, a kötelesök is vállaltak tilolást.*

tilolt kender fn

A pozdorjától lényegében megtisztított, de további feldolgozásra váró kender: *A köteles a tilót kendőrt vásárája.*

tiszta kender fn l. tilolt kender

A tiszta kendőr még nem tiszta, még bőven van benne pozdorja.

tömitőkötél fn

Laza kőcfonalakból készített kötél a tömitőkötél.

tragacs fn

Egykerekű szállítóeszköz, amellyel a köteles áruját a piacra szokta szállíttatni: *Főpakótam a tragacsra, lehet indúni.*

tű fn l. fűzőtű

tűzoltókötél fn l. mentőkötél

ugrálókötél fn

Sporteszköz, négy fonálból készített zsinór: *Nemcsak a gyerekek jáccanak ugrálókötéllé.*

vágókés fn l. kacor

vásár fn

Vidéki városokban, falvakban nagy közönséget vonzó árusítási, vételi alkalom: *Nem komojak má a mai vásárok.*

vasszög fn

5–6 kg súlyú vaskaró, a szakma fontos szerszáma. A sátorkarókat és a fonópálcát ennek a segítségével szúrják, ütik a földbe: *A vasszöggé jó lē lehet tömni a karó tüvit, hogy nē mozogjon.*

vastag fonál fn

Általában kőcből készült, a rendesnél vastagabb fonál: *A borjúszár négy vastag fonálbű készül.*

vastag horog fn

Olyan fonó- vagy zsinórozó horog, amelyet vastagabb faburkolattal láttak el, hogy a hajtósíj lassabb forgást eredményezzen: *Rudalót fonunk, a vastag horgot tödd fő!*

vékony fonál fn

Az átlagosnál vékonyabb kenderfonál: *A cérnastrángba vékony fonalak vannak.*

vékony horog fn

Vékony faburkolatú horog, amelyet a hajtósíj gyorsabb forgásra készítet: *Vékony horogrú jó anyagot futva lehet fonyni.*

vikli fn l. tekercs

Két viklibű lössz egy rudaló.

visszahajt ts ige

Az elkészült zsinórba, kötélbe utolsó igazítás végett sodrot hajt: *Előbb be kő rájbóni a szárakat, csak azután lehet visszahajtani.*

visszahajtás fn

Az elkészült zsinórt, kötelet egy horogra akasztva visszafelé hajtják, ami által a fonalak, zsinórok szorosabban, pontosabban helyezkednek el: *Visszahajtásá jobban mutat a kötél.*

vizeskanna fn

A fonóműhely talajának gyakori öntözéséhez szükséges eszköz: *Az a rozsdás vizeskanna jó lössz a műhejbe.*

vizeslábos fn

A fonószűr állandó nedvesítéséhez szükséges edény: *Ujan hidegbe dógosztam, hogy a víz belefagyott a vizeslábosba.*

zsákmadzag fn l. fűrész zsinór

zsineg fn

2–3 mm vastagságú zsinór: *Ez vékony szálú kendőr, zsinegöt majd ebbű csinálunk.*

zsinór fn

Két vagy több fonál összesodrásából készült, 6–7 mm-nél nem vastagabb termék: *Jó vastag zsinór, inkább má kötél ez.*

zsinóráru fn

Zsinórból készített áru. L. kézimunka

zsinórfej fn

Három pár háromágú zsinórból különleges hat csomóval készített kötőfékfajta: *Legócsóbb a zsinórfej.*

zsinórhorgok fn (tbszám)

3–4 vagy 6 db azonos méretű horog, melyeket csupán zsinórozásra használnak: *Zsinórhorggā nem szabad fonyni. Nem lössznek egyformák.*

zsinórkötőfék fn l. zsinórfej

zsinóroz ts ige

Fonalakat zsinórrá sodor össze: *Mielőtt zsinórozunk, lē kő söpörni a műhejt.*

zsinórozás fn

Az a munkafolyamat, amelyben a fonalakat zsinórrá sodorják össze: *Zsinórozásáhó egy kicsit nyirkos idő van.*

zsinórozóállvány fn l. hengertartó

JEGYZETEK

- [1] Vö. A kalocsai kötelesek magyar szakszókincsének kialakulása. Szegedi Tanárk. Főisk. Tud. Közl. 1964. I, 69—76.
- [2] Idézi VARGA LAJOS, Kalocsa és vidéke. Kalocsa, 1927. 56.
- [3] Ua. 68.
- [4] TÍMÁR KÁLMÁN (Kalocsa története ismert kutatójának) szíves közlése.
- [5] DEHÉNY JÓZSEF, A kalocsai céhek története. Kalocsa, 1922. 11.
- [6] Ua. 14.
- [7] TÍMÁR KÁLMÁN szíves közlése.

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СЛОВАРЬ ВЕРЁВОЧНИКОВ Г. КАЛОЧА

И. Бекеши

Изготовление верёвки — это мелкое народное ремесло, которое расцветало в городе Калоча с конца 18 века, в последние 15 лет почти вымерло. Собранию этих слов придаёт особенную ценность то, что в работе собран в 1955—63 г. профессиональный словарь последнего поколения ещё живших старых мастеров.

FACHWORTSCHATZ DER SEILER IN KALOCSA

von I. Békési

Das Seilschlagen, dieses volkstümliche Kleinhandwerk, das in Kalocsa seit dem Ende des 18. Jahrhunderts in Blüte stand, ist in den letzten fünfzehn Jahren fast ausgestorben. Dies, sowie der Umstand, dass es in den Jahren von 1955 bis 1963 gelang, diesen Wortschatz noch zu Lebzeiten der letzten Generation der alten Meister zusammenzutragen, verleiht der Sammlung einen besonderen Wert.

AZ ÍRÓI SZÓTÁR TELJESSÉGE

Írta: BENKŐ LÁSZLÓ

1. Az írói szótár teljessége azt jelenti, hogy a feldolgozott szöveg (korpusz) minden egyes szava helyet kap a szótárban.

Maga az elv, a teljességi követelmény tehát egyszerű, és nem is új keletű. Az írói szótáraknak a múlt század második felében kialakult típusai óta (részben már előbb is) ezzel az igénnyel mindenütt találkozunk.

A régi szemelgető vagy valamilyen válogatással összeállított írói szótári kísérletek után a gyakorlati szükséglet és a tudományos igény egyként elvezetett az írói szótárak teljes feldolgozásához.[1]

L. G. BLANC több mint száz évvel ezelőtt (1852-ben) nagyon plasztikusan fejtette ki az írói szótár teljességének gyakorlati jelentőségét. [2] A *Divina Commedia* explikálása során — mint írta — gyakran került olyan helyzetbe, hogy nagyon jó lett volna egyszerre áttekintenie a költeménynek azokat a sorait, ahol egy bizonytalan jelentésű szó fordul elő, mert a különböző példák egybevetésével sokkal könnyebben és biztosabban állapíthatta volna meg a helyes értelmezést. Ezt a gyakran haszontalan és kellemetlen kínlódást akarja szótárával mások számára megrövidíteni a szerző. Közvetlen célja tehát az, hogy a Dante olvasók szemük előtt találják mindazokat a részleteket, amelyeket adott esetben össze akarnak hasonlítani. Arra is utal Blanc, hogy nem ő az első, aki felismerte egy ilyen szótár szükségességét. G. A. VOLPI már 1727-ben szerkesztett egy indexet a *Divina Commediához*. [3] De ez a számos kiadást megért munka csak azokat a szókat tartalmazza, amelyeket a szerző lényegesnek vélt, és mellőzte mindazoknak a szóknak a számbavételét, amelyeknek az értelmezése nem okozott neki nehézséget. Így figyelmen kívül hagyta az összes praepositioikat, névmásokat, sőt a főneveknek is elég tekintélyes számát; tehát éppen a teljességi szempont nem volt kielégítő.

BLANC — igen helyesen — azt a szabályt állította fel a maga számára, hogy egyetlen olyan szót se mellőzzön, amelyet Dante felhasznált művében; csak annyi korlátozást alkalmazott, hogy olykor a legegyszerűbb szavakkal kapcsolatban csupán a fontosabb előfordulásokat idézi, vagy azokat, amelyekben valamilyen nyelvtani sajátosság mutatkozik.

2. BLANCnak most említett igen figyelemreméltó szavai nyomán is kétségtelen, hogy az írói szótár teljességéről szólva nem a teljességi követelmény jogosultsága, hanem a megvalósítás lehetősége és módja az alapvető kérdés. (A teljességet mint az írói szótár magától értetődő feladatát számos szótárszerkesztő hangsúlyozza, vagy műve címében is kifejezésre juttatja.) [4] Ezért elsősorban arra a kérdésre kerek választ, megvalósítható-e az írói szótár teljessége. Aggályok, korlátok ugyanis több vonatkozásban merülnek fel:

a) Elsősorban különbséget kell tennünk szótípus és szóalakok között. [5] Ha ugyanis a teljességet úgy jelölöm meg, mint előbb, hogy ti. a feldolgozandó korpusz

minden szava benne legyen a szótárban, nem tisztáztam, hogy vajon a *van* mellett feltünteteti-e a szótár a *vagyok*, *volna* stb. alakot. Pedig ilyen nagyon sok van. (Pl. én: *engem*, *nekem*; *megy~mén*, *szó~szavak*; *est*: *sunt*; *gehen*: *ging*; (j') *ai* (nous) *avons*). Tehát a teljesség vonatkozhat, illetőleg korlátozódhat a szótípusokra, vagy kiterjedhet az eltérő szóalakok felsorolására is. (A két szempont érvényesítési módjáról alább lesz szó.)

b) Gondot okoz a homonimák feltüntetése. Ha ti. a szótár nem tesz különbséget az *ég* ige és főnév, a *bár* főnév és kötőszó stb. szók közt (nem is szólva az olyan finomabb eltérésekről, mint az *az* névmás és névelő, az *egy* számnév és névelő, a *mi* személyes és kérdő névmás stb.), akkor mennyiségileg ugyan teljes lehet a szótár, de nagyon kérdéssé válik a használati értéke. [6]

c) Igen gyakran merül fel a szóhatár, az egy vagy több szó kérdése. Ilyenek pl. az összetett igealakok: *mentem volna*, *ich bin gegangen*, *je suis allé*. [7]

d) Kérdéses az egy értékű, azonos jelentésű alakváltozatok besorolása: *borús~borus* (természetesen itt nem a helyesírás, hanem a költői nyelvhasználat szerinti alakváltozatokról van szó, de a kérdést bonyolítja a mindenkor helyesírással való összefüggés is; tehát a hangalaki és helyesírási variánsokat is figyelembe kell venni); *mondta~mondotta*, *folyjék~folyjon* stb., ugyanígy *Actuarius~Aktuar* (Goethe-szótár I/3:258, 329), *menkeskelig~menskelig* (Ibsen-szótár 591); *maco-a* (Cervantes-szótár 627) stb. [8]

e) A magyar nyelvben talán minden más európai nyelvénél erőteljesebben jelentkezik a külön- és egybeírás okozta dilemmák: *helyben hagy*, *két emeletes*, *őszi rózsza* stb.

Mindezek a kérdések az írói szótár típusaitól függően különböző módon és mértékben ugyan, de mindenkor fenyegető Damoklész-kardként lebegnek az írói szótár szerkesztője felett.

3. A teljességi követelmény kielégítésének lehetősége egyenes arányban van az írói szótár funkcionális hierarchiájával. Értve ezen azt, hogy minél egyszerűbb funkciót tűz maga elé a szótár, annál könnyebb a teljesség megvalósítása. De mindjárt hozzá kell tennem azt is, hogy a teljesség megvalósításának ténye, illetőleg foka nem szükségszerűen vonja maga után a használhatósági mutató növekedését. Magyarán: legkevésbé sem biztos, hogy a teljességet legjobban megvalósító írói szótár egyúttal leghasználhatóbb.

A teljességet legkönnyebben és legtökéletesebben formális alapon, az egy funkciós szótárakban — tehát indexekben — lehet megvalósítani. Lássunk egy konkrét példát!

Az egy funkciós, indexelő írói szótárnak egyik modern formájú, tudományos és gyakorlati igényt egyaránt szolgáló típusa a gyakorisági szótár.

Rendelkezésünkre áll a Divina Commedia modern feldolgozású gyakorisági szótára M. L. ALINEI szerkesztésében (1965.). [9]

A gyakorisági szótár nevében hordozza funkciójának megjelölését: a szavak előfordulási frekvenciájának bemutatását. Mellőzve most a gyakorisági szótárnak mint írói szótártípusnak funkcionális elemzését, csupán a teljesség szemszögéből követem a szótár szerkesztőjének elvi és gyakorlati alapvetését.

A szótári egység megállapítása — mondja ALINEI — az egyetlen lehetséges objektív módon, vagyis csak úgy történhet, hogy „írott szó az az alak, amely egy szövegben lenyomtatva található, — a ma már klasszikus definíció szerint — egy vagy több betűből áll, s ezeket térköz előzi meg és követi.” [10] Bármely más számolási egység lexikális szinten már kiválasztást jelentene, melyben egyéni vagy tisztán önkényes szempontok nyilvánulnának meg. Ezzel végzetesen deformálnák a végső ered-

ményeket és lehetetlenné tennék azoknak a későbbi összehasonlítását — fejtegeti tovább Alinei. [11]

E tisztán formális elv jogosultságát, más (szemantikai, grammatikai) követelményekkel való egybevetését itt nem boncolgatom. Kétségtelen, hogy minél egyszerűbb módon történik valamely rendszerező feladat elvégzése, annál egzaktabb és egyértelműbb az eredménye, de ennek megfelelően korlátozott hatása, érvényességi köre is. Ha pl. a közlekedésben csupán a szabad vagy tilos áthaladást jelezzük, mint a gyalogos átkelő helyeken, a jelzés teljesen pontos, egyértelmű. A modern nagyvárosi forgalomban mégsem alkalmazható az ilyen egyfázisú jelzés, mert csupán az egyenesen haladó járművek részére ad tájékoztatást, tehát funkciója erősen korlátozott, nem tudja kielégíteni a bonyolultabb, több irányú közlekedési rendet. Hasonló a helyzete, illetőleg szerepe a csupán formális alapon teljes írói (gyakorisági) szótárnak is. Ha a szavak számbavétele csakis azon az alapon történik, hogy az írott szót megelőzi és követi az üres betűhely, akkor pl. a francia határozott névelő (*le, la*) egyszer külön szó lesz, máskor (*l'* alakjában) egy másik szó hangsorát fogja növelni, és szükségszerűen torz képet kell kapnunk a névelőknek egy bizonyos korpuszon belül előforduló számáról. Ha teljes igényű szótárt (bármilyen típusút) azért készítünk, hogy minél hívebben tükrözze a feldolgozott korpusz szóanyagát, akkor az ilyen torzításokat feltétlenül ki kell küszöbölnünk. (Ki is lehet, csupán egy másik szempontot, egy újabb besorolási alapot is be kell iktatnunk a szöveg szókra bontásának formális szempontja mellé: a funkcionális, illetőleg szófaji szempontot, tehát a szöveget — akár a formális elv megőrzésével is — külön meg kell vizsgálnunk a *l'* betűjel előfordulása szerint, s ezt a névelő értékű betűjelet külön szócsoporthként kell feltüntetnünk. A gépi rendszerezésben, mondjuk, lyukkártyás feldolgozásban is elvégezhető az ilyen finomítás, csupán eggyel több rovat szükséges a külön szóként feltüntetendő *l'* részére.) Ugyanez a helyzet természetesen az *au~à la, zum~zu dem* stb. esetében, valamint a homonimákkal kapcsolatban is.

A magyar nyelvben még jóval több torzítási lehetőség, buktató adódik a szókészlet szótári tükröztetésében: a külön- és egybeírás, a kötőjeles írás határsávjainak ingadozása a lexikográfiában megannyi eltéréshez vezethet.

Végso következtetésként megállapíthatjuk, hogy egy korpusz teljes szóanyagának számbavétele illetőleg jegyzékbe (szótárba) sorolása lehetséges; a szavak (szótipusok, illetőleg szóalakok) számának megállapítása azonban csakis több szempontú módszer alkalmazásával érhető el, és bármely egzaktnak tetsző módszer ellenére is csak relatív pontossággal közelíthető meg.

Abban a felfogásban, hogy a pusztán formális szempont alapján nem lehetséges valamely szöveg szókincsének teljes számbavétele, más konkrét példák is megerősítenek.

Az írói szótár legegyszerűbb egysíkú típusába tartozik, s a gyakorisági szótárnál ősi és elterjedtebb az ún. index: valamely írói szöveg szavainak (rendszerint betűrendes) felsorolása. Ennek a műfajnak is van jelentős modern képviselője: *Index de Pline le jeune*. [12]

Az indexnek — mint ezt az említett könyv szerkesztői is jelzik bevezetőjükben — az a feladata, hogy hűen és pontosan feltüntesse a szerző (adott esetben Plinius) által használt szokat, szóalakokat, vagyis hogy teljes képet adjon a szókincsről. A követelmény tehát egyszintű és szerény, mégis a feldolgozás számos dilemma elé állította a szerkesztőket, amikor a variánsok (alakváltozatok), a több szófajú szók, participium és melléknév stb. egy vagy külön szónak osztályozásában egész sor minősítési elvet kellett felállítaniok. Dönteniök kellett pl. abban, hogy az egyes *ad* praepositioval előforduló egybeírt tulajdonneveket meghagyják-e egy szónak, vagy

a praepositio különválasztásával helyreállítsák a nagybetűs tulajdonnevet (ez utóbbi mellett döntöttek) stb. E néhány szerkesztési elv idézése tehát ismét csak oda vezet, hogy a teljességi igény kielégítése több szempontú gondos vizsgálatot kíván, és csak megközelítő pontosságú lehet.

A mércének ez a szerényebb fokra állítása csupán óvatosságra int, és a még oly csalhatatlannak látszó módszer korlátaira figyelmeztet, de legkevésbé sem jelentheti az egzaktásra törekvés elhanyagolását.

4. Ha — mint láttuk — a teljességi elv érvényesítése problematikus az írói szótár egyszerűbb, egyfázisú típusaiban, természetesen még több gondot okoz a fejlettebb írói szótári formákban: a funkcionális írói szótárakban.

A következőkben azt vizsgálom, hogyan realizálják a modern írói szótárak a teljesség követelményét, s ezek alapján keresem a teljesség megvalósításának legjobb, legtekélyesebb formáit és módjait.

A funkcionális típusú szótárak jellemzője, hogy a feldolgozott korpusz szavainak pusztá felsorolása helyett, illetőleg mellett figyelembe veszik a szavak konkrét felhasználási módjait is. Tehát a szótárak valóságos funkciójukban (kontextusban) mutatják be — szemantikai, grammatikai, stilisztikai vagy egyéb rendszerező elvek alapján. Mellőzve az ilyen jellegű írói szótárak egyszerűbb, kezdetlegesebb csoportját, az ún. konkordanica szótárakat, a legfejlettebb, önállósult írói szótárfajtával foglalkozom, amelyet összefoglaló névvel értelmező írói szótárnak nevezek. Ennek a szótártípusnak időbelileg első, iskolát teremtő képviselője a *Puskin-szótár*, legnagyobb szabású — még befejezetlen — vállalkozása a *Goethe-szótár*. E két hatalmas piramis között összekötő láncolatként helyezhető el a lengyel *Mickiewicz*-, a bolgár *Botev*-, a román *Eminescu*-szótár; több-kevesebb eltéréssel e csoporthoz sorolható a norvég *Ibsen*-, a spanyol *Cervantes*-szótár és még számos, részben megjelent, részben folyamatban levő szótári mű. Végül ide sorolom a megjelenésben igen késedelmes, de elméleti megalapozottságukban egyáltalán nem lemaradó, készülő, illetőleg megjelenésre váró magyar írói szótárakat is. [13]

5. Ebben az értelmezőnek nevezett szótári típusban a teljesség követelménye többszörösen szétbontva jelentkezik. A szónak a felsorolása, amely az egyfázisú szótárak (indexek, gyakorisági, statisztikai stb. szótárak) egyetlen funkciója, itt a címszókban, még pontosabban a címsorban jelentkezik: mégpedig az egyfázisú szótáraknál differenciáltabban. Ezen azt értem, hogy ezek a szótárak (a címsorban vagy a szócikkekben) megkülönböztetéssel feltüntetik a hangtani és írásbeli változatokat is. E tekintetben a Goethe-szótár emelkedik ki a változatok jelzésének egész skálájával. A félkövéren szedett címszók mellett ilyen jelzéseket, illetőleg felsorolásokat találunk:

addio, gelegentl. 'Adio', einmal 'Adidio'; **Adelbert** auch 'Adalbert'; **adelig** Wortform unregelmäßig; **Adjunctum** auch Kleinschreibung; **Adjutant** einmal 'Adjutant'; **adressieren** neben 'adressiren' auch 'addressiren', 'addressiren', 'adressieren' u. 'adressieren'; **Adreszkalender** wechselnde Schreibung; **Adular** Sg: mehrf., 'Adularia'; Pl.: 'Adularien', einmal 'Adulare'; **Advokat** meist -c-; 'Advocate'.. 'Advokate'; **Advokatur** nur -c-; **advozieren**, '-ciren' u. '-ziren'. [14]

A Puskin-szótár is feltünteti az alakváltozatokat; mégpedig egyrészt a címszók mellett: ИЗМЕНЕНИЕ (изменение) [15]; másrészt a felhasználásból adódó nyelvtani alakváltozatokat a szócikkekben felsorolt példák keretében, de félkövér szedéssel kiemelve. (Ez a megoldás jelentős helymegtakarítással jár.)

A magyar szótárak eljárása a szóalakváltozatok feltüntetésében a teljesség és áttekinthetőség pontosságára mutat. A Petőfi-, Juhász- és József Attila-szótár feltünteti a címsorban a) a címszó alakváltozatait (a hangtani és betű szerinti [helyes-

írás] eltéréseket egyaránt), és felsorolja a felhasználásból adódó, tehát a különböző toldalékokkal ellátott szóalakokat is.

Így a Petőfi-szótárban: **dal** fn 185: **dal** 184, **dall** 1 -Ø 42 (b. 2), -ok 5; -om 10 (t. 1), -od 6, -a 13 (b. 1), -unk 2, -otok 1; -aim 10, -ajid (t. 1), -ai 1/-t 26, -okat 4, -omat 3, -át 9, -unkat 1, -aimat 2, -ait 2; -ban 2, -odban 1 ~ -odba' 1, -ában 1 ~ -ába' 1, -aimban 2; -odért 1; -án 8; -nak 1, -omnak 1, -odnak 1, -ának 1, -ainak 1; -nál 1; -ra 6, -okra 1 ~ dallokra 1, -omra 1, -odra 1; -ról 1, -odról 1 ~ -odrul 2; -ától 2; -lál 1; -okkal 1, -ával 5, -aimmal 1; [**dália**] fn: **dahlia** 1/ **iák** 1. [16]

A Petőfi-szótár rendszerét követi a József Attila-szótár is. A Juhász-szótár abban tér el tőlük, hogy fő címszóként mindenkor a Juhász Gyula-i alakváltozatot (változatokat) tünteti fel, s ezután közli (zárójelben kiemelés nélkül) a helyesírási, illetőleg köznyelvi szóalakot. (A köz-, illetőleg irodalmi nyelvi alaktól eltérő változat csak ritkán fordul elő. Pl. *szögedi*: *szegedi*.)

6. A teljességnek a szótípusokkal, szóalakokkal foglalkozó eddig tárgyalt kérdései nem ölelnek fel minden részletet. Tehát az eddigi tételek is csak bizonyos köztötségek között érvényesek. A teljesség mibenlétét ugyanis még tágitani lehet, sőt bizonyos esetekben kell, két irányban is. Lefelé, vagyis további részletkérdések tekintetében tisztázni kell azt, hogy mit tekintünk alakváltozatnak hangtani és helyesírási szempontból. Vagyis a megvalósítás gyakorlatában olyan mikróproblémák merülnek fel, mint egyes szók nagy kezdőbetűs írása. Ez elsősorban a magyar szótárszerkesztők gondja. (A németben éppen fordítva merül fel ez a kérdés a főnevek kis betűs írása kapcsán.) Bármilyen jelentéktelennek látszik is, fogós a kérdés azért, mert nemcsak arról van szó, hogy feltüntessük-e az *Élet*, *Álom*, *Tőke* stb. írásmódokat (amelyek legtöbbször stilisztikai értékkel is párosulnak), hanem arról, hogy mit kezdjünk a kültői nyelvben a sorkezdő nagybetűkkel. Nagybetűs írásnak számítsuk-e vagy sem? A teljes precizitás ilyenkor azt követelné meg, hogy különbséget tegyünk a sorkezdő és sorbelseji nagybetűs szók között. (Az elsőket nem, az utóbbiakat külön helyesírási alakváltozatnak minősíthetnénk.) De így is fennállhat az a kettősség, hogy a sorkezdő helyzet egybeesik a kiemelés szerinti nagybetűs jelzéssel. Tehát teljesen megnyugtató, biztos megoldás így sem lehetséges. Ezért helyeselhető a József Attila-szótár szerkesztőjének az az álláspontja, hogy ha „a kis- és nagybetűs kezdés olyan szavakra vonatkozik, melyek a szövegben fordulnak elő, ezeket a változatokat a szótár bemutatja, de csak akkor, ha a példát idézi. A szóstatistikába nem kerülnek bele.” [17] A Juhász-szótár hasonló módon — lehetőleg — feltünteti a sorbelseji nagybetűs szókezdetet, de a címszók közé variánsként nem sorolja be.

Hasonló apró részletkérdések merülhetnek fel a központosítás vagy különböző írásjelek alkalmazása révén, pl. *szívembe* (lativus), *szívembe* (locativus) rímkenyszerből vagy más okok miatt; sőt ez utóbbi lehet *szívembe'* is. Az ilyen aprólékos kérdésekben megnyugtató elvi álláspontot találni aligha lehet, s talán nem is érdemes. Itt a mindenkori korpusz adatainak gondos analízise alakíthatja csak ki a követendő módszert.

7. Egészen más természetű kérdések merednek elénk, ha a teljesség mibenlétét nem a legapróbb leágazások felé, hanem ellenkező irányban a gyökérzet felé próbáljuk nyomozni, a legmélyebb pontot keresve. Más szóval: amikor variánsokról beszélünk, a variánsok felhasználásának határvonalát kell pontosan meghúznunk, hiszen a vizsgálható terület szűkíthető és tágítható. Voltaképpen tehát a szövegvariánsok kérdéséről van itt szó. Ez a teljesség szempontjából azt jelenti, hogy az egyik szemléletmód szerint kiválasztom a szótárilag feldolgozandó korpusz szövegét (kiadását), és ennek kereteit szigorúan megtartva figyelmen kívül hagyok mindenféle más szövegben (kiadásban) felbukkanó változatot. A másik szélsőséget képviselő

szótár szerkesztője viszont gondosan felkutatja és felsorakoztatja valamennyi létező változatot, és feltünteti az előforduló valamennyi szóalak variánsát. Mindkét fel-fogás, illetőleg feldolgozásmód jogosult lehet, és természetesen mindkettőnek van-nak előnyei, hátrányai egyaránt.

Ha a teljességet az egzaktussággal akarjuk párosítani, akkor az elsőként említett elvi alapról jobban megközelíthetjük, és áttekinthetőbbé tehetjük a szótárt. Azaz csakis a pontosan körülhatárolt korpusz teszi lehetővé a teljesség megvalósítását. Ha tehát az írói szótár szerkesztőjének az a szándéka, hogy kiválasztott korpuszának szókincsét a lehető teljességgel és legjobb átvilágítással mutassa be, pontos és szigorú határvonalat kell húznia a szövegváltozatok tekintetében. Az ilyen szempontokat követő szótár igen alkalmas bázis a különböző mennyiségi, statisztikai stb. adatolás és kutatás, összehasonlítás és viszonyítás számára, s ezeknek a modern tudományos vizsgálatokban — mint ismeretes — igen jelentős szerepük van. [18]

De készülhet az írói szótár olyan céllal is, hogy a költői nyelvhasználat, az egyéni stílussajátságok minél teljesebb bemutatása a szerkesztési cél. Ez a költői életmű, az alkotó egyéniség, továbbá az egyes részletek szemantikai, eszmei stb. értelmezése, illetőleg explikálása szempontjából egyaránt fontos lehet. A választást legtöbbször külső körülmények, a rendelkezésre álló adottságok döntenek el. Az egykori Shakespeare-szótárak egyik indítéka éppen az volt, hogy a szövegvariánsok tömkelegéből jobban, biztosabban, könnyebben kihámozható legyen a leghitelesebb, legértékesebb, leghasználhatóbb szöveg.

Ha viszont a szótár készítését már megelőzte a megfelelő szövegvizsgálat, a variánsok jobban elhelyezhetők, könnyebben áttekinthetők a kritikai kiadás jegyzetapparátusában, mint az írói szótárban. (Emellett szól a szótár műfaji kötöttsége is.) A helyes megoldást, illetőleg sorrendet tehát elvileg így látom: *szövegvizsgálat* → *kritikai kiadás* → *írói szótár*. [19]

8. Különböző szerkesztési elvek és szempontok, terjedelmi korlátok vagy egyéb okok miatt az írói szótár szerkesztői — a teljességi igény relatív fenntartása mellett — sajátos megkülönböztetéseket, szelektálásokat alkalmaznak.

Sokat vitatott kérdés a tulajdonnevek feltüntetése a szótárban. [20] A teljességi igény, a szókincs reális tükröztetésének elve feltétlenül azt kívánja meg, hogy a korpusz minden szava megkülönböztetés nélkül benne legyen a szótárban, tehát a tulajdonnevek és a velük sok tekintetben azonos elbírálás alá eső idegen nyelvű szók is. Ezen az elvi alapon állnak a magyar írói szótárak. Ezt az elvet alkalmazza — többek között — a Mickiewicz- és Botev-szótár is.

Vizsont a szótár műfaji egységét — többé-kevésbé — megbontja a tulajdonnevek, idegen szók értelmezése. Ezek a címszók ugyanis ismerettári (lexikonszerű) adatok közlését kívánják meg. (Pl. a személynévvel kapcsolatban legalábbis a foglalkozás, születési, halálozási év megjelölését; idegen nyelvű szóknak a fordítását stb.)

Terjedelmi szempontok is közrejátszhatnak (főleg olyan nagy mennyiségű tulajdonnév esetén, mint amilyen a Goethe-szótárnak számolnia kell). Ennek következménye, hogy egyes szótárak bizonyos korlátozásokat alkalmaznak a tulajdonnevek, illetőleg idegen szók besorolásában. Ez a szempont mutatkozik a Puskin- és Goethe-szótár szerkesztőinek eljárásában. De az általuk alkalmazott áthidaló megoldás — a tulajdonnevek mellőzése, ha nincs appellatív értékük — sok ingadozásra ad alkalmat. [21] Segítő megoldásként alkalmazható eljárás a tulajdonnevek külön jegyzékbe sorolása. Ilyen függelékes névjegyzékeket alkalmaz — több régi szótár mellett — C. V. BOCK modern konkordancia szótára is, külön jegyzékekbe sorolva a történelmi és földrajzi, továbbá mitológiai, valamint a személynéveket. [22]

Az idegen szókkal kapcsolatban a Puskin-szótár csak az orosz szövegben elő-

forduló más nyelvű szókat tünteti fel. A Goethe-szótár sem veszi figyelembe a nem német nyelvű szövegek szavait.

9. Az értelmező írói szótárak számára a teljesség kérdése nem korlátozódik a szótípusok és szóalakok felsorolására; sőt a kérdés lényege nem is a szavak (szótípusok és szóalakok) összegyűjtése, hanem a szók felhasználásának bemutatása. A felhasználással szemben megkívánható teljességi igény kielégítése ugyanis sokkal bonyolultabb és sokkal nehezebben megoldható feladat, mint a szavak indexelése.

Ha egy írói szótár nemcsak a szómutatóban, hanem a szavak funkcionális ábrázolásában is teljességre törekszik, természetesen figyelembe kell vennie a feldolgozott korpusz összes előfordulásait, azaz a teljesség ilyen értelemben azt jelenti, hogy az írói szótárnak be kell mutatnia valamennyi szót valamennyi előfordulásban.

Ez az elvi követelmény. A gyakorlati valóság ezzel szemben az, hogy még soha egyetlen írói szótár sem valósította meg ezt a teljességet. Nem valósíthatta meg első sorban terjedelmi okokból.

A legnagyobb eddigi írói szótári vállalkozás a Goethe-szótár. A szótár első kötetének három füzete jelent meg 1969-ig, s a betűrendes címszók sora az *Allgemeinheit* szóig jutott el. Az utolsó füzet megjelenését mintegy húsz év múlva tervezik a szerkesztő munkacsoportok. Pedig ez a szótár Goethe 90 000 szótípusának kerekén három milliónyi felhasználást tartalmazó adattárából csupán a többszörös szűrőn keresztül lepárolt példákat sorakoztatja fel. Hol is lehetne egy olyan munkacsoport, amely a valóban teljes Goethe-szótárt megszerkesztené, hol volna az a nyomda, amely ilyen végtelen sorozatú művet kiadna, és hol volna az az olvasó vagy kutató, aki a szótári kötetek százai közt futkosva át tudná tekinteni az érdeklődését felkeltő vagy vizsgálatához szükséges adattömeget? A szók felhasználásának teljes bemutatása még akkor is kivihetetlen, ha sokkal kisebb terjedelmű életműről van szó, mint ezt alább még látni fogjuk.

A szók felhasználásait bemutató teljes írói szótárakról tehát az eddigi gyakorlat szerint nem beszélhetünk. Hangsúlyozom az eddigi gyakorlatot, az írói szótáraknak könyvalakban való megjelenését. A technikai eszközök fejlődésével ugyanis egyáltalán nem utópisztikus akár a Goethe életművéhez hasonló nagy terjedelmű szövegek gépi feldolgozása és az adatok tárolása, illetőleg a mindenkori kutatási szükségletnek megfelelő adatoknak ugyancsak gépi úton történő kiválogatása, feldolgozása, amint ez már több vonatkozásban az USA számos egyetemén, Európa több országában történik. [23]

A szótáraknak — s így az írói szótáraknak is — hagyományos, könyvként megjelenő formája azonban ma még általánosan elterjedt uralkodó szótári forma, s nyilván még jó ideig az is marad. Fejtegetéseim is erre a szótári formára vonatkoznak.

10. Ha már most az elmondottak alapján az írói szótár funkcionális teljességéről egyáltalán beszélhetünk, az csakis megszorításokkal történhet. A szóknak mint lexikális elemeknek vizsgálatában — láttuk már előbb — különbséget kell tennünk a szótípus és szóalak között. Miért ne tehetnénk ugyanilyen megkülönböztetést a szavak felhasználásában is? Vagyis az írói szótár funkcionális teljességi igénye az előfordulási típusok bemutatására irányulhat. A funkcionális teljesség az írói szótárban tehát nem egy címszó összes előfordulásainak felsorolását, hanem a felhasználási típusok bemutatását jelenti. Kérdés, milyen alapon történjék ez a tipizálás.

Természetesen többféle osztályozási alap lehetséges. Így grammatikai (vagyis az egyes szók mondattani szerepe alapján, pl. egy főnévnek alanyi, tárgyi, különböző határozói stb. felhasználás szerint; a melléknévnek jelzői vagy állítmányi használata

szerint stb.); stilisztikai érték szerint (pl. a szók metaforikus felhasználása vagy más stilisztikai szempontok alapján.) [24] Az értelmező típusú írói szótárak számára a legtermészetesebb s gyakorlatilag is nyilván legcélszerűbb rendszerezési alap a szemantikai szempont, vagyis a szók felhasználásának a jelentés (jelentésárnyalat) szerinti csoportosítása.

Igazat kell adnom a formális elv követőinek abban, hogy minden kiválasztás és csoportosítás csak bizonyos önkényességgel, szubjektív módon végezhető. Ámde az önkényesség és szubjektivitás nagyon terjedelmes fokozati skálát ölel fel, s megfelelő korlátozással és szabályozással legalább ugyanolyan mértékben képes a valóság tükröztetésére, mint a pusztán formális szemlélet szerinti eljárás. (Főntebb már láttuk, hogy ez is csak torzításos ábrázolásra képes.)

11. A továbbiakban annak vázolására törekszem, hogyan valósítható meg az írói szókincs minél hívebb funkcionális bemutatása lexikográfiai eszközökkel — végeredményében a mintavétel elvi alapjáról indulva. Téziseimet elsősorban egy konkrét példához: a Juhász-szótárhoz kapcsolom. Részint azért, mert a Juhász-szótárral kapcsolatos eljárásokat (kísérleteket) ismerem legaprólékosabban, így innen legjobban kiválogathatom az illusztráló példákat és módszereket is. Másrészt a Juhász-szótár szerkesztési és kiadási körülményeinek alakulása során olyan fokozatokat kellett végigjárnom, amelyeket éppen a teljességgel, illetőleg a teljességért folyó harc tett szükségessé.

Juhász Gyula költői nyelvének kereken 13 000 szótípusa a feldolgozott korpuszban mintegy 150 000 szóalakban, illetőleg előfordulásban szerepel. Ez a szótári viszonylatban nem nagy mennyiség arra sarkallt, hogy a funkcionális bemutatásban is minden előző írói szótárnál nagyobb teljességre törekedjem. Az olyan indexszámok azonban, mint az *a*, az névelőnek kereken 15 000, az *és*, *s* kötőszónak csaknem 6000 előfordulása racionalizálásra késztetett. (Itt a terjedelmi okok mellett az áttekinthetőség is a racionalizáló szelektálás mellett szól.) Ezért a teljességi követelményt a Juhász-szótár számára úgy jelöltem meg, hogy a gyakoribb (kb. 50-nél nagyobb indexszámú) formaszókkal kapcsolatban csak típuspéldákat közlök, de a tartalmas szók minden előfordulását bemutatom a szótárban. A teljesség első korlátozásában tehát mennyiségi (terjedelmi) és racionalizálási okok játszottak közre, csak úgy, mint más szótáraknál. (A Mickiewicz-szótár szerkesztősege is mechanikus korlátozásra kényszerült: azokat a szókat, amelyeknek előfordulási száma meghaladja a 300-at, nem tünteti fel valamennyi előfordulásában, csak válogatott idézeteket közöl.) [25] De ilyen korlátozást alkalmaz már a Puskin-szótár is. Kérdés, lehetséges-e ilyen mintavételes eljárással biztosítani a valóság, a tényleges felhasználás hű ábrázolását. Ha tisztán mennyiségi műveletről volna szó, viszonylag egyszerű matematikai számítással megállapítható volna az a szövegmennyiség, amelynek feldolgozása szükséges a variánsok (előfordulási alakváltozatok) feltüntetéséhez, s amelyen túl már fölösleges volna a további adattári felhasználás, mert már nem kapunk új adatot.

A Juhász Gyula költői nyelvében végzett számos kísérlet alapján az a meggyőződésem, hogy ilyen szövegmennyiségi minimum csupán egy-egy azonos típus (akár jelentés, akár grammatikai vagy stilisztikai típus) vizsgálatában alkalmazható — mennyiségi vonatkozásban. Ha pl. azt keresem, hogy a magyar nyelvű szövegekben milyen arányban fordul elő a *van* létige mint igei állítmány, illetőleg mint névszói állítmány kiegészítő része, akkor megállapítható az a szövegmennyiség, amelyen túl a mutató már nem változik. Hasonlóképpen, ha azt keresem, hogy egy szónak az Értelmező Szótárban feltüntetett jelentésstruktúrája milyen arányok szerinti elosztásban tükröződik, elérhetek egy olyan szövegmennyiségi határt, amelyen a mutató számok sztenderdizálódnak. [26] Ám az írói szótári feldolgozásban fordított eljárást

kell alkalmaznunk. Tehát nem lehet használni olyan módszert, amely a feldolgozandó korpusznak mint szövegmenységnek csak bizonyos részét veszi figyelembe. Bármily csekély legyen ugyanis a meg *nem* vizsgált szövegrész — pl. 90%-nyi átvizsgált szöveg mellett mellőzött 10% — ebben mindig lehet (és a tapasztalat szerint legtöbbször van is) egy olyan jelentésárnyalat, stilisztikai sajátosság stb., amely az átvizsgált, viszonylag nagymennyiségű szövegben nem fordult elő. Meggyőződésem szerint az írói szótár realitása, hitelessége megköveteli, hogy minden egyes szótípust a teljes korpusz alapján, vagyis valamennyi előfordulás figyelembevételével vizsgáljunk meg. Mintavétel tehát az írói szótárban nem történhet szövegmenységi korlátozással, hanem csak az összes adatok számbavétele után. Viszont törvényszerűségnek könyvelhető el az, hogy minél nagyobb előfordulási számban jelentkezik egy címszó, annál több az azonos értékű (azonos jelentésű, illetőleg jelentésárnyalatú, azonos stilisztikai sajátosságokat mutató, azonos grammatikai funkcióban szereplő stb.) adat. (E szabályosság kiaknázási lehetőségeiről alább még szó lesz.)

A szótári feldolgozás során egymás mellé kerülnek a teljesen vagy csaknem teljesen egyező adatok. Pl. egy melléknév többször szerepel egyazon alaptag jelzőjeként (*csillagos ég*; költői nyelvben nem ritkák a refrénsorok stb.). Csak természetes, hogy ilyen esetben szükségtelen az adatok formális ismétlése. A teljesség megóvásával ilyenkor elegendő a többszöri előfordulás jelzése (a lelőhely feltüntetésével). A szelektálás első, legegyszerűbb formája tehát az ismétlések kiküszöbölése.

Tekintélyes azoknak az adatoknak a száma is, amelyekben a címszó jelentése és grammatikai (stilisztikai) felhasználása lényegében azonos, de a tágabb kontextus eltérő. (Pl. „Hány csók csattan?”; „Csók csattan néha, néha”; „Annabáli csók is csattan még az éjben.”) A teljességi követelmény megóvásával az ilyen példák közül is mellőzhető az ismételt bemutatás (természetesen megfelelő jelzéssel utalva a többszöri előfordulásra). [27]

Ezekkel a korlátozásokkal, de lényegében még a teljesség megóvásával készült el a Juhász-szótár kézirata. Kiderült azonban, hogy az így összeállított, teljes szótári anyag terjedelmileg több, mint kétszerese a kiadási keret szerint lehetséges terjedelmeknek. Következésképp a szerkesztőnek választania kellett: vagy megőrzi eredeti koncepciója szerint a teljességet, és belátható ideig lemond a szótár megjelenéséről; vagy újra átdolgozza, azaz lerövidíti a szótár anyagát egy olyan rendszerezés alapján, amely lehetővé teszi a terjedelem 60%-os csökkentését.

Hosszas töprengés és többszöri kísérletezés után a második lehetőséget választottam.*

12. A megoldandó feladat tehát az volt, hogy a teljesség elvének megőrzésével felénnyire kellett rövidíteni a példatárát. (Néhány százalékos rövidítést el lehetett érni az értelmezések tömörítésével és bizonyos technikai jelzések racionalizálásával.) Az első kísérletek arra irányultak, hogy a jelentéstípusok megőrzésével egy-két bemutató példa mellett a többi előfordulások lelőhelyét tüntessem fel. A terjedelmi kérdés talán ezen a módon is megoldható lett volna, de a közlendő példák kiválasztása így valóban csak szubjektíve és önkényesen vagy teljesen mechanikusan történt volna. (Kísérletképpen, pusztán a terjedelmi áttekintés céljából néhány betű anyagát rövidítettem úgy, hogy a címszó egyes jelentései [jelentésárnyalatai] mellett csak az első idézett példát hagytam meg. Az ilyen eljárás szükségszerű következménye, hogy gyakran semmitmondó példák mellett nem kerültek volna a szótárba a tartalmilag, stilisztikailag vagy grammatikailag jelentős, jellemző adatok.)

*Ez alkalommal is köszönetet mondok GÁLDI LÁSZLÓ professzornak a nyelvészeti tudományok doktorának az átdolgozással kapcsolatos, értékes tanácsaiért.

Minthogy az írói szótár példaanyagában a teljességi igény a jelentésstruktúrához igazodik, nyilvánvaló, hogy az egy címszó alá tartozó adatokat elsősorban a jelentés (jelentésárnyalat) szerint kell csoportosítani. Kérdés, meddig lehetséges, illetőleg célszerű a jelentés szerinti differenciálás. Hiszen ad absurdum vive az eltérések szerinti osztályozást, oda jutnánk, hogy a fő vonásaiban megegyező nagymennyiségű adatok közül kettő sincs tökéletesen azonos (vö. a szemantikában az „új felhasználás: új jelentés” szélsőséges elméletét). [28]

A gyakorlatban valamely adatmennyiséget a vizsgálat célja szerint meghatározott szempont (szempontok) alapján mindig be tudunk sorolni kisebb csoportokba. A csoportok számát szükségszerűen éppen annak alapján határozzuk meg, hogyan tudjuk valamennyi adatunkat az egyes csoportokban (alcsoportokban) elhelyezni. Ez a tétel érvényes a jelentések, jelentésárnyalatok számának megállapításában is. Ha pl. egy vizsgált korpuszon belül a *kéz* szónak van 350 előfordulási adata, ezeket az ÉrtSz tanúsága szerint hét jelentéscsoportba, azokon belül még két-öt jelentésárnyalat szerinti alcsoportba sorolhatjuk. Az adatok csoportosítása a mindenkor tárgy-, terület- és cél sajátos szempontjaihoz igazodva változik, tehát nem lehet általános sablont alkalmazni az adatok kiválasztásában, a mintapéldák összeállításában sem. Ezért van szükség valamilyen módszeres eljárás kialakítására.

Különböző írói szótárak több ezer szócikkének egybevetése alapján a gyakoriság és jelentés viszonyának alábbi alakulása figyelhető meg. (További statisztikai vizsgálatokkal az arányok esetleg még finomíthatók, de az általános törvényszerűségek nyilván nem változnak):

a) A szógyakoriság szempontjából

hapax a címszók	55—60%-a
2—10 előfordulású szó	10—15%
10—20 előfordulású szó	8—12%
20-nál nagyobb előfordulású szó	6—10%;

b) A jelentésstruktúra szerint (a jelentésárnyalatot is külön egységnek számítva):

egyjelentésű szó	60—65%
2—3 jelentésű szó	30—35%
többjelentésű szó	5—10% (főleg formaszók).

E számadatok tanúsága szerint az írói szótár szócikkeinek igen tekintélyes része (kereken 80%-a) általában 1—2, maximálisan 8—10 illusztráló példával rendelkezik jelentésenként, s ezekben a szócikkekben a szótár az írói nyelvhasználat teljességét tudja tükröztetni. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a teljesség lényeges csökkentése nélkül az írói nyelvhasználat realitásának megőrzéséhez, illetőleg ábrázolásához egy-egy jelentés illusztrálására maximálisan 8—10 idézet szükséges. Következésképp a nagy indexszámú szócikkekből ennyi idézett példa elegendő a címszó egy-egy jelentésének hiteles bemutatására. A többi mellőzhető. A kérdés csak az, hogyan történjék az illusztráló példák kiválasztása.

13. A tulajdonképpeni kiválasztásra tehát akkor kerül sor, amikor egy címszóhoz — természetesen egy jelentésen belül — több példa közül kell választani. (A jelentésárnyalatok megállapításának igen bonyolult kérdéseivel itt nem foglalkozom.)

Írói szótárról lévén szó, feltétlenül figyelembe veendőnek tartom az alábbi szempontokat:

a) Tartalmi mozzanatok (az idézet tükrözze a szóban forgó író, költő egyéniségét, gondolkodásmódját). Am ha egyoldalúan, kizárólag a „szép” költői példákat

választjuk ki, akaratlanul (vagy akarva) megszépítjük, tehát torzítjuk az író valódi arcát. Ezért a tartalmi sokszínűségnek egyik vezető mozzanatnak kell lennie.

b) Ha nem kizárólag teljes mondatokat idézünk is, (s erre területi okokból gyakran kényszerülünk), a választott és idézett példák alapformája mégis legtöbbször a mondat. Önként kínálkozó kiindulási alap tehát a szelektálásban a mondat pillére: a predikatív szerkezet. Lexikográfiai a legváltozatosabb, legkülönbözőbb grammatikai, stilisztikai, szemantikai funkciók hordozója a főnév. [29] A predikatív szerkezetben a főnév rendszerint alanyként jelentkezik, kézenfekvő tehát, hogy az alanyból kiindulva történjen az idézet kiválasztása. Vagyis a tartalmilag megfelelő alkalmas idézeteket közvetlenül az alanyok, mint címszók alá sorolhatom. Ámde ez a besorolás aránytalan eltolódásokhoz vezethet az egymás mellé kerülő idézetek számában és minőségében egyaránt. (A nagy indexszámú szók cikkei aránytalanul felduzzadnának.) További szelektálásra, illetőleg szelektálási szempontokra van tehát szükség.

c) Ma már általános érvényű törvénynek könyvelhető el, hogy az egyéni szókinccnek legalább ötven százaléka hapax jellegű. [30] Figyelembe véve azt a körülményt, hogy az írói szótárba igen sok utalás kerül (vö. az ismétlések, átfedések kiűzését), fontos, hogy az utalásra felűtött szócikkben a keresett adat könnyen megtalálható legyen. Ennek az a biztosítéka, hogy a teljes idézetek a rövid, egy-két példás szócikkekben jelennek meg. Tehát az idézeteket lehetőleg a hapax jellegű címszók alá kell sorolnunk. Ennek megfelelően a kiválasztás következő mozzanata az, hogy az alanyi funkciós, illetőleg főneves példák közül kiválasztjuk a szöveggörnyezetben előforduló kis indexszámú szokat. Pl. az *élet* szó előfordulásából kiemeljük ezt a példát: „jött a vész, a gyász, a gyötrellem És a halál zsoldjában élt az élet”, és beillesztjük a hapaxok közé tartozó *zsold* címszó mellé. Természetesen az *élet* szócikkében utalunk rá. A hapax jelleg sokszor fölébe kerekedhet a grammatikai vagy egyéb funkció szerinti kiválasztásnak, vagyis ha egy példában hapax használatú szó van, annak nem kell szükségszerűen főnévnek, illetőleg alanynak lennie.

d) Ha az idézetben valamilyen stílussajátság domborodik ki (metafora, metonímia, szinesztézia, illetőleg halmozás, szembeállítás, párhuzam stb.), ez ismét semlegesítheti az előző szempontokat és perdöntő értékű lehet.

A felsorolt négy kiválasztási szempontnak ez a keveredése onnan adódik, hogy a kiválasztásban nem lehet egyeduralmat adni egyetlen szelektáló szempontnak sem, hanem a jelzett iránymutatók harmonikus összjátékának kell érvényesülnie.

Talán érdemes még megemlíteni, hogy költői szövegben nagyon gyakori a felsorolás, párhuzam, szembeállítás stb. több azonos elemből álló, stilisztikai vagy grammatikai sajátossággal bíró szintagma. Ezeket is a jelzett szempontok figyelembe vételével célszerű besorolni. Felhasználási alap lehet az első helyen álló elem (mondjuk egy felsorolás, jelzőhalmozás stb. esetén az első szó). Azért az első, mert ez a költői szándék vagy öntudatlan rendszerezés szerint is valószínűleg előnyben részesül a többivel szemben, jóllehet ritmikai vagy egyéb formai okok is természetesen közrejátszhatnak a sorrendi kialakulásban. (Persze itt ismét keresztezheti a sorrendi elsőbbséget a gyakorisági vagy egyéb — stilisztikai, grammatikai stb. — jelleg is.)

Összetett mondat esetén (hiszen az idézetek gyakran nem egyszerű mondatok) az első tagmondaton kezdem az előbb jelzett szelektálást, de itt ismét előnyben részesülhet a további tagmondatok során fellépő valamilyen más válogatási szempont.

Összegezve: az önkényes, ötletszerű kiválasztásnak, ezzel együtt a tartalmi, formagazdagsági torzításnak, valamint használati nehézkességnek az elkerülése céljából az írói szótár példaanyagának összeállítása az alábbi séma alapján történhet

annak megjegyzésével, hogy a feltüntetett szempontok mindenkor rugalmas mozgással, kereszteződésekkel alkalmazandók.

Szelektálás a mintavételben

1. Tartalmi mozzanatok (az író egyéniségére, személyére vonatkozó, gondolkodásmódját tükröző adatok)
2. Grammatikai szempont (besorolás a predikatív szerkezet alapján)
3. A gyakorisági mutató érvényesítése (hapaxok)
4. Stilisztikai v. egyéb jellegzetesség kiemelése

14. A vázolt elméleti szempontok gyakorlati alkalmazását jelezze az alábbi példa:

A *kín* főnévnek 'nehezen elviselhető lelki fájdalom' jelentésébe sorolható idézetek száma a Juhász-szótárban 36. Tartalmi szelektálással — főleg az ismétlődések kerülése céljából — mellőzhető 8. A megmaradt 28 példa szövegkörnyezetében van 12 hapax jellegű szó (*gubbaszt, himbál, kéj, kiált, megszakad, megszentel, pattog, rág, redő, ring, salak, terít*). Így a *kín* a szónak 12 előfordulását ezeknek a szövegkörnyezete illusztrálja. A még mindig fennmaradt 16 példa közül a *kín* szónak alanyi szerepe van 8 esetben. Ezekből stilisztikai sajátságok alapján kiemeltem hármat. Az egyiknek viszont nincs, illetőleg csak nehézkesen alakítható ki a megfelelő szövegkörnyezete, ezt mellőzöm. A bővítmény szerepű példák közül is kiemelkedik egy a stilisztikai sajátságok alapján. Ilyen selejtezés után jutott döntőbe az alábbi 3 példamondat: „Jőjj tompa kín, kopár bú, lomha kétség, Világokat felhőző unalom!” 1078/7; „Ó kínok kínja, poklok pokla: élni És másnap újra élni s útra kéltni.” 418/7; „Lehull az égről egyszer mind a csillag. És vége lesz a rímnek és a kinnak.” 843/12 (A jelző számok a kritikai kiadás szerinti vers/sorszámra utalnak.) Ez a három idézet tehát feltétlenül bekerül a szótárba, de nem kell mindegyiknek szükségszerűen a szelektálási alapot adó *kín* címszó alatt szerepelnie, mert a végső egyeztetés és rendezés során esetleg más, kiemelkedőbb, könnyebben kezelhető helyen lesznek besorolhatók. (Nem tárgyalom itt azokat a további rendszerező, illetőleg szelektáló szempontokat, amelyeket szófajok szerinti módosításban felbontva lehet és kell alkalmazni. A szófaji különbség is jelentős eltéréseket kíván meg a szótári feldolgozásban. Pl. igével kapcsolatban elsőrendű követelmény annak bemutatása, hogy milyen vonzatai vannak, illetőleg fordulnak elő. A melléknév szempontjából leglényegesebb, hogy milyen névszók jelzőjeként fordul elő stb.) Mindezeknek a szempontoknak a komplex alkalmazása alakította ki — a teljességi elvet a jelentésstruktúra bemutatásában érvényesítő — következő kísérleti szócikkfajtákat:

a) Hapax jellegű szócikk (egy esetleg néhány előfordulása, egy jelentésű címszó esetén). Egy teljes idézett példával, a többinek lelőhely szerinti jelzésével (vö. alább a *boka* szó cikkét).

b) Kis szócikk: kisebb indexszámú (20—25-nél nem több előfordulása) címszóval, egyszerű jelentésstruktúrával (egy-két jelentéssel, illetőleg jelentésárnyalattal). Ilyenkor idézzetrel vagy utalással bemutatásra kerül a címszó jelentéseinek min-

den adata. Ha utalásos példák vannak, a szócikkbe nem kerül idézet. Ha nincs utalásos példa, egy idézet szerepel, a többi példák lelőhellyel vannak feltüntetve. (A szófajok szerint itt is több altípus lehetséges; vö. *bokor*, *májusi* szócikkeket.).

c) Nagy szócikk (25-nél nagyobb indexszámú címszók esetén). Ilyenkor a szótár csak szelektált példákat mutat be, mégpedig részint utalással, részint a lelőhely feltüntetésével. A szófajiság ilyenkor is jelentősen befolyásolja a szócikk felépítési rendjét. (vö. *béke*, *boldog*, *bár* szócikkeit).

15. Az értelmező típusú írói szótárakban a teljességnek van még egy, ilyen vonatkozásban eddig aligha méltatott aspektusa: az idézetnek, a címszót bemutató szövegrészletnek önmagában való teljessége. Ez azt jelenti, hogy ennek a szótártípusnak mint önálló műfajnak az idézetekben is önállót és egészet kell nyújtania. A teljesség itt tehát úgy értendő, hogy az idézett kontextusok súlypontosan sűrűsödnek, vagyis kevesebb, de teljesebb illusztráló példa kerül a szótárba. Ezzel egyrészt megszüntethetők a szövegismétlések, átfedések, másrészt a szótár használójának nem kell minduntalan a szótárilag feldolgozott korpuszhoz folyamodnia. Az így értelmezett teljességnek értelmi (tartalmi), szemantikai és szintaktikai síkon egyaránt érvényesülnie kell, vagyis a címszót bemutató szövegkörnyezetnek érthetőnek és értelmesnek kell lennie, fednie kell a megadott értelmezést, s ábrázolnia kell az írói, költői stílust, a nyelvi megformálást. Tehát az idézetnek értelmileg is, szerkezetileg is kerek egésznek kell lennie, s természetesen tükröznie kell a címszó értelmezését. Ezeknek a külön-külön is igényes követelményeknek a részletezésére itt nem térek ki.

16. Kísérleti szócikkminták a Juhász-szótárból: (Összehasonlítás céljából néhány címszónak eredeti, teljes feldolgozású szócikkét is közlöm.)

boka fn [3]

bokákat, bokáját, bokáid

A lábnak sarok fölötti tája: (Hermia)
Mi szebb: bokáid karcsú íve tán, Vagy vállaid vonagló vonala, Ivor fogad az ajkad biborán Vagy a szemed, e halvány ibolya? 670/1 párh
kérd Birtj|267/7 1288/5

boldogul tn ige [2]

-ni

Sikerült elérnie célját: → *lankadatlan* | 9/107

botor mn [2]

ul

Balga, dőre (személy): 805/45 **a**) Ilyen személyre jellemző (*vágy*): 846/10.

bokor fn [13]

bokrot -ba bokron -ra, bokrok

1. A föld felett közvetlenül elágazó, alacsony növény: → *buga karikás vadszöllő* | 126/11 878/10 1031/6 1334/6, 13, 20 1348/24 || 642/10 **a**) (ritk átv is) Védelmet nyújtó hely: *néha egy bokrot*

talál, De soha sincsen nyugovása 1026/7.
párh szemb (vö. *visszahull*) | 918/7

Ö: csipke-

májusi mn [4].

1. Májusra (1) vonatkozó (*óda*): 658/c

2. Májusra (3) jellemző (*éj*): 1281/3

3. Az év ötödik hónapjára jellemző (*este*): 820/1 || 329/c

béke fn [VÁL: 107]

békét békében békébe békén, békém, békéje békéjében

1. Népek közötti nyugalmas állapot; a háború ellentéte: → *áztat Mars* | 589/32 636/38 1135/14

a) (átv) Viszálykodás megszüntetése: → *csillagszerelem* | 871/1

b) (átv költ) A béke megszemélyesítése, mintegy istensége: → *dúvad*

2. (Vmely ország, nép, társadalom tagjai közt) nyugalmas állapot, egyetértés, békesség: → *földerülte békedíj* | 630/3 799/33

3. Vkinek, vminek nyugodt, csendes, zavartalan (lelki)állapota; a lélek, a kedély nyugalma: → *átsző. összhang váz*

vereség | 479/12 736/6 ||-én: nyugodtan, zavartalanul (Állaph): 426/7 452/14 775/2

4. A természetnek, a magánynak, a lelket megnyugtató csendessége: → *gyémántmező naptűzés öltözik* | 196/14 570/5 674/6

a) (költ) A halál csendje, nyugalma: → *árvácskavirág* | 449/8 552/20 921/3

boldog mn [VÁL: 287] és fn [4]

-an, -ok -oknak, -abb, leg—abb

mn 1. Sorsával, állapotával megelégedett, ennek érzésétől áthatott (személy, csoport, közösség: *apacs, bambino, bölcs, építő, festő, fiú, gyerek, poeta siheder, vándor*): 612/5 482/5 1128/5 334/4 609/5 1043/13 1075/11 1109/9 487/16 1149/4 || (Állítm.): → *arcél nászút prometheuszi vessző* | 126/13 305/12 679/12 1027/14 1282/3 || -an: ilyen állapotban: → *ahányszor* 273/6 623/14 735/3 956/12 || (megszem dolog, állat): → *dobban tányér tücsök* | 133/3 680/6 || (Fokh értékű Je-ként): → *áztat kiejt* | 823/13

2. Ilyen lelkiállapotra valló (megnyilvánulás): → *Genezáret* | 887/7

3. Boldogító (tárgy, dolog, jelenség, állapot, időszak stb.: *ágy, autó, hant, hajó, jászol; aratás, annabál, majális, munka, tánc, kaland; alkonyat, csillag, visszhang, káprázat, sugár, varázs, bódulat, fiatalság, izgalom, ragyogás, szerénység, virulás, mor: esaztendő, évezred, óra, nap*): 491/7 862/6 904/8 221/2 924/4 414/8 487/10 377/12 871/7 1352/9 251/22 780/21 318/3 508/12 1131/9 304/14 1027/62 935/6 750/4 1030/8 901/12 707/3 946/1 638/19 1286/4 1314/16 491/19 574/26 ||-an (boldogító, megelégedettséget sugárzó állapotban): → *kukkan muzsikál* | 252/6 837/2 1052/13 fn Boldog (1) személy: 184/10/434/6 a) (vall) Üdvözült személy: 301/34 604/16

Ö: havi—asszony nagy—asszony (A boldog címszó teljes anyagát vö. MNy. LXII., (1966.) 251—3.)

bár ksz [VÁL: 104] és hsz [4]

ksz 1. (Megengedő értelmű m-ban) Igaz, hogy ...; annak ellenére, hogy ...; noha: → *Wagner sár* | 121/5 962/8

a) (m belsejében egy mrészre vonatk): *tűrd e sorsot, bár zokogva* 2/7

2. (vál) Még akkor is, ha...; még ha... is: → *vese* | 423/5

a) (ritk irod) (*ha* szóval bevezetve a feltételeesség erősebb hangsúlyozásával: → *töredék*

3. (Vmely közlés után utólag módosító v. megszorító értelmű m bevezetésére) és mégis, de mégis: → *világpolgár*

hsz (Óhajítás kifejezésében) kívánatos volna, hogy...; bárcsak: *Ó bár élnél* 514/13 | 1184/26 1235/12

Ö: ha-

(A bár ksz szócikknek egy régebbi feldolgozási kísérletét l. I. OK. XVII. (1960.) 312—4.)

báj fn

-jal, -adtól, -a -ához

1. Fiatal nőnek a megjelenésében, viselkedésében megmutatkozó, vonzalmat v. tetszést ébresztő kedvesség, rendszerint kellemes külsővel párosult szeretetreméltóság: *A Végzet is; kit megbűvölt a bája, Megengedie* 61/8 megszem közbeékelés *Az ajkán ott susog Júlia vágya.. A költészet és élet büve, bája*, 746/7 allit halm meton *Fiatal báj ajkán, Fürge, mint ifjú agár* 1349/1 meton || *vannak nők — ó legyenek áldottak! — Akik nekünk az élet bája voltak* Pillangói a gyászövezet kertnek 315/10 metafora-szerű Állítm || *A te örök bájadtól ihletetten, Fényt szórna rád e lángoló dalok* 35/9 kép Okh || *ha látta volna Petőfi őt, ily bájjal andalogva* 1014/14 kiemelő Módh || *Az élet bája...* 315/c írásjel képzet Msz

2. (ritk.) Nőnek testi szépsége: *Talán te is, te is Anna hajához értél, Mikor a dal Vénusz bájához érkezett* 277/20 kérd Képes

3. (A természetben) szépséggel üdeséggel párosult kedvesség, mely kisértésében is megragad: *Rózsabim-*

bón mennyi báj van 14/6 felk-szerű
 Mily szép a nyírt park alkonyati bája
 248/4 metonszerű felk-szerű A nyár-
 utónak méla bája Megejti árva lelkemet
 1185/1 kép költői (Arany) klisé

4. (átv ritk) Vminek megnyugtató-

békés mn

1. A békét, egyetértést kedvelő, ke-
 reső; viszályt, ellenségeskedést kerülő
 (személy, csoport): Egy búsuló juhászt
 is, nyárfaárnyban, Ki békés, fáradt, árva,
 mint maga 542/14 é:á halm Állítm.
 Jövő harcoknak békés harcolói 585/26
 Komor Przemyslnak békés hőse 639/2
 Békés magyar hadaknak új vezére
 639/14 lépjete be A vidám és békés
 seregbe 1058/22

a) Ilyen személyre jellemző (tulajdon-
 ság, érzés): arca békés és nyugodt fehér
 568/11 halm Állítm Érzed te is a békés
 bánatot 724/11

2. Olyan (tárgy, állapot, idő), amely-
 nek nyugalmit semmi sem zavarja;
 nyugodt csendes: maraszt a békés koc-
 maasztal 350/10 Boldog, békés csilla-
 gok 384/1/5 allit halm mutatnak békés
 csillagokba 448/6 Fölöttem békés esti
 csillagok 604/2 A betlehemi békés csil-
 lagokból (643/23 védte a rögöt, Mely
 békés, áldott és magyar vérukkal ön-
 tözött 545/18 halm Állítm A Szent
 Háromság békés, hűs tövében 551/2
 Az élet és igazság Békés, szent műhelyé-
 ben 649/21 halm ringassák a békés
 fészkeket 1016/7 mindenütt békés ke-
 resztek 1069/12 dőlnek össze békés ott-
 honok 1079/8 || kíván Békés nyugalmit
 616/4 616/5 békés álmokat Kívánok
 1132/15 derűs és békés ragyogás van
 1138/14 halm || Adj víg karácsonyt és
 békés telet 533/14 A boldogságos, békés
 délelőttökön 796/23 Békés, derűs kará-
 csony éjjel 924/10 békés napokat 1345/4
 Méltók az új időkre, A boldog, a győz-
 tes, a békés Jövendő megváltó csókra
 256/19 halm mily békés az este És mily
 szelid ez április hava 506/21 párh Ál-
 lítm

an kellemes hatású, szép volta: Ez élet
 minden bája veszve rég 273/11 kiemelő
 A dal az élet legszebb varázsa, A szív
 zenéje, a munka bája 1309/2 ritm halm
 metaf Állítm

Ö: bú-, el-ol, bú-os

békés mn [VÁL: 30]

1. A békét (1—3) kedvelő (hős, har-
 coló, sereg): 639/2 585/26 1058/22

a) Ilyen személyre jellemző (érzés, meg-
 nyilvánulás: bánat, arc): 724/11 ||
 568/11

2. Békét (3—4) árasztó, azt kifejező
 (tárgy, jelenség, állapot, idő: kocsmá-
 sztal, kereszt; csillag, naplemente; nyu-
 galom, álom, ragyogás, délelőtt): 350/10
 1069/12 448/6 998/12 || 616/4 1132/14
 1138/14 || 796/23

borul tn ige (Állítm)

-sz -nak, -t, -jak -j -jön

1. *Vhova-*: (személy heves érzelmének kifejezéséül) többé-kevésbé meghajolva egész testével dől vmire: *Hűen, némán borulsz majd síromra* 62/15 halm megsz szorongó szívvel *boruljak a rögre* 105/20 felsz szókezdő rím *Mért nem borulsz szívemre már* 243/12 megsz kérd *Mint fogy reménye, mint a hold világa S idegen rögre fázón mint borul* 396/13 párh kérd

a) (Személy) meghajolva felső testével *vhova* nehezedik: *Borulj könyved fölé kemény kevélyen* 469/3 Állaph-val kiemelve felsz

2. (vál) *Vmire-*: (tárgy, jelenség) teljes egészében v. részben vmi fölé terül, s azt többé-kevésbé eltakarja: *ott a jó Isten Nyílt ege borult rám* 30/16 knyelvi klisészerű *borul rája enyészet homokja* 91/39 metafora *Érzem, mint borul, domborul miránk E temető* 150/13 fig etym-szerű halm belső rím *Borulj rá mámorral, fiatal kikelet* 481/18 megszem felsz *A magyar ég oly szelíden borult ránk, Mint édes anya arca* 685/13 hasonl *mint felleg a hegyre, Vállamra borulnak* 696/11 hasonl *föléje vén turulnak Védő szárnyai borulnak* 812/20 rím *vének kedve sem Derül reája s úgy borul föléje az ég, mint hűtlen szép szemek kökénye* 944/7 szemb hasonl *Úgy borult árvaságá rám, Mint remetére a magány* 1145/11 hasonl *Bolyongjon a bolond, Baumgarten borul rám* 1271/7 meton szókezdő rím *a Tisza árja Áldva borul rája* 1304/58 Hat-val kiemelve felkszerű *Itt borulnak rád mosolygón A Kárpát víg bércei* 1304/107 megszem *homlokodra Buján borul arany és rózsá egyben* 1368/18 allit kép

a) (átv irod) *Vmi—vmire*: vmely sötét, zavaros hangulat, kedvezőtlen állapot lesz úrrá vmin: *Érezted-e, ha mámor tarka fátyla Borult szemedre* 917/6 kép megsz kérd *micsoda éjjel Borul derűs lelkére egy napon* 1081/4 szemb kép

3. (Tájéék, időszak) borússá, homályossá kezd válni: *Szelíden borult ránk*

borul tn ige [VÁL: 26]

-sz -nak, -t, -jak -j -jön

1. (Heves érzelmének kifejezéséül) testével dől vmire: → *boldogtalan* | 62/15 243/12 396/13

a) Felső testével *vhova* nehezedik: → *kevély*

2. (vál) (Tárgy, jelenség) vmi fölé terül: 30/16 481/18 812/20 || → *bérc* 1368/18

a) (átv irod) Komor hangulat, kedvezőtlen állapot lesz úrrá vmin: → *revolver* | 1081/4

3. (Napszak, jelenség) borússá, homályossá kezd válni: → *tiszaháti* | 678/8

a) (Kedély) komorra kezd válni: → *végalkony*

Ö: el- le- össze- rá-

*Tisza-háti pusztán Szentiván havának
Tündér éjszakája* 124/9 Hat-val és Je-
-vel kiemelve *Oly hirtelen borult az est
fölébe* 206/13 told *Vihar borult, de
kiderült az égbolt* 678/8 szemb *Tíz éve
már, az ég derült, borult* 888/2 szemb
szimb is nyelvvi klisészerű *A bús csil-
lagok s e beteg Föld, Borúdra mint
borul* 1197/12 fig etym felk-szerű

a) (Kedély, kedv, állapot) *szomorúvá,
komorrá kezd válni: minden vágyam
semmiségbe hulljon S minden öröme
végalkony boruljon* 59/18 párh kép felsz

Ö: el- le- össze- rá-

Az itt vázolt és bemutatott megoldást keresztezi egy fontos gyakorlati szem-
pont: ha ugyanis az idézetek a hapaxok szócikkébe kerülnek, és a nagy szócikk-
ben csak utalunk rájuk (mint az előző példákban), akkor a szótár használó-
jának a címszó minden egyes jelentéséhez 5—6, esetleg még több helyre lapozva
kell összekeresgélnie a megfelelő példaanyagot. Ez nemcsak fáradtságos és lassú el-
járás volna, hanem nehezítené a nagyobb szócikkek, tehát éppen a fontosabb, gya-
koribb szók jelentésstruktúrájának, illetőleg felhasználási rendjének áttekintését is,
végül a szócikkek arányaiban is torzképet mutatna. Éppen ezért — ha már a pél-
dával takarékoskodni kell — nyilván helyesebb az az elrendezés, hogy a szemlélt-
ető adatok a nagy szócikkbe kerüljenek, s a hapax jellegű címszók alatt történ-
jen rájuk utalás. Hiszen így csak egyszer kell átlapozni az utalással jelzett helyre.
(Természetesen rugalmas áthidalással esetenként a hapaxok cikkébe is besorolható
egy-egy illusztráló szöveg.) A JuSz végső formájában ezt a gyakorlatot fogja követni.

JEGYZETEK

- [1] Vö. DILL, CHRISTA, Lexika zu einzelnen Schriftstellern. Forschungen u. Fortschritte. 33. (1959) 340—6; 369—75; GÁLDI LÁSZLÓ, Írói szótáraink fő kérdései. MTA. I. OK. XXII. (1965) 369—70.
- [2] BLANC, L., G., Vocabolario Dantesco o Dictionnaire critique et raisonné de la Divine Comédie de Dante Alighieri. Leipsig, 1852.
- [3] VOLPI, G. A., Indici ricchissimi, che spiegano tutte le cose difficili, e tutte l'erudizioni di esso poema, e tengono la vice d'un intero commenti. Padova, Comino, 1727.
- [4] Vö. DILL i. m., föleg 344—5.
- [5] Vö. MACIVER, A., M., Token, Type and Meaning. Analysis 4. (1936—37.) 58—64.
- [6] Vö. KOCH, W., A., Zur Homonymie und Synonymie. Acta Ling. Acad. Scient. Hung. XIII, (1963) 65—90.
- [7] E sokrétű kérdés áttekintésére nézve (utalással a modern szakirodalomra) vö. Az írói szókinés vizsgálata. Szegedi Tanárk. Főisk. Tud. Közl. 1965. 57—64.
- [8] Goethe Wörterbuch. Herausg von der D. Akad. der Wiss. zu Berlin, der Akad. der Wiss. in Göttingen u. der Heidelberger Akad. der Wiss. Erster Band 3. Lief. 1968. Stuttgart—Berlin—Köln—Mainz. 329; Ibsen—Ordbok. Ordforradet i Henrik Ibsens samlede verker. Ved RAGN-VALD IVERSEN. Oslo, 1958. 591; Vocabulario de Cervantes par Carlos FERNÁNDEZ GÓMEZ. Madrid-MCMLXII. (1962.) 627.
- [9] ALINER, L., M., La lista di frequenza della Divina Commedia. Overdruk uit Miscelanea Dan-tesca. É. n. (1965)
- [10] Ua. 140.
- [11] Uo.

- [12] Index de Pline le jeune par Xavier JAKES ET J. VON OTEGHEM. Bruxelles. Palais des Academies Rue Ducale 1. 1965.
- [13] Vö. I. OK. XII. (1965.), 369—409.
- [14] Goethe-szótár I/3: 260—75.
- [15] СЛОВАРЬ ЯЗЫКА ПУШКИНА. II. 201. (МОСКВА, 1957.)
- [16] I. OK. XII, 403.
- [17] I. OK. XII, 384.
- [18] A korpusznak, azaz a pontosan körülhatárolható alapszövegnek a szükségességét elsősorban a matematikai nyelvészet és a vele kapcsolatos gyakorlati feladatok (pl. gépi fordítás) követelik meg. Tudvalevő, hogy matematikai jellegű vizsgálat tárgya csak elemek véges halmaza (tehát egy pontosan meghatározott szóanyag, ill. szómennyiség) lehet.
- [19] Vö. A Juhász-szótár szerkesztési forgató könyve. Szegedi Tanárk. Főisk. Tud. Közl. 1967. 18.
- [20] Vö. DILL i. m. 369—70.
- [21] A Puskin-szótárral kapcsolatban felmerült következtetésekre utalt recenziójában S. SOROKIN. Voprj. 1957. 130 kk.
- [22] Wort—Konkonrdanz zur Dichtung Stefan Georges. Amsterdam 1964.
- [23] Csupán az elterjedtség arányaira utalva vö. ZINT I., Über den gegenwärtigen Stand der automatischen Sprachbearbeitung. Beitr. zur Ling. u. Inf. 12. (1967.) 36—55.
- [24] Vö. A szavak stilisztikai értékeléséről. NyK. LXVI/1. (1964.) 141—50.
- [25] Słownik Języka Adama Mickiewicza. Tom I. Wrocław—Warszawa—X Kraków, 1962.
- [26] Vö. GUIRAUD, P., Les caractères statistiques du vocabulaire; essai de méthodologie. Paris, 1951; Zipf, G. K., The meaning-frequency relationship of words. Journal of General Psychology, Worcester Massachusetts. 33. (1945.) 251—6.
- [27] Vö. JuSz. forg. 31—2.
- [28] Igy WALPOLE, Semantics. 1941. 35.
- [29] TOGEVY K., Grammaire, lexicologie et sémantique. Cahiers de lexicologie. 1965/1:5.
- [30] ALINEI i. m. 144. is

ПОЛНОТА СЛОВАРЯ ЯЗЫКА ПИСАТЕЛЯ

Л. Бенкё

Полнота словаря языка писателя означает, что каждое слово обработанного текста (corpus) включается в словарь. Требование полноты, следовательно, кажется простым и не новым. Главный вопрос о том, возможно ли реализовать полноту словаря языка писателя. Полноту можно осуществить наиболее безупречно на формальной основе в однофункциональных словарях языка писателя (индексы, конкорданции, частотные и т. д. словари). Но — как автор доказывает — и в них только с приблизительной точностью и только способом разных точек зрения. В современных многофункциональных словарях языка писателя (их можно назвать словарями языка писателя толкового типа) требование полноты появляется в многократно разложенной форме. Уже у однофункциональных словарях возникает выяснение вопроса token-tyre. У словарей толкового типа суть полноты не в показе самых слов (типов слов и вариантов форм), а в изображении функции слов. Нужно выяснить, следовательно, не только вопрос о вариантах форм, но и разные формы и способы употребления слов. Абсолютная полнота, т. е. показ каждого слова во всех случаях употребления, ещё не осуществлена ни в одном словаре языка писателя. Такая полнота невозможна по соображениям не только объёма, но и рациональным. Потребность функциональной полноты современных словарей языка писателя направлена на демонстрацию типов потребления. Т. е. реализуемая цель, следовательно, не в исчерпывающем показе всех случаев употребления данного слова, а изображение типов потребления. И обеспечение этого не может быть осуществлено произвольным выбором. Исходя из принципиальной основы выбора примера, нужно обеспечить выбор самого подходящего материала. Следовательно, нужно обеспечить, чтобы употребление главных слов с большим количеством показателей иллюстрировали самые реальные изображающие примеры. В связи с конструкцией словаря языка Дюлы Юхаса, автор выработал способ селекции, в котором реализуются: а) моменты содержания, б) грамматическая роль, в) частотный показатель, и г.) стилистическая ценность. Результаты способа иллюстрируются демонстрацией образцовых статей.

DIE VOLLSTÄNDIGKEIT DES SCHRIFTSTELLERWÖRTERBUCHES

von L. Benkő

Die Vollständigkeit des Schriftstellerwörterbuches bedeutet, das jedes Wort des verarbeiteten Textes (Corpus) im Wörterbuch seinen Platz bekommt. Die Forderung der Vollständigkeit ist also scheinbar einfach und auch nicht neueren Datums. Die Hauptfrage ist, ob sich die Vollständigkeit des Schriftstellerwörterbuches verwirklichen lässt. Die Vollständigkeit kann am vollkommensten auf formaler Grundlage bei Schriftstellerwörterbüchern mit einer einzigen Funktion (Index, Konkordanz, Häufigkeitswörterbuch usw.) verwirklicht werden, doch — wie es Verfasser zeigt — auch bei diesen nur mit einer mehrere Gesichtspunkte berücksichtigenden Methode und annähernder Genauigkeit. Bei modernen Schriftstellerwörterbüchern mit mehreren Funktionen (die man als Schriftstellerwörterbücher interpretierenden Typs bezeichnen könnte) erscheint die Forderung der Vollständigkeit mehrfach gegliedert. Bereits bei Wörterbüchern mit einer einzigen Funktion taucht die Notwendigkeit der Klärung der Frage Token — Type auf. Bei Wörterbüchern interpretierenden Typs liegt der Schwerpunkt der Vollständigkeit nicht in der vollzähligen Vorführung der Wörter selbst (der Worttypen und ihrer Formvarianten), sondern in der Darstellung ihrer Funktionen. Es ist also nicht nur die Frage der Formvarianten zu klären, sondern auch die verschiedenen Formen und Weisen der Anwendung der Wörter. Die absolute Vollständigkeit, d. h. die Vorführung eines jeden Wortes in jedem Vorkommen, ist von keinem Schriftstellerwörterbuch verwirklicht worden. Einer solchen Vollständigkeit stehen nicht nur Umfangsrücksichten, sondern auch rationelle Bedenken entgegen. Der Anspruch auf Vollständigkeit des modernen Schriftstellerwörterbuches ist auf das Vorführen aller Typen des Vorkommens gerichtet. Es erscheint also nicht das Anführen aller Vorkommen des betreffenden Stichwortes, sondern die Darstellung aller Verwendungstypen als realisierbares Ziel. Auch dies kann nicht durch willkürliche Auswahl sichergestellt werden. Von den prinzipiellen Grundlagen der Auswahl der Musterbeispiele ausgehend ist das Auswählen des geeignetsten Stoffes zu sichern. Es ist also zu trachten, dass die Verwendung von Stichwörtern mit hohem Häufigkeitsindex durch Beispiele illustriert wird, die den Gebrauch am reellsten widerspiegeln. In Verbindung mit der Redaktionsarbeit an dem Juhász Gyula-Wörterbuch hat Verfasser eine Selektionsmethode ausgearbeitet, bei der als Gesichtspunkte a) inhaltliche Motive, b) die grammatikalische Rolle, c) der Häufigkeitsindex und d) der stilistische Wert zur Geltung kommen. Die Ergebnisse seines Verfahrens sind durch einige Wörterbuchartikel als Beispiele illustriert.

A NEMZETNEVELÉS IRODALOMSZEMLÉLETE

(Részlet)

Írta: HEGEDÚS ANDRÁS

1. Az 1920-as évek végétől, az 1930-as évek elejétől egyre több bírálat érte a középiskolák nevelő munkáját. Kultúrpolitikusok, a közoktatásügy hivatalos vezetői az 1920-as évek középiskoláit az intellektualizmus vádjával illették, s kifogásolták, hogy az iskolai munkában az oktatás, az ismeretnyújtás túlsúlya miatt nem kap központi helyet a nevelés. Hóman Bálint, a Gömbös-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere az 1924-ben létrehozott differenciált középiskolai rendszert azért marasztalta el, mert akadályozta az ifjúság „egyöntetű világnézetének” kialakulását. Hóman a 30-as évek elején mondott parlamenti beszédeiben kijelentette, hogy nagyobb mértékben van szükség „erkölcsre, jellemre és szilárd, gerinces világnézetre”, mint ismeretre. Azt hangoztatta, hogy nem új intézményeket kíván létrehozni, hanem „az iskolák belső tartalmának az elmélyítését, az erkölcs- és jellemképző, nemzetnevelő munkát” tartja megvalósítandó feladatának. [1]

A 30-as évek elejének politikai viszonyai, a gazdasági válság okozta társadalmi elégedetlenség, a nemzetközi fasizmus erősödése magyarázza *alapvetően* az 1934. XI. tc. létrejöttét, az új középiskolai törvény megalkotását. Az új helyzetben már nem bizonyult elégségesnek az a valláserkölcsei és nacionalista eszmeiségű nemzeti nevelés, amely az 1924. XI. tc. alapján áthathatta az egyes tantárgyakat, így az irodalom tanítását is. Hóman Bálint az egységes középiskola szükségét indokló országgyűlési beszédében azt hangoztatta, hogy a magyar értelmiség nevelése „a nagy nemzeti erőfeszítések és súlyos nemzetpolitikai feladatok idején” csak nemzeti jellegű lehet, az oktatás középpontjában a „nemzetismeret”-nek, a nemzeti tárgyaknak kell állniuk, mert így lehet a „nemzeti közszellem”-et megerősíteni, az eddig hiányzó „egységes nemzeti világnézet”-et kialakítani. [2]

Hóman a „nemzetismeret” körébe a következő tárgyakat sorolta: a magyar nyelvet, irodalmat, művészetet, történelmet, az állami, gazdasági és társadalmi élet jelenségeinek ismeretét, a föld- és néprajzot, a latin nyelvet és az erkölcsi világnézet alapjául szolgáló vallások tanát. Az egységes gimnázium célját pedig abban határozta meg, hogy „a tanulót vallásos alapon erkölcsös polgárává nevelje, a magyar nemzeti művelődés szellemének megfelelő általános műveltséghez juttassa s az egyetemi és más főiskolai tanulmányokra alkalmassá tegye.” [3]

Az új középiskolai törvény létrejöttével a pedagógiai lapokban feltűnően nagy számban jelentek meg azok a cikkek, amelyek *a középiskolák új szellemű nevelésére készítettek fel a tanárokat*. Gyakoriak voltak az ilyen szemléletű megállapítások: „Magyar szempontból a nemzeti nevelés égetően sürgős — olvashatjuk a *Magyar Középiskola* 1936. január 1-i számában —. Nem tettünk eddig eleget iskoláinkban sem népünknek tudatosan magyar érzelművé, magyarnak való nevelése, sem pedig magyar vezetőréteg kialakítása érdekében. Nem ápoljuk elég hathatósan a magyar szociális érzületet, népünkért és nemzetünkért való kockáztatás — és áldozatkészésé-

gét, sem pedig nem ültetjük el az ifjú nemzedékben a tudást a magyar lélek és szellem felől, a magyar ember jövő feladatai felől a magyar államban.” [4]

Az a gimnáziumi célkitűzés, amelyik a vallásos alapon erkölcsös polgárrá nevelést nagy nyomatókkal hangsúlyozta, felfokozta az egyházi gimnáziumok világnézeti nevelő munkájának a fontosságát. A katolikus és a protestáns folyóiratok egyaránt hangoztatták a felekezeti iskolák jelentőségét a gimnázium új célkitűzésének megvalósításában. A *Magyar Középiskola* egyik cikkében olvassuk, hogy jellemes embereket kell nevelni, s ezt a célt a katolikus gimnáziumok képesek a legteljesebben megvalósítani, „mert ott a tanárok valamennyien katolikusok, a jellemfejlesztés tehát igazán egységes, határozottan katolikus.” [5] Ehhez hasonlóan értelmezte a felekezeti iskolák funkcióját a *Protestáns Tanügyi Szemle* is, amikor egyik cikkében Pauler Ákosnak 1931-ben kiadott *Didaktikája* eme megállapítását nagy nyomatókkal idézte: „Arra a felfogásra kell jutnunk, hogy a pedagógiai eszményhez közelebb áll a felekezeti iskola a világnézeti komponens öntudatos hangsúlyozása révén.” [6]

A gimnázium új szemléletű nevelő munkáját propagáló cikkek mellett természetesen sorjázta az egyes szaktárgyak, így az irodalom új igényű nevelőoktatását népszerűsítő írások is.

Az irodalomtanításban is központi üggyé lett a nevelés.

Az irodalomtanítás problematikáját különböző szemléletből megközelítő cikkek az irodalomtanítás eddigi gyakorlatával szemben egyértelműen állást foglaltak, elítélték az elmélet, az intellektuális ismeret túltengését. Az eddigi irodalomtanítás legnagyobb fogyatékoságát így összegezte az egyik cikkíró 1931-ben: „Anyanyelvi és irodalmi oktatásunkban most az elmélet az úr. Fő gondunk ma sem arra irányul, hogy a nyelvi kifejezéshez fűződő ügyességekre neveljük tanítványainkat, azaz megfanítsuk őket értelmesen és szépen olvasni, talpraesetten beszélni, helyesen írni, jól tolmazni, sem arra, hogy közösen olvassuk velük az írók műveit és megkedveltessük magát az irodalmat, hanem elsősorban ma is azon igyekszünk, hogy jól megtanítsuk az elméleti anyagot, a nyelvtant, a stilisztikát, a retorikát, a poétikát, az irodalomtörténetet. Hogy csakugyan az elmélet az a középpont, amely körül forog minden, az kifejeződik még abban a külsőségben is, hogy az egyes osztályok tankönyvei az elméleti tudnivalókról vannak elnevezve: a IV. osztály tankönyvének neve stilisztika, az V-i retorika, a VI-é poétika, a VII – VIII-é irodalomtörténet.” [7]

Abban a kérdésben azonban, hogy a nevelés szolgálatába állított irodalomtanításnak mi legyen az alapvető funkciója, már egymástól eltérő, ellentétes szemléletű megállapítások szólaltak meg.

Azok az értékes pedagógusok, írók, akik az irodalom által történő nevelésen *irodalmi nevelést* is értettek, illetve ennek elsikkasztása, eltűnése veszélyétől joggal féltették az irodalomtanítást, azok elsősorban az irodalmi ízlés, az irodalmi műveltség kialakításának az igényét, fontosságát fogalmazták meg akkor, amikor az irodalomtanítás megújodásáról beszéltek. Schöpfli Aladár, Vajthó László, Komlós Aladár és Sík Sándor cikkeik megállapításaival arra inspiráltak, hogy az új irodalomtanításról szóló dokumentumokban az irodalom mint esztétikum, az irodalom által történő nevelés mint irodalmi nevelés is megfelelő helyet kapjon.

VAJTHÓ LÁSZLÓ *Tanulók szerepe az irodalom tanításában* című tanulmányában hangoztatta, hogy az adathalmaz, az öncélú elméletieskedés és az elvont megállapítások sokasága azt eredményezte, „hogy a legszebb tárgy, az irodalom is jórészt magolt anyaggá” vált, hogy gyöngye lett a tanulók irodalmi műveltsége, ízlése és téves lett a diákok fogalma magáról az irodalomról. [8]

SCHÖPFLIN ALADÁR *Irodalom és iskola* című, 1928-ban írt cikkében az „élő irodalom” szempontjából vizsgálta az utóbbi évek irodalomtanítását. Megállapította,

hogy a középiskola — mivel irodalmi műveltség alatt az irodalomra vonatkozó ismeretek egy bizonyos mennyiségét érti — irodalomtörténeti adatokat, poétikai, stilisztikai, retorikai meghatározásokat adott az ifjúságnak, de igazibb, nemesebb irodalmi műveltséggel, amelynek lényege az írói mű eszmei és formai értékeinek a megértése, az alkotások szépségei iránti fogékonyság és az öntudatos irodalmi ítélőképesség, nem vértette fel a diákokat. Ezért nincs ma irodalomértő közönség a magyar társadalomban. S ennek hiánya kihat irodalmunk fejlődésére is. „Az irodalmat az írók csinálják, de a közönség hatása alatt — írta Schöppflin —. A közönség szelleme mindig ott reflektálódik az írók művein. Ha azt látom, hogy valamely nép írói gyakran felületesek, félnek az elmélyedéstől, nem értik eléggé az írás roppant felelősségét, akkor azt kell hinnem, hogy a közönség nem kívánja meg tőlük elég szigorúan a komolyságot, az elmélyedést, a felelősségérzést. Ha egészen selejtes írók feltűnő népszerűsége mellett igazi, mélyebben szántó írók relatív vagy abszolút sikertelenségét tapasztalom, akkor ... azt a következtetést kell levonnom, hogy ez a közönség az iskolából hozhatta magával nagymennyiségű adatok ismeretét, de nem fejlesztette ki magában a szépség iránti ösztönt és az ízlést.”

SCHÖPFLIN ALADÁR az „élő irodalom” szempontjából hangoztatta az irodalomtanítás felelősségét. Értően olvasó közönséget neveljen az irodalomtanítás „az elemi iskolától kezdve az egyetemig”, ha „a nemzet tehetségét, lelkiismeretét és kedélyének gazdagságát méltó módon kifejező, eszmegazdagságban és formaszépségben virágzó irodalmat akarunk...” [9]

KOMLÓS ALADÁR *Irodalom az iskolában* című tanulmányában egyrészt bírálta a középiskolai irodalomtanítást, másrészt új szempontokat javasolt az irodalomtanítás megújodása érdekében.

Helytelenítette, hogy a diákok a művek erkölcsi értékelésével ismerkednek meg csupán akkor, amikor „egy mű még nagyon rossz lehet, ha a legnemesebb elveket hirdeti is, s hogy az erkölcsi mellett van még egy másik érték s a műalkotásokat épp ezzel mérjük: az esztétikai érték.”

Elítélte az ismeret túltengését is az irodalomtanításban. Nem tartotta feleslegeseknek az irodalomtudományi ismereteket, „hiszen az esztétikai ítélet nem független lelki tartalmainktól.” De azt nagy nyomatékkal hangsúlyozta, hogy jóllehet a műveltség és az irodalmi érzék összefüggése nagyon bonyolult, mégis „műveltség és irodalmi érzék semmiesetre sem áll egyenes arányban egymással.” Hangsúlyozta, hogy az irodalmi tudás önmagában még nem irodalmi műveltség. „A művészet területén mást jelent az „ismeret” szó, mint az exakt tudományokban. „Ezt a középiskolai gyakorlat nem veszi figyelembe, ezért „az irodalom kezelése az iskolában észrevétlenül hozzá hasonlú a többi tárgyéhoz, holott természeténél fogva más bánásmód felelne meg neki.”

Nemcsak az ismeret túltengésében látta a hibát Komlós, hanem abban is, hogy ez az irodalmi ismeret helytelenül tájékoztatta a diákokat magáról az irodalomról is. A stilisztika és a poétika kész eredményeket közölt, a műfajokat például „mint csaknem örök és kötelező kategóriákat” ismertette. A középiskolai poétika és stilisztika nem mutatott rá „a művész lelki életére”, „amelyből a változó helyzet szerint különböző kifejezések és műfajok fakadnak, hanem az eddig kialakult kifejezések egy töredéke alapján elkészíti és lezárja az irodalom leltárát, s hallgatólag mintegy elvárja, hogy ez a további termelés mintájává váljék.” Ez a tanítás arról győzte meg a diákokat, hogy például kezdetben volt a műfaj, s nem arról, hogyan alakultak, fejlődtek, módosultak, újultak meg a műfajok.

Az irodalomtörténeti ismeretekről, az irodalomtörténet tanításáról Komlós azt vallotta, hogy a múlt irodalmának korszakokként való rendszeres megismerteté-

sét meghagyva csak a legszebb alkotásokat szabad az irodalmi nevelés érdeke miatt felhasználni. Ellenkező esetben elveszük a gyermek kedvét az irodalomtól egész életére. Tinódit és Ilosvait ezért a történelem keretébe utalta, a Gyulafehérvári Gloszszak és a Löweni siralom helyébe Dante magyar fordítását javasolta. Ennél a megállapításnál már nemcsak esztétikai szempontok vezették. Az irodalomtörténeti órákon érvényesített „mondvacsinált magyar tartalom” ellen emelte fel a szavát akkor, amikor egy-egy kor bemutatásához a legszebb és legteljesebb mű ismertetését követelte, „tekintet nélkül arra, hogy milyen nyelven jött létre.” A „nagy külföldi szellemek” így bevonulnának a középiskolai irodalomtanításba, s ezáltal „a magyarság közelebb kerülne Európa nagy nemzeteihez.” Az ilyen szempontú irodalomtanítás „a kis dunai népek” egymáshoz való közeledését is elősegítené, mivel e népek régebbi korszakainak művelődéstörténetében ugyanazokat a hézagokat lehet felfedezni, mint a miénkben, náluk is ugyanazok lennének „a világirodalmi pótlások”. „Így azután a középeurópai ifjúság egyazon szellem sugarai alatt érlelődne...” [10]

SÍK SÁNDOR *Irodalom és élet* című cikkében az irodalomtanítás célját négy pontban foglalta össze: az irodalom megszerettetése, a tanulók ízlésének fejlesztése, a nemzeti gondolat, a magyar szellem fejlődésének bemutatása és egyes nagy írókkal való „intím”, részletes megismerkedés.

Sík Sándor azért fejezte ki elégedetlenségét, mert a tanítás gyakorlatában nem látta érvényesülni az irodalom alapvető jellegét, azt, hogy az irodalom mindenek fölött művészet. „Alapelvünk egy mondatba foglalható — írta —, abba a mondatba, melyet címül is választottunk: élet és irodalom.” Alapelve az, hogy életté kell tenni az irodalmat. Ez így is fogalmazható: az irodalmat, a műveket *élménnyé* kell tenni a tanulók számára. Ha ez nem sikerül, akkor eleve veszve van minden célkitűzés. „Ha ez esetben élménnyről beszélünk, akkor természetesen irodalmi, művészi élményre gondolunk. Az irodalom művészet, tehát esztétikai jelenség, amely csak esztétikai élmény alakjában hozzáférhető. Bizonyos, hogy a művészet erkölcsi, hazafias és tudományos értéket is jelent, és mint ismeretanyag is jelentős, ezt azonban mind az esztétikai élménynek kell közvetítenie... Az irodalmi művet is meg kell ismertetni tartalmának nemzeti, erkölcsi értékeinél fogva is a tanulókkal, de *előbb esztétikai élménnyé kell lennie.*”

Azt követelte, hogy a tanítással szemben az alapvető igény az legyen, hogy „a tanuló élvezze a művet”. „Minden olyan mozzanata az irodalomnak — hangsúlyozta nagy nyomatékkal —, amely nem volt élvezetes a tanulóknak, teljesen elveszett a tanítás szempontjából. Meg vagyok győződve, hogy irodalmat nem tanítani: sokkal kisebb baj, mint úgy tanítani, hogy a tanulók ne élvezzék. Mert az utóbbi esetben ellenállás, irodalomellenes érzület, sőt gyűlölet ébred a tanulóban.” [11]

Schöpfli, Komlós, Sík és Vajthó cikkeivel egyidőben olyan tanulmányok jelentek meg nagy számban, amelyek az irodalom által történő nevelés gondolatát a Hóman által megfogalmazott eszmék irányába terelték.

Különböző szempontból közelítették meg az *irodalom és a vallás tanításának összefonódottságát*, megsokszorozódtak azok az írások, amelyek a középiskolai irodalomtanítást a vallásos, *spirituális eszmék szolgáltatójává* igyekeztek degradálni.

Az egyik tanár olyan irodalomtanítási tervezetet készített, amellyel a tanulókat „egységes spirituális világnézethez” lehetne vezetni. „Olyanhoz, amely minden valóságoktatással harmóniát teremtené.” Ennek a tervezetnek az elfogadásával és általánossá tételével feleslegessé válnék a különben is „vértelen studium”, a „bölcseleti előtan”. Ennek a tantárgynak az elmaradását kevesen fájlnák akkor; „ha az irodalom meghozná helyette az élő világnézethez szükséges támasztékokat”. [12]

A 30-as évek ifjúságának lelkiélete hanyatlását, morális dekadenciáját, amelyet „a szabadelvűség kriticismusa”, „a materializmus és a sexualizmus kora” idézett elő, a vallástanárral mellett elsősorban az irodalomtanár állíthatja meg. A tanuló-ifjúságot a lelki válságból kiemelheti, az ifjúság hitét visszaadhatja az irodalomtanítás. A magyar tanár „egész sorát nevezheti meg a nagy férfiaknak, akik tudásuk mellett hívő keresztyének voltak. Nincs olyan olvasmány, amelynek olyan lélekformáló ereje volna, mint a kiváló férfiak jellemrajzának... Irodalmunk és történelmünk nagyjai jellem és erkölcsi kiválóság tekintetében felülmúlják a külföldieket, s mindenkor példaképpen állíthatók oda az ifjúság elé. Az irodalomtanár minél több erkölcsi tartalmat és spirituális vonást vigyen be a tanításba, mert csak így lehet ellensúlyozni a túltengő materializmust.” [13]

A vallás és tudomány összeegyeztetésének középkori gondolatát is felújították akkor, amikor az irodalom által történő nevelés kérdéseivel foglalkoztak. Az egyik cikk szerint Madách Imre *Az ember tragédiája* című művével kellene betetőzni nemcsak az irodalom-, hanem az egész középiskolai tanítást is, mert — szerintük — ez „a filozófiai költemény” juttat el ahhoz a harmonikus világnézethez, amelynek alkotóeleme a vallást szolgáló tudomány és a nemzeti eszme. A *Madách helye a tantervben* című cikkben ezek a megállapítások olvashatók: „Az új tantervhez legyen szabad egy indítvány: szinte szóról szóra megismételni. Mikor *Az ember tragédiájának* magyarázatával foglalkoztam, elgondoltam, mily nagy nyereség volna, ha a középiskolai tanítást Madách mély filozófiai költeményével tetőznék be. A vallásos és tudományos nevelés mily szép egységbe olvadna össze, ha ifjúságunk átelné Madách legbensőbb vallomását, gondolatban követné a tragédiába, melybe az ember a lét céljainak vizsgálatában a Gondviselésbe vetett hit nélkül jut s felemelkednék a költővel a keresztyény világnézet harmóniájába. Mert aki egyszer eljutott Madách filozófiájának magaslataira, nem fog többé könnyen lezuhanni a gondolkodás szakadékaiba. Csak egy tragédiából tragédiába jutott nemzet lángelméje írhatta meg *Az ember tragédiáját*, de ugyanazon oknál fogva a tragédiák sorából fölemelkedő nemzet minden fiának szüksége van rá, hogy a műből erőt merítsen az egyéni és a nemzeti küzdelemhez.” [14]

Egyre sokasodtak azok a cikkek, amelyek a *sajátosan értelmezett nemzetnevelésben* jelölték meg az irodalomtanítás alapvető funkcióját. Ezekben az írásokban egyértelmű a nacionalista, sőt — mint látni fogjuk — a nyílt fasiszta eszmeiségre nevelés sürgetése, csak az egyikben a nemzetetika nevelésre, a másikban a szellemtörténeti felfogás tudatosabb érvényesítésére, a harmadikban a sajátos magyar leki alkat, a fajiség stb. gondolatára tevődik a hangsúly. Ezeknek a cikkeknek csak a részmegállapításait jellemzi az árnyaltság, a változatok többfélesége; eszméjükben, végső kicsengésükben azonban azonosak, egyértelműek.

A nemzetetika nevelés gondolatának hangoztatói azt követelték, hogy az irodalmat és az irodalomtanítást maradéktalanul „a magyar lelki egység” kialakításának a szolgálatába kell állítani. „Szeparatív törekvés”-nek, az „öncélúság gondolata” érvényesítésének nevezték azt a tanári törekvést, amelyik szaktárgyi jellegzetességeket is érvényre juttat s nem akarja a nemzetetika nevelés feltétlen eszközévé tenni az irodalomtanítást. Az alapvető elvet így fogalmazták meg: „A nemzetetika nevelés minden tárgyat csak oly mértékben tart becsesnek a tanítás rendjében, amily mértékben az a követelményként kitűzött magyar lelki egység kiépítésének harmonikus munkájában képes részt venni.” Ezen „az alapon kell a magyar irodalom fejlődésének és jelen állapotának az ismertetését... értékelni” a tanítás során. A középiskolai irodalomtanítás eddig ezt nem tette, s ennek lett az eredménye „az a sok szürke és

színtelen világpolgári lélek, akik csak névleg magyarok, de belsőleg minden nemzeti gondolattal szemben közönyösek.” [15]

Többen hangsúlyozták és követelték a *szellemtörténeti felfogás* egyértelműbb érvényesítését az irodalom által történő nemzetnevelésben.

Az egyik cikk szerzője az eddigi irodalomtanítást azért marasztalta el, mert „a múltat a múltért” tanította, s így nem lehetett hatásos az a hazafiasság sem, amely központja, bázisa volt az irodalomtanításnak. Ez a tanítás megfeledezett arról, „hogy az irodalomból szűrődő nemzeti eszméket akkor mélyíthetjük el legjobban, ha a múltat minden vonatkozásban a jelennel kapcsoljuk össze, ha a mai élet tényeit belevetítjük az irodalomba, ha a hazafiságot a múltnak a jelennel egyező problémáiból hámozzuk ki, tesszük öntudatossá. Ez pedig csak akkor lehetséges, ha „a szellemi fejlődés láncolatos törvényszerűségében vezetjük végig az ifjúságot is a múlton...” [16]

A szellemtörténeti felfogás egy másik változata szerint a műalkotásnak transzcendens törvényei vannak, az író művében a nemzet egyetemes szelleme, lelki alkata szólal meg. „Az irodalom a nemzet lelkének misztikus mélységeiből fakad...” Az igazán értékes magyar irodalomban a magyar nemzet szelleme és lelki alkata, történelmi arculata tükröződik, az a sajátos „magyar sorsézés”, amit a magyar földért, alkotmányért, nyelvért, szabadságért, faji jellegért, sokszor a pusztá létért folytatott ezredéves harc alakított ki. „... ez a sorsézés a magyar nemzet, a magyar faj fenntartó hite, acélos ereje, lelkének legfőbb tartalma, jövőjének záloga.” „Ha ez a sorsézés a magyar lélekben elhalványodik, pusztulásnak indul életünk, és veszendőbe jut még ez a kicsiny országunk is.” S mivel a művészetek közül „az irodalom a legfajibb, a legnemzetibb”, tanítása súlyos felelősséget ró a tanárookra. S most „nagyobb éberséggel kell őrizni a magyar középiskola kapuját”, mint bármikor máskor, mert „az irodalmi liberalizmus” különböző változatai készülnek betörni rajta. Nem kaphat helyet a középiskolai tanításban az az irodalom, amely „a nagy művészi célokra” hivatkozva elvet nemzetet, fajt, vallást, nem lehet beengedni az iskolába azt a szemléletet, amely „a nemzeti génuszt gúny tárgyává” teszi, a nemzeti eszmeiségű irodalomnak művészi értékét vitatja és ki kell rekeszteni azt a külföldi irodalmat, amelyik elfordult a művészet transzcendens parancsaitól, metafizikai céljaitól és baloldali politikai törekvések, nemzetközi világ szemléletek szócsövén szegődött.

Ebben a szemléletben mozogva a cikk szerzője nyíltan elutasította Zola és Anatole France „kegyetlen szatírját”, „ördögi vigyorgását”, az 1930-as évek szovjet irodalmát, amelybe az orosz lélektől idegen „gondolat, eszme, gyűjtőanyag hullott bele”, és helyeslő egyetértéssel fogadta „a Harmadik Birodalom irodalmi maglyait”, mert a könyvégetésben a „sok vér és sok áldozat után egységessé és hatalmassá lett német nép lelkének” védekezését üdvözölte. [17]

Ezekben a cikkekben érvényesült már az a tendencia is, hogy a *vallásos és nacionalista nevelésnek csupán eszköze, illusztrációs és dokumentációs anyaga az irodalom*. Az irodalomnak sem művészet jellegét, sem tudományos értékét nem méltatták kellő figyelemre. Az irodalomtanítás kérdéseivel foglalkozó írásokban találhatók ezek a megállapítások: „a tudás nem jellemformálás”; „Ha a nevelő irányt tekintjük mindenféle tekintetben módszerünk legfontosabb alapjának, akkor nem is az *anyag...*, hanem a *bennerejlő formáló, képző erő* lesz a fontos...”; [18] „... a nevelő ráhatások érvényesülését és sikerét nem a *rendszerek* biztosították, hanem nevelő *emberek*.” A pusztá rendszerekkel „el lehet érni a nevelés látszatát, bizonyos mechanizált értelmű erkölcsi magatartást, el lehet érni a képmutatást, de az igazi nevelést nem. Itt mindig a személyiség imponderábilis erői tesznek a döntők.” [19]

S az a politikai, ideológiai atmoszféra, amely a 30-as években egyre töményeb-

ben és egyre agresszívebben uralni kezdte a magyar kulturális életet, már *nem volt tekintettel az irodalom által történő nevelésben az irodalmi nevelés, az esztétikai ízlés-fejlesztés szempontjaira*. A szélsőséges nacionalizmussal és faszizmussal telített magyar kulturális életben már nem volt akusztikája, nem lett visszhangja azoknak a gondolatoknak, amelyeket Schöpplin, Komlós, Sík és Vajthó fogalmazott meg. Azoknak az írásoknak a száma szaporodott, azoknak a hatása lett, illetve lehetett nagyobb, amelyek a középiskolai irodalomtanításban *a sajátosan értelmezett nemzetnevelés primátusát foglalmazták meg*.

Ebben a helyzetben, az irodalomtanárok ilyen jellegű előkészítése után jelent meg 1938-ban a gimnáziumi Tanterv és 1939-ben a Tantervhez kiadott Utasítás.

2. Az 1938-ban kiadott Tanterv és az 1939-ben megjelentetett Általános Utasítás a gimnázium célját a vallásos alapon erkölcsös polgárrá nevelésben, a magyar nemzeti művelődés szellemének megfelelő általános műveltséghez juttatásban és az egyetemi, főiskolai tanulmányokra való előkészítésben határozta meg. [20]

A leglényegesebb célkitűzésnek, a magyar nemzeti művelődés szellemével áthatott általános műveltségnek a fogalmát részletesebben taglalta a Tantervet életbe léptető miniszteri rendelet: „A középiskolai műveltség kell, hogy magába foglalja a korunk művelődési színvonalától előírt humanisztikus és reális elemeket. Ennek a műveltségnek mégis olyan magyar nemzeti műveltségnek kell lennie, amelynek birtokában és anyagának ismeretében az iskolát végzettek hasznos tagjai lehetnek a magyar társadalomnak, képzett munkásai a magyar közéletnek és etikus világnézetű polgárai az államnak.

Ennek az általános műveltségnek főeleme és egyben a vallásosságon felépülő középiskolai nevelésnek gerince a nemzetismeret. A tanítás középpontjában is a legtagabb értelemben vett nemzeti tárgyak állnak...

„... A nemzeti tárgyaknak (a magyar nyelv, az irodalom és művészet, a történelem, az állami, gazdasági, társadalmi élet jelenségeinek ismerete, a föld- és néprajz, a latin nyelv és a vallások tana — H. A.) a tanítás középpontjába való beállítása pontosan megfelel annak a kiemelkedő szerepnek, amit a középiskolában a nevelésnek kívánok juttatni. Hangsúlyozni kívánom, hogy a tanítási anyag megválasztásában és a tanítás módszerében is kifejezésre akarom juttatni *a nemzetnevelés és az egyéni jellemnevelés* irányadó szempontjait.” (Kiemelés tőlem. — H. A.) [21]

Az Általános Utasításokban újabb és újabb elemekkel kiegészítve, más és más oldalról megvilágítva tárult fel a gimnáziumok célja és feladata: „Az egységes világkép kialakítása a középiskolai oktatásnak elsőrendű feladata.” „Az egyoldalú humanisztikus vagy természettudományos művelődési eszmény helyett a mai középiskola egységes nemzeti világnézet kialakítására törekszik.” [22]

A gimnáziumok nevelőmunkájában központi helyet kapott a vallásos nevelés mellett a *nemzetnevelés*. A század elején *Imre Sándor által alkotott fogalom — sajátos, az Imre Sándortól alapvetően különböző tartalommal — most vált hivatalosan és kötelező erővel is a középiskolai nevelés tengelyévé*, most, amikor az Általános Utasítások szerint „a nemzetnevelés... magyar sorskérdés lett.”

A nemzetnevelésnek három, egymással összefüggő fő területét állapították meg: a hazafias nevelést, az állampolgári nevelést és a szociális nevelést.

A *hazafias nevelés* célját abban határozták meg, hogy „a tanuló értelmi, érzelmi és akarati” világát „a nemzeti értékek és célok szolgálatába” állítsák. A tanulóval meg kell ismertetni és meg kell szerettetni „a magyar földet, a népet s a nemzet anyagi és szellemi értékeit.” A hazafias nevelés középpontjába az irredentizmust állították, fontosnak tartották, hogy a tanulók „az egész Szent István-i birodalom szempontjából gondolkozzanak.” Megnőttették a külpolitikai kérdések iránti érdeklődés sú-

lyát, fontosságát, ennek is középpontjába helyezték „az elcsatolt területen élő magyarok sorsá”-val való törődést. Nagy szerepet tulajdonítottak a hazafias nevelésben a honvédelmi nevelésnek is.

Az állampolgári nevelésben az egyén és a közösség egymáshoz való viszonyát szabályozták. Abból az elvből indultak ki, hogy „az állam a nemzeti élet legtökéletesebb szervezete”, az állam célja „a nemzeti lét biztosítása, a nemzet szellemi, erkölcsi és anyagi erőinek fenntartása és gyarapítása, a nemzeti műveltség megőrzése és terjesztése.” A középiskolának az a célja, hogy „az állam iránt való áldozatos odaadásra” kész állampolgárokat és jó vezetőket neveljen. „Az állam életében való okos és hasznos részvétel” megköveteli a tanulóktól a megfelelő tudást, ismereteket, az erkölcsi tulajdonságokat: a kötelességteljesítést, a tekintélytiszteletet, az engedelmességet, a felelősségérzetet, a tette készséget. Az állampolgári nevelésben az eddiginél is erőteljesebben érvényesítették a militarista szellemet: „... a honvédelem ma többirányú lelki és testi ügyességet kíván a polgároktól, mint bármikor a múlt századok folyamán.”

A szociális nevelés céjaul azt tűzték ki, hogy a tanítványokból olyan embereket neveljenek, „akik magyar testvéreik mint egyének iránt és az egész magyar társadalom iránt szociális lelkülettel és áldozatkészséggel viseltetnek.” A tanulókkal meg kell ismertetni „az igazságos társadalom föltételei”-t, s hogy életszemléletüknek megfelelő társadalmat teremtsenek, tudniok kell „az egészséges társadalom” ismérveit is. „Az egészséges társadalmat a nyugodt termelési viszonyok jellemzik.” A tőke és a munka kapja meg a maga ellenértékét, s akkor a társadalomban nem keletkezhet mély és veszedelmes, a tőke és a munka tulajdonosait egymástól elválasztó szakadék. Az a társadalom sem mondható egészségesnek, amelyben „a társadalmi rétegek elkülönített osztályokká merevülnek és úgy állnak egymással szemben külön kötelességekkel és vélt jogokkal, mintha nem egy hazának lennének a gyermekei.” Mivel a társadalom tagjai egyéni sajátságai, neveltetésük, vagyoni különbségeik, foglalkozásuk, műveltségi fokuk miatt különböznek egymástól, s ezek miatt sok a súrlódási lehetőség a társadalomban, „közös lelki kapcsolatra”, a társadalom összetartó erejére: a vallásra, a nemzeti érzésre van szükség. Mivel ennek az összetartó kapcsolatra az ereje meglazult, „a középiskolának minden nevelő erejét latba kell vetnie, hogy a régi kapocs visszakapja erejét, sőt az új követelményeknek megfelelően megerősödjék.”

A forradalmi mozgalmakat, az osztályharcot kirekesztő, a társadalmi ellentéteket vallással és nemzeti érzéssel bénító középiskolai társadalmi nevelésnek arra kell törekednie, hogy belenevelje a tanulóba a meglevő állapotokhoz való ragaszkodást, hogy „a társadalmi rendet megzavarni ne engedjék, mert ezzel szolgálgják legigazabban a magyar nemzetet is ...”

Szemlemtörténeti társadalomszemléletükhöz híven azt hangsúlyozták, hogy „az egyes korok társadalmát mindig valamely nagy eszme... kovácsolta össze.” A mai társadalom vezetőgondolatának, vezérlő eszméjének a régi határok visszaszerzését, az elszakított területen élő magyarok sorsával való törődést, a magyarság történelmi hivatásának új bizonyítását, a népek versenyében való helytállást kiáltották ki. Ha ez a vezetőeszme nem érvényesül, nem diadalmaskodik, akkor ezt „megérzi a társadalom is és bajai miatt nyugtalansággal felel rá.” [23]

A középiskolai nevelés középpontjába állított és a hazafias, állampolgári, szociális nevelésből összeötvöződő nemzetnevelésnek a legszembevetőbb jegyei, ismérvei tehát a következők voltak: a 20-as években megfogalmazott irredentizmus és neonacionalizmus, a klerikalizmus, a magyar szellemtörténeti felfogás szerint magyarázott népiség, aminek többen majd biológiai, faji értelmezést is adnak, az osz-

tályharc és a forradalmi átalakulás elítélése, a nemzeti egység eszméje, az állampolgári fegyelem és engedelmesség, a háborúra való felkészítés, a militarista nevelés.

Az Általános Utasításokban megfogalmazott nemzetneveléshez igazodtak, ezt szolgálták a gimnázium különböző tantárgyai, így az irodalom is.

Az Utasítások is állandóan hangsúlyozták, hogy a nemzeti tárgyak közül a nemzetnevelésben a történelem mellett az irodalomnak van kiemelkedő szerepe. [24] Sőt, azzal a gondolattal is találkozunk, hogy a nevelői feladatok megvalósításában az irodalom hatékonyabb tényező lehet, mint a történelem. „Az irodalom ugyan kevesebb a történelemnél a tényközlésben, de a történelmet mozgató szellem megértésében, a megoldásra váró kérdések feltevésében és eszményi megoldásában közvetlenebbül ható és formáló eszköz, mint a tényismeret.” [25] Ezért úgy kellett — s ebben a szemléletben úgy is lehetett — megfogalmazni az irodalomtanítás célját és feladatát, hogy a kiemelt tárgy maradéktalanul szolgálhassa a nemzetnevelést.

Az 1938. évi Tantervben a magyar nyelv és irodalomtanítás célja a következő: „Nemzeti nyelvünk és a magyarul olvasható művek segítségével a tanulók erkölcsi magatartás, irodalmi műveltség és nyelvi kifejezőképesség szempontjából értékes magyar emberekké nevelése.” [26]

Komár Pálné alapvető tanulmányában kimutatta, hogy ebben a tantervi célkitűzésben „az erkölcsi magatartás” kialakításának igénye megelőzte „az irodalmi műveltség” kialakításának igényét, s az előző szaktárgyi célokkal szemben itt nincs utalás arra, hogy az irodalmi műveltség tartalmának nélkülözhetetlen része-e a magyar nyelv törvényeinek, az esztétikai alapfogalmaknak, a magyar irodalom történeti fejlődésének az ismeretanyaga. [27]

A magyar nyelv- és irodalomtanítás feladatainak meghatározásából már egyértelműbben kitűnt, hogy a nevelési törekvés, „a magyar lélekformálás” teljesen önálló területté vált és maradéktalanul előtérbe került, s az ismeretnyújtást, az ismeretek rendszerbe foglalásának igényét feloldották a „lelki szükséglet”, az „élményszerűen” átadandó „erkölcsi tapasztalatok”, „az irodalmi alkotások művelt élvezése”, „nyelvünknek... magyar, művelt emberhez illő használata” tág és nehezen körülhatárolható fogalmaiban. [28]

A Részletes Utasításokban egyértelműen megfogalmazódott az a követelmény, hogy „az olvasmánynak elsősorban az a hatása fontos, melyet tartalma tesz a tanuló lelkére és csak másodsorban használjuk fel az olvasmányt arra a célra, hogy elméleti okulást merítsünk belőle.” [29]

Az irodalmi tantervnek a lélekformálás igénye szerinti felépítését és az irodalmi olvasmányoknak elsőrendűen nemzetnevelő szempontok szerinti feldolgozását lehetővé tette, elősegítette *a korszak hivatalos irodalomfelfogása, a szellemtörténeti felfogás is.*

A szellemtörténeti irány az ellen a pozitivizmus ellen lépett fel, amelynek uralmakor „a tudomány fulladozott a tények céltalan halmozásában, mint az Anatole France tudósa a cédulái alatt”, s a tényeknek ebben a rengetegében képtelen volt eljutni a törvényekig, az összefüggések feltárásaig, a szintézisig. [30] A pozitivizmus behatolása a magyar irodalomtanításba az irodalomtörténeti tények, a művekben levő formai elemek feltárású számbavételét, a stilisztikai, retorikai, poétikai, irodalomtörténeti adatok uralmát jelentette. A szellemtörténeti irány hatására az új tanterv megszüntette a IV—V—VI. osztályok anyagának a stilisztika, retorika, poétika rendszeréhez igazított felépítését, „a művelődési anyag elrendezését végleg fel szabadította az irodalomelméleti koncepció kötöttsége alól,” s az új tantervben „az irodalmi alkotások már nem mint az egyes elméleti tételek illusztrációs anyagai kerültek elő.” [31] Ezzel és az olvasmányoknak az irodalomtanítás középpontjába

helyezésével az új tanterv az irodalomtörténet tanításának előrehaladását eredményezte. Azonban az a szellemtörténeti irányzat, amely nálunk az 1930-as években uralomra jutott, ezt a jelentős didaktikai vívmányt nem az irodalmi alkotások tényleges tartalmi, formai értékeinek az érvényre juttatására használta fel, hanem az ismertetett, reakciós politikai tartalmat hordozó nemzetnevelés szolgálatára. A szellemtörténeti irányzatban „a ténykutatás és adatgyűjtés nem alfa és omega többé, — állapította meg Babits — hanem csupán alfa: azaz első lépés, és nem is a legfontosabb.” [32] A legfontosabb a misztikus, önmozgó „korszellem”, a „kollektív szellem”, amelynek minden jelenség, így az irodalmi jelenség is: az író is, a mű is, az irodalomtörténeti tény is csak függvénye, megjelenési formája vagy illusztrációja. A szellemtörténetész „úgy illeszti egymáshoz az adatokat és tényeket, hogy látható legyen a belső egység, hogy minden csöppnyi adatban az egész tükröződjék.” [33] Már Babits felhívta a figyelmet rá, hogy a tényeknek a korszellem igazolását szolgáló „belső organizálása”, „az adatokkal való mozaikjáték” szubjektív, sőt önkényes eljáráshoz vezethet, a tudományos elvek helyett az intuiciót, a beleérzést teszi meg a rendszerezés alapjává. [34] Babits méltán vádolta a magyarországi szellemtörténeti irányzatot relativizmussal és szubjektivizmussal. Kardos László is — Babits cikkéhez szólván — a többi között a szellemtörténeti felfogás veszélyes pontjait mutatta ki. Hangoztatta, hogy a tények negligálásával „... a szellemtörténet ... melegágyává lehet a könnyelmű hipotéziseknek, zsurnalisztikus megoldásoknak.” Rámutatott arra, hogy a szellemtörténet mint tudomány nemcsak „segédtudománnyá igázza... az irodalomtörténetet”, de gyökeresen „reformálja” is, struktúrájában át is alakítja, amennyiben „az irodalomtörténet faktorai közül a legdöntőbbet, az esztétikait, valósággal megfosztotta jelentőségétől.” Sőt, a szellemtörténet nemcsak „a világszemlélet szerepét” vállalta, hanem „... e világszemlélettel parallelnek gondolt politikai állásfoglalást is.” [35] *A szellemtörténeti felfogás minden negatívuma lecsapódott, realizálódott a gimnáziumok irodalomtanításában. Ez az irányzat alkalmat adott olyan reakciós koreszmék konstruálására, amelyekbe beleillettek az ismertetett nemzetnevelői gondolatok, az irodalmat ezeknek a nemzetnevelői szempontokat érvényesítő koreszméknek az igájába fogta, az irodalmi anyagot az eszmék igazolására önkényesen csoportosította, s az irodalom tanításában az esztétikai értékeket, általában a pozitív ismereteket mellékesekként kezelte.*

A szellemtörténeti irányzat és a nemzetnevelés szempontjainak a tantervi anyag feldolgozása során történő érvényesítéséhez a Részletes Utasításokban sokrétű útbaigazítást adtak az irodalomtanároknak.

Tekintettel voltak didaktikai és pszichológiai szempontokra is, de csak azért, hogy a reakciós nevelői célkitűzés maradéktalanabban megvalósulhasson. A részletes Utasításokban abból az elvből indultak ki, hogy a tantervi anyag alapján „az olvasmányok gondos megválogatása ... elsőrendű feladat”, hogy „a magyar szellemű lélekformálásban” a fokozatosságnak és a tanulók fejlettségéhez való igazodásnak érvényesülnie kell. [36]

Annak igazolására, hogy az irodalmi tantervi anyaghoz [37] kapcsolódva a lélekformálásnak milyen szempontjait határozták meg, a Részletes Utasítások idevonatkozó, néhány osztály munkájával foglalkozó megállapítását közlök. Ezek az irányító szempontok töményen érzékeltetik az irodalomtanítás által megkívánt nemzetnevelést.

Az I. osztályban „az eszményi emberi és magyar lelki vonások”-at kellett „csodálatot, lelkességet és érdeklődést keltően” kidomborítani. A II. osztályban a magyar múlt nagyjainak bemutatásakor a tanulók szemlélhetik „az erkölcsiségnek életet teremtő erejét.” „Az akadályokat legyőző akarát, a vállalkozás hívének Istenbe ve-

tett hite, a küldetéstudat magabízása azok az erők, melyek az olvasmányok megbeszélésében lélekformálásra felhasználhatók.” A III. osztályban annak a tudatosítása a lényeges, hogy „az egri nők, Esze Tamás, a régi magyar diákok, a szabadságharc novellahősei és a világháború egyszerű katonái nem történelemalkotók ugyan, mint pl. Szent István, Nagy Lajos stb., de öbennük éppen úgy éltek a legnagyobb eszmények és érzelmek, amelyeket történelmünk vezető egyéniségei felismertek, és életükkel képviseltek. Láttassuk meg, hogy az eszmények szétsugároznak és éppen ezáltal kapcsolnak egybe kicsinyt és nagyot, szegényt és gazdagot. Az olvasmánytárgyalás alakítsa ki a tanulóknál annak tudatát, hogy sorsuk megjavítása a mindenkit átfogó magas eszmeiségtől függ.” A VI. osztály irodalmi olvasmányainak megbeszélésében legfontosabb feladat az volt, hogy „...a fejlődés válságait élő ifjúság lássa maga előtt... az egyéni élet útkereső tapogatózásait”, „a tantervi anyagban szereplő négy nagy író életének küzdelmei és hullámverései nagyon eredményesen felhasználhatók erre a nevelőmunkára...” A VII—VIII. osztály részére legfontosabb szempontként adta az Utasítás: „folyton azon legyünk, hogy a fejlődésben a magyar lélek tevékenységét érzékeltesük”, „...mutassuk meg a történeti fejlődés során a szellem közösségformáló erejét... Éljék át tanítványaink mély lelki megrendüléssel, hogy nemzetünket megérintette a halál keze. Isteni csodával életben maradtunk, a halál közelsége pedig nagy tanulságokat rejt magában: eljutottunk most is — mint már nem egy csapás után — nemzetünk sorsának tisztultabb látásához, az elmulasztottak pótlásának akarataig, az egyéni és közösségi megújulás vágyáig.” [38]

A Tanterv és a Részletes Utasítások szellemében születtek meg az új tankönyvek.

Ezek közül a tankönyvek közül az V. osztály tankönyvének egy fejezetét vizsgálom meg abból a szempontból: hogyan valósították meg a Tanterv és a Részletes Utasítások elgondolásait, milyen lehetőségeit teremtették meg a nemzetnevelői szempontok gyakorlati érvényesítésének az irodalmi tanításban.

Az V. osztály olvasmányanyaga „a magyar múlt szellemi életének legfontosabb áramlatain viszi a tanulókat keresztül.” Azonban meg kell velük éreztetni, „hogy ez a múlt nagyon is él ma is.” „Az olvasmányok folyamán olyan kérdésekkel találkozunk, amelyekkel a nemzeti sorsközösség sorsában résztvevő magyar embernek állandóan szembe kell néznie. Kelet és Nyugat közötti helyzetünk, nemzeti hivatástudatunk, a szellemünket időnként alakító eszméáramlatok, asszimilációs és államszervező erők; állandó és az egyes korokban erősebben kiemelkedő nemzeti jellemvonásaink: mind oly kérdések, amelyek mellett meg kell állapodnunk. A kérdéseket a múlt vetette fel, de bármelyiket tekintjük is, szálaik szorosan összefonódnak mai életünkkel. A saját kora iránt érdeklődni kezdő ifjú lássa meg az ilyen nagyobb összefüggéseket. Annak az átélését erősítjük itt a megbeszélésekkel, hogy mindnyájan történeti sorsközösség tagjai vagyunk... Az olvasmányokból élénk társulási régi életformák..., alapeszmék és eszmei célszavak... ne csak a tárgyi ismeretek szerzésének eszközei legyenek, hanem gondolatébresztők és a fiatal egyén magatartásának irányítói is.”

Az Alszeghy — Brisits — Sík szerkesztette *Magyar irodalmi olvasókönyv* a Tantervben és a Részletes Utasításokban foglalt célkitűzések megvalósítása érdekében a következő korszakolásban mutatta be az egyes korok magyarját: *A pogány magyar; A középkori magyar; A megosztott magyar; A nemzeti küzdelmek magyarja; A magyar műveltség harcosa; Az újjáalakuló kor magyarja; A mai magyarság útja.* [37]

Most *A mai magyarság útja* címmel illetett kort, a XX. századot emelem ki, és a tankönyvben közölt művek s szemelvények alapján mutatom be a nemzetnevelési irodalomszemléletét.

Ennek a válogatásnak, a tankönyvben közölt irodalmi anyag összetételének

először is olyannak kellett lennie, hogy tükrözze a konstruált koreszmét, a magyar társadalom vezető gondolatát és dokumentációs, illusztratív anyagot szolgáltatson a nemzetneveléshez.

Ez az irodalmi anyag és a feldolgozást irányító megjegyzések, kérdések azt sugallták először is, hogy válságból érkezett a XX. századi koreszméhez a magyarság. A magyar szellem válságát érzékeltették a tanulók előtt Arany János *Kozmopolita költészet* és Horváth János *Az új irány fellépte* című tanulmányrészletével.

A magyar szellem válságának okozói közül kettőt: a megváltozott költői magatartást és Ady, illetve a Nyugat körül csoportosult írók szemléletét tárták fel a tanulók előtt. Arany verse tárgyalásához a tankönyv ezt az irányító kérdést közölte: „A magyar szellemnek milyen válságára mutat itt a költő?” *Erre a kérdésre* csak ezt vagy ehhez hasonlót lehetett felelni: Vannak költők, akik „világköltők” akarnak lenni, „puszta elvont ideál”-ról kívánnak énekelni, megvetik „fajukat”, „a nemzeti bélyeget”, „a szent zászlót”. „Mi a sajt” (ti. Arany János — H. A.) álláspontja?” — olvassuk a következő kérdést. A lehetséges válasz után — „Magyaros lett irományom, s hazám földén túl se jár” — már adott a tanulók előtt a magyar szellem válságának egyik oka: a nemzeti költő mellett a világköltő megjelenése, a két költői magatartás, szemlélet összecsapása. A magyar szellem válságát mélyítette tovább Ady megjelenése. Horváth János tanulmányrészletével ezt tökéletesen lehetett érzékeltetni, hiszen azt olvashatták ebben a tanulók, hogy Ady nemcsak új irodalmi irányt, stílust teremtett akkor, amikor „az élet közérthető, szabatos, pusztán a kifejezést szolgáló nyelvvel szimbolista sejtetés”-t teremtett, hanem megtagadta azt az erkölcsi alapot, nemzeti öntudatot is, amelyet a nemzeti klasszicizmus két legnagyobb képviselője: Petőfi és Arany kifejezett. „Ez erkölcsi alapot, e nemzeti öntudatot sértetlenül kellett volna átszarmaztatni az irodalom újabb mozdulatába...” — írta Horváth János. De Ady „végzetes eltévedés áldozata lett”, mert hazafisága „támadó, kritikai hazafiság, sőt, „egy pártpolitika forgatagába vetődött bele Ady”, amelynek igazi céljait maga sem ismerte fel, „s amely faltörő kosnak használta őt nemzete, sőt magyar faja érdekei ellen.” Íme, a magyar szellem válságának másik oka: Ady költészetében az eddigi magyar nemzeti erkölcs és öntudat megtagadása és nemzetellenes eszmék megszólaltatása.

Ezzel a szellemi válsaggal aztán mindent lehetett magyarázni és indokolni: társadalmi bajokat, osztályellentéteket, világháborút, Tanácsköztársaságot, Trianont... Mindent — ahogy később látni fogjuk —, a tanár szubjektív szándékától és szemléletétől függően.

A Horthy-korszak magyarságának eszméje azonban egységes, a közösségi eszme kitisztult, kikristályosodott, hiszen ebből a korból csak olyan szemelvények, művek találhatók az V. osztályos tankönyvben, amelyek egységes szemléletet sugároznak.

Emlékezzünk, hogy a Részletes Utasításokban a XX. századi magyar társadalmat összekovácsoló eszméül a régi határok visszaszerzését, az elszakított területen élő magyarok sorsával való törődést, a magyarság történelmi hivatásának új bizonyítását, a népek versenyében való helytállást kiáltották ki. Ezt az eszmét sugározta Apponyi beszéde a trianoni békéről, Herczeg Ferenc Apponyi halálára írt nekrológja, Végvári és Sajó Sándor verse. Ezekből a művekből a tanítás során valóban azt kellett tudomásul venniük a tanulóknak, hogy ez az eszme mozgatja, fogja össze és irányítja az egész magyar társadalmat.

A koreszmével adekvát nemzetnevelés minden lényeges alkotóeleme feltáruhadt ezekből az alkotásokból, illetve ezek interpretálásából. Az irredentizmust szóltatta meg Végvári és Sajó Sándor verse; a neonacionalizmust Apponyi Trianon-ról tartott beszéde a kultúrfölény, az ezeréves Magyarország organikus egysége stb.

gondolatával; a militarista nevelést „sok bajunkat... megtorolni”; vagy az „előre mindaddig, míg kivívtuk népünknek az emberi élethez való jogát” hangoztatásával; a magyar eszményt Herczeg Ferencnek Apponyiról rajzolt portréjában, amelyben ott volt a magyar sorsérzés (a magyar fájdalom kohójában... megtisztult a szelleme”), a néppel való azonosulás („boldogtalan népe iránt érzett... nagy szánakozás irányította”), a fegyelmezett és engedelmes áldozatvállalás („úgy ment a fáradalmak és veszedelmek elé, mint a katona a tűzvonalba”), a vallásosság („voltak órái, amikor úgy látszott, mintha az Úr prófétája volna...” stb.

Mindezek mellett a koreszméhez és a nemzetnevelés lényegéhez tartozott az osztályellentétek elítélése, a forradalmi harc tagadása, a nemzeti egység eszméje. Ennek is helyet kellett kapnia *A mai magyarság útja* fejezetben. Ezért került az olvasmányok közé Herczeg Ferenc *Két ember a bányában* című darabja. A műben a helyzet, a szituáció valóban drámai. A beomlott kőszénbányában, a bányagáz és a feltörő víz halálos veszedelmében két ember: Brádi, a bányász és Kop, a főmérnök — véletlen összetalálkozás után — a menekülés lehetőségét keresi. Amikor a röpké szóváltásból Brádi megtudja, hogy a mellette levő ember nem más, mint Kop, a munkásnyúzó főmérnök, „akitől úgy fél minden ember, mint a ló az ostortól”, felvillan benne az a gondolat, hogy megsemmisíti a menekülés utolsó biztosítékát, a dinamitpatront, s magával együtt elpusztítja a főmérnököt is a bányában. Csak úgy sistereg Brádiról a felgyülemlett keserűség: „Terhet vontam, kantáron jártam, egész életemen át igásló voltam, éreztem a hátamon az urak ostorát, most a patkóm alá tiporhatom azt, aki a legkeményebb, a leggőgösebb volt az urak közt, ezért szívesen cserélem el azt a nyomorúságos pár esztendőt, amivel még megtoldhatnám az életemet...” De Brádi nem semmisítette meg a patront, csak eldugta, s amikor Kop elmondta az életét, hogy ő is bányamunkás fia, csak kereké lett a nagy bányagépezetnek, s acélkeményre merevítette magát annyira, hogy a mérnök elnyomta benne az embert, akkor már Brádi testvérének szólította a főmérnököt, és elővette az életet jelentő dinamitpatront. Érdemes még azokra a gondolatokra is felfigyelni, amiket Kop szájába adott az író: „Ha egy ember gyűlöli a másikat, akkor mind a kettő hibás benne... Más valamit kellett volna keresni..., valamit, ami összehozza az embereket.” A megoldásban az is nagyon jelentős tendenciát hordozott, hogy a munkás kezdi a megbékélést, ő kér bocsánatot, ő nevezi testvérének a főmérnököt...

A tankönyv szerkesztői ilyen kérdésekkel segítették a tanárokat a műben levő gondolatok kifejtésére: „Milyen korproblémára mutat rá ez a darab? Az ellentétnek milyen jelöli meg az okát? Miben látja a megoldás útját?”

A korprobléma a munkaadó és a munkás ellentéte, de ennek az ellentétnek az oka abban van — a darab eszmeisége és a Horthy-kor ideológiája szerint —, hogy a tőkés és a munkás nem ismeri egymást, távol él egymástól. A megoldásnak egyetlen útja van: ismerjék meg egymást, keressék az összekötő, az egymáshoz fűző szálakat, hiszen ilyenek vannak, mert a munkás nemcsak úrgyűlölő, hanem vallásos is, megértő ember is, a munkaadó főmérnök pedig nemcsak munkásnyúzó, hanem bányamunkás fia is, értelmes, alkotó elme is.

Ha Brádi és Kop, a munkás és a munkaadó nem fog össze, gyűlöli egymást, egymás ellen tör, mindkettő elpusztul, mindkettő a beomlott bányában a víz és a gáz áldozata lesz. Össze kell fogniok, hogy éljenek! Sőt a darab szerint a munkásnak kell ezen a téren a kezdeményezőnek lennie, rajta a nagyobb felelősség, mert őt vakította el a gyűlölet!

Ennek a darabnak könnyen lehetett a magyarázat során szimbolikus értelmezést is adni: a beomlott kőszénbánya a Trianon utáni Magyarország, ebből kisza-

badulni, „szabadsághoz” és „élethez” jutni csak összefogással, az osztályellentétek megszüntetésével, feloldásával, nemzeti egységgel lehet!

A *Két ember a bányában* szinte matematikai pontossággal gyűjtötte össze és rendszerezte a nemzetnevelésben „az igazságos társadalom feltételei”-ről sommázott gondolatokat.

A nemzetnevelés megvalósítása, „az egységes nemzeti világnézet” kialakítása volt a cél, minden más érdeknek ennek rendelték alá.

Az első szembetűnő jegye a nemzetnevelés megvalósításának az, hogy *kiiktatták a tudományos megismerés lehetőségét*. Ez a nevelés nem a tudományból táplálkozott, nem arra épült, s nem annak eredményeivel fejlődött. A szaktudomány szempontjai merőben szembekerültek az egységes nemzeti világnézetre nevelés didaktikai: szelektív és strukturális szempontjaival. Figyeljük meg: hiányoztak *A mai magyarság útja* fejezetből Móricz Zsigmond, József Attila, Illyés Gyula, Juhász Gyula stb. művei, gondolatai, hiszen az ő eszméik megszólaltatásával a konstruált „koreszmét”, az „egységes nemzeti világnézetet”, „az egységes világképet” kialakítani már nem lehetett volna. Ha tudományos igénygel vizsgálják volna a XX. század irodalmának fejlődését, s ha igazán ennek a szempontjai szerint válogattak volna az V. osztály tankönyve számára, akkor szembekerült volna egymással a világnézeti nevelés és az irodalom érdeke. *A nemzetnevelés azt követelte, hogy önkényes szelekció szerint ismerkedjenek meg a tanulók a XX. század irodalmi anyagával*. Az a nagy író, aki a hivatalos politika, ideológia sugallta koreszmét szólaltatta meg! Így lett Herczeg Ferenc a kor reprezentáns írója, két műve is helyet kapott az V. osztályos tankönyvben. Így kerülhetett egymás mellé Ady Endre, Végvári és Sajó Sándor! Ady csak úgy, hogy egyrészt politikai, társadalmi, hazafias nézeteiért — Horváth János ismertetett tanulmányának a felhasználásával — elítélték, megbélyegezték, másrészt úgy, hogy a közölt két versét a konkrét társadalmi, politikai problémák gyökereitől elszakították, Ady eszméinek fejlődéséből kiemelték, s ezzel a versek igazi gondolatait el is torzították. Így lehetett a *Felszállott a páva ...* című verset *általában* a régi és az új harcának a bemutatásaként, *A tűz csiholója* című költeményt pedig *általában* a bátorkodás, az emberi bátorság megszólaltatásaként értelmezni! *Ez a nemzetnevelés eleve torzítóan hatott a tudományos ismeretekre, hiszen tudományon kívüli principiumokból: vallásos szemléletből, nacionalista, forradalomellenes törekvésekből indult ki*. Ebből következett, hogy a tudományos képzés igénye, a tudományosság igénye teljesen el is sikkadt. Ezt a nemzetnevelést csak a tudományosság elemi követelményeinek a negligálásával lehetett sugározni!

A nemzetnevelésnek nevezett világnézeti nevelés megszüntette *a világnézeti nevelés komplex egységét* is. Azzal, hogy a tárgyi ismereteknek önkényesen kezelt és laza összefüggését teremtette meg, már lényegében szembehelyezkedett az intellektualizmussal. Az erkölcsi nevelést — Ady versei esetében láttuk — elszakította a művek tényleges, valóságos eszméi tartalmától. A művek tartalmi — formai egységben történő elemzését önkényesen értelmezte akkor, amikor a gondolatok, eszmék bemutatására helyezte a hangsúlyt, s — amint az V. osztályos tantervi célkitűzések ismertetésénél láttuk —, tantervileg sem törekedett arra, hogy olyan esztétikai, irodalomelméleti stb. ismeretek megtanításának az igényét fogalmazza meg, amelyek a tankönyvbe felvett művek — tartalom és forma egységében történő elemzéséhez nélkülözhetetlenek. Ez a világnézeti nevelés az élmény erejét úgy vette igénybe, hogy az irodalom valóban tudományos eredményeivel nem foglalkoztatta a tanulók intellektusát. *Az erkölcsi élmények rendszerének kialakítását önkényesen egymás mellé helyezett művek segítségével kívánta megvalósítani, az irodalmi izlés fejlesztésekor pedig nem igazodott a művek igazi esztétikai értékeihez*.

Hogy az egész tantervi anyagnak a Részletes Utasítások szemléletében történő feldolgozását csak ilyen elvek, szempontok szerint lehetett, kellett elvégezni, ezt megértették, illetve megérezték a kurzust hűen szolgáló tanárok. Erről árulkodtak az ilyen megállapítások: Ezt a tantervet lélekkel kell megvalósítani! „De erős és fáradhatatlan lelket követel meg, és ez az új magyar tanterv legnagyobb nehézsége.” [40] „...amit a magyar órákon el akarok érni és nyújtani akarok..., az fluidum, mely az órák szelleméből és a tanár egyéniségéből árad — olvassuk egy másik cikkben. — Ami a legjava annak, amit adhatok, arról nem is mindig tudnak feleletszerűen számot adni tanítványaim, mégis észreveszem rajtuk, hogy nem veszett kárba a fáradozásom.” [41] Ez is jellemző és árulkodó tanári vallomás: „... nevelőmunkánk közben le kell szállnunk a tudományos mez köthurnusi magaslatáról, mert itt nem elégséges a csak tudományos felkészültség, a szakismereteken alapuló szakműveltség, hanem a szív szavával, a lélek mélységével kell közelednünk a tanulókhoz... Számunkra az iskola templom — ez már szinte közhely —, amelyben az áhítatos lélekmunkálás szárnyaló vagy földön vergődő folyását végezzük és irányítjuk.” [42] Ha az irodalomtanítás alapvetően „lélekalakítást” jelent, ha „lélekkel” és „szívvvel” lehet igazán és eredményesen végezni, akkor természetes, hogy „tanításából... ki kell rekeszteni mindazt, ami a tanulást fárasztóvá, kényelmetlenné vagy pláne nehézé teszi. Viszont mindent el kell követni, ami studiumát kényelmessé, könnyűvé és kedvessé varázsolja.” [43]

A nemzetnevelés irodalomszemlélete mélypontra juttatta az irodalomtanítást. Szinte azt gondolná az ember, hogy ennél jobban már nem is lehetne megfosztani az irodalmat művészi, irodalmi jellegétől.

1940-től kezdve a politikai, ideológiai élet erősödő fasizálódásával töményebb eszmeiségűvé vált a nemzetnevelés. A publicisztikai írásokban három területen sürgették az irodalom által történő nevelésben az agresszívebb nemzetnevelői szempontok hatékonyabb érvényesítését. Az egyik törekvés a különben is szegényes ismeretek teljes kirekesztésére, az *antiintellektualizmusra*, a másik a *faji gondolat* határozottabb propagálására, a harmadik pedig a *felekezeti szempontok* végletes érvényesítésére irányult.

JEGYZETEK

- [1] HÓMAN BÁLINT, *Művelődéspolitiká*. 103—4. — JÓBORÚ MAGDA, *A középiskola szerepe a Horthy-korszak művelődéspolitikájában*. Tankönyvkiadó Bp. 1963. 71.
- [2] HÓMAN i. m. 221—3.
- [3] Általános Utasítások a gimnázium és leánygimnázium tantervéhez. Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1939. évi május hó 2-án kelt 133. 848/1939. IX. ü. o. sz. rendeletével. 7.
- [4] DR. NOSZLOPI LÁSZLÓ, *A nemzeti nevelés időszzerűsége*. Magyar Középiskola 1936. január 1. 205—8.
- [5] *Katholikus öntudatra nevelés a középiskolában*. Magyar Középiskola 1937. január 1. 233—40.
- [6] DR. STIBRÁNYI GYULA, *A tananyagkiválasztás és tantervkészítés alapelvei*. Protestáns Tanügyi Szemle 1943. 176—8.
- [7] NAGY J. BÉLA, *Magyar nyelvi és irodalmi oktatásunk továbbfejlesztése*. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 1931/3. 67—71.
- [8] VAJTHÓ LÁSZLÓ, *Tanulók szerepe az irodalom tanításában*. Bp. é. n. (1934.) 57—8, 90.
- [9] SCHÖFFLIN ALADÁR, *Irodalom és iskola*. Magyar szemle. 1929. 170—2.
- [10] KOMLÓS ALADÁR, *Irodalom az iskolában*. Szép szó 1936. okt. 27—33.
- [11] SÍK SÁNDOR, *Irodalom és élet*. Nevelésügyi Szemle 1937. 217—26.
- [12] DR. PITROFF PÁL, *Lelket a középiskolába! (A középiskola magyar nyelvi tantervreformjához)*. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, 1933/8. 197—8.

- [13] DR. KOCOGH ANDRÁS, *A tanulóifjúság lelki válsága*. Orsz. Középisk. Tanáregyesületi Közlöny 1931/9. 309—13.
- [14] KARDEVÁN KÁROLY, *Madách helye a tantervben*. Orsz. Középisk. Tanáregyesületi Közlöny 1935/10. 374—5.
- [15] BARANKAY LAJOS, *A nemzetetika nevelés didaktikai súlypontja (Irodalomtörténeti földrajz)*. Magyar Pedagógia 1931. 10—27.
- [16] BELOHORSZKY FERENC, *Irodalmunk tanításáról*. Prot. Tanügyi Szemle 1932. 117—9.
- [17] CSANÁDY SÁNDOR, *A nemzetek lelki alkata és szelleme az irodalomban*. Prot. Tanügyi Szemle 1937. 49—60.
- [18] BELOHORSZKY i. m.
- [19] KERECSENYI DEZSŐ, *Irodalmi nevelésünk időszerű kérdései*. Prot. Tanügyi Szemle 1937/9. 359—66.
- [20] Általános Utasítások a gimnázium és leánygimnázium tantervéhez 6.
- [21] *A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 109. 646/1938. IX. sz. rendelete a középiskoláról szóló 1934. XI. t. c. alapján készített gimnáziumi Tanterv és Utasítások életbeléptetése tárgyában*. — Tanterv a gimnáziumok és leánygimnáziumok számára. 1938. 3—6.
- [22] Általános Utasítások. 106—7.
- [23] Általános Utasítások. 30—84.
- [24] Részletes Utasítások a gimnázium és leánygimnázium tantervéhez 63.
- [25] Részletes Utasítások. 17—8.
- [26] Tanterv. *A magyar nyelv- és irodalomtanítás célja*.
- [27] KOMÁR PÁLNÉ, *A hazai irodalomtanítás alakulásának vázlatos története a múlt század 60-as éveitől 1945-ig*. Tantárgytörténeti Tanulmányok I. Tankönyvkiadó, Budapest, 1960. 107.
- [28] KOMÁR i. m. 108. és a Részletes Utasítások.
- [29] Idézett Részletes Utasítások 12.
- [30] BABITS MIHÁLY, *Szellemtörténet*. Nyugat (1931) II. 321—36.
- [31] KOMÁR i. m. 11—2.
- [32] BABITS i. m.
- [33] Uo.
- [34] Uo.
- [35] KARDOS LÁSZLÓ, *Szellemtörténet. (Hozzászólások Babits Mihály tanulmányához)*. Nyugat (1931) II. 661—4.
- A magyar szellemtörténeti felfogás marxista értékelésével már számos tanulmány foglalkozik. A mi szempontunkból kettőnek a jelentőségét emelem ki: SZIGETI JÓZSEF, *A magyar szellem-történet bírálatához* (Kossuth Könyvkiadó) Bp. 1964.; VARGA JÁNOS, *Magyar szellem-történet—magyar nacionalizmus*. Kritika 1966/8. 6—13.
- [36] Részletes Utasítások 12—3.
- [37] L. a 28. sz. jegyzetet.
- [38] Idézett tanterv. „A magyar nyelv és irodalomtanítás célja.”
- [39] ALSZEGHY—BRISITS—SÍK, *Magyar irodalmi olvasókönyv a gimnázium és leánygimnázium V. osztálya számára*. Bp.
- [40] ALSZEGHY ZSOLT, *Magyar irodalmi oktatás a gimnázium IV.—V.—VI. osztályában*. Orsz. Középisk. Tanáregyesületi Közlöny 1943/11. 242—5.
- [41] MEGYER JÓZSEF, *A mai magyar irodalom tanításának problémái*. Magyar Középiskola 1944/1. 5—8.
- [42] BARTA ISTVÁN, *Lelek és szellem a nevelésben*. Magyar Középiskola 1942/1. 113—7.
- [43] DR. SZOMBACH GODEHARD, *A magyar irodalom rendszeres tanításának problémája az Új Tanterv tükrében*. A Jászvári Premontrei Kanonokrend Gödöllői Szent-Norbert Gimnáziuma... Évkönyve az 1942—43. isk. évről. Gödöllő, 1943. 246—65.

ЛИТЕРАТУРНАЯ КОНЦЕПЦИЯ „ВОСПИТАНИЯ НАЦИИ” (ОТРЫВОК)

А. Хегедюш

„Воспитание нации”, на основе ирредентизма, неонационализма, клерикализма, биологической и расовой народности, осуждения классовой борьбы и революционного преобразования, теории национального единства и милитаристических мыслей — с помощью теории истории духа — сформировало свою литературную концепцию. Она питалась ненаучными принципами, и не придавала соответствующее значение эстетическим ценностям.

Литературная концепция „воспитания нации” привела преподавание литературы в конце 30-х гг. и в начале 40-х гг. в глубокий кризис.

LITERARISCHE ANSCHAUUNGEN DER NATIONALERZIEHUNG

von A. Hegedüs

Die aus Irredentismus, Neonationalismus, Klerikalismus, biologischer und rassischer Auffassung des Volkstums, Verurteilung des Klassenkampfes und der revolutionären Umwälzung, aus der Idee der nationalen Einheit und militaristischen Gedanken zusammengescheusste Nationalerziehung bildete — mit Hilfe der geistesgeschichtlichen Anschauungsweise — ihre eigentümlichen literarischen Anschauungen aus, die, von ausserwissenschaftlichen Prinzipien genährt, den ästhetischen Werten keine angemessene Bedeutung beilegte. Die literarischen Anschauungen der Nationalerziehung liessen den Literaturunterricht gegen Ende der dreissiger und zu Beginn der vierziger Jahre zu einem Tiefpunkt gelangen.

ELEMISMÉTLŐ NÉVPÁROK A FÖLD MEGNEVEZÉSÉBEN [1]

Írta: INCZEFI GÉZA

Egy kissé messzebből kell kiindulnom ahhoz, hogy e dolgozat mibenlétét, célját megvilágíthassam. A modern névtudomány egyik alapvető kérdése a tulajdonnevek (és azon belül a földrajzi nevek) természetének felderítése és e tudományág önállóságának kialakítása az alaptudomány (nyelvészet) keretein belül csak a nevekre jellemző sajátosságok elemzése útján. Sok kutatót foglalkoztat a köznév és tulajdonnév különbségének elmélete, ezenkívül a tulajdonnevek funkcionális és formális különbségei, legújabban strukturális kérdései kerültek az érdeklődés középpontjába. A mindinkább gyarapodó (de olykor nehezen hozzáférhető) irodalomból itt csak néhány jelentős és már klasszikussá váló munkát említek meg: J. KURIŁOWICZ, *La position linguistique du nom propre* [2]; B. A. SZEREBRENYIKOV, *O metodah izucsenija toponimiceszkih nazvanij* [3]; W. TASZYCKY, *Mesztó onomastiki szredi drugih humanitarnüch nauk* [4]; a nevek strukturális kérdéseiről: E. EICHLER, *Strukturelle Versuche in der Onomastik* [5]. E tudományág nagynevű kutatói a tulajdonnevek egészének és a közneveknek — ahogy egyes szerzők nevezik: a szó és a név — szembeállítására útján törekednek a határ megvonására, ez azonban a tulajdonnevek végtelen skálája miatt igen bonyolult, és egyes szerzők kételkednek is abban, hogy a határesetek nagy száma miatt vonható-e egyáltalában határ funkcionális és formális tekintetben egyaránt.

E művek tanulmányozása ösztönzött arra, hogy a magyar földrajzi nevek határkérdéseit boncolgassam. Földrajzi neveink egy sajátos csoportját (a laza szerkezetűeket) tanulmányozva arra a megállapításra jutottam, hogy a magyar toponímiák forma tekintetében nem különböznek el a „szavak”-tól, hanem csak sajátos funkciójuk: a szociális érvényű egy helyre való lokalizálás teszi őket tulajdonnevekké. [6]

Ez alkalommal ismét a földrajzi neveknek formai tekintetben különleges típusával kívánok foglalkozni, amelyek marginális helyzetűek, mert a klasszikusnak tartott alaki megkövesedés nem észlelhető a most vizsgálandó neveknél. Ezek *egyedi nevei* ugyan valamely földrajzi alakulatnak, de *nem egyetlen nevei*, mert két vagy több nevet is használ a közösség azonos hely jelölésére. Például a gazdag Zala megyei gyűjteményben Zalakoroson egy lakott hely neve *Újfalú*, de ugyanannak a területnek a megnevezésére egyidejűleg a *Polétár* név is él (Z. 229/49). Zalaújlakon egy erdő neve *Vágás*, de *Fenyves* nevé is ismeri a közösség (Z. 228/67). Ez a jelenség annak a következménye megítélésem szerint, hogy a közösség tudatában nem kristályosodott ki valamely területnek egyetlen olyan jellemvonása, amely a névadás alapjává vált volna, hanem ugyanabban a közösségben még több indítéka is lehet a névadásnak, és ennek az eredménye több név megléte azonos hely megnevezésére. A gyűjtemények közlői nem nyilatkoznak ugyan arról, hogy ugyanaz a közösség használja-e a névpárok tagjait, de a magam tapasztalata alapján ezt feltételezhetem. Egyes gyűjteményekben olyan nagy számban találtam e típusból, hogy nem tarthattam fölöslegesnek e

nem jelentéktelen csoportnak a magyar nevek rendszerében való helyét meghatározni, típusait számbavenni.

A névtudományban nincsen kialakult neve ennek a jelenségnek. KNEI ZSÓFIA a nemzeti névtudományban az érintkező nyelvekben azonos hely megnevezését *párhuzamos névadásnak* nevezi. [7] SZABÓ ISTVÁN a *vagylagos falunév* terminust használja [8] az azonos falunak két (vagy több) névvel való jelölését. A külföldi szakirodalomban csak A. BACH szól e jelenségről, és *Mehrnamigkeiten*-nek nevezi, a neveket pedig *Doppelnamen*-nek. [9] A számomra hozzáférhető más munkák nem tárgyalják e jelenséget. Mivel mi itt elsősorban ma is meglévő jelenségeként mutatjuk be a névadásnak ezt a sajátos módját, ezért a *névpárok* megjelölést ajánljuk attól függetlenül, hogy nemcsak két név, hanem három (vagy több is) élhet egymás mellett. (pl. *Ruhamos-öntés—Búza-mosó-öntés*, Z. 202/341); a jelenséget pedig a *többnevűség* terminussal jelölöm.

SZABÓ ISTVÁN a X—XV. századi falunevekről azt állítja, [10] hogy e korban még nem voltak „eloldhatatlanul szilárdak”, „szókövületek”, mint a helységek mai nevei. Erre a megállapításra az vezette, hogy a településeinket a X—XV. században gyakran több névvel is jelölik, és ezek közül egyik hosszú idő múltán állandósult a lakosság tudatában. A nyelvterület különböző vidékeiről való gyűjteményeket tanulmányozva és a nevek alakjának változásait több levéltár anyagában megismerve, az a vélemény alakult ki bennem, hogy a településnevekben az országos törzskönyvezés folytán bekövetkezett szilárdulást határneveink (a falu határában élő minden névre értem) nagy része még nem érte el. Az uniformizálódás csak most van erőteljesen folyamatban a szóbeli névhasználatra is kiterjedően a telekkönyvben rögzített nevekben. Ennek egyik fontos megnyilvánulása a neveknek a *-dülő* utótaggal való bővülése szuffixum nélküli előtag esetén (tehát pl. *Patak dülő*), mert a *Patakra dülő* régi laza szerkezetű nevünk. Ezzel szemben a telekkönyvben nem rögzített nevek uniformizálódása, „kövületté való válása” még nem történt meg, akárcsak régen a faluneveké, és ennek a következő megnyilvánulásai vannak a mai népnyelvben és még szembeötlőbben csak a XVIII. század közepéig visszanyúló vidéki levéltárak adataiban:

1. A nevek alakjai ingadozók, nincsen megállapodott hangalakja, szókinccse több névnek (pl. *Bogdánere—Bogdánér, Kinyérváró—Kenyérvár, Lelesikja—Lelesik, Nagyistvánhalom—Nagypistahalom, Réticsárda—Rétikorcma stb.*; [11])

2. Egyes konzervatív vidékeken sok a laza szerkezetű név. [12]

3. Névpárok élnek ma is azonos terület megnevezésére.

Ez alkalommal e harmadik típussal (annak is csak egy fontos csoportjával) kívánok foglalkozni.

A külföldi szakirodalomban tudomásom szerint e típusról összefoglalóan nem jelent meg ismertetés, csupán a neveknek fejlődésük folyamán váltakozó alkotóiról olvashattam (pl. *-heim* és *-hausen* utótag változásairól és időszakos együttélésükről ír BACH [13]; nálunk (egy kisebb közleményt nem tekintve a szerzőtől [14] SZABÓ ISTVÁN [15] csak a régi településnevek többnevűségéről szól, és figyelmeztet arra, hogy a névpárok nem jelölnek okvetlenül külön, térbelileg elkülönülő falut, hanem néha csak falurészt. Mivel a mi szempontunk nem településtörténeti, hanem névtudományi, ezért a települések névpárjaiból („*alio nomine*” neveknek is hívhatnánk) is sokat feldolgoztam a hozzáférhető forrásokból (főleg Csánkiból, Győrffyól, monográfiákból) attól függetlenül, hogy külön falut jelölnek-e, vagy sem. A szinkron és diakron anyag együttes bemutatását az is indokoltá tette, hogy meggyőződésem szerint a mai többnevűség a régi állapot továbbélése, továbbá a történeti nevek a maiak alkotta típusokba jól beleillenek. Ez érthető is, hiszen közöttünk nincs is

különbség névtudományi szempontból. Ezenkívül megemlítjük, hogy a névpárok típusainak és a többnevűséget eredményező névadás okainak bemutatását tekintjük feladatunknak.

A névpárok keletkezésének oka kétségtelenül az, hogy valamely földrajzi objektumhoz még nem asszociálódott tartósan és egyeduralommal (minden mást kizáróan) olyan nyelvi alakulat, amelyet a névadó közösség egyöntetűen elfogad, és ezzel (nevezhetnénk úgy is, hogy) a szokásos monodeterminatív (egyetlen névvel való) meghatározás keletkezik.

Ezek szerint valamely földrajzi tájnak, alakulatnak több névvel való jelölését a nevek fejlődésében a régi állapot maradványának tartom a határneveknél, s ebben megerősít sok gyűjtemény tanulmányozása közben szerzett megfigyelésem: a magyar nyelvterület széleiről, más tekintetben is hagyományörző vidékekről származó gyűjteményekben találhatók nagy számban névpárok. SZABÓ T. ATTILA erdélyi gyűjteményeiben sokat találtam, de feltűnő a zalai gyűjteménynek névpárokban való nagy gazdagsága. Azonban más vidékek névanyagát tartalmazó gyűjteményekben sem ismeretlen e típus. Ha ehhez hozzáveszem azt a megfigyelésemet, hogy Erdélyt és Zala megyét találtam az ún. laza szerkezetű földrajzi nevek gazdag lelőhelyének is, [16] akkor talán ezt újabb bizonyítéknak tekinthetem arra nézve, hogy a nevek megállapodottságának hiánya a konzervatívabb jellegű, a nyelvterület szélein levő vidékekre jellemző. Másutt viszont (talán az ország középső és nagyobb forgalmú részein) gyűjtőink azért nem jegyezhettek fel többet e típusból, mert ott neveink alakja hossz-szas fejlődés eredményeként zártabb már, az egynevűség vált uralkodóvá. Lehet, hogy e megállapításomat majd újabb gyűjtemények megjelenése után némileg módosítanom kell, újabb részletei is megvilágosodnak, de bízom alapjai érvényében.

Midőn részletesebben kezdtem foglalkozni a nevek e csoportjával, gazdag névkinszet ismerhettem meg. E névtípushoz tartozó nevek nagy száma indokoltta teszi gondos számbavételüket, ezért sok gyűjteményt vizsgáltam át. E munkákban a névpárok két fő típusát különböztethettem meg formális kritérium alapján:

1. *elemismétlés nélküli névpárok*; 2. *elemismétlő névpárok*.

Elemismétlés nélküli névpároknak azokat nevezem, amelyek az egyes nevekben nem ismétlik tagjaik egyik alkotó elemét sem (pl. *Bogárzó—Komlós; Gátajja—Kétviszkösz*, Bors. 65). Ezzel szemben az elemismétlők tagjainak van egy vagy több közös eleme is (*Kövespatak—Szöllőpatak*, Kal. 250; *Petü-körtefaji-kut—Sózó-körtefaji-kut*, Z. 183/96). Ez alkalommal csak az elemismétlő típust mutatom be összes változataival.

Az elemismétlő névpárokból valamely elem azért ismétlődik, mert a beszélők tudatában már megvan az uniformizálódás csírája abban, hogy valamely fogalom nevét a közösség egybehangzóan alkalmasnak fogadta el a megnevezett vidék jellemzésére. Ebben része van annak is, hogy a megnevezettnek olyan határozott, erőteljes a karakterisztikum, hogy az minden más meghatározást (lokalizálást) kizár; emellett azonban a meghatározó elem nem állapodott még meg. Erőteljes például a jellemző ereje egy vízfolyásnak, hegynek, útnak, stb. Kevés példa van arra is, hogy csak a tagok sorrendje különbözik a névpárokból: *Ósó-nyires:—Nyires-alsó* (Z. 80/56). Ezeket az uniformizálódás felé haladó fejlődés legmagasabb fokán levőnek tekintem. A változó tagok között elég gyakoriak a szinonima-szerű elemek (pl. *Kánászház—Pásztorház; Urodalmi-erdő—Gróf erdeje; Tanétó-rét—Kántor-rét*, Z. 104/4; 108/72; 185/219. Ilyenek természetesen az elemismétlés nélküliek között is találhatók (*Látufa—Magas figyelő*, Z. 193/33). Szinonimának tekintem azokat a névpárokat is, amelyekben egy családnévből származó tag ragadványnévvel váltakozik: *Grégor-kérészt — Kocsonya-kérészt* (Z. 222/69). Sőt még a *Vörös-kut—Tégla-kut* (Z. 63/13) szinonim jellege is megállapítható. Ezeket is a fejlődés magasabb fokán

levőnek tartom uniformizáció tekintetében, hiszen a megnevezés szemlélete már egységes, csak a felhasznált szókincs eltérő az alakpárokban. Ha a két szinonima közül valamelyik kiemelkedik, akkor egységessé válik a név alakja is.

Az elemismétlő névpárok tagjainak egymáshoz való alaki viszonya szerint 34 típust vehettem számba, amelyek 3 főcsoportba sorolhatók aszerint, hogy az első név egy, két vagy három elemből áll (*Sikállós—Sikállósioldal; Asu-Cserta—Csertai-erdő*; *Kis-erdő-alla—Agácás-alla*, Z. 109/27; 182/59; 26/61). A három főcsoport aszerint tagolódik 34 típusra, hogy e főcsoportokon belül az első névnek melyik eleme ismétlődik a második névben. Például a *Falu-rét—Bika-rét* (Z. 22/67) névpárban a *rét* alapelem ismétlődik (képlete AB—CB), ezzel szemben a *Róka-domb—Róka-farka* (Z. 190/99) névpárban a *róka* meghatározó elem közös (képlete AB—AC). Úgy vélem, hogy annak nem nagy a jelentősége, hogy melyik nevet közlik elsőnek a gyűjtők, bár arra is gondolhatunk, hogy az általánosabban elterjedt név található gyűjteményeinkben az első helyen. Erre vonatkozó utalást azonban nem találtam, ezért a gyűjtemények adta sorrendet csak akkor módosítottam, ha ezzel típusösszevonást érhettem el (pl. A—AB~AB—A). Kategorizálásunk nem tekinthető csak formálisnak, hiszen a névpárokat alkotó elemek ismétlődésének (és egyáltalában az elemek viszonyának) okait is kutatom.

1. Az első típus jellemzője, hogy az első név egyelemű, annak névpárja pedig két vagy három elemből tevődik össze, amelyek közül valamelyik az első (egyelemű) név ismétlése. Képlettel kifejezve:

$$A \rightarrow \begin{cases} AB & (\text{Ilona—Ilonapart, Z. 223/37}) \\ BA & (\text{Berék—Föső-berék, Z. 247/280}) \\ ABC & (\text{Sássos—Sássos-hétyhát, Z. 181/76}) \\ BCA & (\text{Nyek—Fertewfynyek, Cs. III, 340}). \end{cases}$$

A bemutatott változatok közül csak a két elsőnek van jelentősége, mert az első megterhelése 71,69%, a másodiké 25,90%, a két utolsóra viszont csak kevés példánk van. E névpárra régi időből van példa, 1425: „Poss. *Nadasthelke* alias *Nadas*” (Kal. 222). A változatok keletkezésének különböző okai vannak. Az első változatban a földnek egy részletezőbb és kevésbé részletező megnevezése áll egymással szemben, és ez utóbbi gyakran rövidülés folytán keletkezett: az alapelem (példánkban a *part*) lekopott a névről. Ez alól kivétel a *-dülő* alapelemű változat lehet (pl. *Tüskés—Tüskési-dülő*, Z. 191/66), mert ez bővülés eredménye; újabban járul hozzá ez az utótag a nevekhez uniformizálás céljából. Azonban jogosan gondolunk arra is, hogy nemcsak rövidülés folytán keletkezik e névpár, hanem az alaki zártság hiánya miatt egymás mellett él egy részletezőbb és kevésbé részletező (olykor pleonasztikus) jelölés a névhasználók szándékától függően, például *Alé—Aléiút*, Sz. 7; Z. 87/19; *Bükkös—Büki-erdő*, Z. 177/86; *Dijós—Dijós-domb*, Z. 107/43; *Maty—Maty-ér*, Sz. 60. A *Vizes—Vizesföd* (Z. 207/48) vagy a *Csanakos—Csanakosi-tábla* (Z. 88/16) típusú névpárokban a többlet (*föld, tábla*) nem teszi részletezőbbé, pontosabbá a nevet, mert csak szürke jelentéstartalmú, ezért csak úgy értékelhető, hogy a zártság hiánya folytán a névhasználók a név alakját szabadon formálhatják, akárcsak a köznévi megjelölést. A névpár egyik tagjának *telek* utótaggal való bővülésének viszont településtörténeti oka van, mert a megszállott földet és környékét jelölték [17], illetőleg az egyházatlan puszták neve bővül a *-telek, -telke* elemmel [18]. Ilyen névpárok: *Kenderes—Kenderes-telek*, Z. 184/227; *Kövágó—Kövágótelek*, Sz. 53; és egy településnév történeti adatában, 1428: „Poss. *Nadasthelke* alias *Nadas*” (Kal. 222). Ehhez hasonlóan településtörténeti okból találunk egymás mellett egy hosszabb és rövidebb változatot olyan névpárokban, amelyekből a rövidebb valamely elpusztult

település neve eredeti alakjában, de a település pusztulása után új alapelem csatlakozik hozzá: *Kérésztur—Kérészturi-puszt* (Z. 38/20).

Az A—AB képlettel jelölt típusban szintén egy részletezőbb és kevésbé részletező név áll egymással szemben, de a többlet itt meghatározó elem. A névpárra régi időből van példánk, 1247: „*Palata...Palatha*”, que uno nomine *Kelemenus palotaya*, alio moderno *Pangrach palataya* (~*Pangrach-palotaya*) vocatur” (Gy. I. 866); 1447: „*Bolch* alio nomine *Dersbolcha*...” (Cs. I. 597). Mindkét példánkban a birtokosok megnevezéséből adódik a többlet. Ez a típus ma is eleven (*Malom—Sárdimalom*, Z. 142/87), és a névpár meglete néha azon fordul meg, hogy a teljesebb névalak rövidülése után fennmarad-e hosszabb név is; ez ugyanis gyakran kivész, és csak a levéltárak őrzik meg (pl. *Laka—Péterlaka*, Sz. 71). A részletezőbb megjelölések a birtokosokon kívül a terület helyzetét, növényzetét, tulajdonosának köznévi megjelölését, nagyságát vagy más sajátosságát nevezik meg (*Berék—Föső-berék*, Z. 247/280; *Álé—Nyárfásálé*, Z. 68/24; *Berék—Zsidu-berék*, Z. 128/16; *Börü—Kizsbörü*, Z. 190/27; *Csapás—Disznócsapás*, Z. 210/115). A példák nem kis része bizonyára rövidülés eredménye, de okvetlenül arra is kell gondolnunk, hogy az alaki zártság hiánya folytán a név használóinak lehetőségük van arra, hogy részletesebben is jelöljenek valamely területet, ha annak szükségét látják. Lehetőségük azonban nem korlátlan, mint a köznevekkel, mert a köznevekből már két „kövület” névvé kristályosodott.

A harmadik és negyedik változat elemzését fölöslegesnek tartom, mert csekély számuk miatt semmi súlyuk nincsen a magyar névadásban (l. a táblázatot).

2. A második típusban az első név kételemű, párja pedig 2—4 tagból áll, amelyek közül egy vagy két elem az első név elemeinek ismétlése. Képlettel kifejezve:

- AB—
  - AC (Csordás-gödör—Csordás-horgos, Z. 98/117)
  - BA (Ósó-nyires—Nyires-alsó, Z. 80/56)
  - BC (Hosszi-bükk—Bük-lap, Z. 119/64)
  - CA (Cser alla—Asu-cser, Z. 193/139)
  - CB (Szabóhegy—Halászhegy, Sz. 82)
- AB—
  - ABC (Ányási barom—Ányási baromjárás, Söv. 87)
  - ACB (Alsónyomás—Alsóvárosi nyomás, Sz. 8.)
  - ACD (Vérésföd—Vérészdomphágója, Kal. 144)
  - CAB (Gyöp-hát—Mecseg-gyöp-hát, Z. 59/57)
  - CAD (Nani-sűrű—Fehér-Nani gödri, Z. 256/89)
  - CBD (Hosszi-malom—Falusi-malom-földek, Z. 258/33)
  - CDB (Cseri-hid—Kis-mezzeji-hid, Z. 192/54)
- AB—
  - ABCD (Pépes-keresztí—Pépös-keresztí-hosszi-fődek, Z. 247/251)
  - ACDE (Török-föd—Török-ház-lapi-rét, Z. 176/168)
  - CBDB (Vögyi-ut—Két-ut-közi-ut, Z. 186/57)
  - CDAB (Csigás-kut—Réd-vögyi-csigás-kut, Z. 184/189)
  - CDEB (Gezloufalua—Gyurgfiamyklowsfalua, Cs. II, 753)

Amint látjuk, e típusnak sok változata van, azonban csak néhánynak van nagyobb súlya a magyar névadásban; ezek az AB—CB típus, amely a kéttagú csoport 67,33%-át teszi ki, mellette az AB—AC csoport a második 27,89%-os megterheléssel. Ezek mellett a három tagú második nevet is tartalmazók között is találunk nagyobb megterhelésűt; AB—CDB (43,02%) és az AB—ABC (25,58%).

Az AB—CB típusra a XIV. századból van először példánk, 1361: „*Mykfalua*

al. nom. *Leelfalua* (Gy. I, 831), 1399: *Zylfaffeulde* al. nom. *Arnoldfeulde*” (Cs. II, 800). A régiségben nagyon gyakori típus. Az a jellemzője, hogy az alapelem állandó, a meghatározó elem pedig változó, mert a közösség az állandó alapelem mellett még kétféle meghatározó elemmel való lokalizálást is állandósított. A meghatározó elem ingadozásának többféle oka van. Gyakran a település vagy terület birtokosának változásán alapul (pl. 1366: „Poss. *Radowanfalua* al. nom. *Rupertfalua*.” Cs. II, 788; 1840k.: *Szabóhegy—Halászhely*, Sz. 82). A nevek konzervatív voltának a következménye, hogy a régi és az új birtokos neve egyidejűleg élhet a névben azonos értékben. A birtokos neve váltakozhat köznévi jelöléssel (pl. 1438: „Poss. *Alfalua* al. nom. *Mikefalua*”, Cs. V, 887). A köznévi eredetű megjelölések különböző szemlélet alapján a föld más-más sajátságát nevezik meg. Például a növényzet és helyzetviszonyítás jelölését tartalmazzák e névpárok, 1409: „*Erdewbenye* al. nom. *Felsewbenye*, Cs. I, 342; nagyság és sorrend jelölői, 1745: „*Kis Völgy*, alias *első Völgy nuncupatum*”, Sz. 50; más-más helyzetviszonyítást fejeznek ki: *Asu-Cséplak—Küsü-Cséplak*, Z. 132/48; helyzetviszonyítás és jellemző sajátság jelölői a meghatározó elemek: *Alsókút—Csigás-kút*, Z. 232/124; más-más jellegű helymeghatározás sem ritka: *Alsókút—Uccakút*, Kal. 42. Még az utak megjelölésére is használunk e típusba tartozó párhuzamos neveket; a névadás alapja lehet például az út iránya és jellemző épülete is: *Bajcsaji út—Postaút* (Z. 247/442). A névpárok elemeinek relációjából adódó típusok rendkívül sokfélék, rendszerbe sem foglalhatók.

Már az eddigiekből is kitűnik, hogy a névpárok meglete részben történeti, részben szemléleti okokra vezethető vissza. Egymás mellett élnek a terület valamely körülményének (leginkább birtoklásának) régebbi és újabb megnevezései. E csoportba sorolom a birtokosok váltakozó neveiből adódó típuson kívül a terület régi és új állapotát, jogi helyzetét stb. jelölő névpárokat is (pl. *Ánglus-kert—Füvész-kert*, Z. 187/136; *Lövész-gödör—Levente-gödör*, Z. 103/69; *Jegyző-kert—Téesz kert*, Z. 191/55; *Szilvás-állé—Díjós-állé*, Z. 201/54; ez azért tekinthető kronológiai névpárnak, mert a nevek a terület különböző idejű gazdasági felhasználását jelölik. Ezt a típust *kronológiai névpár* terminussal jelölöm. A szemléleti különbségen alapuló (pl. *Kánya-hegy—Kánya-háza*, Z. 62/29) jelölésére pedig a *szemléleti névpár* megjelölést ajánlom. Ehhez harmadikként itt is regisztrálnom kell a szinonim névpárokat (pl. *Piros-akó—Vörös-akó*, Z. 232/109; *Tanétó-rét—Kántor-rét*, Z. 184/219; *Büdös-kút—Szaros-kút*, Z. 71/52; *Dög-tisza—Holt-tisza*, Sz. 25; *Iratóház—Cédulaház*, Z. 230/88; *Kanászház—Pásztorház*, Z. 195/70; *Róma-kút—Cigánykút*, Kal. 248; *Szűk ucca—Kutyaszorított ucca*, Z. 232/81, stb. Ezek *tiszta szinonimáknak* tekinthetők. Vannak azonban olyan névpárjaink is, amelyeknek mindkét tagja azonos szemlélet alapján a helynek ugyanazt a sajátságát jelöli ugyan, de a két meghatározó elem nem szinonima, hanem jelentéstartalmuk csak tágabb fogalmi körben azonosítható (*Pap-föld—Templom-föld*, Z. 250/47; *Urodalmi erdő—Gróf-erdeje*, Z. 108/72.). Ide sorolom a személynévi eredetű meghatározó elemű névpárok közül azokat, amelyekben valamely személy hivatalos és ragadványneve (esetleg családneve és foglalkozásneve) alkot névpárt (*Szítás-horgos—Sipka-horgos*, Z. 79/52; a *Szítás* családnev, a *Sipka* ugyanannak ragadványneve; *Tamás-pince—Ezredes-pincéje*, Z. 202/149). Ezt a szétágazó csoportot *szinonima-szerű névpároknak* nevezem.

Az AB—AC típus sem ritka, ezért megérdemli figyelmünket. E típus jellemzője, hogy a névpárokból az alapelemek különbözőek. Rőla első példám a XV. század elejéről való, 1408: „*Philiplaka* al. nom. *Philiphaza*” (Cs. II, 606.). Mivel az alapelemek funkciója a névben egészen más, mint a meghatározó elemeké, ezért a változatok természete is más. Az alapelem a lokalizálás alapvető hordozója, a hely megnevezője, amelyhez képest a meghatározó elem szerepe csak másodrendű. Ezért elég

különös dolog, hogy ugyanazt a földrajzi alakulatot más-más alapelemmel is jelölhetjük. Ha azonban a gyűjteményeket alaposan elemezzük, akkor ebből az derül ki, hogy az alapelemek különbözőése csak látszólagos, és meglete esetén is csak szűk körre szorul, mert a változó alapelemek leginkább szinonimák (pl. *Berki csorgó—Berek kúttya*, Kal. 20; *Cse-kut—Cse-gödör*, Z. 247/240; *Csikó-állás—Csikó-akó*, Z. 230/105; *Sárosárok—Sárossánc*, Kal. 166, vagy szinonima-szerű (*Köveskut—Kövestő*, Kal. 325; *Vadászskunyhó—Vadászház*, Z. 193/35). Ez utóbbiaknál újra megtaláljuk a terület régi és új állapotának különbségéből adódó alapelembeli eltéréseket: *Mestér-vágás—Mestér-erdő* (Z. 153/52). Azonos fogalmi körbe vonható mindkettőnek az alapeleme, ezért egyszerűsítés kedvéért szinonima-szerűnek minősítem e csoportot is. Ide sorolhatók még az olyan alapelemű névpárok is, amelyek azonos fogalmak általános és részletező megnevezései: *Pintér-agácás—Pintér-erdő* (Z. 27/16). Az említettektől csak látszólag térnek el azok a névpárok, amelyeknek alapeleme a terület szürke, semleges, általános természetű megnevezését tartalmazza: *Elek-föd—Elegdüllő*, Z. (240/29). E típust ugyanis úgy értékelhetjük, hogy a névadók nem is törekedtek arra, hogy egyedi alapelemmel jelöljék a területet, mert a meghatározó elem már úgysí eléggé egyedivé teszi a nevet. Néhány névpárban azonban azt tapasztaltam, hogy ezek ellenére a névpár egyik tagjának alapeleme lehet tartalmasabb, tehát nem szürke, semleges, általános: *Faluföggye—Falubörce*, *Kádárta* 57; *Mestér-föd—Mestér-gödör*, Z. 253/67; *Borbás-föd—Borbás-rét*, Z. 101/95. Tehát nem találtam a csoportban teljesen eltérő szemléletű és jelentéstartalmú alapelemeket tartalmazó névpárokat. Ennek okát abban látom, hogy a névadók szemlélete viszonylag egységes valamely terület karakterisztikumának kiválasztásában, de annak nyelvi megformálásában a szinonimákon belüli ingadozás még lehetséges.

3. A névpárok harmadik csoportját az jellemzi, hogy az első név három tagból áll, ennek névpárja három- vagy négytagú, és az első névnek 1—3 eleme ismétlődik benne. Képlettel kifejezve:

ABC—	ABD	(Csigás-kuti-part—Csigás-kuti-düllő, Z. 209/38)
	ADC	(Két-héty-közi—Két-árok-közi, Z. 225/34)
	BCA	(Felsőkígyóstó—Kígyóstó felső, Kal. 217)
	BCD	(Két-árok-köz—Árok-közi-föd, Z. 129/31)
	DAC	(Vár-allaji-ut—Léjány-vári-ut, Z. 247/458)
	DBC	(Gubacsos-hétyhát—Kövecses-hétyhát, Z. 184/63)
	DEC	(Külső-hollós-alla—Gene-hégy-alla, Z. 85/140)
ABC—	ABCD	(Bükfa-kut—Bükfa-kuti-düllő, Z. 260/65)
	ABDC	(Kürtösi-réti-kut—Kürtösi-réti-melek-kut, Z. 177/49)
	ADCE	(Két-ut-köz—Két-hit-közi-rét, Z. 242/37)
	DEBC	(Ósó-héty-kapu—Örek-hegyi-hétykapu, Z. 108/47)
	DECF	(Rák-kut-alla—Némét-hegy-allaji-rét, Z. 59/13)
	DEFC	(Bagómezzeji-ut—Két-árok-közi-ut, Z. 180/72)

Az egész csoport megterhelése csak csekély (6,60 %), és leginkább két típus érdemli meg, hogy vele foglalkozzunk: ABC—DEC (*Szili-kerti-árok—Hégybü-kivezető-árok*, Z. 221/48, 33,96%), ABC—ABD (*Fűsz-kuti-erdő—Fisz-kuti-domb*, 99/39, 28,30%). Az első csoport sem érdemel részletesebb elemzést, hiszen a már említett típustól csak abban tér el, hogy összetettebb, de alapeleme azonos. Az ABC—ABD típus a már tárgyaltakkal szintén azonos meghatározó elem mellett váltakozó alapelemből áll, de többrétű, mert több tagból tevődik össze.

A típusok áttekintése

1. A	$\left\{ \begin{array}{l} AB = 119 = 71,69\% \\ BA = 43 = 25,90\% \\ ABC = 1 = 0,60\% \\ BCA = 3 = 1,81\% \end{array} \right.$	166 = 18,26%	166 = 18,26%
2. a	$\left\{ \begin{array}{l} AC = 140 = 27,89\% \\ BA = 2 = 0,40\% \\ BC = 16 = 3,18\% \\ CA = 6 = 1,20\% \\ CB = 338 = 67,33\% \end{array} \right.$	502 = 55,23%	
2. b	$\left\{ \begin{array}{l} ABC = 44 = 25,58\% \\ ACB = 12 = 6,98\% \\ ACD = 6 = 3,49\% \\ CAB = 28 = 16,29\% \\ CAD = 4 = 2,32\% \\ CBD = 4 = 2,32\% \\ CDB = 74 = 43,02\% \end{array} \right.$	172 = 18,92%	
2. c	$\left\{ \begin{array}{l} ABCD = 1 = 11,11\% \\ ACDE = 1 = 11,11\% \\ CBDB = 1 = 11,11\% \\ CDAB = 4 = 44,45\% \\ CDEB = 2 = 22,22\% \end{array} \right.$	9 = 0,99%	683 = 75,14%
3. a	$\left\{ \begin{array}{l} ABD = 15 = 28,30\% \\ ADC = 5 = 9,43\% \\ BCA = 1 = 1,89\% \\ BCD = 1 = 1,89\% \\ DAC = 1 = 1,89\% \\ DBC = 12 = 22,64\% \\ DEC = 18 = 33,96\% \end{array} \right.$	53 = 5,83%	
3. b	$\left\{ \begin{array}{l} ABCD = 1 = 14,29\% \\ ABDC = 1 = 14,29\% \\ ADCE = 1 = 14,29\% \\ DEBC = 1 = 14,29\% \\ DECF = 1 = 14,29\% \\ DEFC = 2 = 28,56\% \end{array} \right.$	7 = 0,77%	60 = 6,60%
			909 = 100%

- [1] Az idézett gyűjtemények rövidítései: Z.=Zala megye földrajzi nevei. Szerkesztette PAPP LÁSZLÓ és VÉGH JÓZSEF. Zalaegerszeg, 1964. Kal.=SZABÓ T. ATTILA, Kalotaszeg helynevei. Kolozsvár, 1942. Kádárta=MORVAY PÉTER, Kádárta helynevei. Veszprém, 1940. Bors.=SZABÓ T. ATTILA —+ GERGELY BÉLA. A kolozsmegyei Borsavölgy helynevei. Kolozsvár, 1945. Sz.=INCZEFI GÉZA, Szeged környékének földrajzi nevei. Budapest, 1960. Sö.=INCZEFI GÉZA, Sövényháza és vidékének földrajzi nevei. Kny. Szeged, 1958. Gy.=GYÖRFFY GYÖRGY, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Budapest, 1963. Cs.=CSÁNKI DEZSŐ, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.
- [2] Onomastica 2 (1956), 1—14.
- [3] VoprJaz. 1959/6. 35—50.
- [4] Uo. 1961/2. 3—11.
- [5] Slavica Pragensia VIII. Acta Universitatis Carolinae 1968. Philologica 1—3, 151—62.
- [6] MNy. LXIII. (1967) 64—71.
- [7] A párhuzamos helynévadás 7.
- [8] A falurendszer kialakulása Magyarországon (X—XV. század) Budapest 1966, 135.
- [9] Deutsche Namenkunde II/2, 703, 737, 738.
- [10] I. m. 125, 134.
- [11] INCZEFI: A SZTF, Tud. Közl. 1964, 149—160.
- [12] INCZEFI: MNy. LXVIII. 64—71; LXIV. 207—8.
- [13] I. m. II/2. 575—8.
- [14] Nyr. LXXXII. (1958.) 107—10 és a SZTF. kiadványának idézett helyén.
- [15] I. m. 119—126.
- [16] L. i. h.
- [17] Vö. BELÉNYESI: Ethn. LXV. 394.
- [18] GYÖRFFY, Névstud. Vizsg. 36.

ПАРЫ НАЗВАНИЙ С ПОВТОРЕНИЕМ ЭЛЕМЕНТОВ В НАЗВАНИЯХ ЗЕМЛИ

Г. Инцефи

Автор освещает пограничный вопрос географических названий, т. н. пары названий, которыми общество в рамках языка называет те же местности. Известны такие пары, для названия наших поселений, и превращение их в стойкие названия является результатом медленного процесса. Существование пар названий — это результат того, что в сознании коллектива не выкристаллизовалась одна характерная черта какой-нибудь территории, которая могла бы стать основой названия, а в одном и том же коллективе может быть даже несколько причин названия. В результате появляется несколько названий одной и той же местности. Формы наших названий находится ещё в раннем периоде развития, потому что часть названий ещё не имеет установившейся звуковой формы, словарного состава, и пары являются следами этого же. Такие пары имеются в большом количестве в сборниках районов, сохраняющих традиции (с окрانا языковой территории). Этот тип названий разделяется на 2 группы: без повторения элементов и пары названий с повторением элементов. Пары названий с повторением элементов находятся на более высоком уровне развития, потому что название одного из составляющих понятий, коллектив единогласно принял как название данной местности. Среди изменяющихся членов очень часты синонимичные элементы и они отличаются даже в формулировке. По соотношению членов пар названий друг к другу, автор выделяет 34 типа, очень богатых в форме. Из них выделяются 6 особенно употребительных групп. Автор даёт анализ типов этих пар, рассматривая причины из возникновения. В конце работы находится таблица, изображающая типы и частоту употребления.

ELEMENTWIEDERHOLENDE NAMENPAARE IN DER BENENNUNG DER FLUR

von G. Inczeffi

Der Verfasser behandelt in diesem Aufsatz eine Grenzfrage der On, die sogenannten Namenpaare, mit denen die Gemeinschaft im Rahmen einer Sprache dieselben Stellen benennt. Zur alten Benennung unserer Siedlungen dienende Namenpaare sind bekannt, und der Vorgang der Verstei-

nerung der Namen ist das Ergebnis eines langen Prozesses. Die zur Benennung der Flur dienenden Namenpaare bestehen nach der Meinung des Verfassers deshalb, weil sich im Bewusstsein der Gemeinschaft noch kein einziger Charakterzug irgendeines Gebietes kristallisiert hat, das zum Grunde der Namengebung hätte dienen sollen, sondern in derselben Gemeinschaft können noch mehrere Beweggründe vorhanden sein. Das Resultat dieses Umstandes ist das Bestehen mehrerer Namen zur Benennung desselben Ortes. Die Form unserer Flurnamen ist noch in frühzeitigem Zustande der Entwicklung, weil ein Teil der Namen noch keine ständige Lautform, Wortschatz hat, ferner sind die Namenpaare auch Spuren dieses Zustandes. Solche Namenpaare sind in grosser Zahl in traditionsreichen Gebieten (an den Grenzen des Sprachgebietes) zu finden. Dieser Namentyp sondert sich in zwei Gruppen: Namenpaare mit Elementwiederholung und ohne Wiederholung der Elemente. Die Elementwiederholenden Namenpaare sind auf dem Grade einer höheren Entwicklung, da die Gemeinschaft eines der namenbildenden Begriffe übereinstimmig für geeignet zur Benennung der betreffenden Gegend angenommen hat. Unter den wechselnden Gliedern kommen ziemlich oft synonymartige Elemente vor, und diese unterscheiden sich von einander nur in sprachlicher Realisierung. Auf Grunde des Verhältnisses der Namenglieder zur einander konnte der Verfasser 34 Typen feststellen, die einen grossen Formenreichtum zeigen. Von diesen sondern sich 6 dadurch ab, dass sie sehr oft gebraucht werden. Der Verfasser gibt die Analyse der Namentypen, indem er die Umstände ihrer Entstehungsgründe sucht. Am Ende des Aufsatzes befindet sich eine die Typen und deren Häufigkeit veranschauliche Tabelle.

A SZENVEDŐ IGEVEL KAPCSOLATOS PROBLÉMÁK AZ OROSZ NYELVBEN

Írta: PALÁSTI LÁSZLÓ

Az oroszban a szenvedő ige olyan igefajtának látszik, mely sem nyelvi, sem oktatási szempontból nem okoz különösebb problémát. A tüzetesebb vizsgálat azonban több olyan sajátos problémát hoz felszínre, amelyekre a nyelvtanok nem vagy nem kielégítő mértékben adnak választ, vagy pedig egymásnak ellentmondó megállapítást tesznek, mint pl. azzal a kérdéssel kapcsolatban is, hogy befejezett ige szerepelhet-e -ся végződésű szenvedő alakban.

Minthogy az oroszban a szenvedő szerkezet használata eléggé gyakori az élőbeszédben is, az orosz szaknyelvre pedig egyik rendkívül jellemző kifejezési forma, ezért a vele kapcsolatos problémák vizsgálata nyelvi és oktatási szempontból egyaránt fontos feladatot jelent. Dolgozatommal ezt a feladatot igyekszem megoldani. A problémák vizsgálata során összehasonlítás céljából kitérek a latin és a francia nyelv megfelelő jelenségeire is. A nyelvi tényeknek ez az egybevetése különösen hasznos szolgálatot tesz a dolgozatban tárgyalt jelenségek vizsgálatánál, mivel olyan kérdések tisztázásának szükségességére is figyelmeztet, amelyek éppen az összehasonlítás során vetődnek fel.

Az oroszban, miként a franciában, nincsen olyan önálló alakú szenvedő ige, mint a latinban (ornatur, ornabatur stb.). A szenvedő igeragozás pótlása az orosz nyelvben egyrészt a -ся képzős alakok segítségével történik: *Мука продается на вес*. A passivum kifejezésére másrészt participiumos körülírással képzett alakok szolgálnak: *Письмо было написано учеником*. Amikor tehát az oroszban szenvedő igeről beszélünk, ezen nem önálló ragozású igefajtát, hanem ezeket a passivum kifejezésére szolgáló alakokat értjük, amelyek közül a -ся végűek alakra nézve teljesen egybeesnek a visszaható igékkel, a körülírással képzett alakok pedig egy, minden tárgyas ige esetében alkalmazható mondat szerkesztési formát jelentenek.

A latinnal és a franciával összehasonlítva a passivum kifejezésének ez a kettős módja — a kölcsönösen fennálló különbségektől eltekintve — a franciával mutat hasonlóságot, mely a passivumot szenvedő értelmű visszaható szerkezetekkel (*La farine se vend au poids*) és az ugyancsak participiumos körülírás útján képzett alakokkal fejezi ki (*La lettre a été écrite par l'élève*). Egyébként magában a latinban is, mivel csak az imperfectum-alakokban van külön ragozás, szintén körülírás segítségével történik a passivum perfectum-alakjainak képzése: *occisus est cum liberis M. Fulvius consularis* (Cicero).

Az oroszban, akárcsak a franciában [1], a szenvedő értelem kifejezésére szolgáló alakokkal kapcsolatban több különböző jellegű probléma merül fel. Ezek a szenvedő ige képzésével, jelentésével, valamint használatával állnak összefüggésben.

Ezen problémák vizsgálata előtt azonban foglalkozni kell egyes nyelvtanok szerzőinek a szenvedő ige kategorizálása terén követett eljárásával és ennek terminológiai vonatkozásaival. E tekintetben ugyanis a nyelvtanírók nem egységesen járnak

el. Így pl. a magyar középiskolák számára 1952-ben kiadott orosz nyelvtankönyv megállapítása szerint „az oroszban három igefajta van: 1. cselekvő, 2. szenvedő, 3. visszaható” [2]. A néhány évvel később megjelent gimnáziumi orosz nyelvtan szerint két fajta ige van: „cselekvő ige (я читаю) és visszaható ige (ты учишься). A tankönyv azonban megemlíti, hogy az „oroszban nincsen önálló alakú szenvedő ige” [3].

Eltérés mutatkozik a szovjet szerzők nyelvtanaiban is az igék ilyen jellegű osztályozása terén. Így pl. a SCSEBBA szerkesztésében megjelent orosz nyelvtankönyv a passivum kifejezésére szolgáló -ся végű és körülírt alakokat nem sorolja külön kategóriába. Ezekről külön, a tankönyv más-más helyén történik említés. Egészen más osztályozási szempont érvényesül az akadémiai orosz nyelvtanban, mely — a cselekvés alanyának és tárgyának egymáshoz való viszonya alapján — az orosz igéknek három fő nyelvtani kategóriáját különbözteti meg. A harmadikba (страдательный залог) a -ся képzővel, ill. a körülírással szerkesztett alakokat sorolja mint szenvedő igéket (глаголы страдательного залога) [4].

A -ся végű szenvedő ige alakra nézve teljesen egybeesik a visszaható igével („книги собираются в ящики”; „дети собираются в школу”), de jelentésre nézve nem azonos vele, bár bizonyos körülmények között, amelyekről később még szó lesz, a -ся végű alakok esetében is a szenvedő jelentés meggyöngül, sőt azt ilyenkor könnyen visszaható igei jelentés válthatja fel [5]. A fennálló különbségek ellenére egyes nyelvtanokban a -ся végű szenvedő igéről mégis mint visszaható igéről történik említés. Éppen ezért nagyon helyeselhető az, hogy az idézett hazai gimnáziumi orosz nyelvtankönyv ezen azonosítás elkerülésére figyelmeztet a következő megállapításával: „Nem szabad összetéveszteni az általunk szerkesztett -ся végű folyamatos szenvedő igét a visszaható és személytelen -ся végű igék (умываться és сморкаться) csoportjával” [6]. Ezzel ellentétben az egy évvel később megjelent gimnáziumi latin nyelvtan a latin és az orosz nyelv főbb közös sajátosságainak ismertetése során azt állapítja meg, hogy a szenvedő igeragozás pótlása az orosz nyelvben egyrészt a „visszaható igével (читается)” történik [7]. A francia ANDRÉ MAZON is azt írja, hogy a passivum kifejezésére az oroszban egyrészt a visszaható ige (verbe réfléchi) használatos [8].

Maguk a szovjet nyelvtanírók sem járnak el egyöntetűen ezen a téren. Egyes nyelvtanok ugyanis a -ся végű folyamatos szenvedő igéket a visszaható igék (возвратные глаголы) közé sorolva és így nevezve tárgyalják mint szenvedő jelentésű visszaható igéket. Ez a rendszerezési elv jut kifejezésre a SCSEBBA szerkesztésében megjelent orosz nyelvtanban [9]. МАТУИНСЕНКО is hasonló osztályozási szempontot követ, amikor ezeket az igéket a visszaható igék között azok egyik csoportjaként tárgyalja, és megjelölésükre a страдательно-возвратные elnevezést használja [10].

Az akadémiai orosz nyelvtan a visszaható igéket (глаголы возвратно-среднего залога) nyolc főbb csoportba osztja, és a két utolsóba azokat sorolja, amelyek bizonyos mértékben közel állnak a szenvedő igékhez, de nem tartoznak ez utóbbiak kategóriájába. Az említett két csoportba sorolt igéket az akadémiai orosz nyelvtan глаголы возвратно-пассивного значения, ill. глаголы возвратно-страдательного значения elnevezéssel jelöli (11). A -ся végű szenvedő alakokat a visszaható igéktől elkülönítve mint szenvedő igefajtához tartozó igéket a körülírással szerkesztett szenvedő alakokkal együtt tárgyalja. Ugyanígy történik ezeknek a szenvedő igéknek a tárgyalása ZEMSKIJ—KRJUSKOV—SZVETLAJEV nyelvtanában (12), valamint a már idézett két hazai orosz nyelvtankönyvben is. Mindenesetre az oktatás szempontjából is célszerűbb számunkra az az eljárás, ha ezeknek a passivum kifejezésére szol-

gáló -ся végű, ill. körülírt alakoknak tárgyalása együttessen, nem pedig egymástól elválasztva külön-külön történik.

Ezek után rátérhetünk azoknak a problémáknak vizsgálatára, amelyek, amint említettem, a szenvedő ige képzésével, jelentésével és használatával kapcsolatban merülnek fel.

A szenvedő ige csak eredeti tárgyas igéből képezhető. A latin viszont tárgyatlan igéből is képez szenvedő alakokat, de csak az egyes szám harmadik személyében (itur, itum est; venitur, ventum est). Ezek a latin igealakok azonban kivétel nélkül személytelen szenvedő alakok, és ennek megfelelően történik a fordításuk, pl. *Sic itur ad astra* (Vergilius) = „Így jutni a csillagokig”, „Így jutunk a halhatatlansághoz”; francia fordításban: „C'est ainsi qu'on s'élève jusqu'au ciel”.

Az orosz nyelvi oktatás során ajánlatos a latin nyelvi ismeretekkel rendelkező hallgatók figyelmét felhívni arra, hogy a tárgyatlan igék ezen személytelen szenvedő alakjainak képzése és használata csak a latinra jellemző nyelvi sajátosság. Tévedés volna tehát bizonyos orosz igealakokat ezekkel a latin szenvedő alakokkal azonosoknak tekinteni, amint az az orosz nyelvi foglalkozásokon a latin *dormitur* és az orosz *снумся* alakokkal kapcsolatban már nem is egyszer megtörtént latin nyelvi képzésben résztvevő vagy résztvevő egyes hallgatók részéről.

Ilyen természetű tévedést főleg az a körülmény okozhat, hogy az oroszban a folyamatos igék szenvedő alakjának képzése is a -ся képzővel történik, és így a képzésben alaki hasonlóság mutatkozik: *ire-iri, itur, itum est; спать—спаться, спится, спалось*. Ehhez hozzájárul még az, hogy a *спится* személytelen igealak, és mint ilyen, miként a latinban a tárgyatlan igék személytelen szenvedő alakjai, szintén csak egyes szám harmadik személyben használatos: *хорошо спится под утро; ему не спалось*.

A *спится* alak a *спать* és *спаться* jelentése között fennálló árnyalatbeli különbség miatt sem tekinthető a *dormitur* orosz nyelvi ekvivalensének. Amíg a *dormitur* esetében az igei jelentés a cselekvő alakhoz viszonyítva a szenvedő formában is változatlan marad, addig a *спаться* esetében a *спать* ige jelentéséhez viszonyítva árnyalati különbség mutatkozik, amint az pl. OZSEGOV szótárából [13] is kitűnik, mely a *спать* és *спаться* címszók alatt a következőket közli: „СПАТЬ... I. Находиться в состоянии сна (в I знач.)”, „СПАТЬСЯ, безл.; несов.: спится, спалось (и спалось) кому — о желании спать, о расположении ко сну. Не спалось ночью. Плохо спится” [14]. Nyilvánvaló tehát, hogy a *dormitur* alaknak az oroszban nem *спится*, hanem *спят* felel meg.

Úgy látszik, hogy ez a kérdés orosz anyanyelvűek körében is problémát okozhat. SZOBOLJEVSKIJ ugyanis szükségesnek tartotta — nyilván nem ok nélkül —, hogy a szovjet felsőoktatási intézmények hallgatói számára oroszul megjelent latin nyelvűtanában kitérjen a latin tárgyatlan igék személytelen szenvedő alakjai helyes értelmezésének és fordításának kérdésére is. Ennek során többek között a következőket állapítja meg: „В русском языке есть аналогичные по форме образования возвратного залога от глаголов средних, но иногда с другим смыслом, например: не спится = нет желания спать; не сидится; верится; плачется = хочется плакать; в латинском языке такие формы этого оттенка желания не имеют”. Ezen megállapítását néhány példával egészíti ki. Ennek során az *itur* igealakokkal kapcsolatosan is hangsúlyozottan rámutat arra, hogy ennek sem lehet a jelentése „идется”, hanem csakis „идут” [15]. Így tehát a szállóigévé lett *vegiliusi* idézet (*Sic itur ad astra*) helyes orosz fordítása: *Так идут к звездам*, amint azt értelmezésével együtt (этим путем идут к славе) БАВКИН és SENGUECOV szótárában is olvashatjuk [16].

Néhány tárgyatlan igének szenvedő használata a klasszikus franciában is elő-

fordult. Ezen igék a latinhoz hasonlóan szintén csak személytelen alakban szerepeltek: *Il fut dansé, sauté, ballé* (La Fontaine).

A nyelvtanok megállapítása szerint szenvedő ige csak tárgyas igéből képezhető. Az iskolai nyelvtanokban azonban arról nem történik említés, hogy vannak esetek, amikor a folyamatos tárgyas igéből -ся végű szenvedő alak képzése nem lehetséges. Erre a szerzőknek röviden utalniok kellett volna, mert így nyilván az a vélemény alakulhat ki, hogy minden folyamatos tárgyas igéből lehet -ся képzővel szenvedő alakot képezni. Ennek ellenkezőjére az akadémiai orosz nyelvtan mutat rá, mely a közhasználatú *любить* igét hozva fel példaként a következőket állapítja meg: „Кроме того, возможность наличия страдательного значения у глаголов несовершенного вида в возвратной форме ограничена лексически; ср.; например, переходный глагол *любить*, который образует лишь сложные формы страдательного значения; *быть любимым, я любим, буду любим, был любим* и др., но не образует возвратных форм с этим значением” [17]. Az akadémiai orosz nyelvtan ezen megállapításával kapcsolatban azonban meg kell jegyezni, hogy célszerű lett volna még legalább néhány olyan gyakrabban használatos igét felsorolni, melyek a *любить* igével együtt ebbe a kategóriába tartoznak, és röviden arra is rávilágítani, miért nincs lehetőség ezen folyamatos tárgyas igéknél a -ся végű szenvedő alakok képzésére.

Tekintettel arra a körülményre, hogy a *любить* igéből -ся képzővel szenvedő alak nem képezhető, ezért pl. a *Ce maître est aimé des élèves* szenvedőleg szerkesztett francia mondatnak oroszra is szenvedőleg történő átültetése esetén nyilvánvalóan csak ez a megoldás lehetséges: *Этот учитель любим* (és nem „*любится*”) *учениками*. Minthogy azonban a szenvedő jelen idejű melléknévi igenév rövid alakja ma már nem igen használatos, ezért a szenvedő szerkezet helyett ebben az esetben is cselekvő szerkezetet használunk: *Ученики любят этого учителя*.

A nyelvtaníróknak a -ся végződésű szenvedő alakok képzésére vonatkozó megállapításai eltéréseket mutatnak arra vonatkozóan is, hogy a szenvedő igének ez a kategóriája milyen aspektusú igéből képezhető. Bár az ige szemléleti alakjának döntő fontossága van a -ся végű szenvedő alakok képzésének szempontjából, a nyelvtanok egy részében erről nem történik említés. GODIER, TRIOMPHE és PERPER közös munkájaként francia középiskolai tanulók részére megjelent orosz nyelvkönyvben egyáltalában nincs szó arról, hogy milyen szemléletű ige szerepelhet -ся végződésű szenvedő alakban. A -ся végű szenvedő ige („*verbe passif en -ся*”) képzéséről mindössze a következő rövid megállapítás olvasható: „*Il arrive souvent que la particule -ся donne au verbe un sens passif*” [18]. Hasonló megállapítás szovjet tankönyvekben is található, így pl. Scserba szerkesztésében megjelent nyelvtanban: „*Частица -ся придаёт глаголу страдательное значение*” [19]. Ugyanez olvasható НРОМЕС és ВЕЈСМАН nem oroszok számára írt nyelvtanában is [20]. МАТУЈСЕНКО a nem orosz iskolák tanulói részére írt nyelvtanában szintén nem tesz említést arról, hogy milyen aspektusú ige szerepelhet -ся végződésű szenvedő alakban [21].

Más nyelvtanok szerzői az ige megjelölésében pontosan járnak el, amikor megállapítják, hogy az orosz a -ся képzővel folyamatos igéből képez szenvedő igét. Ilyen meghatározás olvasható pl. ZEMSKIJ, KRJUSKOV, SZVETLAJEV közösen írt nyelvtanában: „*Этот залог выражается двумя способами: а) Глаголами на -ся несовершенного вида, чаще всего в 3-м лице: Дом строится плотниками*” [22]. Hasonló megállapítást tartalmaz a SZABÓ MIKLÓS szerkesztésében megjelent középiskolai tankönyv is [23]. SUARA RÓBERT orosz nyelvkönyvében a -ся végű szenvedő ige folyamatos igéből való képzésének kizárólagosságát hangsúlyozza, amikor meg-

állapítja, hogy a -ся végű igék többek között lehetnek „szenvedő igék” is, de „csak a folyamatos igéknél” [24].

Van azonban olyan felfogás is, mely szerint bizonyos esetekben a befejezett igéből való képzés is lehetséges. Erre a lehetőségre PULKINA a nem orosz iskolák orosz nyelvet tanító oktatói számára írt nyelvtanában csak közvetve utal, amikor azt írja, hogy a -ся végű szenvedő alak képzése *főleg* folyamatos igékből történik: „Страдательная форма с частицей -ся образуется главным образом от глаголов несовершенного вида” [25]. A befejezett igéből való képzés lehetőségére valamivel részletesebben tér ki az a nyelvtan, melyet PULKINA ЗАХАВА-НЬЕКАР-СЗОВА-val közösen írt külföldi hallgatók számára. A szerzők megállapítása szerint bizonyos esetekben lehetséges a befejezett igéből képzett -ся végű alakok szenvedő jelentéssel való használata: „Лишь в некоторых случаях употребление глагола совершенного вида с частицей -ся в страдательном обороте возможно” [26]. Arra a kérdésre azonban, hogy miért szerepelhet befejezett ige -ся végű alakban ilyen esetekben, a szerzők nem térnek ki.

A befejezett igéből képzett -ся végű szenvedő alakokról az említett hazai gimnáziumi orosz nyelvtan is említést tesz: „Néha a befejezett ige is szerepelhet -ся végződésű szenvedő alakban: Товар в этот раз поставился самолётом. Az árut ez alkalommal repülőgépen szállították. Квартира освободится через три дня. A lakás három nap múlva megürül” [27].

Ezekkel a megállapításokkal szemben az akadémiai orosz nyelvtan teljesen elmentéses álláspontot képvisel. Ismételten leszögezi, hogy a befejezett igéből képzett -ся végződésű alakoknak nincs szenvedő jelentésük: „Спряжение страдательного залога на -ся (-сь) имеет место только в глаголах несовершенного вида... формы же на -ся (-сь) от глаголов совершенного вида не имеют, как праидо, страдательного значения” [28].

A fent idézett megállapítások után joggal merül fel a kérdés: szerepelhet-e bizonyos esetekben a befejezett ige is -ся végződésű szenvedő alakban vagy sem? Az akadémiai orosz nyelvtan fenti megállapítása értelmében nem szerepelhet. Ilyenformán az olyan típusú mondatokban, mint amilyen pl. Поля покрылись снегом, a befejezett ige állítmányként szereplő -ся végű alakjának az idézett megállapítás szerint nem lehet szenvedő jelentése, és ennek megfelelően az utóbbi mondatban a покрыться ige visszaható igei 'beborítódik' jelentéssel állhat.

Ezzel a kérdéssel kapcsolatban szükségesnek látszik, hogy összehasonlítás keretében rövid pillantást vessünk bizonyos visszaható igéknek egyik jelentésbeli sajátosságára. A francia, a magyar és az orosz nyelv visszaható igéinek összehasonlítása során azt látjuk, hogy a visszaható igék egyik csoportjának jelentése szenvedő értelmet is magába foglal. Szenvedő árnyalatú jelentése van a magyarban pl. az eladódik, kitudódik stb. igének: „Eladódik a ház. Kitudódik a dolog” [29]. Szenvedő értelme van a visszaható igék egyik csoportjának a franciában is pl. a következő mondatban: Cela se dit rarement (= Cela est dit rarement). A latinban viszont, melyben nincs külön visszaható ige, ennek a jelenségnek fordítottja figyelhető meg. A visszaható cselekvés kifejezését ugyanis egyrészt az teszi lehetővé, hogy sok latin tárgyias igének a passivumban nemcsak szenvedő jelentése van (lavatur = „mosatik”, „fürösztetik”), hanem visszaható is (lavatur = mosakodik, fürdik), amint azt a következő példa is mutatja: Larcus Macedo... Lavabatur in villa Formiana (C. Plinius Caecilius Secundus).

Az oroszban is vannak a visszaható igék között olyanok, melyek jelentésükre nézve bizonyos mértékben közel állnak a szenvedő igékhez. Ezeket az igéket, amint azt már fentebb említettem, az akadémiai orosz nyelvtan két csoportba sorolja:

1. глаголы возвратно-пассивного значения, pl. вспоминаться; 2. глаголы возвратно-страдательного значения, pl. направляться [30].

Azokban a példamondatokban, melyeket PULKINA és ZAHAVA—NYEKRA-SZOVA említett nyelvtana, valamint a SZABÓ MIKLÓS szerkesztésében megjelent gimnáziumi orosz nyelvtan közöl annak illusztrálására, hogy néha a befejezett ige is használatos -ся végződésű szenvedő alakban, a következő igék szerepelnek állítmányként -ся végű alakban: осветить, покрыть, окутать, сменить, поставить és освободить. Ezek az igék поставить kivételével OZSEGOV említett szótárában mind szerepelnek -ся végű alakban is, mégpedig külön címszóként, kivéve az окутаться igét, melyet OZSEGOV az окутать igenél mint visszaható alakot szerepeltet folyamatos párjával. HADROVICS—GÁLDI orosz—magyar szótára (harmadik kiadás) [31] az említett igéket mind feltünteteti visszaható alakban is a címszóként álló folyamatos ige befejezett párjaként, azonban a ставиться-поставиться igepár jelentése ez utóbbi szótár szerint: „1. tétetik, helyeztetik; 2. rég előadásra kerül... 3. felmerül, felbukkan, felvetődik.” Ezen jelentések közül egyik sem jöhet tekintetbe az idézett példamondatban állítmányként szereplő поставился igealak jelentése szempontjából. A поставить 'szállít' igével kapcsolatban meg kell még említeni, hogy ennek folyamatos párja Ozsegov idézett szótára szerint поставлять, Hadrovics és Gáldi szótárában viszont 'szállít' jelentésváltozattal a ставить ige befejezett párjaként szerepel. Ez utóbbi szótárban a поставлять ige mellett perfektív alak nincs feltüntetve.

A szenvedő ige képzésének másik módja participiumos körülírással történik. A mai orosz nyelv azt a körülírt szenvedő alakot használja, melyet befejezett igéből képez a быть ige megfelelő idejének és az ige szenvedő múlt idejű melléknévi igeneve rövid alakjának összetételével, pl. я украшен, буду украшен, был украшен.

A folyamatos igéből az ige szenvedő jelen idejű melléknévi igeneve rövid alakjának és a быть ige megfelelő idejének összetételével szerkesztett alak (pl. я украшаем, буду украшаем, был украшаем) ma már nem igen használatos.

A nyelvtanok nem vagy csak egészen röviden tesznek említést az olyan ritkán előforduló esetekről, amikor a folyamatos igéből képzett szenvedő múlt idejű melléknévi igenév rövid alakban állítmányként szerepel. A passivum ezen alakkal való kifejezésének lehetőségére ZEMSZKIJ—KRJUCSKOV—SZVETLAJEV nyelvtana csak közvetve utal, amikor a következőket állapítja meg: „Страдательный залог. . . выражается двумя способами: . . . б) Краткими страдательными причастиями, главным образом прошедшего времени, образуемыми чаще всего от глаголов совершенного вида” [32]. Olyan mondatot azonban nem közöl példaként, melyben folyamatos igéből képzett szenvedő múlt idejű melléknévi igenév rövid alakban állítmányként szerepel. Az akadémiai orosz nyelvtan is megemlíti a szenvedő múlt idejű melléknévi igenév tárgyalásánál, hogy ezen melléknévi igeneveknek szintén van rövid alakjuk állítmány kifejezésére [33]. A felsorolt rövid alakok között mindössze egy van olyan, amelyik folyamatos igéből képzett (бит), kettő kétszempontú igéből képzett, a többi befejezett igéből képzett alak. Példamondatot ez a nyelvtan sem közöl.

A folyamatos igéből képzett szenvedő múlt idejű melléknévi igenév esetében mind a képzésével, mind a jelentésével, mind pedig használatával kapcsolatban merülhet fel probléma, amint azt a tapasztalat mutatja:

A képzést illetően a nyelvtanok általában csak annak megállapítására szorítkoznak, hogy az oroszban a folyamatos igéből képzett szenvedő múlt idejű melléknévi igenevek ritkán használatosak, számuk kevés [34]. A már idézett gimnáziumi orosz nyelvtan megállapítása szerint „kb. 90%-ban csak a befejezett igéből képzett alakot használják” [35]. Ugyanez a nyelvtan az akadémiai orosz nyelvtannál is több olyan melléknévi igenevet sorol fel, melyet az orosz folyamatos igéből képez (виденный,

деланный, писанный, читанный, бритый, ведённый, битый, молотый, мытый [36]. A már említett főiskolai nyelvtan néhány ilyen melléknévi igenév felsorolása után zárójelben a következő megjegyzést teszi: „главным образом прилагательные” [37]. Véleményem szerint célszerű volna az, ha a nyelvtanok még több ilyen, a használatban gyakrabban előforduló melléknévi igenevet sorolnának fel, és használatukra is rávilágítanának. Ezt azért tartom ajánlatosnak, mivel a szótárakban ezen melléknévi igenévi alakok feltüntetésénél mutatkozó eltérések és ezenkívül egyes nyelvtanok megállapításai téves következtetésekhez vezethetnek. Vegyük például azokat a melléknévi igeneveket, melyeket a fent említett gimnáziumi orosz nyelvtan teljes alakban sorol fel. Ezek közül a читанный, бритый, молотый és мытый igeneveket mind OZSEGOV, mind pedig HADROVICS—GÁLDI szótára (első kiadásában, az igei táblázatokban) feltünteti, mégpedig teljes alakban. OZSEGOV a видеть igénél közli a szenvedő múlt idejű melléknévi igenevet (виденный), HADROVICS—GÁLDI szótárából viszont az tűnik ki, hogy ez nem létező alak. OZSEGOV szótárában a вести igénél hiányzik a szenvedő múlt idejű melléknévi igenévi alak, HADROVICS—GÁLDI szótárában azonban szerepel (ведённый). OZSEGOV a делать igénél szintén nem közli ezt az igenévi alakot, bár a делать és вести kivételével a szóban forgó többi igénél feltünteti (HADROVICS—GÁLDI szótárában a делать ige nem szerepel az igei táblázatban). OZSEGOV a писать igénél a rövid alakot (писан), HADROVICS—GÁLDI a teljes alakot (писанный) közli. A бить igénél OZSEGOV szótárában a szenvedő múlt idejű melléknévi igenév mindkét alakban (битый, бит), HADROVICS—GÁLDI szótárában csak teljes alakban szerepel, bár ez utóbbi szótár nem egy folyamatos igénél mindkét alakot közli, pl. a толочь igénél is: толчённый (-ён, -ена, -ено). Ezek közül viszont OZSEGOV szótárában egyik alak sem szerepel.

Az akadémiai orosz nyelvtan a szenvedő múlt idejű melléknévi igenév tárgyalásánál szintén felsorol néhány, folyamatos igéből képzett szenvedő múlt idejű melléknévi igenevet teljes alakjában. Ezek között szerepel a красть ige szenvedő múlt idejű melléknévi igeneve is (краденный), melyet HADROVICS—GÁLDI szótára szintén közöl az igei táblázatban. Ezt a melléknévi igenevet OZSEGOV szótára nem közli a красть igénél, ellenben külön címszóként szerepelteti a közönséges melléknévként használatos alakot (краденый). Ugyanígy jár el a печёный esetében is, és a печь igénél a печёный alakot szintén nem közli. Az akadémiai orosz nyelvtan a melléknévként használt печёный (печёный картофель) mellett megemlíti a печённый igenévi alakot is (картофель, печённый в золе) [38]. HADROVICS—GÁLDI szótára az első kiadásában ez utóbbit nem létező alaknak vette, és helyette a befejezett ige (испечь) megfelelő melléknévi igenévi alakját adta: испечённый (-ён, -ена, -ено). Ezen alak helyett a legújabb kiadásban már ez áll: печённый (-ён, -ена, -ено).

A folyamatos igéből képzett szenvedő múlt idejű melléknévi igenévi alakok feltüntetésénél mutatkozó eltéréseken kívül téves következtetésekhez vezethet az olyan megállapítás is, amilyennel HROMEC és VEJSZMAN közösen írt nyelvtanában találkozunk. A szerzők ugyanis a szenvedő múlt idejű melléknévi igenévnek folyamatos igéből való képzésével kapcsolatban a következőket állapítják meg: „От глаголов несовершенного вида страдательные причастия прошедшего времени не образуются, за исключением виденный, слышанный, читанный [39]. Ez a megállapítás helyesbítésre szorul, minthogy a fentebb említett szenvedő múlt idejű melléknévi igenevek száma is arra mutat, hogy a видеть, слышать, читать igéken kívül, ha nem is nagy számban, más folyamatos igék is képeznek szenvedő múlt idejű melléknévi igenevet. Hasonlóképpen más megfogalmazást kíván a szerzők következő megállapítása is: „От глаголов пить, брать, ждать, писать и некоторых других страдательные причастия не образуются” [40]. A пить, брать, ждать és писать igék,

amint ismeretes, szenvedő jelen idejű melléknévi igenevet valóban nem képeznek. А брать igéből képzett „братый” alak használata a mai orosz nyelvben az akadémiai orosz nyelvtan megállapítása szerint csak népies kifejezésben lehetséges [41], ezért ez az alak a szótárakban nem szerepel. А ждать igénél OZSEGOV szótára nem közöl szenvedő múlt idejű melléknévi igenévi alakot, HADROVICS—GÁLDI szótárának legújabb kiadása viszont feltünteti ezt az igenévi alakot (жданый), mely azonban az első kiadás jelölése szerint nem létező alak. А пить és писать igénél mindkét szótár közli a szenvedő múlt idejű melléknévi igenevet, mégpedig a következő formában: OZSEGOV: пить (пит, пита и пита, пило); писан. HADROVICS—GÁLDI: пить (пит, -á, -o); писанный.

A szenvedő múlt idejű melléknévi igenév jelentésével kapcsolatban az a probléma merült fel, hogy létezik-e különbség a befejezett és a folyamatos igéből képzett szenvedő múlt idejű melléknévi igenév jelentése között, természetesen olyan esetben, amikor a folyamatos igéből képzett szenvedő múlt idejű melléknévi igenév a használatban előfordul.

Nyilvánvaló, hogy a befejezett és a folyamatos ige ezen igeneve között éppen úgy van bizonyos jelentésbeli különbség, mint pl. a következő mondatban előforduló cselekvő múlt idejű melléknévi igenevek esetében is: „К этому времени относится деятельность... работавшего в В. чехословацкого художника-реалиста Я. Купецкого (см.) (1667—1740), написавшего, в частности, портрет Петра I.” (42). А két igenévi alak (работавшего, написавшего) között van bizonyos jelentésbeli különbség, de csak az aspektus szempontjából nézve. Ugyanez a helyzet a szenvedő múlt idejű melléknévi igenevek esetében is.

Ha történetesen az oktatás folyamatában merül fel a tanulók, ill. a hallgatók részéről ilyen probléma, célszerű ugyanazon igepár szenvedő múlt idejű melléknévi igeneveit összehasonlítani és ezeket mondatban állítmányként is kifejezni, pl. az alábbi módon:

„читанная мною книга” = та книга, которую я читал;

„прочитанная мною книга” = та книга, которую я прочитал.

A szenvedő múlt idejű melléknévi igenév képzésével kapcsolatban valamennyi nyelvtan megállapítja, hogy ez a melléknévi igenév tárgyas befejezett és folyamatos igékből képezhető, ez utóbbiakból azonban ritkábban. Az említett hazai gimnáziumi orosz nyelvtan már idézett megállapításában arra is rámutat, hogy „kb. 90%-ban csak a befejezett igéből képzett alakokat használják”. Arról azonban általában nem történik említés a nyelvtanokban, hogy vannak olyan tárgyas befejezett igék, melyeknek szenvedő múlt idejű melléknévi igeneve a használatban nagyon ritkán fordul elő. Erre a körülményre az akadémiai orosz nyelvtan utal, amikor a következőket állapítja meg: „Страдательные причастия прошедшего времени от некоторых глаголов совершенного вида употребляются очень редко” [43]. Példaként a következő melléknévi igeneveket említi meg: покаранный, ошущённый, презренный, призренный, претерпенный. Ezen melléknévi igenevekkel kapcsolatosan is felmerül a kérdés, mi az oka annak, hogy ezek az igenevek a használatban csak nagyon ritkán fordulnak elő. Erre azonban az akadémiai orosz nyelvtan már nem tér ki. Célszerű lett volna, ha a fenti felsorolásban még több ilyen melléknévi igenév kap helyet. Egyébként a felsorolt melléknévi igenevek претерпенный kivételével OZSEGOV szótárában a megfelelő igéknél fel vannak tüntetve.

A szenvedő szerkezet (страдательная конструкция, страдательный оборот), amennyiben a cselekvés alanya is ki van téve, a következő részekből áll: nyelvtani alany, állítmány, a cselekvés végrehajtóját (производитель действия) jelölő logikai alany eszközhatározó esetben (творительный действующего лица, творительный

производителя действия): Дом строился рабочими. Дом был построен рабочими.

A szenvedő szerkezet tagjainak használatával kapcsolatban főleg jelentéstani vonatkozásban merülnek fel problémák.

A latinban függetlenül az állítmánnyal kifejezett cselekvés minőségétől, valamint — személyt jelentő logikai alany esetében — attól, hogy a cselekvést egy vagy több személy, vagy élőlények alkotta valamilyen közösség hajtja végre, nyelvtani alanyként egyaránt szerepelhet élőlényt vagy élettelen dolgot jelentő névszó: *Non semper viator a latrone, nonnunquam etiam latro a viatore occiditur* (Cicero). *Canes currentes bibere in Nilo flumine, A corcodilis ne rapiantur, traditum est* (Phaedrus). *Truditur dies die* (Horatius). *Idem hoc fit a principibus Hispaniae* (Caesar).

Ha ZEMSZKI—KRJUCSKOV—SZVETLAJEV említett nyelvtanának 1950. évi kiadásában a szenvedő igefajtával kapcsolatosan felsorolt példamondatokat nézzük, ott többek között a következő mondatokat találjuk: Дом строится плотниками. Деньги выдаются кассиром. Дети одеваются няней. — Дом выстроен плотниками. Деньги выданы кассиром. Дети одеты няней [44]. Ezen mondatok alapján azt lehet gondolni, hogy az orosz nyelvben is a latinhoz hasonló a helyzet a szenvedő szerkezet nyelvtani alanyának, ill. a szenvedő szerkezetnek használatát illetően. Ez azonban nem egészen így van. Bizonyos esetekben ugyanis, amikor a szenvedő szerkezetben nyelvtani alanyként élőlényt jelentő szó szerepelne, az oroszban a szenvedő szerkezet helyett cselekvő szerkezetet találunk. Ez a jelenség az állítmányként szereplő ige jelentésével, ill. a logikai alannal áll összefüggésben.

Úgy látszik azonban, hogy a megfelelő szerkezet használatának kérdése orosz nyelvtanírók számára is problémát okozott. ZEMSZKI—KRJUCSKOV—SZVETLAJEV nyelvtanából idézett fenti példák között szerepel a következő szenvedőleg szerkesztett mondat is: Дети одеваются няней. Ez a mondat azonban így szenvedőleg meg szerkesztve nem helyes az akadémiai orosz nyelvtan következő megállapítása értelmében: Глаголы-сказуемые, обозначающие физические действия и относящиеся к подлежащему-названию лица, не выражают страдательного залога и не употребляются в сочетаниях с творительным производителем действия. Так, не говорят: „ребенок умывается и одевается няней”; „дети провожаются в школу отцом”, а говорят: няня умывает ребенка; отец провожает детей [45]. Ez a magyarázata annak, hogy ZEMSZKI—KRJUCSKOV—SZVETLAJEV említett nyelvtanának 1963. évi kiadásában a Дети одеваются няней mondat és ennek körülírt alakú állítmánnyal szerkesztett párja (Дети одеты няней) már nem szerepel a szenvedő szerkezetű példamondatok között. Így tehát a дети одеваются няней helyett няня одевает детей cselekvőleg szerkesztett mondat használata a helyes, az olyan mondatok esetében azonban, mint pl. „Пол моется уборщицами ежедневно”, „Ученики воспитываются школой”, a szenvedő szerkezet alkalmazása nem ütközik akadályba.

Az akadémiai orosz nyelvtan idézett megállapításával kapcsolatosan azonban felmerül az a kérdés, hogy miért van szükség a szenvedő szerkezet helyett cselekvő szerkezet használatára a „ребенок умывается и одевается няней” és a „дети провожаются в школу отцом” mondatok, valamint a hasonlóképpen szerkesztett „Дети одеваются няней” mondat esetében, mely, amint láttuk, az említett orosz nyelvtanban szenvedő szerkezetű példamondatként szerepelt. Hasznos lett volna, ha az akadémiai orosz nyelvtan röviden kitért volna arra, hogy az умывается, одевается, провожаются, ill. más ilyen igealakok a fenti mondatokban, ill. az azokhoz hasonló összetételű mondatokban miért nem fejezhetnek ki szenvedő értelmet.

Amint arról a szenvedő igefajta képzésével kapcsolatban már szó volt, két egymással ellentétes álláspont van arra vonatkozóan, hogy szerepelhet-e befejezett ige

is -ся végű szenvedő alakban. Az akadémiai orosz nyelvtan ismételten leszögezi, hogy befejezett igéből képzett -ся végű alakoknak nincs szenvedő jelentése. A másik felfogás szerint bizonyos esetekben lehetséges a befejezett igéből képzett -ся végű alakoknak szenvedő jelentéssel való használata. Erre vonatkozóan PULKINA és ZANAVA—NYEKRASZOVA közösen írt nyelvtanában az alábbi mondatokat találjuk: Комната осветилась ярким светом. Поля покрылись снегом. Лес окутался туманом. Рабовладельческий строй сменился феодальным. Ezen példák felsorolása után a szerzők a kivételes használatra vonatkozóan a következőket állapítják meg: „В таких предложениях говорится обычно о действиях или явлениях, не зависящих от воли человека, и речь идет о переходе от одного состояния к другому. Сравните: Лес окутался туманом. Лес окутан туманом. Поля покрылись снегом. Поля покрыты снегом” [46].

A fent idézett mondatok alapján valóban azt kell mondanunk, hogy a jelzett körülmények között befejezett ige is szerepelhet -ся végű alakban szenvedő szerkezet állítmányaként. Minthogy azonban az akadémiai orosz nyelvtan semmiféle kivételes esetről nem tesz említést, ezért célszerű lett volna, ha a szerzők magyarázattal szolgáltak volna arra vonatkozóan, hogy miért lehetséges ez a kivételes használat az említett körülmények között. A szerzők egyébként munkájuk 1968. évi legújabb kiadásában a Лес окутался туманом mondatot, nem tudni mi okból, már nem közlik a példamondatok között, és így ez a mondat a körülírt alakú állítmánnyal szerkesztett párjával együtt az összehasonlításból is kimaradt.

A fentebb felsorolt példamondatokban, amelyeket a szerzők annak illusztrálására közölnek, hogy bizonyos esetekben a befejezett ige is használatos -ся végű alakban szenvedő szerkezetben, a Комната осветилась ярким светом mondat is szerepel. Ezen mondatban és a vele együtt felsorolt többi példamondatban is az állítmány múlt időben áll. A befejezett igéből képzett -ся végű szenvedő alaknak múlt időben való használatára vonatkozóan viszont a BOLLA, PÁLL és PAPP közös munkájaként megjelent orosz nyelvtanban a következő megállapítás található: „Существует определенная связь между этими возвратно-страдательными конструкциями и видами глаголов. Глаголы совершенного вида в этой функции в прошедшем времени никогда не употребляются, в формах настоящего (будущего) времени также очень редко. Итак: Задача решается учеником. (Задача решалась учеником.) Задача будет решаться учеником. — возможные по типу конструкции, а фразы *Задача решится учеником./ *Задача решилась учеником. невозможны (ср. Виноградов 1947, 633; В. В. Виноградовым приводится как допустимая фраза Комната осветится лампой — т. е. форма настоящего [будущего] времени глагола совершенного вида в этой функции)” [47]. A továbbiak során némi megfogalmazásbeli módosítással a következő megállapítást találjuk ezzel a kérdéssel kapcsolatban: „глагол совершенного вида в страдательно-возвратной форме еще допустим в настоящем времени, но почти невозможен в формах прошедшего времени” [48].

A folyamatos igéből képzett -ся végű szenvedő alakokkal kapcsolatos nyelvtani megállapítások között ellentmondással találkozunk arra vonatkozóan is, hogy ez a szenvedő alak hányadik személyben használatos. A már idézett nyelvtanok egy részében a szerzők egyáltalában nem foglalkoznak ezzel a kérdéssel. A francia ANDRÉ MAZON viszont kategórikusan kijelenti, hogy a -ся képzős alak csak harmadik személyben használatos: „... soit le verbe réfléchi, mais seulement à la 3e personne du singulier ou du pluriel: эта книга часто осуждается 'ce livre est souvent condamné', как говорится 'comme il est dit, comme on dit', письма воспеваются 'les lettres sont interdites'” [49]. Ugyanilyen értelmű megállapítás olvasható a már em-

lített hazai középiskolai orosz nyelvtankönyvben is: „A visszaható igével kifejezett szenvedő jelentésű állítmány csak a harmadik személyben használatos” [50].

Ezek a megállapítások ebben a megfogalmazásban helyesbítésre szorulnak. A -ся végű szenvedő alakkal kifejezett állítmány ugyanis, bár többnyire harmadik személyben használatos, más személyben is előfordul. A már említett nyelvtanok közül egyesekben, így az idézett hazai gimnáziumi orosz nyelvtankönyvben a „többnyire”, az akadémiai orosz nyelvtanban, ЗЕМСКИЙ—КРИЖСКОВ—СВЕТЛАЯ orosz nyelvtanában а преимущественно, ill. чаще всего szavakkal történik utalás arra vonatkozóan, hogy a szenvedő szerkezetben а -ся képzős igealakkal kifejezett állítmány nem csupán harmadik személyben fordul elő [51]. Az akadémiai orosz nyelvtanban, ha nem is éppen ezzel a kérdéssel kapcsolatban, példa is található: „Потом, я где-то, кажется, на репетиции, приглашаюсь прямо Мухиным” [52].

A participiumos körülírással képzett alakok mondatbeli szerepével jelentéstani szempontból az eddigiek során idézett nyelvtanok nem vagy csak egészen röviden foglalkoznak. Az említett hazai gimnáziumi orosz nyelvtankönyv megállapítása szerint а szenvedő szerkezetű mondatban а befejezett igéből körülírással képzett alak használata „а bekövetkezett eredményt vagy állapotot emeli ki [53]. Ezen megállapítás után közölt táblázat azt szemlélteti, hogy а kapcsolóige nélkül álló alak „jelenlegi”, а kapcsolóige múlt, ill. jövő idejével szerkesztett alak pedig „múltbeli”, ill. „jövőbeli” eredményt vagy állapotot jelöl. Ennél а kérdésnél azonban figyelembe kell vennünk azt is, hogy а körülírt alak használata nemcsak а cselekvés folytán bekövetkezett „eredményt vagy állapotot emeli ki”, hanem az eredményt vagy állapotot előidéző cselekvésre is utal az állítmány névszói részét képező melléknévi igenév tartalmánál fogva.

НРОМЕС és VEJSZMAN közösen írt nyelvtanukban szintén megállapítják, hogy а körülírt alakkal kifejezett állítmány állapotot jelöl [54], és ugyancsak táblázatosan szemléltetik а cselekvő és szenvedő szerkezetet, mégpedig oly módon, hogy а körülírt alakú állítmánnyal szerkesztett példamondatok is а Настоящее время, Прошедшее время és Будущее время elnevezéssel jelölt rovatokban szerepelnek, így а Дом построен (рабочими) mondat а Настоящее время elnevezésű rovatban. Ugyanez а mondat а logikai alany nélkül szerepel ГАЛКИНА—ФЕДОРУК, ГОРСКОВА és САНСКИЙ közös munkájaként megjelent orosz nyelvtanban а szerzők azon megállapítására közölt példamondatok között is, hogy а szenvedő múlt idejű melléknévi igenévnek kapcsolóige nélkül álló rövid állítmányi alakja múltban befejezett cselekvés jelenben is fennálló eredményének kifejezésére használatos. А szerzők а szenvedő múlt idejű melléknévi igenév rövid alakjának mondatbeli szerepével kapcsolatban а következőket állapítják meg: „Как сказуемое они сочетаются со связкой в прошедшем и будущем времени был и буду; показателем настоящего времени является нулевая связка” [55]. Ezen körülírt alakokkal kifejezett állítmány idejére vonatkozóan а magyar nyelven elsőnek megjelent orosz nyelvtan szerzője а példákat így közli: „Jelen idő: я награждён. Мúlt idő: я был награждён. Jövő idő: я буду награждён” [56].

Az akadémiai orosz nyelvtan viszont nemcsak а быть kapcsolóige múlt idejével szerkesztett alakokat, hanem а kapcsolóige nélkül álló alakokat is befejezett múlt idejű szenvedő alakoknak (Страдательные формы прошедшего времени совершенного вида) mondja azzal а megkülönböztetéssel, hogy amíg а kapcsolóige múlt idejével álló alakok múltbeli eredményt kifejező jelentéssel (со значением результата в прошлом) használatosak, addig а kapcsolóige nélküli alakok „perfectum”-jelentéssel (со значением перфекта) állnak [57]. Ez а jelentés а latinban а prae-sens perfectum logicum jelentésének felel meg. Így tehát а szenvedő szerkezetű latin

mondat oroszra szenvedőleg történő átültetése esetén a praesens perfectumban levő állítmány fordítása vagy a kapcsolóige nélküli alakkal vagy pedig a быть kapcsolóige múlt idejével szerkesztett alakkal történik, aszerint, hogy a latin mondat állítmánya praesens perfectum logicum (Pugna magna victi sumus (Livius) „мы, (римляне), побеждены в большом сражении”) vagy pedig praesens perfectum historicum szerepében fordul elő (Primo Punico bello Regulus captus est a Poenis (Cicero) „В первую Пуническую войну Регул был взят в плен карфагенянами”) [58].

A быть kapcsolóige múlt idejével szerkesztett alak jelentésére vonatkozó megállapítások között is találkozunk eltéréssel. A nyelvtanok megállapítása szerint a быть kapcsolóige múlt idejével szerkesztett alak múltbeli eredményt vagy állapotot fejez ki. GALKINA—FEDORUK, GORSKOVA és SANSZKIJ közös munkájaként megjelent orosz nyelvtan, mely a kapcsolóige nélkül álló alakról azt állapítja meg, hogy az a múltban végbement cselekvés jelenben is fennálló *eredményét* fejezi ki, a kapcsolóige múlt idejével álló alakról azt mondja, hogy az múltban végbement *cselekvésre* mutat rá: „Сочетание же страдательного причастия прошедшего времени со связкой в прошедшем времени указывает на действие, полностью отнесенное к прошлому” [59].

A szenvedő szerkezet cselekvő alanyát, vagyis a logikai alanyt az orosz pusztá eszközhatározó esettel fejezi ki. A latinban csak a dolognév áll pusztá ablativusban (ablativus rei efficientis), a személynév viszont *a, ab* praepositióval egészül ki (ablativus auctoris). A franciában a logikai alanyként álló szó általában *par*, ritkábban *de* viszonyszóval használatos.

Régebben az orosz nyelv a szenvedő szerkezetben a logikai alanyt nemcsak pusztá eszközhatározó esettel fejezte ki, hanem *от* viszonyszós birtokos esettel is. RAKOVSKY JÁNOS 1867-ben megjelent orosz nyelvtanában még erről a két kifejezési lehetőségről ír, és azt a következő példával szemlélteti: „Дарій победёнъ былъ отъ Александра, вагу, Дарій победёнъ былъ Александром, Dárius Sándor által meggyőzöttet” [60].

Az *от* viszonyszós birtokos esetnek a logikai alany kifejezésére történő használatával egyékként már az ószláv nyelvben találkozunk. Ezzel kapcsolatban NYIKIFOROV a következőket írja: „Название действующего лица при сказуемом в страдательном залоге имело форму род. падежа с предлогом отъ” [61]. Ez a megállapítás kiegészítésre szorul azzal a megjegyzéssel, hogy az ószláv a pusztá eszközhatározó esetet is használta a logikai alany kifejezésére: победёнъ будещи нама (Супрасльская рукопись) [62]. A szenvedő szerkezet cselekvő alanyának ezen kétféle kifejezési módja az óorosz nyelvben is megfigyelhető: „Аще вывержена будетъ лодья ветромъ великимъ на землю чужю” (= „Если выкинута будет ладья сильным ветром на чужую землю”) . . . „Такъ же аще отъ рати ять будетъ отъ техъ грекъ” (= „Также, если и на войне взят будет он теми греками”) . . . „И крестися въ Ердане отъ Иоана” (= „И крестился он в Иордане от Иоанна”) [63].

A szenvedő szerkezet jelentése szempontjából igen fontos szerepet játszik az a körülmény, hogy a mondatban ki van-e téve vagy sem a cselekvő tényezőt kifejező logikai alany. A franciában gyakran az ún. complément d’agent jelenléte adja meg a mondatnak a szenvedő értelmet, amint az az „Elle a été fatiguée” és „Elle a été fatiguée par le voyage” mondatok összehasonlításából is kitérünk [64]. Hasonló jelenség az oroszban is megfigyelhető. Amikor ugyanis a logikai alanyt kifejező névszó a mondatból hiányzik, ill. a használata körülményes vagy nem is lehetséges, ilyen esetekben az akadémiai orosz nyelvtan megállapítása szerint a szenvedő jelentés gyöngül, és a -ся képzős, valamint a participiumos körülírással képzett alakok

könnyen visszaható igei jelentést kapnak [65]. Felmerül azonban a kérdés: a szenvedő szerkezetben a cselekvés alanyát kifejező eszközhatározó eset használata milyen esetekben körülményes, ill. nem lehetséges, és mi ennek az oka?

A logikai alanyt kifejező eszközhatározó esettel kapcsolatban a fent említetteken kívül az akadémiai orosz nyelvtan szerint a szenvedő jelentés világossága attól is függ, hogy a szenvedő szerkezet nyelvtani alanyának szerepében élettelen dolgot vagy pedig élőlényt jelentő szó áll-e. Amint láttuk, a latinban ez nem játszik szerepet a nyelvtani alany esetében, az oroszban viszont az élettelen dolgot jelentő névszó sokkal szabadabban használható a szenvedő szerkezet nyelvtani alanyaként, mint személyt jelentő névszó [66].

A fentebbiek során már szó volt arról, hogy a „Дети одеваются няней” típusú mondatokban, amelyekben a szenvedő szerkezet nyelvtani alanyaként személyt jelentő névszó, állítmányként pedig az alanyra irányuló fizikai cselekvést jelentő ige szerepelne, az akadémiai orosz nyelvtan megállapítása értelmében az állítmány nem fejez ki szenvedő jelentést, és mellette nem használható a cselekvés végrehajtóját jelölő eszközhatározó eset. Ilyenkor az orosz a szenvedő szerkezet helyett cselekvő szerkezetet alkalmaz. A szenvedő jelentés azonban fennáll az akadémiai orosz nyelvtan szerint a személyt jelentő nyelvtani alany és a -ся végű alakban szereplő állítmány használata esetén akkor, ha a cselekvés végrehajtója kollektívát, szervezetet, igazgatási intézményt jelentő főnév, továbbá akkor is, ha a cselekvés végrehajtója nincs ugyan kifejezve a mondatban, de logikai alanyként közösség, nem pedig egyetlen személy képzelhető el [67]. Arra a kérdésre azonban, hogy ilyen esetekben miért állhat fenn a szenvedő jelentés, az akadémiai orosz nyelvtan nem ad magyarázatot.

Minthogy a „Дети одеваются няней” mondatban, amely a ZEMSKIJ, KRJUCKOV, SZVETLAJEV közös munkájaként megjelent orosz nyelvtan 1950. évi kiadásában mint szenvedő példamondat szerepel, az akadémiai orosz nyelvtan fenti megállapítása értelmében az állítmány nem fejez ki szenvedő értelmet, és így mellette a logikai alany kifejezésére eszközhatározó eset nem állhat, bár a kivételes használatra is található ritkán előforduló példa [68], az említett szerzők munkájának 1963. évi kiadásában, amint említettem, ez a mondat már kimaradt a példaként felsorolt szenvedő mondatok közül. A szerzőknek ez az eljárása egy másik mondat esetében is megismétlődött. Munkájuk 1950. évi kiadásában a melléknévi igenevről szóló részben ugyancsak szenvedő mondatként szerepel a „Сын воспитывается отцом” mondat is, melyet a szerzők melléknévi igeneves szerkezet alakjában is kifejeznek annak szemléltetésére, hogy egyes -ся végű igékből képzett melléknévi igeneveknek szenvedő jelentése is lehet: „сын воспитывающийся отцом” [69]. Az 1963. évi kiadásban a szerzők ezt az utóbb említett mondatot, ill. ennek melléknévi igeneves szerkezettel kifejezett változatát „Отчет обсуждается собранием” mondattal, ill. „отчет, обсуждающийся собранием” melléknévi igeneves szerkezettel helyettesítették [70].

A latinban sem a nyelvtani, sem a logikai alany jelentése, sem pedig az a körülmény, hogy az állítmány fizikai cselekvést fejez-e ki vagy sem, nem játszik gátló, ill. korlátozó szerepet a szenvedő szerkezet megszerkesztésénél. Az oroszban viszont, amint a fentebbiek során láttuk, másképpen áll a helyzet. Így van ez bizonyos tekintetben a franciában is, mégpedig a szenvedő értelmű visszaható szerkezet használatánál. Ennek nyelvtani alanyaként ugyanis dolgot jelentő szó vagy a *cela* (*ça*) névmás használatos. A cselekvés végrehajtóját a szenvedő értelmű visszaható szerkezet esetén a francia nem jelöli meg a mondatban. Így tehát, amint MARTINON megjegyzi, ma már nem használatos logikai alannyal szerkesztett olyan mondat, mint pl. a

következő: Cela s'est dit par le peuple [71]. A logikai alany analógiás használatával az íróknál nem egy esetben találkozunk: Cependant par Baucis le festin se prépare (La Fontaine). Les permissions de copier s'accordent par le directeur (P. Mérimée).

A logikai alannyal kapcsolatban szólnom kell még két olyan kérdésről, melyekkel sem az akadémiai orosz nyelvtan, sem a többi említett nyelvtan nem foglalkozik.

A latinban, amint ismeretes, bizonyos igék mellett kettős nominativus áll, így pl. a valaminek nevezést, tartást jelentő igék mellett is, amikor ezek szenvedő alakban szerepelnek: Iuppiter a poetis pater divumque hominumque dicitur (Cicero). Felmerül a kérdés, hogy az oroszban a valaminek nevezést, tartást jelentő igék mellett szerepelhet-e kettős eszközhatározó eset a szenvedő szerkezetben. Amint azt a fenti típusú mondatoknak oroszra szenvedőleg történt fordítása mutatja, a valaminek nevezést, tartást jelentő ige mellett az oroszban kettős eszközhatározó szerepel a szenvedő szerkezetű mondatban, így pl. a következő latin mondatok orosz fordítása esetében is: Cicero a senatu pater patriae appellatus est — Цицерон был назван сенатом отцом отечества [72]. Socrates omnium sapientissimus oraculo Apollinis iudicatus est — Сократ оракулом Аполлона был признан мудрейшим из всех [73]. Kettős eszközhatározó esetnek ilyen használatával orosz szakszövegekben is találkozunk, így pl. a biológia-földrajz szakos főiskolai hallgatók által előzőleg használt orosz szakszöveg-gyűjteményben a következő szenvedő szerkezet szerepelt kettős eszközhatározó esettel: Балатон, называемый местным населением „венгерским морем” [74].

Az eddig említett nyelvtanok nem foglalkoznak azzal a kérdéssel sem, hogy lehetséges-e a cselekvés végrehajtója kifejezésének még más módja is az eszközhatározó eseten kívül úgy, amint az a franciában az *au moyen de, par l'intermédiaire* de stb. előjárás szerkezet használata révén történik. Erre a kérdésre is igenlő válasz adható, minthogy az oroszban is lehet más közvetítő a logikai alany kifejezésénél. Ilyen szerepet játszik a szenvedő szerkezetű mondatban a сторона szó c(co) viszonyos birtokos esete (со стороны): „В этом самолете моему Коле также было уделено много внимания и заботы со стороны экипажа”.

Amint a dolgozatomban előadottakból is láthatjuk, nem helytálló az a vélemény, mely szerint a passivum kifejezése az oroszban nagyon egyszerű, problémamentes kérdést jelent. A behatóbb vizsgálat ennek az ellenkezőjéről tanúskodik, figyelmeztetve arra, hogy az egyszerűnek látszó nyelvi jelenségekkel kapcsolatban is a problémák egész sora merülhet fel. Egyben emlékeztünkbe idézi az orosz nyelv első tudományos nyelvtana szerzőjének, LOMONOSZOVNAK az orosz nyelv tanulmányozásával kapcsolatos következő megállapítását is: „Кто отчасу далее в нем углубляется, употребляя предводителем общее философское понятие о человеческом слове, тот увидит безмерно широкое поле, или, лутче сказать, едва пределы имеющее море” [75].

JEGYZETEK

- [1] AURÉLIEN SAUVAGEOT, Français écrit, français parlé. Paris, 1962. 130—137.
- [2] Az orosz nyelv tankönyve középiskolák számára. Szerkesztette DR. SZABÓ MIKLÓS, Budapest, 1952. 181.
- [3] Orosz nyelvtan a gimnáziumok számára. Szerkesztette DR. SZABÓ MIKLÓS. Budapest, 1955. 89.
- [4] Грамматика русского языка. Москва, 1960. I, 414.
- [5] Уо. I, 414.
- [6] I. m. 141.
- [7] Latin nyelvtan a gimnáziumok számára. Szerkesztette NÉMETH JÁNOS. Budapest, 1956. 184.

- [8] ANDRÉ MAZON, Grammaire de la langue russe. Paris, 1943. 143.
- [9] Грамматика русского языка. Часть первая. Издание одиннадцатое. Под редакцией акад. Л. В. Щербы. Москва, 1950. 147.
- [10] Матийченко, А. С., Грамматика русского языка. Часть первая. Издание второе, исправленное и дополненное. Москва, 1950. 226.
- [11] I. m. I, 419.
- [12] Земский, А. М.—Крючков, С. Е.—Светлаев, М. В., Русский язык. Часть первая. Под редакцией академика В. В. Виноградова. Издание третье, дополненное и исправленное. Москва, 1950.
- [13] Ожегов, С. И., Словарь русского языка. Издание четвертое, исправленное и дополненное. Москва, 1961.
- [14] Az idézetben a kiemelések tőlem származnak.
- [15] Соболевский, С. И., Грамматика латинского языка. Часть первая. Издание 3-е, просмотренное. Москва, 1950. 128.
- [16] Бабкин, А. М.—Шендецов, В. В., Словарь иноязычных выражений и слов. Москва, 1966. II, 1170.
- [17] I. m. I, 504.
- [18] GODIER T.—TRIOMPHE J.—PERPER M. I., Le russe vivant. Paris-Moscou, 1964. 2 ème année, 84.
- [19] I. m. I, 147.
- [20] Хромец, Н. Г.—Вейсман, А. П., Учебник русского языка для нерусских. Издание второе, переработанное и сокращенное. Москва, 1963. 77.
- [21] I. m. I, 225—6.
- [22] I. m. I, 199.
- [23] I. m. 184.
- [24] SUARA RÓBERT, Orosz nyelvkönyv. II. rész. Budapest, 1961. (3) 289.
- [25] Пулькина, И. М., Краткий справочник по русской грамматике. Под редакцией доктора филологических наук проф. П. С. Кузнецова. Издание третье. Москва, 1951. 195.
- [26] Пулькина, И. М. и Захава-Некрасова, Е. Б., Учебник русского языка для студентов-иностранцев. Под редакцией проф. П. С. Кузнецова. Издание второе. Москва, 1960. 538.
- [27] I. m. 141.
- [28] I. m. I, 502.
- [29] BALASSA JÓZSEF—SIMONYI ZSIGMOND, Tüzetes magyar nyelvtan. Budapest, 1895. 441.
- [30] I. m. I, 419—420.
- [31] HADROVICS LÁSZLÓ—GÁLDI LÁSZLÓ, Orosz—magyar szótár. I—II. (3). Budapest, 1968.
- [32] I. m. I, 199.
- [33] I. m. I, 512.
- [34] L. pl. az akadémiai orosz nyelvtan I, 511., BERNÁTH BÉLA, Az orosz nyelv gyakorlati nyelvtana. (Főiskolai jegyzet). I. rész II. k. 1965. 78.
- [35] I. m. 125.
- [36] Уо.
- [37] I. m. 78.
- [38] I. m. I, 511.
- [39] I. m. 244.
- [40] Уо. 244.
- [41] I. m. I, 513.
- [42] Большая Советская Энциклопедия, том 7, второе издание. 405.
- [43] I. m. I, 514.
- [44] I. m. I, 199.
- [45] I. m. I, 415.
- [46] Пулькина, И. М. и Захава-Некрасова, Е. Б., Учебник русского языка для студентов-иностранцев. Под редакцией проф. П. С. Кузнецова. Издание третье, исправленное. Москва, 1964. 473.
- [47] Болла, К., Палл, Э., Папп, Ф., Курс современного русского языка. Budapest, 1968. 393.
- [48] Уо. 484.
- [49] I. m. 143.
- [50] I. m. 319.
- [51] Gimnáziumi orosz nyelvtankönyv 140; akadémiai orosz nyelvtan I, 504; ZEMSKIJ—KRJUSKOV—SZVETLAJEV i. m. I, 202.
- [52] I. m. I, 415.
- [53] I. m. 140.
- [54] I. m. 246.

- [55] Галкина-Федорук, Е. М., Горшкова, К. В., Шанский, Н. М., Современный русский язык. Издание 2-е, исправленное. Москва, 1958. 366.
- [56] RAKOVSKY JÁNOS, Orosz nyelvtan. Buda, 1867. 196.
- [57] I. m. I, 302—3.
- [58] Az idézett latin mondatok fordítását I. SZOBOLJEVSZKIJ i. m. 200, 203.
- [59] GALKINA—FEDORUK, GORSKOVA és SANSZKIJ i. m. 366.
- [60] I. m. 195.
- [61] Никифоров, С. Д., Старославянский язык. Москва, 1955. 91.
- [62] Az idézett mondatot közli LESKIEŇ A., Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache. Weimar, 1910. 170. Itt jegyzem meg, hogy az ósláv szövegből idézett példánál a betűhű közlésre nyomdatechnikai okok miatt nem volt lehetőség. (Az orosz szövegből idézett példáknál a betűhű közlés csak a ЯТЬ esetében nem volt lehetséges.)
- [63] Повесть временных лет. Часть первая. Текст и перевод. Подготовка текста Д. С. Лихачева. Перевод Д. С. Лихачева и Б. А. Романова. Под редакцией В. П. Адриановой-Перетц. Москва—Ленинград, 1950. 27, 224, 28, 224, 72, 270.
- [64] SAUVAGEOT i. m. 134.
- [65] I. m. I, 414.
- [66] Akadémiai orosz nyelvtan I, 415.; Валгина, Н. С., Розенталь, Д. З., Фомина, М. И., Цапукевич, В. В., Современный русский язык. Издание 3-е, дополненное и переработанное. Москва, 1966. 240—241.
- [67] I. m. I, 415.
- [68] Akadémiai orosz nyelvtan I, 415.
- [69] I. m. I, 229.
- [70] I. m. I, 234.
- [71] MARTINON PH., Comment on parle en français. Paris. é. n. 302.
- [72] Кондратьев, С.—Васнецов, А., Учебник латинского языка (для 8—10 классов средней школы). Москва, 1951. 228.
- [73] SZOBOLJEVSZKIJ i. m. 130.
- [74] LÉGRÁDY GYULA, Orosz szakszöveggyűjtemény a biológia-földrajz szakos hallgatók részére. (Főiskolai jegyzet.) Budapest, 1954. 31.
- [76] Ломоносов, М. В., Российская грамматика. Посвящение.

ПРОБЛЕМЫ, СВЯЗАННЫЕ С СТРАДАТЕЛЬНЫМИ ГЛАГОЛАМИ, В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Л. Палашти

В русском языке, в связи с формами для выражения страдательного залога, возникает ряд проблем образования значения и употребления этих форм, как например и в связи с вопросом, что формы, полученные из совершенного вида с -ся, могут ли иметь страдательное значение.

На эти проблемы грамматики не дают ответ или в недостаточной мере отвечают, и в ряде случаев дают выводы противоречащие и друг другу, как например в связи с возможностью образования страдательного причастия прошедшего времени из глаголов несовершенного вида.

При изучении проблем автор в нескольких случаях сравнивает их с данными явлениями в латинском и французском языках. В заключении он занимается с употреблением двойного творительного падежа в страдательном обороте и способом замены употребления творительного падежа выражением логического подлежащего.

PROBLEME IN VERBINDUNG MIT DEN PASSIVEN VERBEN IN DER RUSSISCHEN SPRACHE

von L. Palásti

In Verbindung mit den zum Ausdruck des Passivs dienenden Verbformen der russischen Sprache ergeben sich bezüglich der Bildung, der Bedeutung und des Gebrauches dieser Formen mehrere Probleme; so z. B. auch bezüglich der Frage, ob die aus perfektiven Verben mit dem Suffix -ся gebildeten Formen eine passive Bedeutung haben können.

Auf die auftauchenden Probleme geben die Grammatiken keine, oder nur eine unbefriedigende Antwort, in manchen Fällen bringen sie sogar einander widersprechende Feststellungen, so z. B. bezüglich der Bildungsmöglichkeit des passiven Perfektpartizips von imperfektiven Verben.

Bei der Untersuchung der Probleme zieht der Verfasser öfters auch entsprechende Erscheinungen der lateinischen und französischen Sprache heran. Schliesslich wird der Gebrauch des doppelten Instrumentals in passiven Konstruktionen behandelt und auf das als Ersatz eines das logische Subjekt ausdrückenden Instrumentals gebräuchliche Verfahren eingegangen.

A RITMIKAI SZABADSÁGRÓL

Írta: TÖRÖK GÁBOR

Radnóti Miklós halálának 25. évfordulójára

1. A poetica licentia a klasszikus stilsztika szerint az alkotónak csakis formai lehetősége. Itt az ideje, hogy ezt a szemléletet bíráló módon felülvizsgáljuk. Ugyanis nyilvánvaló, hogy a nyelvi vonatkozású költői szabadságot nem lehet elszakítani a költő valóságábrázoló és önmagát kifejező szabadságának teljességétől. Tehát a költő nyelvi szabadsága a művészi kifejezéshez és ábrázoláshoz szükséges formai eszközök felismerése és alkalmazása.

A régiek is tudták, hogy a poetica licentia érvényesülhet a nyelv minden síkján. A szótanban: a költő felhasználhat elavult, rétegnyelvi és nyelvjárási szavakat, sőt jogosult egyéni-egyszeri szóalkotásra is. A mondatban a poetica licentia — többek között — az inverziókban, a köznyelvinél lényegesen tömörebb vagy tömöttebb és a megszokottnál sokkal terjedelmesebb mondatok szerkesztésében érvényesül. Még a hangtan területe sem csak ritmikai lehetőségeket ad: a hangulatteremtő fonetikai provincializmusokon és archaizmusokon kívül a rímelés is követelhet a költőtől fonetikai változtatásokat.

Fejtegetéseimet a továbbiakban egyetlen részterületre korlátozom: a versszótag időtartamát befolyásoló költői ritmikai szabadságra. [1] A szótagok időértékét módosítani lehet mind a magánhangzók, mind a mássalhangzók időtartamának megváltoztatásával. Azt azonban mindig szemünk előtt kell tartanunk, hogy ez a módosítás mást jelentett a XVIII. és XIX. század fordulóján, mint ma. [2] A magyar irodalmi nyelv beszédhangjainak időtartama az egyes szavakban csak a múlt század elején rendeződött a nagyszabású „prozódiai vita” eredményeképpen. [3] Nem úgy, hogy minden szóalak helyes kiejtését vagy írását meghatározták, ez épp napjaink feladata, olyan feladat, amely korántsem azonos a helyesírási egységesítéssel. Az alapot a vita mégis megteremtette az ilyen vonatkozásban is egységesülő irodalmi nyelv létrejöttéhez. Régi költőink tehát nem úgy vették igénybe a ritmikai költői szabadságot, hogy kitörtek valamilyen norma keretei közül, hanem nagyjából egyenrangú vagy alacsony vagy táji szóalakváltozatok közül válogattak a versforma szükségletei szerint. Velük szemben a mai lírikus poetica licentiával valóban elhagyja a helyesírási, sőt gyakran a helyesírásnál jóval tágasabb, most megfogalmazódó kiejtési norma területét is. Eltér ezektől a normáktól, de nem önkényesen, nem akármikor és a kárhogyan. A normákon kívül, azok alatt álló szóalakok felhasználását a nyelvész akkor helyeselheti, ha van társadalmi-történelmi gyökerük: régi nyelvi vagy táji formák, illetve létüket társadalmi érvényű analógiák támogatják.

2. A ritmikai poetica licentia tehát nem szubjektív önkény, nem egyénieskedés, hanem az alkotás ritmikai szükségleteinek a felismerése és szolgálata az anyagul használt nyelv adta lehetőségeken belül. Ebből pedig az is következik, hogy méltán, marasztalhatunk el ritmikailag minden olyan verses művet, amelyben a normától való eltérésnek nincs költői funkciója. Sajnos, a bírálóknak ezt a területét ma telje-

teljesen betűhív közlés a helyes.” — „Az 1832 óta eltelt idő irodalmi alkotásainak ... közlésében az érvényes helyesírási szabályzat szerint oly módosítások tehetők, amelyek nyilvánvalóan a jelölésmódot illetik, vagyis csupán technikai természetűek.” — „Meg kell őrizni azonban az író nyelvallapotát tükröző írássajátságokat.”; e) „A jegyzetekben a változatok helyesírási eltéréseinek a közlése csak akkor maradhat el, ha tartalmi, hangtani, verstani jelentőségük nincs!” [6]. Sajnos ezek a rokon-szenves irányelvek a szövegkritikai kiadványokban nem valósultak meg teljesen. Lássunk néhány példát! József Attila verseinek második szövegkritikai kiadásában így hangzik a „Gyermekeké tétél” egyik sora:

„reám zúdítja minden pillanat.”

A jambikus ritmusú költemény *zúdítja* alakot kíván: így olvashatjuk a költő összes verseinek Cserépfalvi-féle kiadásaiban is, valamint a Magyar Klasszikusok sorozatban 1952-ben megjelent válogatott műveiben is. Előfordul e kritikai kiadásban olyan pikáns eset, hogy fényképmásolatban is közlik a „Flórának” egyik kiadását; ebben a poetica licentia következő esetét láthatjuk:

„az elmúlástól tetten érten ...”.

A kiadás főszövegében mégis *elmúlástól* alak áll, és a jegyzetek közt sem találjuk meg a lefényképezett *elmúlástól* változatot. A Flóra-ciklus Hexaméterek című darabjában is megsérül egy sor:

„Illan a könnyű derű, beleresszket az égi magasság ...”

Helyesen: *könnyű*. A Párbeszéd hexamétereit hat (!) prozódiai-ritmikai hiba rontja. Nem folytatom. Akár a szerkesztők, akár a szedők és korrektorok a felelősek, mindenképpen szükséges a tudományos kiadások végére az óhatatlanul becsúszott hibákat helyesbítő jegyzék.

Ha a legigényesebb kiadásokban sem ritkák a prozódiai szeplők, nyilván súlyosabb a helyzet a tömegkiadványokban. Nem kívánhatjuk, hogy a nagyközönség számára készült kötetek a régi verses műveket szinte betűhíven közöljék. Önmagában szükséges, helyes, jó törekvés a helyesírási modernizálás. Védni lehet azt az álláspontot is, hogy a szöveg elavult hangtani állapotát is korszerűsítsék az ilyen kiadványokban. De a leghatározottabban védenünk kell az eredeti versritmust. Azoknak a klasszikus költőknek az újrakiadásakor, akiknek életműve még nincs szövegkritikai szinten feldolgozva, vagy akiknek a helyesírása és nyelvi-fonetikai sajátosságai túlságosan távol állanak tőlünk, a kiadó okvetlenül aprólékos filológiai munkára kényszerül. Ennek csak része — és nem is okvetlenül a legnehezebb feladatot jelentő része — a szótagok eredeti időtartamának a helyreállítása. Hogy csak egy kérdést említek: igen nehéz megállapítani, hogy a XVI—XVII. század verses alkotásainak nyelvét mennyire kell a tömegkiadásban korszerűsíteni. Az eredeti kéziratnak vagy nyomtatványnak a nyelvét teljesen megőrizni aligha érdemes ilyen esetekben, hiszen korántsem biztos, hogy az a költő is egyúttal, nem pedig a nyomdászé vagy másolóé. De teljesen modernizálni sem lehet, mert ez az eljárás a rímeket, akrosztikonokat is megrongálhatná. Hogy a középutat meg lehet találni, bizonyítja az újabb Balassi-kötetek szövege (gondozza: ECKHARDT SÁNDOR). Hasonlóképp kielégítő a „Hét évszázad magyar versei”-nek a szövegmegoldása. Középiskolai tankönyveinkben már korántsem ilyen rózsás a helyzet: nem ritkák a ritmikai hibák. A kissé régebbi vagy igénytelenebb verskötetekben pedig még gyakrabban bukkanunk a versek ritmusát megzavaró, elrontó hibákra. „A Reményhez” című Csokonai-vers közismert kezdősorainak trochaikus ritmusa van:

„Földiekkel játszó

— u | — — | — — |

Égi tűnemény ...”

‘u | ‘u | —

Öt átnézett régi kiadásból kettőben „helyesírásoították” *tűnemény*-re. Vajda János „Húsz év múlva”-jának alapritmusa jambikus:

„Mint a Montblanc csucsán a jég ...”

— ‘ | — ‘ | u ‘ | u —

Ennek öt kiadásából is akadt egy *csúcsán*-os sorú. Jambikus Radnóti Miklós „Tétova ódá”-ja is:

„Fáradt vagy, s én is érzem, hosszú volt a nap ...”

— ‘ | — ‘ | u ‘ | — ‘ | u ‘ | u ‘ |

Az arány itt a legrosszabb. Az ötből csak az 1948. évi, precíz gyomai Kner-kiadásban olvasható *hosszu*, a többi négyben *hosszú* van: egy jambus áldozatul esett a magyar helyesírásnak.

Nyelvészek közt is terjed az a tévhit, hogy felső nyelvállású magánhangzóink az írógép hatására kezdtek rövidülni a köznyelvben. Nem térek ki e felfogás cáfolatára, de megjegyzem, hogy a kiadók nemcsak a ritmika kívánta hosszú *í, ú, ű*-t rontják rövidre, hanem indokolatlanul ragaszkodva a helyesírási szabályzathoz, a rövid vokálisokat is meg-megnyújtják. E vonatkozásban tehát nincs helye semmiféle írógépes magyarázatnak.

4. A költőnek a mű szolgálatában álló ritmikai szabadságát azonban nemcsak a kiadó csorbíthatja, hanem a szavaló, az előadó is. A művet szolgáljuk, ha tisztázuk az előadói szabadság mibenlétét. Rosszul gondolkodik, aki a kérdést úgy teszi föl, hogy érvényesítheti-e a versmondó művész a saját egyéniségét vagy sem. Természetesen nem lehet nem érvényesítenie. Az előadói szabadság az előadóművész feladatát meghatározó szükségszerűség aktív felismerése; ez a feladat pedig az, hogy a versebe sürített üzenettartalomnak mennél nagyobb részét közvetítse. Ezt nyilván nem teheti meg másként, mint hogy saját egyéniségét, érzelm-, indulat- és élményvilágát, pszichikai és fizikai adottságait, hangszínbeli és hangképzési sajátosságait a mű szolgálatába állítja. Miért volna ez elfojtása az egyéniségnek? Két kiváló előadóművész nem azért mondhatja el igen eltérő módon ugyanazt a verset, mert érvényesíthetik szubjektív elképzeléseiket, hanem éppen eltérő személyiségük miatt kell szükségszerűen más-más eszközrendszerrel alkalmazniuk ugyanannak a célnak: az alkotás hű tolmácsolásának az érdekében. Az adott előadói személyiséghez viszonyítva válik szükségessé a gyorsabb vagy lassabb előadási tempó, az eltérő dinamika; nagy különbségek adódhatnak a szünetek alkalmazásából, a mondatok dallamának szélesebb vagy szűkebb hangközöket átfogó megformálásából stb. Még a vers ritmusát is lehet mellékhangsúlyokkal élesíteni vagy elhagyásukkal tompítani. De nem válhat szükségessé magának az alkotásnak a megváltoztatása! Nem változtathatja meg az előadó a szótagok időtartamát!

Laikusok kifogása, hogy a szótagok köznyelvitől eltérő időtartamának megtartását a versmondásban mesterkéltnek, modorosnak, esetleg tájiasnak érzi a hallgató. A hallgató észre sem veszi. Az a hangtani jelenség, amely a gyakorlati nyelvi érintkezésben azonnal föltűnne egy fővárosinak (pl. *fűszál, pirossa* '[vminek a] pirosa'), a szavaltatban rejtve marad, titkon teljesíti ritmikai funkcióját a versben. Sok előadónk — rangos művészek is — tévesen értelmezi az előadói természetességet. Elsűrkíti, elprózaizálja a verset: mint valami meztelenséget takargatja a ritmust,

mint spontánul fakadó káromkodást fojtja vissza, nyeli el, enjambement-osítja a rímeket. Ezeknek Kosztolányi szavait ajánlom figyelmükbe: „Természetesen szavalni: fából vaskarika. A költészet több, mint a természet, az annak a fölfokozása ... Az igazán kiválók ... nem akarták elhíttetni közönségükkel, hogy a vers és szavalás „természetes” dolog, s éppen ebben voltak természetesek ... Természetes dolog beszélni, közölni óhajainkat, elmesélni, mi esett meg velünk itt vagy ott. De szavalni egyáltalán nem természetes dolog. A jó művész így is fogja föl feladatát” [7].

Lesznek, akik a versmondás részletkérdéseivel nem foglalkozva azt gondolják, hogy oktanul verem félre a harangokat, ez a veszély nem fenyegeti a magyar verskultúrát. Hadd bizonyítsam igazamat az elszálló szó megidézése helyett a bárkinek rendelkezésére álló hanglemezekről vett adatokkal. Néhány éve megjelent négy nagy mikrolemezen „A magyar líra gyöngyszemei” című reprezentatív válogatás [8]. Több-ször is végighallgatva ezeket a verseket, megállapítottam, hogy az időmértékes ritmusúak közt egyetlen egy sincs, amely az eredeti prozódiaiban, a szótagok eredeti időtartamát megtartva került fölvételre. Pedig ha a költeményeket előadó művészek névsorán végigfutunk, ilyen nevekre találunk: Ascher Oszkár, Básti Lajos, Besse-nyei Ferenc, Gáti József, Kálmán György, Major Tamás, Pálos György, Ruttkay Éva, Tolnai Klári. Nem vonom kétségbe e művészek érdemeit a versszeretet és versértés terjesztésében, a magyar verskultúra szintjének emelésében, sőt véleményem szerint éppen az ő eddigi tevékenységük teszi időszerűvé, sőt szükségessé, hogy az előadói prozódiaik ne csak általános, hanem részletkérdéseivel is foglalkozzunk. E művészek ritmikai hibákat elkövetve is élménnyel ajándékozzák meg hallgatójukat. De állítom, hogy ezt a művészi hatást a ritmikai hűség még fokozná.

A továbbiakban az említett lemezek ritmushibáinak a tengeréből csak szemel-vényeket adok, hogy állításomat igazoljam:

A Szózat eredeti [9] ritmusa ez:

„A nagy világon e[k]kivül ...”

u   ' | u   ' | u   ' | u   ' |

„A hosszú harc alatt ...”

Bessenyei Ferenc előadásában: *e kívül; hosszú.*

A „Gondolatok a könyvtárban” soraiból:

„Hamis bírák és zsarnokok mezéből ...”

„Hogy majd belőle csinos könyv legyen ...”

„Számon kívül maradtak: Ixion ...”

„A csillagászat egy vak koldus-asszony ...”

A kiemelt szók Básti Lajos kiejtésében: *bírák, csinos, kívül, koldús (!?)*.

A „Szeptember végén”-ből:

„Még ifju szívemben a lángsugarú nyár ...”

„Holnap nem omolsz-e sirom fölibe?”

„S rábíthat-e majdan egy ifju szerelme ...”

„Letörleni véle könnyüimet érted ...”

Sinkovits Imre előadásában: *ifjú szívemben a lángsugaru(!), sirom, ifjú, könnyüimet.*

Néhány példa a „Húsvét előtt” című Babits-versből:

„sodrában a szörnyü malomnak ...”

„zúgásán át dalomnak izét

a kinnak izén

tudnám csak érzeni, akkor is ...”

Kálmán György kiejtése: *szörnyü, izét, izén.*

Egy másik Babits-versből, az „Esti kérdés”-ből:
 „s oly óvatossan, hogy minden *fűszál*
 lágy leple alatt *egyenessen* áll ...”
 „vagy vedd példának a piciny *fűszálat* ...”
 Tolnai Klárinál: *fűszál, egyenesen, fűszálat*.

E legutóbbi esetek különösen tanulságosak. Az „Esti kérdés”-t ugyanis ismerjük a költő saját előadásában is [10], és ő *egyenessen-t, fűszál-t, fűszálat* mond. Csak a felületesség, a felszínesség magyarázhatná ezeket az alakokat a költő szekszárdi anyanyelvjárásával: ugyanis ahol ez a „dunántúliasság” ellenkezik a vers jambusainak a követelményeivel, ott Babits nem engedi érvényre jutni. Nem mond *a vízi* helyett *a vízi* formát.

U—U,   UU|U

Forma és tartalom viszonyát csak a metafizikus gondolkodás tartja statikusnak, állandónak, változatlanak. Valójában ez a viszony igen mozgékony, változékony: a forma (a versforma is) átcsap a tartalomba. Vajon csak a legkülsőbb formai burkot sérti meg, aki a „Húsvét előtt” halálmalom-zakatolását ritmikailag indokolatlanul megzökkentgeti? De tartalomnak és versformának korántsem mindig ilyen közvetlen és egyszerű a viszonya. Olykor csak végső soron összhang: a részleteket tekintve a ritmus hol összhangban, hol feszültségben van a tartalommal. Így van ez a „Szeptember végén”-ben is. A hivalkodó, pergő ritmus ellenkezésben van a „Fejfámra sötét lobogóul akaszd”, összhangban az „Elhull a virág, eliramlik az élet” sorral. A forma és tartalom közti feszültségek keltése és feloldása szintén része a költemény hatótényezőinek. Ha az előadó akár a mai helyesírás hatására, akár az ilyen hatás túlkompenzálásaképpen megakasztja ezt a sodrást, ha letompítja ezt a lüktetést, akkor a forma és tartalom közti feszültségekeltés-feloldás e játékát szünteti meg, vagy legalább is szűrkíti el.

Az említett lemezekon hallhatjuk Petőfinek „Levél egy színész barátomhoz” című költeményét (előadja: Major Tamás). Ennek az episztolának a versformája drámai jambus, blankvers. Tartalom és ritmus kétszeresen szerencsés találkozása. Szerencsés azért, mert a klasszikus episztolának nálunk ez kedvelt versformája volt már Petőfi előtt is (l. például Berzsenyinek „A Pesti Magyar Tudós Társasághoz”, „Levél Vitkovics Mihályhoz” és „Dukai Takách Judithoz” című alkotásait). De még szerencsésebb azért, mert el ne felejtjük, a vers színészekhez szól. Olyan emberekhez, akiknek a drámai jambus szinte a vérükbe ivódott, s olyan korban, amelyben a ritmust a színész sokkal jobban éreztette, mint ma. Emlékezzünk Arany János Bolond Istókjának színészi élményére:

„S lábához esve, mond: »Kegyelmes herceg!«
 S’attöbbsi; — mondja szívből, melegen ...”

„Másnap korán hívhatja a *régisseur*:
 »Jól van, barátom; *tudta* szerepét,
 De mondja fel csak, kezdje újra, többször —
 No lássa, hogy az *accentusba’* vét;
 ’Ke-*gyel*mes herceg!’ így; halkan először,
 Ott hangsúlyozva *gyel*, a közepét.
 ’Ke-*gyel*mes’ érti hát már ...? nem *kegyelmes*.
 Maga nem kap *rollét*, ha nem figyelmes.«”
 (II. ének 73—74. strófa)

A mesterkélt skandalásról régesrég leszokott a versmondó. A szótagok időtartamának megőrzése azonban korántsem skandalás! Kezdetleges ellenvetés, hogy a vershallgatók zöme úgysem ismeri a blankverset! Nem azzal válaszolunk rá, hogy az ötös-hatodfeles jambus tananyag a középiskola első-második osztályában. Ez a versforma — ha hat — nem ismeretként hat: aki többször hallott más ilyen formájú, fenséges hangulatú verset (például a „Gondolatok a könyvtárban”-t) vagy drámát (Shakespeare-tragédiát), abban önkéntelenül is asszociálódik az új vers élményéhez a régebbi versé és drámáé, s mintegy megtoldja, kitágítja, átszínezi. Petőfi színész-episztolájának a felszínen olykor-olykor játszi hangulata alá így vet a versforma komoly árnyékot, így készíti elő a korántsem játszi befejezést. Azaz így volna, ha a versmondó nem prózaírástana el a szöveget több mint húsz prozódiai hibával. Lásunk néhányat!

„Könnyíte rajt a víg könnyelműség ...”

— — — — —

„Mire való is már a fényűzés ...”

„Imádja, úgy a művészetet ...”

„Ha meghívásom nem méltóztatik ...”

„S tudj’ a manó mily csábításokat ...”

Az előadó kiejtésében: *könnyelműség, fényűzés, művészetet, meghívásom, csábításokat* stb. — A hibákért persze nemcsak a művészt terheli felelősség, hanem a lemez rendezőjét, Szinétár Miklóst és szerkesztőjét, Ungvári Tamást is, hiszen újabb, javított ritmikájú szalagra vétellel a hibasorozatot teljesen kiküszöbölhették volna.

Félő, hogy túl sötét képet festettem a magyar verskultúráról, noha színvonala tagadhatatlanul és állandóan emelkedik. Fejtegetéseimet ezért pozitív példával zárom le. Egy másik lemezt vizsgálunk meg, amelyen Gábor Miklós mondja el Radnóti „Hetedik eklogá”-ját [11]. Radnóti hexametera is tartalommá átcsapó versforma. Életveszélyben, a biztos halál tudatában írta a költő a Hetedik eklogát. Elsikolthatta volna szabadversben is ezt az élményét. De ő a formát vállalva az emberi közösséget vállalta, egy évezredek óta érlelődő humanizmus őrzését vállalta. Ez is az oka, hogy eklogája, amely végül szinte csak versformájában hasonlít a Vergíliusiéhoz, mégsem hat leverően, benne van a katharzis fölemelő derűje, a bukásában is győztes tragikus lírai hősnek, magának a költőnek elpusztíthatatlan embersége is. „Ékezetek nélkül, csak sort sor alá tapogatva” írja versét? Az ab dai sírból előkerült notesz bizonyítja, hogy másnap, nappal mégis a helyükre kerültek a szükséges, a ritmus kívánta ékezetek.

Gábor Miklós is eltér nagy néha ettől a valóban megszentelt ritmustól:

„Látod-e, esteledik, s a szögesdróttal beszegett, vad

tölgykerítés, barak oly lebegő, felszívja az este.

Rabságunk keretét elereszti a lassu tekintet ...”

Az előadónál: *tölgykerítés, barakk, lassú*. De általában hűségesebben tolmácsolja a hexametert:

„úgy irom itt a homályban a verset, mint ahogy élek ...”

„s várja a véget, a sűrű homályba bukót, a csodákat.”

Tudja, hogy a költő megrendítő elesettségéből fölszárnyaló emberséghez szorosan, szervesen hozzátartozik a két és fél évezred humánus tartalmú alkotásainak hangulati képzettársítás-áradatával átítatott versforma.

A huszonöt éve halott Radnótihoz, a szépséghez és emberséghez úgy marad hű a versmondó, ha az alkotás szövegét megbízható kiadásokban ellenőrzi, és ha az előadásra kerülő költeményt nemcsak tartalmilag elemzi gondosan, hanem formai, verstani vonatkozásában is.

JEGYZETEK

E tanulmány a Magyar Nyelvtudományi Társaság szegedi csoportjának 1964. december 16-i felolvasó ülésén elhangzott előadásom átdolgozott szövege.

- [1] ERRE I. SAUVAGEOT, AURÉLIEN: Balassa Eml. 326—9; ÚJVÁRI LAJOS: Nyg. LXXXI, 158—64; SZILÁGYI FERENC: Nytud. Ért. 58. sz. 547—51.
- [2] Hasonló nézeteket vall Szilágyi Ferenc i. h.
- [3] RÁJNIS JÓZSEF, A magyar helikonra vezérlő kalauz. 1781.; BARÓTI SZABÓ DÁVID, Orthographia- és grammaticabeli észrevételek 1800.; VIRÁG BENEDEK: Tud. Gyűjt. 1818. 5. sz. 48—67; BENKŐ LÓRÁND, Felv. Ir. 331—5.
- [4] ILLYÉS GYULA: Új Írás IV, 1095.
- [5] GÁLDI LÁSZLÓ, Ismerjük meg a versformákat 103—7, 109. stb.
- [6] A magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata. Bp., 1962. 5—22.
- [7] KOSZTOLÁNYI DEZSŐ, Abécé. Bp., 1957. 110—1.
- [8] LPX. 3556—3559. sz. lemezek. Méltatása: Népszabadság 1962. július 10.
- [9] Az eredeti prozódíát esetenként a kritikai kiadásból, ennek hiányában megbízható modern kiadásból állapítom meg.
- [10] Írók a mikrofon előtt. LPX. 1255. jelzésű lemez.
- [11] Qualiton EP. 1624. sz. lemez. Magyar költők 11. sz. Radnóti Miklós.

О РИТМИЧЕСКОЙ СВОБОДЕ

Г. Тёрёк

Poetica licentia и в частности ритмическая свобода поэта — часть познания и служения художественной необходимости. Ритмическую свободу, отличающуюся от прозоидии литературного языка, должны уважать как издатели и типографии, так и чтецы стихотворений. И ритм стихотворения носит определённые информации. Если исполнитель изменяет ритм стихотворения, время слогов, может изменить в большой мере и смысл произведения. Работа всё это доказывает разбором стихотворений, записанных на пластинку.

ÜBER DIE RHYTHMISCHE FREIHEIT

von G. Török

Die poetische Lizenz und darin die rhythmische Freiheit des Dichters bildet einen Teil der Erkenntnis und des Dienstes der künstlerischen Notwendigkeit. Die von der Prosodie der Literatursprache abweichende rhythmische Freiheit soll sowohl von den Herausgebern und den Druckereien, als auch von den die Gedichte Vortragenden geachtet und gewahrt werden. Auch der Rhythmus des Verses ist Träger bestimmter Informationen. Verändert der Vortragende den Rhythmus des Gedichtes, das Zeitmass der Silben, so kann dadurch die Aussage des Werkes in hohem Masse geändert werden. Die Arbeit bekräftigt das Gesagte durch die Analyse von Versrezitationen, die auf Schallplatten aufgenommen wurden.

III. TÖRTÉNELEM

(A Tanácsköztársaság 50. évfordulója alkalmából 1969. március 3—5-én főiskolánkon rendezett jubileumi konferencia anyaga)

A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG EMLÉKE CSEHSZLOVÁKIA MUNKÁSOSZTÁLYA KÖRÉBEN

Írta: CSIZMADIA DEZSŐ (NITRA)

A munkásosztály hatalmát megdöntheti a túlerő. Nem döntheti meg, s nem verheti le azonban az eszmét, ha az igaz, helyes, a dolgozó nép és a haladás erőinek érdekeit szolgálja. A Magyar Tanácsköztársaság eszméje és gyakorlata ezt szolgálta. Ezért élt tovább emléke és példája nemcsak a magyarországi, de a csehszlovákiai osztályöntudatos munkásság körében is.

A társadalmi feltételek azonban, amelyek keretet szabtak a forradalmárok további harci lehetőségeinek, a két országban lényegesen különböztek voltak.

A Tanácsköztársaság leverése után Horthy a keresztény és nemzeti jelszavak jegyében restaurálta a grófok, bárók, nagybirtokosok és a katolikus klerikális reakció ellenforradalmi Magyarországot. Horthy ennek a rendszernek akart biztos öre lenni. „Amíg én élek, Magyarországon a bolsevizmus soha többé nem ütheti fel a fejét. Kiirtom az első megnyilvánulását is” [1] jelentette ki fellengzősen a „Chicago Tribune” munkatársának 1920 februárjában. Hogy szavait komolyan gondolta, azt a Tanácsköztársaság hívei elleni véres megtorló intézkedései bizonyítják. A fehérterror a Magyar Kommunista Pártot mély illegálisba kényszerítette.

Csehszlovákiában — melynek megalakulását óriási mértékben segítette a Nagy Októberi Szocialista Forradalom példája, a nemzetek önrendelkezési jogának gyakorlati megvalósulása — a munkásosztály 1920 decemberi veresége folytán szintén eldőlt a köztársaság jellegéért vívott harc. A csehszlovákiai munkásosztálynak még nem volt erős, harcokban edzett forradalmi pártja, amely a dolgozók osztályharcának élére állva a köztársaságot a nép államává tehetné volna. Csehszlovákia tehát ugyan kapitalista, de demokratikus köztársaságként indult el a fejlődés útján. S ez, az adott történelmi feltételek között nem lebecsülendő tény.

A polgári demokratikus állam, illetve köztársaság jellegéből természetszerűleg ered — főleg ha olyan nagyszámú munkásosztállyal és olyan demokratikus hagyományokkal rendelkezik, mint az iparilag fejlett Csehszlovákia —, hogy a demokratikus szabadságjogokat biztosítsa, köztük a forradalmi párt működésének legális lehetőségét is.

A csehszlovákiai — mindenek előtt a csehszlovákiai magyar forradalmárok politikai működését tehát ez a tény szabta meg a Magyar Tanácsköztársaság emléken kívül.

Vessünk csupán néhány pillantást arra, hogyan fogták fel sajátos helyzetüket a csehszlovákiai magyarok, akik a polgári történetírás jellemzése szerint „a forradalom hisztériájától terhelve, emberi és nemzeti erkölcsükben meggyalázva szakadtak el a nemzettől és a nemzet államától”. [2]

A csehszlovákiai magyarok haladó erői tisztán és világosan látták a különbséget a nemzet és állam fogalma között. Látták, hogy a nemzet történetében először alakult meg Magyarországon a dolgozók állama, a Magyar Tanácsköztársaság. Ez az

állam nemcsak a magyar dolgozó nép sorsproblémáinak alapvető megoldásához látott hozzá, de hozzásegítette a szlovák forradalmárokat is proletárállamuk, a Szlovák Tanácsköztársaság megalakításához. A Magyar Tanácsköztársaság a magyar nemzet történetében először biztosította az addig szociálisan és nemzetiségileg elnyomott szlovák népnek a sorsa további alakulását meghatározó szabad önrendelkezés jogát. Látták, hogy a két tanácsköztársaság védelmi harcaiban közösen vették ki részüket magyarok és szlovákok. Tudták azt is, hogy ennek az államnak a leverése a magyar és csehszlovák burzsoázia közös osztálykérdése és fegyveres harcának eredménye is volt.

A csehszlovákiai magyarság haladó erői tudatában voltak annak, hogy a munkásosztály végső céljának elérése szempontjából nem a kapitalista államok közötti határkérdés miatt támadt imperialista ellentét a döntő. Tudták, hogy a forradalmárok megkezdhetik, és meg kell kezdeniük politikai tevékenységüket a változott körülmények között is a kapitalista társadalom megdöntésére és a munkásosztály államának újból megteremtése céljából.

Ismerték a forradalmi mozgalom elméletének idevonatkozó részét is, mely szerint a proletariátus uralma szocialista nemzetek kialakulására vezet, felszámolja az egyik nemzetnek a másik nemzet általi kizsákmányolását s a nemzeti ellentéteket. [3]

Tudták, hogy a munkásosztály győzelme lerombolja nemcsak a nemzetek között sokszor mesterségesen táplált és tudatosan erősített szellemi határokat, de a kommunista társadalom építésének útján eltörli a dolgozók államai közötti országhatárokat is.

A csehszlovákiai magyar forradalmároknak nem voltak illúzióik a demokratikus köztársasággal szemben sem.

Surányi Lajos szociáldemokrata képviselő (a kommunista párt Csehszlovákiában csak 1921-ben alakult meg) első parlamenti felszólalásában, a csehszlovák képviselőház negyedik ülésén, 1920. június 8-án félreérthetetlenül leszögezi:

„A politikailag látszólag egyenlővé tett köztársasági emberek a valóságban két nemzetet alkotnak. Az egyik a nemzetiségi különbség nélkül kitenyészített burzsoák nemzete, a másik a különböző ruhákba bújó proletárok külsőleg egymástól elütő, csak a szegénységben és nyomorúságban egyező proletárok tömege.” [4]

A proletariátus nyomorát ecsetelve többek között megemlíti: „A lakásviszonyok borzasztóak. Kassán például a burzsoázia 0,8 arányban lakik egy nagy szobában, míg a proletárság — hivatalos kimutatás szerint — 10—12-ed magával szorong egy odúban. A kassai püspök 9 szobában lakik. (Egy hang a parlamentben: Vegyék el!) Majd elveszünk!” [5]

Surányi rámutat, hogy a köztársaságban a legnagyobb erőt a proletariátus képviseli, s hogy ennek az erőnek megfelelőképpen kell érvényesülnie. (Egy hang: a Kun rendszer szerint?) Önöktől függ!”

A burzsoázia — folytatja — irtózik a proletariátus diktatúrájától, mert osztályának megsemmisülését látja benne. A burzsoázia ebben az országban nem alkotó, sőt a legnagyobb része destruktív erő, amely a demokráciát csak szavakban hirdeti, de nem igyekszik annak gyakorlatban való érvényesítésére, ez pedig a reakció malmára hajtja a vizet. Igen jó érzékkel emelte ki, hogy a sok nemzetiségű Csehszlovák Köztársaság jövőjét csak az biztosíthatja, ha a köztársaság átalakul a szocializmus földjévé, mely egyedül képes mindazoknak az alapvető kérdéseknek a megoldására, amelyekről békés jövője függ. Rámutatott a nemzetiségi kérdés rendkívül nagy fontosságára is és leszögezte többek között, hogy a magyar kérdés megoldása nélkül a köztársaság területén sohasem lesz nyugalom. A szocializmus földjét azonban a proletariátus nemzetiségi különbségre való tekintet nélkül, fegyverrel a kezében

védéné meg a reakció fenyegető támadása ellen. „Önöknek választaniuk kell — mondta. — Ha ellenkezés nélkül segítik megvalósítani ezen a földön a szocializmust, akkor ez a föld az ellenséges támadás ellen a testileg és szellemileg felszabadított nép részéről törhetetlen védelemben részesül. Ha pedig nem értenék meg az idők szavát, és megakadályozni próbálnák a proletárság oly arányú gazdasági és szellemi érvényesülését, hogy az ne legyen közömbös a föld érintetlen fennmaradása iránt, akkor Önök az elkeseredettségében lázadó proletárság és az időket visszacsínálni akaró monarchisták kettős tüze között fognak elpusztulni.” [6]

Surányi a csehszlovákiai magyar burzsoáziát is leleplezte. „A magyar burzsoázia, bár a kereszt jegyében dolgozik, de egyedüli és legfőbb célja, hogy az újkor véreskezű hóhérvál, Horthy Miklóssal minél előbb kezét fogjon.” Ugyanakkor felhívta Magyarországot dolgozó népét, hogy „boldogulása érdekében mostani véres kormányát kergesse el és helyére olyan kormányt ültessen, amely az ország dolgozó népétől nyeri a jogforrást, s amely hivatva van a két ország gazdasági közeledésének és békéjének megteremtésére”. [7]

Csehszlovákia uralkodó osztálya nem nézte jó szemmel a magyar forradalmárok működését, mert a „bolsevista méreg” terjesztőit látta bennük. A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása után Szlovákia területén statáriumot hirdetett, s bebörtönözött mindenkit, akiről kiderült, hogy a Tanácsköztársasággal szimpatizál.

Még pánikusabb félelem töltötte el a magyar emigránsokkal szemben, akik a Tanácsköztársaság bukása után a csehszlovákiai munkásosztály segítségével a köztársaságban kerestek védelmet. A budapesti csehszlovák követség adatai szerint mintegy 30 000 volt a Magyar Tanácsköztársaság harcaiban aktívan részt vettek száma, akik Csehszlovákiában kerestek menedéket a fehérterror véres üldözése ellen. [8] A csehszlovák kormány elkövetett mindent, hogy ezek Csehszlovákiába jutását megakadályozza. Szigorú ellenőrzést rendelt el, majd a Vörös Hadsereg harcosait, a magyar emigránsokat börtönbe záratta, és fogságuk letelte után kiszolgáltatta őket az ellenforradalmi Magyarország hivatalos szerveinek, vagy lojalításra kényszerítette őket. Ennek ellenére több százan, a csehszlovákiai magyar burzsoá történetírás szerint: „az egész bukott marxista forradalom vezérkara és újságíró gárdája nyert menhelyet Csehszlovákiában, s szabad lehetőséget eszméik továbbterjesztéséhez. [9]

A Csehszlovák Köztársaságban lehetővé vált például Steiner Gábornak, hogy a Magyar Tanácsköztársaság leverése után visszatérhessen szülővárosába, Komáromba. A Tanácsköztársaság fennállása idején betöltött szerepéért Horthy-Magyarországon halálra ítélték. Csehszlovákiában a magyar nemzetiségű kommunista Steiner Gábor további politikai működéséhez viszonylag szabad lehetőséget kapott. Komáromban megalakította Csehszlovákia Kommunista Pártjának helyi szervezetét, majd később a párt parlamenti képviselője, szenátora és a párt V. Kongresszusán 1929-ben a CSKP KB-nak tagja lett. A munkásosztály, mindenekelőtt a Magyar Tanácsköztársaság forradalmi harcaiban szerzett gazdag tapasztalatával felvértezve a csehszlovákiai magyar dolgozó nép egyik legkiválóbb szervezőjévé és a CSKP egyik ideológiai legképzettebb vezető funkcionáriusává lett.

A csehszlovákiai magyar kommunisták és a magyar emigránsok gazdag tapasztalatai nagymértékben hozzájárultak az összszlovákiai munkásmozgalom megerősítéséhez.

Ezt mutatja a Csehszlovák Szociáldemokrata Párt marxista baloldalának l'uhochnai fenyőházi kongresszusa is, amely a CSKP megalakulásához vezető út első állomása volt. A kongresszuson, amelyen a küldöttek elfogadták a Kommunista Internacionálé 21 feltételét (egy kivételével) 88 szlovák, 15 német, 6 ukrán, 4 zsidó

küldött mellett 36 tagú magyar nemzetiségű delegáció képviselte Csehszlovákia osztályöntudatos dolgozóit. [10]

A CSKP 1921 májusi alakuló, majd októberi egyesítő kongresszusa után a magyar kommunisták e párt zászlaja alatt indultak harcba. A magyar kommunistáknál fel sem vetődött külön kommunisták párt alakításának gondolata, mint más nemzetiségeknél. A magyar kommunisták a Tanácsköztársaság hatása és gyakorlata alatt már világosan látták, hogy a forradalmi proletariátusnak nemzetiségi különbségre való tekintet nélkül közös célja van: a kapitalizmus megdöntése és a proletárdiktatúra megteremtése. A párt KB-ban ezért volt ott Bohumil Smeral cseh újságíró, Antonín Zápotocký cseh kőfaragó munkás, Marek Čulen szlovák paraszt, Karel Kreibich német újságíró mellett Nagy Gyula magyar munkás is.

Csehszlovákia Kommunista Pártjának is nagy utat kellett megtennie, hogy saját országa sajátos feltételei között megtalálja a csehszlovákiai proletariátus érdekeinek elméletileg és gyakorlatilag megfelelő utat.

A pártot súlyos szociáldemokrata csökevények terhelték. A CSKP I. rendes kongresszusán 1922-ben elfogadta a csehszlovák nemzetről szóló helytelen elméletet, amely a szlovák nemzet sajátosságát tagadta, s amellyel a cseh burzsoázia szlovákiai elnyomó uralmát leplezte. A munkásosztályra még hatott a kovácsinából tudóssá, köztársasági elnökké lett Masaryk demokratikus, humanus szelleme. Masaryk szavakban szocializmusról is beszélt — bár maga is eszköz volt a burzsoázia kezében. Megértést és áldozathozatalt követelt a munkásosztálytól a fiatal köztársaságért.

Az 1929–34-es gazdasági válság azonban szétoszlatta az illúziókat. A válság minden terhével a dolgozó nép vállára nehezedett.

A bolsevizálódott CSKP, Klement Gottwalddal az élén már reálisan felmérte az adott helyzetet, keresve a gazdasági válságból kivezető utat. 1934 februárjában több nyelven megjelent brosúrájában 15 éves kapitalista uralom tapasztalata alapján világosan leszögezte: Egyedüli megoldás a tanács hatalom! [11]

Miután vázolja a tanács hatalom programját, többek között rámutat arra, hogy: A tanács hatalom szabaddá teszi a nemzeteket.

A kapitalista Csehszlovákiában minden nem cseh nemzetiséget kíméletlen elnyomásban részesít a cseh burzsoázia. S magát a cseh népet felhasználva a többi nemzetek elnyomására, szintén rabságban tartja.

A cseh burzsoázia külpolitikája imperialista hódításra, terjeszkedésre léven beállítva, kikerülhetetlenül új imperialista háborúhoz vezet, melyben a dolgozó tömegeknek kell véreznük a tőke érdekeiért. A tanács hatalom a kommunisták vezetésével véget vet a burzsoázia imperialista politikájának, szabadságot ad azoknak a nemzeteknek, amelyek ma még a cseh burzsoázia járma alatt nyögnek.

A tanács hatalom a dolgozók eljövendő hazája földjének minden arasznyi területén kemény szívóssággal fog őröködni, s ezért a szovjet haza fegyveres felkészültségét magas fokra fogja fejleszteni. Németország, Magyarország, Ausztria, Románia, Lengyelország proletariátusával egyetértésben véget vet a tanács hatalom imperialista háborúknak Közép-Európában s egyben biztosítja az állandó békét.

„Ugyanezért a programért, ugyanezekért a célokért harcolnak a Kommunista Internacionálé vezetésével a kommunisták Németországban, Lengyelországban, Ausztriában, Magyarországon, Romániában. Ez az a program, az a cél, amelynek ki harcolására hív fel benneteket csehszlovákiai munkások és földművesek, a kommunisták csehszlovákiai pártja. Csak így tudtok megszabadulni a nyomortól, az éhségtől, a fasiszta rabszolgaság korbácsától s az imperialista háború borzalmaitól: Csak így tudtok szabad életet biztosítani magatoknak s gyermekeitek számára boldog jövőt, mert más megoldás nincs.”

A Kommunista Ifjúsági Szövetség valamint a Vörös Szervezetek Ifjúsága ugyan-csak 1934-ben kiadott röplapja a „Magyar, német, szlovák, ukrainai munkanélküli ifjúmunkások, alkalmazottak, intellektueller, kisgazdák, szociáldemokrata és nemzeti szocialista társaink”-hoz szól. [12]

„A proletárdiktatúra, a munkás- és parasztszovjet állama biztosít nektek jobb jövőt ...

A munkások és parasztok ereje Csehszlovákiában is kisajátítja az üzemeket, bankokat, közlekedési eszközöket, nagykereskedéseket és nagybirtokokat, és kollektív tulajdonná teszi ... Megnyílnak az üzemek kapui és az irodák 300 000 munkanélküli ifjú előtt.

Kikergetjük az urakat palotáikból és villáikból, és elhelyezzük benne a hontalan ifjúságot. Kisajátítjuk az összes készleteket, és elosztjuk az éhezők között. Megszűnik a nemzeti elnyomás, és megteremtjük a magyar, német, szlovák és ukrán dolgozó ifjúság önrendelkezési jogát az elszakadásig. A műveltség és kultúra nem marad a kiváltságos osztály privilégiuma. Mindenki tulajdonává válik. Az iskolák és egyetemek kapui megnyílnak a munkások előtt. Mindenki azzá válhat, amihez legtöbb hajlama, kedve van ...

Lépjetek a proletárdiktatúra harcos soraiba. Döntések meg fegyveres felkelés által, proletár revolúció által a burzsoázia hatalmát! Éljen a proletárdiktatúra!”

Csehszlovákia Kommunista Pártja a Magyar Tanácsköztársaság 15. évfordulójára a csehszlovákiai magyar dolgozókat külön röplapon is emlékeztette:

„Szlovenszko magyar dolgozó népéhez! ... Emlékezzetek!” [13]

Március 21-én 15 éve, hogy a magyarországi proletariátus a Kommunisták Magyarországi Pártjának vezetése alatt megdöntötte a burzsoázia uralmát és kezébe vette a hatalmat. Megteremtette az első Szovjetmagyarországot.

Lássuk csak mit adott a Tanácsköztársaság a dolgozó népnek és mit adhatott volna, ha sikerült volna fenntartania hatalmát. És mit adott a dolgozó népnek a szociáldemokrata vezetőktől támogatott burzsoá demokrácia?

A proletariátus uralma elvette a gyárosoktól a gyárakat, a bányabáróktól bányáikat, a földbirtokosoktól a földeket, lefoglalta a bankokat és azokat a nép tulajdonába adta. Eltörölte a kiváltságos osztály előjogait, felszabadította a nőt és egyenjogúvá tette a férfival. A magyar és egyéb nemzetiségű urak által elnyomott nemzetségeket felszabadította a nemzeti elnyomás alól. Betelepítette a burzsoá palotákba a munkáscsaládokat, eltörölte a szegénygazdák bank- és adótartozásait, és megkezdte a szocializmus, az osztálymentes kommunista társadalom építését.

Ha a szociáldemokrata vezetők aljas árulása nem történt volna meg, akkor a középeurópai proletariátus az orosz és magyar proletariátus útjára lépett volna, és akkor ma nem az éhség és fasizmus sújtaná a dolgozó népet, hanem mint a Szovjetunióban, építenénk a szocializmust, amely jólétet ad a dolgozó népnek — olvassuk a röplapon.

A szociáldemokrata vezetők árulása következtében leverték a magyar proletariátus szovjethatalmát, ami után a Horthy-brigantik aljas gyilkos bosszúja következett, és ma Magyarországon a jólét helyett iszonyú éhségben és elnyomatásban él a dolgozó nép. A munkások legjobbjait legyilkolták, börtönbe vetették. Súlyos terheket vetettek a szegény parasztságra, amely pusztulásra van ítélve. A munkásság kizsákmányolása megnövekedett.

A szociáldemokrata vezetők támogatásával a burzsoázia megtartotta a hatalmát Csehszlovákiában és más kapitalista országokban is. Azt hazudták a dolgozó népnek, hogy békésen, a demokrácián keresztül, fokozatos fejlődés útján belenövünk a szocializmusba. Azt hazudták, hogy a demokrácia jogot ad a dolgozó népnek, fel-

szabadulást a szociális és nemzetiségi elnyomás alól. És mit látunk a 15 éves demokratikus „fejlődésből”? Fokozatosan belenövünk a fasizmusba. A dolgozóknak kenyér helyett munkanélküliséget, éhséget, kiszáradáknak, kisiparosoknak magas adókat és uzsorakamatokat, jog helyett csendőri-rendőri terrort, a munkásmozgalom üldözését, szlovák és magyar dolgozó nép nemzetiségi elnyomatását a cseh úri uralom által, újabb háborús előkészületeket.

A szociáldemokrata taktika, a „békés belenövés” ezt hozta a dolgozóknak. De a cseh, magyar és szlovák uraknak jólétet.

Az első dicső Szovjetmagyarország 15. évfordulóján emlékezzetek és tanuljatok ...

A kommunista párt, Lenin pártja mutatja az egyedüli világos utat az éhségből, a fasizmusból a kapitalista pokolból: A proletárforradalom, a szovjethatalom útja ez ...

Csak a szovjethatalom, a proletariátus diktatúrája, a kommunista párt vezetése alatt fogja megszüntetni a munkanélküliséget, a kizsákmányolást a tőkésök által, az éhséget, a nemzetiségi elnyomást, a magyar dolgozók felszabadulását a cseh úri uralom alól.

Hangozzék fel a jelszó március 21-én:

Éljen az első dicső magyarországi proletárforradalom.

Éljen a második Szovjetmagyarország.

Éljen a szlovenszkói magyar nép szabadságharca.

Éljen a szovjethatalom.

Le a fasiszta diktatúrával — Éljen a proletariátus diktatúrája.

A Magyar Tanácsköztársaság emléke így élet; Csehszlovákia Kommunista Pártja így állított emléket a Magyar Tanácsköztársaságnak, így ápolta hagyományát a csehszlovákiai munkásosztály körében.

JEGYZETEK

- [1] Horthy nyilatkozata a „Chicago Tribune” munkatársának. Idézi a Nemzeti Újság 1920. február 26-i száma. Vö. még: A klerikális reakció a Horthy-fasizmus támasza, Budapest, 1953. 125.
- [2] A felvidéki magyarság húsz éve 1918—1938. Szerkesztette a Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete, Budapest. 1938. 9.
- [3] „Amilyen mértékben megszűnik az egyik egyén kizsákmányolása a másik által, olyan mértékben szűnik meg az egyik nemzet kizsákmányolása a másik által... A nemzetben belüli osztályellentéttel együtt a nemzetek egymással szembeni ellenséges magatartása is eltűnik.” Marx—Engels: A Kommunista Kiáltvány, Budapest, 1948. 36—7.
- [4] A Csehszlovák Köztársaság Nemzetgyűlése 1920. június 8-i negyedik ülésének jegyzőkönyve, 83—4. (4 schôdzka poslaneckej snemovne N. Z. R. Č. dňa 8. juna 1920. Stenografické zprávy.)
- [5] Uo.
- [6] Uo.
- [7] Uo.
- [8] BOROS FERENC, Kvzt'ahom maďarskej komunistickej emigrácie a ceskoslovenskej marxistickej lavice. Historicky časopis č. 4. r. 1959. 523—4.
- [9] Magyarok Csehszlovákiában 1918—1938. Szerkesztette: BORSODY ISTVÁN. Budapest, 1938. 62.
- [10] GOSIOROVSKY MILOS, Prispevokk dejinám slovenského robotníckého hnutia. Bratislava 1951. 135.
- [11] Kiadta: A Kommunisták Csehszlovákiai Pártja (A Kommunista Internacionálé szekciója.) Járási Levéltár, Komárno. (Okresny archiv v Komárne č. 455/1934 prez.)
- [12] Okresny archiv v Komárne č. 474/1934 prez.
- [13] Uo.

ПАМЯТЬ ПЕРВОЙ ВЕНГЕРСКОЙ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКИ СРЕДИ РАБОЧЕГО КЛАССА ЧЕХОСЛОВАКИИ

Д. Чизмадия

Провозглашение Венгерской Советской Республики было победой рабочих и прогрессивных сил. Власть её свергли, но память жила дальше не только среди сознательных рабочих Венгрии, но и в Чехословакии.

Её пример доказал, что революционная теория может превратиться в революционную практику и в Центральной Европе.

Рабочий класс Чехословакии и в рамках буржуазной демократии черпал силу из примера Венгерской Советской Республики. Благодаря рабочему классу Чехословацкой Республики, активные борцы Венгерской Советской Республики массами могли спастись от белого террора в Чехословакии.

Коммунистическая Партия Чехословакии, преодолевая недостатки начального периода, большевизировалась. Обращаясь по случаю 15. годовщины Венгерской Советской Республики к рабочему классу, крестьянам, интеллигенции и молодёжи Республики, она ясно подчеркнула: „Единственное решение — Советская власть!“

ERINNERUNGEN AN DIE UNGARISCHE RÄTEREPUBLIK IN DER ARBEITERKLASSE DER TSCHECOSLOWAKEI

von D. Csizmadia (Nitra)

Die Machtergreifung der Ungarischen Räterepublik war ein Sieg des arbeitenden Volkes und der fortschrittlichen Kräfte. Ihre Macht wurde gestürzt, doch in der Erinnerung lebte sie fort, nicht nur unter den ungarischen Arbeitern, sondern auch im Kreise der klassenbewussten tschechoslowakischen Arbeiterschaft. Ihr Beispiel hat gezeigt, dass die revolutionäre Theorie auch in Mitteleuropa in revolutionäre Praxis umgesetzt werden kann.

Die Arbeiterklasse der Tschechoslowakei konnte auch im Rahmen der bürgerlichen Demokratie aus dem Beispiel der Ungarischen Räterepublik Kraft schöpfen. Es ist ein Verdienst der Arbeiterklasse der Tschechoslowakischen Republik, dass die aktiven Kämpfer der Ungarischen Räterepublik vor den Verfolgungen des weissen Terrors massenhaft in der Tschechoslowakei Zuflucht finden konnten.

Die Kommunistische Partei der Tschechoslowakei überwand die Anfangsschwierigkeiten und bolschewisierte sich. Gelegentlich des 15. Jahrestages der Ungarischen Räterepublik stellte sie in ihrer Erklärung an die Arbeiterklasse, die Bauernschaft, die Intelligenz und die Jugend der Republik mit klaren Worten fest: „Die einzige Lösung ist die Rätemacht!“

A SZLOVÁK TANÁCSKÖZTÁRSASÁG MEGALAKULÁSA ÉS MŰKÖDÉSE

Írta: KISSLING ELEONÓRA (NITRA)

A központi hatalmak csapatainak sorozatos veresége az első világháború utolsó szakaszában meghatározta az Osztrák-Magyar Monarchia sorsát a vesztes háború alkonyán. A soknemzetiségű birodalom népei gyorsított ütemben munkálkodtak régen álmodott önállóságuk megteremtésén. Tevékenységüket a monarchiaellenes nagyhatalmak jelentősen segítették. A cseh burzsoá politikusok külföldre emigrált vezetői mindezt kihasználva 1918 folyamán meggyorsították tevékenységüket. Masaryk Amerikában Wilsonnal tárgyalt a Monarchia széttűzésének szükségességéről, Beneš franciaországi munkájának eredményeként pedig 1918 májusában a francia kormány elismerte a csehek és szlovákok nemzeti önállóságra való jogát. A francia kormány a már 1916-ban Párizsban megalakult Csehszlovák Nemzeti Tanácsot rövidesen (jún. 29-én) a csehszlovák érdekek legmagasabb szervének nyilvánította.

1918. aug. 9-én a monarchia fennállása mellett legtovább kitartó nagyhatalom Anglia is elismerte a cseheket és szlovákokat szövetségeseinek, majd egy hónappal később Anglia és a Csehszlovák Nemzeti Tanács között megkötött szerződés már a csehszlovák önállóság teljes elismerését jelentette. A nagyhatalmak csehszlovák támogatásának egyik igen fontos rúgóját a csehszlovák légióknak az orosz forradalom elleni fegyveres fellépése képezte. Miután Franciaország és Anglia teljes mértékben kinyilvánította támogatását a Csehszlovák Nemzeti Tanács irányában, rövidesen hasonló nyilatkozatokra került sor az USA, Japán és az olasz kormány részéről is. Ilyen sokoldalú előnyös állásfoglalásoktól felbátorodva a külföldi emigráns politikusok vezetői Párizsban 1918. okt. 14-én megalakították az ideiglenes csehszlovák kormányt. A kormány elnöke és pénzügyminisztere Masaryk G. Tamás, kül- és belügyminiszter Beneš Eduárd, hadügyminisztere pedig a szlovák Štefanik Milan lett.

Az emigránsok merész lépését természetesen nem csupán a nagyhatalmak támogatása ösztönözte. Az önállóság megteremtésének hazai talajon is megértek a feltételei. A háború okozta nyomor, mint minden hadviselő országban, a későbbi Csehszlovákia területén is nagy méreteket öltött. A dolgozók életszínvonalának csökkenésével párhuzamosan fokozódott az osztályharc, amely a Monarchia e területein a nacionalizmus erősödésével is párosult. A dolgozók 1918. máj. 1-i nagy felvonulása megmutatta a tömegek forradalmasodását. A cseh országrészekben, az összes ipari központokban hatalmas népgyűlések és tüntető felvonulások voltak. A prágai felvonulók már a szociális és gazdasági követelések mellett az állami önállóság követelését is napirendre tűzték.

A cseh országrészekben lezajló nagyszabású tüntetésekkel egyidőben Szlovákia területén is történelmi jelentőségű esemény zajlott le. A szociáldemokrata párt májusi ünnepségén Liptószentmiklóson (Lip. Mikuláš) határozatot fogadott el, amelyben először fogalmazták meg a szlovákok nemzeti önrendelkezésének követelését és a csehekkel való együttthaladás gondolatát.

1918. júl. 13-án megalakult Csehországban a Nemzeti Bizottság, amelynek vezetői főleg a polgári pártok képviselőiből kerültek ki. A Nemzeti Bizottság nyilatkozatában szintén az önrendelkezés megvalósítását sürgette. A politikai és gazdasági helyzet hétről-hétre rosszabodott. A munkásokat képviselő pártok megalakították a Szocialista Tanácsot, amely a burzsoáziát képviselő Nemzeti Bizottságnak függvénye lett. A Szocialista Tanáccsal a cseh burzsoázia fékezni és ellenőrizni akarta a részükre mind félelmetesebbé váló osztályharcot. Céljuk az volt, hogy a bekövetkezendő eseményeknél azonnal ők ragadhassák kezükbe a vezető irányítást. Tervükkel nem kellett soká várniok. A Szociáldemokrata Párt balszárnyának felhívására a Szocialista Tanács október 14-én általános sztrájkot hirdetett ki. A sztrájjal egyidejűleg hatalmas tüntetések voltak országszerte. A tüntető tömegek sok helyen már az önálló Csehszlovák Köztársaság jelszavát tűzték zászlaikra. Ezek a hatalmas megmozdulások nagy aggodalommal töltötték el a „békés átmenetre” törekvő burzsoáziát. Az eseményeknek ilyen formájú alakulásától ösztönözve egyezségeket kötött a hazai polgári és a külföldi ellenállási mozgalom. A Cseh Nemzeti Bizottság képviselői október 24-én Svájcban Masarykkal tárgyaltak az önállóság kikiáltásának körülményeiről. Október 28-án a prágai munkások újabb megmozdulása megpecsételte a sokrétűen megérlelt politikai helyzetet. A cseh burzsoázia a megmozdulások élére állt; a Cseh Nemzeti Bizottság kikiáltotta az önálló csehszlovák államot. Két nappal később 1918. október 30-án a szlovákok a túrőcszentmártoni nyilatkozat értelmében csatlakoztak az új köztársasághoz.

A csehszlovák köztársaság kihirdetésének ténye Szlovákia esetében nem jelentette azonnal Szlovákia elszakadását Magyarországtól, hisz az új határok kijelölését sem a paduai, sem pedig a belgrádi egyezmény nem rögzítette, sőt az említett két egyezmény Szlovákiára vonatkozólag semmiféle intézkedést nem tartalmazott. Ennek ellenére, ahogy ismeretes, Vyx alezredes, a magyar kormány mellett működő szövetséges katonai küldöttség vezetője december 3-i és 24-i jegyzékében a Dunától és Ipolytól (Šahy) északra, továbbá Rimaszombattól (Rim. Sobota) az Ung folyóig húzott vonaltól északra fekvő területek kiürítését követelte. Azonban ezek a határok is még ideiglenesnek számítottak. [1]

A csehszlovák burzsoá köztársaság vezető politikusai az antant ígéreteiből kiindulva még az ideiglenes határok kihirdetését megelőzően a köztársaság első napjaiban, november elején a nyugatról részben hazaszállított légiók katonaságával Szlovákia területének elfoglalásához kezdtek. A magyar katonaságnak és a hivatali apparátusnak cseh részről történő visszaszorítása nem ment egy csapásra. A magyarok törvénytelenességre hivatkozva, — hisz ahogy említettem a nagyhatalmak még nem hozták nyilvánosságra Szlovákia határaival kapcsolatos szándékaikat — tiltakozó táviratot küldtek Wilsonnak. Természetesen eredménytelenül. Végül is a Vyx-féle jegyzék kihirdetése után meggyorsult a magyar csapatok visszahúzódása a demarkációs vonal mögé. (Így is az egész terület katonai elfoglalása csak 1919 nyári hónapjaiban fejeződött be.) [2]

A csehszlovák katonaság által elfoglalt területeken azonnal hozzákezdtek a hivatali apparátus átszervezéséhez. Az átszervezésnél nagy nehézségeket okozott a szlovák értelmiség kis száma. Szlovákia területén ui. a hivatalok vezetőinek zöme magyar volt, így az a furcsa helyzet állt elő a magyarországtól való elszakadás idején, hogy a közigazgatás intézését, mivel nem rendelkeztek szlovák nemzetiségű értelmiséggel, alig tudták saját embereikkel megoldani. Šrobár, a fordulat után Szlovákia első kiemelkedő politikusa, így ír ezekről a nehézségekről. „Hivatali teendők végzésére nem voltak szakképzett emberek. A szlovák nép életében beállt forradalmi változás áldozatra kész embereket igényelt. Szülői háztól, családtól szoká-

soktól kellett volna sokaknak megválniok. Így kevesen értették meg a forradalmi idők szavát ...” Továbbá leírja, hogy pl. 3000 tanítóra lett volna szükség és csupán 25 kérvény érkezett az iskolaügyre. [3]

Mindez azt eredményezte, hogy a magyarországi államapparátus szétesőben volt, az új pedig még nem alakult meg. A burzsoá államhatalom szempontjából kormányzat nélküli átmeneti időszak keletkezett, amely kitűnő talajt teremtett a forradalmi változásokhoz. A közügyek intézése legtöbb esetben a dolgozók köréből megalakult nemzeti bizottságok kezébe került, akik sok helyen nyíltan a volt kizsákmányolók ellen fordultak.

A szlovákiai forradalmi események nagy izgalmat keltettek Prágában. A Nemzeti Tanács egy négytagú bizottságot, az ún. „ideiglenes szlovák kormányt” bízta meg a forradalmi hangulat megfékezésével. Az ideiglenes kormány rövidéletű működése idején kevés sikert ért el, hisz Szlovákia területe tulajdonképpen még hónapokon keresztül továbbra is a hazai és nemzetközi döntések függvényeként a magyarországi forradalmi események állandó hatása és befolyása alatt állt. Egymás után alakultak a proletár forradalmi szervek, a forradalmi hatalom csirái: a munkás- és katonatanácsok. Legtöbb helyen a nemzeti tanácsokkal és bizottságokkal együtt ezek gondoskodtak a közigazgatásról, gyakran a prágai Nemzeti Tanács által kiküldött ideiglenes kormánysszervek beleegyezése nélkül, valamint függetlenül a martini Szlovák Nemzeti Tanácstól. Fegyveres vörös gárdákat alakítottak, és hozzáláttak a biztonsági és szociális kérdések megoldásához.

A munkástanácsok a burzsoázia számára nagy veszélyt jelentettek, ezért a tanácsok felszámolását a burzsoázia nyílt vagy leplezett formában megindította.

A burzsoázia érdekeinek megfelelő közigazgatási intézmények kiépítésére, valamint Szlovákiának a Csehszlovák Köztársaság egységes államapparátusába való adminisztratív bekapcsolására a 4 tagú ideiglenes kormányból egy regionális kormánysszervet hoztak létre. Csaknem diktatori jogkörrel felruházott minisztériumot szerveztek Szlovákiában, amelynek teljhatalmú vezetője Dr. Vavro Šrobár lett. Működését 1918. december 12-én Zsolnán (Žilina) kezdte meg. „A rend fenntartására, a viszonyok konszolidálására és a rendes állami élet biztosítására,” [4] minden eszközt felhasználhatott. Rendeleteket bocsáthatott ki, irányítása alá tartozott a csehszlovák kormány Szlovákiában állomásozó katonasága, továbbá a csendőrség és rendőrség.

Hivatalba lépése után azonnal kormánybiztosokat állított a megyék élére, felszította a nemzeti tanácsokat, a zavargások kitörésének esetére rendőrségi intézkedéseket foganatosított. Fő célja az osztályszempontból megbízható elemek közigazgatásba való bevonása volt, ezért a szlovák értelmiségiek hiányában, kizsorítva a tanácsokat, átvette a régi magyar hivatalnoki kar tagjait, amennyiben azok a dolgozók fékentartásánál jó eszköznek bizonyultak (szolgabírók, jegyzők, bírók, stb.).

Mindez éppen abban az időben történt, amikor a háború okozta nyomor fokozottabb méreteket öltött, a munkanélküliség csaknem százszázalékos volt, és amikor a kis- és középparasztok, valamint a földnélküli parasztok a földek kiosztására vártak. Ilyen körülmények között érthető, hogy a szlovák lakosság körében a nemzeti felszabadulás felett érzett nagy öröm a szociális kérdések megoldatlansága miatt rövidesen megfakult. A tömegek első örömből való felocsúdása sokkal gyorsabban történt, mint ugyanebben az időben Csehországban, vagy Morvaországban, hisz ezek a területek a monarchia szétesése után az osztrák-magyar birodalom iparának több mint felét örökölték, így érthető, hogy itt a háború okozta nehézségek kevésbé voltak érezhetőek.

A csehszlovák burzsoázia osztálydiktatúrája ilyen okok miatt megfelelő felele-

tet kapott a dolgozók részéről. 1919 februárjában Szlovákiában országszerte nagy sztrájkok zajlottak le. A sztrájkok folyamán a feloszlattak helyett új munkástanácsok keletkeztek. A forradalmi tömegek ösztönös harca Szlovákiában egyre inkább osztályjellegű, kapitalistaellenes jelleget öltött és a hatalomra került burzsoá uralom megszüntetésére irányult.

Šrobár kormánya újabb munkásellenes intézkedéseket foganatosított. 1919 március elején betiltották a politikai gyűléseket, összejöveleteket, felvonulásokat. A burzsoá kormánnyal szembenálló dolgozó tömegek megtévesztésére a csehszlovák burzsoázia rövidesen új eszköz felhasználásával próbálkozott: a nacionalizmusnak, a magyarellenességnek szításával.

A csehszlovák burzsoáziának ebbeli munkáját elősegítette az a sajátságos helyzet, hogy az új csehszlovák köztársaságban a forradalmi proletariátusnak nem volt helyes, megfelelő vezető pártja. A szociáldemokrata párt, amely a dolgozók vezetésére lett volna hivatott, a tömegeket elárulta, a jobboldali vezetőség a nemzeti kérdést a szociális kérdések fölé emelte és mindenben támogatta a fiatal burzsoá államhatalmat. Így azután elsősorban Csehországban és Morvaországban a sovíniszta hangulat szítása, amelyben a jobboldali szociáldemokraták is tevékeny részt vállaltak, ideig-óráig fékezte a forradalmi hangulatot. A szociáldemokrata párt nacionalista figyelem-elterelő jelszavai azonban Szlovákiában nem érték el a várt eredményeket. Ebben az időben ugyanis a szociáldemokrata párt itt nem képezett tömör összefüggő egységet. Négy szervezeti központja volt, amelyek közül csak egy egyesült 1918-ban a csehszlovák szociáldemokrata párt prágai központjával. A többi központ (Kassa, Ungvár, Pozsony) a prágai pártszervezettől eléggé független maradt. Ez azt jelentette, hogy Dél-Délnyugat-, Kelet- és részben Közép-Szlovákia szervezett munkásaira a nemzeti illúziók, a szociálszovinizmus jelszavai, amelyek elterelték a dolgozók figyelmét a burzsoá hatalom megszilárdítása ellen vívott harc fő irányától, nem hatottak átütő erővel. Dél- és Kelet-Szlovákia dolgozóira, hisz a demarkációs vonal nem tudta megakadályozni a közvetlen kapcsolatot Magyarországgal, elsősorban a magyarországi események gyakoroltak nagy hatást, ahol már március elejére világosan kibontakoztak a kommunistákra váró nagy feladatok körvonalai.

Március 21-én a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának eseménye nagy riadalmat keltett a csehszlovák burzsoázia uralkodó köreiben. Hogy a szlovák proletariátus esetleges hasonló forradalmi lépését idejében megakadályozzák, már március 23-án Šrobár egész Szlovákiában statáriumot hirdetett ki. Ezt az intézkedést azzal okolta meg, hogy „Budapesten és a Magyar Köztársaság más helyein bekövetkezett események miatt biztosítani kell a közrendet.” [5] Mindenütt meggyorsították a statáriális bíróságok bűnvádi eljárását és március 23-tól megkezdődött a munkásvezetőknek és a magyar kommunistákkal rokonszenvezőknek az internálása. (Ilavára vagy Terezinbe). 1919. március 27-én feloszlatták a munkástanácsokat, bezárták a munkásotthonokat, feloszlatták a munkás egyesületeket. Azonnal utasításokat adtak a megyevezetőknek, hogy már idejében megkezdhesék a május elseji felvonulások megakadályozásának előkészületeit. Rögtön március 21-én hét évfolyam mozgósítását rendelték el. Bár a mozgósítást természetesen nem a magyar tanácsköztársaság elleni esetleges támadással kommentálták, az elhallgatott cél azonban mindenki előtt világos volt. Ezért Szlovákia több területén a munkás fiatalok nem tettek eleget a bevonulási parancsoknak. (Így pl. Zselizen (Želiezovce) március 24-én mozgósítás-ellenes tüntetés zajlott le. Oroszán (Rusovce) hasonló okok miatt a katonaság a tömeg közé lőtt, hárman meghaltak, tizenketten megsebesültek. Március 27-én a kassai vasútállomás katonai őrsége megtagadta a katonai szolgálatot és szétszéledt a városban. [6]

A tények tagadhatatlanul bizonyították, hogy Szlovákia lakosságának többsége nagy reményekkel tekintett a magyar eseményekre, annak ellenére, hogy a csehszlovák munkásosztály pártja, a burzsoázia uszájába szegődött szociáldemokrata párt, a magyar proletárdiktatúra kihirdetése után mindent elkövetett, hogy a csehszlovák munkásosztályt tévútra terelje. A szociáldemokrata párt jobboldali vezetősége rögtön március 21-e után azt az utasítást adta lapja szerkesztőségének, hogy a magyar proletár köztársaságról a lehető legkevesebb hírt közöljék, és szigorúan a kormány hivatalos állásfoglalásához tartsák magukat. Az utasításnak megfelelően 1919. április 1-én a „Právo lidu” (Népjoga) „Tanácsdiktatúra vagy demokrácia” címmel cikket közölt, amelyben azzal ijesztgette a dolgozókat, hogy a csehszlovák proletariátusnak a szovjet Oroszországgal való együttműködése új háború kitörését jelentené, és ebben a harcban a proletariátus sorsa csak a bukás lehetne. Egy nappal később, már sokkal nyíltabban léptek fel. Ismertették Masaryk katonai programját, amelyből különösen kiemelték azt a gondolatot, miszerint „napjaink csehszlovák polgárainak legfőbb kötelessége a haza védelme”. A magyar tanácsköztársaság ellenes agitáció napról-napra erősödött előkészítve a fiatal magyar tanácsköztársaság elleni reakciós hadjáratot. [71]

A hazai ellenforradalmi tevékenység erősödésével egyidőben Budapesten megkezdte munkáját az ún. „csehszlovák csoport”. A csoport tagjai már a korábbi hónapokban, karöltve a magyar kommunistákkal együtt dolgoztak a proletariátus hatalomra juttatásán. A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulásával egy időben ui. megszervezték annak szlovák szekcióját, melynek tagjai a szlovák szociáldemokraták soraiból, valamint a volt hadifoglyok, az oroszországi forradalmi harcok résztvevői, az oroszországi csehszlovák kommunista párt tagjai közül kerültek ki. Később amikor a proletárdiktatúra megszületése után a III. Internacionálé titkársága létrehozta Budapesten a magyarországi nemzetiségek politikai csoportjait, a csehszlovák szekciónak az alapját ez a nemzetiségi csoport képezte. A magyar kommunista párt sokoldalú segítséget nyújtott a szekció munkájához. 1919. március 25-én teljes felszereléssel szerkesztői hivatalt bocsátott a szekció rendelkezésére, így 27-én már meg is jelent a szekció napilapjának a Červené noviny”-nak (Vörös újság) első száma. Május második felében a csehszlovák csoport egy cseh nyelvű hetilapot is kiadott „Armáda proletárú” (A proletariátus hadserege) címmel.

A csehszlovák szekció tagjai arra a feladatra vállalkoztak, hogy meggyőzik a cseh és szlovák dolgozókat, értelmiségieket a proletárdiktatúra megteremtésének szükségességéről. Programjukat a következő jelszóba tömörítették: „Harcra fel a szlovák és cseh proletár diktatúráért.” [8]

A csehszlovák szekció tagjainak munkáját azonban Szlovákiában és Csehországban nehezítették azok az óvintézkedések, amelyekkel a hazai burzsoázia gátat emelt a Magyarország felől jövő hírek és propaganda elé. Igazi aktivitásukat csak később a Vörös hadsereg előrenyomulása idején fejthették ki, amikor mint tapasztalt kommunisták magyarországi mintára szervezői lettek Szlovákiában a proletár diktatúrának. Újságjuk a Červené noviny, mégis minden nehézség ellenére utat talált a csehszlovák republika dolgozói felé.

Ilyen bel- és külpolitikai események közepette a csehszlovák burzsoázia elérkezettnek látta az időt a fiatal magyar proletár köztársaság elleni támadásra. A csehszlovák hadsereg intervenciójával kapcsolatban a huszas és harmincas évek folyamán sok felmentő magyarázat született a burzsoázia részéről. Az igazság azonban az volt, hogy a csehszlovák burzsoázia nem elégedett meg az antant által kijelölt ideiglenes határokkal. Az új határok kijelölését úgy tervezték, hogy Csehszlovákiához tartozzon a salgótarjáni szénmedence, Miskolc, sőt Sárospatak is. [9] Abban

reménykedtek, hogy a kívánt határkiigazításokat antant segítséggel, szovjet-ellenes magatartásuk és tettlegességük jutalmaként keresztülvihetik. Beneš, mint külügy-miniszter sokoldalú diplomáciai tevékenységet fejtett ki e cél érdekében. Már 1919. március 25-én Clemenceaunak küldött levelében sötét színekkel ecsetelte a „bolsevikokkal körülzárt” Csehszlovákia nehéz helyzetét, felvázolta a Magyarország elleni intervenció tervét és nem felejtkezett meg a csehszlovák annexiós kérelmek kihangsúlyozásáról sem. „Magyarországon a bolsevizmus megakadályozásának részünk-ről az az előfeltétele, hogy csatlakozhassunk a román hadsereghez”, márpedig, ahogy Beneš a továbbiakban kifejti, ez csupán Kárpátaljának Csehszlovákiához való csatolásával lehetséges. [10]

A csehszlovák burzsoá köztársaság vezető politikusai az intervenció hadjárat diplomáciai előkészítésével párhuzamosan katonai előkészületeket is foganatosítottak. A Csehszlovákia határát jelölő demarkációs vonal mentén hat hadosztályt vonultattak fel. A csehszlovák hadsereg francia vezetés alatt állt, és a nyugati ígéreték kilátásba helyezték erejének fokozását. A katonai előkészületeket Kárpát-Ukrajna megszállásának feladatával indokolták. Ennek a területnek Csehszlovákiához való csatolását ui. Párizsban már korábban elhatározták. E lépést az indokolta, hogy szovjet Ukrajna ebben az időben már szilárdan az orosz és az ukrán Vörös hadsereg kezében volt, e terület stratégiai jelentősége tehát megnövekedett. Az antant intervenciói tervei alapján Ukrajna megszállása sürgőssé vált azért, hogy a magyar vörös hadsereg ezen a területen ne csatlakozhassék az orosz vörös hadsereghez. A francia és olasz parancsnokság alatt álló és az intervencióra készségesnek ígérkező csehszlovák hadsereget az antant alkalmasnak látta arra, hogy ezt a veszélyesnek látszó lehetőséget így megakadályozza. kaptak a csehszlovák csapatok megbízatást Kárpát-Ukrajna megszállására, és a délszlovákiai vonal védelmére. E megoldással egyetértett az ukrán burzsoázia is. Tehát a csehszlovák burzsoá körök érdekeinek összefonódása az antant keleti törekvéseivel utat nyitott az intervenciónak a fiatal magyar tanácsköztársaság elfojtására.

A francia Hennocque tábornok vezette csehszlovák csapatok a román egységekkel együtt már május első hetében megszállták Kárpátalja területének nagy részét, május 8-án pedig Ungvártól megünnepelték Kárpát-Ukrajnának a Csehszlovák Köztársasághoz való „önkéntes csatlakozását”. [11]

1919. április 27-én a csehszlovák csapatok megindították támadásukat a demarkációs vonaltól délre fekvő színmagyar területek ellen is. A csehszlovák katonaság május 2-án mintegy 250 km szélességben és kb. 45 km mélységben túlhaladta a demarkációs vonalat. A csehszlovák hadsereg parancsnoksága a magyar vörös hadsereg gyengeségére és arra számított, hogy a magyar forradalmi kormányzótanácsnak elsősorban a román fronton lesz szüksége katonaságra, ezért ezt az akciót — Kárpátalja annexiójához hasonlóan — gyorsan és kockázat nélkül hajtják végre. Ahogy közismert, ez az elképzelésük nem vált valóra. A magyar vörös hadsereg május 13-án visszaverte a csehszlovák csapatok Salgótarján alatti támadását. Újabb támadások sem változtattak a csehszlovák sikertelenségen, így a csehszlovák csapatok 1919. május 23-án visszavonultak a demarkációs vonalig. Az intervenciói csapatok kudarca elsősorban a katonaság körében elterjedt forradalmi hangulannak és a proletár diktatúrával szimpatizáló magatartásnak köszönhető. Egyes alakulatok — ahogy a csehszlovák kormány részére leadott titkos katonai jelentések is bizonyítják — teljes egészében áálltak a magyar vörös hadsereg oldalára.

A katonai kaland azonban nemcsak ezzel a vereséggel végződött. A csehszlovák burzsoá hadsereg orvtámadása a magyar vörös hadsereg ellentámadását vonta maga után, aminek azután kellemetlen következményei lettek a csehszlovák burzsoázia

számára. Ezért a csehszlovák burzsoázia mindent elkövetett, hogy az ellenforradalmi háború következményeiért a felelősséget a Magyar Tanácsköztársaságra hárítsa. Ezért eltitkolta és később sem hozta nyilvánosságra a támadás előkészületeit és célját. Arról akarta meggyőzni a közvéleményt, hogy a támadást a területi igényekkel fellépő magyar bolsevisták indították meg és „a békeszerető csehszlovák burzsoázia csupán védekezett.” Mindezt persze kevés sikerrel tudták 1919-ben de később is az eseményeket ismerő tömeggel elhitetni.

A csehszlovák hadsereg provokatív támadása és veresége után a magyar vörös hadsereg stratégiai okokból kiindulva nem elégedhetett meg az intervenció csapatainak a demarkációs vonal mögé szorításával. Világos volt ugyanis, hogy a támadók nem nyugszanak bele a vereségbe. A magyar vörös hadseregnek ezért ki kellett használnia a kedvező helyzetet, meg kellett gátolnia, hogy a támadást még nagyobb erővel megismételhessék. Még fontosabb volt annak mérlegelése, hogy a demarkációs vonal átlépése, a szlovákiai hadjárat éket verhet a csehszlovák és román csapatok közé, a románok hátába kerülhetnek és visszavonulásra kényszeríthetik őket. Ez az akció tovább még fontosabb lehetőséget is tartogatott, mégpedig a magyar vörös hadseregnek az ukrán és orosz vörös hadsereggel való kapcsolatteremtését. — Mindezek megemlítése azért sem érdektelen, mivel a Tanácsköztársaság leverése után a hatalomra került burzsoázia annyi rágalom között legszívesebben azt hangoztatta, hogy a magyar vörös hadsereg szlovákiai hadjáratának elsősorban területi igény volt a rúgója. Ennek ellenkezőjét a későbbi események több esetben bebizonyították.

Miután a magyar vörös hadsereg átlépte a demarkációs vonalat, a katonaság előrenyomulását mindenütt támogatta a helyi proletariátus. 1919. jún. 24-ére a magyar vörös hadsereg már a következő útvonalon állt: Kurtakeszi (Krátke Kesy) — Udvard (Dvory nad Žitavou) — Léva (Levice) — Gyetve (Detva) — Tornalja

(— Bardejov (Bártfa), Homonna (Humene) — Királyhelmec (Kráľovský Chlmec). Ez a helyzet nem változott 1919. júl. 5-ig, vagyis a vörös hadsereg távozásáig. A magyar vörös hadsereg még az ellentámadás elején felszabadította Munkácsot, így elérte egyik fő stratégiai célját, elvágta a csehszlovák hadsereg fő erőit a román csapatoktól és közeledett a lengyel határhoz.

A vörös hadsereg által elfoglalt területek forradalmi átszervezésénél a cseh és szlovák szekciók tagjai vállalták a vezető szerepet. Mindenütt megszervezték a helyi direktóriumokat. Ezek a megyei, járási és falusi direktóriumok, mint a proletariátus ideiglenes forradalmi szervei, megtették a tanács hatalom biztosítására szükséges első lépéseket. Ezt a munkát olyan gyorsan és megfelelően végezték el, hogy a Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltása után, a Szlovák Forradalmi Kormányzótanácsnak rendelkezésére állott az államhatalom és igazgatás forradalmi helyi szerveinek csaknem egész hálózata. A szekció vezetői két szervezeti központot hoztak létre: egyet Losoncon (Lučenec) Jozef Sluka vezetésével, a másikat Kassán (Košice) Antonín Janoušek irányításával. A szekció elnökségének néhány tagját a magyar Forradalmi Kormányzótanács fontos tisztségekkel bízta meg (pl. Ján Hirošík, mint a Forradalmi Kormányzótanács biztosa érkezett Szlovákiába azzal a feladattal, hogy a felszabadított területen a polgári igazgatást irányítsa). Szlovákia polgári igazgatását tehát tulajdonképpen már a Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltása előtt legalábbis részben a cseh és szlovák proletariátus vette a kezébe.

Kassán, Kelet-Szlovákia legnagyobb városában összpontosult a vörös csapatok által felszabadított területek katonai és polgári igazgatása. A szekció kassai szervezete a Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltása politikai előkészítésének központja lett.

A kassai szervezet 1919. jún. 16-án ünnepi nagygyűlést rendezett Eperjesen (Prešov), amelyen kikiáltották a Szlovák Tanácsköztársaságot.

A Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltása a forradalmi fejlődés logikus következménye volt. A vörös hadsereg által megszállt területen ui. az államhatalom 1919. jún. 15-ig ténylegesen a helyi és járási tanácsok, illetve direktóriumok kezébe került. Az államigazgatás legfontosabb szervei már megvoltak, így a dolgozó nép államhatalmát feltétlenül ki kellett egészíteni az államhatalom központi szerveivel, a szocialista típusú állam kikiáltásával.

A tanácsköztársaság kikiáltása után a magyar tanácsköztársaság mintájára megtörtént a forradalmi közigazgatási szervek kiépítése. (Így létrejött a Forradalmi Végrehajtó Bizottság, a Forradalmi Kormányzótanács, továbbá a népbiztosi hivatalok, a forradalmi bíróságok, ügyészségek, vörös őrség, vörös hadsereg stb.)

A Szlovák Forradalmi Kormányzótanács elnöke a cseh Antonin Janoušek lett. Janoušek azonnal a Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltásának napján táviratot küldött a prágai kormánynak. Távirata tükrözte a szlovák proletár állam programját: egész Szlovákia felszabadítása, sőt Csehszlovákiának, mint a csehek és szlovákok közös államának forradalmi átalakítása. A távirat többek között ezeket tartalmazta: „A szlovák proletariátus a legszorosabb oszthatatlan állami kötelékben akar élni a cseh proletariátussal ... elválaszthatatlan szövetségben akar együtt dolgozni az egyetemes békéért és valamennyi nemzet proletariátusa uralmának megvalósításáért.” [13] Hasonló értelmű kijelentés hangzott el 1919. VII. 7-én a Magyar Forradalmi Kormányzótanács népbiztosa, Landler Jenő részéről a kassai népgyűlésen, amikor többek között kijelentette, hogy a szlovák proletariátus együtt harcolva a magyar vörös hadsereggel, néhány nap alatt megteremtheti Csehországban is a proletár diktatúrát. [14] A sikerbe vetett hitük, — ahogy ezt a történelem igazolta — túlságosan optimista, és a realitások mérlegelésénél hibás volt. Ha azonban figyelembe vesszük a burzsoázia állandóan visszatérő rágalmát, miszerint a Szlovák Tanácsköztársaság szeparatizmust és magyar iredenta célokat készített elő, akkor ilyen és ehhez hasonló megnyilatkozások egész sorának bemutatásával cáfolhatjuk a burzsoázia rágalmaival. Bebizonyíthatjuk, hogy a Szlovák Tanácsköztársaság megalakítását a proletariátus forradalmi felszabadításának útján csupán első lépésnek szánta.

Ennek a kérdésnek igazát a Magyar Tanácsköztársaság külpolitikai álláspontja és nemzetiségi politikája is igazolja. Három nappal a Szlovák Tanácsköztársaság kihirdetése után Kun Béla a tanácsok országos kongresszusán többek között ezeket mondotta: „Ezzel az országgal, ennek az országnak proletariátusával szemben megtettük már kötelességünket, a győztes imperialistákat megvertékké változtattuk. Most joggal elvárjuk a cseh szocialista pártoktól, a cseh proletariátustól, hogy megkezdjék munkájukat. Meg kell értetnünk ezeknek az államoknak proletárjaival, hogy mi nem akarunk semmiféle nemzeti elnyomást... Figyelmeztetnünk kell ezen országok proletárjait arra, hogy minden dolgozó örendelkezési jogát tiszteletben tartjuk, senkit sem akarunk erőszakkal magunkhoz fűzni ... megadjuk minden nemzet dolgozójának a lehetőséget, hogy képességeit önállóan, minden más nemzettől függetlenül kifejthesse. [15] Igaz, hogy a Magyar Tanácsköztársaság vezetői rövid tevékenységük idején még föderatív proletár köztársaság megteremtéséről álmodtak, azonban éppen a lenini alapokon nyugvó nemzetiségi politikájuk biztosítékul szolgált ahhoz a következtetésünkhöz, hogy a föderatív állam hangoztatása részükről csupán stratégiai megfontolásokból fakadt.

A Szlovák Tanácsköztársaság megalakulása után fogantatosított társadalom-átalakító intézkedések bemutatásánál ugyanarra a tényre kell rámutatnom, amit a közigazgatási kérdések esetében megjegyeztem. Ui. a szlovák proletár állam vezetői,

akik többségben a Budapesten megalakult csehszlovák szekciónak voltak tagjai, a magyar forradalmi intézkedések tapasztalatait felhasználva, Szlovákiában azonnal hasonló forradalmi intézkedések megvalósításához kezdtek. Így hozzáfogtak a legfontosabb vállalatok, pénzintézetek, közlekedési vállalatok államosításához. A vállalatok élére munkástanácsokat állítottak. Lépéseket tettek az új bérpolitika feltételeinek megteremtésére. Megkezdték tevékenységüket a betegsegélyező pénztárak. Elrendelték az iskolák államosítását. Valamennyi burzsoá lapot beszüntették. Tervezetet készítettek különböző kulturális intézmények felállításáról. A nagybirtokok kisajátításáról szóló hirdetményt jún. 23-án tették közzé. A földek kisajátítását a magyar proletariátushoz hasonlóan hibásan tervezték, így a hibás parasztpolitikára a szlovák parasztság a magyarországi parasztokhoz hasonlóan negatívan reagált.

A Szlovák Forradalmi Kormányzótanács egyik legsürgősebb feladata a szlovák vörös hadsereg megalakítása volt. A Tanácsköztársaság kikiáltása után rendes sorozást tartottak. A hadsereg magvát a volt hadifoglyok képezték. Ezek legtöbbször harcolt az orosz vörös hadseregben, tapasztalatot és öntudatot vitt az alakuló hazai vörös csapatok közé. A sorozás befejezése után általános mozgósítást rendeltek el, tekintettel arra, hogy az antant nyomása következtében a magyar vörös hadsereg visszavonulása esetén veszélybe kerül a Szlovák Tanácsköztársaság. A mozgósítás rövid ideje alatt bebizonyosodott a szlovák proletárdiktatúra nagy népszerűsége. A mozgósítási parancsot nagy készséggel fogadták az illetékes évfolyamok tagjai. Csak Eperjes környékén kb. 13 000 besorozott és önkéntes katona volt. A magyar vörös hadsereg nemzetközi brigádjaiban pedig kb. 50 000 csehszlovák katona harcolt. [16] Hogyan tükröződtek mindezek az események a csehszlovák kormány politikájában? Szigorított cenzúrát vezettek be. A katonaságot erősítették. A szlovák proletár állam elleni működésüket a kormány részvevői, a szociáldemokrata jobboldal vezetői hatásosan támogatták. Ezeknek az áruló munkás vezéreknek a kommunista ellenes és sovíniszta uszításaikkal sikerült a nemzeti illúziókkal még mindig elámított tömegeknek nagy részét passzivitásba terelniük. A vörös hadsereg által fel nem szabadított területek szlovák dolgozóinak megtevesztése azonban már kevésbé volt eredményes. A munkások sorozatos sztrájkokkal fejezték ki szolidaritásukat a Szlovák Tanácsköztársaság mellett.

A vörös hadsereg ellen küldött csehszlovák csapatok között csupán a legionáriusok voltak megbízhatóak. Ilyen körülmények között a csehszlovák kormány sürgetésére, de még inkább a nagy hatalmak saját jól megfontolt érdekében, 1919. június 23-án megszületett az antant ismert felhívása a magyar csapatoknak Szlovákiából való kivonulásával kapcsolatban. A magyar és csehszlovák küldötteknek jún. 29-i Pozsonyban lezajlott megegyezése értelmében a magyar vörös hadsereg egységei kivonultak Szlovákia területéről. A Szlovák Forradalmi Kormányzótanács a szlovák vörös hadsereg egységeinek élén abban a meggyőződésében hogy elkerülhetetlen, de hasznos taktikai visszavonulást hajt végre, számítva a forradalmi mozgalom további fellendülésének eshetőségére a magyar egységekkel együtt 1919. júl. 1-én átment a Magyar Tanácsköztársaság területére.

A szlovák munkásosztály vezetőinek legjobbjai ahogy ismeretes, hiába bízakodtak a megkezdett forradalmi átalakulás folytatásának lehetőségében. A tanácskormány működésének megszüntetése után a csehszlovák proletariátusnak több mint negyedszázad elteltéig kellett várnia, míg a hatalom újra a munkásosztály kezébe kerülhetett, mégis a szlovák Tanácsköztársaság rövid idejű működése nem volt hiábavaló. Eredményeiből és hibáiból sokat tanult a szlovák munkásmozgalomnak a két világháború között felnőtt új nemzedéke. A hatalomra került burzsoázia minden

rágalomhadjárata ellenére a szlovák proletárdiktatúra emléke tovább élt és új harcokra lelkesített.

JEGYZETEK

- [1] SIKLÓS ANDRÁS, Magyarország története (1917—1919). 1961.
- [2] VIETOR, M., Slovenská Sovietská Republika 1919. (Szlovák Tanácsköztársaság 1919) 39.
- [3] ŠROBÁR VI., Osvobodené Slovensko (Szlovákia felszabadítása) 359.
- [4] Vietor i. m. 17.
- [5] Ua. 97.
- [6] Červené noviny 1919. III. 2.
- [7] PÓR FRANTISEK, Zradná úloha pravicových vodcov Čehoslovenských socialistických demokratov (A csehszlovák szociáldemokrata jobboldal áruló politikája) SVPL, 1959.
- [8] Červené noviny (Vörös Újság) 19. sz.
- [9] VIETOR, Slovenská Sovietská republika SVPL Bratislava 144.
- [10] DR. KRÁL VÁCLAV, O pomere medzi Slovenskou republikou rád a Československou republikou (A Szlovák Tanácsköztársaság és a Csehszlovák Köztársaság közötti viszonyról) SVPL 1960. 76.
- [11] VIETOR MARTIN, A Szlovák Tanácsköztársaság Blava, 1960. 43.
- [12] Ua. 83.
- [13] Robotnícke Noviny 1919. VI. 26.
- [14] Kassai Vörös Újság 1919. VII. 8.
- [15] KUN BÉLA, A Magyar Tanácsköztársaságról Bp. 1958. (átvétel Pór F. D., Magyarországi sovjet. rep. a její ohlas na Slovensku) SNPL Praha 1959. 68.
- [16] PÓR i. m. 69.

УСТАНОВЛЕНИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СЛОВАЦКОЙ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Э. Кисслинг (Нитра)

В октябре 1918 года уже ранее созданный Чешский Национальный Комитет провозгласил независимое чехословацкое государство. 30 октября словаки примкнули к новой республике. Однако, их границы долгое время неопределены. Перестройку администрации из-за отсутствия нужного количества словацкой национальной интеллигенции могли решить только с очень большими трудностями. В переходное время административные дела взяли в свои руки национальные комитеты, организовавшиеся из рабочих. Советы рабочих организовали вооружённые гвардии и начали решение социальных вопросов. Для обуздания революционного настроения Национальный Совет назначил „временное словацкое правительство” из четырёх членов, из которых руководителем созданного регионального правительственного органа был назначен д-р Вавро Штробар. Его указания, опираясь на старую венгерскую служащую гвардию, были направлены на ликвидацию рабочих советов. Однако завоевание независимости страны не означало решение социальных вопросов. В феврале 1919 года по всей Словакии забастовки сигнализировали недовольство масс, что вызвало новые меры против рабочих со стороны правительства. На отстранение революционного настроения чехословацкая буржуазия пыталась раздуть национализм.

В ответ на весть о Венгерской Советской Республике, Штробар объявил чрезвычайное положение по всей Словакии и началось интерирование руководителей рабочих, в то же время мобилизовали два годовых контингента. Социалдемократическая партия тоже присоединилась к агитации против венгерского советского правительства, результатом которой было начало интервенции. В Будапеште одновременно с организацией Коммунистической Партии Венгрии создавалась и её словацкая секция. При поддержке Коммунистической Партии Венгрии издавались ежедневная и еженедельная газеты. Лозунг их программы: „на борьбу за словацкую и чешскую пролетарскую диктатуру”. Чешская буржуазная Республика, исходя из территориальных требований, начала организацию интервенции. Их военная подготовка была направлена на оккупацию Закарпатской Украины. Задачу разрыва связи между русским и венгерским пролетарским государством Чехословацкому государству поручила антанта. Венгерская Красная Армия, чтобы остановить наступление и помешать соединению чешских и румынских частей, при поддержке местного пролетариата перешла на территорию Слова-

кии. В городе Кошице концентрировалось военное и гражданское управление районов, освобождённых красными частями, организацию которого направляли члены чешской и словацкой секции. 16 июня 1919 года на митинге в Эперьеш была провозглашена Словацкая Советская Республика. Президентом Совета Словацкого Революционного Правительства стал Антонин Янушек. Подобно венгерскому примеру началось решение социальных проблем. Раздел больших владений и здесь не был проведён, как и в Венгрии. Помимо этого была важной задачей организация словацкой красной армии, успехи которой доказывают популярность словацкой пролетарской диктатуры. Политика чехословацкого правительства служила направлению большой части масс в пассивизм, словацкие рабочие чешских территорий выразили свою солидарность с Словацкой Советской Республикой рядом забастовок. Приказ антанты 23 июня 1919 года велел вывод венгерских войск из Словакии. Следуя за выводом Красной Армии, рассчитывая на дальнейшее расцветание революционного движения, Совет Словацкого Правительства во главе словацкой красной армии 1 июля 1919 года, перешёл на венгерскую территорию. Исторический пример словацкой пролетарской диктатуры, вопреки поражению, жил дальше и призывал к новой борьбе.

GRÜNDUNG UND TÄTIGKEIT DER SLOWAKISCHEN RÄTEREPUBLIK

von E. Kissling (Nitra)

Im Oktober 1918 proklamierte das schon früher gegründete Tschechische Nationalkomitee die Selbständigkeit des Tschechoslowakischen Staates. Am 30. Oktober schlossen sich die Slowaken an die neue Republik an, ihre Grenzen blieben jedoch lange ungeklärt. Die Reorganisation der öffentlichen Verwaltung konnte aber mangels einer erforderlichen Anzahl der slowakischen nationalen Intelligenz nur unter grossen Schwierigkeiten verwirklicht werden. In der Übergangslage übergab die Verwaltung der öffentlichen Angelegenheiten in die Hände der aus Kreisen der Werk-tätigen gebildeten Nationalkomitees. Die Arbeiterräte stellten bewaffnete Gardien auf und begannen mit der Lösung der sozialen Fragen. Um der revolutionären Stimmung Herr zu werden, ernannte das Nationalkomitee eine aus vier Gliedern bestehende interimistische slowakische Regierung; an die Spitze des daraus hervorgegangenen regionalen Regierungsorgans wurde Dr. Vavro Štróbár gestellt. Seine Verfügungen bezweckten, auf das alte ungarische Beamtentum gestützt, die Auflösung der Arbeiterräte. Die Selbständigkeit des Staates bedeutete aber nicht zugleich die Lösung der sozialen Fragen. In der Slowakei zeigten im Februar 1919 Streikbewegungen im ganzen Lande die Unzufriedenheit der Massen an, was aber weitere Arbeiterfeindliche Massnahmen der Regierung zur Folge hatte. Zur Abrüstung der revolutionären Stimmung versuchte sich die tschechoslowakische Bourgeoisie mit dem Anfachen des Nationalismus.

Auf die Nachricht der Proklamation der Ungarischen Räterepublik verhängte Štróbár in der ganzen Slowakei das Standrecht; es begann die Internierung der Arbeiterführer, zugleich wurden zwei Jahrgänge mobilisiert. Auch die Sozialdemokratische Partei schloss sich an die Agitation gegen die ungarisch Räteregierung an; die Folge war die Eröffnung des Interventionsfeldzuges. In Budapest kam gleichzeitig mit der Gründung der Kommunistischen Partei Ungarns auch dessen slowakische Sektion zustande, die mit Unterstützung der Partei eine Tageszeitung und ein Wochenblatt erscheinen liess. Der Wahlspruch ihres Programms war: „Auf zum Kampf für die slowakische und tschechische Diktatur des Proletariats!“ Durch territoriale Forderungen veranlasst begann die tschechische Bourgeoisrepublik mit dem Organisieren der Intervention. Das Ziel ihrer militärischen Vorbereitungen war die Besetzung der Karpathen—Ukraine. Um die Verbindung zwischen dem russischen und dem ungarischen Proletariat durchzubrechen, wurde die Tschechoslowakische Republik von der Entente mit dieser Aufgabe betraut. Am 27. April brachen die tschechoslowakischen Truppen auf ungarisches Gebiet ein. Um einen weiteren Angriff und die Vereinigung der tschechischen und rumänischen Truppen zu verhindern, zog die ungarische Rote Armee mit Unterstützung des lokalen Proletariats auf das Territorium der Slowakei. Die militärische und Zivilverwaltung der durch die roten Truppen befreiten Gebiete, deren Organisation unter der Leitung von Mitgliedern der tschechischen und slowakischen Sektion erfolgte, wurden in Košice konzentriert. Am 16. Juni 1919 proklamierte die Grossversammlung in Prešov die Slowakische Räterepublik. Präsident des Rates der Slowakischen Revolutionären Regierung wurde Antonín Janoušek. Dem ungarischen Vorbild folgend wurde mit der Lösung der sozialen Probleme begonnen. Die Aufteilung des Grossgrundbesitzes wurde aber, ebenso wie in Ungarn, auch hier nicht durchgeführt. Daneben war die Organisation der Slowakischen Roten Armee eine wichtige Aufgabe, deren Erfolg die grosse Popularität der slowakischen Diktatur des Proletariats bezeugte. Die Politik der tschechoslowakischen Regierung trachtete einen grossen Teil der Massen der Passivität zuzuführen. Die slowakischen Arbeiter der tschechischen Gebiete ihre Solidarität mit der Slowakischen Räterepublik in

ienere Reihe von Streiks. Der Aufruf der Entente vom 23. Juni 1919 verordnete, dass die ungarischen Truppen die Slowakei verlassen sollen. Dem Abzug der Roten Armee folgend und auf einen weiteren Aufschwung der revolutionären Bewegung rechnend ging der Rat der Slowakischen Revolutionären Regierung an der Spitze der slowakischen Roten Armee am 1. Juli 1919 auf ungarisches Gebiet über. Das historische Beispiel der slowakischen Diktatur der Proletarier lebte aber auch nach ihrem Sturze weiter und feuerte zu neuen Kämpfen an.

SZOVJET UKRAJNA DOLGOZÓINAK SZOLIDARITÁSA AZ 1919-ES MAGYAR FORRADALOMBAN

Írta: MISCSENKO SZ. (UZSHOROD)

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom óriási hatással volt a forradalmi munkásmozgalomra és elősegítette a világ dolgozó tömegeinek forradalmi kezdeményezését. Hatására 1919. március 21-én kikiáltották a Magyar Tanácsköztársaságot.

A Magyar Tanácsköztársaság, Lenin szerint Nagy Október gyermeke volt. A magyar munkások győzelmüket Lenin nevével kapcsolták össze és az oroszországi Nagy Októberi szocialista forradalom győzelmével. A „Vörös Újság” — a magyar kommunista párt szócsöve — 1919. március 23-án a következőket írta: „A magyar események Lenin, a nemzetközi munkásmozgalom dicső vezére, eszméinek új ragyogó győzelmét bizonyítják.” 1919-ben „az orosz forradalom a magyar dolgozó nép számára *például szolgált*, erkölcsi és eszmei támogatást kapott az orosz kommunistáktól.” [1]

A Magyar Tanácsköztársaság létrejötte az egész világ figyelmét magára vonta. A világ dolgozói örömmel fogadták a hírt a magyar tanács hatalom kikiáltásáról.

Nagy örömmel fogadták a magyar proletár forradalom hírét Szovjetországban, ahol ebben az időben ülésezett a bolsevik párt VIII. kongresszusa. A kongresszus megbízásából és nevében Lenin távirat útján fordult Tanács-Magyarország kormányához. „Az oroszországi kommunista párt VIII. kongresszusa, — hangzik a távirat, — forró üdvözlét küldi a Magyar Tanácsköztársaságnak. A kongresszus meg van győződve arról, hogy nincs messze az az idő, amikor az egész világon győz a kommunizmus. Az orosz munkásosztály minden erejével az önök segítségére siet. Az egész világ proletariátusa feszült figyelemmel követi az Önök további harcát és megakadályozza az imperialistákat abban, hogy kezet emeljenek az új Tanácsköztársaságra.” [2]

Oroszország és Ukrajna munkásosztálya a kommunista párttal az élén nagy politikai és erkölcsi támogatást nyújtott a Magyar Tanácsköztársaságnak. Ennek érdekében adott Lenin, a szovjet kormány elnöke a Vörös Hadsereg főparancsnokságának olyan utasítást, hogy létesítsen, amennyiben lehetséges vasúti összeköttetést Tanács-Magyarországgal. [3]

Ukrajna dolgozói, hogy kifejezzék szolidaritásukat azon eseményekkel kapcsolatosan, amelyek Magyarországon végbementek, a magyar tanács hatalom megalakulásának tiszteletére gyűléseket és tüntetéseket szerveztek, így üdvözölve a magyar munkásosztály nagy diadalát.

Amint tudomást szerzett a magyar proletár forradalom győzelméről a Helszoni kormányzósági végrehajtó bizottság, táviratot küldött Nyikolaev, Beriszláv, Voznyeszenszk, Ananyev, Alekszandria és Jeliszavetgrád, a járási tanácsoknak és forradalmi bizottságainak, amelyben bejelentették: „Március 28-án déli 12 órakor Helszón városában nagygyűlés lesz a magyar proletár forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának tiszteletére.” [4]

Az „Új Hajnal” c. újság 1919. április 1-én a helszoni nagygyűlésről a következőket írta: „Vasárnap a helszoni proletariátus és a Vörös Hadsereg hatalmas nagygyűlést rendezett a Magyar Tanácsköztársaság győzelmének tiszteletére. 12 órára a Szabadság teret már kezdte előzönlenni a különböző proletárszervezetek tömege zászlókkal és plakátokkal. Két órára a tér zsúfolásig megtelt a proletárok és polgárok tömegével.” [5]

A helszoni proletárok forradalmi gyűlésén 1919. júliusában megjelent a Magyar Tanácsköztársaság képviselője, aki a magyar munkások és parasztok nevében üdvözölte a helszoni proletariátust. Kifejezte abbeli meggyőződését, hogy az orosz proletariátus a magyar proletariátussal együtt fogja legyőzni az egész világon az ellenforradalmat, lehetőséget nyújtva ezzel más országok munkásainak és parasztjainak is arra, hogy létrehozzák országukban a proletariátus diktatúráját. A magyar képviselők ezen bejelentése a gyűlés résztvevőinek tapsviharát váltotta ki. [6]

Tanácsmagyarország dolgozóihoz forró üdvözléssel fordultak a donyeci szénmedence bányászai, továbbá a szurezki bolsevik párt járási konferenciája, a kievi kormányzáság Vaszilkovszki járás munkás- és parasztküldöttjeinek I. kongresszusa, az ukrán parasztok kongresszusa és sok más szervezet. [7]

Bahmut (Donbász) a magyar proletariátushoz intézett 1919. március 30-i kiáltványában a következőket olvashatjuk: Hatalmas lelkesedéssel üdvözöljük a magyar proletárforradalom harcosait és vezéreit. Esküszünk, hogy mi donyeci proletárok, áthatva a magyar proletariátus évszázados elnyomói felett aratott győzelmétől, harcolni fogunk addig, amíg le nem győzzük Gyenikin önkéntes hóhér hadseregének kopófalkáját és hóhérait.” [8]

A Melitopolszki járás szovjetjeinek forradalmi kongresszusa, amelyet a tanács-hatalom és a Vörös Hadsereg megerősítése érdekében hívtak össze, 1919. május 7-i határozatában leszögezi, hogy Magyarország Oroszország és Ukrajna példájára létrehozta a tanácsköztársaságot és a proletár világforradalom érdekében mindenütt meg kell erősíteni a szovjet hatalmat és a Vörös Hadsereget. [9]

A Kroleveczki kommunista pártszervezet folyó ügyekről tanácskozó gyűlése határozatában Oroszország és Ukrajna „Vörös proletariátusával” egy sorba állította a magyar „vörös proletariátust”, és megjegyzi, hogy „a kommunisták és a forradalom katonái, akik önként adják életüket a frontokon, hisznek abban, hogy egyetlen cepp vérük sem folyik hiába. És nincs messze a világ proletárjai egyesülésének napja.” [10]

A magyar tanácsköztársaság fennállása idején Szovjet-Ukrajna bolsevikjei elküldték képviselőjüket Budapestre. Amikor 1919. április 15-én felszólalt a budapesti városi központi tanács ülésén, a következőket mondta: „Kievben mi elsőként olvastuk az újságban a hírt arról, hogy a magyar proletariátus a hatalmat a kezébe vette, hogy megsemmisítse a burzsoázia hatalmát. Nagy örömmel üdvözlöm a magyar proletárforradalmat.” [11]

Amikor a nemzetközi reakció hadjáratot szervezett Tanács-Magyarország ellen, Szovjetoroszország és Szovjet-Ukrajna, internacionalista kötelességét teljesítve, minden lehetőt megtett azért, hogy segítse megállítani a román bojárok Tanács-Magyarország elleni agresszív tevékenységét.

A „Kommunista” újság az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottságának lapja, vezércikkében a következőket írta: „Az a feladatunk, hogy állandóan koordináljuk tevékenységünket más szovjet köztársaságok tevékenységével. A reakció meg akarja folytatni a magyar munkások és parasztok szabadságát. Fel testvéreink, a magyar munkások és parasztok megsegítésére!” [12]

Szovjet-Ukrajna munkásai, parasztjai és vörösgárdistái miközben kifejezték a Tanács-Magyarország dolgozóival való szolidaritásukat, kijelentették, hogy készek

segíteni a külföldi intervenció elleni harcban. A IV. kievi gyalogos tisztí iskola növendékei egy röggyűlésen bejelentették, hogy készek segíteni a testvéri Magyarországnak, és csapást mérnek a földesúri Románia, a lengyel és cseh mágnások azon mesterkedéseire, hogy elfojtsák a forradalmat. [13]

Annak szükségéről, hogy támogatást nyújtsanak az imperialista gyűrűben levő magyar köztársaságnak, 1919 májusában a Sodolszki kormányzóóság III. bolsevik konferencia, a Mogilevo-Podolszki járás I. parasztkongresszusa résztvevői is szölk. [14]

Tekintet nélkül arra, hogy Szovjet-Ukrajna katonai helyzete is nehéz volt, 1919 május elején a szovjet-ukrán csapatok arra készültek, hogy Besszarábián és Bukovinán keresztül felszabadító hadjáratot indítsanak a magyar tanácsköztársaság fegyveres megsegítése céljából. Szovjet-Ukrajna munkás-paraszt védelmi szovjetje a Vörös Hadsereg egységeinek adott parancsában beszél a bojári Románia elleni támadás megkezdéséről: „Magyarország kormánya számít az ukrán vörös hadsereg testvéri segítségére, melyet mi ünnepélyesen megígértünk a kommunista párt központi bizottsága május 4-i ülésén a munkás-paraszt Ukrajna nevében. Azzal, hogy megtámadjuk a földesúri Romániát, mi nemcsak az ukránokat és egyéb testvéreinket, Besszarábia és Bukovina munkásait és parasztjait szabadítjuk fel, hanem elhárítjuk azt a veszélyt, amely Ukrajnában a szovjet hatalmat fenyegeti ... Siessetek!” [15]

A szovjet csapatok sikeres mozdulatait Besszarábiában és a Bukovinán és Galicián keresztül vonuló hadjárat előkészítését megakadályozta Gyenyikin csapatainak aktivizálódása a Déli fronton. A fiatal szovjet állam ugyan összegyűjtötte erőit, de az ellenforradalom miatt a szovjet ukrán csapatoknak nem volt meg a lehetősége arra, hogy egyesüljenek a forradalmi Magyarország hadseregével.

Az a támogatás, amelyet a magyar proletariátus nyújtott az orosz és ukrán szovjet hatalomnak, és amelyet Oroszország és Ukrajna munkásosztálya nyújtott a magyar forradalomnak, kölcsönös segítség volt. Amennyiben Magyarországon a szovjet hatalom győzelme az imperializmus frontjának szétszakítása nélkül Oroszországban nem volt lehetséges, úgy a magyar munkásosztály dicsőséges harca a maga részéről reális támogatás volt a szovjet népnek, hiszen a magyar köztársaság elvonta azokat a fegyveres erőket, amelyeknek részt kellett volna venniök a szovjet ellenes intervencióban.

A fent felsorolt tények Oroszország, Ukrajna és Magyarország dolgozóinak proletár egységéről és internacionalista szolidaritásáról tesznek tanúbizonyságot. A proletár forradalom győzelme Magyarországon ugyanolyan közel áll Oroszország és Ukrajna munkásosztályához, mint Magyarország proletariátusához.

Szovjet-Ukrajna dolgozóinak felelete a magyarországi forradalomra ismételten megerősítette a proletár internacionalizmus marxi-lenini elveit és a különböző országok dolgozóinak nemzetközi szolidaritásának megerősítésére szolgált.

JEGYZETEK

[1] Попов, В. С., Из истории пролетарской революции 1919 года в Венгрии „40 лет Великой Октябрьской социалистической революции”. Сборник статей, М., стр. 435.

[2] Ленин, В. И., Соч. том 29, стр. 174.

[3] „Новые ленинские документы”, Литературная газета, 21 апреля 1957 года.

[4] Победа Советской власти на Херсонщине (Сборник документов и материалов), Херсон, 1957. стр. 161.

[5] Там же, стр. 161.

[6] Там же, стр. 197.

- [7] Нежинский, Л. Н., Отклики в Советской России на революцию 1919 г. в Венгрии, журн. „Вопросы истории“, 1969, № 2, стр. 103.
- [8] Там же, стр. 107.
- [9] За власть Советов (Сборник документов и воспоминаний о борьбе трудящихся за установление и упрочение Советской власти на территории Запорожской обл. в 1917—1920 гг.) Запорожье, 1957. стр. 83.
- [10] Трудящиеся Сумщины в борьбе за власть Советов (1917—1928 гг.) (Сборник документов и материалов), Сумы, 1957, стр. 143.
- [11] Журн. „Пролетарская революция“, 1927 № 4. стр. 156.
- [12] Усенко, В. В., Влияние Великой Октябрьской социалистической революции на развитие революционного движения в Закарпатье в 1917—1918 гг. К., 1955. стр. 183—184.
- [13] Там же, стр. 183—184.
- [14] Женинский, Л. Н., Упомянутая работа, стр. 184.
- [15] Усенко, В. В., Упомянутая работа, стр. 184.

СОЛИДАРНОСТЬ РАБОЧИХ СОВЕТСКОЙ УКРАИНЫ В ВЕНГЕРСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ 1919 ГОДА

С. Мищенко (Ужгород)

По примеру Великой Октябрьской Социалистической Революции возникла советская власть и в Венгрии, — 21-го марта 1919 года. В. И. Ленин, от имени заседающего в то время VIII. съезда РКП(б) в телеграмме приветствовал победу венгерского пролетариата и искал возможность поддержки братского венгерского народа. Поэтому он дал указание главнокомандующему Красной Армии о создании железнодорожной связи с венгерским советским правительством.

Рабочие Украины приветствовали победу венгерского пролетариата организацией митингов, демонстраций. На митинге херсонского пролетариата 1 июля они встретили представителя Венгерской Советской Республики 15 апреля представители большевиков Советской Украины в своих выступлениях в Будапеште с большой радостью поздравили молодое венгерское рабочее государство. Во время оборонительных боёв газета КПУ в передовой статье обратила внимание на помощь венгерских рабочих. Несмотря на трудное военное положение Советской Украины, украинские части готовились оказать военную помощь через Бессарабию и Буковину, но активизация частей Деникина этому помешала.

DIE SOLIDARITÄT DER WERKTÄTIGEN DER SOWJETUKRAINE IN DER UNGARISCHEN REVOLUTION VON 1919

von S. Mischtschenko (Uschgorod)

Nach dem Beispiel der Grossen Sozialistischen Oktoberrevolution kam die Rätemacht am 21. März 1919 auch in Ungarn zustande. Lenin begrüßte den Sieg des ungarischen Proletariats im Namen des zu dieser Zeit tagenden VIII. Kongresses der Bolschewistischen Partei telegrafisch und suchte die Möglichkeit, dem befreundeten ungarischen Volk zu helfen. Deshalb wies er das Obercommando der Roten Armee an, die Eisenbahnverbindung mit der Räteregierung aufzunehmen.

Die Werktätigen der Ukraine begrüßten den Sieg des ungarischen Proletariats mit Versammlungen und Demonstrationen. Die Grossversammlung der Proletarier von Cherson empfing die Vertreter der ungarischen Räterepublik. Am 15. April begrüßten Vertreter der Bolschewiken der Sowjet-Ukraine den jungen ungarischen Arbeiterstaat in einer Ansprache in Budapest mit hoher Freude. Während der Verteidigungskämpfe forderte das Organ der Ukrainischen Kommunistischen Partei in einem Leitartikel Hilfe für die ungarischen Arbeiter. Trotz der schwierigen militärischen Lage der Sowjet-Ukraine rüsteten sich die ukrainischen Truppen zur Waffenhilfe über Bessarabien und die Bukowina, durch die Aktivierung der Truppen Denikins wurden sie aber daran verhindert.

A HELYTÖRTÉNET MŰVELÉSÉNEK JELENTŐSÉGE ÉS FELADATAI

Írta: SZÁNTÓ IMRE

Az őszi rózsás forradalom, a pártalapítás és a Tanácsköztársaság kikiáltásának 50. évfordulójára nemcsak az országos történetírás készült fel az üggyhez méltóan. A nagy történelmi monográfiák, dokumentumgyűjtemények, a népszerű és irodalmi igényű leírások mellett ezen az évfordulón olyan széles körű helytörténeti kutatások folynak e korszak emlékeinek feltárására, mint soha korábban. Veterán munkásmozgalmi harcosok, tanárok, könyvtárosok, egyszerű pártmunkások, egyetemista, főiskolás és középiskolás diákok, kis úttörők járnak fáradhatatlanul egy-egy megtalált nyomon, hogy a lehető legtöbbet tudják meg városuk, falujuk, intézményük ötven év előtti hőseiről, eseményeiről. A mostanáig elért tudományos eredményeket jelentősen egészíti ki az ötvenéves évfordulóra feltárt sok helytörténeti dokumentum.

A közvélemény egyre nagyobb érdeklődést tanúsít nemcsak a történeti múlt iránt általában, hanem a szülőföld, a lakóhely, a munkaterület egykori élete iránt is. Egyre szélesebb tömegek kíváncsiak arra, hogy egy-egy városban, faluban hogyan éltek elődeink, s miképpen zajlott le az a folyamat, amely végül is elvezetett a felszabaduláshoz. A hazai föld titkait kutatók jobban megértik mai törekvéseinket is. Saját kutatásaikból rájönnek arra, hogy mai építőmunkánkkal azokat az eszményeket valósítjuk meg, amelyeket egy ezredév történelme készített elő, és érlelt megvalósítható tervvé. A helytörténeti kutatásoknak kétségkívül annak felismeréséhez kell elvezetniük bennünket, hogy egyéni életviszonyainkat a múlt harcai és szorgos alkotómunkája határozza meg, másrészt, hogy lakóhelyünk arculata a jövőben a mi törekvéseinktől és erőfeszítéseinktől függ.

A helytörténeti munkák a helyi társadalmi közösségek monográfiái, amelyeknek középpontjában mindenekelőtt a néptömegek szerepének ábrázolása, a munkásosztály és a parasztság forradalmi osztályharcához, munkájához, mindennapi életéhez kapcsolódó hagyományok állanak. A helytörténeti kutatások nagyon jelentős vonása tehát, hogy fel akarja tární az emberek aktív tevékenységét, építőmunkáját, harcát a gazdasági, a társadalmi és a kulturális továbbhaladásért. A helytörténet tematikailag rendkívül kitágult, feladata megsokszorozódott. E kategóriába nemcsak egy-egy település (város, falu) történelmi monográfiája tartozik. Önkéntelenül is ide értjük például egy-egy üzem, iparág, intézmény, szervezet történetét is. De ide tartozónak érezzük a nagyobb földrajzi-igazgatási egységek, kisebb-nagyobb tájak, több községből összetevődő körzetek, történelmi birtok-komplexumok, járások, megyék történetét is.

Semmiképp nem helyes úgy gondolkodni a „helytörténet”-ről, mint a történettudomány valamiféle különleges ágazatáról, afféle másodlagos, harmadlagos jelentőségű „melléktudomány”-ról, amely — a helyi vidéki kutatók számára engedélyeztetve és ajánlatva — afféle nevetlen, serdületlen „mostohagyerekként” létezhet (ha akar) az igazi, a „nagy”, az országos problémákkal foglalkozó történettudomány

árnyékában. Azt hiszem, helyesebb, ha úgy fogjuk fel a kérdést, hogy a helytörténeti munka a történettudomány specializálódásának, a részletekben való elmélyedésének egyik — és pedig igen fontos, elengedhetetlen — útja. Ugyanazokkal a problémákkal foglalkozik és — alapjában — ugyanazzal a módszerrel dolgozik, mint az „országos” történelem. A különbség csak annyi, hogy a „helytörténész” ezeket a problémákat egy-egy kiválasztott, földrajzilag-igazgatásilag körülhatárolt területen vizsgálja.

Széles körben megérett a felismerés, hogy történettudományunk elérkezett arra a pontra, amikor a magyar történelem részletfolyamataiba való elmélyedés a tudomány továbbfejlődésének elemi feltételévé vált. Elmélyedni a részletekbe persze nemcsak „helytörténeti módszerrel” lehet; legalább ugyanekkora jelentősége és jogosultsága van annak, hogy egyes kutatók egy-egy korszakra vagy jelenségcsoportra összpontosítsák figyelmüket. Azt azonban még ma is, s bizonyára még jó ideig hangsúlyozni kell, hogy a „helytörténet”, azaz a magyar gazdasági, társadalmi, politikai és művelődési viszonyoknak, a termelési, az osztályviszonyok és a felépítmény fejlődésének országreszenként, kisebb-nagyobb területi egységeként, sőt településenként való történeti vizsgálata, tehát a területi specializálódás legalább olyan fontos és sürgős, mint a korszakok és jelenségcsoportok szerinti specializálódás. A helytörténet előnye az országos történettel szemben főképpen abban jelölhető meg, hogy a helytörténet egy kis terület anyagából könnyebben és sokoldalúbban, színesebben rekonstruálhatja az élet egészét.

A történettudomány minden ágában (gazdaság-, társadalom-, kultúrtörténet stb.) jelentős számban vannak olyan feladatok, amelyek a helyi tényanyag ismerete nélkül nem oldhatók meg. A helytörténet az országos történet megírásához nélkülözhetetlen, ha fel akarjuk számolni annak illusztratív jellegét. Csak akkor állapíthatjuk meg a tényleges helyzetet, ha a táji fejlődés különböző vonásait összehasonlítjuk és egybevetjük. Eddig jóformán csak a történeti felszínt ismertük (pl. a nagybirtok termelését, vagy hogy miként reagált a nagy szellemi áramlatokra az ország elitrétege). De nem ismertük kellőképpen a jobbágyság termelését, vagy hogy miként hatottak a mélyben az egyes eszmei áramlatok. A magyar történetírás most már elérkezett oda, hogy a felszíni jelenségek mellett a mélybe vesse tekintetét. Csak akkor tudjuk a magyar fejlődés egészét megrajzolni, ha az élet minden vonatkozásában feltárjuk az adatokat. Elsősorban a helytörténeti kutatások világíthatják meg a kisemberek életét. Ha ebből a szempontból vizsgáljuk az elmúlt időszak helytörténetírását, számos értékes munkát említhetnénk. Ámde helytörténetírásunk általában még mindig politikai történeti beállítottságú, a gazdasági, társadalmi vonatkozásokat nem a saját területéről veszi, hanem az országos történetírás eredményeit bontja le az egyes városok, falvak horizontjára. Pedig éppen a fordított módszer a helyes: vagyis a helyi adatok alapján kell megrajzolni az országos fejlődést.

Mit vár az országos történetírás a helytörténetírástól? A továbbiakban néhány olyan konkrét kérdést szeretnék felvetni, — a teljesség igénye nélkül —, amelynek megvilágításában történetírásunk adós, s amelyet a helytörténetírásnak kell megoldania.

Ilyen mindenekelőtt a földrajzi környezet alakulása, a vad tájnak kultúrtájjá változtatása; a folyók megszabólagása, a mocsarak lecsapolása, az erdőknek művelés alá irtása stb. De akkor is hiányosnak tűnnek múltunk alapjai, amikor a társadalom biológiai életéről, demográfiai viszonyairól van szó. A Mátyás-kori 4 milliós és a II. József-kori 8 milliós népességszámok közti viszonylagos lélekszám-alakulás megismeréséhez alapul vett 1715—20-as adatok értékelése körül ma is folyik a vita. A török-kori pusztulás méreteiről sok regionális adat országos egyeztetése mellett hiányoznak az időmetszetenkénti népsűrűségi kimutatások. Megbízható demográfiai összkép és fejlődésvonal nélkül olyan alapvető kérdésekre sem tudunk válaszolni,

mint pl. a termelőerők fejlettségéhez viszonyított munkaerőbőség vagy munkaerőhiány. A demográfiához kapcsolódik a néptáplálkozás és népegészségügy problematikája is.

Alig tudunk valamit arról, hogyan gazdálkodott a falvak népessége. Mik voltak egyes tájakon a fő termékek, milyenek voltak a termésátlagok, mit termeltek piacra? Milyen volt a kisparaszti állattartás? Milyen technikával dolgoztak a falusi iparosok? Ugyanígy további vizsgálódást igényelnek a társadalom felépítésének és életének olyan kérdései, mint a munkamegosztás, a munkaszervezet, a differenciálódás, a falusi, városi önkormányzat, közigazgatás, a közösségi és egyéni élet jellegzetességei stb. Ismeretes, hogy a falusi lakosság világszemlélete a múltban évszázadokra visszamaradt. Mégis kevés kutató vizsgálta, hogy a falusi népoktatás mennyire befolyásolta a parasztnak gondolkodását. Vagy hogy az egyház mennyiben hatott a szószékről a falusi lakosság gondolkodására és erkölcsére. Mindezekre vonatkozóan rendkívül gazdag és sokoldalú anyagot tartalmaznak az egyházlátogatási jegyzőkönyvek (canonica visitatio). Annak a megvizsgálása is igen nagy haszonnal járna, hogy a nagy szellemi áramlatok hogyan és milyen közegeken át jutottak el a faluba. Hogyan gondolkodtak a parasztnak saját koruk nagy kérdéseiről? Mi volt a fogalmuk hazáról; nemzetről?

A magyar történetírás legsúlyosabb adósságai közé tartozik a város- és ipártörténet. A mostanában megjelent városmonográfiák többsége — tisztelet a kivételnek — túlságosan szűk szempontokat szolgál, s csak kivételesen akad közöttük olyan, amely a városjelenségekhez átfogó szemlélettel közeledik, és nem csupán művészettörténeti vagy idegenforgalmi érdekességet lát benne, hanem igyekszik megvilágítani a sokrétű városélet egyéb oldalait is. A város múltja épp úgy alkotó része életének, épp úgy tényezője fejlődésének, mint épületei vagy intézményei. A városkultúra munkája sokféle kutatást kíván meg, amit egyetlen szakember nem tud ellátni. Csak a különböző területeken működő szakemberek feladatvállalása és teljesített munkája hozhatja felszínre azt a tudományos anyagot, amely a város teljes megismeréséhez és egy sokszínű, de mégis egységes kép kialakulásához szükséges. Történészek és technikusok, geográfusok és etnográfusok mellett szerep vár mindazokra, akik akár a szociográfia, akár a művészettörténet, az irodalomtörténet, a néprajz vagy a tudomány más területein hajlamosak valamilyen feladat vállalására. Nem hiányozhatnak azok sem, akik a gazdasági vagy egészségügyi viszonyok kutatásában, a statisztikában vagy a városépítészeten, a közművek vagy a közüzemek kérdéseiben rendelkeznek szaktudással. A városkultúra egészét minden érdekli, ami a város életét érintette és érinti.

A helytörténeti kutatók megtisztelő feladata a pártveteránok és öreg munkások szóbeli közléseinek feljegyzése. A pártveteránok, öreg munkások, parasztnak visszaemlékezéseinek igen nagy politikai, tudományos és nevelő értéke van. Harcaiknak, győzelmeiknek és vereségeiknek, gazdag tapasztalataiknak ismerete és tanulása nem kis mértékben segíthet bennünk a szocializmus felépítéséért folytatott munkában. Éppen ezért a helytörténeti kutatás sem nélkülözheti ezt az elsőrangú, szinte kimeríthetetlen forrásanyagot. Ha ugyanis elmulasztjuk, hogy harcaikat és eredményeiket most rögzítsük, sok minden veszendőbe megy, ami később pótolhatatlan veszteségnek számít.

Felszabadulásunk óta folyik hazánkban a munkásmozgalmi történeti visszaemlékezések gyűjtése, de központi irányítás hiányában nem kielégítő eredménnyel. 1963-ban kezdte meg működését az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő Párttörténeti Intézetben a visszaemlékezéseket gyűjtő csoport, mely hivatott a párt történetére vonatkozó visszaemlékezések központi kezelésére, őrzésére. Számos más

intézmény is gyűjt és gyűjtött visszaemlékezéseket, de szétszórt voltuk miatt nem segíthették országos méretekben a kutató munkát. Múzeumaink és a hozzájuk csatlakozó társadalmi gyűjtőcsoportok számára irányelvként kell megállapítanunk, hogy munkájuk és az országos méretű kutatómunka sikere érdekében ezirányú tevékenységüket összhangba kell hoznunk a Párttörténeti Intézet visszaemlékezést gyűjtő csoportjával.

A magyar munkásmozgalom átfogó történetét feldolgozni a vidék története nélkül, a budapesti munkásmozgalom vidéki hatásának megmutatása nélkül nem lehetséges. Csak a helytörténet, a helyi párttörténet részletes és alapos feltárása szolgáltathat megfelelő alapot és anyagot a MDP, ill. MSzMP történetének az eddigénél sokkal szélesebb méretekben való feldolgozásához.

A helyi munkásmozgalom történetének feldolgozásánál nem mellőzhető a munkásosztály kialakulásának, létrejöttének kérdése. Kísérjük nyomon, hogy a kapitalizmus fejlődése idején miként tódultak az iparba faluról és városról egyaránt, hogyan özlönlöttek a paraszti tömegek az ipari proletariátus soraiba. Foglalkoznunk kell a munkásság helyzetének feltárásával, munkaviszonyaival (munkabér, munkaidő stb.), szociális és kulturális helyzetével. A munkásosztály helyzetével kapcsolatban még igen sok „fehér folt” vár felkutatásra. Alig tudunk valamit a bérezésről, márpedig éppen a helytörténeti kutatások eredményei alapján lehetne valamirevaló bérstatisztikát összeállítani. Nem tudunk választ adni olyan kérdésekre sem, hogy milyen munkaidővel dolgozott a magyar ipari munkásság 1867-től kezdve, vagy hogy mekkora volt a gyermekmunkások száma a magyar gyáriparban a kapitalizmus kialakulásától kezdve.

Nyomon kell kísérni a szocialista, illetőleg marxista tanítások elterjedését egy városban vagy községben. Ezzel párhuzamosan természetesen azokkal a személyekkel is foglalkoznunk kell, akik a szocializmus első agitátorai, a helyi munkásmozgalom első szervezői voltak. A bérharcok, sztrájkok vizsgálatánál helyes a munkásság helyzetéből kiindulni, majd kimutatni a sztrájk okát, jellegét (gazdasági vagy politikai követelésekért folyt-e). Meg kell határozni a sztrájk által elért eredményeket, illetőleg kudarc esetén ennek okait. A munkásság gazdasági küzdelme mellett nem hanyagolható el a politikai mozgalom sem (hatóság elleni megmozdulások, a népiellenes törvényekkel szemben megnyilvánuló ellenállás, választójogi tüntetések stb.). Nem érdektelen a mozgalomban résztvevő munkásság szakmai, egyes helyeken nemzetiségi összetételének vizsgálata sem. A kutató feladata a helyi munkásmozgalom és az országos munkásmozgalom közötti kapcsolat megmutatása is, a szociáldemokrácia és a kommunista párt helyi tevékenységének feltárása.

A parasztság forradalmi harcának, a földmunkás mozgalomnak megírásánál sok esetben ki lehet mutatni, hogy ezek a mozgalmak a munkásmozgalom szerves részei voltak. A munkás-paraszt szövetség haladó hagyományainak ápolása sürgetően írja elő annak megvizsgálását, milyen szervezeti és ideológiai hatása volt a munkásmozgalomnak a parasztságra. Fontos és megítéltető feladat a XIX. század végi és a XX. század eleji paraszt mozgalmak feldolgozása (Szántó-Kovács-tól a Várkonyi-féle mozgalmakon keresztül az ellenforradalmi korszak alatti parasztmozgalmakig). Különösen nagy gondot kell fordítanunk a falu, város történetére a Tanácsköztársaság idején. A Tanácsköztársaság történetével kapcsolatos helytörténeti kutatások elsőrendű feladatai közé tartozik, hogy gondosan feltárjuk, hol és milyen körülmények között alakultak meg a KMP szervezetei, milyen agitációs tevékenységet fejtett ki a KMP vidéken, továbbá a kommunista agitáció és az orosz példa hatására milyen balratolódás következett be a szociáldemokrácia munkásságon belül.

A Tanácsköztársaság időszakában tanulmányozni kell az egyesült párt tevé-

kénységét, a munkástanács és a helyi pártszervezet közti kapcsolatot. Főleg a helyi pártsajtó feldolgozása révén megtudhatjuk, milyen ideológiai, eszmei hatások érvényesültek a pártszervezetek, illetve a helyi hatalmi szervek munkájában. A Tanácsköztársaság kikiáltása után a hatalmat közép-, és alsófokon a munkás-, katonai és földműves szegények helyi tanácsai gyakorolták; az eddig rendelkezésre álló adatok csak kevés helyen részletezik az osztályösszetétel szempontjából az áprilisi választások során létrejött fiatal tanácsokat.

Falun a fő problémát a földkérdés jelentette. A várt földosztás elmaradt, gazdasági okokból állami, mezőgazdasági nagyüzemi termelésre helyezett súlyt a tanácskormány. A mezőgazdasággal kapcsolatban felmerül a szocializált üzemek vezetésének és ellenőrzésének kérdése. A falusi gazdaságpolitikával kapcsolatban rendkívül fontos feladat, hogy helyi viszonylatban megvizsgáljuk, osztottak-e szét földet a nincstelenek között. A földkérdéssel függ össze a házhely-akció: minden megyében megindult a szervezőmunka egy tömegméretű házhely-akció lebonyolítására. Ezenkívül arra is figyelmet kell fordítanunk, hogy milyen volt falunkban, városunkban a Tanácsköztársaság szociális és kulturális politikája.

Mindezek alapján rendkívül fontosnak tartjuk a helyi történelem, és ezen belül a helyi párttörténet megírását. A két fő szempont ezen a téren: egyrészt kutatni és feltárni a munkás-paraszt szövetség objektív alapját, a közös történelmi érdekeket és a közös történelmi célkitűzéseket; az elnyomás időszakában a kizsákmányoló osztályok ellen és a felszabadulásért folytatott közös harcot. A szocializmus építésének időszakában pedig azt, hogy a legutóbbi két és fél évtized folyamán miként valósult meg a munkásosztály vezetésével társadalmunk két alapvető, nemzetszervező, dolgozó osztályának, a munkásosztálynak és a parasztságnak tartós, szilárd szövetsége. Meg kell mutatni a kommunista párt vezető, szervező, irányító szerepét a munkás-paraszt szövetség létrehozása és megerősítése során, tehát azt a szubjektív tényezőt, amely döntő szerepet játszott és játszik a munkás-paraszt szövetség kialakításában és megszilárdításában.

Az üzemek kialakulása, fejlődése gyökeres fordulatot teremtett az ország gazdasági szerkezetében. Az immár évszázados történetűvé terebélyesedett gyárparban nemzeti történelmünk meghatározó tényezőjét látjuk. Az üzemek élén erősödött meg a burzsoázia, de az üzemek története egyben a munkásosztály harcainak a története is. Nem véletlen, hogy az üzemtörténet iránti érdeklődés világszerte igen nagyfokú. Az üzemtörténet ma már világszerte élő, fontos ága a történettudománynak. Az üzemtörténet olyan komplex műfajt jelent, melyben egységben szerepel a technika- és gazdaságtörténet, a munkásmozgalomtörténet és a társadalomtörténeti elemzés. S éppen ennek az összetett műfajnak a különleges bonyolultsága teszi indokolttá, hogy ne csak egyesek, hanem valóságos alkotói kollektívák — történészek és szociológusok, műszakiak, közgazdászok és munkások — vegyenek részt a gyárak történetének feltárásában. A Magyar Történelmi Társulat azért hívta életre üzemtörténeti szekcióját, hogy ezt a kezdeményezést felkarolja, segítse és összefogja az üzemtörténettel foglalkozókat.

Egy-egy üzem története, akár részekre bontjuk, akár egymással összefüggő tézisekben, szintetikus módon kezeljük, mindenképpen teljes, dialektikus feltárást kíván. Az üzemek életét tanulmányozóknak nemcsak a múlt aktáival kell bajlódniuk, hanem foglalkozniuk kell magával az élő anyaggal, az élő, cselekvő személyekkel is. Mindezekhez az szükséges, hogy a kutatók rendelkezzenek azzal a szakmai tudással, amelynek birtokában otthonosan fordulhatnak az üzemek külső és belső élete felé, s magukhoz az üzemeket vezető szakemberekhez, az üzemekben dolgozó, a szakmai képzettség különböző színvonalán álló dolgozókhoz, technikusokhoz. Így lesz a tör-

ténetíró nemcsak a múlt rekonstruálásának mestere, hanem a holnap történetének, termelésének, alakulásának tervezője is. Kritikusa a régmúltnak, bírálója a közelmúltnak, figyelője a jelennek és jószándékú tanácsadója a jövő, a holnap terveinek.

Az üzemtörténeti munkáknak abból a szempontból is nagy jelentősége van, hogy — tapasztalat szerint — az üzemtörténetek a legalkalmasabb eszközök az üzem, gyár, telep munkásságának megmozgatására, a munkásmozgalom története iránt való érdeklődésük felkeltésére. Az üzemek múltjának feltárása, az egymást váltó munkásgenerációk életének, a gyár fejlődésének, termelési és műszaki színvonalának bemutatása közvetlen szerepet tölt be az üzemi kollektíva kovácsolásában, az üzemi büszkeség és öntudat kialakításában és fejlesztésében. A visszapillantás a munkában, az alkotásban gazdag évtizedekre erőt, önbizalmat ad, mert az emberi erőfeszítés értelme, eredménye testesül meg a több évtizedes változásokban.

Összegezve: a helytörténet nem leszűkíti, hanem kiszélesíti a történeti kutatást, megsokszorozza, gazdagítja a történelmi ismereteket, szilárd alapot biztosít a dolgozó tömegek történelmi műveltségének, materialista történet szemléletének és hazaszereztetésének kialakításához. Ezért a helytörténetnek megvan a maga sajátos tudományos, nevelési, képzési értéke: a magyar nép történetét közvetlenül, élményszerűen szíjlatja meg és az országos történet összefolyamatát helyileg szinte kitapinthatóvá és érzékelhetővé tudja tenni. Helytörténet és országos történet szerves egységet alkotnak. A helytörténet adja az alapot az országos történet által vizsgált kérdések tanulmányozásához, a helyi vizsgálatok eredményeit pedig az országos történet foglalja egységbe. A helytörténeti kutatások egyik legfontosabb feladatának azt tekintjük, hogy a maga eredményeivel is ellenőrizze és megerősítse, vagy szükség esetén módosítsa az országos történeti folyamat, a nemzeti történet általános képét.

A helytörténetírás fontos szerepet tölthet be a gyakorlati vonatkozású helyi ismeretek feltárásában is. A napirenden levő településtervezés, a község- és városfejlesztési tervek megalapozott kidolgozása nem nélkülözheti az illető település múltjának reális ismeretét. A helytörténetírás által feltárt gazdaság-, társadalom- és kultúrtörténeti ismeretek reálisabb és árnyaltabb párt, tanácsi és termelőszövetkezeti munka végzését teszik lehetővé.

A helytörténeti érdeklődés felkeltése és fejlesztése, a helytörténeti kutatások eredményeinek felhasználása gazdagítja az iskolai történelemoktatást, s ennek jelentősége felmérhetetlen a tanulók hazaszereztetésének, erkölcsi tulajdonságainak alakítása, fejlesztése terén. A helytörténeti kutatások eredményeit azonban nemcsak az iskolai órákon használhatjuk fel az oktató-nevelő munkában, hanem a tanítási órán kívül a szakköri foglalkozásokon és a felnőttek nevelésében, a népművelésben is. A hazát sokoldalúan megismerő és sok emberrel megismertető tevékenységet igyekeznek tervszerűvé tenni a honismereti mozgalom, amely a Hazafias Népfront égisze alatt hazánkban az utóbbi időben jelentősen megerősödött.

A Magyar Történelmi Társulat maga is előtérbe helyezte a helytörténeti munka támogatását és módszertani tisztázását nemcsak országos szinten, hanem vidéki csoportjaiban is. 1967-ben megalakult az Országos Helytörténeti Bizottság, amely azt a célt tűzte maga elé, hogy minél szabadabbá tegye a komplex helytörténeti munka erőit, egyben kialakítsa a megfelelő irányítás formáit, támogassa a helytörténeti munkák minél gazdagabb változatosságú kiadását. A Csongrád megyei Helytörténeti Bizottság azoknak az intézményeknek, állami és társadalmi szervezeteknek és kutatóknak együttműködését igyekszik megteremteni és biztosítani a megye területén, amelyek, illetőleg akik szívükön viselik a helytörténeti kutatás, feldolgozás, tudományos publikációs tevékenység és ismeretterjesztés ügyét. A Bizottság célul tűzte ki, hogy továbbképző és referáló ankétjaival segítséget nyújt a helytörténészek

тörténettudományi műveltségének emeléséhez és a helytörténeti kutatás módszereinek további tisztázásához. A Bizottság feladatának tekinti a megyében folyó helytörténeti kutatások szakmai és módszertani segítése mellett a helyi jellegű kutatások és adatfeltárások számbavételét és a helytörténeti kutatások legértékesebb termékeinek megfelelő szakmai-lektorálás mellett történő publikáltatását.

Ily módon a helytörténeti kutatás a publikációkon, a sajtón, a népszerűsítő tudományos előadásokon keresztül és az oktató, nevelő-népművelő munkában való felhasználása útján széles tömegek történeti érdeklődését kelti fel és erősíti meg. Az előttünk járó nemzedékek alkotó tevékenységét úgy mutatja meg, hogy annak elemzése közben megvilágosítja a jelenleg élő nemzedék munkáját. Ezzel válik a helytörténet olyan eszközzé, amelynek segítségével az ifjúságot és a felnőtteket is megtanítjuk nyitott szemmel járni saját házuk táján. S ezt az elődeinktől kapott értékes örökséget nekünk kell most még szebbé és még értékesebbé tenni, a szűkebb „patriában” — a szülőföldön — éppúgy, mint a Magyar Népköztársaság egész területén.

ЗНАЧЕНИЕ И ЗАДАЧИ КРАЕВЕДЧЕСКОЙ ИСТОРИИ

И. Санто

Работы по краеведческой истории — это монографии общественных общин местности, в центре которых стоят прежде всего изображение роли народных масс, традиции, связанные с бытом и трудом, с революционной классовой борьбой рабочего класса и крестьянства. В широком кругу созрело признание, что наша историческая наука пришла на ту точку, когда углубление в частные процессы венгерской истории стало элементарным условием дальнейшего развития науки. Углубляться в частности, конечно, можно не только с методом „краеведческой истории”; такое же большое значение имеет то, чтобы отдельные исследователи сосредоточили своё внимание на отдельных эпохах или группах явлений. Но нужно подчёркивать и сегодня и впредь ещё долго, что историческое исследование „краеведческой истории” т. е. венгерских экономических, общественных, политических и культурных условий, производственных и классовых отношений и развития надстройки по частям страны, по маленьким и большим территориальным единицам, даже по посёлкам, следовательно, специализирование по территориям так же важно и неотложно, как по эпохам и группам явлений.

Во всех отраслях исторической науки в значительном количестве есть такие задачи, которые без знания местных данных решить нельзя. До сих пор мы знали только поверхность истории; венгерская историография пришла к тому, чтобы за поверхностью явлений могла вникать в глубь. Мы можем описывать венгерское развитие в целом только тогда, если мы вскроем данные во всех отношениях жизни. Наша историография вообще всё ещё направлена в сторону политики; экономические, общественные отношения не во всех случаях ставят на передний план.

Чего ждёт историография страны от краеведческой истории? В дальнейшем работа поставит несколько таких вопросов — без потребности полностью, — на которых ответом ещё наша историография в долгу, и который должна дать краеведческая история.

К самым тяжёлым долгам венгерской историографии относится история городов и промышленности. Почётная обязанность исследователей краеведческой истории — записывать устные сообщения ветеранов партии и старых рабочих. Обращаться к истории венгерского рабочего движения без истории провинции, без показа влияния будапештского рабочего движения на провинцию невозможно. Только подробное раскрытие местной истории, местной истории партии даст подходящую основу и материал более широкой обработки истории Партии Венгерских Трудящихся (MDP) и Венгерской Рабочей Партии (MSZMP).

Не случайно, что интерес к истории заводов очень силен по всему миру. История заводов означает такой комплексный жанр, в котором вместе выступают история и техника экономики, история рабочего движения и общественно-исторический анализ. Следовательно, краеведческая история не суживает, а расширяет исследование истории, умножает, обогащает значение истории, обеспечивает твёрдую основу для формирования исторической грамотности и патриотизма рабочих масс.

BEDEUTUNG UND AUFGABEN DER PFLEGE DER LOKALGESCHICHTE

von I. Szántó

Lokalgeschichtliche Arbeiten sind Monographien über lokale Gemeinschaften der Gesellschaft, in deren Mittelpunkt vor allem die Darstellung der Rolle der Volksmassen die an den revolutionären Klassenkampf, die Arbeit und das tägliche Leben der Arbeiterklasse und des Bauerntums geknüpften Überlieferungen stehen. In breiten Kreisen ist die Erkenntnis herangereift, dass unsere Geschichtswissenschaft zu einem Punkte gelangt ist, wo die Vertiefung in die Teilprozesse der ungarischen Geschichte eine elementare Voraussetzung für die Weiterentwicklung der Wissenschaft wurde. Sich in die Einzelheiten zu vertiefen ist natürlich nicht nur mit lokalgeschichtlichen Methoden möglich: es ist von mindestens gleicher Bedeutung und Berechtigung, dass einzelne Forscher ihre Aufmerksamkeit auf einen gewissen Zeitabschnitt oder eine Erscheinungsgruppe konzentrieren. Es ist aber auch heute, und sicherlich noch eine geraume Zeit zu betonen, dass die geschichtliche Untersuchung der „Lokalgeschichte“, d. h. der ungarischen wirtschaftlichen, gesellschaftlichen, politischen und kulturellen Verhältnisse, der Entwicklung der Produktions- und Klassenverhältnisse und des Überbaues nach kleineren oder grösseren Gebietseinheiten, sogar nach einzelnen Siedlungen, also die territoriale Spezialisierung mindestens ebenso wichtig und dringend ist, als die Spezialisierung nach Zeitabschnitten und Erscheinungsgruppen.

In allen Zweigen der Geschichtswissenschaft gibt es eine bedeutende Zahl von Aufgaben, die ohne Kenntnis des lokalen Tatsachenmaterials nicht gelöst werden können. Bisher kannten wir sozusagen nur die geschichtliche Oberfläche; jetzt ist aber die ungarische Geschichtsschreibung dort angelangt, dass sie ihren Blick hinter die oberflächlichen Erscheinungen, in die Tiefe richten kann. Wir können die Ganzheit der ungarischen Entwicklung nur dann darstellen, wenn die Einzelheiten in allen Beziehungen des Lebens erschlossen sind. Unsere Lokalgeschichtsschreibung ist aber im allgemeinen noch immer auf die politische Geschichte eingestellt: die wirtschaftlichen, gesellschaftlichen Beziehungen werden nicht in allen Fällen in den Vordergrund gestellt.

Was erwartet nun die Landesgeschichtsschreibung von der Lokalgeschichte? Im weiteren wirft die Abhandlung einige konkrete Fragen auf — ohne Anspruch auf Vollständigkeit zu erheben —, in deren Lichte unsere Geschichtsschreibung noch Schulden hat, die durch die Lokalgeschichtsschreibung abzutragen sind.

Zu den schwersten Schulden der ungarischen Geschichtsschreibung gehören die in der Stadt- und Industriegeschichte. Eine beehrende Aufgabe für die Forscher der Lokalgeschichte wäre die Aufzeichnung mündlicher Mitteilungen der Parteiveteranen und alten Arbeiter. Es ist nicht möglich, die umfassende Geschichte der ungarischen Arbeiterbewegung ohne die Geschichte der Provinz, ohne Darstellung der Wirkung der Budapester Arbeiterbewegung auf die Provinz auszuarbeiten. Nur die Lokalgeschichte, das eingehende und gründliche Erschliessen der lokalen Parteigeschichte liefert entsprechende Grundlagen und Stoff zur Ausarbeitung der Geschichte der Partei der Ungarischen Werktätigen bzw. der Ungarischen Sozialistischen Arbeiterpartei in viel breiteren Ausmassen als es bisher geschehen ist.

Es ist kein Zufall, dass das Interesse für die Betriebsgeschichte in der ganzen Welt so gross ist. Die Betriebsgeschichte ist eine komplexe Gattung, in der die Geschichte der Technik, die Wirtschaftsgeschichte, die Geschichte der Arbeiterbewegung und die gesellschaftsgeschichtliche Analyse in Einheit auftreten. Durch die Lokalgeschichte wird daher die Geschichtsforschung nicht eingeengt, sondern erweitert, indem sie die geschichtlichen Kenntnisse bereichert, vervielfacht und für die Entwicklung der geschichtlichen Bildung und der Vaterlandsliebe der arbeitenden Massen feste Grundlagen sichert.

TANÁCSHATALOM RUSZKA – KRAJNÁBAN 1919-BEN

Írta: TROJAN M. V. (UZSHOROD)

A győzelmes tanács hatalom kutatása Európa központjában mind a magyar, mind pedig a szovjet történetírás egyik legfontosabb problémája. E probléma keretében tanulmányozni kell a tanács hatalom megalakulását a helyszínen, Magyarországon peremvidékein és külön Kárpátalján. E kérdések tanulmányozásával többen foglalkoztak szovjet és magyar történészek egyaránt.

Az új levéltári anyagok, amelyeket az utóbbi időben fedeztek fel a Szovjetunióban és a Magyar Népköztársaság levéltáraiban, lehetőséget nyújtanak arra, hogy bővebben megvilágítsuk a tanács hatalom tevékenységét Ruszka-Krajnában az 1919. év felejthetetlen 40 napja alatt.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom, amelyet a munkásosztály a dolgozó paraszttal együtt valósított meg Oroszországban a lenini bolsevik párt vezetése alatt, olyan esemény, amelyhez hasonlót nem ismert a világtörténelem. Véget vetett a tőke globális uralmának, és megnyitotta a dolgozók számára a kizsákmányolás béklyóitól való felszabadulás korszakát. Különösen nagy jelentősége van a Nagy Októbernek a dolgozók forradalmi mozgalmának kibontakoztatásában a soknemzetiségű Ausztria–Magyarországon, amelynek állományába tartozott Kárpátalja is.

Az Osztrák–Magyar Monarchia állományába huzamos ideig tartozva, Kárpátalja dolgozóinak nagy szociális, politikai és nemzetiségi elnyomatásban volt részük. Kárpátalja ipara gyengén fejlett, túlnyomórészt házi kisipari típusú volt. Ukrán, magyar és más dolgozók az ipari üzemekben naponta 12–14 órát dolgoztak, alacsony fizetésért. A dolgozó parasztság földhiányban szenvedett, mivel óriási földterületek voltak a grófok, a római katolikus és a görög katolikus egyházak, valamint a kulákok kezén.

Ezért a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének híre, hírek a tanácsok országáról, olyan országról, amelyben a munkások és a parasztek vannak hatalmon, ahol nincs szociális és nemzetiségi elnyomatás, gyorsan elterjedt Kárpátalján. A munkások és a parasztek nagy lelkesedéssel fogadták a hírt a tanács hatalom létrehozásáról Oroszországban és Ukrajnában. Összejöveleket, nagygyűléseket rendeztek, amelyeken kifejezésre juttatták szolidaritásukat Oroszország forradalmi munkásosztályával.

A munkások nemzeti felszabadító harcának kibontakozásában nagy szerepet játszottak az egykori katonafoglyok, akik a breszti békeszerződés alapján visszatértek Oroszországból hazájukba.

A hazatérés után elmondták a földieknek, hogy Oroszországban a munkásosztály szövetségben a legszegényebb parasztsággal, a kommunista párt irányításával V. I. Leninnel hogyan döntötte meg a kizsákmányoló uralmát ragadta magához a hatalmat. Elbeszéléseik az első lenini szovjet dekrétumokról (a béke dekrétumról, a föld dekrétumról, amely szerint a földnélküli és a kevés földdel rendelkező paraszt-

ság a tanács hatalomtól ingyen kapott földet), rendkívül nagy jelentőségűek voltak a dolgozók forradalmi harcának kibontakozásában.

Az országban napról napra nőtt a harc a békéért, a háború beszüntetéséért és a Habsburg monarchia megdöntéséért. Tekintet nélkül arra, hogy Ausztria—Magyarország dolgozóinak imperialistaellenes harca spontán jellegű volt, olyan erővel növekedett, amelynek nem tudott ellenállni a bomlásnak indult monarchia. Az ország minden nemzetisége forradalmi harcának eredményeképpen, amely a Nagy Október közvetlen hatása bontakozott ki 1918. év októberének végén, Magyarországon győzött a burzsoa-demokratikus forradalom. Az Osztrák—Magyar Monarchia szétesett, és területén egy sor új ország keletkezett, köztük a burzsoa magyar köztársaság.

A magyar nép önálló országának megteremtése nagy eredmény, a munkásosztály nagy vívmánya volt. A széles néptömegek élete és tevékenysége számára új, jobb feltételek alakultak ki. Azonban a hatalomra került burzsoa-demokratikus kormány nem oldotta meg a burzsoa-demokratikus forradalom alapvető kérdéseit. Nem vezették be a 8 órás munkanapot, amelyért a dolgozók harcoltak. Úgyszintén nem oldotta meg az agrár, a nemzetiségi és sok más kérdést, amelyek nyugtalanították a dolgozókat. A burzsoa-demokratikus kormány nem kevés intézkedést léptetett életbe, hogy megakadályozza a forradalmi mozgalom kibontakozását. Azonban a történelmi fejlődés egész menete előkészítette a szocialista forradalmat, amely hivatott volt a dolgozók életének összes létkérdéseit megoldani.

1918. november elején Kárpátalja városaiban és községeiben nagygyűléseket tartottak, lefegyverezték a csendőrséget, elmozdították a hatalom reakciós képviselőit.

Kárpátalján fokozódott a forradalmi harc mind az ukrán nemzetiségű lakosság, mind a magyar, szlovák és román nemzetiségű lakosság körében. Így például a mezőkaszonyi járásban Kisdobrony magyar községből ezeket jelentették Budapestre: „Oroszországból hazajött foglyokkal jött be a nép közé a rendfelforgató, fegyelmet nem ismerő eszme ... megalakították a „Néptanácsot”. És az itteni néptanács nem egyéb, mint rendfelforgató csoportosulás.” A levél rámutat a volt hadifoglyok forradalmi öntudatának növekedésére, akik nemcsak a világi, hanem az egyházi hatalmat sem ismerték el: „Ő előttük nincs egyházmegye, egyházkerület, nincs tanfelügyelő, nincs miniszter. Nekik, a népnek nem parancsol senki.” A levélíró megjegyzi, hogy ez nem különálló eset, „...hogy ez nemcsak itt van így. Bármerre megy az ember, mást sem hall, hogy itt a jegyzőt, ott a papot, amott a tanítót kergették el... Megemlítem még, hogy a nép közt plakátokat terjesztenek, hogy kik nem lehet tudni, hogy ingyen fognak földet kapni, csak követeljük.” [3]

Így léptek fel közösen az ukrán és magyar dolgozók a burzsoá rend ellen, kikergették falvaikból a reakciós hivatalnokokat, a kizsákmányolókat, a papokat, harcoltak a néphatalom megteremtéséért.

1918. november 24-én megalakult a Kommunisták Magyarországi Pártja, s benne létrejött a Ruszka Krajna, azaz Kárpátalja kommunistáinak csoportja. A párt központi bizottságának 15 tagja közül kettő kárpátaljai volt: Korvin Ottó és Seidler Ernő.

A Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának döntő jelentősége volt a magyarországi és kárpátaljai dolgozók felszabadító harcának továbbfejlődése szempontjából. A kommunista párt kezdettől fogva nagy szervező-, propaganda- és gyakorlati munkát fejtett ki, mely arra irányult, hogy a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalomba menjen át.

A kárpátaljai városokban és falvakban később megalakuló kommunista szervezetek álltak annak a harcnak az élére, amelyet a dolgozók társadalmi és nemzeti

felszabadulásukért folytatták, és amely a helyi nacionalista burzsoázia ellenséges tevékenysége ellenére egyre szervezettebb jelleget öltött.

Ebben az ügyben fontos jelentősége volt a Kommunista Magyarországi Pártja állásfoglalásának a nemzetiségi kérdésben, amely a munkásosztály nemzetközi szolidaritását, a népek közötti barátság eszméjét hirdette. A program-dokumentumok hangsúlyozták, hogy „a Kommunista Magyarországi Pártja szembefordul a területi integritás sovíniszta jelszavával, és állást foglalt a nem magyar nemzetiségek elszakadási joga mellett, illetve a szomszéd államokhoz való csatlakozásuk jogának elismeréséért.” [4] A kommunista párt kinyilvánította a szövetséget Szovjet Oroszországgal és más népekkel, amelyek Tanácsköztársaságot hoznak létre.

A Kommunista Magyarországi Pártja helyesen szemlélt a nemzetiségi kérdést, e kérdést szorosan egybekapcsolta a dolgozók szociális felszabadulásával, és így tájékoztatta a néptömegeket a kizsákmányolók hatalma elleni harcukban. Mert csak a nagybirtokosok és a burzsoázia hatalmának megdöntése és a proletariátus diktatúrájának megteremtése után voltak képesek a dolgozók kiharcolni a teljes szociális és nemzeti felszabadulást.

1918 végén és 1919 elején a forradalmi harc során megalakultak a forradalom harci szervei is: a paraszt- munkás- és katona tanácsok. A tanácsok megszervezésében a vezető szerepet a volt hadifoglyok játszották, kiknek egy része már Oroszországban bolsevik lett. [5] A forradalmi irányba terelték a tanácsok tevékenységét; a polgári rendszer megdöntésére és a terület tanács hatalmának kikiáltására.

A burzsoá Csehszlovákia csapatai a dolgozók forradalmi felszabadító harcának elfojtása céljából az antant utasítására megszállták Kárpátalja nyugati részét és 1919. január 12-én elfoglalták Ungvárt, a bojár Románia csapatai pedig Kárpátalja keleti részét. 1919 januárjában elfoglalták Nagy Bocskót. A megszállás azonban nem tartóztathatta fel a dolgozóknak a szociális és nemzeti felszabadulásukért folytatott harcát, a tanácsok uralmának bevezetéséért folytatott harcot.

A kommunisták és a baloldali szociáldemokraták vezetésével és aktív részvételével a tanácsok munkája kedvező hatást gyakorolt a dolgozók forradalmi harcára, s elősegítette az előfeltételek gyors érlelődését a proletárforradalom győzelméhez.

1919. március 21-én Magyarország proletariátusának és minden nemzetiségű szegény parasztságnak a kommunista párt vezetésével folytatott önfeláldozó harca azt eredményezte, hogy az országban bevezették a tanács hatalmat. Magyarországot tanácsköztársasággá kiáltották ki, a szociáldemokratákból és kommunistákból megalakult a tanácsok kormánya, melynek tényleges vezetője Kun Béla, a magyar munkásmozgalom kiváló harcosa volt.

Lenin lelkesen üdvözölte a Magyar Tanácsköztársaság megalakítását, és kifejezésre juttatta azt a meggyőződését, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom eszméi a továbbiakban is győzedelmeskedni fognak.

1919. március 22-én Kárpátalján is bevezették a tanács hatalmat. Már március 21-én este Munkácson tüntetésre vonultak ki a dolgozók; állást foglaltak a proletárdiktatúra mellett. [6] A munkásgárda már korábban megalakított osztaga, mely az egykori hadifoglyokból, valamint a sörgyári és dohánygyári munkásokból és vasutasokból állt, elfoglalta a város fontos objektumait. Március 22-én délután a város főterén tömeggyűlést tartottak, amelyen a városháza erkélyéről beszédet intézett a lakossághoz Galgóczi János, a kommunista párt városi szervezetének vezetője, a városi direktórium elnöke. Közölte a jelenlevőkkel, hogy bevezették Magyarországon és Kárpátalján a tanács hatalmat. Az emberek ezrei viharos tapsal fogadták a várva várt hírt. A téren felkiáltások hangzottak: „Éljen a forradalom!”, „Éljen a

proletariátus diktatúrája!”, „Éljen a Magyar Tanácsköztársaság!”, „Éljen a nagy Lenin!”

1919. március 22—23-án a tanácshatalmat bevezették Beregszászon, Nagyszöllősen, Huszton, Szolyván, Csapon, Szerednyén, Ilosván, Mezőkaszonyban, Alsóverecskén, Királyházán, Dolhán, Ökörmezőn, Técsőn, Taracközön, Rahón és másutt, azaz csaknem Kárpátalja egész területén, kivéve a cseh és román csapatok által megszállt vidékeket.

A kárpátaljai dolgozók — ukránok, magyarok, szlovákok, románok és más nemzetiségek képviselői örömmel fogadták a hírt, hogy Magyarországon győzött a tanácshatalom és az országot tanácsköztársasággá kiáltották ki. Hiszen ez régi vágyuk volt, és kitartóan harcoltak érte.

A „Vörös Újság” című budapesti napilap közölte: „A proletáralom kihirdetése a ruszin nép körében — a beérkezett jelentések szerint — általános lelkesedést keltett. A munkásvezérek nyilatkozatai szerint ettől várják több száz éves elnyomatásuknak és embertelen kizsákmányolásuknak végleges megszüntetését.” [7]

A „Munkácsi Népszava” című lap tudósítója így írt a tanácsuralom első napjainak politikai helyzetéről az alsóverec

„A szervezés munkája az egész alsóverecskéi járásban lázas munkával folyik. Mindenütt alakulnak munkás-, katonai és paraszttanácsok, valamint a földműves szegények tanácsa is. A ruszin nép bizalommal néz elébe az új Forradalmi Tanácsköztársaság minden intézkedésének.” [8]

A proletár diktatúra létrehozásának első napjaitól a teljhatalom a munkás, katonai és paraszti tanácsok, az ő végrehajtó rendelkező bizottságai és a direktóriumok kezébe került. Kárpátalján a következő megyei direktóriumok alakultak: Bereg megyei direktórium, központja Beregszászon, élén Simon Mózes kommunistával, Ung megyei direktórium, központja Csapon (a megye központja — Ungvár megszállás alatt volt), Ugocsa megyei direktórium, központja Nagyszöllős, Csabán Miklós kommunistával az élén, Máramaros megyei direktórium, központja Huszton, valamint a munkácsi városi direktórium Galgóczi János kommunistával az élén.

A megyei direktóriumok minden járási központba kiküldték politikai megbízottait, akik a helyszínen nagy munkát végeztek a tanácshatalom megszilárdítása érdekében.

Fontos jelentősége volt a proletár diktatúrának az országban való megszilárdítása érdekében a Tanácshatalom szerveinek további létrehozása és megszilárdítása.

1919. április 7-én Kárpátalján, akárcsak az egész országban az ideiglenes alkotmány értelmében választásokat tartottak a községi és városi tanácsokba. A dolgozók a történelem folyamán először vettek szabadon részt a választásokban. A terület különböző nemzetiségű dolgozói nagy lelkesedéssel vettek részt a választásokban, s a legkiválóbbakat választották be a tanácsokba, azok végrehajtó bizottságaiba és a direktóriumokba. Így pl. a halmi járás Feketeardó község dolgozói 11 parasztot, 2 iparost és 2 tisztviselet választottak a községi tanácsba. [9] A beregszászi városi tanácsba a nép 30 képviselőt választott, köztük két nőt. Tanácstagnak megválasztották: Mózes Simont, Fábián Zoltán közművest, Angalét Báltint földművest, Serbán János kalapost, Szepesi László ácsot, Tóth József portást, Tirheiner Vilmos vasutast és másokat. [10] A munkácsi városi tanács képviselőjéül megválasztották Galgóczi János és Tangel József asztalosokat, Tóth János vöröskatonát, Panykó Máriát, a dohánygyár munkásnőjét, Simonyi Sándor vasutast, Kővári Andor tanítót és másokat, összesen 44 képviselőt. [11]

A Magyar Tanácsköztársaság kebelében a kárpátukrán lakosság területi autonómiát kapott. Új közigazgatási egység létesült — Ruszka Krajna (Kárpátalja),

amelyhez hozzá kellett volna tartozni Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén és a Sáros megyék ukránok lakta járásainak. Ruszka Krajna ügyeit a Magyar Tanácsköztársaság kormányában a ruszin népbiztos intézte. Munkácson — Kárpátalja székhelyén — tartózkodott Ruszka Krajna politikai biztosa. A „Ruszka Pravda” c. újságban 1919. április 12-én közölt „Ruszka Krajna alkotmánya” tervezet abból indult ki, hogy Ruszka Krajna „önálló szövetség”-et képez, amely föderatív alapon a Magyar Tanácsköztársasághoz tartozik. 1919. június 23-án a Tanácsok Országos Gyűlésén elfogadott alkotmány kihirdette a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaságot és kebelén belül — az autonóm Ruszka Krajnát és az autonóm német egyesülést.

Ruszka Krajna területén megyei tanácsok helyett kerületi munkás-katona és paraszt tanácsokat választottak. Minden kerületi tanács köteles volt megválasztani 12 tagot a Ruszka Krajna területi tanácskongresszusra (kormányzósági kongresszus), valamint képviselőket a Tanácsok Országos Gyűlésére. A ruszin népbiztosság 1919. április 5-én kelt rendelete a Ruszka Krajna területén első szakasként három „ruszin” kerületi tanács megalakítását irányozta elő: Beregit (munkácsi székhellyel), Máramarosit (székhelye Huszton) és Ungit (székhelye Szerednye).

1919. április 14-én 6 járás képviselői összegyűltek Munkácson és megválasztották a Beregi kerületi tanács tagjait. Egyidejűleg megalakították a kerületi direktóriumot Tangel József és Kalinics György kommunistákkal az élen, [12] megválasztottak három küldöttet a Tanácsok Gyűlésére és tizenkét küldöttet a területi kongresszusra. Április 23-án megalakult az Ungi kerületi tanács. De addig még — április 15-én — a Ruszka Krajna ügyeivel foglalkozó népbiztos kijelölte a kerületi direktórium összetételét Jackovics Ivánnal az élen. [13]

A megtartott választások következtében a tanácsok jelentősen megerősödtek. Mindannyian a proletariátus diktatúrájának szervei voltak. A tanácsok rendszerének létrehozása Kárpátalján a régi államgépezet letörésének kezdetét és egy újnak a megalakítását jelentette; tehát sikeresen váltották valóra az új állami apparátus megalakításáról szóló marxista-leninista tételt. A régi burzsoá állami gépezet megváltoztatásában és az új proletárállam megteremtésében fontos tényezőként szerepelt a proletariátus fegyveres erőinek szervezete. A magyar tanácskormány már 1919. március 24-én dekrétumot adott ki a forradalmi fegyvelmen alapuló új proletár Magyar Vörös Hadsereg megalakításáról.

A tanács hatalom győzelme utáni első napokban Kárpátalján a proletárdiktatúra szervei, főleg a megyei direktóriumok sok figyelmet fordítottak a Vörös Gárda és a Vörös Hadsereg egységeinek megalakítására. Munkácson megalakították a Vörös Hadsereg toborzó pontját, amely munkásokat és parasztokat sorozott be a fegyveres erő kötelékébe. Az 1919. év március havának végén a toborzó pont vezetősége ki nyomtatta és elterjesztette a Tanácskormány határozatát a Magyar Vörös Hadsereg megalakításáról. A végén a határozat már a toborzópont munkácsi vörösgárda ezrede — és a munkácsi munkás-, katona és paraszt tanácsa nevében rámutatott a Vörös Hadsereg megalakításának szükségességére Kárpátalján, kifejezte reményét, hogy az orosz Vörös Hadsereg testvéri segítséget fog nyújtani és hangsúlyozta az imperialista agresszió veszélyét. [14]

1919. április 9-én a ruszin népbiztosság rendeletet adott ki a Ruszin Vörös Gárda létesítéséről. Ez a dokumentum hangoztatta: „A ruszin vörös gárda egy hadosztály keretébe foglalandó. A ruszin vörös hadosztály székhelye Munkács. A ruszin vörös gárda szolgálati nyelve ruszin.” [15] A „Ruszka pravda” c. újság felhívással fordult a proletariátushoz „utolsó harcra ... értünk, családunkért és gyermekeink boldogságáért, mindnyájunk jövőjéért”. [16] A Beregszászban megjelenő

„Beregi munkás” c. napilap pedig így írt: „Minden forradalomnak, amely nemcsak győzni akar, hanem megerősödni is, elsősorban erős, egészséges és harcképes vörös hadseregről kell gondoskodnia, hogy ezzel a hadsereggel kordában tartsák az olyan burzsoá elemeket, amelyek nem értenek egyet az új renddel. Ehhez erős hadsereg kell, hogy meg lehessen hiúsítani a burzsoázia elképzeléseit.” [17]

Kárpátalja dolgozói nagy lelkesedéssel válaszoltak e felhívásokra, önként léptek be a vörös hadseregbe, hogy fegyverrel a kezükben védjék meg a tanács hatalmat. A Vörös Hadsereg önkéntesei voltak: Szárkánics Mihály, Kusnyir Péter, Cip István, Turjanica Iván, Kovács János, Fábíán János, Handere Iván, Hrimut László, Szemjon Pál, Kovács László, Burics Sándor, Kovási Zoltán és sokan mások. A forradalmi harcok résztvevőinek tanúsítása szerint, a magyar vörös hadseregben közel 6000 önkéntes harcolt Kárpátaljáról. Folyamatban volt a ruszin hadosztály megalakítása.

Egyidejűleg megalakították a vörös milíciát, feloszlatták a régi bírósági apparátust és új bírósági szerveket: ideiglenes forradalmi bíróságokat alakítottak. 1919. március 30-án az igazságügy népbiztosának parancsa alapján megkezdték működésüket a forradalmi bíróságok Beregszászon, Munkácson, Nagyszöllősen, Huszton. Összetételük: elnök, két tag, a vád képviselője (ügyész) és a titkár. [18]

A Magyar Tanácsköztársaság kormánya március 26-án dekretumot adott ki azon ipari üzemek államosításáról, ahol 20-nál több munkás dolgozott, azon kereskedelmi intézmények államosításáról, ahol 10-nél több ember dolgozott. [19] A dekretum végrehajtása folyamán Kárpátalján államosították a munkácsi sörgyárat, melynek tulajdonosa gróf Schönborn volt, a szolyvai és turjasebesi vegyi és fűrész telepeket, bútór- és szeszgyárakat, téglagyárakat stb. Azonkívül szocializáltak egynéhány malmot, ahol 20-nál több ember dolgozott, vagy napi terméke meghaladta a 100 mázsát. [20] Az államosítást a direktóriumok megbízottai, egyes üzemekben pedig (Turjasebes) — „társadalmasított bizottságok” hajtották végre, melyeknek tagjai dolgozók, mesterek és hivatalnokok képviselői voltak.

Az államosított ipari üzemekbe termelési megbízottakat („biztosokat”) küldtek, akik a népbiztosoknak voltak alárendelve, és egyetértésben dolgoztak a helyi hatalmi szervekkel. Egyes üzemekben 3—11 tagú munkás tanácsokat létesítettek. Így a turjasebesi vegyi-fűrésztelep „ellenőr munkás tanácsa” megállapította a dolgozók és a hivatalnokok felső fizetését. [24]

Kárpátalja összes államosított vállalataiban bevezették a nyolcórás munkanapot, órabért, fizetett szabadságot. [22] A Volóc vidéki erdőmunkások napi fizetését például felemelték napi 30 koronáig. A minősített dolgozók fizetése egyes helyeken havi 1500—1700 koronát tett ki. Tekintetbe nem véve a papír (úgynevezett „fehér”) pénz elértéktelenedését, a dolgozók reálbére szintén nőtt. Igaz, a fizetések ugrás-szerű emelésének nem volt gazdasági alapja, és jelentősen megelőzte a munka termelékenységének színvonalát. Azonkívül az érvényben levő gyakorlat megengedte a bérek megállapításában a kiegyenlítődést.

Természetes, hogy az ilyen összetett rendszabály végrehajtásánál, mint a kapitalista gazdálkodásról a szocialista útra való áttérés, előfordultak hibák is. Főleg a közép és a kisipari üzemek államosítása váltotta ki a kézmű-iparosok és a mesteremberek elégedetlenségét. Azonban tekintet nélkül ezekre a tanács hatalom szervei Kárpátalján jelentős munkát végeztek a szocialista ipra megteremtése és az új termelési viszonyok kialakítása érdekében.

A földnélküli és a kevés földdel rendelkező parasztok nagy tömegei, mezőgazdasági munkások és béresek türelmetlenül várták az új hatalom rendeleteit a földről. 1919. április 3-án a Magyar Tanácsköztársaság kormánya rendeletet adott ki azon földbirtokok szocializálásáról, amelyek a 100 holdat meghaladták. A dekretum ki-

nyilatkoztatta, hogy „Magyarország földje a dolgozók társadalmáé”. A Forradalmi Kormányzótanács kijelentette, hogy: „minden közép- és nagybirtok, minden tartozékával, élő és holt felszerelésével, valamint mezőgazdasági és ipari üzemével együtt, minden megváltás nélkül a proletárállam tulajdonába megy át”. [23] Magyarország egész történelme folyamán az agrárkérdésben ez volt a legforradalmbibb intézkedés. E kormánydekrétumnak nagy jelentősége volt a Kárpátalja számára ha figyelembe vesszük, hogy itt a feudalizmus maradványai a mezőgazdaságban különösen élet-erősek voltak. Ámbár a Magyar Tanácsköztársaság kormánya lényeges hibát követett el: nem osztotta szét a dolgozó parasztság között a földbirtokosoktól elkobzott földeket, a kárpátaljai tanács hatalom szervei sok hasznosat tettek a parasztság érdekében. Hatékonyan intézkedtek a földnélküli és a kevés földdel rendelkező parasztság érdekében.

Az éles ellentéteket falun megmagyarázza az a tény, hogy a kárpátaljai tanács hatalom szervei hozzáálltak a nagybirtokosok, az egyház, a kulákok és spekulánsok elkülönítéséhez, és nem riadtak vissza az elkobzástól sem. Így a Dolhai járás Zádnya községi tanácsa kiosztotta az egyház földjét a földnélküli és a kevés földdel rendelkező parasztok között, [24] amelyet azok a következő évben is, azaz a Tanács hatalom bukása után is használtak. Hogy a munkásokat és a parasztokat elláthassák élelmiszerrel, a tanács hatalom betöltötte a kenyér szabad eladását a piacon, elkobozta az élelmiszereket a kizsákmányolóktól és a spekulánsoktól.

A tanács hatalom sokat tett annak érdekében, hogy könnyítsen a dolgozó parasztság nehéz helyzetén. Azzal, hogy dekrétumot hoztak a föld államosításáról, felszabadították a béreseket, a földnélkülieket és a kevés földdel rendelkező parasztok sokezeres seregét a földesurak, bérbeadók és kulákok könyörtelen kizsákmányolásából. A tanács hatalom véget vetett a parasztok jogfosztottságának. Nagymértékben javult a mezőgazdasági munkások helyzete; nagyobb munkáért és több terméket kaptak.

A dolgozók anyagi helyzetének meghávitása a tanács hatalom egyik legfontosabb feladata volt. A tanács kormány jelentős anyagi segítséget nyújtott az országgrész, de különösen Kárpátalja hegyvidékének, ahol a legnagyobb volt a hiány mind az ipari, mind az élelmiszer árukban. A felvidéki járásokba küldtek több tucat vagon lisztet. Így 1919. áprilisában a Latorcai járás politikai megbízottja jelentette a Bereg megyei direktóriumnak: „Egy tíztonnás vagon liszt érkezett”. [25] Az alsóvereckei járás politikai megbízottja táviratozta: „Megkaptunk 1,5 vagon tengeri lisztet.” Ugyanilyen mennyiségű lisztet kapott a Tiszavölgyi és az Ökörmezői járás. Április 16-án Taracköz állomására 30 vagon élelmiszer érkezett. [26] Azonkívül a Máramaros megye számára a Munkácsi kirendeltség vetés céljára kiutalt egy tonna árpát és egy tonna zabot. [27] Vetőmagot kaptak Kárpátalja más járásai is. A városokban pedig százával költöztették át a munkások családjait a burzsoá és a földesúri házakba. A direktóriumok egyszeri segítségben részesítettek több száz özvegyet, idős embert, sokgyermekes családot.

A magyar tanács kormány a proletár internacionalizmus elvein alapított kommunista párt nemzetiségi programjához igazodva, Magyarország történelmében először oldotta meg a nemzetiségi kérdést. Államosították az összes tanintézeteket, az iskolát elválasztották az egyháztól. A kárpátaljai iskolákban az előadást anyanyelven (ruszin nyelven) folytatták. Bevezették a kötelező nyolcosztályos oktatást.

A tanács hatalom időszakában Kárpátalja dolgozói számára az újságok magyar és ruszin (ukrán) nyelven jelentek meg. Közülük a „Ruszka Pravda” a Ruszka Krajna budapesti népbiztosságának volt a szerve, és hetilapok „Beregi munkás”, „Munkácsi népszava”. Nagyszöllősen hetenként kétszer megjelent az „Ugocsai

munkás” c. újság. A „Bereg vármegye hivatalos lapja” c. hetilap a Beregi direktórium szerve volt. Időszakosan megjelent a „Negyila” — „tanulságos gazdasági” újság. Csak a szláv betűtípus és a tapasztalt káderek hiányával magyarázható, hogy a Tanács hatalom időszakában az újságok többsége magyar nyelven jelent meg. Kárpátalján terjesztették a budapesti újságokat: „Vörös újság”, „Népszava”, valamint a „Pravda” az Oroszországi (bolsevik) kommunista párt budapesti csoportjának szerve és „Cservana Ukrajina” („Vörös Ukrajna”) a Magyar Szocialista párt KB-hoz tartozó ukrán kommunista csoport (volt hadifoglyok) szerve. Ezekben az újságokban sok anyagot nyomtattak Ruszka Krajnáról.

A tanács hatalom időszakában a direktóriumok és a Szocialista párt helyi szervezetei sok röplapot, a dolgozóknak címzett kiáltványt és brosúrát adtak ki. 1919 áprilisában megjelent Kun Béla brúsurája „Kie a föld” címmel, amelyet ukrán nyelvre Csehily Gyula fordított.

Jelentős szerepet játszottak Kárpátalja átalakításában a kommunista és a szociáldemokrata szervezetek egyesítéséből létrehozott Magyarország szocialista pártjának helyi pártszervezetei. Aktív harcot folytattak a Tanács hatalom megszilárdításáért és a dolgozók anyagi jólétének javításáért. Különösen ki kell emelni a kommunisták szerepét, akik a tanács hatalom szerveinek élén álltak, vagy annak tagjai voltak. A kommunisták példaképei voltak a szocialista forradalom ügye iránti odaadásnak, a tanács hatalom megszilárdításáért folytatott harc ügyének. Ilyenek voltak, különösen: Csehily Gyula, a ruszin népbiztosság pártszervezetének titkára, Kalinics György, a ruszin népbiztosság politikai megbízottja, Mondok Iván a ruszin népbiztosság propagandistája, Galgóczi János a Munkács városi direktórium elnöke, Csohán Miklós az Ugocsa megyei direktórium elnöke, Simon Mózes a beregi megyei direktórium elnöke, Molnár Ferenc a Mezőkaszonyi járási tanács elnöke, Zvonár Demeter a felvidéki járás politikai megbízottja és sokan mások.

Nem sokáig volt mód azonban arra, hogy a szocialista építést békés viszonyok között folytassák. 1919. április 16-án a bojári Románia fegyveres erői, április 23-án pedig a burzsoá Csehszlovákia csapatai a nemzetközi imperializmus erőinek utasítására megtámadták a Magyar Tanácsköztársaságot. Kárpátalja dolgozó népe a magyar vörös hadsereg egységeinek sorában, egyenlőtlen, de odaadó harcot vívott a külföldi katonai intervenció ellen. A bojár Románia reguláris hadserege, amely Máramaros-Sziget felől nyomult Kárpátaljára, a vörös hadsereg egységeinek és Kárpátalja dolgozóinak hősie ellenállásába ütközött Nagyszöllős területén. A budapesti „Pesti Hírlap” c. újság írta: „Nagyszöllősen és Ugocsa megyében a román megszállás alatt sem fejlődött ki ellenforradalmi mozgalom ... Maga a ruszin tömeg és a munkásság szilárdan kitart a Tanácsköztársaság mellett”. [28] Csak a haderő túlereje és ádáz harcok árán volt képes a bojár román hadsereg elfoglalni Nagyszöllőst és továbbvonulni Beregszász felé.

Nagy, 14 napos csata zajlott le 1919 áprilisának végén és május elején a jól felvezetett csehszlovák hadsereg és a magyar vörös hadsereg 65. dandárja között a vasúti góc, Csap állomás környékén. De az erők egyenlőtlenek voltak. 1919. május elején Kárpátalja egész területét megszállták a burzsoá Csehszlovákia és a bojári Románia csapatai. A területen bevezették a katonai diktatúrát. Ily módon tehát Kárpátalján 1919-ben 40 napig tartott a tanács hatalom. A kárpátaljaiak jelentős része a Magyar Vörös Hadsereg állományában folytatta a fegyveres harcot a megszálló hadseregek ellen a Magyar Tanácsköztársaság belsejében. A Magyar Tanácsköztársaságot 133 napi hősi harc után a nemzetközi reakció fegyveres erői döntötték meg.

Tekintet nélkül arra, hogy a tanács hatalom Kárpátalján és Magyarországon csak rövid ideig létezett, jelentősége igen nagy. A Tanács hatalom létesítése Közép-

Európában fontos szerepet játszott a munkás és nemzeti felszabadító mozgalom kibontakozásának ügyében, a marxizmus-leninizmus és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom eszméinek továbbterjesztése ügyében.

Kárpátalja dolgozói — ukránok és magyarok — a tanács hatalom létrehozásáért és megszilárdításáért folytatott harcban a politikai nevelés nagy iskoláján mentek át, nagy forradalmi tapasztalatot szereztek. Az ukrán és magyar dolgozóknak harcokban edzett és vérrel összekovácsolt barátsága a dolgozók nemzetközi barátságának példaképe volt.

A kárpátaljai terület dolgozói örökre megőrizték az 1919-es tanács hatalomnak, annak a hatalomnak a ragyogó emlékét, amely gondoskodott az egyszerű dolgozókról. A tanács hatalom megdöntése után, a dolgozók nem szüntették meg a harcot szociális és nemzeti felszabadulásukért. A harc a belső kizsákmányolók és a külföldi ellenforradalom ellen 1944. október végén fejeződött be azzal, hogy a hősiesszovjet Hadsereg felszabadította Kárpátalját a fasiszta megszállás alól és azzal, hogy 1945. júniusában a terület újraegyesült Szovjet-Ukrajnával a hatalmas Szovjetunió kötelékében. Megvalósultak azok az eszmék, amelyekért a kárpátaljai dolgozók harcoltak az 1918—1919-es években közvetlenül a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása alatt.

JEGYZETEK

- [1] SEVCSENKO F., Borotyba za Ragyanszku vldu na Zakarpatszkij Ukraini (A Tanács hatalomért folytatott harc Kárpát-Ukrajnában.) Kijev 1950. etc.
LEBOV M., Vengerszkaja Szovjetszkaja Reszpublika 1919. goda (A Magyar Tanácsköztársaság 1919-ben). Moszkva 1959. etc.
USZENKO V., Vpliv Velikoj Zsovntnevoj szocialiszticsnoj revolucii na rozvitok revolucijnogo ruchu v Zakarpatti v 1917—1919. rr. (A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása a forradalmi mozgalom fejlődésére Kárpátontúl az 1917—1919. években.) Kijev 1955.
SZPIVÁK B., U polumji revolucijnich bojiv (A forradalmi harcok tüzeiben). Uzshorod 1959. etc.
NETOCSAJEV V., LELEKÁCS M., Z. isztorii borotybi za vladu Rad i proti intervenciji SzSA i Antanti na Zakarpatti v 1918—1919. rr. (A tanács hatalomért és az USA és az antant intervenciója ellen vívott harc történetéből Kárpátontúl az 1918—1919. években.) Naukovi Zapiszki Uzshorodszkoho Derzsavnoho universitetu t. 9. Uzshorod 1954. etc.
BAZSENOVA N., Narisz isztoriiji revolucijno vizvolnoho ruchu trugyascich Zakarpattya v 1917—1923. rr. (Vázlat a Kárpátontúli dolgozók forradalmi-felszabadító harcának történetéből 1917—1923-ban.) Uzshorod 1962. etc.
TURJANICA G., A magyarországi proletárforradalom és a Tanács hatalom megteremtése Kárpátalján 1919-ben. In. A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége és nemzetközi harása. Budapest 1960.
SZPIVÁK B., TROJÁN M., 40 nezabutnik dniv. Z. isztoriiji borotybi za vladu Rad na Zakarpatti v 1919. roci. (Felejtethetetlen 40 nap. A tanács hatalomért vívott harc történetéből Kárpátontúl 1919-évből.) Uzshorod 1967. etc.
[2] LIPTAI ERVIN, A Magyar Tanácsköztársaság. Budapest. 1965. etc.
KÖVÁGÓ LÁSZLÓ, A magyarországi délszlávok 1918—1919-ben, Budapest 1964. etc.
GERGELY ERNŐ, A proletárforradalom és a tanács hatalom Kárpátalján és Nyugat-Magyarországon. Jogtudományi Közlöny, No. 10—11. Budapest 1963. etc.
HAJDÚ TIBOR, A magyarországi tanácsköztársaság. Budapest 1969. etc.
[3] Kárpátontúli Területi Állami Levéltár (Továbbiakban KTÁL) 283. f.
[4] A magyar forradalmi munkásmozgalom története, 1. köt., Budapest 1966. 179.
[5] KTÁL, 151. f., 7. 1., 47. ügy. 7. 1.
[6] LIPTAI ERVIN, A Magyar Tanácsköztársaság. Bpest, 1965. 143—144. old.
[7] Vörös Újság, 1919. március 28.
[8] Munkácsi Népszava, 1919. április 6. Munkács.
[9] PI Archívum (Ugocsa megye)
[10] Beregi munkás, 1919. április 9.
[11] PI Archívum (Bereg megye)

- [12] Ruzska Pravda, 1919. április 19.
- [13] KTÁL, 59. f., 1. l., 47 ügy, 6 iv.
- [14] Kárpátaljai állami honismereti múzeum, lelt. No. 1—4655.
- [15] Pesti Hírlap, 1919. április 11.
- [16] Ruzska pravda, 1919. április 12.
- [17] Beregi munkás, 1919. április 16.
- [18] Pid práporom Velikoho Zsovtnýá A Nagy Október zászlaja alatt). Dokumentumgyűjtemény. Ungvár 1959, 36—37. 75. old.
- [19] A Magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai, 6a köt. Bpest. 1969. 37. old.
- [20] KTÁL munkácsi fiókja, 90. f., 1. l., 2527 ügy, 10 iv.
- [21] A Bantlin-félti vegyigyárak r. t. Perecsény Ung vármegye 50 éves története (1893—1943). Bpest, 1943, 51—2.
- [22] Pid Práporom Velikoho Zsovtnýá, 72.
- [23] MMTV dokumentumai, 6a köt., 114.
- [24] KTÁL, 151 f., 7. l., 251. ügy, 1 iv
- [25] KTÁL, 709 f., 1. l., 79 ügy, 1 iv
- [26] Pi Archivum, 1/18 old.
- [27] KTÁL, 772. f., 3. l., 1762 ügy, 24 iv
- [28] Pesti Hírlap, 1919. április 24.

СОВЕТСКАЯ ВЛАСТЬ В РУССКОЙ КРАЙНЕ В 1919 ГОДУ

М. В. Троян (Ужгород)

В борьбе за победу пролетарской революции в Венгрии принимали активное участие вместе с венгерскими рабочими и рабочие национального меньшинства, которые в ней видели своё социальное и национальное освобождение. 22 марта 1919 года была установлена советская власть и в Закарпатье, которое в то время принадлежало Венгрии.

Победа пролетарской революции и провозглашение Венгерской Советской Республики создали все необходимые условия для решения и социальных и национальных проблем в стране. Правительство Венгерской Советской Республики, по национальной политике Коммунистической Партии, основывающейся на принципе пролетарского интернационализма, объявило совершенное самоуправление всех наций страны, и стремилось к сплочению рабочих всех наций на защиту пролетарской диктатуры.

При организации венгерского советского правительства в нём были созданы специальные русинские (украинские) и немецкие комитеты, которые представляли национальное меньшинство — украинцев Закарпатья и немцев Западной Венгрии. Среди национального меньшинства было больше всего украинцев Закарпатья, которые жили на территории Венгерской Советской Республики, и конечно, Венгерское Советское Правительство много внимания уделяло правильному решению национального вопроса.

В рамках Венгерской Советской Республики карпатские-украинские жители получили территориальную автономию. Организовывался новый административный центр — Русская Крайна, к которому относились бы края с украинскими жителями областей Марамарош, Угоча, Берег, Унг, Земплен и Шарош.

12 апреля 1919 года в газете „Русская Правда” был опубликован проект „Конституции Русской Крайны”, который исходил из того, что Русская-Крайна „самостоятельный территориальный союз” и на федеративной основе относится к Венгерской Советской Республике. Главным городом Закарпатья было намечено Мукачево, где находился заместитель русинского народного комиссара — политический комиссар Русской Крайны.

В Русской Крайне, как и во всей стране, в соответствии с временной конституцией, были проведены выборы в местные рабочие, крестьянские и солдатские советы. В местные организации советской власти были избраны лучшие представители рабочих крестьян и трудовой интеллигенции. Выборы в Закарпатье характеризовались большой активностью рабочих.

Рабочие-украинцы, венгры и другие в Закарпатье, с большим воодушевлением приняли органов Советской Власти о добровольном вступлении в Красную Армию. В Закарпатье вступило в Красную Армию приблизительно 6 тысяч добровольцев. Из них были составлены 2 полка Красной Армии в Мукачево. Одновременно была организована Красная Милиция, были распушены старые суды и организованы новые суды — временные революционные суды.

В Закарпатье успешно проводилась экономическая политика Советской Власти. Были приняты конкретные меры по улучшению материального положения рабочих, по поднятию их культурного уровня. Но не все указания и планы удалось осуществить. Советская Власть в Закарпатье после 40 дневного существования в 1919 году с помощью международного капитализма была свергнута. Много рабочих Закарпатья продолжали борьбу за венгерскую коммуну в Венгрии против иностранных интервентов.

RÄTEMACHT IN RUSSKA—KRAINA IN 1919

von M. V. Trojan (Uschgorod)

An dem Kampfe für den Sieg der proletarischen Revolution in Ungarn nahmen mit den ungarischen Werktätigen auch die der nationalen Minderheiten tätigen Anteil, weil sie darin ihre eigene, sowohl soziale als nationale Befreiung erblickten. Am 22. März 1919 kam die Rätemacht auch in dem Karpato-Ukrainischen Gebiet zustande, das damals zu Ungarn gehörte.

Der Sieg der proletarischen Revolution und die Proklamierung der Ungarischen Räterepublik schufen alle notwendigen Vorbedingungen für die völlige Bereinigung sowohl der sozialen wie auch der Nationalitätenprobleme des Landes. Die Regierung der Ungarischen Räterepublik, dem Programm der Kommunistischen Partei bezüglich der Nationalitäten folgend, das auf dem Prinzip des proletarischen Internationalismus beruht, verkündigte die volle Selbstbestimmung aller Nationalitäten des Landes und trachtete gleichzeitig, die Werktätigen aller Nationalitäten um die Sache der Verteidigung der Diktatur des Proletariats zu scharen.

Bei der Bildung der ungarischen Räteregierung wurden in dessen Rahmen spezielle — ruthenische (ukrainische) und deutsche — Nationalkomitees ins Leben gerufen, die Interessen der nationalen Minderheiten — der Ruthenen der Karpaten-Ukraine und der Deutschen Westungarns — zu vertreten hatten. Unter den auf dem Gebiet der Ungarischen Räterepublik lebenden nationalen Minderheiten waren die Ruthenen der Karpaten-Ukraine am zahlreichsten, es war also selbstverständlich, dass die ungarische Räteregierung der richtigen Lösung ihrer Nationalitätenfrage viel Aufmerksamkeit zuwendete.

Im Rahmen der Ungarischen Räterepublik erhielt die Karpato-Ukrainische Bevölkerung territoriale Autonomie. Es war eine neue administrative Einheit im Entstehen: die Russka-Kraina, zu der auch von Ruthenen bewohnte Gegenden der Komitate Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén und Sáros gehören sollten.

Am 12. April 1919 wurde in der Zeitung „Russka Prawda“ der Entwurf der „Verfassung der Russka-Kraina“ veröffentlicht, der davon ausging, dass die Russka-Kraina ein „autonomer territorialer Bund“ ist und auf föderativer Grundlage zur Ungarischen Räterepublik gehört. Zur Hauptstadt wurde Munkačevo bestimmt, wo der Vertreter des Ruthenischen Volkskommissars, der politische Kommissar für Russka-Kraina residierte.

Wie in dem ganzen Lande, wurden auch in der Russka-Kraina der provisorischen Verfassung entsprechend Wahlen für die lokalen Arbeiter-, Bauern- und Soldatenräte durchgeführt. In die lokalen Organe der Rätemacht wurden die besten Vertreter der Arbeiter, der Bauern und der berufstätigen Intelligenz gewählt. Die Wahlen in der Russka-Kraina waren durch grosse Aktivität der Werktätigen charakterisiert.

Die Werktätigen der Russka-Kraina nahmen die Aufrufe der Organe der Räteregierung zum freiwilligen Eintritt in die ungarische Rote Armee mit grosser Begeisterung auf. Aus der Karpaten-Ukraine meldeten sich nahezu 6000 Freiwillige in die Rote Armee. Aus ihnen wurde das 2. Munkačev-er Regiment der Roten Armee gebildet. Ausserdem war die Aufstellung der Ruthenischen Division im Gange. Gleichzeitig wurde die Rote Miliz begründet, die früheren Gerichte wurden aufgelöst und neue Gerichtsorgane, die provisorischen Revolutionären Gerichte gebildet.

Die Wirtschaftspolitik der Rätemacht wurde in der Russka-Kraina erfolgreich eingeführt. Es wurden konkrete Massnahmen zur Besserung der materiellen Lage der Werktätigen, zur Hebung ihres Kulturniveaus vorgenommen. Es gelang aber nicht, alle Verfügungen und Pläne in Wirklichkeit umzusetzen. Die Rätemacht in der Karpaten-Ukraine wurde in 1919, nach vierzigtätigem Bestehen mit Hilfe des internationalen Imperialismus gestürzt. Viele Werktätige der Russka-Kraina führten den Kampf für die ungarische Kommüne, gegen die ausländischen Interventen, in Ungarn weiter.

SZEGED KISBÉRLŐINEK HELYZETÉRŐL AZ 1929—1933-AS GAZDASÁGI VILÁGVÁLSÁG IDEJÉN

Írta: TÓTHNÉ JÓNÁS IRMA

A téma időszerűségét a helytörténet ismeretének fontossága és szüksége adja meg. Érdekes és kell foglalkozni a szűkebb haza életének egy-egy területével, mert az mindig emberi sorsokat tár elénk. Bepillantást nyerhetünk, hacsak a legcsekélyebb mértékben is a termelő, dolgozó ember küzdelmeibe, vágyaiba: hogyan élt, esetleg miért nem tudott jobban, másképp élni.

Ez volt az indíték ahhoz, hogy megvizsgáljam Szeged törvényhatósági jogú város kisbérllőinek gazdasági helyzetét, s ezzel összefüggésben a földbirtokos város agrárpolitikájának néhány vonását.

A téma rendkívül gazdag anyagot tartalmaz. Az előadás ideje viszont meghatározott, ezért elsősorban ha nem is kizárólag az 1929—1933-as évek alatt vizsgáltam a kisbérllők sorsát.

1. Szeged lakossága, birtokviszonyok

Szeged a két világháború között a köztudatban úgy szerepelt, mint az ország második legnagyobb városa.

1920-ban a város lakossága 123 565 fő, területe 816 km², az egy km²-re eső népsűrűség 151,4.

1930-ban (már több mint 10 000-es a gyarapodás) a város lakossága is megszorodott: 135 071 fő, az egy km²-re eső népsűrűség 165,5 az ország második legnagyobb városában. [1] A lélekszám emelkedésének egyik oka nyilvánvalóan a magas természetes szaporodás, elsősorban a tanyán, de az ilyen nagy emelkedéssel nem járt volna, szerepet játszott ebben nyilván a területi változás is. Ez az adat, a lakosság magas száma, azonban még nem mutatja a város valódi jellegét, mivel a lakosságnak több mint egyharmadát, 45 ezer embert csupán az kötötte a városhoz, hogy *közigazgatásilag oda tartozott*, de lakása (háza, tanyája), munkája, egész élete lényegében nem volt városi. [2]

A város lakosságának több, mint 36%-a őstermelő volt. [3] A különböző foglalkozási ágak közül tehát a *mezőgazdaság* volt az, amely a legtöbb embernek valamilyen formában a megélhetést jelentette. [4] Ez a tény döntően befolyásolta a város jellegét, annak igen erős mezőgazdasági vonást kölcsönzött, gazdaságának legfontosabb eleme a föld volt. A város határa — hasonlóan az Alföld többi városainak a helyzetéhez — nagy, valamilvel meghaladja a 141 000 kh-at. [5] A határnak volt olyan területe, amely közelebb esett Kistelekhez, sőt Kiskunfélegyházához, illetőleg Szabadkához, mint Szegedhez. A város területe *két tanyaközpont*hoz tartozott: Alsótanya (Átokháza, Csorva, Domaszék, Feketeszél, Királyhalom, Mórahalom, Nagyszéksós, Zákány, Röske-Szentmihálytelek) és Felső tanya (Balástya, Csengele, Fehértó, Gajgonya, Őszeszek, Szatymaz.) [6]

Szeged nagybirtokos város, a belterület leszámításával kb. 70 000 kh művelés alatt álló földingatlana volt. Ennek a területnek jelentős részét, közel 50 000 kh-t, kishaszonbérletek formájában hasznosította. A bérletek zöme kisgazdaság.

1920-ban 5 kh-on aluli bérlet 4513

5—10 közötti bérlet 3872

Összesen: 8385 [7]

Ez a bérletszám a következő években emelkedik. Az Országos Földbirtokrendező Bíróság (OFB) 1923-ban 1—5 holdas parcellákon, kb. 3800 holdon 1247 kishaszonbérletet alakít, majd a hadirokkantaknak 70 holdon 250 □-es járadékteleket, s ugyancsak 250 □-es nagyságú házhelyet is osztottak kb. 300 holdon az 1920-as években. [8]

Vagyis a kishaszonbérletek, az OFB által juttatott ún. kishaszonbérletek s a hadirokkantak járadéktelekei — valamennyi a város birtokán — összesen 9899. Ez a szám lényegesen nem változik, kivéve a válság éveit; ekkor csökken a bérletek száma.

A kb. 10 000 bérleten 15 000 kishasználó élt, mivel egy-egy kishaszonbérleten még ún. albérllők is voltak. [9] Egy-egy 10 holdas bérleten olykor 2—3 család is élt, vagyis egy családnak mindössze 2—3 kh homokföld jutott. Említést kell tenni a teljesség kedvéért arról is, hogy a város határában a magántulajdonban levő földek egy részét is kiadták bérbe a tulajdonosok. A bérletek zöme 1—10 hold, illetve 10—20 kh között van, 50 holdon felül kevés, 200 holdon felül pedig a több mint 1800 bérlet közül — ezek 1927-es adatok — mindössze 5 db volt. [10] Vagyis: Szeged a törpe- és kishaszonbirtokok hazája volt. Ha az országos adatokat vizsgáljuk, az 1930-as népszámlálás szerint Magyarországon 99 648 a 20 kh-on aluli kishasználók száma a családtagokkal együtt. A kb. 17 000 szegedi, 20 kh alatti bérletek számát 4-gyel megszorozzuk, — családonként 2 gyereket véve alapul — akkor az 54 000 kishasználó az ország kishasználóinak több mint a felét teszi ki. Ez a mennyiségi mutató is jelzi a téma jelentőségét.

2. Területi elhelyezkedés

Fő vonásaiban három nagy területen helyezkedtek el a birtoktestek. A városhoz legközelebb eső kötött-talajú feketeföldeken jobbra magánbirtokokat és olyan bérleteket találunk, amelyeknek a bérllői a mezőgazdasági foglalkozást csak kiegészítő kereseti ágként üzték, pl. közalkalmazottak, a városi polgárság tagjai, vagy az ún. szabadfoglalkozásúak. A paraszti bérletek nagysága ezen a területen általában kicsi, 250—400 □-öles házhely és kert, valamint 1—2 holdas szántóföld. A másik 2 terület a már említett Alsó- és Felsőtanya. (Itt találjuk a tanyás haszonbérllők szétosztott, de annál népesebb táborát.) [11] A tanyai homokföldeken a bérlet nagysága általában 10 kh volt. A bérbeadott földterületnek túlnyomó része homok. A haszonbérbe adott mező- és kertgazdasági ingatlanokból 38 000 kh, a városi legelőkből több mint 1500 kh, a város kezelésében levő erdőnek pedig az egésze *homokterület*, aminek jövedelmezősége bizonyos feltételek hiányában — később részletezem — igen alacsony volt. [12] A tanyai bérletek időtartama 25 év, a városhoz közelebbieké pedig 10, ritkán 20 év, de olykor csupán 3 év volt. [13]

3. A tanyai bérletek

A város haszonbérllőinek a többsége a várostól nagy távolságra, de a város tulajdonában levő két tanyaközponton szétszórtan élt és gazdálkodott. A szegedi tanyák nagyobb részét éppen ezek a haszonbérllő tanyák tették ki a korszak egészében, amint ezt ERDEI FERENC a „Magyar tanyák”-ban írta az 1940-es évek elején. [14]

A haszonbérlok helyzetével vagy tágabban a tanyavilággal foglalkozó valamennyi tanulmány megegyezik abban, hogy a várostól való nagy, olykor 40 km-es távolság, s maga a tanyai életmód milyen sajátos, zárt világot teremtett az ott élők számára. Abban is szinte egyértelmű az álláspont, hogy ez a világ a maga látszólagos egyhangúságában milyen nehéz, az ember számára olykor szinte elviselhetetlen élelet jelentett a nagycsaládú, gazdaságilag „nem tehetős” kisbérlok részére. [15]

4. Közlekedés

Bár közigazgatásilag a kisbérlok Szegedhez tartoztak, a várossal alig volt kapcsolatuk. Ennek az oka nagymértékben a tanyavilág rendkívül csekély és rossz úthálózata, általában a közlekedésnek szinte lehetetlen volta. 1926-ban a város 141 000 holdas határában mindössze 100 km műút van, 54 km szikelt út, s 50 km ki nem épített út. [16] A tanyák között alig van kövezett út. Az utak nagyrésze rossz, homokos, sáros. A város megközelítése rossz időben szinte lehetetlen, de még jó időben is nehéz, fárasztó. Az alföldi könnyű szekér belesüpped a homokba még üresen is, hát még megrakottan. [17] A tanyai ember csak akkor jött a városba, ha összegyűlemlett az elintéznivalója; adófizetés, hivatalos eljárás, piac stb. Igen sokan éltek a tanyán olyan szegedi illetőségűek is, akik soha életükben nem jártak Szegeden. Ilyeneket főleg az I. világháború előtti időben találunk, de később sem ritka jelenség ez. TONELLI SÁNDOR följegyez egy közkeleti adomát az öreg tanyai magyarról, aki a bevonuló fiát elkíséri a városba, s csodálkozva megáll a víztorony előtt: „Hát mégiscsak szép emléket építettek Kossuth-atyánknak.” [18]

Ezeket a bérloket a nagy távolság kirekeszti a város életéből, annál is inkább, mert a tanyaközpontok, Alsó- és Felsőtanya mindinkább kiépülnek a két világháború közötti időben: iskola, templom, temető, többféle üzlet, malom stb. épül ott. Vagyis lényegében *szórvány-falvak* alakultak, s a gócosodást csak fokozta, hogy házhelyeket osztott ezeken a területeken a város. Az 1920-as években történtek elsősorban házhelyosztások, különösen miután 1924-ben az OFB határozatban előírta tanyaközpontok fejlesztését. [19]

* * *

Ismeretes, hogy az 1929—1933-as gazdasági világválság a magyar mezőgazdaságot szinte teljes katasztrófába sodorta. A magyar mezőgazdaság már a világválság előtt is sanyarú helyzetben volt, állandó értékesítési nehézségekkel küzdött. Az I. világháború előtti kapitalista fejlődés vonala a mezőgazdaságban 1920 után megtört. A birtokmegosztás régi, egészségtelen volta maradt, sőt a területi változás után még inkább eltolódott a nagybirtok javára. A birtokmegosztáson kívül, de azzal kapcsolatban a paraszti differenciálódást vizsgálva, a Tanácsköztársaság bukása után a polarizáció növekedése kifejeződött abban is, hogy több mint kétszeresére nőtt a bérlok, valamint a részesművelők száma, ugyanakkor csökkent az 5—20 holdas gazdaságok száma. [20] A világválság tehát egy krónikus válsággal küzdő mezőgazdaságot érintett, ezért hatása sokkal nagyobb és a kiút kilátástalanabb volt, mint a gazdasági élet egyéb szféráiban. Köztudott, hogy a mezőgazdaságban is elsősorban a földnélküliek s a kisparasztok szenvedték meg éveken keresztül a gazdasági krízist, amely természetesen a parasztság más kategóriáit is megrázkódtatta.

Ahhoz, hogy betekintést nyerhessünk a kisbérlok helyzetének az alakulásába a válság idején, meg kell vizsgálni azt az állapotot, amelyben a válság előtt voltak.

Először is meg kell nézni — ha csak vázlatosan is — a termelési struktúrát.

5. A birtokok megoszlása, művelése

Szeged mezőgazdasága erősen külterjes volt. Ezen lényegesen nem módosított a paprikatermelés sem. A terület nagyrészt szántónak használták, amelyben első-sorban gabonát, kukoricát termeltek. „Kenyérre és zsírra való legyen” felfogás uralkodik. De a termelést ilyen arányban befolyásolja a piactól való távolság is, illetve a rossz útviszonyok. A bérlő olyan termékeket akar előállítani, amelyek alapvetőek az élete fenntartásához, és amelyeknek az értékesítése nincs napokhoz vagy rövidebb időhöz kötve, amelyeket rövid időhatárok nem sürgetnek. (A tanyai utakat jóformán csak nyáron s esetleg ősszel a nagy esőzések előtt lehetett használni.) Ebből következett, hogy a gazda, illetve a bérlő nem akkor vitte az áruát a piacra, amikor kedvező lett volna számára az értékesítési lehetőség, hanem amikor a szállítás elé az időjárás nem állított szinte leküzdhetetlen akadályt. Ilyenkor azután általában túlkínálat alakult ki, hiszen minden bérlő szinte ugyanabban az időpontban vitte a piacra termelvényeit, s a rozst, amely a homok fő terménye volt, vagy a bort kénytelen volt fele áron eladni. Az alacsonyabb ár pedig kizárólag a kereskedőknek kedvezett. A szállítási és értékesítési nehézség nagyban befolyásolta nemcsak a bérlők anyagi helyzetét, hanem a gazdálkodás módját is. Egyéb tényezők mellett ez is hozzájárult ahhoz az állapothoz, hogy a tanyavilág a város téli gyümölcsszükségletét nem tudta kielégíteni, a tej és tejtermékek mennyisége is elégtelen volt.

A Szegedi Kereskedelmi Iparkamara az 1931-ik évi jelentésében megállapítja, hogy a Kamara területén a mezőgazdaság a gabonatermelésen nyugszik, a *szántóföld 82%-át* a kalászosok és a tengeri foglalja el.

A kamara területén belül Szeged város területének a megoszlása művelési ágak szerint a következő volt:

Szántóföld	46 306 kh.
Kert	694
Rét	10 911
Szőlő	5926
Legelő	6002
Erdő	4563
Nádas	456
Földadó alá nem eső terület	6737
Összes:	81 595 [21]

Aránylag kevés a *takarmány* és az ipari növényeknek a termelése. [22] Pl. a város területén a kereskedelmi növényekkel bevetett területből (cukorrépa, dohány, mák stb.) 100 kh szántóra 1919—1920-ban 0,2 kh jutott, s évekkel később, 1926-ban még mindig ugyanennyi; unyanakkor Debrecen területén 1919—1920-ban 0,9 kh, de 1926-ban már 2,5 kh. [23] A művelési ág ilyen megoszlása alapján meghatározta a mezőgazdaságból élőknek, köztük a nagyszámú kishaszonbérlőknek a megélhetési lehetőségét.

A város gazdaközönsége, amint a fenti adatokból kiderült, aránytalanul kis területen foglalkozott takarmánytermesztéssel. A határban nem egészen 5000 kh-on termeltek takarmányt, vagyis a területnek alig több, mint 3%-án. A rendkívül alacsonyfokú takarmánytermesztésnek egyenes következménye volt az állattenyésztés állapota. Anélkül, hogy az állattenyésztéssel behatóbban foglalkoznánk, csak vázlatosan 1—2 vonatkozásban érintem a következőkben. Szeged mezőgazdaságával, vagy azon belül a bérletekkel foglalkozó valamennyi tanulmány, s ami hitelesebb

forrás, a város különböző iratai, különösen ezek közül is a gazdasági felügyelők és a városi állatorvos jelentései mind arról tanúskodnak, hogy általában véve igen alacsony volt az állattenyésztés színvonala. A város nem törődött eléggé intenzíven az állatállomány fejlesztésével. Ez összefüggött azzal, hogy aránytalanul kevés volt a takarmánytermesztés, nem volt jövedelmező a legelőtartás, nem volt megfelelő, elsősorban a kisbérleteken, az igásállatokat igénylő mélyszántás, trágyázás, alacsony volt a meglevő állatok termékhozama.

A város tulajdonát képező külső legelői területek jövedelme csekély volt, mivel az oda kihajtott jószágállomány mindössze 50%-a volt annak a mennyiségnek (az 1920-as években), mint amennyit eltartott volna a terület. [24] Lényeges változó: később sincs ezen a téren. A gazdák az egyre csökkenő állatállományt nem szívesen hajtják a városi legelőkre, mivel a legeltetési díjak magasak. [25] A tartós szárazság miatt a legelők visszamaradnak [26], megjavításukra nem történt kellő gondoskodás. [27] Szerepet játszott nyilván az állattenyésztés elégtelenségében az is, hogy a kisbérlelőknek kiadott rét szakszerű, intenzív kezelése nem volt biztosított. A gazdasági felügyelő több alkalommal arra ösztönzi a várost, hogy a kisbérleteken a bérbeadás alkalmával szabja feltételnek a szálastakarmány termesztését meghatározott terület-nagyságban, pl. a bérlemény egyötödén. Enélkül nem volt elképzelhető az állatállomány javulása, de ez nagymértékben növelte volna a föld termőképességét is. Károsan befolyásolta az állattenyésztést az is, hogy kevés a tenyészállat. Az állatszámítások alkalmával 25%, olykor 40%-os hiány mutatkozott. Bár a város vezetése tisztában volt ennek az állapotnak a következményeivel, néhány országos akción kívül — olcsóbb, vagy hitelre vásárolt tenyészállatok juttatása — nem tett semmit, sőt, előfordult, hogy a városi költségvetésben jelentős mértékben csökkenti a tenyészállatok beszerzésére fordított összeget.

A tanulmányok, a levéltári iratanyagok egyaránt arról tanúskodnak, hogy a város egész határában — valamint kisebb mértékben a kevés számú nagybirtokon — de különösen a bérföldeken a talaj teljes *kiuzsorázása* folyik, zsaroló gazdálkodást üznek. [28] Ennek persze több oka volt. Egyrészt a bérlők jelentős része az apjától látott eljárásokat folytatta. Másrészt és elsősorban az elégtelen talajerőjavítást alapjában befolyásolta a már említett állatállomány; ezt viszont meghatározta a bérlők tőkeszegénysége, s a hatalmas bérhátralék a válság idején. Hátráltatta a mezőgazdasági megélhetést a bérlők számára a növényi betegségek elleni védekezés igen költséges eljárása is. A válság előtti években a gazdák körében lendületes volt a mezőgazdasági kultúra emelése; ez sok áldozattal járt, de a lendület rohamosan visszazuhan a kiinduló helyére, mivel állandóan újabb és újabb betegségek léptek fel a gazdasági növények között. Ezek a betegségek a *termelési költségen alul álló értékesítési lehetőségek* mellett újabb és vissza nem térülő kiadásokat jelentettek az amúgy is versenyképtelenné váló gazdáknak. Ha pedig nem alkalmaztak növényi védőszereket, akkor az egész termése tönkrement. Ezek a növényvédő szerek rendkívül drágák voltak, a gazdák többsége számára szinte megfizethetetlenek. [29]

Súlyosan érintette a bérlőket az elemi kár is, amely nyilvánvalóan az egész mezőgazdaságot sújtotta, de a hatás nehezebben volt elviselhető azoknak, akiknek anélkül sem könnyű a helyzetük. 1931-ben, ebben a kritikus időszakban az aszálykár kétharmados, a bérlőknek őszi termésük nem is volt, s ezért kénytelen volt a város minden homoki bérlőnek kereseti adóját egyharmadra csökkenteni. [30] A szárazságon kívül Szeged határában 10 000 kh-ot jégverés sújtott ugyanebben az évben. A termésátlag elmaradt az országos átlagtól, elsősorban rozsban; pedig ez volt a homoki bérletek fő terménye.

Termésátlag 1931-ben

kh-ként		
Országos	búza	rozs
	6,69 q	5,25 q
Csongrád m.	9,9	5,63
kisbirtokon	6,	4,—

A súlyos gazdasági nehézségekkel küzdő bérlőket az 1929—1933-as válság hatványozottabban sújtotta, mint a tehetősebb gazdákat, bár nyilvánvaló, hogy az általános értékesítési nehézségek, a gabona áresése, az állatok olcsósága, az, hogy a borkereslet stagnált, az iparcikkek ára emelkedett, a hitelviszonyok kedvezőtlenek voltak, súlyosan érintette az egész mezőgazdaságot. [31]

6. A kishaszonbérlok adóterhei

Először is a haszonbért kell megemlíteni, amely a legnagyobb gondot okozta a kisbérlok népes táborának.

Valamennyi, a földbérlok helyzetével foglalkozó tanulmány, publikációs munka egyetért abban, hogy a bérleti díjak nagysága jóval meghaladta a földek hozamát. A magas bérleti díj jórészt abból következett, hogy a város maximálisan kihasználta azt az áldatlan állapotot, hogy a gyorsan szaporodó tanyai lakosság a mindenáron való földhözjutás végett a nyilvános árveréseken mindig nagyobb és nagyobb bérösszeget ajánlott fel. A bérlok nagyrésze általában éppencsak a szükséges óvadékkal és a haszonbér fele összegével rendelkezett, tehát azzal az összeggel, amelyet azonnal le kellett fizetnie, de a folyamatos és jövedelmező gazdálkodáshoz már nem voltak meg az anyagi eszközeik. A tulajdonos város azzal egyáltalán nem törődött, hogy a bérlok hogyan, mivel, miből gazdálkodik. A hivatal a szerződést megkötötte, a számvétség a bérösszegek, a hátralékok befizetését nyilvántartotta. Ha perre került a sor, annak költségeit a bérlőre hárította. A várost nem érdekelte, hogy miből került elő a haszonbér, hogy pl. milyenek a tanyai bérlok értékesítési lehetőségei. Ezek a lehetőségek pedig egyáltalán nem voltak kedvezőek a válság előtt sem. Eltekintve olyan alapvető körülménytől, mint a külterjes gazdálkodás, az országosnál időnként alacsonyabb termésátlag, olyan helyi, a tanyavilág helyzetéből fakadó sajátosságok gördítettek súlyos akadályokat a megfelelő értékesítés elé, mint pl. a rendkívül rossz úthálózat, s ugyanakkor a várostól, a piactól való nagy távolság. A bérföldeket bizonyos %-ban búza és rozs értékében kifejezett haszonbérért adták át. A terményhaszonbérek számfejtésénél a város késedelem esetén *mindig a magasabb árfolyam* szerint számolta a haszonbéreket. Ha az esedékesség napján magasabb volt az árfolyam, mint amikor a befizetés történt, akkor az esedékességekori árfolyamot vették figyelembe, ha viszont a befizetés napján volt magasabb, akkor a befizetési árfolyamot vették alapul. [32] Jelentős összeget tettek ki a perkölségek, különösen elemi károk idején, amikor a kisbérlok nagymértékben elmaradtak az árenda fizetésével.

A haszonbéren kívül a tanyásbérlok sok, nagy terhet jelentő adó, kötelezettség is sújtotta. A haszonbérlok köteles volt fizetni a tárgyalta korszakban közismerten magas állami adókat, községi és egyéb közterheket.

A tanyásbérlok fizettek földadót a város helyett, kereseti adót [33], útpénzt, [34] fűbért, a közületekkel kapcsolatos adókat, fejlesztési hozzájárulást (pl. a gazdasági kisvasút építése miatt a vasútvonal bizonyos körzetében).

Egy tíz holdas középminőségű homokföld bérlokját a tárgyalta korszakban a következő adók és bérek terhelték: fizetnie kellett évi 140 pengő haszonbért, 10

pengő útdát, 30 pengő adótérítést, 15 pengő kereseti adót, 7 pengő házadót és 7 pengő inségadót, összesen 209 pengőt. A terhek aránytalanságát szemlélteti, hogy ezzel szemben egy 10 holdas örökföldes gazda a földje után 60—70 pengő közterhet fizetett. [35]

7. Haszonbér mérséklések

A túlzottan magas haszonbérleti díjak — amelyek az árveréseken általában emelkedtek — s a bérlők gazdasági helyzete, összefüggésben az ország általános gazdasági állapotával, oda vezetett, hogy a tárgyalt korszak egész ideje alatt különböző erősségű hullámokban, de állandóan tapasztalható, hogy a bérlők nagy tömege tetemes összegű bérfizetési hátralékban van a városnál.

A kormány először 1923-ban ad rendeleti úton lehetőséget a haszonbérek mérséklésére; majd a válság alatt 1932-ben ismét rendelkezik ilyen értelemben. [36]

Szeged a 20-as évek közepétől megkezdte a haszonbérek leszállítását, illetőleg a bérek revízióját, és ettől kezdve alig van szünet ebben a folyamatban. [37] A haszonbérletek leszállítását, illetve a mérséklést a kormányrendeletekre való hivatkozással a bérlők kérelmezték, s az évenként beérkezett nagy tömegű kérvényt — pl. 1930-ban 8 hónap alatt közel 1500 kérvényt nyújtanak be a városhoz alélők [38] — revíziós bizottság bírálta el általában helyszínelés és magánegyezség útján a Mezőgazdasági Kamarának a részvétele mellett. Kezdetben ezek a bérleszállítások eléggé mérsékeltek. A feketeföldeken alacsonyabb, a homokföldeken valamivel magasabb mérvű a bérleszállítás: jelentősebb engedményt azonban nem jelentett. Az 1920-as évek végén a kibontakozó válság hatására már lényegesebb engedményt kénytelen tenni a város. 1930-ban, a gazdasági válság közismert körülményeinek az idején a revíziós bizottság alsó- és felsőtanyán 10 000 kh-at vizsgált felül, s azzal az indoklással, hogy mind a város, mind pedig a bérlő érdekei megkövetelik, kb. 43%-kal javasolta csökkenteni a haszonbért. Javaslatában elismeri, hogy ellenkező esetben a bérlők tönkremennének, ami a városnak egyáltalán nem volna kedvező. [39] A bérlők helyzetét azonban még az ilyen mértékű bérleszállítás sem javította meg. Ezt bizonyítja, hogy a törvényhatóság közgyűlése 1931-ben már 25 000 kh haszonbéres földnek a bérletét szállította le oly módon, hogy az előzőleg felszaporodott hátralékok törlesztését 4%-os kamat mellett 40 féléven át tette lehetővé. Különben a nehéz gazdasági helyzetben a bérlők a leszállított bérfizetésnek sem tudtak eleget tenni, annál kevésbé, mert 1930-ban olyan szárazság sújtotta a gazdákat, hogy még vetnivaló burgonyájuk sem termett. A nemfizetésnek legfőbb okára is rámutatott ez a közgyűlés, nevezetesen arra, hogy a bérlők nem voltak megelégedve a leszállítás mértékével. Olyan vélemények is elhangzottak ezen az ülésen, hogy a bérlők egy része szövetkezeti mozgalomba tömörülve, a szövetkezeti mozgalomtól várja sorsának jobbrafordulását, s azokban bízik, akik szerződésellenes magatartásra buzdítják őket. [40]

Csonka Miklós Szeged mezőgazdaságáról szóló monográfiájában nyilvánvalóan szépít, amikor azt mondja, hogy a város rendkívül méltányos volt a haszonbérlőkkel szemben, s alaptalan támadás érte Szegedet, amikor az 1400/1932. M. E. számú rendelet hatására 5000 kérelem érkezett a hivatalhoz bérleszállítás végett. [41]

A felgyülemlett hátralék nagyságát különben jól érzékelteti az, hogy 1932-ben az előirányzott haszonbéreknek *mindössze 7,7%-át* fizették be a város pénztárába. Hogy mennyire nem volt alaptalan a bérlők kérelme, azt mi sem bizonyítja jobban, mint azt, hogy a város a haszonbér mérsékléseket 1935 őszén le akarja ugyan zárni, de végülis elismeri, hogy ez lehetetlen, a kérdés lényegében lezárhatatlan, megoldhatatlan. [42]

8. A munkanélküliség

A válság egyik legsúlyosabb következménye Szegeden is a munkaalkalmak nagyméretű csökkenése volt. Már a válság előtt, 1927—1928-ban ugyancsak az Iparkamara jelentésében olvashatjuk, hogy általános viszonyokat az jellemzi, hogy mind több lesz a munka iránti kereslet, s mind kevesebb a kínálat, mert sok kisbirtokost a szükség arra kényszerít, hogy munkát vállaljon, és a nagygazda is, hacsak lehet, saját földjét cseléd és napszámos nélkül iparkodik megművelni. [43] A munkanélküliek számát a kisbérlek két körülmény folytán növelték. Először is azért, mert a kisbérlek jelentős része mindig is vállalt bér munkát, mivel a bérletek nem nyújtottak részére biztos megélhetést. Általában aratásnál, kukoricatörésnél vállaltak munkát. Ezek a munkaalkalmak azonban most szüneteltek. Ugyanakkor azok is növelték a munkanélküliek számát, akiknek a feje fölül *elárverezték* a kisbérletet. Sem országos, sem helyi adat nincs a *munkanélküli* földmunkások számáról, hiszen erről pontos kimutatás nem is készülhetett. A polgármester jelentéseiből, a Gazdasági Felügyelőség irataiból s egyéb forrásból bizonyos képet azért alkothatunk róla.

1931-ben a polgármester 4000 hivatalosan elismert munkanélkülről ír. [44]

Ez a szám nyilván nem tartalmazta az összes munkanélkülieket, ugyanakkor nemcsak földmunkások, tehát benne kisbérlek is, hanem az ipari és egyéb munkanélküliek is benne voltak. Érdemes végigkísérni a Gazdasági felügyelő 1932. évi havi jelentéseit a munkanélküliség alakulásáról, ez ugyanis kizárólag a földmunkásokról szól.

1932. I.: A munkanélküliek száma igen tekintélyes. A város ínségmunkával foglalkoztatja a munkások egy részét, de még így is sok a munkanélküli. Az ínségmunka után a város természetben, lisztben fizet.

II.: A mezőgazdasági munkák lényegében szünetelnek. A munkások egy részét Szeged város foglalkoztatja. Az ínségmunka segítségével a P. M. 700 q búzát utalt ki a város részére. Az ínségmunka: útjavítás, hólapátolás.

1932. IV.: Munkáviszonyokban némi javulás: bár az elhelyezkedés még mindig nagyon nehéz. Munkaalkalom főleg az ínségmunkáknál.

VIII.: *Még mindig sokan vannak, akik a mezőgazdasági munkáknál nem tudnak elhelyezkedni.* Az aratásnál és cséplésnél a munkások egy része elhelyezést nyert ... [45]

Ebből a rövid helyzetképből kiderül, hogy még a nagy nyári munkák idején, aratás-kor, csépléskor sem tudott munkához jutni mindenki a mezőgazdaságban, amikor pedig az egész évi kenyérről kellett volna gondoskodniok. Nincs javulás 1932. októberben sem. A nagy őszi munkák — kukoricatörés, cukorrépa ásás — idjén is csak a mezőgazdasági munkások kis töredéke tudott elhelyezkedni. [46]

A kisbérlek helyzetét a munkanélküliség mellett hátrányos helyzetbe sodorta a már említett 1931. évi rendkívüli nagy szárazság is. A kisbérleknek vetőmagjuk sem maradt. A FM. 22. 996/1932. sz. vetőmagakciót hajt végre, amely azonban az igényeket nem elégítette ki. [47]

9. Zálogolások, árverések

A válság másik kísérő jelensége a zálogolásoknak, árveréseknek ugrásszerűen megnőtt száma volt.

Az alábbi táblázat pontos képet nyújt a zálogolások, árverések nagyságáról.

*Összehasonlító kimutatás 1931. és 1932. hónapjaiban
a város területén megtartott zálogolásokról és árverésekről [48]*

1931. I.—VIII.

1932. I.—VIII.

	Zálogolás esetben	Kitűzött árverés esetben	Megtartott árverés esetben	Zálogolás esetben	Kitűzött árverés esetben	Megtartott árverés esetben
I.	1564	257	11	8350	2426	26
II.	2015	1130	7	1556	1556	11
III.	639	586	18	1737	1024	8
IV.	1096	428	14	6309	3906	4
V.	14987	5769	12	8206	4534	7
VI.	1837	1238	4	3298	5649	12
VII.	1420	12348	5	1322	1322	11
VIII.	94	1454	40	2275	2257	16
	23652	23190	111	33053	23174	95

Ebben a mennyiségben természetesen nemcsak a tanyai, de az egyéb, városi zálogások, árverések is benne vannak.

Hangsúlyozni kell a *megtartott* árveréseket, Ti. ezeknek többszöröse volt a *kiírt* árverések száma, azonban minden bérletet nem árverezhettek el, mert az újra hasznosítás nem lett volna a városnak mindig eredményes.

A város 1933. évi zárszámadásából kiderül, hogy a haszonbérből várható jövedelem nagysága kb. 25%-kal alacsonyabb, mint 1932-ben. Magyarázatul a zárszámadás megmondja, hogy ez a különbség a haszonbérek mérséklésétől, a búzabér mellett adott földeknek a búza árának az eséséből, és az elhagyott bérleteknek a kedvezőtlenebb újbeli hasznosításából fakad. Ezeket az elhagyott telkeket tehát csak alacsonyabb haszonbér mellett tudta bérbe adni a város. A város kénytelen nem egyszer a haszonbér- és földadópótlékot törölni a hajthatatlanság miatt.

A városvezetés azonban más eszközöket is alkalmaz, mint az adópótlékok leírása.

Előfordult, hogy a hátralékos bérlőket nemcsak kitette évtizedes parcelláiból, (vö. a megtartott árveréseket) hanem a bérhátraléknál jóval nagyobb értékű *tanyákat, épületeket a tűzoltókkal lebontatta*, a szőlőket kiirtatta. Ezekkel a rombolásokkal, kiakoltatásokkal becsületes embereket ítélték kőborlásokra. Az elárverezett bérleteket pedig sokszor olcsóbban, másnak juttatták.

1933. elején az egyik ilyen tanyapusztítás jelentős sajtóvisszhangot támasztott. A Szegedi Hétfő tudósítója részletesen beszámol a városnak erről a brutalitásáról:

Nagy megdöbbenéssel beszélnek a tanyán erről az esetről, amely néhány nappal ezelőtt történt az ún. egyetemi dűlőben. Az egyik parcellát Kálmán Mihály bérelte, akinek adópótléka volt. Csütörtökön megjelentek a tűzoltók, a városi végrehajtó és egy tisztviselő, akinek az utasítására a tűzoltók megkezdték a ház lebontását. A bérlő nem volt otthon; kubikmunkán volt. A tanyában a feleség és a 6 gyermek tartózkodott. Az asszony sírva kérte a tisztviselőt, kegyelmezzon legalább addig, amíg a férje hazajön. Közben megmutatta az adópótlékba nemrég befizetett 25 pengőről szóló elismerést. A tisztviselő csak akkor kegyelmezett volna, ha az asszony azonnal befizet 50 pengőt. A családnak egyetlen fillérje sem volt ... A tűzoltók jobb úgyszólván méltó buzgalommal, de annál kevesebb kímélettel hozzáláttak a ház lebontásához. Nem telt bele fél óra, s *csupasz falak hirdették egy behajtás maradandó emlékét, amely 1933. évben, jóval a tatárdúlás után, egy békés és dolgozó családi otthonban*

történt Szeged város bérlőpolitikájának nagyobb dicsőségére ∴. Az összegyűlt szomszédok nem mertek közbelépni, nehogy kivívják a tisztviselő haragját, s holnap rájuk kerüljön sor. A város példát akart statuálni.” [49]

Az eset minden újságírói túlzás nélkül is valóban példátlan. Egy hónap múlva a polgármester úgy nyilatkozik róla, mintha egyetlen, egyedi eset lett volna a Kálmány-tanya lebontatása. A valóság viszont az volt, hogy eddig az ideig már 8 tanyán jártak el hasonló módon a tűzoltók, illetve a város.

A bérlők jogos panasza a városvezetés ellen eljut a Földművelésügyi Minisztériumba, ahonnan a polgármestertől választ kérnek. A polgármester válasza hűen tükrözte a városvezetés felfogását a bérlőkhöz való viszonyában. Csak a „jogerős bírói ítéletre” tud hivatkozni, s a város által kiadott haszonbérleti szerződésnek arra a pontjára, amely kimondja, hogy a bérlő olyan állapotban köteles visszatérni a földet a bérlet felmondásakor, amilyen az a bérbeadás előtt volt. [50]

A polgármester még ez év nyarán kénytelen ígéretet tenni a sajtóban, nyilvánosság előtt, hogy egyelőre nem bontanak le több tanyaépületet, hanem a kilakoltatott bérlő tanyájába városi altiszteket helyeznek, hogy azok vigyázzanak az üresen hagyott házakra, nehogy a volt bérlők oda visszaköltözzenek. Ennek a „józanabb” belátásnak is előzménye volt. A polgármester tudomást szerzett arról — bizalma értesülés útján — hogy a Szegedi Hétfő egyik újságírója, Nippold János, aki leginkább foglalkozott a bérlők helyzetével, Eckhardt Tibort, a Kisgazda Párt vezérét interpellációra akarta rábírní a szegedi bérlői viszonyokkal kapcsolatban.

A polgármester hosszabb levelet küld Eckhardtnak az interpelláció előtt, hogy tájékoztassa. „Azért írtam, — mondja a Délmagyarország tudósítójának 1933. június 8-án — mert tudom, hogy milyen hatása lehet egy ilyen interpellációnak. A nyers valóság, hogy a város lebontott néhány házat, kegyetlenül hangzik. Hiába mondaná a miniszter adatszerűen, hogy a város jogerős bírói ítélet alapján járt el, a tanyabontás tényének lélektani hatása nem maradna el. Elismerem, hogy kissé kegyetlen az eljárás, de ...” [51] Azt hiszem, nem kell hozzá kommentár.

A bérlők nagy tömege ezekben az években teljesen fizetőképtelenné vált. A felgyülemlett hátralékokat, a folyó haszonbért fizetni nem tudván, nem kevés azoknak a száma, akik lemondanak a bérföldről. A közgyűlési jegyzőkönyveket lapozva az 1920-as évek közepétől kezdve igen sok esetben találkozunk a bérletről való lemondással, mivel a bérlő saját szavai szerint nem tud eleget tenni a súlyos feltételeknek. [52]

1932-ben azonban már *tömegesen mondanak le a bérleményről*. Olyan méreteket ölt a lemondás, hogy a város nem akarja minden esetben elfogadni, mert abból kára származna. Érdemes végigolvasni az ügyész javaslatát a lemondások elbírálásával kapcsolatban: ha a hátralék nagy, a lemondás elfogadható, de a függő termést és a tanyaépületet el kell árverezni ... a kérelmező az óvadékot semmi körülmények között nem kaphatja meg ... a kérelmezőnek a 12 pengő perköltséget előre meg kell fizetnie. (Ennek a nagyságát érzékelteti, hogy ez időben egy férfi napszámbér 1 pengő 40 fillértől 2 pengőig terjedt.) [53]

„...A kérelmező a várossal szemben semmiféle igényt nem támaszthat, az újrahaznosításkor az árverésből kizárandó.” — Ez utóbbit azért hangsúlyozza az ügyész, mert az a gyanúja, hogy a kérelmezők azáltal akarnak bércsökkenést elérni, hogy lemondva a bérföldről, majd olcsóbban kiveszik. [54] Lehet, hogy ilyen gondolat is vezérelt néhány bérlőt, de csak azért, mert a helyzet tarthatatlan volt; de ugyanakkor mégis ragaszkodtak volna ahhoz a földhöz, amelyben talán már a szüleik verejtéke is benne volt.

A hivatalos hatóság a bérlők helyzetét nyilvánvalóan nem akarta rosszabb színben feltüntetni, mint amilyen az a valóságban volt. Elfogadható tehát a bérlők hely-

zetének jellemzésére az a hivatalos irat, amelyet a Gazdasági Felügyelőség intézkedés végett a hatóság elé terjeszt 1933-ban: „A folyó évi termés ára rendkívül alacsony. A termelési költségeket nem éri el. Viszont a rendkívül magas közterhek behajtása, már a cséplőgépeknél karhatalmi segédlettel megkezdődik, s így a gazdaközösség rendkívül elkeseredése és a jövő iránt való kétségbeesés napról napra növekszik. A királyi Gazdasági Felügyelőség mint közérdekből felszólalni jogosított szerv aggodalommal látja a közterhek behajtásának nagy erővel megkezdett ilyedtén módját és ezzel kapcsolatban a gazdálkodó társadalom rendkívül nagyfokú elkeseredését és ezen eljárás következtében bekövetkező egzisztenciák sorozatának teljes anyagi tönkreteljesítését.” Vagyis a hivatal is elismeri, hogy a bérlő egész évi fáradozását jelentő gabonát nem lehet elvinni a cséplőgépektől, elismeri, hogy a család élelmezéséhez szükséges tehenet, és a föld megmunkálásához nem nélkülözhető lovakat, állatokat rövid úton elviszik a gazdaktól. [55]

A megrajzolt képet jól kiegészíti egy 5 holdas bérlő beadványa a polgármesterhez.

Méltóságos Polgármester Úr!

Alulírott, mint a „Vetyehát” 10 407 föld bérlője tiszteletteljesen bejelentem, hogy az általam bérelt 5 hold föld, melynek bérlete ez év október 15-én lejárt, a tartóhatatlan rossz gazdasági viszonyok kényszerítene a bérlet felmondására, vagyis 1933. évre már képtelen vagyok a bérletet megújítani.

A föld, mely eddig a dolgozó munkásember éltető forrása volt, sajnos ma csak munkánkat követeli, mint egy áldozatot kívánva, úgyszólván minden ellenszolgáltatás nélkül. A mostoha időjárás az árvíz és a termés lehetetlen alacsony ára a legszigorúbb számításba sem hozható arányba a kiszabott bérlet összegével, amit más és egyéb kiadások még tetéznék.

Méltóságos Uram! Amennyiben a földmunkás ösidők óta ragaszkodik a földhöz, talán képes lenne ő ha volna sajátja — rá is fizetni, de a mai lehetetlen és tartóhatatlan viszonyok megsemmisítik az emberben a dolgozni akarást, mert munkája az elkeseredettség és csalódáson kívül mást nem eredményez.

Bátor vagyok jelezni, hogy amennyiben az eddig bérelt és jókarban tartott földet a város hajlandó lenne — a mai nehéz viszonyokra tekintettel — alacsonyabb bérért kiadni, tehetségemhez képest ismét bérlő lennék, de a jelenlegi bérlet mellett képtelen vagyok úgy magam, mint sok bérlőtársam, mert az elkeseredés általános.

Bejelentésemet méltóztassék ez úton tudomásul venni, az esetleges bérváltozásról alázatosan kérem a város szíves értesítését.

Tápén, 1932. december hó 15-én.

Maradtam Méltóságos Polgármester Úrnak
alázatos szolgálja özv. Vincze Mátyásné bérlő,
Tápé-rét, Vetyehát 30. sz. tanya. [56]

A válságos évek 1933-mal nem szűnnek meg a bérlők számára. Az Iparkamara 1935. évi jelentésében az ország közvéleményét is megmozdulásra készítető inségelekről beszél Csanád, Csongrád és Békés megyében. Ezt az inséget nagymértékben az időjárás csapásai okozták: a mezőgazdaságot egymás után sújtotta fagy, jégverés, majd a nyári hónapokban szokatlanul nagy szárazság. [57] A szinte állandó szárazság miatt példátlan gyenge termés eredmények alakultak. Pl. burgonyából, ami pedig fő táplálék volt, 5 q holdankénti átlag, kukoricából pedig csak 3 q. [58]

1935-ben a városi földek bérlői annyira eladósodtak, hogy helyzetük fölött

már nem lehetett szemet húnyni. Nemcsak a várossal szemben adósodtak el, hanem ezen felül vállukon viselik a válság minden súlyát. Helyzetük azért is súlyosabb, mint az örökföldes gazdáké, mert őket földbér és a kereseti adó is terheli. A polgármester kénytelen a bérlők érdekében felirattal fordulni a kormányzathoz. [59] Az FM. válasza előrelátható: a városi haszonbérlők bajai ismereteseek (magas haszonbér, haszonbérbeadás módja, a hátralékok peresítése), „de ezek elsősorban a városi önkormányzat megértő elhatározásai útján oldhatók meg.” [60]

Befejezésül: A válság éveit különösen megmutatták azt, amiről Szécsy György idős pedagógus, a tanyavilág jó ismerője Mórahalomról szóló munkájában ír: „Bármennyit foglalkozunk is a szegedi bérlőkkel és bármely irányból kiindulva kíséreljük meg ezt a kérdést érthetőbbé tenni, azt végeredményben megállapíthatjuk, hogy sokezer ember élt itt jobbágy-sorban. Ha imitt-amott akadt is köztük olyan, akinek jól ment sora ... az nem jelentette az általános jólétet. Még a vaknak is látnia kellett, hogy 5 hold homok jövedelméből nem lehetett családot fenntartani. A családfő kénytelen volt vidéken részaratást, kukoricatörést vállalni, hogy a kis család télire való ellátását biztosítsa. Otthon a feleség a gyermekekkel úgy ahogy megmunkálta a földet és nevelte a baromfiakat. Azoknak az árából fizette az adót és az arendát. Nem lehet csodálkozni, ha a homok egyre szürkébb lett. Kifogyott az életerje. Új korszaknak kellett jönnie, hogy a bérlőkérdés gyökeres megoldást nyerjen.” [61]

JEGYZETEK

- [1] Magyar Statisztikai Közlemények. Népszámlálás. 1930. I. 14.
- [2] Magyar Statisztikai Közlemények. Népszámlálás. 1930. II. 86.
- [3] Magyar Statisztikai Közlemények. Népszámlálás. 1930.
- [4] TONELLI SÁNDOR, Szeged 1926. Délmagyarországi Nyomda és Kiadvállalat. 54.
- [5] PÁLFY—BUDINSZKY ENDRE DR., Szeged népességi és építési viszonyai. Szegedi Állami Levéltár (SZÁL) 3157.
- [6] 1930-as népszámlálás. II. 86.
- [7] Magyar Statisztikai Közlemények. Népszámlálás. 1920. III—IV. 72.
- [8] Közgyűlési jegyzőkönyv. 1923/25. 1930/13. SZÁL
- [9] SZÉCSY GYÖRGY, Képek Mórahalom múltjából és jelenéből. Mórahalom Tanács. 1967. 27.
- [10] KAÁN KÁROLY, A magyar Alföld. 1927. 191.
- [11] DR. CSONKA MIKLÓS, Szeged birtokviszonyai (Csongrád vármegye Antológiája c. kötet). Szeged, 1938. 16.
- [12] Polgármesteri Irat. 817/1942. Lt. sz. (SZÁL.)
- [13] A II. világháború alatt már csak rövidebb időre adták ki, olykor 3, de előfordult, hogy 1 évre.
- [14] ERDEI FERENC, Magyar tanyák. 215.
- [15] ERDEI, CSONKA, TONELLI, KAÁN, SZÉCSY idézett munkái, valamint CZIBULA ANTAL, Gazdag város szegénysége. 1927.; BAKONYI LÁSZLÓ, Tanyák a homokon 1939. stb. munkái alapján.
- [16] TONELLI i. m. 55.
- [17] Bakonyi i. m.
- [18] Tonelli i. m. 55.
- [19] Az OFB 16535/1924. sz. határozata.
- [20] Földmunkás és szegényparaszti mozgalmak Magyarországon 1848—1948. II. 633.; MEDOSZ, 1963.
- [21] Magyar Statisztikai Évkönyv 1930. Népszámlálás. 1931. 64. old.
- [22] Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara 1931. évi jelentése, amely a következőkben közli a gazdasági növények %-át a szántóföldi területeken.

Termény	Bácsbodrog	Békés	Csanád	Csongrád
búza	31,0	41,1	41,0	33,0
rozs	7,0	0,3	0,6	13,0
árpa	4,0	8,2	5,4	9,5
zab	4,0	2,7	2,5	2,5

Termény	Bácsbodrog	Békés	Csanád	
tengeri	37,0	28,9	30,0	26,0
burgonya	4,0	0,5	1,5	2,5
cukorrépa	0,5	1,5	2,5	1,3
egyéb	12,5	13,8	16,5	12,2

Ezzel összefüggésben érdemes megmutatni a város területén a művelési ágak megoszlását:

szántóföld	51,5%
kert	0,75
rét	12,5
szőlő	8,86
legelő	13,96
erdő	5,36
nádas	0,38
terméketlen	7,17 (Tonelli i. m. 67)

A szántóföld területe nagy, mégsem biztosította a szemestermény sem az élelmezés, sem a malomipar szükségletét.

A kiterjedt erdőség ellenére a tüzelőanyag beszerzése sok szegényebb bérlő részére szinte lehetetlen volt. A nagy kereslet és a ráigérés miatt 9 db fát kellett feldolgozniok, rendszerint a távollevő gyűjtőhelyre elszállítaniok, megmunkálniok — be kellett vonni sokszor az egész családot — míg a 10. fát megkapták.

[23] KAÁN i. m. 235.

[24] Közgyűlési jegyzőkönyv 924/304. SZÁL.

[25] 817/942. Lt. sz. SZÁL.

[26] KB I. 1937—1939. KB. 1729/939. SZÁL.

[27] Közgyűlési jegyzőkönyv 1936/33. SZÁL.

[28] L. az idézett tanulmányokat.

[29] Közigazgatási Bizottság I. 1930—1935., 2569/933. SZÁL.

[30] Polgármesteri irat. 1931/217. SZÁL.

[31] Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara 1927. évi jelentése. Szeged, 1928. 13.

[32] Közgyűlési jegyzőkönyv. 85/1935. SZÁL.

[33] KAÁN i. m. 192.

[34] Az 1923/781. sz. közgyűlési határozat 1934-től a városi bérföldek után megállapított kh-ként 100 korona megállapított útfenntartási költséget kh-ként 1000 koronára emelték fel. SZÁL.

[35] SZÉCSY i. m.

[36] CSONKA i. m. 17.

[37] CSONKA i. m. 17. Áttekintés a haszonbérmérséklésekről:

1924-ben	56 654 P 72 fill.
1925/26-ban	199 288 P 67 fill.
1928	106 753 P 19 fill.
1929	11 035 P 82 fill.
1930	119 906 P 80 fill.
1931	54 264 P 41 fill.
1932	34 821 P 30 fill.
1932	24 821 P 30 fill.
1932	25 733 P — fill.
	<hr/> 632 387 P 65 fill.

[38] Közgyűlési jegyzőkönyv 1932/82. szám.

[39] Közgyűlési jegyzőkönyv 1930/431. SZÁL.

[40] Közgyűlési jegyzőkönyv 1931/176. SZÁL.

[41] CSONKA i. m. 18. Ennek az 5 ezer kérvénynek egyikét az alábbiakban közlöm: „Kérvény. Tekintetes Felügyelő Úr. Szeged Alulírottak 1372. dűlőbeli bérlők. A kormány 1400/1932. M. E. sz. rendeletet adot(t) ki és ehhez (h) a rendelethez mi is ragaszkodunk és felkérjük a Tekintetes felügyelő urat, sziveskedjék ezen óhajunkat a városhoz beterjeszteni és velünk a haszonbér ügyében tárgyalni. mert még a maji hejzethez a pénzes bérlet aránytalan, mert amikor a haszonbért ki számoljuk, akkor még a többi salangok maj nem a haszonbérnek felét veszik igénybe fel kérjük tehát Tekintetes Felügyelő urat, sziveskedjék haszonbér ügyében velünk tárgyalni

más különben kénytelenek leszünk az illetékes kamarához fordulni, tehát 15 napon belül szíveskedjék benünket értesíteni. Kelt. Csengele, 1932. III. 22.

Tisztelettel Csengelei kisbérlok,
1372. dúló beliek.”

Jellemző volt a bérlők hangulatára, hogy amikor a Mezőgazdasági Kamara titkára 9 földbérlet beidézt a Szegedi Gazdasági Egyesület hivatalos helyiségébe, a Széchenyi téren levő Zsótérházba, a 9 földbérleten kívül 400 bérlő jött el a földhaszonbéri tárgyalásokra. A tömeget a rendőrség szétoszlatta. Még aznap du. Közigazgatási Bizottsági ülés volt, de sem ott, sem másnap a Délmagyarországnak adott interjúban a polgármester meg sem említette a rendőri beavatkozást.

- [42] Közgylési jegyzőkönyv. 1935/181. SZÁL.
- [43] I. m. 17.
- [44] Polgármesteri irat. 62869/936. sz. a., Lt. sz.: 7733/1942. SZÁL.
- [45] KB I. 1930—1935. SZÁL.
- [46] KB I. 1930—1935. SZÁL. (KB 742/1932)
- [47] KB I. 1930—1935. SZÁL.
- [48] KB I. 1930—1935. SZÁL. (KB 1932. polgármesteri összesítő jelentés)
- [49] Szegedi Hétfő. 1933. IV. 24.
- [50] Délmagyarország. 1933. VI. 2.
- [51] Délmagyarország. 1933. VI. 8.
- [52] Közgylési jegyzőkönyv. 329/925., 330/925. SZÁL.
- [53] KB I. 1930—1935. 1106/1932. SZÁL.
- [54] Polgármesteri irat. 48300/932, Lt. sz. 10384/932. SZÁL.
- [55] KB I. 1930—1935. 2321/933. SZÁL.
- [56] Polgármesteri irat. 48300/932. Lt. sz. 10284/932. SZÁL.
- [57] Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara 1935. évi jelentésében. (Szeged. 1936.)
- [58] KB I. 1930—1935., KB 1442/935. SZÁL.
- [59] KB I. 1937—1939. Polgármester havi jelentése. 1589/935. SZÁL.
- [60] KB I. 1937—1939. FM leirata a polgármesternek 16096/935. Lt. sz. SZÁL.
- [61] SZÉCSY i. m. 33.

К ПОЛОЖЕНИЮ МЕЛКИХ АРЕНДАТОРОВ В СЕГЕДЕ ВО ВРЕМЯ МИРОВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА 1929—1933 ГГ

Тотнэ И. Йонаш

Работа рассматривает положение мелких арендаторов проживающих на владениях города Сегед во время мирового экономического кризиса 1919—33 гг.

Во вступлении автор описывает в общих чертах земельные отношения города в 1920—1930 гг.

Сегед был многоземельным городом, в его имениях и обработке было около 70 000 хольдов земли, из которых он использовал приблизительно 50 000 х. в форме арендного договора. Большинство арендаторов работало на земле в 1—5,5—10 хольдов, в первую очередь на песчаной территории на краю города, которые принадлежали к двум центрам — к Альшотанья и к Фельшётанья.

Большое расстояние от города неблагоприятно влияло на быт арендаторов. В общих чертах мы получаем представление о производственной структуре хозяйств арендаторов.

Работа подробно освещает налоговое время арендаторов, в первую очередь несоразмерно высокие долги арендной платы. Прослеживаются самые видные результаты мирового кризиса: безработица, залоги, возрастание количества публичных торгов.

ZUR LAGE DER KLEINPÄCHTER DER STADT SZEGED WÄHREND DER WELTWIRTSCHAFTSKRISE 1929—1933

von I. Jónás—Tóth

Die Arbeit untersucht die Lage der auf dem Grundbesitz der Stadt Szeged lebenden Kleinpächter zur Zeit der Weltwirtschaftskrise von 1929—1933. Einleitend werden die Bodenbesitzverhältnisse der Stadt zwischen 1920 und 1930 in grossen Zügen dargelegt.

Die Stadt Szeged war Grossgrundbesitzer. Von ihrem Bodenbesitz waren etwa 70 000 Joch angebaut und daraus nahezu 50 000 Joch in Gestalt von Kleinpachten nutzbar gemacht. Der Grosse teil der Pächter bewirtschaftete Pachtgüter von 1 bis 5 oder 5 bis 10 Joch Nutzfläche, hauptsächlich in den Sandgebieten der äusseren Gemarkung der Stadt. Diese gehörten zu zwei Zentren, dem Oberen bzw. dem Unteren Gehöftzentrum.

Die grosse Entfernung von der Stadt übte einen ungünstigen Einfluss auf das Fortkommen der Pächter aus. In grossen Zügen erhalten wir ein Bild von der Struktur der Produktion auf diesen Pachtgütern. Eingehend werden die Steuerlasten der Pächter, vor allem aber die unverhältnismässig hohen Pachtsummen besprochen. Es werden die augenscheinlichsten Folgeerscheinungen der Wirtschaftskrise: die Arbeitslosigkeit und die zunehmende Zahl der Pfändungen und Versteigerungen im Verlaufe der Krise verfolgt.

A HELYTÖRTÉNETI KUTATÁSRA ÉS FELHASZNÁLÁSÁRA VALÓ NEVELÉS

Írta: KISS GÉZA (PÉCS)

I. Ismert tény, hogy a helytörténet a történetírásban és tanításban, valamint a népnevelésben mindig szívesen használt anyag volt. A történeti szakirodalom időtálló, évezredekkel dacoló munkái szinte kizárólag annak köszönhetik fennmaradásukat, hogy a helyi megfigyelések maximális felhasználásával eredeti frissességükben tudták megőrizni számunkra egy-egy letűnt korszak világát: a piramisépítések gigászi munkáját, a görög agora sürgését-forgását vagy éppen a szántóföldjeit évenként változtató germán nemzetségek életét. Nem nélkülözheti a helyismeret ízeit, színeit, pontos információit nemzeti történetünk, a munkásmozgalomtörténet vagy a magyar falu szocialista változásait feldolgozó agrártörténet sem.

A kapitalista és a szocialista rendszerű országok iskolái más más szempontból ugyan, de egyaránt jelentősnek tartják a helytörténeti elemek nevelési célú felhasználását. A polgári történettanítás szinte kizárólag úgy tekint a helytörténetre, mint a hazafias nevelés alapanyagára. Ezzel szemben a szocialista iskola az érzelmi nevelés egész területén, tehát erkölcsi, politikai, világnézeti vonatkozásban is igen nagy lehetőségeket lát a helytörténeti anyagban, s ugyanakkor hangsúlyozza a helytörténeti anyagok elsődleges szerepét az állampolgárok hazaszeretetre nevelésében. Ez a felfogás a helytörténetre, mint a hazafiság élesztőjére és megtartójára tekint, mely növelheti a szülőföld szeretetét; a tanulóknak elmélyítheti a legközelebbi környezethez való tartozás tudatát és talán egy egész életre meghatározója és programozója lehet egy fiatalember pályájának, közéleti tevékenységének.

A szocialista rendszer, mely az ifjabb és idősebb generáció tudatának formálásában és átformálásában és átformálásában minden korábbi rendszernél nagyobb feladatokat vállalt magára, érthető módon számot tart a helytörténeti elemek alkalmazásában rejlő nevelési lehetőségekre is.

Bár a helyismereti-honismereti vonatkozású nevelési hatások a modern kommunikációs eszközök (sajtó, rádió, TV) segítségével eljutnak a társadalom minden rétegéhez, alkalmazásukra mégis legjobban reagál a minden ismeretre fogékony általános iskolai tanuló, aki nevelői vezetésével illeszkedik be az őt körülvevő földrajzi és társadalmi környezetbe.

A napról napra tudatosodó gyermek érdeklődési körének tágulását a következőkben mutatja be Karcov:

„A gyermekek fokozatosan ismerik meg az őket körülvevő világot, ismereteik először a közeli dolgokra korlátozódnak... aztán mindjobban kiterjednek... megismerik az utcát, a háztömböt, végül pedig szülőhelyüket, hazájukat, majd az egész világot. Saját környezetükön, mint prizmán törnek meg a távoli dolgokról alkotott fogalmak. A gyermek szülőhazája, a környező vidék: a haza egy része. Ennek története tulajdonképpen a haza története. Több általános történeti kérdés többé

kevésbé visszatükröződik a környező vidék történetében és ennek következtében közelebb kerül, érzékelhetőbb lesz a tanulók számára.” [1]

A korszerű történelemtanítás minden szinten, de érthető módon elsősorban éppen az általános iskolában követeli meg a tanártól, hogy igyekezzék a tanulókat közelebb vinni a történelmi eseményekhez, s hogy a tanulók érzékelhető, konkrét ismeretekkel rendelkezzenek. Konkrét ismerethez viszont csak az eleven szemlélet keresztül vezet út, de a múlt tárgyai, melyek eleven szemléletet nyújthatnának egy eseményről, csak igen korlátozott számban állnak rendelkezésre. A megőrzésükkel, bemutatásukkal foglalkozó múzeumok gyakran távol esnek, a múlt eseményeinek eredetiben történő bemutatása, pedig éppenséggel lehetetlen. Az esetek jelentős részében nincs más lehetőségünk mint az elképzeltetés. A helytörténelem iskolai alkalmazásával foglalkozó bármely cikket vagy tanulmányt lapozzuk is fel, végső soron mindegyiknek az a mondanivalója, hogy az elképzeltetés akkor megy a legkönnyebben, ha a szemléleti anyagot a tanuló környezetéből vesszük, hogy a tanulók sokkal könnyebben tudják elképzelni azt az országos eseményt, mely közvetlenül is összefüggésben van környezetükkel.

A helytörténeti elemek kritikus és összehasonlító használata megkönnyíti egyik igen fontos oktatási célunk szolgálatát, s ha a tanári magyarázat megfelelő módon kapcsolja az egyedit az általánoshoz, a helyit az országoshoz, könnyedén elkerülhetjük a provinciálizmus veszélyét is.

A helytörténeti elemek alkalmazása ugyanakkor, amikor megkönnyíti a helyes fogalmak és konkrét ismeretek kialakítását, egyúttal másik nagy gondunktól is megszabadíthat bennünket.

Sok tanuló van a mi általános iskoláinkban, aki unalmasnak találja a történelmet, aki nem tud mit kezdeni a rázúduló, de tőle nagyon is távolálló fogalmak, adatok tömegével. Úgy hittük, s hisszük most is, hogy a történelem tanítását és tanulását könnyítő különféle segédletek segítenek ennek a problémának a megoldásában. A történelemtanítás hatékonyságát kétség kívül fokozni lehet e segéd-eszközök szakszerű és rendszeres használatával, de éppen a legnehezebb ponton, az első lépések megtételénél nem adhatnak igazi segítséget. A kisdíákot a mai iskolában gyakran tekintik miniatűr felnőttnek, szándékai és cselekedetei, szorgalma vagy lustasága, érdeklődése vagy unalma mögött gyakran keresnek tudatosságot, s megfedkedznek arról, hogy lépéseit — koránál fogva — gyakran befolyásolják érzelmei. Az érzelmi szálak nem kis hányada kötődik a szülőföldhöz, s ezek ösztönzik a kisdíákot a szűkebb haza minél alaposabb megismerésére. Ebbe az érzelmi talajba nyúlnak, és innen táplálkoznak a történelmi érdeklődés első, következésképpen legmélyebb gyökerei. Minden ismeret, mely a szülőföld múltját tárja elénk, azonnal érzelmi hatást kelt, kapcsolódik a régebbi érzelmekhez és erősíti őket. [2]

Ennek tudatában adjuk útravalóul végzős növendékeinknek: „Ha úgy látod, hogy tanítványaidnak unalmas és nehéz a történelem, és nem boldogulsz a hagyományos eljárásokkal, vedd elő a helytörténetet, keltsd életre a tanuló közvetlen környezetének múltját és megszületik a történelem iránti érdeklődés.”

Nem lehet itt célunk, hogy a két igen fontos terület mellett kitérjünk mindazokra a lehetőségekre, melyek igényelnék a helytörténeti elemek fokozottabb alkalmazását az általános iskolai történelemtanításban, de arra azért még fel kell hívunk a figyelmet, hogy a hazájukat szerető állampolgárok nevelése is elképzelhetetlen megfelelő helyismeret, a szülőföld múltjára, jelenére, jövő perspektíváira vonatkozó alapos ismeretek nélkül. Légüres térben mozog az a nevelés, amely megelégszik a Magyar Népköztársaság társadalmi rendjének, államhatalmi és államigazgatási szerveinek ismertetésével, a jogok és kötelességek felsorakoztatásával s legfeljebb még annak

bemutatásával, hogy mint nyilatkoztak a hazáról írók és költők s mint álltak helyt érte más korokban mások... A haza tetteket, a hazaszeretetet tért kíván, mondjuk nem egyszer, de gondolunk-e a hazához kapcsoló érzelmi szálakra? Tudatosan látjuk-e, hogy valamennyien egy ponton, a szülőföld, a gyermekkor vagy az ifjúság színhelyén kötődünk legerősebben a hazához, és ha hazaszeretetünk arra buzdít, hogy kövessük Kölcsy jelszavát, akkor megint csak egy viszonylag szűk körben válhat tetté hazaszeretetünk. A szülőföld alapos megismertetése és megszerettetése az állampolgári nevelésnek is sine qua non-ja.

Mindannak a summázatát, amit a helytörténeti anyagok általános iskolában betöltött szerepéről elmondhatunk az alábbiakban adja Szántó Imre: Ha történelemtanításunkban felhasználjuk a helytörténeti adatokat, megsokszorozhatjuk eredményeinket, magasabb színvonalra emelhetjük oktató-nevelő munkánkat. [3]

2. Évfordulók évadján gyakori jelenség, hogy az oktatási és népművelési apparátuson kívül állók is érzik az alapos helytörténeti ismeretek szükségességét. Gyakori az olyan eset is, amikor éppen az iskolán kívülről jövő kezdeményezés válik elindító-jává a helytörténeti kutató munkának. Napjainkban úgy tűnik, mintha feltámadt volna a mindenkori történelemtanárral szemben támasztott egészséges igény: Legyen a történelemtanár munka- és lakóhelyének kutatója, krónikása, de legalább olyan alapos ismerője, hogy az érdeklődőknek pontos és részletes tájékoztatással szolgálhasson.

Ezzel az egyre általánosabb társadalmi igénnyel természetesen szembe találja magát legtöbb munkába lépő tanítványunk. A társadalom viszont nem mindig türelmes. Aktivitást vár a kezdő tanártól. Azt igényli, hogy hozzáértéssel irányítsa az úttörők hagyománygyűjtő akcióját, a honismereti szakkörben vezessen olyanokat, akik a helyi történelmet esetleg nála sokkal jobban ismerik, gyűjtse és gyűjtse az írott és íratlan helyi hagyományt, értsen a helytörténeti gyűjtemények létesítéséhez, fejlesztéséhez is. Lehet, hogy nem zúdul ilyen tömény formában az igény egy-egy kezdő tanárra, de ha van igény, már csak a szakma becsülete miatt sem lehet kitérni előle.

Érdekes módon az oktatás vonalán sokkal szerényebb a kezdő tanárokkal szemben támasztott igény. Ha az oktató-nevelő munka gyakorlatában nem követ el különösebb hibákat, senki sem botránkozik meg azon, hogy nem érdeklődik a helytörténeti kutatások iránt, és nem használja még a hozzáférhető helyi anyagokat sem az oktatásban. Köztudott, hogy a kezdő fiatal tanári arculatának kiformálódása milyen nagy mértékben függ a környezeti hatásoktól.

Ha nem akarjuk kitenni tanítványainkat a környezeti hatásokból származó esetleges negatívumoknak, akkor jó előre gondoskodnunk kell arról, hogy kifejlődjék bennük — helytörténeti vonatkozásban is — az igényesség.

Ennek az igényességnek a megalapozása érdekében eddig is sokat tettek főiskoláink történelmi tanszékei. Nyugodtan állíthatjuk, hogy hallgatóink a korábbi generációkhoz viszonyítva szakmai és módszertani vonatkozásban egyaránt jelentős helytörténeti alapműveltségei rendelkeznek.

Bősséggel kapnak a helytörténet forrásaira (tárgyi kútfők, írott források, térképek, tervrajzok, látképek, alaprajzok, szóbeli források, településtörténet, etnográfia stb.) vonatkozó ismereteket, a forrásanyag feldolgozását könnyítő jótanácsokat (helyi krónika, falu és város monográfia, munkásmozgalom helyi vonatkozásainak feldolgozása). Ezen kívül megkapják a legalapvetőbb helytörténeti irodalom bibliográfiáját, és módjuk van arra is, hogy különböző alkalmakkor tartott referátumok és korreferátumok során, valamint a szakdolgozat készítése közben tanári irányítással gyakorolják a helytörténeti adatok feldolgozását.

Alapos tájékoztatást kapnak a helytörténeti adatok tanítási órái és órán kívüli felhasználásáról. Magas színvonalon kapják a módszertan értékelését a helytörténeti ismeretek nevelési hatásáról, és megismerhetik a helytörténeti elemek felhasználásának legfontosabb módozatait és lehetőségeit is.

A magyar tanárképzés múltjához viszonyítva, mely egyetemi szinten sem foglalkozott a helytörténet művelésével és az oktatás területén történő alkalmazásával, az előrehaladás kétség kívül jelentős.

Ugyanakkor azonban rendszerint a szakdolgozat készítése során derül ki, hogy az alapos elméleti alapvetés ellenére hallgatóink gyakorlati ismeretei fogyatékosak. Több törődést és időt igényelne a megfelelő gyakorlati készségek kialakítása.

3. A hallgatók helytörténeti kutatásokra való felkészítésére tulajdonképpen négy ponton nyílik lehetőség a főiskolai oktatásban. Az első, mely az alapvető ismereteket adja a „Helytörténeti kutatások módszere” c. kollégium (I. félév, heti 1 óra). A második a hasonló című gyakorlat (I. félév, heti 1 óra). A harmadik a szakdolgozat. A negyedik a tudományos diákkör.

Ez a felsorolás nem jelent rangsort, hiszen éppen az utolsó helyen említett tudományos diákkör nyújtja a legtöbb lehetőséget az elmélyült kutató munkára.

Itt csupán arról van szó, hogy három esetben mennyiségi feladatokat kell megoldania az oktatásnak, azaz minden hallgatónk számára biztosítanunk kell az alapvető helytörténeti ismereteket és a felhasználásukhoz szükséges jártasságokat és készségeket. A tudományos diákköri tagság viszont önkéntes, ahol a legjobbakkal való rendszeres és huzamos foglalkozás eredményeként születhetnek kiemelkedő, a főiskoláinkon folyó helytörténeti képzést kifelé is reprezentáló munkák.

A képzést alapozó előadásokkal nem kívánok itt foglalkozni. Konferenciánk számára sokkal érdekesebb és hasznosabb lehet a helytörténeti gyakorlatok problematikája. Az ott alkalmazott módszerek és lehetőségek sokfélesége egészséges vitának, vagy inkább tapasztalatcserének lehet forrásává.

Nálunk, a Pécsi Tanárképző Főiskolán alapos kísérletet tettünk arra, hogy megtaláljuk ezen a területen is a gyakorlatok hasznosításának jobb lehetőségeit. Mindezek előtt önkritikus vizsgálat alá vettük saját eddigi gyakorlatunkat, tanulmányoztuk a testvérintézmények hozzáférhető tapasztalatait, s használna forgattuk a Német Demokratikus Köztársaságban közzétett szakirodalmat is. Sok hasznos tanácsot vagy ötletet merítettünk MOHR—HÜHNS: Einführung in die Heimatgeschichte c. kézikönyvéből, a Geschichte in der Schule c. folyóirat cikkeiből és más tanulmányokból.

Tanszéki megbeszéléseink során felmerült az az elképzelés, hogy talán legcélszerűbb lenne a jelenlegi rendszerű előadások kikapcsolása és az elmélet és gyakorlat szoros egybefűzése a helytörténeti kutatásokra való felkészítésnél. Ez az elképzelés még felülvizsgálatra szorul, de már most is valószínűnek látszik, hogy általa az időt jobban ki lehetne használni, el lehetne kerülni a felesleges átfedéseket s az elméleti jellegű közléseket azonnal a gyakorlatban érzékeltetve vonzóbbá lehetne tenni magát a képzést is a hallgatók számára. Ennek a megoldásnak alapfeltétele, hogy az előadás és gyakorlat egy kézben legyen, de erre óraszám problémák miatt nincs meg mindehhez a lehetőség. Jelenleg nálunk sem járható ez az út.

Az elmúlt félévben kísérletképpen egy másik megoldást választottunk. Hogy időt nyerjünk, átmeneti jelleggel összevontuk a „Bevezetés a történettudomány forrásaiba” és a „Helytörténeti kutatások módszerei” c. gyakorlatokat. Ez a megoldás szerintünk nem károsította lényegesen a hallgató általános történeti intelligenciáját, mert a „Bevezetés” c. előadáson bőséges tájékoztatást kaptak a történettudomány hazai és külföldi forrásairól, a legfontosabb forrásmegőrző intézményekről

stb. A gyakorlaton viszont az általános történeti forrásokból csak a legfontosabbakat (consriptiók, statisztikák, munkásmozgalomtörténeti dokumentumok stb) mutattuk be, viszont az egyes forrástípusok behatóbb megismertetésére helytörténeti forrásokat használtunk.

Az így nyert idő első haszna az volt, hogy a hallgatók alaposan megismerkedhettek a helyi forrásmegőrző intézményekkel (Állami Levéltár, Megyei Könyvtár helytörténeti gyűjteménye, Janus Pannonius Múzeum helytörténeti osztálya, Dunántúli Tudományos Intézet könyv- és adattára). Csoportos látogatásaink során rendszerint az intézmények vezetői vagy tudományos munkatársai ismertettek meg bennünket az intézmény működésével, tárolási módszereivel, az ott folytatandó kutatások kulisszatitkaival is. Tapasztalatból tudom, hogy ez a gyakorlati jellegű tájékoztatás nem csekélység.

A rendelkezésre álló 28 órából 6 órát szervezés és az általános elvi és gyakorlati bevezetés, 8 órát az említett látogatások vittek el. A megmaradt 14 órán került sor a hallgatók munkabeszámolóira. A negyven elsős hallgatóból alakított két tanuló-csoportot kisebb egységekre bontottuk, és mindegyik megkapta a maga konkrét feladatát egész félévre szólóan.

Volt csoportunk, amely középkori krónikáinkból gyűjtött pécsi-baranyai vonatkozású helytörténeti anyagot. Mások Pécs 1871-es települési térképét hasonlították össze a maival; megállapítandó, hogy mivel gazdagította a kapitalizmus és a szocializmus a városképet. Egy csoportunk összeállította a főiskolánkra vonatkozóan a helyi sajtóban 1948—1968 között megjelent cikkek bibliográfiáját, egy másik csoport viszont a pécsi-baranyi ifjúsági mozgalom bibliográfiáját.

Erről a kérdésről még csak annyit, hogy a hallgatók az ilyen formájú, határozott célú, alkotó jellegű helytörténeti munkát szívesen végzik. Ezt bizonyították a munkabeszámolók is, melyek során kiderült, hogy a bibliográfus sem csak könyvészeti adatokat látott, hanem még igen sok mindent és nem egy közülük örömmel ízelgette a vizsgált korszak felfedezett valóságát. Ez a megoldás bár további finomításokra szorul — főleg a belső arányok tekintetében — helyi lehetőségekhez való rugalmas alkalmazhatósága miatt eredményes, járható utat kínál.

A helytörténeti kutatásokra való felkészítés igen fontos területének tartjuk a szakdolgozat készítését.

A mi témánk szempontjából a szakdolgozat készíttetése koránsem formális feladat. A hallgató itt tesz először bizonyosságot arról, hogy milyen szinten érett helytörténeti kutatások folytatására, a tanár pedig itt mérheti le, hogy pedagógiai elképzelései helyesek voltak-e.

A szakdolgozatok többsége az utolsó évszázad eseményeivel foglalkozik és helytörténeti vonatkozású. A tanszékeken tárolt szakdolgozatok katalógusait vizsgálva kitűnik, hogy ezek a munkák átölelik szinte a helytörténetírás egész területét. A Pécsi Tanárképző Főiskolán tárolt 450 dolgozat közül az utolsó évtized termését átvizsgálva (a korábbi dolgozatok között még viszonylag sok az országos témájú) megállapítottam, hogy tartalmukra nézve vannak itt munkásmozgalomtörténeti, agrár-, ipar- és kultúrtörténeti helyi vonatkozású munkák, formájukra tekintve viszont a helyi krónikától a speciális tanulmányokon át a komplett üzem vagy intézmény történeten keresztül a falu- és városmonográfiáig minden található.

Elgondolkoztató azonban a dolgozatok színvonala. Sokkal kevesebb a jó dolgozat, mint amennyit a hallgatók ismert képességei alapján joggal elvárhatnánk.

A hallgatók alapvető ismeretei az indexekben rögzített jegyek bizonyossága szerint jók. Az észlelt hiányosságok azonban arra figyelmeztetnek, hogy az eddiginél következetesebb segítséget kell adnunk hallgatóinknak. Ennek a segítő-irányító mun-

kának a témaadástól a dolgozat beadásáig állandóan érvényesülni kell, anélkül azonban, hogy a segítség az önállóságot megőző gyámkodássá válnék.

Az oktatási feladatok nagysága, az egyéb irányú igénybevételek, a személyi állomány jelenlegi összetétele mellett (amikor hiányoznak a tanszékekről a hivatásos tudományos kutatók és a szakemberek terhének legalább egy részét átvállaló adminisztrátorok) ennek a permanens segítségnek a megvalósítása igen nehéz.

A segítség hatékonyságának fokozása érdekében a mi tanszékünk első lépésként felosztotta a helytörténet egyes területeit az oktatók között. Van, aki a politikai témájú dolgozatok íróit segíti, mások az agrár- vagy az ipartörténet, esetleg a szakmódszertan iránt érdeklődő hallgatókat tömörítik maguk köré. Az egyes területeken tevékenykedő tanárok segítik a téma kiválasztását, a feladat pontos körülhatárolását, és a szakdolgozat készítése során is állandó kontaktusban vannak a hallgatókkal. Segítik a legszükségesebb szakirodalom összeválogatását, ellenőrzik az egyes részfeladatok teljesítését, s ha esetleg az ifjú kutató számára megoldhatatlan problémára bukkanna, bármikor rendelkezésére állnak. A hallgató számára az a tudat, hogy nincs egyedül, igen nagy morális segítséget jelent.

További perspektívában arra törekszünk, hogy ne csupán konzultációs lehetőséget biztosítsunk, hanem a tanári segítő munka fokozása érdekében megteremtjük egy-egy kutatási terület tudományos bázisát is. Az agrártörténettel foglalkozó hallgatók számára pl. máris rendelkezésre áll felszabadulás utáni agrártörténeti irodalmunk bibliográfiája, az agrártörténeti szakfolyóiratok szakcikkeinek bibliográfiája, a baranyai témákkal foglalkozók számára a helyi sajtó közel 10 000 cédulát tartalmazó termelészövetkezeti bibliográfiája. Készül egy nagyon részletes válogatás a termelészövetkezetekre vonatkozó rendeletekből. Igen gazdag bibliográfia segíti azokat is, akik Pécs és Baranya megye kulturális fejlődésével, a Baranya megyei ifjúsági mozgalom történetével kívánnak foglalkozni, nem is említve azt a hatalmas szakmódszertani vonatkozású anyagot, mely két évtized alatt Vas Károly főiskolai tanár irányításával gyűlt egybe.

Saját gyakorlatunk, de a német testvérintézmények történelem tanszékeinek tapasztalata is arra figyelmeztet, hogy a hallgatók helytörténeti kutatásokra való felkészítésénél gondolnunk kell arra a lehetőségre is, amit az oktatók kutatómunkájába való bekapcsolódás jelent a hallgatók számára. Ez az a terület, ahol kibontakozhat az új típusú hallgató-tanár viszony, s itt nyílik a legtágabb lehetőség a kutatómunka módszereinek elsajátítására.

Hasonló jellegű fejlődési lehetőséget biztosíthat egyes hallgatóink számára valamely forrásmegőrző intézmény munkájába való bekapcsolódás. Permanens munkaerőhiánnyal küzdő intézményeink igen szívesen fogadják a főiskolás aktivistákat, és ez a kapcsolat szakmai, de esetleg anyagi vonatkozásban is előnyös lehet.

4. Alapvető feladatunk ugyan a mai általános iskola oktatási és nevelési célkitűzéseinek szolgálata, de ebben a vonatkozásban nem találunk biztos támaszt a reformtantervben sem. Örömmel állapítjuk meg, hogy a tanterv- a magyar iskolatörténetben először rögzíti, hogy az általános iskola 5. és 6. osztályában heti három órát, a 7. és 8. osztályokban heti két órát lehet fordítani helytörténeti kirándulásokra. Azt is kimondja, hogy ez az órakeret nem helytörténeti órák tartására szolgál, hanem hangsúlyozottan kirándulásokra, sétákra, múzeumlátogatásokra, akár önállóan, akár más tárgyakkal társulva. Egyebekben nem határozza meg az általános iskolai tanárok helytörténettel kapcsolatos teendőit.

Tanáraink jelentős része eleget téve ennek a tantervi követelménynek, nem foglalkozik többet helytörténettel a tanítási órán, legfeljebb a nagy évfordulók alkalmával kap szerepet a helytörténet.

Az általános iskolákban az egyes valóban országos jelentőségű helyi eseményeket kivéve nincs szükség önálló helytörténeti óra tartására, de annál több szükség van a helytörténeti elemekre az egyes események, fogalmak, jelenségek megvilágításánál, a konkrét fogalmak kialakítására irányuló törekvésnél, a történelem megszerkesztésénél.

Ha tehát az oktatási feladatok megoldása során, éppen az annyira igényelt szemléltetésnél szerepet kap a helytörténet, akkor meg kell tanítanunk a leendő tanárokat a helytörténeti elemek oktatásban történő felhasználására is.

A helytörténeti elemek szükségességére, de egyben főiskolai képzési feladatinkra is figyelmeztetnek Vas Károly alábbi megállapításai:

„Alapelvként kell előttünk állnia, hogy a helytörténeti anyag szemléltetésre való. Erre kiváló, mert mint cseppben a tenger, úgy ismerhető meg az általános a különösenben, az egész nemzet élete egy falu, egy család életében. E nemben annyira beválik, hogy megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy még a tanárok közül is csak azok érzékelik igazán a történelmet, akik a nagy általános jelenségeket, vagy legalább ezek közül valamelyiket az egyes emberig vagy egy egészen kis közösségig nyúló hatásáig nyomon kísérték.” [4]

A szükségesség nyilvánvaló tehát, de van-e lehetőség az oktatás jelenlegi gyakorlatában a szükséges képzési feladatok elvégzésére?

Mi Pécssett igennel válaszoltunk a kérdésre, és az alábbi lehetőségeket használjuk vonatkozó feladataink megoldására:

1. Módszertani szeminárium
2. Módszertani gyakorlat
3. A tanítási gyakorlatot végző hallgatók rendszeres ösztönzése helytörténeti elemek alkalmazására és segítése ilyenek találásában.
4. Egyéni példaadás helytörténeti elemek alkalmazására az előadásokon.

A fentiek alátámasztására legyen szabad még néhány példát felhoznom az elmúlt év gyakorlatából.

Tanszékünkön a módszertani szemináriumon az általános iskolai tanterv tanulmányozásakor, a követelmények, tanterv, óraterv elemzése során a tantervi utasításból kiemelték a helytörténettel való koncentráció lehetőségeit. Különös gonddal tárgyalták a más tárgyakkal közösen tartandó tanulmányi séták módozatait. A történelemtanítás dokumentumainak és segédleteinek tanulmányozása során megtanították a helytörténeti olvasókönyvek használatát.

A módszertani gyakorlatok során fontos céluknak tartották minden modern igényt kielégítő tanmenet készítését. Egy-egy kisebb csoport elvégezte egy tankönyvi fejezet teljes tanmeneti feldolgozását, s ezen belül megvizsgálták a kapcsolódó helytörténeti vonatkozásokat is.

Az óravázlat készítési gyakorlaton konkrét formában megtervezték a helytörténeti lehetőségeket. Ezt követően a tanítási órák látogatása során tanulmányozták a helytörténeti elemek gyakorlati alkalmazását. Készítettek több olyan tablót, makettet helytörténeti anyagok alapján, melyek kiválóan alkalmasak az országos történelem szemléltetésére is. (A 3 osztatú szigetvári vár, vagy Jakovali Hasszán dzsámijának makettje, alaprajzi és térképvázlatok stb.) A szakköri munkaterv készítésével foglalkozó gyakorlatokon elkészítették a jelenlegi szakköri formák két variánsának tervezetét. Az egyik munkaterv a helytörténeti elemeket is felhasználó ún. vegyes típusú szakkör számára készült, a másik pedig olyan szakkör részére, mely kizárólag helytörténettel foglalkozik.

Ilyen képzési feladatok megvalósítása után már joggal várhatjuk el hallgatóink-

tól, hogy önálló tanításaik során maguk tervezzék és valósítsák meg a helytörténeti feladataikat. (A fenti módszereket Bernáth János, a Pécsi Tanárképző Főiskola adjunktusa alkalmazta az 1967/68. tanévben).

Annak ellenére, hogy az elméleti alapvetést végző módszertani előadások, valamint a szemináriumok és gyakorlatok játsszák a legfontosabb szerepet a hallgatók általános és speciálisan helytörténeti metodikai kultúrájának kialakításában, mégis az a meggyőződésünk, hogy szükség van minden főiskolai oktató egyéni példaadására is. Csak így tudjuk elérni hallgatóink széles körű, a helytörténeti elemek gyakorlati felhasználását is magába foglaló, korszerű módszertani műveltségének megalapozását, s ezzel együtt alapvető feladatunk, az általános iskolai tanárképzés ügyének előmozdítását.

JEGYZETEK

- [1] KÁRCOV V. G., A történelemtanítás módszertana. Bp. 1951. 176.
- [2] VÖ. VAS KÁROLY, Helytörténeti anyag szerepe az ált. isk. történelemtanításban. Történelemtanítás 1966/3.
- [3] A helytörténeti kutatások módszere és feladatai az oktató-nevelő munkában (Szerk. SZÁNTÓ IMRE). Bp. 1956. 10.
- [4] VAS KÁROLY, A történelemtanítás módszertana. 1963. 202.

ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИНСТИТУТОВ К ИССЛЕДОВАНИЯМ ПО МЕСТНОЙ ИСТОРИИ

Г. Киш

Мысли автора группируются вокруг четырёх проблем. Подчёркивая всё возрастающее значение местной истории в обучении истории в общих школах, показывает на то, какую роль играет местная история в историографии и народном образовании. Автор напоминает о том, что регулярное воспользование научными достижениями местной истории может быть оправданными и дидактическими или педагогическими доводами, например, облегчение формирования конкретных исторических знаний и возбуждения социалистического патриотизма.

Анализируя общественную потребность к местной истории, он проливает свет на подготовленность студентов. Он перечисляет и успехи и несомненные недостатки школьного обучения. По мнению автора в подготовке к исследованиям по местной истории самую значительную роль играют лекции, практические занятия, дипломная работа и научные кружки студентов. В дальнейшем он подробно излагает опыты Печского педагогического института по этой части. В связи с этим он показывает, что самостоятельная работа студентов на практических занятиях является самой плодотворной формой подготовки к исследованиям по местной истории.

Далее автор доказывает, что работа студентов над дипломными работами является не формальным заданием с точки зрения подготовки к исследованиям по местной истории. В течение этой работы впервые обнаруживается, на каком уровне стоит подготовленность студентов к исследованиям местной истории. Вместе с тем преподаватель здесь может проверять правильность своей педагогической концепции. После этого автор переходит к рассмотрению конкретных форм творческого взаимодействия между студентами и преподавателями. Автор показывает, как полезно было бы создать научные предпосылки исследований по местной истории на отдельных кафедрах.

В заключительной части автор разбирает проблемы практического применения знаний по местной истории. Он приводит параграфы школьного учебного плана об этом вопросе, перечисляет задачи при решении которых местная история является почти незаменимым. Наконец он пересматривает разные формы обучения местной истории: методологические семинарии, регулярные консультации между преподавателями и студентами.

VORBEREITUNG ZUR LOKALGESCHICHTLICHEN FORSCHUNG UND ZU DEREN ANWENDUNG IN DER ERZIEHERISCHEN ARBEIT DER HOCHSCHULE

von G. Kiss

Verfasser stellt vier Probleme in den Mittelpunkt seiner Erörterungen. In Verbindung mit der Besprechung der zunehmenden Bedeutung der Lokalgeschichte im Geschichtsunterricht der Grundschule weist er auf die Rolle der Lokalgeschichte in der Geschichtsschreibung und im Unterricht, sowie in der Volkserziehung hin. Er erinnert daran, dass die systematische Anwendung lokalgeschichtlicher Elemente durch solche grundlegende Aufgaben des Unterrichts und der Erziehung in der Grundschule begründet ist, wie das Erleichtern der Ausbildung konkreter geschichtlicher Kenntnisse, das Beliebtmachen der Geschichte, die Erziehung vaterlandsliebender sozialistischer Staatsbürger.

An Hand der Untersuchung der gesellschaftlichen und unterrichtlichen Ansprüche, die die Bewandertheit in der Kenntnis der Lokalgeschichte nötig machen, wird der gegenwärtige Stand des Wissens der Studenten geschildert. Es wird auf positive Ergebnisse und auf negative Seiten hingewiesen.

Bei der Behandlung der Möglichkeiten und Schwierigkeiten der Vorbereitung für die lokalgeschichtliche Forschungsarbeit werden die vier wichtigsten Gebiete der Vorbereitung (Vorlesung, Übungen, Diplomarbeit und wissenschaftlicher Studentenzirkel) berührt und die Konzeptionen bzw. Versuche des Lehrstuhles für Geschichte der Pädagogischen Hochschule in Pécs eingehend besprochen. In dieser Beziehung wird betont, dass die in den Übungen zu verrichtende Arbeit mit bestimmtem Ziel und schöpferischem Charakter eine der grundlegenden Formen der Vorbereitung zur lokalgeschichtlichen Forschung bedeutet.

Im weiteren wird darauf hingewiesen, dass der Hörer mit der Ausarbeitung seiner Diplomarbeit zu bezeugen hat, welchen Grad der Reife er in der Durchführung lokalgeschichtlicher Forschungen erreicht hat. Es wird hervorgehoben, wie notwendig es zur Hebung der Wirksamkeit der helfenden Arbeit des Professors wäre, an den einzelnen Lehrstühlen eine wissenschaftliche Basis für die wichtigsten Gebiete der lokalgeschichtlichen Forschung auszubauen.

Der Schlussabschnitt befasst sich mit den Problem der Vorbereitung für die praktische Anwendung der lokalgeschichtlichen Kenntnisse. Nach der Darlegung der Bestimmungen des Lehrplanes der Grundschulen werden die Aufgaben geschildert, bei deren Lösung die Lokalgeschichte sehr grosse Dienste erweisen kann; schliesslich wird auf die in der Unterrichts- und Ausbildungspraxis gegenwärtig zur Verfügung stehende Möglichkeiten eingegangen: es werden die methodologischen Seminare und Übungen, die Notwendigkeit der ständigen Verbindung mit den ihre Unterrichtsübungen durchführenden Hörern und die persönliche Beispielgabe des Lehrpersonals besprochen.

TANÁRJELÖLTEK TUDOMÁNYOS-PRODUKTÍV TANULMÁNYAI A MARXISTA-LENINISTA OKTATÁSBAN A POTSDAMI PEDAGÓGIAI FŐISKOLÁN

Írta: KISSIG DIETRICH (POTSDAM)

A Potsdami Pedagógiai Főiskolán 1965. óta rendszeresen foglalkozunk olyan új utak és módszerek kutatásával és kipróbálásával, amelynek célja a képzés hatékonyságának emelése. Most csak azokkal a kérdésekkel foglalkozom, amelyek jelenleg munkánk és kutatásunk középpontjában állnak. Ide tartoznak elsősorban a tudományos-produktív oktatás céljainak tartalmának, formáinak és módszereinek meghatározása.

A tudományos-produktív oktatás a 3. főiskolai reform fontos része az NDK-ban, és a képzési folyamat valamennyi fokán és fázisán az oktatásban és nevelésben minőségi továbbfejlődést jelent.

A tudományos-produktív oktatás magába foglalja:

1. A rendszeres oktatást a tudományok elméleteinek és módszereinek alkotó alkalmazásában, mert a tudományos-technikai forradalom jegyében az emberi ismeretek minden területen olyan mértékben nőnek, hogy egy relatíve körülhatárolt speciális területtel foglalkozó szakembernek sem áll módjában elraktározni agyában minden szükséges információt. Az önálló tudás megszerzéséhez szükséges módszerek ismeretének a jelentősége erőteljesen növekszik;

2. Az oktatás szerves összekapcsolását a gyakorlat problémáival. A hallgatónak sokrétűen lehetőséget kell kapnia arra, hogy az önképzés, előadások, szemináriumok stb. által szerzett tudását, tudományos feladatok viszonylag önálló megoldásában alkalmazza;

3. a hallgató saját hozzájárulását a gyakorlat megváltoztatásához. Csatlakozunk itt az ismert marxi gondolatokhoz a Feuerbach-tézisekből, hogy a filozófusok a világot csak különbözőképpen interpretálták, „de a feladat az, hogy megváltoztassuk.” Annál is inkább, mivel a szocializmus építése sok olyan új és bonyolult feladat elé állít, amelyeket a most felnövő nemzedéknek kell megoldania. A diákok gyakorlat megváltoztató cselekvésének a tudományos-produktív oktatásban két funkciót kell kitöltenie:

- a) még a tanulmányok során ki kell használni a tudományos-produktív képességet olyan feladatok megoldásában, amelyek a gyakorlatot szolgálják;
- b) a személyiségfejlődés a gyakorlatban tudományos-produktív tevékenységet követel; a gyakorlat korábban nem ismert mértékben válik nevelő faktorként hatékonyá. Erre a gondolatra további fejtegetéseimben még többször visszatérek.

A marxista-leninista alaptudományok területén a tudományos-produktív tanulmányok célja ennek következtében abban áll, hogy a tanárjelöltek önálló és alkotó gondolkodását fejlessze, és képessé tegye őket arra, hogy a marxizmus-leninizmus klasszikusainak a gondolatanyagát saját munkakörükben alkalmazni tudják. Ez egy-

ben lényeges hozzájárulás a hallgatók osztály jellegű neveléséhez. Hogy ezt a célt elérjük, és hogy a tudományos-produktív tanulmányokat a marxista-leninista alaptanulmány területén keresztül tudjuk vinni, olyan formákat és módszereket kellett kifejlesztelnünk, amelyek lehetővé teszik a hallgatók számára, hogy tudatosan és alkotó módon elsajátítsák a marxizmus-leninizmus klasszikusainak gondolatanyagát. Emellett olyan bizonyítási situációkat is kellett teremteni, amelyekben a hallgató a politikai tevékenységében tapasztalatokat gyűjthetett, és ezeket a tanulmányok során szerzett ismereteket alkalmazhassa. Pontosán ennek van az osztályjellegű nevelésben nagy jelentősége, mert a saját politikai tapasztalatok, amelyeket a társadalmilag hasznos feladatok önálló megoldásából nyer, az ember politikai nevelésében döntő szerepet játszanak.

Figyelembe kellett vennünk azt is, hogy a tudományos produktív tanulmányok céljait ennek vagy annak a módszernek egyszeri alkalmazásával nem lehet elérni. Ennek különböző módon kell végbemennie, miközben a követelményeknek az oktatásban és nevelésben évről-évre emelkedniük kell.

Ezért foglalkozunk most is a hallgatók tudományos-produktív tanulmányi rendszerének megalkotásával. Ennek a feladatnak az értelme és tartalma abban áll, hogy a tudományosan produktív tevékenység sokrétűen meglevő, spontánul keletkezett függelékeit megragadjuk, koordináljuk és egységes rendszerre összeállítsuk. A tudományosan produktív tevékenységhez tartoznak különösen a gyakorlattal összekötött képzési szakaszok, mint pl. az iskolai gyakorlat.

Mivel a tudományosan produktív tevékenység képzési alapelv, ki kell terjeszteni minden szakterületre és képzési szakaszra is. A marxista-leninista alaptanulmány területén a következő formák igazolódtak be: referátumok, amelyekben az ismeretek alkalmazását bizonyítjuk be; tudományos házimunkák, önálló tudományos vizsgálatok; a diákversenyeken és szakkörökben való részvétel; képzett hallgatók részvétele a kutató munkában a propagandista tevékenység a FDJ-tanévben. (Az FDJ-tanévben tanulók és hallgatók a marxizmus-leninizmus politikai alapkérdéseivel és a marxista-leninista párt, az SED politikájával foglalkoznak.)

A mi törekvésünk abban áll, hogy az egyszerűből a bonyolult formákba és módszerekbe való átmenet dialektikus alapelvének az alapján ezeket a különböző formákat és elemeket egységes rendszerre alakítsuk. Emellett ki akarjuk mutatni, hogy a marxizmus-leninizmus elméletének önálló, alkotó elsajátítása és alkalmazása milyen mértékben érhető el az egyes évfolyamokban, és milyen formákat és módszereket kell ehhez alkalmazni.

Mivel a konkrét formák és módszerek lényegében a mindenkori tanulmányi feltetelektől függenek, ezért ebben az előadásban arra szeretnék korlátozódni, hogy ennek a rendszernek az általános alapelveit megfelelő rövidséggel vázoljam.

Az első tanévben a „Német munkásmozgalom története” tárgyat oktatjuk (erről szól dr. Lange előadása), itt a tudományosan produktív tanulmányok középpontja a nyugatnémet történelemkönyvek analízise tekintettel a történelmi hamisításokra.

A filozófia tárgyban a tudományosan produktív tevékenység következik első-sorban a szemináriumi csoportokon belül. Itt a szemináriumi csoport kollektívája fejlődéséről folytatunk vizsgálatokat. A hallgatók így sokrétű lehetőséget kapnak arra, hogy tudásukat és ismereteiket felhasználják szocialista személyiségük fejlesztésére és egy szocialista diákközösség kialakítására, valamint arra, hogy a tudományosan produktív tevékenység értelmében alkotóan hassanak. Ezenkívül rendszeresen gyakoroljuk a szemináriumi referátumokban a tudománytalan és ellenséges felfogások elleni vitát.

A legjobb hallgatókat bevonjuk az etika problémáinak a kutatásába. Ez egyben e részleg munkatársainak a kutatási tárgya is.

A második tanévben a tudományosan produktív tevékenység megismertetését a politikai gazdaságtan tárgy folytatja. Többek között feladatokat osztunk ki fogalmak, definíciók önálló feldolgozására. Széles teret foglal el a hamis és ellenséges felfogások elleni vita gyakorlása is. Szemináriumi referátumok segítségével a diákokat bevonjuk az oktatási rendezvények tartalmi alakításába. Lehetőségük van arra, hogy a szemináriumi csoport keretében gyakorolják a marxista-leninista elmélet kifejtését. Hallgatók nagyobb csoportját bevonjuk ezenkívül a képzési közgazdaságtan kérdéseinek a kutatásába. Ezzel a kutatási témával a politikai gazdaságtan részleg munkatársai foglalkoznak.

A harmadik tanévben a tudományos szocializmus tanulmányozásával kapcsolatban befejezzük az önálló tudományos munkába való bevezetést. Nagyobb mértékben olyan igazolási szituációkat teremtünk, amelyekben a hallgatónak önállóan és alkotóan kell alkalmazni tudását.

Ide soroljuk a diákok rendszeres bevonását szemináriumok és gyakorlatok tartalmi alakításába. Ez referátumok és vitaindító munkák útján történik. Alapos előkészítés után egyes kollektívákra még viták felelősségteljes levezetését is rábíztuk olyan témával, amelyről ők referálnak. Ez lehetséges és szükséges, mivel a hallgatók politikai-ideológiai színvonala az utóbbi években emelkedett. Már bizonyos marxista-leninista alapismereteket hoznak magukkal a középiskolából, és így a marxizmus-leninizmus tanulmányai elé nagyobb követeléseket állítanak, mint a korábbi években. Ennek a nagyobb várakozásnak önálló tudományos vizsgálatok bevezetésével is igyekeztünk eleget tenni. Az önálló tudományos vizsgálatoknál — hogy egy példát mondjak — a szocialista demokrácia fejlődésének kérdéseiről írt feladatokról van szó. Ezeket a problémákat a szülői képviselő tevékenységének a példáján kellett ábrázolni. Ez a feladat a diáknak egy féléven keresztül tartó munkáját követelte az iskolában. Ennek a megoldása először alapos irodalmi tanulmányt, az elméleti alapelvek feldolgozásához a meglévő anyagi tényállás egzakt analizését, akadályok és hiányok legyőzésére pedig javaslatokat követelt. Az a feladat, hogy marxista-leninista ismereteiket a társadalmi jelenségek és összefüggések megmagyarázásánál alkalmazni tudják, nagyobb követelések elé állítja a hallgatók képességeit. Ez a hallgatót állásfoglalásra kényszeríti, mivel megköveteli az anyag értékelését és feldolgozását. Ezekkel a kis társadalmilag hasznos feladatokkal a marxizmus-leninizmus elsajátítása közben előforduló passzív vonásokat messzemenően legyőzzük.

Ezeknek a feladatoknak a megoldásához a hallgatóknak több időre van szüksége, mint egy szemináriumi felkészülésre. Ezt az időproblémát a következőképpen igyekeztünk megoldani: leredukáltuk a rendelkezésünkre álló szemináriumi időt 40%-kal. Az ezáltal szabaddá tett időt a hallgatók rendelkezésére bocsátottuk vizsgálati feladatok megoldására. Ezt az intézkedést eleinte vitatták, mert a szemináriumi órák számának a csökkenése egyben a tantestület nevelő hatása lehetőségének a csökkenésével járt együtt. Viszont másrésről szükséges, hogy a tudományosan produktív tanulmányok céljait elérhessük. Azt a feladatot, hogy a hallgatókat képessé tegyük az ismeretek önálló és alkotó alkalmazására, nem oldhatjuk meg a tantermekben pusztán demonstrációk által. Bizonyítási szituációkat (igazolási helyzeteket) kell teremtenünk, amelyekben a hallgató önállóan és alkotóan tudja alkalmazni ismereteit.

Hogy a hallgatók túlterhelését megakadályozzuk, kollektív feladatokat osztottunk szét. A hallgatókat vizsgálati csoportokra osztottuk, amelyek 4—5 főből állnak. Ez két vonatkozásból is bevált. Az egyes hallgatók megterhelésének a mértéke csökkent, és a kollektív munkában optimálisan ki lehet használni az egyes egyén

képességeit és készségeit, így lehetségessé válik a kollektíva tagjainak kölcsönös tudásgyarapodása.

A kollektív munkamód egyben minőségileg magasabb eredményekhez vezet.

Az önálló tudományos vizsgálatok új minősége a tudományosan produktív tanulmányok formájaként már a vizsgálati eredmények értékelésének módjában is megmutatkozik. Ezek a munkák képezték a tavaszi félévben szemináriumaink fő tartalmát. A hallgatók beszámoltak vizsgálati eredményeikről. Mivel munkájuk a rendezvény középpontjában állt, felelősségteljesen és érdekeltlen vágtak neki a feladat megoldásának. A tavaszi félévben általában 4—5 különböző témával foglalkoztunk. Ezekhez a szocialista demokrácia már említett problematikája mellett a következő témák tartoztak:

- a) „Az asszony szerepe az NDK tudományos-technikai forradalmának keresztülvitelében (ezt a technikumok és gimnáziumok tanuló lányainak a technika-hoz való viszonyában vizsgálták és bizonyították).
- b) Az „Ernst Thälmann” úttörőszervezet szerepe az NDK-ban a szocialista társadalom politikai szervezetének az összrendszerében.
- c) Vizsgálat a szépirodalom szerepéről a technikumok és gimnáziumok tanulóinak politikai-ideológiai fejlődésében.
- d) A játékfilm hatása a tanuló politikai-erkölcsi tudatára.

A vizsgálati eredményeket ezenkívül beszélgetéseken értékeltük. A beszélgetéseken azok a hallgatók vettek részt, akik ugyanezt a problematikát dolgozták fel. Ez lehetővé tette a tapasztalatcserét és az elmélyedő elméleti vitát a vizsgálat lényeges kérdéseiről. Az új abban is megtalálható, hogy ezeken a rendezvényeken részt vettek azoknak az iskoláknak az igazgatói és tanárai, amelyekben a vizsgálatokat folytattuk. Ennek nagyon pozitív fejleményei voltak. Különböző vélemények esetén igazi viták alakultak ki. A hallgatók úgy látták, hogy munkájukat komolyan veszik, és így vizsgálati tevékenységük társadalmilag hasznos értékét is felismerték.

Hogy oktató- és nevelőmunkánk politikai hatásáról áttekintést nyerjünk, három év óta rendszeres megbeszéléseket tartunk, és írásbeli kérdéseket teszünk fel hallgatóinknak. A megkérdezett 800 hallgató 90%-a jónak tartja a tanulmány e módját, mert hozzájárul az önálló tudományos munkára neveléshez, és megköveteli a szocialista közösségi munkát. A hallgatóknak nemcsak bemutatjuk az iskolai valóságot, hanem korunk problémáival önálló aktív vitára is felkészítjük.

E pozitív értékelés ellenére az 1968/69-es tanév elején egy kritikai elemzés után megváltoztattuk a harmadik tanévben a tudományosan produktív tevékenység talmát és formáit. Milyen megfontolásból tettük ezt?

1. A hallgatók tudományosan produktív tevékenységének lényeges ismertetőjegye a gyakorlat megváltoztatására irányuló önálló munka. Hatékony változtatások javaslatának és megvalósításának lehetősége eleve korlátozott volt. A hallgatóknak jövőnk munkaterületük problémáit kellett megvizsgálni. Ezért csak kevés szakismerettel és kevés tapasztalattal rendelkeztek ahhoz, hogy hatékony változtatásokat javasoljanak. Idejük is kevés volt ahhoz, hogy saját maguk a változtatásokban aktívan részt vehessenek. A hallgatók legfontosabb társadalmi feladata abban áll, hogy tanulmányaik során példamutató eredményeket érjenek el, és nem abban, hogy a hiányosságok kiküszöbölését szervezzék meg.

2. Mivel eznél a vizsgálatoknál szociológiai kutatási módszereket alkalmaztunk (mint például feltárás), kérdező módszereket, írásos kérdéseket, relatíve magas tudományos-szervező időráfordítást vett igénybe.

Ezeket a hiányosságokat az 1968/69-es tanévben a tudományosan produktív

tevékenység tartalmának és terjedelmének megfogalmazásánál áthidaltuk. Most a hallgatókat megismertetjük, és még tanulmányaik során bevezetjük a tanulókkal folytatott ideológiai vitákba. Az írásos bizonyítási munkák helyett azt a feladatot kapják, hogy uttörő- és FDJ-összejöveteleken tanulókkal vitákat vezessenek. Olyan munkatémákat választottunk, amelyek magukba foglalják a marxista-leninista képzés alapkérdéseit, és megegyeznek az iskola képzési és nevelési súlypontjaival. Ezek mindenek előtt a munkásosztály vezető szerepének, marxista-leninista pártjának és a szocialista haza védelmének az elismerése az NDK-ban.

Azokhoz a téma-komplexumokhoz, amelyeket a hallgatók feldolgoznak, tartozik ezenkívül „A szocialista demokrácia fejlődésének a problémái”, „A szocialista hazafiság és nemzetköziség viszonya” és „A tudományos-technikai forradalom megvalósításának a problémái az NDK-ban”.

A hallgatók feladata most abban áll, hogy a tematikát és a problémák felállítását a tanulók értelméhez szabják. Ki kell kutatniuk a tanulók véleményét az általuk választott kérdésekről, és szembe kell szállniuk a diákok itt mutatkozó ideológiai problémáival. Alkalmazniuk kell tehát politikai képzettségüket még tanulmányaik során az ideológiai munkában. Mivel így hozzájárulnak a tanulók osztályjellegű neveléséhez, így a tudományosan produktív tanulmányok értelmében alkotó és társadalmilag hasznos tevékenységet folytatnak. A beszélgetéseket és vitákat általában azokkal a tanulókkal folytatják, akikkel — az iskolák metodikai képzésétől függően — már bizonyos érintkezést találtunk. (Így ezzel elesnek a régebben oly sokat bírált járulékos utazási idők az iskolákhoz. Ennek a tudományosan produktív tevékenységnek az értékelése elvben úgy következik be, mint más ábrázolt példában.)

Végül befejezőként három problémához szeretnék néhány észrevételt fűzni, amelyek nálunk a tudományosan produktív tevékenység eredményeinek a szervezésével és megragadásával kapcsolatban merültek fel:

1. Olyan feladatok megoldására, amelyek a tudományosan produktív tanulmányok során merültek fel, a hallgatónak több időre van szüksége, mint eddig. Mivel a tudományosan produktív tevékenység képzési elv, minden — a hallgatók képzésében résztvevő — tanár arra törekszik, hogy ilyen feladatokkal a tanulmányt ténylegebbé tegye. Ez feltétlenül a hallgatók túlterheléséhez vezet. Ezért arra törekszünk, hogy a tudományosan produktív tanulmányok rendszerének a kidolgozásával a tudományosan produktív tevékenység tartalmát és terjedelmét koordináljuk.

2. Egy kérdés önálló vizsgálatával a hallgató jobban elmélyed a feladat tematikájába. Tudományos munkamódszerek alkalmazásában gyakorolja magát és megtanulja ennek a tudományágnak az ismereteit elsajátítani. Nő az érdeklődése a vizsgálati problematika iránt, és kifejlődik benne egy bizonyos kutatási kényszer. Ezt a megállapítást a megkérdezett hallgatók 80%-a megerősítette. Ezzel egyidőben hangsúlyozták azt, hogy felismerések, amelyeket az önálló tudományos munkából nyertek, hosszabban tartó hatással vannak a személyiség fejlődésére. Ezért a tematikát okosan úgy kell megválasztani, hogy tekintettel legyünk a témában található nevelő potenciákra. A téma feleljen meg a társadalmilag hasznos követelménynek, és a marxista-leninista képzés fő kérdéseire irányuljon. Jól körül kell határolni és áttekinthetőnek kell lennie a hallgató számára, és biztosítania kell azt, hogy a hallgató olyan intenzív irodalmi tevékenységet folytathasson, amely a tudományosan produktív tevékenység számára előfeltétel és elméleti alap. Egy kérdés alapos vizsgálata egyben arra is kényszerít, hogy a teljesség elvéről lemondjunk. Ebből számunkra az az alapvető feladat adódik, hogy újból meghatározzuk az illető tárgyban az alaptudás tartalmát és terjedelmét.

3. A tudományosan produktív tanulmányok feladatai általában hosszabb idő-

szakra terjednek. Megkövetelik a tantestülettől a hallgatók okos pedagógiai vezetését. Kezdetben nem sikerült a helyes arányt a pedagógiai vezetés és a hallgatók önálló tudományos tevékenysége között helyreállítani. Nem akartuk a hallgatókat pórázon tartani. Ezért nem ellenőriztük az egyes munkalépéseket sem, hanem csak a munka pontos leadási határidejének a betartását kértük. Ez nem volt helyes. Sok hallgató még nem volt képes arra, hogy egy tágabb határidejű feladat megoldásán folyamatosan és rendszeresen dolgozzon.

Nagyon sokan nem voltak képesek arra, hogy önálló tudományos munkát folytassanak, mindennek előtt a társadalmi ismeretek absztrahálásával voltak problémák. Ezekből a tényekből azt a végkövetkeztetést vontuk le, hogy az önálló tudományos munkára nevelést nem lehet segítség nélkül hagyni, hanem pontosan kell vezetni és ellenőrizni.

Új problémák adódtak az egyéni munkából a kollektív munkába való átmenetből a teljesítmények értékelése számára. Az egyén teljesítményének az értékelése a közös munkában bonyolult feladat. Azt kértük, hogy kimutassák az egyén részét a munkában. Ez szinte lehetetlen volt. Ezért a hallgatók teljesítményének az értékelésénél más faktorokat is felhasználtunk. Megkérdeztük azokat az igazgatókat és tanárokat, akikkel a hallgatók a vizsgált területen együtt dolgoztak, hogy számoljanak be az egyes hallgatók munkaköri viselkedéséről és aktivitásáról. Tanácskoztunk azokkal a hallgatókkal, akik a csoportot vezették, az FDJ-vezetőségekkel vagy a teljes csoport kollektívájával. Ezekben a beszélgetésekben gyakran éles viták alakultak ki az egyén teljesítményének nagyságáról, helyzetéről a kollektívában és a kollektívához. Ez a szemináriumi csoportban önnevelést és nevelési eljárást követelt.

Tudatában vagyok annak, hogy az Önök főiskolája és hazájuk más tudományos intézetében sok főiskolai tanár foglalkozik a társadalomtudományi oktatás módszertanának kérdéseivel, és esetleg más utakat próbálnak ki és járnak, amelyekkel jobb eredményeket érnek el. Ezért kérem, hogy az előadásomat csak mint olyan kis adalékot tekintsék, amely a studium hatékonysága növelésének lehetőségeiről folytatott általános vitát segíti.

ОПЫТ И РЕЗУЛЬТАТЫ НАУЧНО-ПРОДУКТИВНОГО УЧЕНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В ОБУЧЕНИИ МАРКСИЗМУ—ЛЕНИНИЗМУ В ПОТСДАМСКОМ ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ИНСТИТУТЕ

Д. Киссиг (Потсдам)

В области курса марксизма—ленинизма оправдали себя следующие формы: рефераты, научные домашние работы, самостоятельные научные наблюдения, участие в студенческих конкурсах, участие студентов в научно-исследовательской работе и пропагандистская деятельность в учебном году ССНМ. Мы стремились к тому, чтобы эти формы и элементы спланировать в единственной системе. Помимо этого, мы хотели бы показать, что самостоятельное и творческое усвоение и применение теории марксизма—ленинизма в какой степени можно достичь на отдельных курсах и какие формы и методы нужны к этому. Общие основные принципы этой системы: на первом курсе идёт обучение дисциплины „история немецкого рабочего движения”, где в центре научно-продуктивного учения стоит анализ западно-германских учебников по истории. По предмету философии научно-продуктивная деятельность идёт в семинарских группах. Мы провели исследования развития семинарского коллектива. Студенты здесь получили многогранную возможность использовать свои знания в развитии своей социалистической личности, в образовании социалистического студенческого коллектива. Мы привлекаем лучших студентов к исследованию этических проблем. На втором курсе раскрытие научно-продуктивной деятельности продолжает политическая экономия. Разработка понятий, определений идёт самостоятельно и большую часть студентов включаем в исследование проблем политэкономии. На третьем курсе, в связи с изучением научного социализма, заканчивается введение в самостоятельную научную работу. Путём рефератов,

дискуссионных работ, включаются студенты в формирование содержания практических занятий. После основательной подготовки отдельным студентам поручается даже проведение дискуссий по таким темам, по которым они написали реферат. Это сделало возможным повышение политического и идеологического уровня студентов. Проверку больших потребностей обучения, поставленных основными знаниями полученными в средней школе, мы провели самостоятельными научными опытами. Необходимое время для решения задач научно-продуктивной деятельности мы старались обеспечивать. Уменьшением семинарского времени. Задачу, чтобы студенты могли самостоятельно и творчески употреблять знания, не можем решить в аудиториях путём простых демонстраций. Мы должны создать доказывающие ситуации, в которых студент самостоятельно и творчески может употреблять знания. Чтобы избежать перегрузку, мы раздали коллективные задачи. Новое качество исследований как формы научно-продуктивных учений, показалось уже в методе оценки результатов исследования. Студенты докладывали о своих результатах исследования. Результаты исследования кроме этого, мы оцениваем и в беседе, на которой принимали участие студенты, занимающиеся теми же проблемами. По измерениям, систематически проведённым в течение 3 лет, большая часть студентов считает хорошим этот метод. Несмотря на это, из-за следующих причин в 1968/69. учебном году мы изменили содержание и формы научно-продуктивной деятельности.

1. Студенты при исследований своей будущей работы имели очень мало знаний по специальности, чтобы осознать значительные изменения. И времени у них было мало для того, чтобы принимать активное участие в них. Общественная задача студентов — это успешная учебная работа, а не организация отстранения недостатков.

2. Применившиеся социологические методы исследования занимали сравнительно высокое научно-организаторское время.

Теперь вместо письменных доказательных работ студенты должны проводить дискуссии с учениками на собраниях пионерской и молодёжной организации ССНМ. Мы выбрали такие темы, которые включили в себя основные вопросы обучения марксизму—ленинизму и соответствуют учебным и воспитательным соображениям. Задача студентов теперь заключается в том, чтобы постановить тематику и проблемы по умственным силам учеников. Они должны узнать мнение учеников о выбранном вопросе и нужно противостоять идеологическим проблемам учеников. Своей работой они ведут творческую, полезную для общества, деятельность.

Несколько замечаний к проблемам в связи с возникающими у нас научно-продуктивной деятельностью.

1. Чтобы избежать перегрузки учеников, мы стремимся к координации содержания и размер научно-продуктивной деятельности путём выработки системы научно-продуктивных учений.

2. При рассмотрении одного вопроса студент практикуется в применении научных рабочих методов, полученных из самостоятельной научной работы осознания влияют на развитие личности. Тема должна соответствовать общественно-полезным потребностям и должна направляться на главные вопросы обучения марксизму—ленинизму. Нужно обеспечить хорошо ограниченную, ясную тему и соответствующую теоретическую основу.

3. Во время выполнений научно-продуктивных учений в начале не проверяли даже отдельные шаги работы, только определили срок выполнения. Однако часть наших студентов была неспособна на ведение самостоятельной научной деятельности, поэтому нельзя оставлять без помощи приучение к научной работе, а нужно руководить и проверять его.

Оценка индивидуального выполнения в общей работе сделала необходимым привлечение к этой важной педагогической деятельности тех директоров, преподавателей, с которыми они вместе работали, и тех студентов, которые руководили группой, или весь коллектив. На этих беседах часто возникали острые споры о размере индивидуального выполнения, о положении его в коллективе и к коллективу.

ERFAHRUNGEN UND ERGEBNISSE DES WISSENSCHAFTLICH-PRODUKTIVEN STUDIUMS VON LEHRERSTUDENTEN IM MARXISTISCH-LENINISTISCHEN GRUNDSTUDIUM AN DER PÄDAGOGISCHEN HOCHSCHULE POTSDAM

von D. Kissig (Potsdam)

Auf dem Gebiete des marxistisch-leninistischen Grundstudiums haben sich folgende Formen bewährt: Referate, wissenschaftliche Hausarbeiten, selbständige wissenschaftliche Forschungsarbeit, Teilnahme am Studentenwettbewerb und an Studentenzirkeln, und die propagandistische Tätigkeit befähigter Studenten im FDJ-Lehrjahr. Es wird getrachtet, aus diesen Formen und Elementen ein einheitliches System zu bilden. Dabei soll auch ausgewiesen werden, welchen Grad der selbständigen, schöpferischen Aneignung und Anwendung der Theorie des Marxismus-Leninismus in den einzelnen Studienjahren es zu erreichen gilt und welche Formen und Methoden hierbei anzuwenden sind.

Die allgemeinen Grundzüge dieses Systems sind die folgenden: Im 1. Studienjahr erfolgt der Unterricht im Fach „Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung“; im Mittelpunkt des wissenschaftlich-produktiven Studiums steht die Analyse westdeutscher Geschichtsbücher im Hinblick auf Geschichtsfälschungen. Im Fach Philosophie erfolgt die wissenschaftlich-produktive Tätigkeit vorrangig in den Seminargruppen. Hier wurden Untersuchungen über die Entwicklung des Kollektivs der Seminargruppe durchgeführt. Die Studenten haben hier vielfache Möglichkeiten, ihr Wissen und Können zur sozialistischen Persönlichkeitsentwicklung und zur Herausbildung eines sozialistischen Studentenkollektivs zu nutzen. Die besten Studenten werden auch in die Forschung zu Problem der Ethik einbezogen.

Im 2. Studienjahr wird das Heranführen an die wissenschaftlich-produktive Tätigkeit durch das Fach Politische Ökonomie fortgesetzt. Die Erarbeitung von Begriffen und Definitionen ist selbständig durchzuführen. Eine grössere Gruppe von Studenten wird ausserdem in die Forschung über Fragen der Bildungsökonomie einbezogen.

Im 3. Studienjahr wird im Zusammenhang mit dem Studium des Wissenschaftlichen Sozialismus das Heranführen an die selbständige wissenschaftliche Arbeit abgeschlossen. Durch Diskussionsbeiträge und Referate werden die Studenten in die inhaltliche Gestaltung von Seminaren und Übungen einbezogen. Nach gründlicher Vorbereitung werden einzelne Studenten sogar mit der Leitung der Diskussion zu dem Thema beauftragt, über das sie referierten. Das ist durch das Wachsen des politisch-ideologischen Niveaus der Studenten möglich geworden. Zur Ermittlung der durch die aus der Oberschulzeit mitgebrachten Grundkenntnisse gestellten höheren Anforderungen an das Studium des Marxismus-Leninismus wurden selbständige wissenschaftliche Untersuchungen durchgeführt. Es wurde versucht, die zur Lösung der Aufgaben der wissenschaftlich-produktiven Tätigkeit nötige Zeit durch Kürzung der verfügbaren Seminarzeit aufzubringen. Die Aufgabe, die Studenten zum selbständigen und schöpferischen Anwenden der Kenntnisse zu befähigen, kann nicht durch blosse Demonstrationen in den Hörsälen gelöst werden. Es müssen Bewährungssituationen geschaffen werden, in denen der Student selbständig und schöpferisch seine Kenntnisse anwenden kann. Um eine Überlastung zu verhindern, wurden Kollektivaufgaben verteilt. Die neue Qualität der selbständigen wissenschaftlichen Untersuchungen als Form des wissenschaftlich-produktiven Studiums zeigt sich auch in der Art und Weise der Auswertung der Untersuchungsergebnisse. Die Studenten hatten über ihre Ergebnisse schriftlich zu referieren. Ausserdem wurden die Untersuchungsergebnisse in Kolloquien ausgewertet, an denen jene Studenten teilnahmen, die die gleiche Problematik bearbeiteten. Nach den in drei Jahren regelmässig durchgeführten Befragungen befürwortete die überwiegende Mehrzahl der Studenten diese Methode. Trotzdem wurden mit dem Beginn des Studienjahres 1968/69 der Inhalt und die Formen der wissenschaftlich-produktiven Tätigkeit im 3. Studienjahr geändert.

1. Bei der Untersuchung der Probleme ihres zukünftigen Arbeitsgebietes hatten die Studenten nur geringe Sachkenntnisse und unzureichende Erfahrungen, um wirkungsvolle Veränderungen vorschlagen zu können. Der gesellschaftliche Auftrag der Studenten besteht in vorbildlichen Leistungen im Studium und nicht in einer Organisierungstätigkeit zur Überwindung von Mängeln.

2. Die angewandten soziologischen Forschungsmethoden erforderten einen relativ hohen wissenschaftlich-organisatorischen Zeitaufwand.

Deshalb haben jetzt die Studenten statt schriftlichen Belegarbeiten in Pionier- und FDJ-Versammlungen Diskussionen zu führen. Es werden Themen gewählt, die Grundfragen der marxistisch-leninistischen Bildung beinhalten und mit den Bildungs- und Erziehungsschwerpunkten der Schule übereinstimmen. Die Aufgabe der Studenten besteht nun darin, die Thematik und Problemstellung dem Verständnis der Schüler anzupassen. Sie haben die Meinung der Schüler zu der von ihnen gewählten Frage zu erforschen und sich mit den hierbei auftretenden ideologischen Unklarheiten der Schüler auseinanderzusetzen. So leisten sie mit ihrer Arbeit eine verändernde, gesellschaftlich nützliche Tätigkeit.

Abschliessendweden einige Bemerkungen zu den Problemen gemacht, die im Zusammenhang mit der wissenschaftlich-produktiven Tätigkeit auftauchten.

1. Um eine Überlastung der Studenten zu vermeiden, wird getrachtet, durch die Ausarbeitung eines Systems des wissenschaftlich-produktiven Studiums Inhalt und Umfang der wissenschaftlich-produktiven Tätigkeit zu koordinieren.

2. Bei der selbständigen Beschäftigung mit einer Frage übt sich der Student in der Anwendung wissenschaftlicher Arbeitsmethoden. Die in der selbständigen wissenschaftlichen Arbeit gewonnenen Erkenntnisse sind von nachhaltiger Wirkung für die Persönlichkeitsentwicklung. Daher soll das Thema einem gesellschaftlich nützlichen Erfordernis entsprechen und auf Hauptfragen der marxistisch—leninistischen Bildung orientieren. Es muss begrenzt und für den Studenten klar überschaubar sein und die Aneignung einer entsprechenden theoretischen Grundlage gewährleisten.

3. Während der Ausführung der Aufgaben des wissenschaftlich-produktiven Studiums wurden anfänglich die einzelnen Arbeitsschritte nicht kontrolliert, sondern nur die termingerechte Abgabe der Arbeit verlangt. Ein Teil der Studenten zeigte aber noch Mängel in der Fähigkeit zur selbständigen wissenschaftlichen Arbeit; deshalb kann die Erziehung zur selbständigen wissenschaftlichen Arbeit nicht ohne Hilfe erfolgen, sondern es ist eine genaue Anleitung und Kontrolle nötig.

Die Bewertung der Leistungen der einzelnen Studenten in einer Kollektivarbeit erforderte die Heranziehung derjenigen Direktoren und Lehrer, mit denen sie zusammengearbeitet hatten, der Studenten, die die Gruppe leiteten oder des Kollektivs der ganzen Arbeitsgruppe zu dieser wichtigen pädagogischen Tätigkeit. In diesen Beratungen kam es oft zu kritischen Auseinandersetzungen über den Anteil des einzelnen an der Arbeit, über seine Stellung im und zum Kollektiv.

A NÉMET MUNKÁSMOZGALMI TÖRTÉNET FUNKCIÓJA A TANÁRJELŐLTEK MARXISTA-LENINISTA ALAPKÉPZÉSÉBEN

Írta: LANGE GÜNTER (POTSDAM)

Engedjék meg, hogy néhány olyan tapasztalatot és problémát adjak át Önöknek, amelyeket a „A német munkásmozgalom története” című tárgy oktatása során nyertünk. E tárgyat 1961 óta a marxista-leninista képzés keretében oktatjuk a NDK-ban. Ezt mint a „Marxista filozófia alapjait” az első tanévben oktatjuk. Ehhez csatlakozik a második tanévben a „Politikai Gazdaságtan”, majd a harmadikban a „Tudományos Szocializmus”. Ebből következik, hogy e tárgy eredményességének a hallgatók marxista-leninista képzés iránti beállítottságában igen nagy szerepe van. Ez olyan tény, amely ránk mint e tárgy oktatóira nagy politikai felelősséget ró.

Sajnos, az 1961 utáni első években, fáradozásunk visszhangja a hallgatók többségénél messziről sem közelítette meg várakozásunkat. A történelem problémái iránt bizonyos érdektelenség mutatkozott. És ahol valahogy lehetőség adódott rá, ott a beszélgetés a szemináriumi csoportokban ismételt és spontán módon a közvetlenül előttünk álló problémákra terelődött, amelyeket tulajdonképpen — a terv szerint — a történelmi tapasztalat fényében kellett volna alapvetően megvizsgálni és megérteni.

Ebből a következő problémák adódtak:

Először maguknál az oktatóknál merültek fel kétségek az iránt, hogy megilleti-e egyáltalán a felsőoktatási képzésben a marxizmus három összetevője mellett a német munkásmozgalom történetét a törvényes hely. Általában arra szoktak utalni, hogy a német nép történetét és ezzel immanens módon a német munkásmozgalom alapkérdéseit már az általános iskolában oktatjuk. Ezt viszont ebben a mértékben nem tapasztalhatjuk a marxista-leninista alapképzés többi összetevőjénél. Mivel a tárgy szükségessége mellett törtünk lándzsát, meg kellett határozni a vizsgálatnak azt a specifikus módját, amellyel a történelem problémáit meg lehetett közelíteni, amely alkalmasnak mutatkozott arra, hogy a történelem tanait a diákok gyakorlati magatartásának motivációjává tegye. A tananyag egyszerű visszaadása nem tudta a hallgatók érdeklődését felkelteni. Speciálkollégiumokhoz, amelyek a történelem egyes szakaszait tárgyalják, nem lehetett fordulni, mert a történelmi összefolyamat tanainak kellett a középpontban állniuk. Speciálisan a hivatást megkönnyítő vonásokat sem lehetett a tananyag tartalmában találni, mert akkor úgy nézne ki, mintha a tulajdonképpeni tárgyat akarná az ember elhanyagolni, és külön tanfolyamként a nevelés történetébe helyezni.

Engedjék meg, hogy most ezzel a két problémával foglalkozzam.

1. „A német munkásmozgalom története” tárgy szükségessége a tanárképzésben. Mi egyetértünk abban a felismerésben, hogy a marxista-leninista történelmi tudatnak valamennyi állampolgár szocialista tudatának szilárd részévé kell válnia, ennek következtében a tanárok számára is, akiknek a feladata a fiatal állampolgárok kép-

zése és nevelése. Már Georg Christoph Lichtenberg német filozófus és humanista is speciálisan emberi vívmányt látott a saját múlt ismeretében: „Az állatnak nincs fejlődési tudata. De az ember, aki három helyen él, a múltban, a jelenben és a jövőben, boldogtalan lehet, ha a három közül az egyik semmit sem ér”. Az ember a múlt ismerete nélkül vak, a jövőbelátás nélkül céltalan, jelen nélkül passzív. Lichtenberg rámutatott e három rész dialektikus egységére és követelte, hogy tanuljunk e múltból azért, hogy a jelenben a jövőt formálhassuk. A szocialista munkásmozgalom ezt a haladó hagyományt tovább vitte és befejezte. Bizonyára mindegyikünk ismeri V. I. Leninnek azt a megjegyzését, hogy az ember történelmi tudat nélkül nem lehet szocialista: „Az osztályöntudatos munkások, mialatt mozgalmukat vezetik, állandóan a munkásmozgalom által megtett útra pillantanak és újból, és újból azon gondolkodnak, hogy ez az út az igazi-e, és hogy lehet-e valamit jobban tenni.”

Ez több mint a múlt pozitív tradícióinak pusztája igénye. A történelemből nemcsak tapasztalati értékeket, hanem betekintést is nyerünk az emberi társadalom fejlődéstörvényeibe. Minket nemcsak az az individuális probléma mozgat, hogy kiismerjük magunkat a történelemben. Mivel ismerjük törvényszerű menetét, képesek vagyunk arra is, hogy saját történelmünket a néptömegek erejével alakítsuk. A történelmi tudat szocialista előjelek között tehát — mint a tudat összességében — Lichtenberg kora óta jelentésében erőteljesen megváltozott.

Ez az általános felismerés történelmi és nemzeti feltételeink között rendkívül nagy jelentőségű.

A 60-as évek kezdetétől a főiskolákon is számolnunk kell olyan fiatalokkal, akik — szerencsére — nem ismerték meg a kapitalista múlt élményét. De ebből következik a pedagógusok számára az a felelősségteljes feladat, hogy képzés és nevelés segítségével átéltessek velük mindazt, ami az előttük élt generációt spontánul is az igazi osztálypozícióhoz vezette: mindenfajta kizsákmányoló társadalom barbár létét, lényegét.

Egy további faktor, amely általános érvényű jelentőséggel bír, amely aláhúzza a történelmi tudat szerepét, a nyugati nagypolgárság ideológusainak mind rafináltabb manipulációkhoz való fordulása, amelyeket a modern tömegművelés segítségével az államhatárokon keresztül a szocialista világrendszerbe bevisznek. Ez érinti az olyan tévtanokat, mint a „konvergencia-elmélet”, amelyek a történelem célját elpalástolják éppúgy, mint a propaganda rokon módszereit is, amelyek pszichológiai trükkökkel, kivált az emberi psziché tudatalattijához fordulnak.

Ez a lélektani hadviselés az amerikai „globális stratégia” rendszerében veszélyes hatékonyságának egy részét abból a tényből meríti, hogy a „ki-kit” kérdés eldöntése a világmértékben rendkívül komplikált feltételek között megy végbe, amelyekben az emberiségnek a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet mai korszakának a karaktere nem mindig ismerhető fel minden további nélkül. Különösen jelentősnek látjuk mi emellett a jobboldali és „baloldali” revizionisták fellépését és saját soraink kettéhasadásának a veszélyét.

Ezek a faktorok a NDK-ban különösen éles formában hatnak.

Önök tudják, hogy a mi harci feltételeink rendkívül bonyolultak. Köztársaságunk polgárai elkülönített államot és egyben a német nemzet egy részét alkotják. Közben a helyzet úgy alakult, hogy a ma még imperialista rész jobb indulási feltételekkel és gazdasági erőforrásokkal rendelkezett, mialatt nekünk, ugyanilyen mértékben a körülményektől hátráltatva, ráadásul még óriási nehézségeket kellett magunkra vennünk, amelyeket mi ennek a nehéz örökségnek a legyőzésénél és az imperialista hatalmak hidegháborúja következtében kaptuk. Mint ismeretes, 1961-ig Berlinben a nyitott államhatárok problémája is megvolt. Ehhez jöttek még egy magasan

fejlett ipari állam speciális problémái, egy hosszú kapitalista múlttal, egy különösen kidomborított és erősen meggyökeresedett polgári ideológiával. És ez egy népben, amely nem volt képes arra, hogy saját erőből a fasiszmus igájából felszabaduljon, amelynél a felszabadulás kívülről egybeesett az imperialista-német állam katonai vereségével, a német-fasiszta kormány feltétel nélküli kapitulációjával, messzenyúló szankciókkal a legyőzött német nemzet terhére. Vegyük ehhez még hozzá azt a tényt, hogy ma a két német államban két világrendszer, két katonai koalíció áll egymással szemben, hogy az egész világreakció nyugati államhatáraink mögött sáncolta el magát, és a német nagybúrsoáziának minden további rivalizáció ellenére, a szocializmus elleni harcban az oldalára áll. Így körülbelül megkapják mindennapi munkafeltételeink képét. Tucatszámra szereztük azokat a tapasztalatokat, amelyeket néhány kollégánk, akik ez osztályellenességgel nem szálltak szembe ilyen elementárisan, akiknek számára ezek teljes élességükben talán nem is tudatosodtak: a szocialista nevelőmunka minden lazasága, a marxista-leninista alapismertetek elhanyagolása, az osztályellenességnek az ideológiai fronton való betöréséhez vezethet, amely — mint Csehszlovákiában 1968 nyarán — a szocializmusnak, mint egésznek a létét fenyegetheti.

És ehhez még egy dolgot: miután a NDK 20 történésze — több mint 200 szocialista által támogatva — Walter Ulbricht elvtárs vezetésével 1966 nyarán egy átfogó nyolc kötetes művel — A német munkásmozgalom történetéről — lépett fel, Nyugat-Németországban figyelemreméltó válaszreakció következett. Régebben a munkásmozgalommal való nem marxista foglalkozás a jobboldali szociáldemokraták egyedüli tevékenységi területe volt, mialatt a polgári történetírás hagyományos ábrázolási módja állva maradt, amelyben az „alsóosztályok” törekvései és mozgalmi számára nem nyíltott tér. Miután a NDK német földön fejlődni kezdett, a nagybúrsoázia ideológusai számára is realitássá vált a vita és elsőrangú politikummá. Különleges szerepet vállalt itt a Werner Conze által Heidelbergben vezetett „munkakör modern szociáltörténet számára”. Fő törekvése abban áll, hogy úgy ábrázoljon, mintha a német munkásmozgalom alapvonása nem az volna, hogy a munkásosztály haladó módon elvált a búrsoáziától, hanem a munkások növekvő integrációja a polgári világban, amelyet csak átmenetileg zavart meg néhány történelmi félreértés. A módszer, amelyet ők használnak minden egyes esetben arra törekszik, hogy a spontán tényeket és az opportunisták fejlődési vonalat a német munkásmozgalom belől túlértékeltje és e forradalmi összetevőket, a marxizmus szerepét a munkásmozgalomban, a tudatosan marxista erők hatását, amelyekben a proletár emancipáció objektív törvényszerűségei a legvilágosabban kifejezésre jutnak, elhallgassa vagy legalább háttérbe szorítsa.

Bizonyára nem tévedünk, ha ebben a történelmi koncepcióban a már említett „konvergencia-elmélet” történelmieskedő variánsát ismerjük fel. Nekünk úgy tűnik, hogy az ilyen „elméletek” nemzetközileg is növekvő jelentőséget fognak nyerni.

A végkövetkeztetés, amelyet ezekből a tényekből levontunk, bizonyára világos: a hazai munkásmozgalom történetével való foglalkozás növekvő jelentőséget nyer, és nem szabad semmilyen módon a tanárok képzésénél elhanyagolni.

Kérdés viszont, hogyan közvetítsük ezt a tárgyat.

2. A probléma a politikai-ideológia alapkoncepciónál kezdődik. A történelmi problémák anyagának kiválasztása számára a kiindulópont nem a történelmi tény önmagában, hanem az aktuális politikai-ideológiai szükséglet. Természetesen számunkra minden „konjunktúra-történetírás” idegen. Mi elutasíthatjuk azt, hogy meghatározott történelmi tényeket a mindenkor napi szükségletnek megfelelően átértékeljünk. Emellett azonban nem felejtjük el, hogy abból ami történelmileg igaz,

politikailag nem lehet minden azonos mértékben jelentős. Ezért mi állandóan a tanári tevékenység élére átfogó koncepcionális előmunkálatot helyezünk: vesszük a kötelező állami oktatási programot, elemezzük a mindenkori politikai helyzetet az előttünk álló tanévben — különösen a Németország Szocialista Egységpártja idevágó dokumentumainak segítségével, ezenkívül megkíséréljük megragadni a diákoknál a lehetőségekhez képest pontosan a szubjektív ideológiai állapotot. Ebből azután néhány ideológiai alapkérdés következik. Ezek tisztázásának kell az egész tanfolyamot minden összetevőjével együtt alávetni. Ilyen módon sikerült a diákoknak a napi kérdések iránti erős aktuális információ- és megvitatási szükségletét úgy kihasználni, mint a történelem meghatározott problémáival való foglalkozás iránti hajlamot. Egy másik feladat, amely számunkra sokkal erősebb mértékben nő, mint a „marxista-filozófia” oktatóinak számára, abban áll, hogy a hallgató tanulmánya első napjától kezdve olyan embernek tekintsük, akinek a nyújtott történelmi anyagot aktívan mások — a később rábízandó gyerekek — nevelésére és képzésére kell alkalmaznia. A filozófiában az első tanévben még sok lehetőség van arra, hogy az eddig még ismeretlen kategóriák, törvények elsajátítása és ennek a kategoriális alaptudásnak az alkalmazása az egyes tudományokra, az elméleti-világnézeti és politikai-ideológiai mag megértésére szolgáljon. A legfontosabb történelmi adatok és témák ismeretét már a főiskolába való belépésekor ismertnek kell feltételezni. Ebből az következik, hogy a politikai-ideológiai gyakorlat problémái felé ezek helyes megoldásához, a polemikus vitákban nyert meggyőződés megvédéséhez forduljunk. Emellett nem szabad elfelejtenünk, hogy a tanároknak, akiket mi készítünk fel hivatásuk gyakorlására, a későbbiek során nem feltétlenül feladatuk, hogy történelmet oktassanak.

A jövő történelem tanárai nálunk speciális alapkiképzést kapnak a német munkásmozgalom története nélkül, mivel ez szaktárgyaikban benne foglaltatik. Tehát fő feladatunk, hogy felkészítsük őket olyan szituációkra, amelyekkel a jövő tanára kevésbé találkozik. Ez feltételezi nálunk annak belátását, hogy a tanár először politikai nevelő, és hogy a hazai ország munkásmozgalmának története specifikus tudatképző funkcióval rendelkezik.

Ez mint a munkásosztály emlékezete jelentkezik, amely megőriz mindket attól, hogy minden általunk már megoldott problémát ismételtelen feltétel nélkül elvileg újra átgondoljunk; enélkül az emlékezés nélkül a haladó politikai felismerés elképzelhetetlen lenne. Ez tucatnyi munkásgeneráció kollektív tapasztalata, amelyet az egyén időben meghatározott életében sohasem tudna megszerezni. Érthetővé teszi számunkra a jelent, mivel megmondja nekünk, hogy mi és környezetünk — minden, amit ezen a világon találunk — történelmileg így és nem másként alakult. Saját módján felismerteti velünk meghatározott, ismétlődő vonások általános érvényűségét a társadalmi életben, a történelmi fejlődés törvényszerűségét és ezzel együtt a jövő körvonalait is.

Emellett átadja nekünk azt a képességet, hogy felismerjük „a történelem tekervényes menete” mögött a történelmi összefolyamat haladó karakterét.

A történelem ismerete felkészít minket az osztályellenséggel való ideológiai harcra, és így képessé tesz arra, hogy az osztályharcot sokrétű formájának ellenére is egységben vezessük.

Végül ebben a koncepcióban immanensen jelentős nevelő potencia is van: a történelemből a már megismert értékeléshez mértékeket nyerünk, tudásból és tapasztalatból nyert képet barátról és ellenségről, röviden egy érzésében is megállapodott pártos álláspontot a munkásosztály értelmezésében.

Természetesen nem lenne sikert ígérő, ha ezeknek a céloknak csak azáltal akar-nánk megfelelni, hogy sztereotíp módon a jövő követelésekről beszélnénk. Ezeket a

követeléseket a hallgatóknak az első naptól kezdve gyakorlatilag kell bemutatnunk. Erre néhány példát: régi hagyomány, hogy a ténylegesen meglevő tudást újból megvizsgáljuk, és ellenőrizzük alkalmazó képességét. Hamis és ellenséges felfogásokat veszünk, szembeállítjuk ezeket az előadás folyamán a hallgató többnyire még hézagos történelmi és elméleti tudásával, és ezzel szembetűnően bebizonyítjuk, hogy az egzakta ismeretek alkalmazásának milyen gyakorlati jelentősége van az ideológiai osztályharcban.

Ezzel indirekt módon sejtetünk egy további módszert. A diákokat is szabályosan szembeállítjuk olyan feladatokkal, amelyek megoldásánál ismereteket kell alkalmazni. Körülbelül azáltal, hogy szövegeket marxista jellegűben azonosítunk, hogy elismert téziseket és alapelveket megváltoztatott történelmi helyzetekbe alkotó módon átültetünk, hogy hamis ítéleteket és bizonyítási eljárásokat felismerünk, logikai úton és ténybelileg kifogástalanul megcáfolunk, és harcos-pártosan visszautasítunk. A rokon tényanyag értéke és terjedelme, egy jó nyelvi forma, a nyelv népszerűsége és hatásossága, a gondolatok szabad előadásának képessége további kritériumok egy teljesítmény értéke számára, amely a kezdő tanár hivatásában lényeges.

Értékes segítség számunkra kis tudományos házidolgozatok íratása. Így elemzünk például néhány részletet nyugatnémet történelemkönyvekből és megfelelő történelmi szakaszok tárgyalásánál marxista-leninista szempontból. Más hallgatók megvizsgálják a filmművészeti és szépirodalmi művekben meghatározott történelmi jelenséget. Ismét más hallgatók az első tanév folyamán felkészülnek arra, hogy politikai beszélgetéseket folytassanak a gyerekekkel nyári gyakorlatuk dején: „Vietnam és mi”, „A Bundeswhser a mi ellenségünk”, „A mi hazánk, a NDK”, körülbelül így és hasonlóképpen hangzanak a megadott témák.

Még egy módszert kell megemlíteni, annak ellenére, hogy az első év folyamán még nem tekintjük használhatónak. Ez szakkörök vezetése az ifjúsági szervezeti korban, amelynek középpontjában a német munkásmozgalom történetének problémái — és pedig az 1945 utáni harcból — állnak. Ezzel másodéves hallgatókat bízunk meg. Ha ezek a követelések nem is futnak szinkronban az első évfolyamon a történelmi anyaggal, mégis az a perspektíva, hogy a hallgatónak már a következő évben alkalmazóképes történelmi ismeretekkel kell bizonyítania, a tanulási motiváció számára jelentősebb, mint a későbbi tanári gyakorlatra való utalás, amely a hallgató szempontjából „a messzi távolban fekszik”. Az, hogy ebben és még néhány más módszerben sok korábbi képző és nevelő potencia van, azt ezen a helyen természetesen nem tételezem fel, miután már kiadósan beszéltünk a tudományos-produktív tanulmányok problémáiról. Én ezeket a munkalépéseket csak mint segédeszközöket említem, amelyek arra szolgálnak, hogy a diáknak, aki később talán fizikát, biológiát vagy nyelvet tanít, olyan szilárd tudást adjanak, hogy a történelmi ismeretekre, különösen országa munkásmozgalmának területéről, szükség esetén tanárként támaszkodni tudjon. Most persze célszerűtlen lenne, ha én azoknak a problémáknak az ábrázolásával szórakoznék, amelyeket mi már megoldottunk. Az önelégültség természetesen nem helyénvaló. Egy tanárral, aki diákokat arra készít fel, hogy gyerekeket képezzen és neveljen, akik kb. 2000-ig hivatásukban tevékenykednek, ez egyáltalán nem helyénvaló. Sőt öngyilkosság lenne a társadalmi és technikai fejlődés mai tempójánál különösen éles világnézeti osztályharc helyzetében.

Természetesen jól tudjuk, hogy az általam említett lehetőségek közül sok még távolról sincs a mindennapi tanítási gyakorlatban teljesen kimerítve. De egy nem teljesen kihasznált tanítási óra mindig soha vissza nem térő elmulasztott egyszeri lehetőség. Újbóli és még egyáltalán nem kielégítő módon megfejtett tartalmakat látunk a marxista-leninista alaptanulmány különböző összetevőinek a koordinálásában, és

pedig éppúgy az elhatárolásban, mint az értelmes hivatkozáson keresztül az immans ismétlés értelmében. Ez főleg a német munkásmozgalom történetére és a tudományos szocializmus viszonyára jellemző. E kettőnek a történelem problémáihoz és tanaihoz való, szükséges viszonyából, a két tárgy között zavaró átfedések állandó veszélye adódik. Még akkor is, ha a tudományos szocializmus lényegét a szisztematikus ábrázolásban látjuk; a történelemben a kronológia a lényeg, ha a nemzetközi tapasztalatokat állítjuk a középpontba, amelyek az ország munkásmozgalmi történetében csak a perifériákon kapnak helyet, ha a jelenről és a jövőről tárgyalunk. A történész a „megmerevedettre”, az éppen történelmivé vált politikára van utalva, mégis fennáll az a tény, hogy mindkét tárgy — csupán különböző szemszögből — az osztályharc ugyanazon alapvető törvényszerűségeivel foglalkozik. Speciális eset, amely azonban csak különleges nyomatékosítással teszi érthetővé azt az általános feladatot, hogy a marxizmus-leninizmust mint egy egységet fogjuk fel és oktassuk. Ezért fontoltuk meg, hogy mindkét tárgyat új módon egymással kombinálva tanítsuk, mint egy egységet a harmadik tanévben.

További problémát, amely többé-kevésbé a marxizmus-leninizmus alapelveinek összkiképzésében található, az ad, hogy mi relatíve csekély óraszámmal veszünk részt a hallgatók oktatásában, tehát csak mérsékelt intenzitással hatunk, és ezenkívül erőnkelt a hallgatók nagy száma között kell megosztanunk, hogy mint főiskolai oktatók — mint az általában szokásos — ki legyünk használva. Aki 300 hallgatót heti egy óra szemináriumban oktat — a második óra az előadása — ott nyilvánvalóan megvannak az objektív határai annak, hogy a hallgatók egyéni ideológiai problémáival foglalkozzon. Nyilvánvalóan minden pedagógiai munkában számolni kell azzal, hogy mi lehetséges a népgazdasági fejlődés elért állapotában.

Végül egy jelentős tartalékot látunk a főiskolán minden nevelő hatásában. Nagyon üdvözljük más szakemberekben azoknak a főiskolai oktatóknak a fáradozását, akik érthetővé teszik a hallgatók számára saját munkájuk — saját személyiségük és a szakfegyelem — történelemszerűségét. Ha például a matematika tanára a SED párttanfolyamán szakkört vezet, és közben saját élettapasztalatát a tudományos utánpótlásnak átadja, akkor ennek nagy nevelőhatása van. Sajnos ez még nem mindenütt szokásos.

Másképp az a feladat áll előttünk, hogy a tanterveket az általános- és főiskolákon az SED és az ifjúsági szervezet tanfolyamain, amelyek történelmi témákkal is foglalkoznak, tartalmilag koordináljuk, nehogy témák ismétlésével megöljük az érdeklődést, ahelyett, hogy ezt növelnénk.

Önök látják, hogy nincs hiányunk olyan problémákban, amelyeket még meg kell oldani. Ezen azonban senki sem csodálkozhat, aki saját maga is történelmi mértékkel méri munkáját. Ami tegnap még megfelelt, az ma már egyáltalán nem elég, mert a társadalom és vele együtt az egyes ember is fejlődik, legyen az hallgató vagy tanár. Tehát meg kell változnia tanaink tartalmának és formájának, hogy dinamikus értelemben is megfeleljünk a szükségszerűnek, amely megmutatja számunkra az utat az új partok felé.

К ФУНКЦИИ ИСТОРИИ РАБОЧЕГО ДВИЖЕНИЯ ДАННОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ СТРАНЫ В СИСТЕМЕ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ МАРКИЗМУ-ЛЕНИНИЗМУ

Д. Ланге (Потсдам)

В ГДР с 1961 года в рамках обучения марксизму-ленинизму имеют очень большое значение дисциплины „История немецкого рабочего движения“, „Основы марксистской философии“, „Политическая экономия“, и „Научный социализм“ и это означает значительную политическую ответственность преподавателям.

Из этого возникли следующие проблемы: во-первых у самих преподавателей появились сомнения о том, что вообще, наряду с тремя составными частями марксизма, можно ли поставить на законное место историю немецкого рабочего движения; во-вторых, нужно было найти, определить тот специальный метод исследования, с которым можно приблизиться к проблемам истории, который стал подходящим для того, чтобы учения истории сделал мотивацией практического поведения студентов.

1. Автор, говоря о необходимости дисциплины „История немецкого рабочего движения“, цитирует немецкого философа Георга Кристофа Лихтенберга: человек без прошлого слеп, без видения будущего бесцелен, без настоящего пассивен.

Группы немецких историков во главе с Вальтером Ульбрихтом выступила с восьмилетним трудом по истории немецкого рабочего движения. На это в Западной Германии следовала достойная внимания ответная реакция. Метод, который они употребляют, стремится к тому, чтобы влияние сознательных марксистских сил, в которых ясно выражаются объективные закономерности пролетарской эманципации, умолчать или хотя бы отснять на задний план. Конечный вывод: занятия по истории отечественного рабочего движения приобретает возрастающее значение и нельзя пренебречь ими при подготовке учителей.

2. О формировании дисциплины „История немецкого рабочего движения“. Проблема начинается с основной политико-идеологической концепции. Для выбора материала исторических проблем исходной точкой является не один исторический факт, а актуальная политико-идеологическая потребность. Конечно мы отвергаем оценку фактов по требованиям дня. Поэтому на последний план преподавательской деятельности поставлена концепциональная подготовительная работа. Будущие учителя истории получают специальную основную подготовку. Следовательно, главная задача — подготовка к таким ситуациям, с которыми будущий учитель встречается не столько в ходе обучения, сколько в качестве классного руководителя. Учитель является и политическим воспитателем. История рабочего движения страны имеет специфическую функцию, развивающую сознание. Знание истории подготовки нас к идеологической борьбе с классовыми врагами.

В интересах достижения этих целей, требования нужно показать студентам на практике с первых же дней, а действительные знания нужно посмотреть и проверить. Употребляют несколько методов. Они дают ложные суждения и доказывающие способы, признанные тезисы и основные принципы творчески пересаживают в измененные исторические ситуации. Пишут небольшие домашние работы и анализируют их с нескольких точек зрения. Студенты ведут политические беседы с учениками во время летней практики. Подобно этому ведение кружковых занятий на высоком уровне в молодежной организации, это поручают второкурсникам. Эти шаги работы только вспомогательные средства наряду со старыми, оправданными.

Означает проблему координация разных составных частей марксистско-ленинского курса и их разграничение в ходе обучения. Прибавляется к этому и то, что он имеет относительно малое количество часов среди обязательных, и то, что внимание преподавателя занимает большое количество студентов.

ZUR FUNKTION DER GESCHICHTE DER ARBEITERBEWEGUNG DES GEGEBENEN SOZIALISTISCHEN LANDES IM SYSTEM DER MARXISTISCH—LENINISTISCHEN GRUNDLAGENAUSBILDUNG DER LEHRERSTUDENTEN

von G. Lange (Potsdam)

Die in der Deutschen Demokratischen Republik im Rahmen des marxistisch—leninistischen Grundlagenstudiums seit 1961 eingeführten Lehrfächer „Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung“, „Grundlagen der marxistischen Philosophie“, Politische Ökonomie“ und „Wissenschaftlicher Sozialismus“ erfüllen eine wichtige Aufgabe in der Ausbildung der Studenten, die den Lehrern dieser Fächer eine hohe politische Verantwortung auferlegt.

Daraus ergaben sich folgende Probleme: Erstens tauchten selbst bei den Lehrkräften Zweifel auf, ob der Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung neben den drei traditionellen Bestandteilen des Marxismus ein legitimer Platz zukäme. Zweitens musste die spezifische Art des Herantretens an die Probleme der Geschichte bestimmt werden, die sich als geeignet erwies, die Lehren der Geschichte zur Motivation des praktischen Verhaltens der Studenten zu machen.

1. An Hand der Besprechung der Notwendigkeit des Kurses „Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung“ wird der Ausspruch G. Fr. Lichtenbergs zitiert: ein Mensch ohne das Bewusstsein der Vergangenheit sei blind, ohne Einsicht in die Zukunft ziellos, ohne Gegenwart passiv.

Eine Gruppe deutscher Historiker, unter der Leitung von Walter Ulbricht, trat 1966 mit einem umfassenden Werk zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung hervor. Darauf hat sich in Westdeutschland eine bemerkenswerte Antwortreaktion ergeben; die Methode, der man sich bedient, läuft darauf hinaus, das Wirken der bewusstmarxistischen Kräfte, in denen die objektive Gesetzmässigkeit der proletarischen Emanzipation am klarsten zum Ausdruck kommt, zu verschweigen, oder wenigstens in den Hintergrund zu drängen. Die daraus zu ziehende Schlussfolgerung: Die Beschäftigung mit der Geschichte der eigenen Arbeiterbewegung erlangt eine zunehmende Bedeutung und darf in der Ausbildung von Lehrern in keiner Weise vernachlässigt werden.

2. Zur Gestaltung des Kurses „Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung“. Das Problem beginnt bei der politisch-ideologischen Grundkonzeption. Ausgangspunkt für die Auswahl des Stoffes, der historischen Probleme ist nicht die geschichtliche Tatsache an sich, sondern das aktuelle politisch-ideologische Bedürfnis. Natürlich wird es abgelehnt, bestimmte historische Tatsachen den jeweiligen Tagesbedürfnissen entsprechend umzudeuten. Deshalb wird eine umfangreiche konzeptionelle Arbeit an die Spitze der Lehrtätigkeit gestellt: die künftigen Geschichtslehrer erhalten eine spezielle Grundlagenausbildung; die Hauptaufgabe ist also die Vorbereitung auf Situationen, die dem künftigen Lehrer weniger im Unterricht, sondern vielmehr in seiner Funktion als Klassenleiter erwachsen. Der Lehrer ist auch politischer Erzieher, und die Geschichte der Arbeiterbewegung des eigenen Landes hat eine spezifische bewusstseinbildende Funktion. Die Kenntnis der Geschichte gibt das Rüstzeug für die ideologische Auseinandersetzung mit dem Klassengegner.

Diese Erfordernisse sind dem Studenten vom ersten Tage an praktisch zu demonstrieren, seine wirklich vorhandenen Kenntnisse zu prüfen und zu kontrollieren. Es werden verschiedene Methoden verwendet: falsche Urteile und Beweisverfahren werden besprochen, anerkannte Thesen und Grundsätze auf veränderte historische Situationen schöpferisch übertragen, kleine wissenschaftliche Hausarbeiten angefertigt und von verschiedenen Gesichtspunkten analysiert. Die Studenten führen politische Gespräche mit Kindern während des Ferienlager-Praktikums. Eine ähnliche Aufgabe ist die Leitung von Zirkeln im Lehrjahr des Jugendverbandes, womit Studenten während des zweiten Studienjahres betraut werden. Diese Arbeitsschritte sind nur Hilfsmittel neben den wohlbewährten älteren Methoden.

Ein weiteres Problem bedeutet die Koordinierung und gegenseitige Abgrenzung der verschiedenen Komponenten des marxistisch—leninistischen Grundlagenstudiums, umso mehr als nur eine relativ geringe Studenzzahl für dieses Studium innerhalb der gesamten Pflichtstundenzahl der Studenten zur Verfügung steht und ausserdem die Arbeitskraft des Lehrpersonals unter einer grossen Zahl von Studenten geteilt werden muss.

A TANULÓK ESZMÉNYKÉP-VÁLASZTÁSÁNAK KÉRDÉSEI

(Tapasztalatok és feladatok)

Írta: HUSZKA LÁSZLÓ

Az elmúlt idők osztálytársadalmainak iskolái sohasem voltak képesek egyetemes, átfogó embereszményt állítani a társadalom egésze elé, így az ifjúság elé sem. Csakis a szocialista társadalomban vált lehetségessé az egységes arculatú társadalom kifejlődése, az egész társadalom számára elfogadható azonos embereszmény állítása. A szocialista társadalom nagy erkölcsi fölénye éppen abban rejlik, hogy a társadalom minden tagja számára biztosítani tudja a személyiségnek megfelelő fejlődést és a közösségben végzett munkát. Ez a társadalom teszi lehetővé az embernek emberré válását, a „szükségletek birodalmából a szabadság birodalmába való átlépést”. E társadalom végcéljának, a kizsákmányolás megszüntetésének és a jólét fokozatos megteremtésének elérése megközelíthető, reális emberideálnak a társadalom elé állítását teszi szükségessé.

Ebből a munkából a szocialista iskola minden tantárgya és minden nevelője egyaránt ki kell vegye az őt megillető részt, így a történelemtanítás és a történelemtanár is. A történelemtanításnak régen és ma különösen fontos feladata, hogy a száraz tények, adatok megtanításán túlmenő nevelési feladatokat is teljesítsen. A történelmi eseményeket emberek hajtják végre, akiknek cselekedeteit tanulóink megismerve nem vonhatják ki magukat a példák vonzó hatása alól, s azok követésére való elhatározást váltják ki belőlük. Az igazra, jóra, szépre fogékony ifjú lélekben a hősi tettek vállalása, végrehajtása, az élet tudatos kockáztatása, feláldozása a haza védelmében, az elnyomottak felszabadítása érdekében, a nagy feladatokra való vállalkozások, célok kitűzése a romantikára egyébként is hajlamos gyermekben, ifjában a csodálat érzésén kívül tetszést is arat. Ez a tetszés nem jelentéktelen ösztönzője gyermekkorban a nagy tettek, példaszerű magatartások utánzásának, fejlettebb korban pedig a példakép, eszménykép választásának. Így válik a magasabb fokú, összetettebb szépség elsőrendű nevelőerővé, mert az nemcsak gyönyörködtet, hanem vonz is, utánzásra, újraélésre, újraalkotásra serkent. A példaképek követésének fontossága éppen ezért a történelemtanítástól is megköveteli, hogy az események, jelenségek, nagy egyéniségek tudatos szemléltetésére, elemzésére, sokoldalú bemutatására minél több alkalmat teremtsen az órákon.

A történelemnek mind a háborús, mind az osztályharcos eseményei drámai fordulataival a nagy történelmi személyiségek vagy a harcoló néptömegek történelemformáló munkáját vetítik tanulóink elé. E nagy tettekben válik világossá, hogy mit ér az ember, miért lelkesedik, mik a céljai, eszméi, mire mozgósítanak ezek az eszmék. Hogyan szervezik, vezetik tevékenységüket? Hogyan tudják a szereplők mérlegelni a körülményeket, kijelölni a legcélszerűbb cselekvés irányát és módját? Milyen a helyzetfelismerésük, milyen mértékben elvhűek, következetesek emberi magatartásukban stb.? A nagy tettek mögött azonban a kiváló hősök emberi gyengeségeit is megismertetjük. Ez a tény fokozza tanulóink ítélőképességét, s hasonló körülmények

közé kerülve eligazítást nyújtanak nekik, hogyan kell az adott viszonyok között mérlegelniük, hogy elveikkel egyetértésben a legjobban, legcélszerűbben cselekedjenek.

Nem véletlen tehát, hogy a neveléstudomány és a tantárgyi pedagógia művelői a tanulói eszményképválasztás problémáját kutatásuk tárgyává tették, hiszen napjainkban az iskolareform célkitűzéseinek megvalósítását, a meggyőződése szerint cselekvő emberideál kialakítását, a kommunista módon érző és cselekvő emberre nevelődést várják e munkánktól. A pedagógiai folyóiratokban és gyűjteményes munkákban az 1960—61-es évektől bőven jelentek meg tanulmányok e kérdésről, s azóta is folyik a kutató, felmérő munka egyre csiszoltabb módszerekkel, gazdagodó szempontokkal kiegészítve a megindult felmérések tapasztalatait.

A történelemtanítás módszertanának egyik kiváló kutatója, VERESS JUDIT a szülőkhöz, általános és középiskolai tanulókhöz, valamint egyetemistákhoz intézte a kérdést: vajon szerintük milyen eszményeket, példaképeket kell állítanunk iskolai oktatásunk-nevelésünk központjába. Az itt nem részletezhető gazdag, érdekes válaszokon kívül számos hibáinkra is utaltak, amelyeket oktató-nevelő munkánkban elkerülendőnek tartanak. Álljon itt szóról szóra a végső összegezés!

„1. A tantárgy legyen bátrabb a világnézeti nevelésben. A középiskolában legyen tudatosítóbb a marxizmus-leninizmus történelmi igazságai terén, s ezzel együtt legyen bátrabb az ifjúság politikai nevelésében.

2...a tantárgy előtt jóval tágabb lehetőségek állanak az emberré nevelés területén, mint amennyit ezekből a lehetőségekből eddig megvalósítottunk. A tantárgy a tanulók jellemének formálásából nem veszi ki kellő mértékben a tőle elvárható részt.

3... még mindig nem vesszük igazán figyelembe az általános iskolások és diákok életkori sajátosságait, nem férköztünk elég közel a tantárggyal a gyermekekhez, a serdülőkhöz és a felnőtté váló fiatalokhoz.

4... a maximalizmus (felesleges adathalmaz, túlméretezett ismeretmennyiség) elriasztja a tanulástól a gyermekeket, és igen gyakran a legfőbb akadály a tárgy nevelő hatásának érvényesülése előtt.”

VLADÁR ERVIN és JAKUBOVITS EMIL „Az eszmény- és példaképformálás a történelemtanításban” c. cikke ugyancsak általános iskolai tanulók körében végzett felmérés adatait, végső tanságait ismertette. A szerzők két iskola (egy fővárosi és egy vidéki) mintegy 1103 tanulójától kérdezték meg: „Ki a példakép az idén tanult történelmi anyagból?” Több személyt is meg lehetett nevezni, s azt is közölték a tanulókkal, hogy amennyiben nem választottak példaképet, nem kell válaszolniuk. A budapesti iskola tanulói közül 14,9%, a tatabányai iskolások közül 4,7% adott nemleges választ. A felmérést a tanulócsoportokban egy időben végezték a tanév második harmadának végén. A szerzők tudatában voltak a vizsgálati módszer fogyatékosságainak, torzítási lehetőségeinek, amelyek a módszer természetéből adódhattak. Ilyen pl. a vizsgálat egyszeri volta, ami tehát nem tükrözi a folyamatosságot; vagy a nagyszámú vizsgálati anyag miatt csak statisztikus jellegű, s nem mutatja a válaszok megalapozottságát; vagy a szerzőket a választok bizonytalanságban hagyták afelől, vajon a tanulók kellően megértették-e a kérdést stb. A fogyatékosságok ellenére a felmérés olyan egzakt számszerűségeket eredményezett, amikből a szerzők a valóságnak megfelelő, tanári szubjektivitástól mentes általánosításokat vonhattak el, amelyek a további munka számára fontos útmutatásul szolgálhattak. Ilyen tanulságok pl. a következők: Számolnunk kell azzal, hogy az V—VI. osztályos tanulókra a bemutatott példaképek hősiessége, helytállása, egyéb eszményi cselekedete van nagy hatással. Azután az ilyen korú gyermekeknél a példakép igen változó, hiszen állandóan új és új alak hat rájuk vonzóan, lelkesítően. A VII—VIII. osztályos tanulók-

nál a példaképnek elvontabb tulajdonságai is kezdenek érvényesülni, s a cselekvésen túlmenően a történelmi személy társadalmi kapcsolatait, haladáshoz való viszonya is szerepet kezd játszani. Ugyanis ebben az életkorban már a történelmi alak személyiségének egésze kezd hatni. A példaképek elvontabbá válásával azok tulajdonságai egyre inkább kiépítik azt az eszményt, amely azután csak a 16—20 éves korban lesz tudatossá, teljessé.

VERESS JUDITnak egy későbbi felmérése: „Milyennek képzelem el Hunyadi Jánost?” azzal a végső megállapítással zárult, hogy a történelmi hősöket sokoldalúan kell bemutatnunk, mert ebbe jobban bele tud kapni a gyermeki fantázia. A tetteket elemeznünk is kell, hogy az erkölcsi tettek értékelésével gyakoroltassuk tanítványainkat az erkölcsi normák megítélésében, hogy önállóságukat, a saját erkölcsi tudatuk kialakítását is fejlesszük. Az is helyes tanári gyakorlat, ha a példakép bemutatásával kapcsolatosan arra is rámutatunk, vajon a mai korban hogyan és miben követhető a hős, milyen emberi tulajdonságának utánzása felel meg a mai kor követelményeinek. Így a történelmi hős cselekedete, példászerű magatartása szélesebb horizontú távlatba ágyazódik be, mintha pusztán a kornak történelmi megismertetését nyújtánánk.

Az eszménykép választásának kérdésével francia pedagógusok is foglalkoztak (I. DUMADZIER és I. HASSENDORFER), akik négy különböző iskolatípushoz tartozó azonos életkorú fiatalok adatait dolgozták fel. Módszerüket a mi körülményeinkre alkalmazva használták fel a Szegedi József Attila Tudományegyetem Neveléstudományi Tanszékének kutatói (ÁGOSTON GYÖRGY és KUNSÁGI ELEMÉR), s kutatásuk eredményeit az 1968. évi szegedi nyári egyetem előadásain ismertették. Ők is 4 különböző középiskolában tanuló, más-más szellemi légkörben élő, de azonos életkorú fiatalokat vizsgáltak meg. 2358 tanuló adatainak összesítéséből nyerték a vizsgálatok eredményét. A tanulók egy része gimnazista, másika szakközépiskolás, a harmadik része ipari tanuló, s végül a negyedik része állami nevelőotthonok lakóiból került ki. Fiúk, leányok egyenesen, városi és falusi iskolák egyaránt szerepeltek. A felmérést 1966/67. tanévben végezték.

A vizsgálat célja az volt, hogy választ kapjanak arra, vajon milyen arányban oszlanak meg a választott eszményképek az iskolai tanulmányok során és a tanulók iskolán kívül, szabad időben, önműveléssel megismert példaképei között. Azután arra voltak kíváncsiak, vajon mi a helye a tudósoknak, a komoly művészetek képviselőinek, a politikai élet szereplőinek más választott eszményképek sorában. Végül arra is választ vártak, hogy az egyre nemzetközivé váló mai világban mi marad a nemzeti hősökhez való ragaszkodásból. A magyar kutatók vizsgálataik eredményeit a francia felmérések adataihoz hasonlítva összegezték. A francia felmérés egyik tanulsága, hogy a mai kor tudósai alig szerepeltek a választott példaképek között. De a régebbi korok tudósai is csak alig 10%-át teszik ki a példaképeknek. A munkásmozgalom és a paraszti megmozdulások hőseit egyáltalán meg sem említik, sőt a nagy francia forradalom hőseit sem. Ennek magyarázata a burzsoá iskolarendszerben kereshető. Századok szerint a legtöbb tanuló a XX. században, majd a XIX. században élő eszményképeket választotta. Nemzeti megoszlás szerint a francia származásúak aránya 60%-on felül mozog az egyes kategóriákban.

A magyar felmérés adatai szerint legtöbben Kossuthot, II. Rákóczi Ferencet, Zrínyi Miklóst, Bem apót, Hámán Katót, Ságvári Endrét és a nemzetközi munkásmozgalom nagy személyiségeit, Marxot, Engelset és Lenint választották példaképüknek. A meggyilkolt Kennedy szinte valamennyi iskolatípusban előkelő helyet foglalt el. Úgy látszik, hogy az amerikai elnök tragikus halála fogta meg a gyermekeket, nem annyira politikai tevékenységének tudatos ismerete. A ma élő politikusaink

közül is szerepelt néhány, de egyetlen iskolatípusban sem érte el számuk az 5%-ot. Az egységes műveltségi törzsanyag hatása érződik abból, hogy az irodalom- és történelemtanítás során megismert személyek mindegyik iskolatípusban nagyjából azonos szinten szerepeltek a választott eszményképek között. Nagyon érdekes adat az, hogy a nevelőotthonok lakóinál a legmagasabb a klasszikus irodalom révén megismert hősök száma (46,2%), míg a gimnáziumi tanulóknál csak 34,2%, a szakközépiskolák tanulóinál 28,6%, az ipari tanulóknál 20,9%. Ez arra enged következtetni, hogy a zártabb közösségi életre kényszerült nevelőotthoni növendékek ismeretszerzését a nevelőotthoni könyvtár állománya erőteljesen befolyásolja, következésképpen hatással van eszménykép választásukra is.

A tudomány képviselői a mi adataink között 15%-ban fordulnak elő a francia 10%-kal szemben. Még az állami gondozottaknál is 7,5% az előfordulásuk (Madame Curie, Einstein, Semmelweis, Pasteur, Linné, Darwin, Irinyi János, Csonka János).

Sanzonékesekünk legnagyobb százalékban az ipari tanulók példaképei között találhatók (29%), a gimnáziumi tanulóknál 9,5%, a szakközépiskolásoknál 8%, a nevelőotthoni gyermekeknél csak 3,7%.

A nemzetiségi megoszlás statisztikája szerint nálunk a magyar származású példaképek legmagasabb aránya a nevelőotthoni tanulóknál található (88,1%), legkisebb a gimnazistáknál (45,4%), az ipari tanulóknál 80,5%, a szakközépiskolásoknál 60,4%. Rangsor szerint a magyarok után a franciák, majd az angolok, amerikaiak, németek és a szovjet emberek következnek.

Az MSZMP Központi Bizottsága az elmúlt évben több felsőoktatási intézményt bízott meg (köztük főiskolánkat is), hogy a hazafiasságra nevelés kérdését több szempontból vizsgálja meg. Ezek között szerepelt a tanulók eszménykép választásának kérdése is. A feltett kérdés az volt, hogy sorolják fel mindazokat a magyar hazafiakat, akiket iskolában vagy olvasmányaikból, s egyéb forrásokból ismertek meg, akik iránt a legnagyobb megbecsülést, szeretetet érzik. A példaképek bármelyik foglalkozási ágból, s bármely korból választhatók akár élők, akár már régen meghaltak. A politikusok, államférfiak közül az élen Kossuth és Széchenyi szerepelt. A hadvezérek közül Hunyadi János, Dobó István, Zrínyi Miklós, II. Rákóczi Ferenc, majd Dugovics Titusz, Jurisich Miklós, Török Bálint, Bem apó, Budai Nagy Antal, Attila király, sőt János vitéz és Horthy Miklós is.

Az írók, költők, művészek sorában szerintük a legnagyobb hazafi Petőfi Sándor, majd Móra Ferenc, Gárdonyi Géza, Arany János, Mikszáth Kálmán, Vörösmarty Mihály, Kölcsey Ferenc, Erkel Ferenc, Egressy Béni, Liszt Ferenc, Eötvös József és Munkácsy Mihály következtek a rangsorban. A tudósok közül a leggyakoribb nevek: Vikár Béla és Eötvös Lóránd.

A közelmúltban élő személyek közül a munkásmozgalom hősei a legkiválóbb hazafiak. Így: Ságvári Endre, Braun Éva, Martos Flóra, Hámán Kató, Zalka Máté, Kun Béla, Szamuely Tibor, Bajcsy-Zsilinszky Endre, továbbá Ady Endre, Móricz Zsigmond, Bartók Béla és Kodály Zoltán.

A jelenben is élő, szerintük kimagasló hazafiak száma viszonylag nagyon kevés. Így: Kádár János, Kállai Gyula, Erdei Ferenc, Fock Jenő, Biszku Béla, Czinege Lajos, Ortutay Gyula, Dobi István nevét említették meg a tanulók. A szovjet olvasmányok hatására Oleg Kosevoj, Zója és a mai napok szovjet hősei: Gagarin, Tyeresskova, Breznyev neve került elő. Sok esetben a családban élő személyek (szülők), a közelet terén tevékenykedő pedagógusok, sőt néhány színészünk is eszményképeik közé tartoznak: Gábor Miklós, Ruttkai Éva, Zalatinay Sarolta.

A vizsgálatok, felmérések napjainkban is továbbfolytatódnak. Csak jelezni kívánom, hogy a marxista oktatók számára megjelenő Tájékoztató 1968. évf. 6. szá-

mában megjelent tanulmány („Nemzeti önismeret- és előítéletvizsgálat Veszprém megyében” újabb szempontokra terjesztve ki az előbbi felméréseket, igen érdekes megállapításokat eredményezett. Így pl. a népek rangsorolásában az orosz, lengyel, osztrák, francia után csak ötödik helyre került a magyar nép. Nagyon tanulságosak a „Büszke-e magyarságára?” feltett kérdésre adott válaszok, de ennek részletezésére most nem térhetek ki.

Azt tűztem ki magam elé, hogy a fent ismertetett felmérésekkel kapcsolatos aktuális teendőkkal is foglalkozzam. Reformtankönyveink az eszményképek követésére való ösztönzésben az elmúlt években használt tankönyvekhez képest nagyobb hatásúak. Jelen ülésszakunkra való tekintettel hadd utaljak arra, hogy a Magyar Tanácsköztársaság főbb szereplőit ma már sokkal pozitívabban tartalmazzák mai tankönyveink, mint azt a személyi kultusz miatt eltorzult szemléletű régebbi tankönyveinkben tapasztalhattuk. Éppen az 50 éves évfordulóra való tekintettel történezeink nagyon tekintélyes számú könyvet jelentettek meg, amelyek a szaktanári továbbképzést és a történelem iránti nagyobb tanulói érdeklődést egyaránt kitűnően szolgálhatják, s Károlyi Mihálynak, Stromfeld Aurélnak, Kun Bélának stb. élete, harcoss helytállása a történelmi tényekkel jobban összhangba kerülve válhat ismertté, s nyilván életútjuk is vonzóbbá, mint annakelőtte.

VAS KÁROLYnak az elmúlt évben megjelent módszertani tankönyve nagyon értékes bibliográfiát tartalmaz azokról az életrajzi művekről, amelyek egy-egy történelmi hősről szólnak. Ezt a bibliográfiát kell nekünk továbbképzési anyagként felhasználnunk, s kiegészítenünk a nagy évforduló alkalmával megjelent újabb művekkel (Pl. a Hősök voltak c. ifjúsági kiadvány). Reméljük, hogy az általános iskolai történelemtanítás számára már megkezdett történelmi olvasókönyvek további műveinek szerzői az eszménykép választás kérdését is figyelembe fogják venni, amikor szemelvényeiket összegyűjtik. Természetesen amíg ez olvasókönyvek megjelennek, nekünk magunknak is kutatnunk kell olvasmányainkból olyan részleteket, amelyeket kitűzött célunk szolgálatába tudunk állítani történelemóráinkon. Egymás után jelennek meg az egyes vármegyei helytörténeti olvasókönyvek is, amelyekben az illető vidék munkásmozgalmának eddig ismeretlen hőseiről szerezhetünk tudomást, akiknek erkölcsi hatása éppen a helyi vonatkozásuk miatt hatványozottabban érvényesülhet tanulóink hazafias érzületének, egész erkölcsi meggyőződésének kialakításában.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BOLYAI IMRÉNÉ, Eszményképek, példaképek szerepe a nevelőmunkában Köznevelés 1961/21. 655—6.
 BÖLCS ISTVÁN, Tanulóifjúságunk példaképeiről (Egy felmérés tanulságai) Köznevelés 1961 (16—17). 517—9.
 KOMÁR PÁLNÉ (szerk.), Mit vár a társadalom az iskolai oktatástól? Tankönyvkiadó Bp. 1962. c. kötetben VERESS JUDIT, A történelemtanítással szemben támasztott társadalmi igények 35—67.
 VERESS JUDIT, A történelemtanítás módszertanának pedagógiai alapjai. Bp. 1968.
 VERESS JUDIT, Milyen embernek képelem el Hunyadi Jánost? Történelemtanítás 1961/3. 4—11.
 VLADÁR ERVIN—JAKUBOVITS ELEK, Az eszmény- és példaképfőmálás a történelemtanításban. Történelemtanítás 1960/6. 11—4.
 VAS KÁROLY, A történelemtanítás módszertana Tankönyvkiadó, Bp. 1968.
 ÁGOSTON GYÖRGY—KUNÁGI ELEMÉR, Felmérések középiskolás korú ifjúságunk eszményképeiről (Kéziratban)
 Az MSZMP Központi Bizottságának felmérése ifjúságunk hazafias nevelésének kérdéséről (Kéziratban)
 FARKAS JÁNOS—LÁSZLÓ JÓZSEF—P. SZABÓ JÓZSEF, Nemzeti önismeret- és előítéletvizsgálat Veszprém megyében. Tájékoztató-Filozófia, politikai gazdaságtan, tudományos szocializmus 1968/6. 139—46.

- KISS GYÖRGY, Károlyi Mihály útja. Történelem. 8. TIT-kiadás 191—214.
 KÁROLYI MIHÁLY, Egy egész világ ellen. Bp. 1965
 KÁROLYI MIHÁLYNÉ, Együtt a forradalomban (Emlékezések). Bp. 1967.
 HEGEDŰS GÉZA, Akit vörös grófnak neveztek (Károlyi Mihály élete) Bp. 1967.
 VASS HENRIK, Kun Béla: Válogatott írások és beszédek (Münnich Ferenc előszavával Kun Béláról) Bp. 1966.
 HETÉS TIBOR, Stromfeld Aurél. Történelem 8. TIT-kiadás Bp. 1968. 214—37.
 SZAMUELY TIBOR, Riadó, (Válogatott cikkek és beszédek Kun Béla előszavával.) Bp. 1957.
 Hősök voltak (Elbeszélések a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetéből). Bp. 1968.

ДАННЫЕ К ВЫБОРУ ИДЕАЛА У УЧАЩИХСЯ

Л. Хуска

Работа подытоживает опыты отечественных и зарубежных опросов последних десятилетий, их выводы, сделанные о вопросе выбора идеала учащимися. Автор подчёркивает, кроме роли обучения истории в формировании мировоззрения и его важную роль в формировании характера. В то же время намечает и те актуальные задачи, которые должны решить вместе с исследователями исторической науки наше издательство учебников и работники практики, чтобы без недостатков могли достичь целевых установок школьной реформы.

AUFNAHMEN BEZÜGLICH DER WAHL EINES IDEALS BEI SCHÜLERN

von L. Huszka

Die Arbeit fasst die im letzten Jahrzehnt im In- und Ausland durchgeführten Aufnahmen über das Problem der Wahl eines Ideals bei Schülern, die gewonnenen Erfahrungen und die daraus gezogenen Lehren zusammen. Ausser der weltanschauungsbildenden Arbeit unsere Geschichtsunterrichtes wird die wichtige Rolle betont, die sie in der Charakterbildung zu erfüllen hat. Zugleich werden die aktuellen Aufgaben bezeichnet, die die Herausgeber der Lehrbücher und die Arbeiter der Unterrichtspraxis im Verein mit den Forschern der Geschichtswissenschaft zu lösen haben, um die Verwirklichung der Zwecke der Schulreform restlos erreichen zu können.

TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI MUNKA ÉS HELYTÖRTÉNETI KUTATÁS A SZEGEDI TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLÁN

Írta: KOVÁTS ZOLTÁN

A napjaink és a jövő igényét kielégítő korszerű tudás megszerzésének kérdését MARX GYÖRGY élesen exponálta a „Gyorsuló idő” című tanulmányában. [1] Szerinte „... a természettudósok és a mérnökök felezési ideje közel jár a 10 évhez. Fele annak, amit tanultak, egy évtizeden belül elavult, és fele annak, amire 10 év múlva szükségük lesz, hozzáférhetetlen.” [2] Hogy így van-e a társadalomtudományok területén is, azt nehéz lenne megítélni, de az alapgondolattal egyetérthetünk: a gyorsuló időhöz alkalmazkodó tudásra, helyesebben gondolkodási készségre van szükség. Felsőoktatásunkban is egyre jobban tért hódít az az igény, hogy munkának a gyorsulóidő tényéhez igazítsuk. [3]

A szakmai alapok megszerzése a továbbfejlődéshez nélkülözhetetlen, de a gondolkodási készség az aktivitás, az alkotó kezdeményezés útján valósul meg. „Aktivitásról teljesebb és elsődleges értelemben akkor beszélünk, amikor a tanulónak módjában van közreműködni ismeretei megszerzésében is, továbbá olyan teljesítmények elérésében, amelyek ugyanúgy lehetnek külsők, mint belsők, de személyes alkotó vagy kutató erőfeszítést kívánnak meg tőle.” [4] GAL ROGER „Hol tart a pedagógia” című művében az aktivitás kérdésének több fejezetet szentel. Igen frapépnsan, lényegre törően fogalmazza meg ezt a problémát Tamm Igor Jevgenevics szovjet fizikus is: „Alkotó, tudományos kutatókat [viszont] csakis azok a tudósok képezhetnek, akik maguk is aktív kutató-munkát folytatnak. Csak ilyer tudósok olthatják a fiatalokba a tudomány iránti lelkesedést, hiszen a tanítvány nem edény, amit meg kell tölteni, hanem fáklya, amelyet fel kell lobbantani.” [5] Régen felismert tapasztalat: az ember gyorsan elfelejti azt, amit megtanulni vélt, de nehezen felejtí el azt, amit maga talált meg.

E bevezető gondolatokkal indokolni szándékoztam azt, hogy tanszékünkön e pedagógiai megfontolások szellemében vezetett és szervezett előadásokon, szemináriumokon kívül miért is jelentkezik egyre nagyobb súllyal a tudományos diákkörben végzett munka. Az aktivitás kibontakoztatásának igen magas szintű műhelyeivé válhatnak ezek a tudományos diákkörök. DR. KISSIG DIETRICHnek ülészakunkon elhangzott előadásából megismerhettük azt, hogy a Német Demokratikus Köztársaságban a marxista oktatásban milyen primátusa van a tudományos-produktív munkának. [6] A gyorsuló idővel való lépéstartás ezt követeli tőlünk is. Ezeknek a napjainkban megfogalmazott korszerű igényeknek a megvalósítását szolgálja a tudományos diákköri munka. A nevelés hatékonysága is megnövekszik a konstruktív munkakapcsolatokban.

A tudományos diákköri munka nem bontakozhat ki a hagyományos főiskolai oktatási formák (előadások, szemináriumok) jelentős tartalmi és módszertani átalakulása nélkül; hiszen a megfelelő módszerekkel, követelményekkel folyó előadói, szemináriumi munkára támaszkodik, azt viszi tovább. Tanszékünkön az előadások,

a szemináriumok és a tudományos diákköri munka egymásra épülő rendszerét alakítottuk ki. (E rendszer kérdésével legutóbbi tudományos ülészakunkon Nagy István foglalkozott. [7])

A múlt eseményeinek, mozgató erőinek módszeres kifejtését, a kérdés fő problematikáját általában az előadások nyújtják. Már az előadással is segítjük a módszertani felkészülést a történeti aktív kutatásokra. A történetkutatás módszertana és a helytörténeti kutatás című előadás keretében az aktív ismeretszerzés különböző módszereivel ismerkednek meg hallgatóink. Az aktivitás kibontakozásának, a tudományos gondolkodás kifejlesztéséhez szükséges alapvető ismereteket nyújtja ez az előadás. De itt sem az a lényeg, hogy akadémikus elméleti tanfolyamot hallgassanak a kérdésről, hanem az, hogy megkapják a minimumát annak, ami a kutató, aktív munkában való meginduláshoz szükséges. Ehhez az előadáshoz kapcsolódó szemináriumokon már a szakszerű bibliográfia készítését, levéltári munkában való eligazodást gyakorolják; megismerkednek a cédulázás és a rendszerezés korszerű módszereivel.

Ilyen alapozás után kerülhet sor arra, hogy egy probléma vagy egy problémakör megoldására vállalkozzon a hallgató. A történeti problémalátás készségét az előadások, a szemináriumok hivatottak előkészíteni, sőt a szemináriumokon egy bizonyos szinten kísérlet is történik ezek megoldására. A félévi bontásban végzett szemináriumi munka azonban nem alkalmas magasabb szintű alkotó tevékenység kifejlesztésére. Az idő lényegében határt szab az elmélyülés mértékének. Ezért is válik szükségessé, hogy már első- vagy másodéves kortól kezdve a hallgató szisztematikusan foglalkozzon egy konkrét téma kidolgozásával. A tudományos diákkörbe bekapcsolódó hallgatók ehhez kapnak segítséget; az idejében elkezdett módszeres munkával sikerül hallgatóinkat elvezetni a mélyebb tudományos megismerés igaz öröméig, a tudományos gondolkodásig.

Ennek a képességnek a megszerzése teszi alkalmassá hallgatóinkat arra, hogy a gyorsuló idővel 10—20 év múlva is lépést tudjanak tartani, és az állandó önképzés életigényükké váljon. Tulajdonképpen a tudományos képzésnek elsősorban nevelő-funkciót kell betöltenie. NÁNÁSI MIKLÓS írja: „Nem egyszerűen és pusztán tudományos eredmények továbbbszármaztatásáról van szó, hanem nevelésről és a tudomány kérdései ezen belül jelentkeznek. Ez a felismerés sirásója annak az avult elvnek, hogy a nevelés nem vág bele a felsőoktatás profiljába, méltatlan kicsinyesség is hozzá, azaz alsóbb iskolák reszortja, és ugyanakkor bábája az új szemléletnek, a permanens nevelés gondolatának.” [8] Igen, a teátrális, prédikációs nevelés hatástalan felsőfokon, — itt az értelem, az alkotó tevékenység kibontakoztatása, a konstruktív munkakapcsolat nevel.

A tudományos diákkör megteremtését, munkájának kiszélesítését a kutatási gyakorlat is sarkallta. A hallgató főiskolai tanulmány ideje meghatározott, s azon belül is szabad idővel viszonylag kevéssel rendelkezik. Mégis szeretne kézzel fogható, valós eredményekhez eljutni. Egy-egy nagyobb téma megoldása így összefogottságot, szervezettséget igényel. Ilyenek megoldására fogott össze hol három, hol ennél jóval több hallgató. Felosztották a munkát, de az egyes részfeladatokban történő előrehaladás befolyásolta a másik terület munkáját is. Szükségessé vált az állandó együttműködés, a kollektív tevékenység. Az erőnek ilyen összefogása egyben biztosította a téma időben történő megoldását. A tudományos diákköri munka lényegében a tudományos életben jól bevált, „team” (csoporthoz) rendszernek az alkalmazását is jelentheti. A „team” rendszernek az igen jelentős nevelői hatásán kívül — önzetlen, kollektív együttműködés — vannak negatívumai is. A tanár átfogó, irányító szerepe megnő, ez pedig csökkentheti a hallgatói munka önállóságát, de aktivitásra, önzetlen

munkára ez esetben is nagy szükség van. Egy másik nehézség az, hogy az egyéni teljesítmény értékelése gondot okoz a „team” rendszerben dolgozóknál. (Ezekre a problémákra DR. KISSIG is utalt előadásában.)

Tudományos diákkörünk tartalmi munkáját nehéz összegezni. Leginkább az jellemző rá, hogy a helytörténeti kutatásokra készít elő; hisz az általános iskolai tanár munkájában nélkülözhetetlen lesz a községe, városa, környéke történetével való beható megismerkedés. (E kérdés nevelői, pedagógiai jelentőségével részletesen foglalkozott KISS GÉZA elhangzott előadása. [9]) A helytörténeti kutatások végzésében is vezettünk be bizonyos újítást, hallgatóink ezt nem a hagyományos módon végzik, bár annak is ismerik főbb elveit. (Települési névanyag elemzése, birtokszerzés, telepítések, társadalmi tagozódás, földkérdés stb.) Ehelyett inkább egy-egy részletkérdést vesznek igen beható vizsgálat alá, s így új összefüggések meglátásáig jutnak el. Ezt a feladatot SZÁNTÓ IMRE így fogalmazta meg: „... történettudományunk elérkezett arra a pontra, amikor a magyar történelem részletfolyamataiba való elmélyedés a tudomány továbbfejlődésének elemi feltételévé vált ... elérkezett az az idő, amikor a felszíni jelenségek mögé a mélybe vesse tekintetét.” [10] — Tudományos diákkörünk kollektív témái közül most csak kettőt említenék: 1. Hallgatóink behatóan foglalkoztak a népesedési viszonyokban bekövetkező változások okaival, gazdasági és társadalmi összefüggéseivel különböző időszakokban és területeken. 2. Egy másik kollektíva a társadalmi struktúra átalakulását vizsgálta a Horthy-korszakban és a felszabadulás után, tehát egy adott időszakban, de különböző területeken. Az így végzett kutatások nemcsak helyi kuriózumként jelentkeznek történettudományunkban, hanem az országos történelem számára is hasznosítható feltárásként. A példák sorolása helyett a tudományos diákköri ülésszak ad majd részleteiben is választ a tartalmi problémákra.

A tudományos diákkörben végzett kutatások tartalmi változatossága szabja meg a szervezeti formákat is. A tudományos diákköri munka önkéntességen alapul. Mindenki érdeklődési körének megfelelő témát választ. A nagyjából hasonló témán dolgozók alkotnak egy-egy szekciót tanár vezetésével. A tanszék minden oktatója egy kisebb vagy nagyobb létszámú szekció vezetője. Mind a szekcióknak, mind az egésztest átfogó tudományos diákkörnek választott ifjúsági vezetősége van. A tudományos diákkört az aktív, öntevékeny munka igénye hozta létre, s a korszerű tudományos gondolkodás kifejlesztésével jelentős szerepet tölt be tanszékünkön.

Befejezésül néhány szót a tudományos diákköri munka nehézségeiről hallgatói és tanári vonatkozásban. Ismerve hallgatóink életkori sajátosságait, a széleskörű érdeklődést, az önállóságra való törekvést, az alkotásra, a jó értelmű érvényesülésre való törekvést nem is olyan nehéz megindítani őket a tudományos kutató munka útján. Már sokkal nehezebb a megkezdett utat végigjárni. Vannak, akik elvéreznék ebben a csatában. Vagy a téma bizonyult túl nehéznek, de gyakrabban az ambíció nem elég, nincs elég kitartás a munka véghezvitelére. A kudarcok elkerülése érdekében fokozatosan kell az egyre bonyolultabb kérdések megoldásához eljuttatni őket. Ha megszerették a témát, egyre önállóbban viszik tovább. Vannak elakadások. Ilyenkor meg kell próbálni átlendíteni őket a holtpontra. A kutatás végén megint hathatós segítséget kell nyújtani abban, hogy le is tudják zárni a kibontott szálakat. Ha a hallgató eljutott a befejezésig, akkor meg kellene teremteni a jó dolgozatok részére a publikálás lehetőségét. A tudományos diákkörben készült kiemelkedő értékű dolgozatok közül már kettőnek a megjelentetése folyamatban van tanulmánykötetben, de van más dolgozatokban is érték, mely megérdemelné a publikációt. — Hallgatói vonatkozásban a tudományos diákköri munka legnagyobb nehézségének az időhiányt tartom. Az előadások figyelemmel kísérése, a szemináriumi dolgo-

zatok, az énekkar, a sportkör, egyeseknél a KISZ munka idejük legnagyobb részét leköti, nem marad idő az elmélyülésre. A tudományos diákköri munka pedig koncentrálttságot igényel. Eredményeinket úgy tudtuk elérni, hogy év közben tulajdonképpen tájékozódik a kutatókandó kérdésszól a hallgató, így bibliográfiákat tanulmányoz, olvasgat, TIT előadásokra jár stb. Időnként meghívjuk a tanszékra történet-tudományunk jeles képviselőit előadások tartására. Az előadások után kötetlen konzultáció alakul ki hallgatóinkkal. A tanév tulajdonképpen e tájékozódó jellegű felkészülés jegyében telik el. Az igazi munka, a koncentrált tevékenység a tavaszi szünetben és a nyári szünetben folyik. Volt már olyan kollektív kutató csoport, amely a gyűjtött anyag rendszerezése, egyeztetése, szelektálása érdekében augusztusban önként vállalta, hogy egy hetet tölt a főiskolán. A hallgatói időhiány problémáját látva megalapozottnak véljük javaslatunkat, hogy olyan hallgatóink számára, akik aktívan dolgoznak a tudományos diákkörben, különböző kedvezményeket nyújtunk; csökkenthenénk kötelező megterhelésüket.

Tanári vonatkozásban a nehézségek a problémák nagyjából hasonlóak. Egy 15—20 főből álló csoportnak, szakdolgozóknak az irányítása igen megterhelő, és kellő szétszórtságához vezet a tanár munkájában. Végtelen izgalmas különböző kutatási területekre bekukkantani, de maga a tanár is szükségszerűen aktivizálódik a téma megoldása érdekében. Ez azonban oda vezet, hogy a tanár saját kutató munkáját kénytelen elhanyagolni. Gyűlnek évről-évre a kutatásokkal kapcsolatos dossziék, de idő, erő már nincs arra, hogy a munka eljusson befejezéséig, a publikációig. Néha a főiskolán is nyújthatnának kedvezményt alkotó szabadság megadásával a tanárnak, hogy lélegzetvételhez jusson munkájában.

Tájékoztató jellegű előadásomban vázolni próbáltam tudományos diákkörünk megvalósított gyakorlatát kiegészítve néhány elvi indokolással. Meggyőződés, hogy a tudományos kutató munkába bevont hallgatók tanári hivatásukra való felkészülése elmélyül, szakmai ismeretek, látóköre kibővül, hozzászók nek a módszeres, következetes munkához. Ennek további pedagógus tevékenységükre, életükre meghatározó szerepe van.

JEGYZETEK

- [1] MARX GYÖRGY, Gyorsuló idő. Új Írás. 1968. január 69—81.
- [2] Chemical Engineering News-ból idéz ÁDÁM GYÖRGY. Kortárs. 1967. április
- [3] DRIEN KÁROLY, A kommunista pedagógusok személyiségének formálása a tanárképző főiskolák oktató-nevelő munkájában. A tanárképzés pedagógiai kérdései. (Szerk. CSUKÁS ISTVÁN és NAGY ISTVÁN.) Szeged. 1965. 91—107.
MEGYERI JÁNOS, Az oktatási formák helye, funkciója a felsőoktatásban, különös tekintettel a kommunista tanárképzés sajátosságaira. A tanárképzés pedagógiai kérdése. (Szerk. CSUKÁS ISTVÁN és NAGY ISTVÁN.) Szeged. 1965. 159—71.
- [4] GAL ROGER, Hol tart a pedagógia? Bp. 1967. 67.
- [5] MARX GYÖRGY i. m. 80.
- [6] KISSIG DIETRICH, Tanárjelöltek tudományos-produktív tanulmányainak tapasztalatai és eredményei a marxista-leninista oktatásban a Potsdami Pedagógiai Főiskolán. (Az 1969. márc. 3—5-i tudományos ülésszakon elhangzott előadás.)
- [7] NAGY ISTVÁN, Az előadások és szemináriumok néhány metodikai problémája a főiskolai történelemoktatásban. A tanárképzés módszertani problémái. (Szerk. SZENDREI JÁNOS és DRIEN KÁROLY.) Szeged. 1968. 285—9.
- [8] NÁNÁSI MIKLÓS, A főiskolai ifjúság önévelésének kérdéséről. A tanárképzés módszertani problémái. (Szerk. SZENDREI JÁNOS és DRIEN KÁROLY.) Szeged, 1968. 70.
- [9] KISS GÉZA, Helytörténeti kutatásokra és iskolai, valamint iskolán kívüli felhasználásukra való felkészítés problémái a főiskolai nevelő munkában. (Az 1969. márc. 3—5-i tudományos ülésszakon elhangzott előadás.)

[10] SZÁNTÓ IMRE, A helytörténet művelésének jelentősége és feladatai. (Az 1969. márc. 3—5-i tudományos ülészen elhangzott előadás.)

РАБОТА В НАУЧНЫХ КРУЖКАХ СТУДЕНТОВ И ПОДГОТОВЛЕНИЕ К ИССЛЕДОВАНИЯМ ПО МЕСТНОЙ ИСТОРИИ В СЕГЕДСКОМ ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ИНСТИТУТЕ

3. Ковач

В научной и общественной практике наших дней всё более и более доказывается, что энциклопедическое накопление знаний должно быть заменённым новым, удовлетворяющим требованиям современности знанием.

В научных кружках студентов преподаватели и студенты стремятся достигнуть этой цели. На кафедре истории тематика лекций, практических занятий и научных кружков студентов тесно связаны друг с другом. На лекциях по методологии исторических исследований студенты слушают о разных методах активного приобретения знаний. На практических занятиях студенты усваивают методы составления библиографий, архивной работы и т. д. Одной из самых важных задач лекций является выработать в студентах склонность к увлечению исторических проблем. Даже на практических занятиях они пытаются приступить к решению этих проблем. Но практические занятия не могут полностью обеспечивать формирование навыков научной работы на более высоком уровне. Поэтому необходимо, чтобы студенты — в том числе и первокурсники и второкурсники — регулярно участвовали в научных кружках студентов.

Необходимость работы студентов в научных кружках объясняется и другими фактами. Решение проблем, выдвинутых в научной жизни требует много времени. Студенты могут успешно содействовать в решении таких вопросов, которые превышают силу и время одного исследователя. Регулярное взаимодействие может быть осуществимым в хорошо организованном, научном кружке студентов. Речь идёт о применении системы „TEAM”, которая широко распространена в научной жизни. В этой системе неизбежно уменьшается самостоятельность работы студентов, тем не менее такие группы не могут обходиться без активного содействия соучастников. Кроме этого в значительной степени усложняется и оценка личной работы. (См. ссылку на эту проблему в докладе Д. Киссинг). Научный кружок студентов на нашей кафедре подготавливает будущих преподавателей прежде всего к исследованиям по местной истории. Эти исследования рождаются не традиционным методом (хотя студенты в общих чертах знакомятся и спирационным методом). Углубляясь в рассмотрении частных вопросов, студенты доходят до увлечения новых взаимосвязей. Таким образом, они подвергали анализу изменения в демографических условиях. В разных местах и в разные периоды, или они рассматривали изменения социальной структуры в один и тот же период, но в разных местах. Такие исследования помимо локального значения имеют всеобщее значение.

Участие в работе научных кружков студентов является добровольным. Каждый соучастник кружка выбирает тему в зависимости от своего круга интересов. Студенты, работающие над схожими темами, входят в одну секцию. Каждый преподаватель на кафедре заведует по одной секции. Во главе секции и кружка стоит молодёжное правление.

Организация научного кружка студентов была вызвана потребностью в активной самостоятельной работе, и кружок играет значительную роль в развитии научного мышления на нашей кафедре.

DIE ARBEIT DER WISSENSCHAFTLICHEN STUDENTENZIRKEL UND DIE VORBEREITUNG ZU LOKALGESCHICHTLICHEN FORSCHUNGEN AN DER PÄDAGOGISCHEN HOCHSCHULE IN SZEGED

von Z. Kovács

Die Arbeit der wissenschaftlichen Studentenzirkel kann ohne eine erhebliche inhaltliche Umgestaltung der hergebrachten Unterrichtsformen der Hochschule (Vorlesungen, Seminare) nicht erfolgreich sein. Am Lehrstuhl für Geschichtswissenschaft wurde ein aufeinander gegründetes System der Vorlesungen, der Seminare und der Arbeit in den wissenschaftlichen Studentenzirkeln ausgebaut. Die systematische Darlegung und Problematik der Ereignisse der Vergangenheit und ihrer Triebkräfte bringen die Vorlesungen. Im Rahmen der Vorlesung über Methodik der Geschichtsforschung

werden die Hörer mit den verschiedenen Methoden des aktiven Erwerbens von Kenntnissen vertraut gemacht. In den mit dieser Vorlesung verbundenen Seminaren üben sie die Anfertigung fachgemässer Bibliographien, das Zurechtfinden in archivarischen Arbeiten und lernen die zeitgemässen Methoden der Aufnahme und systematischer Ordnung von Zetteln kennen.

Erst nach einer solchen Grundlegung kann es dazu kommen, dass ein Hörer das Lösen eines Problems oder Problemkreises übernimmt. Die Fertigkeit des Erfassens der Probleme auszubilden sind die Vorlesungen und die Seminare berufen; in den Seminaren wird sogar auf einem bestimmten Niveau der Versuch gemacht, sie zu lösen. Die nach Semestern gegliederte Seminararbeit ist aber zur Entfaltung einer schöpferischen Tätigkeit auf höherem Niveau nicht geeignet. Deshalb wird es auch nötig, dass die Hörer sich bereits vom ersten oder zweiten Jahrgang an systematisch mit der Ausarbeitung eines konkreten Themas beschäftigen. Dazu wird den angeschlossenen Hörern in den wissenschaftlichen Studentenzirkeln Hilfe geboten. Mit der rechtzeitig begonnenen methodischen Arbeit gelingt es, unsere Hörer zur wahren Freude der tieferen wissenschaftlichen Erkenntnis, zum wissenschaftlichen Denken hinzuführen. Durch die Aneignung dieser Fähigkeit wird es den Hörern möglich, mit der beschleunigten Entwicklung auch nach 10—20 Jahren Schritt zu halten und die beständige Selbstbildung als eine unentbehrliche Lebensforderung anzusehen. Ein weiterer Ansporn zur Schaffung der wissenschaftlichen Studentenzirkel entstand aus einem anderen Bedürfnis. Das Lösen der im wissenschaftlichen Leben vorkommenden Probleme erfordert manchmal mehrere hundert, ja tausend Arbeitsstunden. Das übersteigt die Arbeitskraft eines einzelnen Forschers. Bei der Bearbeitung solcher verwickelterer Themen wird das Heranziehen von 5—5— oder mehr Forschern oder Hörern nötig. Das Fortschreiten in einzelnen Teilaufgaben kann aber durch die Arbeit in anderen Gebieten beeinflusst werden. Es wird ein ständiges Zusammenwirken, eine kollektive Arbeit erforderlich. Die Arbeit auf einem solchen Niveau kann aber nur ein wohl organisierter Studentenzirkel lösen. Es handelt sich um die Anwendung des im wissenschaftlichen Leben wohlbewährten und immer mehr verbreiteten Team-Systems. Das Team-System hat aber ausser der sehr bedeutenden erzieherischen Wirkung — durch selbstloses, kollektives Zusammenwirken — auch negative Seiten. Die umfassende, richtungsgebende Rolle des Professors nimmt zu, obwohl die Aktivität, die selbstlose Arbeit auch in diesem Falle sehr nötig sind. Auch die Bewertung wird schwerer.

Inhaltlich ist die Arbeit unseres Studentenzirkels ziemlich schwer zusammenzufassen. Sie kann vielleicht am besten dadurch charakterisiert werden, dass sie auf lokalgeschichtliche Forschungen vorbereitet; in ihrer zukünftigen Arbeit als Grundschullehrer wird ja unseren Studenten die eingehende Kenntnis der Geschichte ihrer Gemeinde und deren Umgebung unentbehrlich sein. Diese lokalgeschichtlichen Forschungen werden aber nicht mit den hergebrachten Methoden betrieben, obwohl deren Hauptprinzipien (Analyse des Namenmaterials der Siedlung, des Erwerbs der Besitztümer, der Ansiedlung, der gesellschaftlichen Gliederung, der Bodenfrage usw.) den Studenten bekannt sind. Sie sollen vielmehr durch die eingehende Untersuchung einzelner Teilprobleme zur Einsicht in neue Zusammenhänge gelangen.

Die Formen der Organisation sind durch die inhaltliche Mannigfaltigkeit der Forschungen bestimmt. Die Arbeit in dem wissenschaftlichen Studentenzirkel beruht auf Freiwilligkeit. Jeder wählt ein seinem Interessenskreis entsprechendes Thema. Die an ähnlichen Themen arbeitenden bilden eine Sektion, unter Leitung eines Lehrers. Jedes Glied des Lehrpersonals am Lehrstuhl leitet eine Sektion von kleinerer oder grösserer Stärke. Sowohl die Sektionen, als der sie umfassende Studentenzirkel haben einen aus der Jugend gewählten Vorstand. Der wissenschaftliche Studentenkreis, durch den Anspruch auf aktive, selbständige Arbeit wachgerufen, spielt eine wichtige Rolle in der Entwicklung des zeitgemässen wissenschaftlichen Denkens.

IV. PEDAGÓGIA ÉS LÉLEKTAN

SZEGED ÉS A FŐISKOLA

(A főiskola szegedi működésének 40. évfordulójára)

Írta: BERECKZI SÁNDOR

1. A főiskola Szegedre helyezésének előzményei, okai

A főiskola 1928 őszen Szegedre történő áthelyezését s főleg annak okait csak akkor érthetjük meg, ha visszanyúlunk történetének első időszakához is. Az áthelyezés bonyolultságát a terv kigondolója és végrehajtója, Klebelsberg Kunó vallás és közoktatásügyi miniszter később maga is beismerte, amikor megállapította: „Három évig tartott, míg ezt keresztül lehetett vinni.” [1]

Röviden tekintsük át a főiskola történetének azokat a mozzanatait, melyek összefüggésben lesznek az 1928-ban végrehajtott intézkedésekkel.

Az 1868. 38. tc. alapján életrehívott polgári iskolák számára 1873-tól a Budán megszervezett Pedagógiumban képeztek tanárokat, illetve az ugyanabban az évben Pesten megnyílt Erzsébet-Nőiskolában tanárnőket. Az évek, évtizedek múlásával — a két intézményben folyó tanárképzés érdemeinek, s értékeinek elismerése mellett — egyre több oldalról hangzik el kritikai észrevétel is, főleg a Pedagógium ellen. Ezek a bírálatok elsősorban nem az oktató-nevelőmunka színvonalára vonatkoztak, — a Pedagógium a kornak megfelelő magas szinten végezte tanárképző munkáját — hanem a Pedagógium szervezetére, pontosabban első igazgatójának, Gyertyánffy Istvánnak koncepciójára. E koncepciót Gyertyánffy tudatosan és több év munkájával formálta ki. Elképzelése az volt, hogy a Pedagógiumot olyan intézménnyé alakítja, mely magában foglalja az elemi iskolát, polgári iskolát, tanítóképzőt, polgári iskolai tanárképzőt, valamint a tanítóképző intézeti tanárképző intézetet. Ezt az egységet a tanári hivatástudat kialakítása érdekében tartotta fontosnak, mivel úgy látta, hogy az a gyermek, aki az elemitől kezdve eljut a tanító-, vagy tanárképző intézet elvégzéséhez, magába szívja az intézet pedagógiai légkörét, s magasfokú hivatástudattal rendelkezik.

Gyertyánffynak ezt az elképzelését egyre többen bírálták, s a fejlődés is a Gyertyánffy koncepció felbomlásához vezetett. A bírálók támadták az egy intézményhez kötött tanárképzést, s követelték, hogy a polgári iskolai tanárképzést helyezték az egyetemre, vagy legalábbis valamilyen formában hozzák azzal kapcsolatba. E tervet főleg a már működő polgári iskolai tanárok támogatták elsősorban azért, mert az egyetemmel összekapcsolt tanárképzéstől várták a középiskolai tanárokkal szembeni társadalmi, anyagi, erkölcsi mellőzöttségük, sérelmeik felszámolását, s egyben műveltségi szintjük emelését. Gyertyánffy s tanári kara természetesen ellenezte az egyetemi képzés tervét, később azonban már hajlottak bizonyos fokú engedményekre.

Amikor 1926-ban a főiskola átszervezése, illetve az egyetemi képzés szükségessége újra felvetődött, Klebelsberg Kunó azzal érvelt a terv ellenzőivel szemben, hogy a tanárképzés színvonala nem üti meg a kívánt mértéket s így szükséges, hogy a polgári iskolai tanárok főtárgyaikat az egyetemen hallgassák. „Megjegyzem — teszi hozzá — ez a polgári iskolai tanárságnak is régi kívánsága s ez megy most teljesülésbe.” [2] Valóban, a polgári iskolai tanárok 1926-ban is az egyetemi képzés mellett

foglaltak állást, igaz, akkor még nem ismerték az új képzési forma részletes tervét. Több évtizedes — hol erősebb, hol gyengébb — vita után 1926-ban tehát újra napirendre került az egyetemmel összekapcsolt polgári iskolai tanárképzés kérdése. Most már lényegesen határozottabb s konkrétabb formában. Mielőtt azonban az átszervezés elvi indokolását megvizsgálánk, tekintsük át az ebben az ügyben lejátszódó eseményeket.

1923-ig kell visszamennünk. Ebben az évben ünnepelte a két intézet fennállásának 50 éves évfordulóját. Ezt használta fel a tanári kar arra, hogy kérje a minisztertől a már 1918-ban elkészített, de azóta sem szentesített szervezeti szabályzat jóváhagyását. Ezzel régi sérelem szünt volna meg, mivel így a főiskolák egyetemi, főiskolai rangot kaptak volna. A miniszter felkeresésének másik — s talán az előbbinél is fontosabb — oka is volt. Széles körökben terjedt el ugyanis annak hite, hogy a két főiskolát takarékosági okokból meg akarják szüntetni. Az 1923. március 6-án megjelenő küldöttség tehát a szervezeti szabályzat elfogadásán túl megnyugtatót is várt s kért Klebelsberg Kunótól. A miniszter megígérte a szervezeti szabályzat jóváhagyását, s egyben alaptalannak minősítette a megszüntetésről szóló híreket. Hangoztatta a főiskolák fenntartásának s munkájának szükségességét. A két főiskolát a magyar közoktatásügy elit-intézeteinek nevezte, amelyeket éppen ezért az „állam pénzügyeinek legnagyobb hullámváza közepette is át kell menteni a boldogabb jövődő partjaira.” [3]

A tanári kar megnyugvással fogadta e szavakat, bár a megszüntetésről szóló hírek továbbra is éltek, sőt egyre komolyabb formában vetődtek fel.

A korábbi híreket három év múlva, 1926-ban már maga Klebelsberg Kunó fogalmazta meg, s bejelentésével, félig kész tervével újra megindította a polgári iskolai tanárképzés vitáját.

A miniszter első bejelentését 1926 áprilisában tette meg. Ekkor még az volt az elképzelése, hogy a két főiskolát teljesen megszünteti s a polgári iskolai tanárképzést a vidéki egyetemeken szervezi meg úgy, hogy minden vidéki egyetemre egy-egy szakcsoportot helyez. A miniszter néhány nap múlva a két főiskola igazgatójának, a vidéki egyetemek képviselőinek s más szakembereknek bevonásával ankéton ismertette a két főiskola megszüntetésére és az egyetemi képzésre vonatkozó elgondolását. A részletes terv kidolgozására bizottságot küldtek ki. Ez azonban érdemleges munkát nem végzett.

Az első elképzelés pedagógiai helytelenségét a miniszter hamarosan belátta, s egyre inkább előtérbe került a polgári iskolai tanárképzésnek egy egyetemmel történő összekapcsolása. Ezzel együtt fogalmazódott meg mostmár határozottabb formában a Szegedre helyezés, illetve a szegedi egyetemmel való kapcsolatbáhozás gondolata. 1926 júliusára a miniszter véglegesen Szeged mellett döntött, s azonnal meg is tette az első intézkedéseket. Július 18-án Szegedre küldte Dulovits Árpád miniszteri tanácsost, aki a város polgármesterével, Somogyi Szilveszterrel tárgyalt a főiskola elhelyezéséről. E megbeszélésen oldották meg az áthelyezés akkor legnagyobb problémáját is. Nagy gondot jelentett ugyanis — s ezt a Szegedre helyezés ellen hangoztatták is, — hogy a két főiskola internátusainak megszűnésével lehetlenné válik a szegénysorsú hallgatók elhelyezése. A Polgári Iskolai Közlöny 1926-ban ezeket írja: „A kultuszminiszter körültekintő gondossággal hidalta át a legnagyobb akadályokat és Szegeden az egyik polgári iskolával kapcsolatosan főiskolai internátust állít fel.” [4] Ilyen főiskolai internátus azonban nem létesült, bár 1926 októberében bejelentették, hogy Szegeden 200 hallgató részére internátust szerveznek. A polgári iskolai Tanáregyesület ekkor tartott igazgatótanácsán azt is közlik, hogy a miniszter minta gyakorló polgári iskolát hoz létre, amely szoros kapcsolatban lesz az egye-

temmel. A hallgatók gyakorlataikat a gyakorló iskola szemináriumában, a gyakorló iskola tanárainak felügyelete mellett fogják majd végezni. A miniszter megtette az előkészületeket az egyetemi kooperáció egyik akadályának felszámolására is, amikor 1926 szeptemberében elvileg elfogadta a főiskola tanulmányi idejének négy évre való felemelését. Ezzel azok ellenállását szerezte le, akik lehetetlennek tartották a három éves főiskola együttműködését a négy éves egyetemmel.

A régóta vitatott kérdést tehát a miniszter határozott intézkedéseivel döntötte el. Az egyértelmű döntés nyilvánosságra hozása után Klebelsberg Kunó fontosnak tartja elhatározásának megmagyarázását is, s az 1926 őszétől 1928 őszéig tartó két év alatt a miniszter érvel, magyaráz és vitatkozik. Ezekből a vitákból ismerhetjük meg azokat az elvi okokat, melyek a minisztert a főiskolák átszervezésére és áthelyezésére késztették.

Az intézkedés legfontosabb elvi okaként Klebelsberg első helyen általános kultúrpolitikai törekvését említi meg. Ez az általa megfogalmazott kulturális decentralizáció gondolata, melynek keretében erősíteni és fellendíteni kívánta a vidéki nagyvárosok szellemi, kulturális életét. A vidék szellemi életében nagy szerepet szánt a polgári iskoláknak, melyeket a demokratikus kultúrpolitikai program fontos tényezőjének tartott. Elgondolása szerint „a polgári iskola tanári kara megerősítene a járási székhelyek amúgyis gyér intelligenciáját.” [5] Ezekhez a vidéki szellemi központokhoz kívánja közelebbhozni a tanárképzést is. 1927 januárjában így nyilatkozik: „Meg vagyok róla győződve, hogy úgy a férfi, mint a női polgári iskolai tanárképzésnek a szegedi egyetem két bölcsészeti karára, úgymint a szellem- és természettudományi karra való terelése, személyi tekintetben erősíteni fogja az iskola-típust.” [6] Dulovits Aladár ugyanakkor világosabban fogalmazza meg a miniszter törekvését: „a szellemi központoktól távol működő polgári iskolai tanárság minél mélyebb és alaposabb tudományos és nevelői felkészültséggel tudjon munkálkodni abban a körzetben, amelynek művelődési gócpontja a polgári iskola székhelye.” [7]

E nyilatkozatokban a kulturális decentralizáció elvén kívül tehát a polgári iskolai tanárok magasabb képzettségének szükségességével is indokolják a tanárképzés vidéki egyetemmel történő összekapcsolását.

A miniszter döntését a polgári iskolai tanárság többsége, valamint a polgári iskolai Tanáregyesület örömmel fogadta. Igaz, ezek a megnyilatkozások még akkor fogalmazódnak meg, amikor csak az egyetemi képzésről volt szó, s nem történt döntés a Szegedre helyezésről is. Az egyetemi képzés előnyeit a következőkben foglalták össze:

1. végleg és tökéletesen megoldódik a főiskola címének és jellegének régóta ohajtott kérdése;
2. egységessé válik a középfokú iskolák tanárainak képzése;
3. a polgári iskolai tanárok egyetemi képzettségével megszűnik az őket eddig ért anyagi és erkölcsi sérelem;
4. mind az elméleti, mind a gyakorlati kiképzés magasabb szintre emelkedik.

Amint az eddigiekből láthattuk, a miniszter 1926-ban még csak az egyetemi képzés és Szeged mellett döntött. Az egyetemi képzés részleteiről, a megoldás módjáról azonban ekkor még nem volt szó. E kérdés tisztázása — főleg pedig az egyetemi érdekek biztosítása — érdekében az egyetemek is kifejtik álláspontjukat. A szegedi egyetem tanári kara 1926 októberében tartott konferenciáján a négy éves polgári iskolai tanárképzés mellett foglalt állást. A polgári iskolai Tanáregyesület vezetősége külön köszönetet is mond a szegedi egyetem filozófiai karának „a tanárképzés ügyében tanúsított hathatós magatartásukért.”

A szegedi egyetem tanári kara azonban nem fejt ki állásfoglalásának indokait. A budapesti, debreceni, valamint a pécsi egyetem nagyon alapos elemzésnek veti alá az egyetemi képzés elveit, szervezeti lehetőségeit, főleg pedig annak vizsgálatát, hogy milyen előnyei vannak a külön főiskolán folyó polgári iskolai tanárképzésnek, melyek az egyetemi oktatás sajátosságai, s hogyan lehetne a kettőt úgy összhangba hozni, hogy mind a két intézmény megőrizze értékeit.

Ezeknek az elvi fejtegetéseknek részleteibe nem bocsátkozom, csupán azokat a pontokat emelem ki, amelyek a szegedi egyetemmel történő kooperáció során is felmerültek. A három egyetem állásfoglalása (Mitrovics Gyula a debreceni, [8] Négyesi László a budapesti, [9] és Weszely Ödön a pécsi egyetem [10] részéről) a lényeges kérdésekben egységes. Egységes például tiltakozásuk az ellen, hogy a polgári iskolai tanárképzést teljes egészében az egyetemre helyezték, s így megvalósítsák az egységes tanárképzést. Mindhárman elismerik, hogy a Pedagógium és az Erzsébet Nőiskola hivatását nagyszerűen betöltötte, mindkét intézmény a magyar közoktatás nagy értéke, s így megszüntetésük nagy veszteséget jelent. A polgári iskolai tanárképzés továbbfejlesztése azonban szükséges, mivel az a kultúra kiterjesztését jelenti a nemzet szélesebb rétegeire. A polgári iskolai tanárképzés átszervezésének olyannak kell lenni, hogy az egyrészt megőrizze a régi képzés jó vonásait, másrészt ne zavarja meg az egyetemi oktatás hagyományos menetét. A polgári iskolai tanárképzésnél elismerték, hogy a gyakorlati kiképzés terén magasan fölötte állt az egyetemen folyó tanárképző munkának. Ugyanakkor azonban féltették az egyetem tudományos jellegét, a tudósképzés hagyományos, szabad rendszerét a polgári iskolai tanárképzés szakiskola jellegétől, az ott folyó oktatás összefoglaló, rendszeres, kötött s áttekinthető módszerétől. Ha sor kerül az együttműködésre, az egyetem tanulmányi rendjében csak kis mértékben tehet engedményeket, s így alkalmazkodnia a másik félnek kell. Arra való hivatkozással, hogy az egyetem a középiskolai tanárok kiképzését sem vállalta magára, nem elégítheti ki tehát a polgári iskolai tanárképzés szükségleteit sem. A középiskolai tanárképző intézet mintájára javasolják polgári iskolai tanárképző kollégium felállítását is az egyetemi képzés kiegészítésére.

Végsősoron az átszervezéstől azt várják, hogy az egyetem adja meg a polgári iskolai tanárnak a tudományos munkába való bevezetést, s így járuljon hozzá a tudományos színvonal emeléséhez, s ennek viszonzásaként a polgári iskolai tanárképzés didaktikai, gyakorlati kiképzési hagyományai megtermékenyítenék s tökéletesítenék a középiskolai tanárképzés munkáját.

Az említett tanulmányokban néhány megoldásra váró kérdést is felvetnek a szerzők. Kaphatnak-e a polgári iskolai tanárképző hallgatói jogot a doktorálásra, tekintettel arra, hogy nagy többségük tanítói oklevéllel rendelkezik? A polgári iskolai tanárképző hallgatói az egyetem rendes vagy rendkívüli hallgatói lesznek-e? Mitrovics Gyula lehetetlen rendszertelenségnek tartaná, ha a hallgatók azonos tanulmányokat végeznének, s mégis más minősítésben részesülnének. Vitatják azt is, hogy helyes-e a polgári iskolai tanárképzést egy, mégpedig vidéki egyetemre helyezni?

Mint látjuk, az egyetemek nagyon gyorsan megtették a védő intézkedéseket a csak tanítói oklevéllel rendelkező hallgatók egyetemre jutása ellen. Ugyanakkor több oldalról is kezdték bírálni a miniszter elhatározását, különösen, amikor ismertté vált a Szegedre helyezés terve. A polgári iskolai Tanáregyesület a két nagymúltú főiskola kiváló gyakorlati és pedagógiai képzését kezdte féltetni, s csak akkor nyugodtak meg, amikor a miniszter a gyakorlati képzésre szolgáló szeminárium, gyakorló iskola és főiskolai diákokthoz létesítését ígérte meg.

Klebsberg terve ellen komolyabb támadás az országgyűlés képviselőházának 1927. március 8-án és 9-én megtartott ülésén hangzott el. Petrovác Gyula képviselő

észrevételeit s az ezekre adott miniszteri választ azért fontos megvizsgálni, mert most kapunk először — viszonylag teljes — magyarázatot a tanárképzés Szegedre történő helyezésének okairól.

Petrovác az átszervezésben elsősorban a felekezetek tanárképzési jogának felszámolását látja. Bár Klebelsberg tiltakozik a vád ellen, a Szegeden megszervezett főiskolával valóban megszűntek a felekezeti tanárképző intézetek a budapesti „Angolkisasszonyok” intézetének kivételével.

A továbbiakban Petrovác a miniszter költségvetési beszédének azt a részét támadja, melyben a főiskola Szegedre helyezését indokolja. Klebelsberg két érvt említett: egyrészt, hogy a tanárképzést decentralizálják, s ezzel megakadályozzák a polgári iskolai tanárjelöltek Budapestre irányuló törekvését, kiknek egyébként a vidéken van az elhelyezkedési lehetőségük, másrészt költségvetési okokból pazarlásnak látja a két főiskola fenntartását — melyeket ő csökevényes filozófiai karoknak tekintett — a négy egyetem filozófiai fakultásai mellett.

Petrovác mind a két elvet támadja, s főleg azt tartja helytelennek, hogy azért kell a főiskolákat elvinni Budapestről, hogy a polgári iskolai tanárok vidéki környezetben nevelődjenek fel. Az áttelepítés igazi okaként a miniszternek azt a törekvését hangsúlyozza, hogy a két főiskola Szegedre történő helyezésével akarja felduzzasztani a szegedi egyetem bölcsészeti fakultásán erősen megcsökkent hallgatói létszámot s így gondoskodni megfelelő számú egyetemi hallgatóról.

Klebelsberg cáfolja ezt az állítást, s ismét rámutat arra, hogy a polgári iskolai tanárképzést nem tartja Budapestre valónak, mivel a hallgatók többsége Budapest után sóvárog. A két főiskola szükségtelen voltát azzal indokolja, hogy míg a három vidéki egyetem bölcsészeti fakultásán összesen 50 tanár működik, addig a két főiskolán 55 tanár van. Majd így folytatja érvelését: „De nemcsak ennek az 55 tanerő munkaejének célszerű kihasználása szempontjából akarom Szegedre vinni a polgári iskolai tanárképzést, hanem azért is, hogy a tanárképzés magasabb fokra emelkedjen.” [11]

Az eddigi vitákban az átszervezés s Szegedre helyezés csaknem minden elve felvetődött már, s ezek az okok Klebelsberget látszottak igazolni. A Szegedre helyezés mellett szólt az is, hogy a budapesti egyetem nem tudta volna vállalni a polgári iskolai tanárok képzését, tekintettel arra, hogy befogadó képessége teljesen ki volt használva. A pécsi és debreceni egyetemnek nem volt matematikai — természettudományi fakultása, így nem jöhettek szóba. Mivel a szegedi egyetem mindkét fakultással rendelkezett s hallgatói létszáma is alacsony volt, így Klebelsberg a szegedi egyetem mellett döntött.

Meglátásom szerint az említett okok közül kettő volt döntő az áthelyezésnél. Az egyik a takarékoság. Huszti József Klebelsbergről szóló könyvében ezeket írja: „Anyagi szempontból is nagyon üdvösnek bizonyult az átrendezés: az eddigi két főiskola helyett az állam csak egyet tartott fenn s ez az egy jóval kevesebbe került, mint azelőtt a kettő közül bármelyik. A felszabadult költségvetési tételeket másutt lehetett felhasználni, elsősorban az egyetemeken, Debrecenben és Szegeden.” [12] Más helyen pontos adatot is közöl: az átszervezés 800 000 pengő évi megtakarítást jelentett. [13] A másik döntő szempont a szegedi egyetem hallgatói létszámának emelése volt. Petrovác előbb idézett támadására Klebelsberg válasza az volt, hogy nincs szükség a szegedi egyetem filozófiai karának benépesítésére, mert „igen jól benépesedett már eddig is.” A tények azonban mást mutatnak. Az 1928/29-es tanévben ugyanis 500 fővel nőtt a szegedi egyetem hallgatóinak száma. A Szegedi Új Nemzedék 1928. szeptember 13. száma ezeket írja: „E szokatlan emelkedés oka: a két főiskola Szegedre helyezése. Ez 300 fővel emelte a hallgatók számát. A filológiai

fakultáson az I. éven 130 hallgató lesz az új tanévben, míg tavaly a négy évfolyamon összesen 103 hallgató volt. Ide kell számítani a Pestről jövő II. III. és IV. éves hallgatókat is.” A Szegedi Napló szeptember 7-én arról ír, hogy a tanárképzővel nagyszámú tanárjelölt jön a szegedi egyetemre úgy, hogy a szegedi egyetemnek lesz a legnagyobb létszámú bölcsészeti fakultása s ez új tanszékek felállítását teszi szükségessé. A Délmagyarország szeptember 1-én az egyetem rektorának nyilatkozatát közli, aki megállapítja: „Új helyzetet teremt egyébként egyetemünknel a Szegedre helyezett polgári iskolai tanárképző, ahová a numerus clausus létszámán felül veszik fel a jelentkezőket úgy, hogy ez nem érinti a többi fakultásra jelentkező diákokat. A tanárképzővel több száz új diák fog Szegedre kerülni az ország legkülönbözőbb részéből.” Sajnálattal állapítja meg, hogy internátus nem áll rendelkezésükre, s így magánlakásokban helyezik el őket.

Mint látjuk, Szeged és a szegedi egyetem számára előnyös volt a főiskolák Szegedre helyezése. Az objektív okok s érvek mögött azonban felfedezhetjük Klebelsberg Kunó szubjektív törekvését is.

Nem e dolgozat feladata vizsgálat tárgyává tenni Szeged és Klebelsberg kapcsolatát s e kapcsolat objektív és szubjektív szálait. A főiskola Szegedre kerülésében azonban nagy szerepe volt annak, hogy Klebelsberg Szeged képviselője lett. Huszti József előbb említett könyvében ezeket írja: „Ezzel az intézkedéssel nemcsak Szegedet akarta egy virágzó főiskolával gyarapítani, hanem egyéb célokat is szolgált.” [14] Klebelsberg 1928. október 21-én így nyilatkozik szegedi tartózkodása során: „Másfél év óta, mióta Szeged mandátumát viselem, ezért a városért becsületesen megdolgoztam.” [15] Hogy mennyire nem érdekelte a Szegedre helyezett főiskola munkája, mutatja az, hogy gyakori szegedi látogatásai során a főiskolát soha fel nem keresi, korábbi ígéreteiről, támogatásáról megfeledkezik.

Az eddigiekben elemeztük a Szegedre helyezés körül kialakult állásfoglalásokat. E nézetek tisztázása közben azonban már folytak az előkészületi munkálatok az átszervezés s az egyetemmel kapcsolatos tanárképzés részleteinek kidolgozására is.

Még 1926-ban — vagyis, amikor Klebelsberg elhatározta, hogy a tanárképzést a szegedi egyetemre viszi — a szegedi egyetem bölcsészeti fakultásának javaslatára a miniszter szakbizottságot küldött ki a végrehajtás módjának kidolgozására. A bizottság elnöke Kornis Gyula volt, előadója pedig Huszti József szegedi egyetemi tanár, akire így a részletek kimunkálása várt.

Huszt József előadói javaslatában — melyet 1928-ban készített el, s melyet Klebelsberg is elfogadott —, valamint 1936. december 16-án elmondott beszédében az Országos Felsőoktatási Kongresszuson, s végül 1942-ben megjelent, Klebelsberg munkásságát értékelő könyvében is részletesen elemzi azokat az elveket, melyek az egyetemi kooperáció, illetve a polgári iskolai tanárképzés új szervezeti formájának alapjául fogalmazott meg. Ezeknek az elveknek nagy része már az évtizedes viták során is felmerült. Huszti József feladata lényegében abban állt, hogy ezeket a Klebelsberg-féle koncepciónak megfelelően juttassa kifejezésre a főiskola munkáját, az egyetemmel való kapcsolatát rögzítő szervezeti szabályzatban. Annak ellenére, hogy már az 1928/29-es tanévben — tehát már a Szegedre költözés első tanévében — az új szervezeti szabályzat szerint folyt az oktatás, ennek kiadására csak 1935-ben került sor.

Vizsgáljuk meg, hogy milyen elvi megfontolások vezették Huszt Józsefet a főiskola és egyetem közötti kapcsolat kidolgozásában.

Már az előadói javaslatában is lehetetlennek tartja azt, hogy a polgári iskolai tanárképzést teljesen az egyetem végezze. Későbbi két munkájában is hangsúlyozza, hogy „a kérdést jól átgondolva utólag is túlzó álláspontnak minősíthető” ez a törek-

vés. [16] Akik ezt akarták — folytatja — maguk sem voltak tisztában azzal, hogy az egyetem csak azt adhatja, ami lényege: a tudományos munkába való bevezetést, s ez semmiképpen sem azonosítható teljesen a tanárképzéssel, bár elismeri, hogy annak egyik fontos része lehet. Az egyetem a tudomány fellegvára s ezt a tradícióját őrzi is, célkitűzése ezért nem esik egybe a tanárképzés célkitűzésével.

Arra való hivatkozással, hogy a bölcsészeti karok sem vállalták a középiskolai tanárképzést, s ezért melléjük tanárképzőintézeteket szerveztek, szükségesnek látja a tanárképző főiskola és a vele kapcsolatos gyakorló polgári iskola fennmaradását. Az egyetem a tudományos kutatásba való bevezetést, a főiskola és gyakorló iskola pedig a tanári hivatásra nevelést, valamint a didaktikai képzést látja el.

1942-ben megjelent könyvében Huszti kiemeli azt, hogy az átszervezésnél a legnagyobb gonddal vigyáztak arra, hogy a volt főiskolák oktató-nevelőmunkájának értékes hagyományaiból semmi se menjen veszendőbe, sőt arra törekedtek, hogy az újjászervezett intézmény a régi nyomokon fejlődjön tovább. Ezzel az indokkal hagyták meg a régebbi szakcsoportokat, a korábbi oktatási és tanulmányi rendet.

Ehhez a régi formához szervezte meg Huszti a polgári iskolai tanárjelöltek számára az egyetemi tanulmányokat. Előadói javaslatában rámutat arra, hogy elhibázott dolog lenne, ha a jelölt minden szaktárgyát hallgatná az egyetemen. Ezt egyrészt azzal indokolja, hogy a polgári iskola nem tűr elaprózást, márpedig az egyetemi oktatás lényege a részletkérdések boncolgatása; másrészt a rendelkezésre álló időben nem lehet a jelöltnak annyi tárggyal és annak minden részletével foglalkozni. Könyvében ezzel kapcsolatban is kiemeli, hogy az átszervezésnél e téren is a legnagyobb óvatossággal jártak el, amikor a tudományos specializáltság igényeit szem előtt tartva a tanárjelölteknek csak az egyik szak, illetőleg szakkollégium hallgatását tették kötelezővé az egyetemen. Előadói javaslatában így jelöli meg a polgári iskolai tanárjelölt egyetemi tanulmányának célját: bevezetés a tudományos életbe, a tudományos módszerek megismertetése, a főiskolán kapott általános áttekintés egy pontján a hallgató elmélyült tudásra tegyen szert, s ezeken az alapokon a szaktárgy iránti érdeklődésből tudományos munkásságra is képes legyen.

E fenti elvekből logikusan következik, hogy csak a tanárképző főiskolának az egyetemmel való együttműködéséről, kooperációjáról lehet szó úgy, hogy a jelöltek egyik szaktárgyukból az egyetemen is hallgatnak néhány órát. Ez egyben azt is jelentette, hogy a főiskola hallgatói az egyetemnek csak rendkívüli hallgatói lehetnek.

Az egyetemmel való együttműködés érdekében 1928-ban négy évre emelték fel a főiskola tanulmányi idejét.

Weszely Ödön 1927-ben helyesen látta meg, hogy a főiskola áthelyezésénél nem egyszerű helycseréről van szó, hanem olyan rendszerváltozásról, amely következményeiben kihat a polgári iskolai tanárság egész szellemi életére, képzettségére, tudományos felfogására, társadalmi helyzetére, megbecsülésére.

Ilyen előzmények után került sor 1928 őszén a Pedagógiumnak és Erzsébet Nőiskolának egyesítésére s Szegedre helyezésére. S ez az újjászervezett polgári iskolai tanárképző főiskola kezdte meg első, 1928/29. tanévét.

2. A főiskola és egyetem kapcsolata

A főiskola 1928/29. tanévének megindulásáról, tanévnyitásáról nem találunk híradást a szegedi újságokban. Úgy látszik, a város nem értékelte eléggé Klebelsberg nemes gesztusát, mellyel egy főiskolát, s méghozzá az ország egyetlen ilyen típusú s célkitűzésű főiskoláját adta a városnak.

De nemcsak a fogadtatás külsőségei nélkülözték az ünnepélyességet. Gondot

jelentett az intézet elhelyezése is. Az egyesített főiskolát az akkori szegedi III. kerületi polgári fiúiskolának erre a célra átalakított épületében helyezték el. A főiskola történetének krónikája így jellemzi az állapotokat: „Aki valaha csak kívülről is látta az Erzsébet Nőiskola palotáját és a budai Pedagógium otthonát, a két intézmény gazdag felszerelésének ismerete nélkül is megállapíthatta, hogy a két egyesített főiskolát ebben az épületben a tanulmányi követelményeknek megfelelően elhelyezni nem lehetett.” [17] Az épület átalakítását gyorsan kellett végrehajtani, s ehhez nem volt megfelelő anyagi fedezet sem. A magyar irodalomtörténeti tanszék könyveit, az állattani, növénytani és ásványtan-vegytani tanszék értékes felszerelését nem tudták megfelelően elrendezni, s azok pusztulásnak indultak.

Annál érthetőbb a főiskolának ez a magára hagyása Klebelsberg részéről, mivel gyakori szegedi látogatásai során ideje nagy részét Szeged építési terveinek megbeszélésein tölti. Úgy vélem, hogy a nagyszabású építkezések terveinek kidolgozásakor gondolhatott volna arra a főiskolára is, melyet a vidéki kultúra fejlesztésének jelszavával helyezett le Szegedre, s ezzel az áthelyezéssel évi 800 000 pengőt takarított meg a tanárképzésen.

Az 1942/43-as tanévről kiadott évkönyv szerzői rámutatnak arra, hogy a főiskola az áthelyezéssel járó viszontagságok és megrázkódtatások ellenére is Szegeden nem várt fejlődésnek indult. Ezt a fejlődést azonban kezdettől fogva gátolta a szűk, meg nem felelő épület.

Nehezítette a munkát az is, hogy a két főiskola egykori tanári karából csak néhányan jöttek Szegedre, ők is idegenkedve fogadták a képzés új rendszerét s nehezen törődtek bele a változásba.

A képzésnek ez az új rendszere Huszti fentebb már ismertetett elvein nyugodott. Tekintettel arra, hogy Szeged és a főiskola kapcsolatát vizsgálom, a tanárképzésnek csupán azokat a mozzanatait emelem ki, melyek a főiskola és egyetem együttműködésére vonatkoznak.

A már 1928-ban kidolgozott, de csak 1935-ben elfogadott szervezeti szabályzat szerint „az állami polgári iskolai tanárképzés a Szegeden felállított tanárképző főiskolán megy végbe, mely a szegedi tudományegyetem karaival együtt megállapított tanterv szerint képez tanárokat”. [18] Az intézet élén 10 tagú igazgatótanács áll, melynek tagjai egyetemi és főiskolai tanárok.

Az oktató munkában való együttműködést a szervezeti szabályzat úgy írja elő, hogy a főiskola hallgatói a főiskolán megszabott előadásokon kívül választott szakcsoportjukból vagy annak egyik szaktárgyából a tudományegyetemen is kötelesek előadást hallgatni s ezért az egyetemre rendkívüli hallgatónak beiratkozni. Az egyetemen a következő szaktárgyak voltak választhatók: magyar nyelv, magyar irodalom, történelem, német nyelv és irodalom, földrajz, állattan, növénytan, ásványtan, vegytan, mennyiségtan, természettan. Az igazgatótanács külön engedélyével ezek egyike helyett filozófia vagy pedagógia is választható volt. Az egyetemen hallgandó előadások óraszámja a választott szaktárgy követelményei szerint változtak s ez 4–10 óra között mozgott. Az egyetemen hallgandó előadásokat minden egyes hallgatóra nézve az igazgatótanács főiskolai szaktanárai félévenként állapították meg.

Ezt jelentette tehát az egyetemi kooperáció. Az egyetemmel való kooperációnak ezt a megoldását nem mindenki fogadta nagy lelkesedéssel. Erre Huszti is utal 1928. október 19-én tartott előadásában a Tanáregyesület igazgatótanácsának ülésén. [19] A beszéd aktualitását az adta meg, hogy azon a napon iratkoztak be először az egyetemre a főiskola hallgatói, s azon a napon kezdődtek meg számukra az egyetemi előadások egyelőre ideiglenes elhelyezéssel, az egyetemtől rendelkezésükre bocsátott helyiségekben. Huszti kiemeli azt, hogy sokan pesszimisztikusan ítélik meg az

új szervezetet, s attól a tanárképzésre nem sok jót várnak. Beszédében többször is vissza-visszatér erre a gondolatra, aláhúзва azt, hogy ő optimista, mivel a polgári iskolai tanárság régi kívánságát tudták megvalósítani. A polgári iskolai tanárság meg fog arról győződni, hogy a képzés új módja hasznos lesz, mivel eddig a polgári iskolai tanár bármilyen fontos szerepet töltött is be a nemzetnevelés érdekében, a tudomány szempontjából alig jelentett valamit. Most majd megnőnek a tudományos munkálkodás lehetőségei is. Meglátása szerint az új képzés bizonyára hozzá fog járulni a polgári iskola erkölcsi és anyagi megbecsüléséhez. Beismeri, hogy átmene-tileg sok zökkenő van még, ezeket azonban le lehet küzdeni. Arra is hivatkozik, hogy nehéz dolog az egyetemi kooperációnak közmegelegedést kiváltó megoldása. A jelenlegi képzési mód azonban nem végleges, és sok kérdés majd a gyakorlat alapján fog módosulni. Az 1935-ben kiadott szabályzat azonban rögzíti az 1928-as állapotot, kat s 1945-ig kisebb módosításoktól eltekintve változatlan maradt.

Husztí maga is külön kiemeli előadásában a kooperációnak azt a részét, amelyet a legtöbbet vitattak s kifogásoltak. Ez pedig az az intézkedés, mely szerint főiskolai hallgató az egyetemnek csak rendkívüli hallgatója lehet.

Husztí szerint a felvételi szabályok legfontosabb kérdése, hogy a nem gimnáziumot — tehát tanítóképzőt, kereskedelmi iskolát — végzettek hogyan szerepelhetnek az egyetemen. Mivel a főiskola hallgatói csak egyik szaktárgyukból hallgatnak néhány órát, így csak rendkívüli hallgatók lehetnek. Ez hátrányos ugyan a gimnáziumot végzett főiskolai hallgatók számára, de nem tehetnek különbséget, majd így folytatja: „A rendkívüli hallgatói jelleg nem jelent degradálást, az ilyen hallgató éppúgy elmélyedhet a tanulmányokban, hallgathat előadásokat, kollokválhat, s az egyetem a kiválóknak akár doktori fokozatot adhat.” [20]

Husztí tehát érintette a legfájóbb részeket. Az előadást követő vitában a Tanár-egyesület elnöke is kitér arra, hogy a hallgatók rendkívüli volta aggodalmat fog kelteni, mivel ez — ő még úgy látta — elsősorban a kifelé reprezentálás ügye, sok keserűséget idézhet elő. Pedig Husztí előadásában világosan kifejtette: ki kell tartani az öncélú — tehát nem egységes — tanárképzés gondolata mellett, mivel nagyon káros lenne, ha a polgári iskolában középiskolai tanárok tanítanának. (Valójában az ellenkezőjét akadályozták meg, vagyis azt, hogy polgári iskolai tanár tanítson középiskolában az egységes tanárképzés alapján.) Husztí a szervezet elönyt abban is látja, hogy nem vágja el az útját az elemi iskolai tanítók felemelkedésének. Az előbb már láttuk, hogy éppen a tanítóképzőt végzettek nem lehettek rendes hallgatók az egyetemen. Az igaz, hogy lehetővé teszik néhány óra erejéig a tanítóknak is az egyetemi előadások hallgatását, de óvakodnak attól, hogy számukra egyetemi végzettséget is biztosítsanak.

A vita többi részvevője is elismeri, hogy a tanárképzés új módja nagy haladást jelent a múlthoz képest, de nem tartják elegendőnek, hogy a jelöltek csak egy szaktárgyból hallgatnak előadásokat az egyetemen. Heti 5—6 órával nem lehet biztosítani az egyetemi tanulás komolyságát. Lehetetlennek tartják azt is, hogy az érettségizett hallgató rendes hallgató, ha egyetemre, rendkívüli, ha főiskolára jár.

A képzési forma új rendjének nyilvánosságra hozása nagyon felkavarta különösen a polgári iskolai tanárok kedélyét. Az egyetemi kooperációról a kiábrándultság, csalódás hangján szóltak. S ugyanakkor megindul a küzdelem az új szervezeti forma módosítására is, nem sok eredménnyel. Ezek a viták töltik ki a polgári iskolai tanárképzés elvi alapjait tárgyaló tanulmányokat s szervezeti változtatásra törekvő elképzeléseket. Már itt érdemes megemlíteni, hogy a Tanárregyesület, amely lelkesen támogatta az átszervezést s Szegedre helyezést, egyre határozottabb formában sürgeti az újabb reformokat.

Vizsgáljuk meg, hogy milyen érvekkel támadják az új szervezeti formát.

Előnek Kovács János — a Pedagógium egykori, de Budapesten maradt tanára — fejt ki nézeteit. Cikkének már címében is kifejezésre juttatja ellenvéleményét: „Nem értem tanárképzésünk „új” rendszerét.” [21] Ebben nagyon merész hangon támadja meg a bevezetésre került képzést. Természetesen ő is a rendkívüli hallgatói jelleget támadja, illetve azt, hogy a jelöltek csak néhány órát hallgathatnak az egyetemen. A minisztérium és az egyetemek állásfoglalásának igazi okaira mutat rá, amikor megállapítja: „Egész intelligenciánk szenved abban a hibás előítéletben, hogy az intelligenciába csak a középiskolán és egyetemen át lehet bejutni. Nagyobb részük nem is tud arról, hogy időközben a művelődésnek más útjai és intézményei is nyíltak.” [22] Nem fogadja tehát el azt az érvelést, hogy tudományos szakképzés csak az egyetemen szerezhető. Aláhúzza azt, hogy a polgári iskolai tanárok nem kooperálást vártak, hanem azt, hogy a főiskolai hallgatók éppenúgy, mint a középiskolai tanárjelöltek, szakcsoportjuk minden tárgyát az egyetemen hallgassák. Csak ezt lehetne egyetemi képzésnek nevezni. Így azonban nem a tanárképzést vitték az egyetemre, hanem a tanárképzőt Szegedre. Észrevételeiből kicsendül a Szegedre helyezett régi intézmény utáni szomorúság.

Kovács János rámutat arra, hogy azért nem veszik fel az egyetemre rendes hallgatóként a tanítóképzőt végzeteket, mert az egyetem félti tőlük az oktatás színvonalát. Hivatkozik arra, hogy a főiskolára mindig nagyon erősen szelektált hallgatókat vettek fel, s ez a válogatás biztosította a régi Pedagógium színvonalas oktatását. Ő sem kívánja azt, hogy a tanítói oklevél előtt korlátlanul megnyíljk minden egyetem minden fakultása, csupán azt, hogy az eddigi szelekció alapján felvett jelöltek az egyetemen mint rendes hallgatók teljes óraszámban hallgassák szakcsoportjuk minden tárgyát. Ezt azzal is indokolja, hogy önálló, tudományos tanulmányokra bőven kell időt és alkalmat adni, s erre a kooperáció néhány órája nem ad lehetőséget.

Husztai 1929 februárjában az addigi tapasztalatok alapján megállapítja: a főiskolai hallgatók az egyetemen derekasan megállják helyüket. Hozzáteszi azonban azt is, hogy amennyiben a viszonyok úgy kívánják, szó lehet a kooperáció óvatos továbbfejlesztéséről. E közlés s ígéret ellenére egyre több kritikai észrevétel hangzik el.

A polgári iskolai tanárok Budapesti Körének reformbizottsága 1929. március 21-én tartott ülésén állást foglal a tanárképzés ügyében. Határozatukban kimondják, hogy a tanárképzés helye az egyetemen van, éppen úgy, mint a középiskolai tanárképzése is. Ennek megfelelően az egyetemen szakcsoportjaik minden tárgyát, valamint a filozófiát és pedagógiát annyi óraszámban hallgassák, amennyit az egyetemi szabályzat a rendes hallgatókra minimumként megállapít. Követelik, hogy a tanítói oklevéllel rendelkezők is rendes hallgatók legyenek.

A további vita ismertetése előtt kell rámutatni arra, hogy ez a követelés a főiskolai hallgatók nagy többségét érintette volna, mivel pl. az 1928/29-es tanévre felvett hallgatók 48,1%-a tanítóképzőt, 26%-a kereskedelmi iskolát, 19,7%-a gimnáziumot, 3,7%-a reáliskolát, és 2,5%-a felső mezőgazdasági iskolát végzett.

Bár a Tanáregyesület 1929. június 2-án megtartott közgyűlésén a főtítkári jelentés azt állapítja meg, hogy a tanárképzés nagy lépéssel halad a tökéletesedés felé, ez a megállapítás nem nyugtatja meg az elégedetlenkedőket. Kovács János 1929 novemberében ismét terjedelmes tanulmányban fejt ki nézetét, melyben megállapítja, hogy a tanárképzés szervezetébe belevinni a szakcsoport egyik tárgyának kedvezőbb, a többi tárgy közül kiemelkedő elhelyezését, nem illik bele a tanárképzés céljába. [23]

A vita további menetéből csupán azokat a kérdéseket szeretném kiemelni, melyek a kooperáció leginkább támadott részét jelentették.

Ennek lényege abban az eddig is felszínen levő követelésben fogalmazható meg, hogy a főiskolai hallgató rendes hallgatója legyen az egyetemnek. A polgári iskolai tanárok kifogásolták azt, hogy a főiskolai hallgatók, mint rendkívüli hallgatók, megkülönböztetésül sárga indexet kaptak az egyetemen. A főiskolát az egyetem vezető főigazgatójának minősítették. A rendkívüli jelleg miatti felháborodást Huszti úgy próbálta lecsillapítani, hogy 1930. március 28-án bejelentette: a főiskola hallgatói ezentúl nem rendkívüli, hanem tanárjelölt hallgatói lesznek az egyetemnek. Ez természetesen semmiféle változást nem jelentett, s így eredményre sem vezetett. Huszti ugyanekkor jelenti be azt is, hogy már folynak annak a szabályzatnak kidolgozási munkálatai, mely lehetővé teszi, hogy főiskolai hallgatók az egyetemen doktori szigorlatot tehetnek. Ez természetes következménye lett volna a rendes hallgatói jelleg elismerésének. Huszti azonban még 1936-ban, az Országos Felsőoktatási Kongresszuson elmondott beszédében is csupán mint kérdést veti fel, hogy nem lenne-e itt az ideje tudományos szempontból megfontolni annak lehetőségét, hogy a főiskolai hallgatók legkiválóbbjai, akik elméleti képességeik révén arra alkalmasak, az egyetemen doktori diplomát szerezzenek?

A doktori cím megszerzésén kívül elsősorban azt követelték, hogy a hallgatók több órát hallgassanak az egyetemen. A Tanáregyesület 1932-ben nyilvánosságra hozott állásfoglalása a tanárképzés ügyében leszögezi, hogy az egyetemi képzés komolysága, elmélyedésre való törekvése, a polgári iskolai tanárképzés színvonala érdekében szükséges lenne, hogy a jelöltek 18—20 órát hallgassanak az egyetemen. Ez a követelés azonban később — az 1938/39. tanévtől — már nem elsősorban a tanulmányi színvonal emelése érdekében fogalmazódik meg, hanem amiatt a lenézett helyzet miatt, melyben a főiskolai tanárjelölt az egyetemen, később pedig mint tanár, a társadalomban részesül.

Huszti József 1934 márciusában kifejezésre juttatja azt, hogy „az átszervezés legfontosabb alapelvei most már rendíthetetlenek”. [24] Miután a polgári iskolai tanárok is így látják a helyzetet, legalább azt igyekeznek elérni, hogy a minisztérium egyetemi végzettséggel egyenrangúnak ismerje el a polgári iskolai tanárok főiskolai végzettségét. Ezzel megoldottnak lehetne tekinteni a tanárképzés ügyét, főleg azért, mert így megjavulna a polgári iskolai tanárok mostoha erkölcsi és anyagi helyzete. Az egyetemi képzés követelése mögött már kezdettől fogva ez az igény húzódtott meg s még 1942-ben is ez tartja felszínen a kérdést.

Az egyetemi kooperációt tanulmányi okokból is elmarasztalják. Egyesek szerint [25] a kooperáció óta csökkent a főiskola nívója, főleg a didaktikai és gyakorlati kiképzés területén. Ezt a vádat a polgári iskolai tanárok nevében visszautasítják. [26]

Huszti József kiemeli többször idézett Országos Felsőoktatási Kongresszusi beszédében, hogy a tanárképzés új rendje kedvező eredményeket hozott, mivel fokozta a szakmai felkészültséget, anélkül, hogy a hivatástudatot és a gyakorlati készséget csökkentette volna. Ugyanezen a kongresszuson azonban a főiskola tanára, Somogyi József hozzászólása szerint a főiskolai hallgatóknak sok nehézséget jelent az, hogy egyidejűleg három helyen kell munkát végezni: az egyetemen, főiskolán és a gyakorló iskolában. Ennek következtében az egyetemi oktatás tulajdonképpen csak formálissá válik.

A főiskolai hallgatók sok irányú elfoglaltságából következő túlterhelésre Somogyin kívül többen is rámutattak. Helytelennek találták azt, hogy a többlet-munkát végző főiskolai hallgatók csak mint rendkívüli hallgatók szerepelhetnek az egye-

temen; az egyetemi hallgatóknak lényegesen kevesebb követelményt kell teljesíteniök.

A kooperáció hibái miatt egyre többen követelik az egységes tanárképzés — vagyis a polgári iskolai tanárképzésnek teljesen az egyetemen történő — megoldását. 1940-ben már a Tanáregyesület is ezt az álláspontot foglalja el, jóllehet láttuk, hogy 1928-ban s az azt követő években a kooperáció mellett foglalt állást. A tanáregyesület felhívása alapján a polgári iskolai tanárság 98%-a az egységes tanárképzés mellett foglalt állást.

A kooperációt ellenzők érvei 1931-től új szemponttal bővültek: a főiskola Szegedről történő elhelyezésének, pontosabban Budapestre való visszahelyezésének követelésével.

A gondolat felvetődése érthető: ha Szegeden, a szegedi egyetemen nem oldják meg kielégítő módon a képzést, akkor a főiskolát költöztessék vissza Budapestre, s ott valósítsák meg az egységes képzést. Ezt az érvet valószínűleg fenyegetésnek is szánták, abban bízva, hogy ezzel elérik azt, amit hosszú évek vitáival nem tudtak kiharcolni. Azonban sem a visszahelyezést, sem az egységes képzést nem tudták megoldani.

Nem véletlenül 1931-től követelik a főiskola visszahelyezését. 1931 augusztusában Klebelsberg a kormány lemondásával távozni kényszerül. Így elérkezettnek látják az időt arra, hogy fellépjenek az egykori miniszter intézkedése ellen. Klebelsbergnek nyíltan szemére vetik, hogy a főiskolát azért helyezte Szegedre, hogy a várost és az egyetemet segítse. Több érvel bizonyítják, hogy a főiskola nem megfelelő helyen van. Pl.: annak ellenére, hogy Szeged nagyarányúan fejlődött, a főiskola mégis egy kevésbé megfelelő épületet kapott; Szeged nem alkalmas azért sem, mert határváros; ha az országban valamely intézményből csak egy van, annak a fővárosban van a helye; Budapest az ország minden részéből könnyebben megközelíthető, mint Szeged, s a főiskola hallgatóit az egész országból kapja, lévén egyetlen polgári iskolai tanárképző főiskola. Budapest azért is megfelelőbb lenne, mivel a tanárképzés tartalma egyre inkább a gyakorlati irány felé halad, s ennek kielégítésére Budapesten ott van a műszaki és gazdaságtudományi egyetem, zeneakadémia, képzőművészeti főiskola.

Az objektív érvek mögött szubjektív okok is meghúzódtak. Ezt már az is elárulja, hogy a visszahelyezést először a főiskola tanárai közül vetik fel egyesek. Az első, aki hangot ad elégedetlenségének Greguss Pál, a főiskola tanára. 1932. február 6-án Budapesten tartott előadásában, [27] nehezményezi azt, hogy a főiskola Szegedre helyezéséről még most sem jelent meg miniszteri rendelet, s jóllehet már 4 év óta működik Szegeden, még nem adták ki a szervezeti szabályzatot. A kooperációs rendszer sem a főiskola hallgatóságának, sem tanártestületének nem megfelelő, elérkezett az idő, hogy ezen változtassanak. Követelését a főiskolai hallgatók összetételének alakulásával, a tanulmányi munka tartalmának elemzésével támasztja alá. A hallgatók összetételének statisztikai adatai alapján megállapítja, hogy a hallgatóság évről évre nemcsak számbeli, de nívóbeli csökkenést is mutat. Figyelmeztet arra, hogy régen a főiskola hallgatói a tanítóképzők legkiválóbb hallgatói közül kerültek ki, most az egyetemi kooperáció révén a gyenge középiskolai tanulók mentsvára lett. A kooperáció ellen szól az is, hogy a főiskola tantárgyai közül a legfontosabbakat (lélektan, logika, etika, neveléstan, neveléstörténet, iskolaszerveztan, filozófiatörténet) nem hallgatják a tanárjelöltek az egyetemen. A kooperáció ellen szól a hallgatók anyagi helyzete is. Míg az egyetemi hallgató felvéenként 40 pengőt fizet, addig a főiskolai hallgatók költségei 50—91 pengőbe kerülnek, s ebben még nincsenek benne a főiskolai és egyetemi laboratóriumi díjak. A főiskolai hallgató tehát anyagi szempontból is hátrányos helyzetben van az egyetemi hallgatóval szemben. Buda-

pesten nem volt tandíj, Szegeden azt is bevezették, s így a főiskolai diploma többbe kerül, mint az egyetemi. A kooperáció miatt nincs jól megszervezve a gyakorlati kiképzés sem. A jelöltek csak a III. évfolyamon kezdenek tanítani, s mivel sokan vannak, azt is csak kevés óraszámban tehetik, s nem is minden szaktárgyukból.

Végso következtetésként megállapítja, hogy a képzést az egyetemtól függetlenül, önálló főiskolán kell végezni, mivel a főiskola célja elsősorban az, hogy jó tanárokat neveljen, nem pedig, hogy tudósokat képezzen.

Greguss nem mondja ki nyíltan, hogy a főiskolát Budapestre helyezték vissza. Szeged ellen azonban a következő érveket hozza fel: Szeged nem alkalmas tanárképzésre azért, mert fekvése nem megfelelő. Nincsenek múzeumai, tudományos intézetei, állat- és növénykertje. Sok olyan hallgató van — mondja Greguss —, akik csak átutaztak Budapesten, de annak kultúrintézményeit sohasem látták. Mivel nincs a kirándulásra pénz „igen találó reánk az a kifejezés, hogy teljesen begubóztunk Szegedre.” [28] Ez pedig a jövő tanárnemzedéke szempontjából feltétlenül káros. Hátrányt jelent Szeged azért is, mert Budapesten sok hallgató tudott mellékkereset-hez jutni, a szegedi egyetem konkurenciája miatt ettől elesnek. Végso argumentumként azt is megemlíti, hogy négy évvel azelőtt — vagyis 1928-ban — az egyetemi tanárok túlnyomó többsége ellenezte a kooperációt s ebben a kérdésben most is megoszlanak a vélemények.

Greguss előadása nagy felháborodást s élénk vitát váltott ki. Bonyolította a helyzetet az, hogy a főiskola tanárai közül néhányan a minisztériumhoz küldött felterjesztésükben kérték a főiskola visszahelyezését Budapestre, s hogy az egyetem-
től való elszakadást elősegítsék, a négy éves főiskola három évre való leszállítását. Különösen ennek követelése váltott ki nagy felháborodást a főiskola tanárai ellen. Túlzo követelésekkel szemben javasolták, hogy a kooperációt szélesítsék ki és a főiskolai jelölt minden főtárgyát hallgassa az egyetemen, a pedagógia kivételével, mivel ez speciális polgári iskolai célokat szolgál.

Elmérgesítette a helyzetet az 1932. május 5—7-én megtartott szegedi bölcsész-kongresszuson elhangzó előadás, melyet az egyik főiskolai hallgató mondott el. Az ott elhangzó beszéd alapján a kongresszus határozatot fogadott el az egyetem-
től elválasztott s Budapesten megszervezett főiskolai képzésről. Ez az esemény országos felháborodást váltott ki. Elsősorban a Tanáregyesület elnöksége szállt szembe e törekvésekkel úgy, hogy a főiskola tanárai levélben kérik az elnökséget az őket ért sértő cikkek, megnyilatkozások visszavonására. Galamb Sándor pedig — a főiskola igazgatója — kijelenti, hogy a minisztériumba küldött felterjesztés csak az egyik tanár javaslata volt, melyet a tanári testület tárgyalási alapul fogadott el. Ugyanakkor megszólalt a szegedi sajtó is, amely addig nem sokat foglalkozott a főiskolai oktatás kérdéseivel. Három szegedi újság: a Szegedi Napló május 10-i, a Délmagyarország május 11-i és a Szegedi Új Nemzedék május 12-i számaiban megjelent tudósítások rendkívül hevesen szállnak síkra a főiskola Szegeden maradása mellett. Huszti is nyilatkozik s kijelenti: „A mozgalmat nem lehet komolynak beállítani, az csak egy elszigetelt csoportnak lehet egyéni törekvése.” [29] Mindhárom újság cikk azt húzza alá, hogy a Budapestre való visszakerülést azok a tanárok szorgalmazzák, akik még most sem költöztek le Szegedre, s így egyéni érdekek állnak a háttérben. A Délmagyarország arról tud, hogy a mozgalom Budapestről indult ki, s része a Szeged elsorvasztására irányuló programnak. Az újságok felhívják a figyelmet arra, hogy meg kell védeni az ország második legnagyobb városának érdekét, amely város százezreket költött a főiskolára, s melynek ittmaradására az egész város berendezkedett. A visszahelyezés ésszerűtlensége mellett említi meg a Délmagyarország azt is, hogy Buda-

pesten a tanárképzés egy millió aranykoronába került, míg Szegeden nem többé, mint 200 000 pengőbe, tehát lényegesen olcsóbb a kooperációs tanárképzés.

A nyilatkozásra felkért főiskolai hallgatók azt hangoztatják, hogy a főiskolai ifjúság törekvése nem a város ellen irányul. Azonban pl. a Dunántúlról nem szívesen jönnek Szegedre tanulni a hallgatók, mivel az utazási költségek kétszeres tanulmányi díjjal érnek fel.

A szegedi sajtó azzal is érvel a visszaköltöztetés ellen, hogy amint a Szegedre költözés tetemes kiadással járt, most is felesleges kiadást jelentene az intézet Budapestre helyezése.

Az 1932 tavaszán fellángolt vita után egy évig látszólagos csend következett. 1933 tavaszán azonban újra nyílt vitára került sor.

A Szegedi Hírlap 1933. április 24-i száma ad arról hírt, hogy a főiskola tájékan ismét baj van, mivel a Pestre irányuló törekvések újra jelentkeznek. A cikk szerzője tud arról, hogy a főiskola tanári kara ezzel a kérrrel többször is felkereste a minisztert, sőt az egyik képviselő útján memorandumban kérték, hogy a tanárképzést Budapestre vigye, s ott egyesítse a Testnevelési Főiskolával és a gyógypedagógiai tanárképzéssel.

A Délmagyarország 1933. április 25-i számában azt olvashatjuk, hogy a polgármester egy hozzáintézett interpellációra válaszolva annak a véleményének adott kifejezést, hogy csupán egy-két professzor szeretne Budapestre menni. Elmondja a polgármester azt is, hogy a város közgyűlése már foglalkozott ezzel az ügygel s levélben kérte a kormányt, hogy azokat a tanárokat, akik nem akarnak Szegeden dolgozni, helyezze vissza budapesti középiskolákhoz. A Tanáregyesület elnöksége is arra hívja fel a minisztert, hogy határozott intézkedéssel vessen véget „annak az állapotnak, hogy a főiskola tanárainak többsége állandóan harcban áll a főiskola igazgatójával s Szeged város polgárságával.” [30]

A határozott fellépés eredményre vezetett. A főiskola új igazgatója, Littke Aurél, az 1932/33. tanévet záró beszédében — 1933. június 11-én — határozottan az eddigi képzési rendszer mellett foglal állást. Kijelenti, semmi áldozattól sem riad vissza annak eléréséért, hogy helyre állítsa a főiskola és a polgári iskolai tanárság közt régen meglevő jóviszonyt, s ezért minden más érdeknek el kell némulnia. A négy éves, egyetemmel összekapcsolt képzésben látja a tanárképzés fejlődésének igazi betetőzését, ettől várja a polgári iskolai tanárság társadalmi súlyának növekedését is. [31]

A várossal való viszony megjavulására mutat az, hogy az újonnan megszervezett mezőgazdaságtani kiegészítő szakkör számára Szeged ingyenesen területet adott át.

Littke Aurél 1933-as tanévzáró beszéde elmergesedett vita végére tett pontot — igaz, csak átmenetileg. A Tanáregyesület „meghatottan állapítja meg”, hogy törekvései azonosak a főiskoláéval. Három évvel később, a Tanáregyesület lesz a vezetője annak, hogy a kooperáció helyett az egyetemi képzésre térjenek át, s a főiskola költözzön el Szegedről. 1936-tól azonban — amikor a kooperáció körül újra élénk viták indulnak meg, s tartanak 1943-ig — a főiskola tanársága nem mutat hajlandóságot az elköltözésre. Tanári kara kicserélődött s az intézet „szegedivé” változott, amely őrizve ugyan a nagymúltú előd több évtizedes tanárképző hagyományait, egyre kevésbé próbálta visszaforgatni a történelem kerekét, s 10—15 év alatt lassan kialakítva szegedi hagyományait, igyekezett lépést tartani a fejlődéssel.

A fejlődésnek erről a tendenciájáról számol be 1934. november 4-én megtartott előadásában Huszti József is. [32] Nézete szerint a tudományos képzés kielégítő eredményt mutat. A tanulmányi munka legnagyobb hibáját, a túlterhelést, az 1933/34-

es tanévben az oktatott anyag és az óraszám csökkentésével próbálták megszüntetni s ezzel lehetővé tenni, hogy a hallgatók elmélyülten, öntevékenyen végezhesék munkájukat. Így az egyetemi tanulmányokra a hallgatóknak több idejük jutott. Problémaként veti fel itt is a doktori cím megszerzését. E téren is óvatosságra, lassú előrehaladásra int s ezt mondja: „Csak olyan megoldás felel meg az egyetem szellemének, amelyet nem a főiskola, még kevésbé a felügyeleti hatóság, hanem az egyetemen maguk az egyetemi professzorok kezdeményeznek.” [33] Azt hiszem, ezek a mondatok nagyon világosan tanúskodnak arról a szemléletmódról, ahogyan az egyetem a főiskolát kezelte, s melyet Kovács János — túlzóan ugyan — már 1928 decemberében a zsellér és úr viszonyaként jellemzett.

A helyzet stabilitását jelentette a korábban már ismertetett s 1935-ben kiadott Szervezeti Szabályzat, amely rögzítette a meglevő állapotokat. E szabályzat alapján mondja el Huszti 1936-ban az Országos Felsőoktatási Kongresszuson a korábbi évek beszédeivel megegyező okfejtését a képzési rendszer helyességéről.

Ezt a nyugalmat zavarja meg a Tanáregyesület kezdeményezése 1936 végén: a minisztériumba küldött felterjesztésükben — melyet a szegedi főiskola igazgató-tanácsa is jóváhagyott — azt kéri, hogy a polgári iskolai tanári oklevelet a magasabb főiskolai és egyetemi tanulmányok alapján, — ha nem is teljesen, de pl. a nyugdíjjogosultság és szolgálati idő megállapításánál — tekintsék egyenlő értékűnek az egyetemi végzettséggel. E felterjesztés elegendő volt ahhoz, hogy csaknem 10 éven át újra vitatni kezdjék a kooperáció helyességét s azt, hogy jó helyen van-e a főiskola Szegeden?

A képviselőházban 1938. március 11-én ismét Petrováczy Gyula foglalkozik a tanárképzéssel, s az egyetemen folyó képzés mellett foglal állást. 1941-ben olyan javaslat is elhangzik, hogy a szegedi főiskolát vigyék vissza Budapestre, s mind az öt egyetemi városban állítsanak fel főiskolát, s így Szeged is kapjon új tanárképzőt. [34]

Az 1936-tól 1943-ig tartó vita — mint már utaltam rá — lényege az volt, hogy a főiskolát végzettek megkapják mindazokat a jogokat, melyek az egyetemet végzeteket megilletik. Így: számukra is a 35 éves szolgálati idő életbeléptetését, rendes tanári kinevezésüket a IX. fizetési osztályba stb. mert ezektől várták anyagi, és társadalmi megbecsülésüket. Törekvésük azonban nem járt sikerrel.

Nem lenne teljes az egyetem és főiskola kapcsolatának tárgyalása, ha befejezésül nem térnék ki a kapcsolat néhány kérdésére.

Az első problémát az egyetem — még nem tárgyalt — kezdeményezése veti fel. 1942. január 2-án az egyetem matematika-természettudományi karának e célra létrehozott bizottsága megküldi a főiskolának Greguss Pál — akkor már egyetemi tanár — javaslata alapján kidolgozott elképzelését. E javaslat lényege: a főiskolai hallgatóknak az egyetemi tanulmányi rendbe való intenzívebb bekapcsolása, vagyis az, amiért hosszú évtizedeken át folyt az eredménytelen harc. A bizottság azzal indokolja törekvését, hogy az 1941/42-es tanévben csak 80—80 hallgató iratkozott be az egyetemre s így van olyan évfolyam és szakcsoport, ahol csak egy hallgató akad. A javaslat így folytatja: „Egy ilyen szegény ország, mint Magyarország, nem engedheti meg magának azt a fényűzést, hogy számos egyetemi intézménye, felszerelése csupán egy-két ember tudományos kiképzését szolgálja.” A bizottság utal arra, hogy a főiskolai hallgatók száma a 600-at is meghaladja. Tekintettel arra, hogy a főiskolai hallgatók az egyetemen is tanulnak, emiatt két helyen kell tandíjat és egyéb díjakat fizetniük s ezt a drágább oklevelet mégsem ismerik el az egyetemi végzettséggel egyenrangúnak. A javaslat kidolgozói tehát keresik a módot arra, hogy a főiskolai hallgatók az egyetemi munkába intenzívebben bekapcsolódhassanak s végre meg-

nyílják a lehetőség a tudományban való alaposabb kiképzésükre. Javasoják tehát, hogy

1. a főiskolai hallgatók főtárgyukat *csak* az egyetemen hallgassák,
2. a főtárgyakból *csak* egyetemi tanárok vizsgáztassanak,
3. a vizsgálat eredményét az oklevélben külön tüntessék fel.

A főiskola tanári kara 1942. március 26-án készíti el és vitatja meg választát. Öntudatosan s a javaslatban meglevő ellentmondások feltárásával s főleg a javaslattevő 10 évvel korábbi — még mint főiskolai tanári — állásfoglalásának párhuzamba állításával utasítják vissza a tervet. Megállapítják: „A főiskolát a javaslat pusztán korrepetáló intézetté, afféle jogi szemináriummá fokozná le, ahol a tanárok csupán azokkal foglalkozhatnak, kiket szaktárgyuk kevésbé érdekel, míg a legnagyobb érdeklődést mutató legkiválóbb tanítványokat teljesen át kellene engedniök az egyetemnek. Ez a főiskolai tanárok anyagi megrövidítését is magával hozná. Akadna-e majd a jövőben valamirevaló tanár, ki ilyen főiskolára pályáznék, ahol tanár és tanítvány részéről csak unott, kedvetlen korrepetálás folyik a nem kedvelt tárgyakból? Ez a főiskola halálát jelentené.”

Az egyetem törekvése tehát a főiskolai tanárok állásfoglalása miatt nem valósulhatott meg.

A dolgozatomban eddig tárgyalt tények, események alapján nem szabad azt a következtetést levonni, hogy az egyetem és főiskola között rossz viszony volt. Az elmentékek elvi, szemléletben gyökerező okai voltak. Ez persze kihatott az egyetemi és főiskolai hallgatók közötti megkülönböztetésre, a szerzett diplomák különböző társadalmi megbecsülésére, de az egyetemi hallgató öntudatával szemben kialakult a főiskolai öntudat is, főleg az Apponyi Kollégiumi hallgatók között, akik — sok szempontból jogosan — az egyetemi hallgatók fölött érezték és tudták magukat. A két intézmény közötti társadalmi értékbeli megkülönböztetés azonban nem befolyásolta kedvezőtlenül az egyetemi és főiskolai tanárok munkáját. A két intézmény tanárai közötti kapcsolat kölcsönös volt s ez több formában is megnyilvánult. Az egyetem tanárai a kooperáción kívül is tartottak a főiskolán előadásokat — sokszor helyettesítve a be nem töltött főiskolai tanári állásokat. Ugyanakkor a főiskolai tanárok is — megszerezve egyetemi magántanári minősítésüket — az egyetemi hallgatóknak is adtak elő. Több főiskolai tanárból lett egyetemi tanár, mint pl. Budó Ágoston, Greguss Pál, Szőkefalvi Nagy Béla stb. Az egyetemi magántanári címet a legtöbb főiskolai tanár megszerezte.

Az egyetem és főiskola tanárai között személyes kapcsolatok is kialakultak. Ezt bizonyítják a főiskola irattárában megtalálható levélváltások, egykori fényképek.

A főiskola hallgatói közül is többen kerültek az egyetemre gyakornoknak közvetlenül a főiskola elvégzése után. Ez adta az ötletet a tanári karnak arra, hogy ezt a lehetőséget a főiskolán is megteremtse.

Végigtekintve a főiskola történetének itt tárgyalt fejezetét, egyet kell értenünk a főiskola 1944-ben kiadott évkönyvében írt megállapítással: „A főiskola az áthelyezéssel járó viszontagságok és megrázkódtatások ellenére itt Szegeden új életre kelt, nem várt fejlődésnek és virágzásnak indult.” [35] A körülötte kialakult viták minden bizonnyal hozzájárultak ahhoz, hogy a csaknem két évtized alatt (1928-tól 1945-ig) a főiskola Szeged kulturális életének valóban szerves részévé vált.

JEGYZETEK

- [1] Idézi HUSZTI JÓZSEF, Gróf Klebelsberg Kunó életműve. Budapest, 1942. 231.
- [2] Klebelsberg Kunó beszéde az országgyűlés képviselőházának 1927. március 9-i ülésén. Orsz. Polg. Isk. Tanáregyesületi Közlöny 1926/27. 418.
- [3] A Főiskola Évkönyve az 1942/43. tanévről. Szeged, 1944. 32.
- [4] Új intézménnyel bővül a szegedi bölcsészeti fakultás. Orsz. Polg. Isk. Tanáregyesületi Közlöny 1926/27. 79.
- [5] KLEBELSBERG KUNÓ, A polgári iskoláról — a polgári iskolai tanárságnak. Orsz. Polg. Isk. Tanáregyesületi Közlöny 1927/28. 267.
- [6] Uo. 268.
- [7] Uo. 278. 1.
- [8] MITROVICS GYULA, Polgári iskolai tanárképzés és az egyetem. Orsz. Polg. Isk. Tanáregyesületi Közlöny 1926/27. 211.
- [9] NÉGYESI LÁSZLÓ, Polgári iskolai tanárképzés. Uo. 290.
- [10] WESZELY ÖDÖN, A polgári iskolai tanárképzés. Uo. 295.
- [11] Klebelsberg Kunó i. h.
- [12] HUSZTI i. m. 233.
- [13] HUSZTI JÓZSEF, Polgári iskolai és tanítóképző intézeti tanárképzés. Magyar Felsőoktatás 1937. 84.
- [14] HUSZTI, Klebelsberg 233.
- [15] Délmagyarország 1928. okt. 21.
- [16] HUSZTI Klebelsberg 232.
- [17] A Főiskola Évkönyve az 1942/43. tanévről. Szeged, 1944. 41.
- [18] Az állami polgári iskolai tanárképzés szervezete. Szeged, 1935. 3.
- [19] Orsz. Polg. Isk. Tanáregyesületi Közlöny. 1928/29. 200.
- [20] Uo. 204.
- [21] Uo. 242.
- [22] Uo. 245.
- [23] KOVÁCS JÁNOS, „Bőviből merítés”. Orsz. Polg. Isk. Tanáregyesületi Közlöny, 1929/30. 147.
- [24] Orsz. Polg. Isk. Tanáregyesületi Közlöny. 1933/34. 241.
- [25] Mesterházi Jenő, Tanítóképző-intézeti tanárképzés. Magyar Tanítóképző, 1933. március.
- [26] Figyelő: A polgári iskolai tanárképzés. Orsz. Polg. Isk. Tanáregyesületi Közlöny, 1932/33. 305.
- [27] GREGUSS PÁL, Főiskolánk hallgatósága és a mostani egyetemi kooperáció. Orsz. Polg. Isk. Tanáregyesületi Közlöny. 1931/32. 203; 246.
- [28] Uo. 209.
- [29] Délmagyarország 1932. máj. 11.
- [30] Figyelő: Tanárképző Főiskolánk bajai. Orsz. Polg. Isk. Tanáregyesületi Közlöny 1932/33. 324.
- [31] LITTKÉ AURÉL, Tanévzáró beszéd. Orsz. Polg. Isk. Tanáregyesületi Közlöny 1932/33. 361.
- [32] HUSZTI JÓZSEF, A polgári iskolai tanárképzés problémái. Orsz. Polg. Isk. Tanáregyesületi Közlöny 1934/35. 102.
- [33] Uo. 104.
- [34] DEÁK GYULA, A Szegedi Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola sorsa. Orsz. Polg. Isk. Tanáregyesületi Közlöny 1941/42. 109.
- [35] A Főiskola Évkönyve az 1942/43. tanévről. Szeged, 1944. 43.

СЕГЕД И ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ

Ш. Бережки

В публикуемой части работы автор рассматривает вопрос о том, почему в 1928 году перевели Педагогический Институт, работавший в Буде с 1873 года, в Сегед? При анализе причин он раскрывает теоретические и практические вопросы подготовки учителей, дискуссии о перевозе, причины выбора именно Сегеда, новый устав института, который тесно связывает работу института с Сегедским Университетом, и в конце включение Института в жизнь города Сегед.

SZEGED UND DIE HOCHSCHULE

von S. Bereczki

Im vorliegenden Abschnitt seiner Abhandlung untersucht der Verfasser, warum das seit 1873 in Buda tätige Lehrerseminar für Bürgerschulen in 1928 nach Szeged verlegt wurde. Im Laufe der Beweggründe werden prinzipielle und praktische Fragen der Lehrerbildung dargelegt, die um die Verlegung entstandene Debatte, die Begründung der für Szeged gefällten Entscheidung, das neue, die Arbeit des Institutes in enge Verbindung mit der Szegeder Universität bringende Statut der Hochschule behandelt und die Eingliederung des Institutes in das Leben der Stadt Szeged beschrieben.

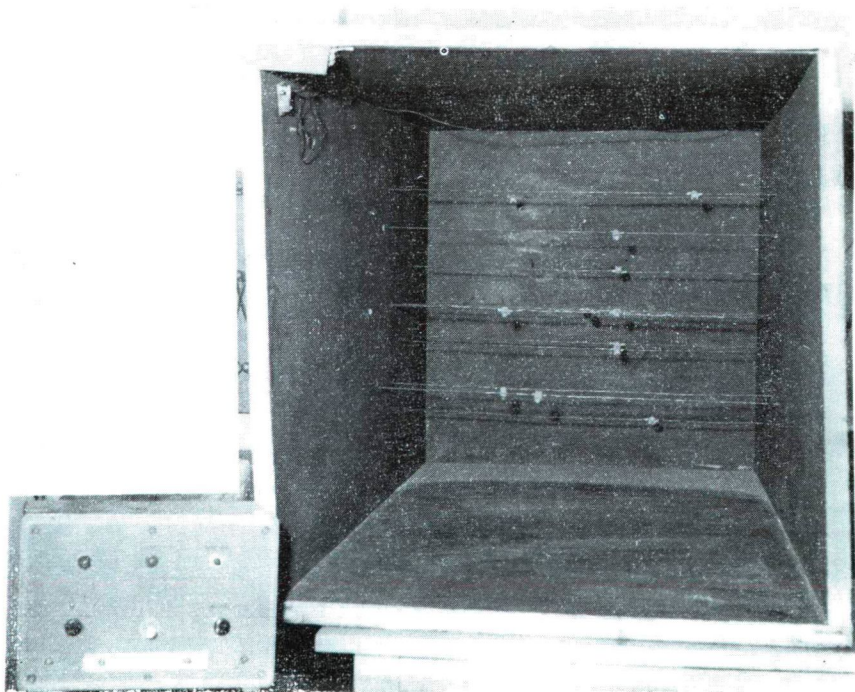
ELJÁRÁSMÓD A TÉRSZEMLELET VIZSGÁLATÁRA

Írta: GERÉB GYÖRGY

A térszemlélet fejlődéslélektani vizsgálata a gyakorlati pedagógiai munka számára azért fontos, mert egyes tárgyak tanításánál a téri tájékozódás biztonsága, jellege, minemősége a fejleszthetőség mértékére és módszeres lépéseire vonatkozó felvilágosítást ad. A rajz, az ábrázoló geometria, de még a testnevelés sem nélkülözheti a biztos téri tájékozódást. Az eddigi kísérleti pszichológiai vizsgálatok a kérdést sok tekintetben tisztázták [HERING] (1879) BRUNSWIK (1934) LEWIN (1934, 1936) GÜNTHER (1960) KLIX (1962)] Kevésbé egyértelmű azonban a kísérletes pszichológiai alapon nyugvó fejlődéslélektani „metszet” kidolgozása.

Eljárásmódunkkal és eszközünkkel arra törekedtünk, hogy viszonylag azonos körülmények között, egyszerű modell formájában tanulmányozzuk a térszemlélet kialakulását három dimenzióban megjelenő stimulusok segítségével.

„Dimensiograph” néven olyan eszközt hoztunk létre, amelynek segítségével beprogramozhattuk az adagolt ingereket, azok sorrendjét, exponálásának idejét, valamint a szünetidőket.* (1. sz. ábra)

1. sz. ábra

*Kivitelezéséért Vladiszavlyev András technikusnak tartozom köszönettel.

A készülék két részből áll:

a) Ingeradagoló: ennek segítségével tudjuk az előbb jelzett módon a beprogramozott ingereket a készülék „b” része felé közvetíteni. Az ingerek egymásutánját adott kísérleten belül rögzítjük, az exponálási időt azonban tetszés szerint változtathatjuk. Kísérletünkben az egymás után következő időegységeket azonosaknak (24 sec) vettük fel. A megadott idő felében meggyulladt a programban megadott helyen és időben egy fényforrás, míg az időtartam második felében berregés jelezte, hogy a vizsgált személynek a fényforrás helyét meg kell határoznia, illetőleg az előtte levő sémába be kell a megfelelő helyet diktálnia. A berregés megszűnte egyben figyelmeztette a vizsgálati személyt a következő fényforrás kigyulladására.

b) Az előbb jelzett programozó egy hozzá csatlakozó, elől nyitott hasáb belső területén fényforrásokat vezérelt. A hasáb egy meghatározott pontján zöld színű fényforrás ég a kísérlet egész ideje alatt. Ehhez való viszonyításban kell a vizsgált személynek meghatároznia a pontokat a térben. Be kell diktálnia, hogy szerinte a kérdéses fixponthoz képest a vezérelt pont jobbra vagy balra, alatta vagy felette, előtte vagy mögötte helyezkedik el. Ennek következtében a vizsgálati személy mind a három térbeli viszonyra egy helymegjelölést ad. Jelen vizsgálatainkban adagolt ingetek információ-értéke 3,32 bit.

A másik adatot azáltal kapjuk meg, hogy a kérdéses felvillanó pont távolságát kell a kísérleti alanynak meghatároznia az adott fix ponthoz képest. Az egységnyi távolságot megadjuk azáltal, hogy a hasáb bal felső részén állandóan megvilágított mérték-jelet helyezünk el. Ennek többszörösét kell távolság gyanánt a kísérletben meghatároznia. Ezáltal a három dimenzió mellett a vizsgálati személy három irányú távolság mennyiségi viszonyait is megadja.

Vizsgálataink során tehát egy téri helyzetet, valamint annak egy meghatározott ponttól való távolságát kell megállapítania, az irányt és a távolság mennyiségi megbecsült értékét a kísérletvezető egy előtte levő sémába számszerűen rögzíti.

Az utasítás szövegét, valamint a kiértékelő sémát az alábbiakban közöljük:

Térszemlélet-vizsgálati jegyzőkönyv

Utasítás:

A középen látható, állandóan világító ponthoz viszonyítva határozd meg a felvillanó pontok helyzetét a térben a bal felső sarokban látható egységnyi távolság segítségével.

A pont helyzetét a mellékelt táblázaton kell rögzítened a helyzet és a távolsági egység feltüntetésével.

A rendelkezésre álló idő feléig a kérdéses pontban egy lámpa ég, azután egy berregő hang hallatszik.

Megfigyeled a kérdéses pontban megjelenő fényt, majd a berregő hanggal jelzett időtartam alatt bediktálod a kísérletvezetőnek a pont megfelelő irányait és az azokon mért távolsági értékeket. Amint a berregő hang elhallgat, figyelned kell a következő jelre.

Az utasítás után a vizsgált személyek kérdéseket tehetnek fel és egy erre a célra külön felvillantható lámpa helyzetét gyakorlásképpen a kísérlet vezetőjével közösen oldják meg.

A pontok elhelyezkedése az alapponthoz képest irányban és nagyságrendben

Meghatározandó pontok sorrendje	Jobbra	Balra	Alatta	Felette	Előtte	Mögötte	Eltérések száma és iránya értékelés
1.							
2.							
3.							
4.							
5.							
6.							
7.							
8.							
9.							
10.							
Értékelés Hibák összege							

Az eltérések összege és átlaga

A felcserélt értékek (mélységben)

A túlbecslések és albecslések száma

A fel nem dolgozott információk mennyisége

Megjegyzés:

A kiértékelés során rögzítjük a programtól való eltérés irányát, valamint a pozitív vagy negatív irányú tévedés mennyiségi alakulását. Így lehetővé válik, hogy egyénként és csoportosan életkori függvényben ábrázoljuk adott populáción belül a térszemlélet jellemző görbéjét.

Vizsgálatainkat 1968. szeptemberétől—novemberéig végeztük el a Szegedi Tanárképző Főiskola I. számú Gyakorló iskolájában 254 tanulónál. Ezek életkor, illetve osztály, valamint nemek szerinti megoszlását a következő táblázat mutatja:

Osztály	Létszám	Leányok	%	Fiúk	%
V.	71	35	49,3	36	50,7
VI.	44	22	50,0	22	50,0
VII.	51	37	72,5	14	27,5
VIII.	88	38	43,2	50	56,8
Összesen:	254	132	—	122	—

1. sz. táblázat

Jelen kísérletünket előkísérletnek tekintjük, mert az egyes életkorra eső vizsgált személyek száma, nemi megoszlása, tanulmányi előmenetele stb. szerinti különbségek lényegesen módosíthatják az eddigi eredményeket. A nagyszámok törvényszerűsége alapján történő reprezentatív felmérés előreláthatóan már szignifikánsan levonható összefüggéseket mutat, módosítván az előzetesen kapott eredményeket.

Jelen dolgozat elsősorban módszertani elgondolásokat tükröz azzal a céllal, hogy a kísérleti eszközt a későbbiekben megterhelési vizsgálatokra is felhasználjuk, valamint a különböző variánsok alkalmazásával az észlelés egyes kérdéseinek tisztázásához is adalékokat szolgáltatassunk.

Eljárásmódunk segítségével a térszemlélet kialakulása az alábbi értékelési lehetőségek szerint követhető nyomon:

1. Értékelhetjük az összes hibapontok számát életkorok, osztály, nemek, előmenetel szerint.

2. Ugyanezen megoszlásban értékelhető az egyes pontok szerint elkövetett hibák gyakorisága, százalékos megoszlása.

3. Az elkövetett hibák iránya szerint a pozitív és negatív irányban történő eltolódás gyakorisága, valamint mennyiségi mutatója szerint. Ez a térszemléletben az értékek alá-, illetve túlbecsülését mutatja.

4. Az adott ponthoz képest elkövetett hibák átlagának alakulása a pont előtti, vagy pont mögötti eltérés mennyiségi mutatója szerint.

5. A felfogott információk, illetőleg a fel nem dolgozott információk feldolgozása mennyiségi mutatók alapján.

6. Megállapítható, hogy a program szerint az adott ponthoz való eltérésnél milyen mennyiségi megoszlás esetén mutatkozik legnagyobb, illetve legkisebb hibaforrás.

Megbeszélés

A négy osztály viszonylatában az elkövetett hibák pozitív és negatív irányú alakulása sajátos görbemenetet mutat. A pozitív irányú eltérés átlaga az V. osztályban 8,12. Ez a VI. osztályban megemelkedik 10,25-re, majd a VII. osztályban 5,54-re, illetőleg a VIII. osztályban 4,76-ra csökken.

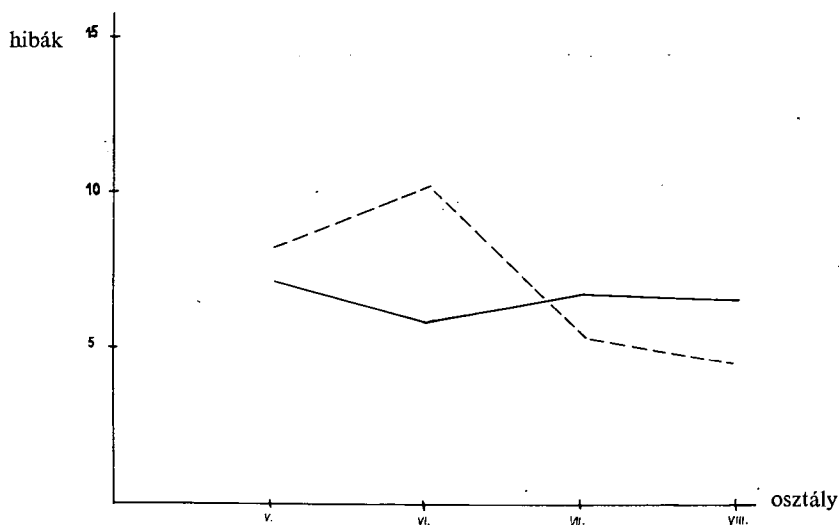
A negatív irányú eltéréseknél is az V. osztály 7,12-es átlagához képest a VI. osztályban 5,77-re csökken az elkövetett hibák száma, ez megnövekszik a VII. osztályban 6,92-re és lényegében ugyanez marad a VIII. osztályban (6,93). (2. sz. ábra)

Nem bizonyítottan felvethető, hogy az V. osztályosok mintegy „ösztönösen” becslik meg a távolságokat, a VI. osztályban ezt az ösztönösséget a tanultság váltja íél, de nem kellő mértani megalapozottság mellett a tévedések száma megnő, míg a VII. és VIII. osztályban a mértani ismeretek birtokában a térszemlélet a becslések tükrében minden esetben javuló tendenciát mutat. Későbbi, kiterjesztett vizsgálatok feladata ennek a feltevésnek megerősítése, vagy cáfolása, illetve módosítása.

A mélység szemléletben, tehát az adott ponthoz való viszonyításban elkövetett hibák átlaga a VI. osztályban a legmagasabb, majd csökkenő tendenciát mutat: valamennyire több a VII. osztályban mint a VIII. osztályban, de lényeges eltérés már itt nem mutatkozik. Úgy látszik, hogy e tekintetben a tízéves gyermekeknél, tehát az V. osztályban az ösztönszerű, véletlen találgatás kevésbé eredményes. (3. sz. ábra)

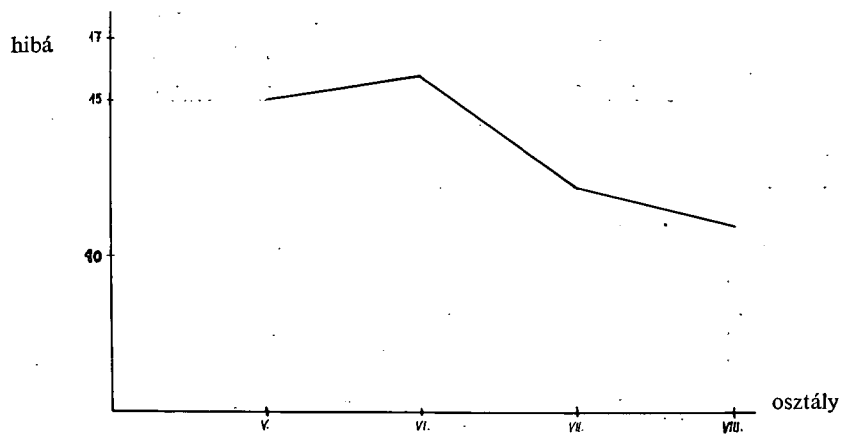
A kihagyott információk száma egyenletesen csökken az osztályok arányában. Míg az V. osztályban ez még átlagosan 2,70 volt, addig a VI. osztályban 1,09, a VII.

A hibák pozitív és negatív irányú alakulása osztályok szerint

2. sz. ábra

A mélységszemléletben elkövetett hibák alakulása osztályok szerint

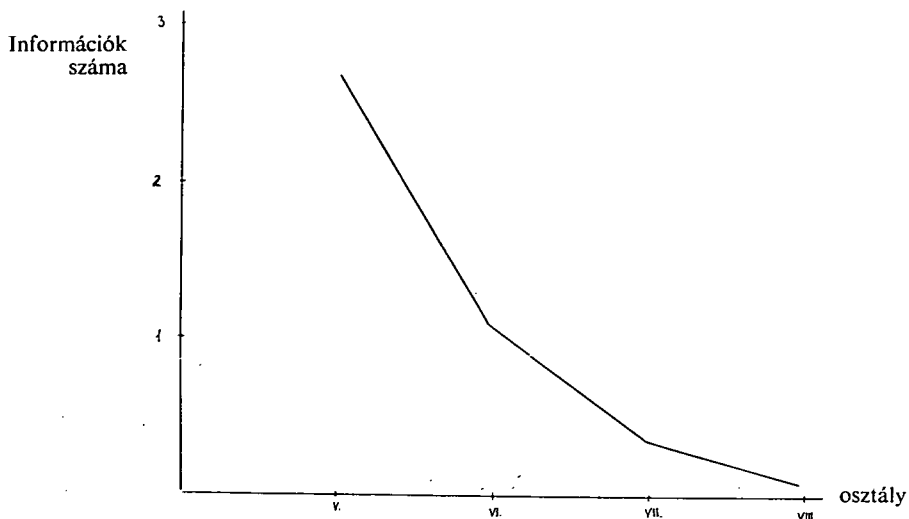

3. sz. ábra

osztályban jelentékenyen zsugorodik (0,35), illetőleg a VIII. osztályban gyakorlatilag megszűnik (0,06)%, (4. sz. ábra).

Kétségtelen tehát, hogy a téri információk feldolgozásának mértéke az életkor

A kihagyott információk mennyiségi alakulása osztályok szeűnt

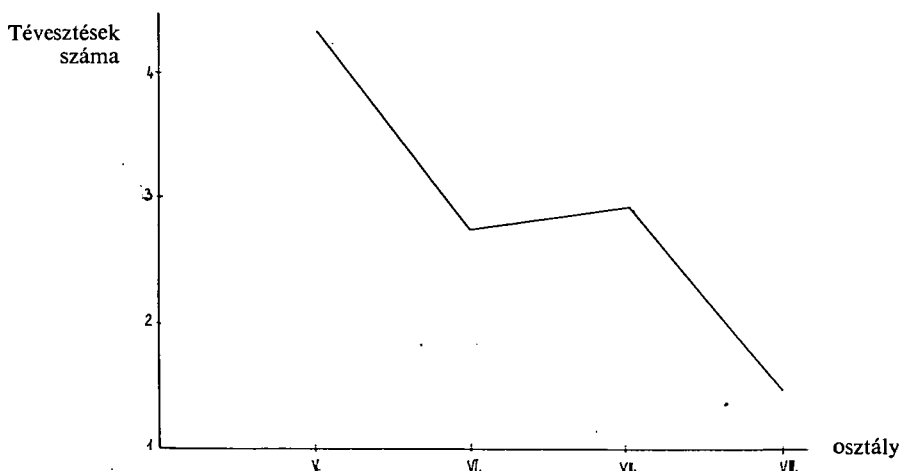

4. sz. ábra

arányával nő. Ez is mutatja, hogy az életkor egyúttal a figyelem tudatosságát, tehát az észlelés biztonságát is növeli.

Az V. osztályban a legmagasabb a téri szemlélet bizonytalanságának előfordulási valószínűsége, míg a felsőbb osztályokban — nyilvánvalóan a tanultság hatására — ez a bizonytalanság gyakorlatilag megszűnik (5. sz. ábra).

A tévesztések átlagainak osztályok szerinti megoszlása

5. sz. ábra

Kétségtelen tehát, hogy a téri információk feldolgozásának mértéke az életkor arányával nő. Ez is mutatja, hogy az életkor egyúttal a figyelem tudatosságát, tehát az észlelés biztonságát is növeli.

Az összpopulációban mutatózó tévedések mind az irányok, mind az eltérések nagysága, illetőleg az egyes pontokra eső tévedések abszolút és százalékos előfordulása szerint megkülönböztethetők.

Az irány szerinti kitérésben a legnagyobb fokú eltérés az alappont előtt megjelenő pont helyzetének megítélésében mutatkozott. Ez az összes pontok viszonylatában 124,00 átlagot tett ki, vagyis a tévedések 48,81%-a esett erre az irányra. Nagyságrendileg utána következett a „mögötte” dimenzió (26,87%), még a legkisebb tévedés a „felette” dimenzióra esett (10,58%).

Négy egységnyi eltérés sem a pozitív, sem a negatív irányban nem fordult elő nagyobb százalékban, csupán elenyésző mennyiségben a „jobbra” és „balra” megítélésben pozitív, a „felette” és „előtte” esetében negatív irányban. A -3 eltérésnél legszámtottevőbbet az utóbbi dimenzióban találtunk (24,01%). Két egységnyi eltérés ugyanennél negatív irányban az esetek nagy részében előfordul (62,20%), de elég jelentősnek mutatkozott a tévedés mind a pozitív, mind a negatív irányban a „mögötte” dimenzióban, pozitív irányban a „balra”, s ugyancsak pozitív irányban a „jobbra” megítélésében. A többi eltérés zömmel a $\pm$ eltérést tükrözi (2. sz. táblázat).

Megvizsgáltuk az egyes felvillanó pontokra eső helyes válaszokat is. Valamennyi osztályban a legtöbb helyes válasz az első pontra esett. Ezek közül is a VII. és VIII. osztály anyaga bizonyult a legjobbnak. Ez a pont az alappont felett, mögött és jobbra egy egységnyire helyezkedett el. Ugyancsak előnyös helyezést kapott a ranglistán a negyedik pont, ahol szintén egy egységnyi távolságra volt az alapponthoz képest a meghatározandó pont jobbra és alatta, valamint két egységnyi távolságra mögötte. Ezzel szemben pl. igen kevesen találták el helyesen a harmadik pontot, midőn a meghatározandó pont az alapponthoz képest négy egységnyire helyezkedett el az előtte két egységnyi, az „alatta” és a „balra” dimenzióban egy egységnyire. Hasonlóképpen nehézségbe ütközött a hatodik pont jelölése, midőn a pont egybeesett a kérdéses ponttal szemközt nézve, előtte két egyéniségre, jobbra viszont egy egységnyi távolságra tért el tőle (3. sz. táblázat).

Általában megállapíthatjuk, hogy az alapponthoz viszonyított eltérések értéke valamennyi dimenzióban a VII. és a VIII. osztályban a legelőnyösebb. Az V. és a VI. osztály értékei felváltva bizonyultak jobbakkak.

A „jobbra” dimenzióban a legnagyobb mérvű eltérés a VI. osztályban található, ahol $+1$ irányban 147,72%, $+2$ irányban 36,36%, -1 irányban 77,27% tévedés mutatkozott. Az átlagos eltérés ebben az osztályban 14,75%, melyhez képest az V. osztály 17,77%, a VI. 33,50%, a VII. 13,30% és a VIII. osztály 5,96% eltérést jelzett (4. sz. táblázat).

Az alapponthoz viszonyított „balra” dimenzióban három egységnyi eltérés csak pozitív irányban volt tapasztalható. A VI. osztályban 9,09%-ban és az V. osztályban 2,81%-ban, elvéve akadt $+4$ eltérés a VI. osztályban (4,54%). A többi eltérés $+2$, $+1$, illetőleg -1 irányban tolódott el. Az átlagos eltérések százalékos megoszlása szerint az V.—VIII. osztályban egyenletes javulás mutatkozik (5. sz. táblázat).

A pont „alatti” dimenzióban mutatózó eltéréseknél a VI. osztály eredménye a legrosszabb, utána az V., majd a VII. és a VIII. osztályé. Kiemelkedik a VI. osztály a 131,81% eltéréssel negatív, a VIII. osztály pedig a 65,9% pozitív irányú tévedésével $+1$ egységnél (6. sz. táblázat).

A kérdéses pont „felette” meghatározandó pont helyzetét általában helyesen

Az összpoblációban mutakozó tévedések előfordulása összeg és százalékos megoszlásban pontok szerint (N=254)

Irányok	Az egyes pontokra eső tévedések																	
	+1	%	+2	%	+3	%	+4	%	—1	%	—2	%	—3	%	—4	%	Átlag	%
Jobbra	146	57,48	49	19,28	5	1,96	1	0,39	109	42,91	5	1,96	—	—	—	—	39,47	15,53
Balra	236	92,91	55	21,65	6	2,36	2	0,78	83	32,63	—	—	—	—	—	—	47,75	18,76
Alatta	222	87,40	20	7,84	4	1,57	—	—	81	31,88	4	1,57	—	—	—	—	41,375	16,28
Felette	118	46,44	24	9,44	2	0,78	—	—	59	23,22	9	3,54	3	1,18	—	—	26,875	10,58
Előtte	173	68,11	31	12,20	5	1,96	—	—	557	219,29	158	62,20	61	24,01	7	2,75	124,00	48,81
Mögötte	226	88,97	62	24,40	16	6,29	—	—	218	85,82	24	9,44	—	—	—	—	68,25	26,87

2. sz. táblázat

*Felvillanó pontokra eső helyes válaszok
A helyes válaszok abszolút és százalékos értékelése
osztályok szerint összesítve*

Osz- tály	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	8	%	9	%	10	%	Átlag	%
V.	43	60,56	8	11,26	2	2,81	23	32,39	12	16,90	8	11,26	23	32,39	10	14,08	9	12,67	11	15,49	14,90	20,91
VI.	25	56,81	2	4,54	1	2,27	7	15,90	6	13,63	5	11,36	11	25,00	8	18,18	2	4,54	7	15,90	7,40	16,78
VII.	42	82,35	15	29,41	2	3,92	16	31,37	14	27,45	3	5,88	13	25,49	12	23,52	7	13,72	12	23,52	13,60	26,61
VIII.	73	82,95	22	25,00	3	3,40	20	22,75	21	23,86	6	6,81	15	17,04	21	23,86	23	26,13	30	34,00	23,40	26,39

V. = 71
VI. = 44
VII. = 51
VIII. = 88

3. sz. táblázat

Az alapponthoz viszonyított eltérések mértéke a „jobbra” dimenzióban
(% = az osztályok létszámához viszonyított tévedések százalékos előfordulása)

Osztály	A pontokra eső eltérések																	
	+1	%	+2	%	+3	%	+4	%	—1	%	—2	%	—3	%	—4	%	Átlag	%
V. n=71	37	52,11	26	36,61	3	4,22	—	—	31	43,66	4	5,63	—	—	—	—	12,62	17,77
VI. n=44	65	147,72	16	36,36	2	4,54	1	2,27	34	77,27	—	—	—	—	—	—	14,75	33,50
VII. n=51	29	56,86	4	7,84	—	—	—	—	21	41,77	—	—	—	—	—	—	6,75	13,30
VIII. n=88	15	17,04	3	3,40	—	—	—	—	23	26,13	1	1,13	—	—	—	—	5,25	5,96

4. sz. táblázat

Az alapponthoz viszonyított eltérések mértéke a „balra” dimenzióban
(% = az osztályok létszámához viszonyított tévedések százalékos előfordulása)

Osztály	A pontokra eső eltérések																	
	+1	%	+2	%	+3	%	+4	%	—1	%	—2	%	—3	%	—4	%	Átlag	%
V. n=71	79	190,19	22	30,98	2	2,81	—	—	46	64,78	—	—	—	—	—	—	18,625	36,095
VI. n=44	49	111,36	14	31,81	4	9,09	2	4,54	16	36,36	—	—	—	—	—	—	10,625	24,145
VII. n=51	48	94,11	11	21,56	—	—	—	—	7	13,72	—	—	—	—	—	—	8,25	16,17
VIII. n=88	60	68,18	8	9,09	—	—	—	—	14	15,90	—	—	—	—	—	—	10,25	11,646

5. sz. táblázat

Az alapponthoz viszonyított eltérések mértéke az „alatta” dimenzióban
 (% = az osztályok létszámához viszonyított tévedések százalékos előfordulása)

Osztály	A pontokra eső eltérések																Átlag	%
	+1	%	+2	%	+3	%	+4	%	—1	%	—2	%	—3	%	—4	%		
V. n=71	66	92,95	10	14,08	3	4,22	—	—	34	47,88	3	4,22	—	—	—	—	14,50	20,418
VI. n=44	58	131,81	6	13,63	1	2,27	—	—	13	29,54	—	—	—	—	—	—	9,75	22,163
VII. n=51	40	78,43	3	5,88	—	—	—	—	14	27,45	—	—	—	—	—	—	7,125	13,97
VIII. n=88	58	65,90	1	1,13	—	—	—	—	20	22,72	1	1,13	1	1,13	—	—	10,125	11,501

6. sz. táblázat

Az alapponthoz viszonyított eltérések mértéke a „felette” dimenzióban
 (% = az osztályok létszámához viszonyított tévedések százalékos előfordulása)

Osztály	A pontokra eső eltérések																Átlag	%
	+1	%	+2	%	+3	%	+4	%	—1	%	—2	%	—3	%	—4	%		
V. n=71	33	46,47	9	12,67	2	2,81	—	—	31	43,66	5	7,04	—	—	—	—	10,00	14,08
VI. n=44	40	90,90	8	18,18	—	—	—	—	6	13,63	—	—	—	—	—	—	6,75	15,34
VII. n=51	15	29,41	1	1,96	—	—	—	—	8	15,68	2	4,54	2	4,54	—	—	3,50	7,016
VIII. n=88	30	34,09	6	6,81	—	—	—	—	14	15,90	2	2,27	1	1,73	—	—	6,625	7,52

7. sz. táblázat

Az alaponthoz viszonyított eltérések mértéke az „előtte” dimenzióban
(% = az osztályok létszámához viszonyított tévedések százalékos előfordulása)

Osztály	A pontokra eső eltérések																Átlag	%
	+1	%	+2	%	+3	%	+4	%	—1	%	—2	%	—3	%	—4	%		
V. n=71	51	71,83	13	18,30	1	1,40	—	—	144	202,81	28	39,43	25	35,21	6	8,45	33,50	47,17
VI. n=44	34	77,27	7	15,90	1	2,27	—	—	88	200	25	56,81	8	18,18	1	2,27	20,50	46,58
VII. n=51	35	68,62	7	13,72	—	—	—	—	97	190,19	46	90,19	11	21,37	—	—	24,50	48,01
VIII. n=88	53	60,22	4	4,54	3	3,40	—	—	228	259,09	59	67,04	17	19,31	—	—	45,50	51,70

8. sz. táblázat

Az alaponthoz viszonyított eltérések mértéke a „mögötte” dimenzióban
(% = az osztályok létszámához viszonyított tévedések százalékos előfordulása)

Osztály	A pontokra eső eltérések																Átlag	%
	+1	%	+2	%	+3	%	+4	%	—1	%	—2	%	—3	%	—4	%		
V. n=71	60	84,50	18	25,35	4	5,63	—	—	54	76,05	5	7,04	—	—	—	—	17,625	24,82
VI. n=44	44	100,00	18	40,90	5	11,36	—	—	33	75,00	1	2,27	—	—	—	—	12,625	28,69
VII. n=51	40	78,43	11	21,56	3	5,88	—	—	43	84,31	6	11,76	—	—	—	—	12,875	25,24
VIII. n=88	82	93,18	15	17,04	4	4,54	—	—	88	100,00	12	13,63	—	—	—	—	25,125	28,55

9. sz. táblázat

ítélték meg és a VI.—VIII. osztály eredménye között korántsem volt olyan eltérés, mint a többi dimenzióban. A legjobb eredmény a VII. osztályé (7,016%), és a legrosszabb a VI. osztályé (15,34%) (7. sz. táblázat).

Az „előtte” és „mögötte” dimenzióban mutatkozó eltérések között az alappont előtti helyzet meghatározása bizonyult nehezebbnek. Az itteni eltérések mind a négy osztályban az 50%-ot közelítik meg, (46,58 és 51,70% között mozognak). Ezzel szemben a pont mögötti dimenzió megítélésében a hibák 26%-os átlag körül mozognak (legjobb az V. osztály 24,82% és a legrosszabb a VI. osztály 28,69%-os értéke). Az eltérések itt is pozitív irányban mutatkoznak a +3 mértékegységig, míg negatív irányban csak az egységnyi tévedést regisztrálhattuk. A többi eltérés a +1, +2, illetőleg a -1, - = eltérésig volt regisztrálható (8. és 9. sz. táblázat).

A térszemlélet vizsgálatára létrehozott eszközünk és eljárásmodunk a célkitűzésünkben megjelölt szempontok vizsgálatára alkalmasnak bizonyult. Dolgozatunkban ezt elsősorban módszertani szempontból igyekeztünk bizonyítani azzal az igényvel, hogy nagyobb létszámú anyagra való kiterjesztés az életkorbeli elkülönítést a megfelelő módosítások után lehetővé teszi. Pihent és fáradt állapotban szándékozunk vizsgálatokat végezni és az információk mennyiségi és téri elosztása, a gyakorlás és fáradékonyságban függvényében folytatni kutatásainkat. Az iskolai, majd munkalélektani kérdésfeltevés egyaránt indokolja a további kutatások elindítását.

IRODALOM

- HERING, E., Der Raumsinn und die Bewegungen des Auges. In: Hermanns Hdb. Psychol, Berlin, 1879. 3/I. 386.
BRUNSWIK, E., Wahrnehmung und Gegenstandswelt, Leipzig, Wien, 1934.
LEWIN, K., Principles of topological psychology, New York, London, 1936.
LEWIN, K., Der Richtungsbeff in der Psychologie. Der spezielle und allgemeine hodologische Raum. Psychol Forsch. 19, 249. (1934.)
METZGER, W., Das Raumproblem in der Psychologie. Stud. Gen. 10, 542. (1957.)
GÜNTHER, N., Studien zur Theorie des Raumsehens. Optik, Berlin 90. 168, 185, 278. (1960.)
KLIX, F., Elementaranalysen zur Psychophysik der Raumwahrnehmung. Berlin, 1962.
BOLLNOW, O. F., Mensch und Raum. Stuttgart. 1963.

СПОСОБ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОСТРАНСТВЕННОГО ВООБРАЖЕНИЯ

Д. Гереб

Психологическое исследование пространственного воображения по мнению автора очень важно и для педагога-практика, потому что при преподавании некоторых предметов он даёт указания об уверенности, характере, качестве ориентации. Эти предметы особенно: черчение, начертательная геометрия, физическое воспитание.

Создан прибор под названием „Димензиограф”, с помощью которого запрограммированы возбудители, их порядок, время экспонации, продолжительность перерывов. К прибору, дающему возбудителей, примкнута открытая спереди призма, в которой светит зелёный источник света во всё время опыта, при котором испытуемый должен сравнивать источники света и точки в пространстве, соотношения точек к центру, нужно было определить по тому, находится ли управляемая точка налево или направо от намеченной точки, расположена ли под, над, спереди или сзади её. Таким образом испытуемый даст определение места для всех трёх пространственных отношений. Расстояние единицы показывалось освещённым измерителем в левом верхнем углу призмы, таким образом, испытуемый должен определить расстояние и в форме кратности этой единицы.

Наблюдения проведены над учениками 10—14 лет, учениками 5—8 классов восьмилетки, мальчиками и девочками. Исследовано количество ошибок по возрастам, по классам, по неверным димензиям т. е. по количественным разницам, показывающимся в ошибке, по

правильно и неправильно понятым информациям. Оценивались и в процентах как негативные, так и позитивные разницы и связи этих разниц, отношения психологического развития. Развитие абсолютных и относительных оценок правильных и неправильных ответов, по нашему мнению помогает экзактно следить за возникновением пространственного воображения. Работа носит в первую очередь методический характер, потому что в будущем мы намерены расширить опыты на материалы большого количества в интересах разграничения возрастов, а также провести наблюдения и в бодром и в усталом состоянии и продолжать наши исследования в зеркале количественного и пространственного распределения информации, упражнений и усталости. Всё это поддерживается постановкой вопросов и школьной психологии и холопсии труда.

VERFAHREN ZUR UNTERSUCHUNG DER RAUMVORSTELLUNG

von Gy. Geréb

Die entwicklungspsychologische Untersuchung der Raumvorstellung ist nach Verfassers Ansicht auch für die pädagogische Praxis wichtig, da sie bei dem Unterricht einzelner Lehrfächer Aufschlüsse über Sicherheit, Charakter und Art des räumlichen Orientierungsvermögens geben kann. Solche Fächer sind besonders das Zeichnen, die darstellende Geometrie, die Körpererziehung.

Es wurde ein „Dimensiograph“ genanntes Instrument konstruiert, mit dem die zugeführten Reizimpulse, ihr Ort, ihre Reihenfolge, die Expositionsdauer und die Zwischenpausen programmiert werden konnten. An dieses die Reize produzierende Instrument war ein an der Vorderseite offenes Prisma angeschlossen, in dem während der ganzen Versuchsdauer eine grüne Lichtquelle brannte, mit der die Versuchsperson die im Raume erscheinenden Lichtquellen bzw. Punkte ihrer Lage nach zu vergleichen hatte. Es war anzugeben, ob der erscheinende Lichtpunkt rechts oder links vom Bezugspunkt, darunter oder darüber, davor oder dahinter liegt. Es war also das räumliche Verhältnis in allen drei Dimensionen zu bezeichnen. In der linken oberen Ecke des Prismas war die Längeneinheit durch ein beleuchtetes Mass angegeben; die Versuchsperson hatte auch die Entfernung in dessen Vielfachen zu bestimmen.

Die Untersuchungen wurden mit Kindern von 10 bis 14 Jahren, Schülern und Schülerinnen der 5. bis 8. Grundschulklasse durchgeführt. Die Punktzahl der Fehler wurde nach Lebensalter und Klassen, hinsichtlich Verwechslung der Dimensionen, quantitativen Abweichungen in der Fehlerzahl, richtig und unrichtig aufgefassten Informationen untersucht, die positiven und negativen Abweichungen auch prozentuell bewertet, deren Zusammenhänge und entwicklungspsychologische Beziehungen analysiert. Die beobachteten Änderungen der absoluten und relativen Werte der richtigen bzw. falschen Antworten die Ausbildung der Raumwahrnehmung exakt zu verfolgen. Die Arbeit erhebt zunächst methodologische Ansprüche; später wollen wir die Versuche in erweitertem Masstab fortführen, um nach Lebensaltern differenzieren, den Einfluss des ausgeruhten bzw. ermüdeten Zustandes, der Zahl und der räumlichen Verteilung der Informationen, der Übung und der Ermüdbarkeit untersuchen zu können. Dies erscheint durch pädagogische und arbeitspsychologische Fragestellungen gerechtfertigt.

A NÉPMŰVELÉS HELYE ÉS SZEREPE AZ ÁLTALÁNOS ISKOLAI TANÁRKÉPZÉSBEN

Írta: WALDMANN JÓZSEF

A tudomány és a technika fejlődése, a megváltozott és folyton alakuló, mozgó társadalom és igény szükségszerűen megváltoztatta az emberi élet hagyományos rendjét; a munkát és a tanulást a parancsoló szükség egy életre összekapcsolta. Ez a kapcsolat az emberi élet korai szakaszában jön létre (már az iskolai tanulás kezdetén, vagy még korábban a családban) és tart mindaddig, amíg az ember a társadalom aktív tagjaként munkálkodni képes (tehát a nyugdíj korhatáron túl). Az emberi tevékenység három fő formája — a játék, a tanulás és a munka — közötti éles határ elmosódott, egyik átnyúlik a másikba, s különösen a két utóbbi sokszorosán átfonódik, egymást kiegészíti, egymást feltételezi.

Vannak — és egyre nagyobb számmal lesznek — olyan ismeretek, amelyeket iskoláskorban nem lehet megtanulni, mert csak felnőtteknek valók és csak felnőtt korban válnak érthetőkké.

Az embereknek azokat az új tudományos eredményeket is meg kell tanulniuk, amelyek iskolás korukban még nem álltak az emberiség rendelkezésére — automatizálás, kibernetika, televízió, űrrepülés stb.) — és ezért a tananyagban nem is szerepelhettek.

Az iskolában szerzett ismeretek bizonyos hányada az idők folyamán — éppen a gyors fejlődés és változás következtében — módosul, vagy elavul.

Az állandó változás, a gyors fejlődés olyképpen is hat a társadalomra, hogy megváltoztatja az élet mindennapi formáit is és ennek következtében az emberek egy része új állásba, politikai és társadalmi helyzetbe kerül, velük szemben olyan igényeket támasztanak, amelyek kielégítésére, az új ismeretlen helyzetek, problémák megoldására iskolás korban nem készülhettek fel. Most az új helyzetben sürgető jelleggel lép fel a gyors képzés szükségessége.

Látnunk kell tehát, hogy az új életkörülmények, az új társadalmi követelmények, ugyanakkor az új lehetőségek is megnyitják az oktatásügy fejlődésének a távlatait s az oktatási és népművelési mozgalom kiszélesítését sürgetik. Valamikor az iskolát a komoly élet mellékterületének tekintették. Ma az iskola az élet egyik legfontosabb pillére. Éppen ezért a pedagógusok munkája szélesebb horizonttá vált és felelősségteljesebb. Az iskola kilépett izoláltságából és a legszorosabb kapcsolatot teremti meg az élettel és e tény nagyobb felelősséget és több kötelességet ró a leendő tanárra.

Erre a munkára és felelősségre — ha úgy tetszik felelősségteljes munkára — a leendő tanárokat fel kell készíteni, meg kell tanítani. Vagyis az iskolai oktató-nevelő munka mellett meg kell tanulni a főiskolán az iskolán kívüli oktató-nevelő munkát is.

Aki a mai társadalom — a szocializmus — számára kíván tanárokat képezni, annak ismernie kell a társadalom igényét, tudnia kell, milyen tanárokat kíván az élet, a leendő tanárt úgy kell képezni, hogy az életben jól megállja a helyét. A helytállás azonban nem csupán az iskolai életre, hanem az élet egészére vonatkozik.

Ha feltennénk a kérdést: teljesítette-e a tanár a maga feladatát a szaktárgyak jó tanításával és a reá bízott ifjúság jó iskolai nevelésével: határozottan nemmel kellene felelnünk. A művelődés — műveltség — mint egységes egész jelentkezik az ember életében. Művelődünk, tanulunk, ismereteket szerzünk, nevelődünk az iskolában, és az iskolán kívül. A hivatásának élő, a gyermeket szerető pedagógus iskolát végzett fiainak, leányainak a további sorsáért is felelősséget érez. Morális kötelessége volt tanítványai jövőjének figyelemmel kísérése, segítése, felnőtt korban való oktatása és nevelése is.

Fel kell tennünk a kérdést, mi a társadalom igénye, *mit várnak az életben az általános iskolai tanártól?*

Hogy e kérdésre megközelítően pontos választ adhassunk, megvizsgáltuk 16 Csongrád megyei általános iskola tantestületi tagjainak iskolán kívüli — népművelési — munkáját. A megvizsgált 16 iskolából:

7 városi iskola,   2 Szegedről,
   2 Hódmezővásárhelyről,
   2 Csongrádról,
   1 Makóról ad képet, tehát megyénk minden városa szerepel.

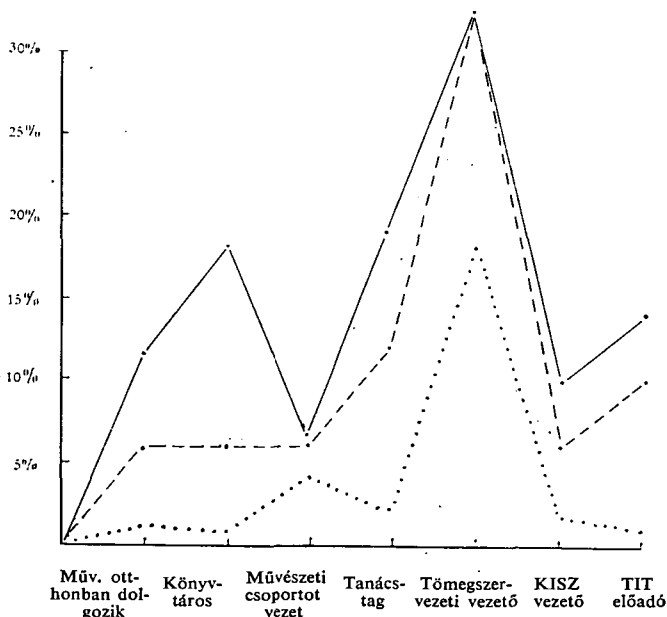
3 falusi iskola

2 a Makói Járásból,
1 a Szegedi Járásból.

6 tanyaközpont

4 a Szegedi Járásból,
2 Hódmezővásárhelyi külterület.

A városi iskolákban összesen 238 fő tanít, tehát a tantestületi átlag 34 fő. A falusi 3 iskolában 51-en tanítanak, az átlag 17 fő, míg a 6 tanyaközpontban 78-an tanítanak, tehát az átlag 13 fő.

A városi iskolák jelzése: .....
A falusi iskolák jelzése: .....
A tanyai iskolák jelzése: .....

A táblázatból szemmel látható a városi pedagógusok előnyösebb helyzete, mert itt kevesebbet várnak a pedagógusoktól annak ellenére, hogy sokrétűbb és intenzívebb a népművelési munka. A feladatok azonban megoszlanak a pedagógusok és egyéb értelmiségiek között. Ezért a feltüntetett százalékok mutatják, hogy a tömegszervezetekben való aktív részvétel kivételével nem emelkedik az igénybevétel sehol az 5% fölé ugyanakkor, amikor a falusi, tanyai pedagógusok részvétele a vizsgált területeken sehol sincs az 5% alatt. Ezzel egyáltalán nem azt akarom igazolni, hogy a népművelés falusi jelenség (az is) csupán azt, hogy az állandó jellegű korszerű ismeretnyújtás, tájékoztatás, továbbképzés számára a városokban a művelt szakemberek sokasága áll rendelkezésre. A falvakban és a tanyákon is élnek ilyen szakemberek, de jóval kisebb számban és sok olyan feladatot kell megoldania a falusi iskolák és a tanyai iskolák tanárainak, amelyeket városokban speciálisan képzett szakemberek oldanak meg.

Még érdekesebb az, ami a táblázatról csak részben vagy egyáltalán nem olvasható. Nevezetesen, hogy a népművelési munka sokkal *differentiáltabb, sokrétűbb*. Pl. a könyvtáros címszó alatt szereplők lehetnek közművelődési könyvtárak vezetői, ifjúsági könyvtárvezetők s e feladat legtöbbször együtt jár az iskolai könyvtár vezetésével, valamint a könyvbizományosi megbízással. A művészeti csoportvezetés sokféle lehet. Pl. Vezetethet a tanár színjátszó csoportot, irodalmi színpadot, előkészíthet olvasó-vagy szavaló versenyre; lehet énekkarvezető, vagy vezethet zenekart (és ez is többféle), oktathat népi táncs csoportot, vagy társas táncosokat, képzőművészeti csoportot, filmeseket, fotósokat, bábjátékosokat vagy segíthet a vezetésben. Az ismeretterjesztő munka sokrétűsége sem olvasható le a táblázatról. Többen a falun szerveződött helyi TIT csoport vezetői, mások inkább az előadások szervezésében jeleskednek, ismét mások előadóként veszik ki részüket e népművelési munkából.

Tanáraink az élet sűrűjében élnek. Igazgatják volt tanítványaik sorsát a KISZ-ben, fontosnak tartják a felnőttek segítségét, ezért találjuk őket a tanácsban mint tanácsstagokat, de a végrehajtó bizottságban is helyt kapnak, találkozunk velük mint állandó bizottsági elnökökkel és a különböző igeiglenes bizottságok tagjaival vagy vezetőivel. Mind a tanácsnál, mind a tömegszervezetekben az egyszerű, a kényelmesebb tagság helyett felelősségteljes és sok gondot jelentő, fáradságot igénylő vezetőként dolgoznak néha gazdasági, de döntően művelődési területen.

Ott találjuk a tanárokat azokban az iskolai közösségekben, amelyek erőteljes kapcsolatban állanak más közösségekkel; tömegszervezetekkel és állami szervekkel. Az úttörőszervezetben való aktív közreműködés nem csupán iskolai munka és nemcsak az ifjúsági munka segítése, hanem komoly társadalmi feladat is. Gondolunk pl. a különböző szakkörök vezetésére sok más mellett. Azután olyan bizottságokból, mint pl. az ifjúságvédelmi bizottság, községi, vagy városi művelődési bizottság — a tanár nem hiányozhat. Természetes, hogy a felnőttek iskoláinak vezetői és oktatói a tanárok. Azonban közreműködnek a légtalmi oktatásban, a takarékszövetkezetek szervezésében és vezetésében, nyelv-tanfolyamokat vezetnek, szakköröket szerveznek és irányítanak, szervezik és rendezik a falu, a város ünnepékeit, vezetik a családi-, társadalmi ünnepeket előkészítő és lebonyolító bizottságokat, munkásörök, önkéntes rendőrök, tűzoltók, a vadásztársaságok jegyzői. Nem szótunk még párttagságukról és arról, hogy közülük nem egy eljut a falu legmagasabb pártfunkciójáig és mint párttitkár vezeti a falu népét.

A statisztikai táblázat és e felsorolás elegendőnek látszik annak igazolására, hogy a társadalom az általános iskolai tanár személyében olyan közéleti személyi-

séget igényel és vár, aki a szocializmus építésének bonyolult feladatában kisebb nagyobb mértékben felelősségteljes vezető. Ez tehát a társadalom igénye.

Felváztoltuk a társadalom igényét. Most azt kell megvizsgálnunk, hogy a tanárképző főiskola ki tudja-e elégíteni ezt az igényt. *Mit nyújthat helenleg a tanárképző főiskola a tanárjelölteknek a népművelési képzésben?*

A Művelődésügyi Minisztérium 61.040/1968. XII. sz. rendeletével szabályozta e tárgy tanítását. E szerint az oktatás az V. és a VI. félévben történik. Az V. félévben elmélet heti 1, a VI. félévben gyakorlat heti 2 órában. Az V. félév kollokviummal, a VI. félév gyakorlati jeggyel zárul.

Elméleti tananyag:

A népművelés és az iskolarendszerű oktatás viszonya és kölcsönhatása
A szocialista népművelés tartalma, sajátos jegyei, történeti kialakulása
A szocialista népművelés helye és feladatai a kulturális forradalomban
A népművelés szerepe a világnézeti-politikai nevelésben, az általános műveltség emelésében, a szakmai műveltség fejlesztésében, az ízlésfejlesztésben, a művészeti nevelésben és a kulturált szórakoztatásban
A felnőtt ember életkori, pszichológiai sajátosságai.
A csoportokkal, közösségekkel való foglalkozás alapvető pszichológiai-pedagógiai kérdései
A népművelési munka tervezése szervezése és irányítása
A kulturális érdeklődés felkeltése, fejlesztése, irányítása
A népművelés szervezete és intézmény-rendszere
Az ismeretterjesztés fogalma, feladatai
Az ismeretterjesztés alapelvei és módszerei
Az ismeretterjesztés eszközei és formái
A hallgatóság differenciáltságából adódó feladatok az ismeretterjesztésben
Az ismeretterjesztés gyakorlatának elemzési szempontjai

Az a tény, hogy ezt az anyagot az V. félévben tanítjuk, bizonyos mértékig megkönnyíti a helyzetet, mert a hallgatók már befejezték pszichológiai tanulmányaikat és a marxista tárgyakat, valamint a nevelélméletet. Ezekre az ismeretekre épülhet a fenti nem kevés népművelési anyag, melynek 13—14 órába való sűrítése még így is nehéz feladatot jelent hallgatónak és oktató tanárnak egyaránt. Az idei kollokvimok eredményei igazolják, hogy a hallgatók értékelik a tárgy nyújtotta hasznos ismereteket, és lelkiismeretesen készültek a vizsgára.

Gyakorlati anyag:

A tiszteletdíjas művelődési otthon igazgatói feladatok (tervezés, vezetés, szervezés, gazdálkodás, adminisztráció) tanulmányozása
A szerzett tapasztalatok elemzése, értékelése
Előkészítés egy-egy ismeretterjesztő rendezvény (kis-előadás, vita, ankét, szakköri-, klub-televíziós- stb. foglalkozás) megtartására, levezetésére
Ismerkedés a művelődési otthon ismeretterjesztő tevékenységével
A látogatás tapasztalatainak elemzése, értékelése
A könyvtárban folyó ismeretterjesztés tanulmányozása
A látogatás elemzése, értékelése
A múzeumban folyó ismeretterjesztés tanulmányozása
A látogatás elemzése, értékelése
Az ismeretterjesztés tanulmányozása a klubban (TIT, megyei művelődési ház stb.)
Újszerű formák (kerekasztal-beszélgetés, filmetst, televíziós foglalkozás) tapasztalatainak elemzése
Ismeretterjesztő rendezvény látogatás ipari üzembn, termelőszövetkezetben, munkásszálláson.
A tapasztalatok elemzése, értékelése.
A hallgatók önállóan tervezett, vezetett ismeretterjesztő rendezvényeinek elemzése, értékelése.

A VIII. félévben a pedagógiai gyakorlat keretében minden hallgató ismeretterjesztő előadást, illetve foglalkozást tart.

A gyakorlati munka kivitelezése úgy történik, hogy a népművelés intézményrendszerének ismeretében a hallgatók 15—20 fős csoportokban meglátogatják a számunkra már gyakorló művelődési otthonnak számító népművelési házat, ahol az igazgató — aki főiskolánkon végzett — bemutatja az intézményt, ismerteti munkatervét és költségvetését. A következő alkalommal egy meghívott ismeretterjesztő előadó elmondja, hogyan készül fel az ismeretterjesztésre, majd a hallgatók meghallgatják előadását. Közben részt vehetnek a hallgatók ismeretterjesztő előadások és más rendezvények *szervezésében, előkészítésében, rendezésében*, az egyéb népművelési munka megismerésében, ki-ki érdeklődésének, hajlamainak megfelelően, szabad idejének felhasználásával. Arra is adódik alkalom, hogy a hallgatók közművelődési *könyvtárral* és annak munkájával ismerkedjenek. Ha az időből futja a járási könyvtárba is ellátogatunk. A Szegedi Egyetemi Könyvtár, és a Városi Somogyi Könyvtár természetesen nem ismeretlen hallgatóink előtt. Arra is futotta az elmúlt években — erőből és időből —, hogy falusi műv. házba működő közművelődési könyvtárba látogassunk, nem is szólva arról, hogy a hallgatók tekintélyes része üzemi könyvtárat is látogatott.

Fontosnak tartjuk a TIT munkájának a megismerését, ezért e félévben felkeresük a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Csongrád megyei Titkárságát. Előadást hallgatunk a szervezet kialakulásáról, eddigi és jelenlegi tevékenységéről, s megismerkedünk klubjának és szakosztályainak a munkájával. A továbbiakban a klub foglalkozásaira irányítjuk a hallgatók figyelmét, akik a különböző szakosztályok előadásaira, foglalkozásaira belépőt kapnak igényük, érdeklődésük szerint.

A *Népművelési tanácsadó* módszertani népművelési munkájának a megismerése a következő feladat. Itt a hallgatók megismerkednek a szakbizottságok sokrétű munkájával, szakjuknak megfelelő bizottsági munkaterveket tanulmányoznak és találkoznak egyes szakbizottságok vezetőivel és tagjaival és néhányan a szakbizottsági üléseken is részt vesznek. Ismerkednek a tanácsadó kezelésében működő Film- és Szemléltető Tár raktári anyagával, a kölcsönzés és felhasználás mikéntjével.

A *Szegedi Móra Ferenc Múzeum* jelentős ismeretterjesztő munkát végez. E munka — és természetesen a gazdag múzeumi anyag — megismerése érdekében a hallgatók szakjának megfelelő tudományág illetékes vezetője ad tájékoztatót az anyag gyűjtéséről, raktározásáról, kiállításokról, stb.

A félév folyamán minden hallgató készít egy ismeretterjesztő kiselőadást tetszés szerinti olyan témából, amelyből elég nagy a szakismerete. A téma legtöbbször a szaktárgyhoz kapcsolódik. Az előadás elkészítéséhez megfelelő segítséget adnak az illetékes szaktanszékek. Előfordult — nem egy esetben —, hogy e kiselőadásból született a hallgató szakdolgozata. Más kiselőadás alaposabb kidolgozás után főiskolai vagy egyéb pályázaton nyert díjat. Néhányat TIT előadásként hasznosítottak. Természetes, hogy gyenge előadásokat is tartanak a hallgatók. Március elsejéig készítik el az előadást s ezt írásban nyújtják be. A következő órákon az a törekvésünk, hogy minél több hallgató szerepeljen *előadóként* hallgató társai előtt, akik azután az előadót bírálva, és az előadást a tanultaknak megfelelően elemezve, igyekeznek előbbre vinni és elmélyíteni a népművelésben szerzett elméleti és gyakorlati tudásukat.

A *10 napos falusi gyakorlatnak* a hallgatókra gyakorolt hatása igen nagy. A falusi gyakorlaton azok a hallgatók vesznek részt, akik a népművelés iránt nagyobb érdeklődést mutatnak. Az elmúlt években általában 45—50 hallgatónk vett részt évenként a gyakorlaton megyénk, valamint Bács- és Békés megye községeiben 3-as, vagy 4-es csoportosításban. (Orvostanhallgató, természettudományos szakos, humán sza-

kos, jogász, mezőgazdász variációkban). A hallgatók indulás előtt megfelelő tájékoztatást, eligazítást nyernek a főiskolán, majd a megyeházán. Kapnak egy-egy írásbeli útmutatót is, amelyet a megyei műv. oszt. előadójának, néhány műv. otthon igazgatójának közreműködésével készítettünk — azzal a szigorú meghagyással, hogy azt értelemszerűen, a helyi viszonyok, adottságok figyelembevételével alkalmazzák. A hallgatók feladatul kapták többek között:

— vegyenek részt ismeretterjesztő előadásokon, különböző tanfolyamokon, látogassanak klubfoglalkozásokat, szakköröket, legyenek ott a műkedvelők próbáin — adottságaikhoz képest segítsenek, vezessenek vitákat, szervezzenek kerekasztal-beszélgetéseket, vetélkedőket, járjanak könyvtárba, hospitáljanak stb. A hallgatók a műv. otthon vezetőjével tisztelgő látogatást tesznek a párt és a falu vezetőinél. Észrevételeikről, tapasztalataikról feljegyzést készítenek, majd a 10 nap leteltével *jelentést írnak*.

Az egyénileg külön-külön elkészített 5—6 oldalnyi jelentés 1 példányát megkapja a gyakorló műv. otthon vezetőjét, 1 példányát a műv. oszt. eljuttatja a Népművelési Intézetnek, 1 példány marad a főiskolán. A jelentések sok élményanyagot, megfigyelést tartalmaznak. A hallgatók tényeket rögzítenek, hiányosságokra és elért eredményekre hívják fel a figyelmet, művelődési-, politikai-, gazdasági-, erkölcsi megfigyeléseket elemeznek, statisztikai adatokat ismertetnek, vitatkoznak, értékelnek, helyes és helytelen következtetéseket vonnak le; jó és nem helytálló javaslatokat tesznek. Több helyen ismeretterjesztési előadást tartottak, másutt viták és vetélkedők szervezői és vezetői, műkedvelő csoportok aktív részvevői, gyűlések előadói, KISZ megbeszélések hangadói stb. Nem egyszer kezdeményezői művelődési vagy szórakoztatói alkalmaknak, ötleteket adnak, plakátokat terveznek és készítenek. A könyvtárakban a kölcsönzésben segítenek, könyveket ismertetnek, írókat ajánlanak.

A szakképzésben részt vevők felkeltették a figyelmüket. A hallgatókat megkérdezik, miért tanulnak, mit profitálnak a tanultakból, hogy hasznosítják munkájukban a tanultakat, jelent-e a tanulás anyagi előnyt, és mik a további terveik. Hangot adnak annak, hogy a mezőgazdasági tanfolyamokat végzetteket nem mindenkor állítják szakképzettségüknek megfelelő munkakörbe és nem adnak nekik szakmunkásnak járó illetményt.

A hallgatók szívügye a KISZ szervezetek segítése. Több szervezetben beszámoltak a főiskola kiszistáinak a munkájáról, a maguk életéről, sok-sok elfoglaltságból adódó sikereikről és kudarcaikról, nehézségeikről. A beszélgetés alatt feloldódó fiatalok azután a bizalmat bizalommal viszonzva elmondják a maguk problémáit.

Különös nyomatékkal hívtuk fel a hallgatók figyelmét a klubfoglalkozásokra, mert itt művelődhetnek és szórakozhatnak a különböző korú, nemű, foglalkozású emberek, s válhatnak azonos érdeklődésű közösséggé. Ezernyi gondot jelent a klub s igazi emberismeret nélkül és az emberekkel való bántudás nélkül jó közösséget létrehozni és vezetni nem lehet. Gazdag ilyenirányú tapasztalatot tartalmaznak a hallgatók eddigi jelentései.

A hallgatók mindezek mellett véleményt nyilvánítanak a pedagógusok, a művelődési otthonban dolgozók és egyéb a művelődésben közreműködő szakemberek munkájáról, annak eredményes és kevésbé eredményes voltáról. Értékelnek, dicsérnek és hibákra figyelmeztetnek.

A falusi népművelési gyakorlat néhány tanulsága:

A hallgatók az életben első ízben próbálják hasznosítani és tudatosan alkal-

mazni a főiskolán tanult szaktárgyakat, népművelési, pedagógiai és pszichológiai ismereteiket.

Sok tapasztalatot szereznek, mert az élet „sűrűjébe” lépnek és valósággal rájuk zúdul a sok hatás. A főiskolán a tanítási időben van még lehetőség e káosz-szerűen bennük élő tapasztalatok rendszerezésére, helyretevésére.

Tapasztalható, hogy a falusi népművelési gyakorlaton résztvevő hallgatók a továbbiakban megerősödött „népművelési szemlélettel” hangadói lesznek a további népművelési munkának.

Végezetül a „gyakorló helység” is profitál, mert az idegen jelenléte mindig nagyobb aktivitásra serkent, és a fiatal sokat észretevő és még többet akaró főiskolások a felfokozott tempójú és igényű népművelő munka motorjai, s e tény még huzamos ideig érezteti hatását, mint ahogy erről nem egy helyen meggyőződünk. A jelenítés pedig visszakerülve a művelődési otthon vezetőihez sokszor — egészben, vagy részben — új aspektusból világítja meg előttük saját munkájukat és községük arculatát, igényét.

A tanárképző főiskola abban a szerencsés helyzetben van, hogy tiszteletdíjas népművelők és ismeretterjesztő előadók mellett *egyéb népművelési területre is képezhet szakembereket, vezetőket.*

Főiskolánkon az ének-zene tanszék egyéb tárgyakkal együtt *karvezetést is tanít.* A tanszék tanárai nem elégszenek meg az előírt tananyaggal, hanem azon túlmenően a Népművelési Intézettel egyetértésben a tehetséges és a többlet munkát önként vállaló hallgatókat megfelelő vizsga letétele után — már évek óta — karnagyi képesítéssel látják el. A gyakorlatból tudjuk, hogy e fiatal énektanárok az ének-zenei művészeti nevelés lelkes agitátorai az iskolán kívül is.

A rajz tanszéken a leendő rajztanárok olyan alapos elméleti és gyakorlati oktatást kapnak, hogy *a képzőművészeti szakkörök vezetésében* bátran segíthetnek, a tehetségesebbek maguk is vezethetnek szakköröket.

Elsősorban a magyar szakos hallgatók a színjátszó csoport és az irodalmi színpad tagjai, de találhatók itt más szakos, irodalmi érdeklődésű, irodalmat szerető hallgatók is. Az irodalom szeretete és ismerete ötvöződik itt az előadóművészet elsajátításával. A színpadon jól előadott mű által jogosan kivívott elismerés és siker hosszú időre aktivizálhatja a hallgatókat s a főiskola elvégzése után — megfelelő vizsga letételével — működvelő színpadi rendezőként, vagy irodalmi színpadi vezetőként kamatoztathatják megszerzett tudásukat.

A felsoroltakon kívül az egyes szaktanszékek lelkes munkával készítik elő hallgatóikat a művelődési tömegmozgalomban való részvételre azzal, hogy szakjuk a mozgalom valamely ágához igyekszik szakembereket képezni. Pl. a földrajz és biológia szakos hallgatók *a természetjárók* körében munkálkodhatnak sikerrel. A földrajz, történelem és rajz szakosok *néprajzi, helytörténeti, honismereti* szakköröket szervezhetnek és vezethetnek. A matematikusok, fizikusok, kémikusok *a természettudományos szakkörök* vezetőivé válhatnak. A műszak szakosok és fizikusok *a technikai és műszaki szakkörök* propagálói és vezetői lehetnek. Ismét mások a filmezés és fotózás szakembereivé válhatnak, és egyesek szakképzettségüknel fogva számos itt fel nem sorolt népművelési munkában dolgozhatnak hasznosan.

A fentiekén kívül a népművelés tantárgy keretében tartunk egy *alapfokú könyvtárosi szakkört* és egy *klubvezetői szakkört*. Mindkettő az illetékes intézmények (megyei könyvtár, megyei népművelési tanácsadó) közreműködésével vizsgával zárul és a végzett hallgatók bizonyítványt kapnak. A József Attila Tudományegyetemmel együtt *filmesztétikai* studiumot is tartunk megfelelő szakember vezetésével. Ez utóbbi három szakkörben az évfolyam hallgatóinak kb. 1/3-a részesül szakképzésben.

Dolgozatomban felvázoltam azt a követelményt, amely szocializmust építő társadalmunk részéről igényként jelentkezik, és azokat a lehetőségeket, amelyeknek birtokában főiskolánk e követelmények kielégítésére felkészíti a tanárjelölteket. Azt hiszem, hogy jó alapnak ez elegendő, de csakis alapnak. Ha igaz, hogy a permanens művelődés társadalom diktálta követelmény, e követelmény elsősorban a pedagógusokra érvényes. (Hogyan taníthatna az, aki maga is tudatlan?!) A főiskola törekvése, hogy hallgatói az életben mint tanárok és mint megbecsült közéleti személyiségek megállhassák helyüket. Ehhez ad hathatós segítséget a „Népművelés” c. tárgy.

МЕСТО И РОЛЬ ПРАКТИКУМА ПО КУЛЬТ-ПРОСВЕТРАБОТЕ В ПОДГОТОВКЕ УЧИТЕЛЕЙ ДЛЯ ВОСЬМИЛЕТОК

Й. Вальдманн

Подготовка современных учителей состоит не только в том, чтобы он стал хорошим педагогом, активно участвующим в учебно-воспитательной работе школы, но и в том, чтобы он стал общественником. Исходя из этого, работа рассматривает, что общество какую общественную деятельность требует от педагога, т. е. в чём действительные потребности общества. Чтобы узнать эти конкретные потребности, автор изучал внешкольную деятельность преподавательского состава 16 школ. Из 16 школ 7 городские, 3 сельские и 6 хуторские, и изучали просветительную работу 238 городских, 51 сельских и 78 хуторских учителей.

Во второй части работы автор стремится ответить на вопрос о том, что педагогический институт, используя данные возможности, как помогает дисциплина „практикум по культ-просветработе” подготовку будущих учителей, чтобы они могли ответить вне школы потребностям общественных и массовых организаций, в работе просветительной политики.

Единство теории культпросветработы и дополняющей его практики, разнообразная и интересная работа, большой интерес и активность студентов, и „обратные сигналы” доказывают, что дисциплина „Практикум по культпросветработе” действительно эффективна и сегодня уже необходимый фактор в современной подготовке учителей, в формировании общественной личности.

STELLUNG UND ROLLE DER VOLKSBILDUNG IN DER GRUNDSCHULEHRERBILDUNG

von J. Waldmann

Der Lehrer von heute ist nicht nur zu einem an der Unterrichts- und Erziehungstätigkeit der Schule massgebend beteiligten guten Pädagogen, sondern auch zur Persönlichkeit des öffentlichen Lebens ausgebildet werden. Von diesem Gedanken ausgehend untersucht die Arbeit, was für eine öffentliche Tätigkeit die Gesellschaft vom Pädagogen erfordert, worin die tatsächlichen Ansprüche der Gesellschaft bestehen. Um diese konkreten Ansprüche kennenzulernen, hat der Verfasser die ausserschulische Tätigkeit des Lehrkörpers von 16 Grundschulen — darunter 7 Stadt-, 3 Dorfund 6 Gehöftschulen — untersucht und auf die Volksbildungsarbeit von 238 in Städten, 51 in Dörfern, 78 in Gehöftshulen tätigen Lehrern ein Licht geworfen.

Im zweiten Teil der Arbeit wird versucht, die Frage zu beantworten, in welcher Weise das Lehrfach und Studium „Volksbildung” mit Benützung der für die Hochschule verfügbaren Möglichkeiten durch seine spezifische theoretische und praktische Arbeit zu einer derartigen Ausbildung der Lehrkandidaten beiträgt, dass sie in der kulturpolitischen Arbeit ausserhalb der Schule, in der Gesellschaft und den Massenorganisationen den Anforderungen genügen können.

Die Einheit der Volksbildungstheorie und der sie ergänzenden und bekräftigenden vielseitigen Übungen, die vielseitige und interessante Arbeit, die rege Anteilnahme und Aktivität der Schüler, wie auch die „Rückmeldungen” beweisen, dass das Lehrfach Volksbildung einen wirklichen und heute bereits unentbehrlichen Faktor in der modernen Lehrerbildung, in der Persönlichkeitsgestaltung für das öffentliche Leben bedeutet.

V. MŰVÉSZET

„ÖNTUDATLAN SZÁMLÁLÁS”

Írta: AVASI BÉLA

A XVIII. sz. nagy német filozófusa, Leibnitz a zenében levő számszerű összefüggéseket emeli ki híressé vált megállapításában: „*A zene az öntudatlanul számláló lélek titkos aritmetikai gyakorlata.*” Ha eltekintünk e mondás filozófiai-esztétikai értelmezésétől, s csupán a zene anyagára vonatkoztatjuk, talán nincs is olyan zenei elem, amelyre az ne lenne kisebb-nagyobb mértékben találó. Sőt, az elmúlt száz év zenei törekvéseiben, mintha az „*öntudatlan*” helyébe egyre inkább a *tudatosság* kerülne. Vajon nem kellene ilyennek tekinteni Liszt híres Dante-hangsorát, Debussy egészhangú-skáláját, s az elvileg ezekhez hasonló, számokkal jelölt dallam-modelleket? Valóban a tudatos számlálás eredményeképpen jöttek ezek létre, vagy talán inkább *öntudatlan* zenei összefüggések rejlenek a számok mögött? A következőkben, e kérdésre válaszolva, néhány *természetesnek* tűnő fogalom zenei kölcsönösségére mutatunk rá.

Vegyük először számba a *természetesnek* elfogadott zenei jelenségeket!

Senki sem kételkedik a pentatónia és a diatónia ösztönös zeneiségében, hisz' népzenei és műzenei kultúrák egész sorának dallamvilága épül öt-, ill. hétfokú hangsorokból. Ugyancsak ősi dallamjelenségnek ismerjük a kromatikát is, ha nem is olyan fejlett és teljessé vált formában, mint az európai műzene kromatikus-enharmonikus tizenkétfokúsága. A harmóniák közül a dúr-akkordnak akusztikus alapja van, a moll-akkord származtatása elsődrendűen zenei fogantatású. A bővített hármashangzat az európai műzenében a dúr-moll hangnemiség akkordja (a XVII. sz.-tól), s mint alterációs jelenség a bécsi klasszicizmusban jólismert (dúr I. és V., moll III.), a romantikában sűrűn alkalmazott hangzásforma. A szűkített-szeptimes négyeshangzat a funkciós zene legjellemzőbb akkordja.

Az európai többszólamú műzene legfőbb szólamvezetési elve (századokon keresztül) a párhuzamos oktáv-, ill. kvint-menetek elkerülése volt. Ez legtermészetesebb módon a szólamok ellenmozgásával valósult meg. Az ellenmozgásban minden szólam a lehető legkisebb hangközt lépte. (A bővített szekund-lépés tiltása és egyéb szólamvezetési kötöttségek a zenei gyakorlatban másodrendűek, ezért a következőkben figyelmen kívül hagyhatók.)

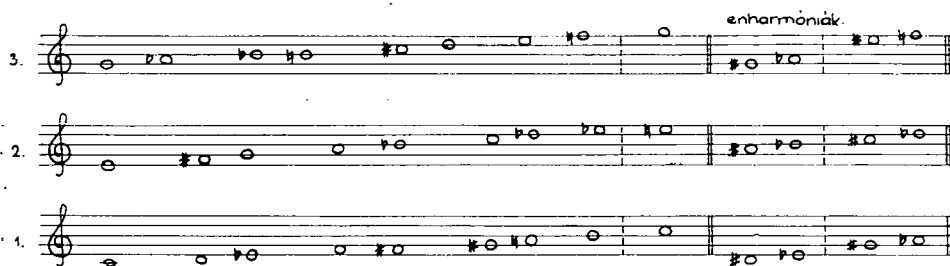
Ezek előrebocsátásával kutassuk ki, milyen utak vezetnek a *mesterséges* skálákhoz!

1. A felsorolt hangrendszerek közt legátfogóbb a kromatikus-enharmonikus tizenkétfokúság. Legyen egy teljes oktávát betöltő kromatikus-hangsor akkordsorozatunk basszusmenete! (Pl. C-től lefelé.) Minden egyes hangra szerkesszünk alapállású dúr hármashangzatot! Mivel a szomszédos akkordok közt közös hangot természetesen nem találunk, mindhárom felső szólam ellenmozgásban felfelé halad. (1. rajz)

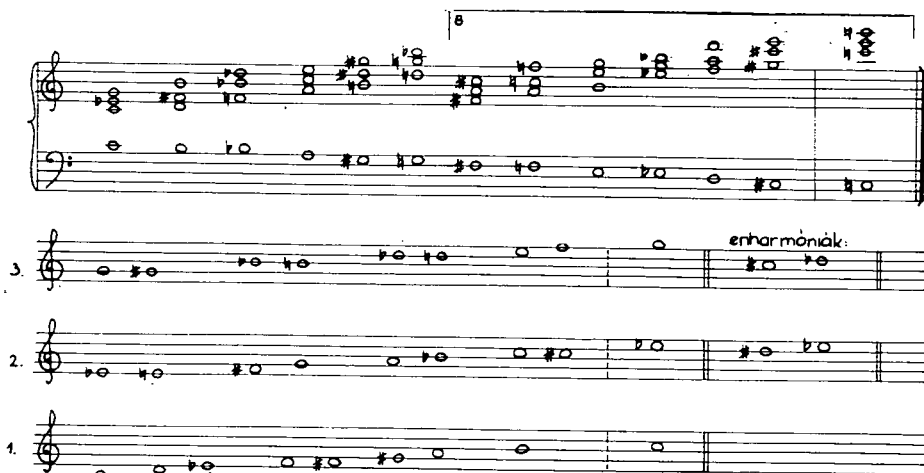
1. rajz

A három oktávot átívelő hangokat illesszük be mindhárom szólamban 1—1 oktávba. Az enharmonikus hangokat azonos magasságnak véve olyan nyolcfokú skálákat kapunk, amelyben féli- és egész-hangtávolságok váltakoznak. (1/a. rajz)

1/a. rajz

Ha a kromatikus basszusmenetre moll-akkordokat szerkesztünk, hasonló eredményt kapunk. Sőt, ha a dúr- és moll-akkordokat teszészserinti sorrendben változtatva írjuk a kromatikus alaphangokra, a szólamok hangjaiból mindig 1—2—1—2—1—2—1—2 skála áll össze. (Egy-egy szólam közt ilyen esetben közös hang is előfordulhat, pl. az f-moll és az F-dúr terce közös, ezt azonban nem köthetjük át a keletkező oktáv- ill. kvintpárhuzam miatt.) (1/b. rajz)

1/b. rajz

Keressük meg e szabályszerűség okát! Jelöljük a tizenkét okúság minden egyes hangközét azzal a számmal, amely megmutatja, hány félhangból (kis szekund, ill. bővített prim) tevődik össze! Pl. kis terc 3, nagy terc 4, tiszta kvart 5, stb.) (Az enharmonikus hangközök számjelzése természetesen azonos.) A felső szólamok ellenmozgása mindig a lehető legkisebb hangközzel történik. Ezért egy-egy szólam dallamát az egymásután követő akkordok alaphangjának, terchangjának és kvinthangjának változtatása adja. (Pl. C-dúrban *c* alaphang, H-dúrban *disz* terchang, B-dúrban *f* kvinthang, A-dúrban *a* alaphang, s. i. t.) Ha tehát egy dūr- vagy moll-akkord alaphangja után a félhanggal mélyebb dūr- vagy moll-akkord terchangja következik, akkor a szólam dallamának elmozdulása $4 - 1 = 3$, ill. $3 - 1 = 2$. (A nagy terc 4, a kis terc 3, a -1 a basszusmenet félhanglépéses ellenmozgásából adódik.) Folytatólag, ha egy dūr- vagy moll-akkord terchangja után a félhanggal mélyebb dūr- vagy moll-akkord kvinthangja jön, akkor a szólam hangközmozdulása hasonló, tehát 3 vagy 2. Kétszer egymásután azonban 2 vagy 3 nem következhet, mert a dūr- és moll-akkordnak egyaránt tiszta kvintje (7) van, vagyis a $4 + 3 = 7$ és $3 + 4 = 7$ váltakozik. Egy-egy szólam dallama tehát az eddigiek szerint 3 + 2, vagy 2 + 3 elmozdulást tett, ami mindkét esetben 5-nek, tiszta kvartnak felel meg. A harmadik lépéslehetőség valamely dūr- vagy moll-akkord kvinthangjáról, a félhanggal mélyebb dūr- vagy moll-akkord alaphangjára: $5 - 1 = 4$, az 5 az oktáv és kvint különbségét jelöli ($12 - 7$), a -1 a basszusmenet ellenmozgását.

Összefoglalva az eddigieket, egy-egy felső szólamban a következő hangközmozgások lehetségesek:

$$3 + 2 + 4 \text{ vagy } 2 + 3 + 4,$$

tehát három akkord váltakozása a dallamban mindig 9 (nagy szeksz) elmozdulást eredményez. Mivel a tizenkétfokú kromatikus skála felett az akkordok négyszer váltakoznak, egy-egy dallam $4 \times 9 = 36$, azaz pontosan három oktávot ($36 : 12 = 3$) halad.

A három oktávos dallam számjelzéses sémája:

$$\begin{array}{cccccccc} 2 & 3 & 2 & 3 & 2 & 3 & 2 & 3 \\ 3 & 2 & 3 & 2 & 3 & 2 & 3 & 2 \\ & 4 & & 4 & & 4 & & 4 \\ 5 & & 5 & & 5 & & 5 & \end{array}$$

Egy kis számolással megállapíthatjuk, hogy az alaphangtól kezdve a következő számjelzések állandóak:

$$5, 9, 14, 18, 23, 27, 32, 36$$

Ezekből az 5 a. m. tiszta kvart

a 9 a. m. nagy szeksz

$$\text{a } 14 - 12 = 2 \text{ a. m. nagy szekund (+ oktáv)}$$

$$\text{a } 18 - 12 = 6 \text{ a. m. bővített kvart (+ oktáv)}$$

$$\text{a } 23 - 12 = 11 \text{ a. m. nagy szeptim (+ oktáv)}$$

$$\text{a } 27 - (2 \cdot 12) = 3 \text{ a. m. kis terc (+ 2 oktáv)}$$

$$\text{a } 32 - (2 \cdot 12) = 8 \text{ a. m. kis szeksz (+ 2 oktáv)}$$

$$\text{a } 36 - (3 \cdot 12) = 0 \text{ a. m. tiszta prim (+ 3 oktáv)}$$

Tekintsünk el az oktávkülönbségektől, s állítsuk a hangközöket nagyságrendbe! 0, 2, 3, 5, 6, 8, 9, 11, 12

(A 0 kezdőhang, a 12 annak oktávja)

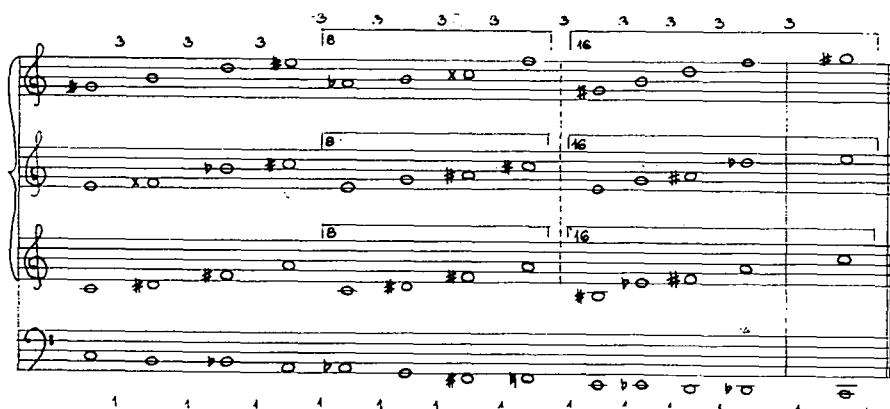
A számsor különbségei: 2, 1, 2, 1, 2, 1, 2, 1, vagyis egészhang, félhang, sit.

A dúr- és moll-akkordok szerkezeti különbségéből adódó terchangok szabad váltakozásai a fenti hangközök valamelyikét adják. Számjelzésük: 2, 3, 11, 12, 20, 21, 29, 30, melyekből 2, 3, 11, 12 azonossága szembetűnő, $8 = 20 - 12$, $9 = 21 - 12$, $5 = 29 - (2 \cdot 12)$ és $6 = 30 - (2 \cdot 12)$.

Számjelzéses bizonyításunk azokra az esetekre is érvényes, amelyekben az akkord terc, avagy kvint-hangján kezdjük a felső szólam dallamát. (Lásd az 1-a és az 1-b kottapéldákat!) A jelzések azonban ilyenkor természetesen más számok szabályszerűségét mutatják.

A kromatikus dallam a dúr- és moll- hármashangzatok és az 1—2—1—2—1—2—1—2 nyolcfokú dallammodell összefüggésének levezetési eljárást meg is fordíthatjuk. Írjuk fel a tizenkétfokú kromatikus skálát a szopránba! Harmonizáljuk meg dúr- vagy moll-akkordokkal (tetszésszerűen sorrendben váltakozva!) Ha a szoprán és a mélyebb szólamok között ellenmozgást végzünk, az alsó szólamok bármelyikéből összeállíthatjuk az 1—2—1—2—1—2—1—2 modellt.

2. A dúr- és a moll-akkordok az oktávot különböző nagyságú hangközökre bontják ($3 + 2 + 7$, ill. $2 + 3 + 7$), a tizenkétfokú kromatikus hangsorra épülve mégis periodikusan ismétlődő melódiavonalakat hoznak létre. A bővített hármashangzat az oktávot három (enharmonikusan) egyenlő nagyságú hangközre (nagy-terc, ill. szűk-kvart) osztja fel. Szerkesszünk a tizenkétfokú kromatikus skála minden egyes hangjára bővített hármasokat! (Enharmonikus értelemben az alapállású és a különböző megfordítású bővített hármasok hangzása közt nincs különbség. Példánkban a felső szólamok megalkotásában azonban csak alapállású akkordokat írtunk.) (2. rajz)

2. rajz

Mindhárom felső szólam dallama egy-egy szűkített szeptim-akkord felbontását adja. Tudjuk, hogy a kromatikus — enharmonikus tizenkétfokúságban hangzás szempontjából csak négyféle bővített hármas van. A basszus tizenkét hagnja felett tehát mindegyikfajta bővített hármashangzat háromszor ismétlődik. Ennek következtében a felső szólamok szűkített szeptim-akkordjainak felbontásai is három oktávon keresztül folytatódnak. Az enharmóniát figyelembevéve a szűkített szeptim-akkordoknak háromféle hangzása van. A felső szólamok mindegyike más-más szűkített szeptim-akkordot bont fel. (2/a. rajz)

2/a. rajz

Számjelzéses magyarázata a következő. A bővített hármashangzat hangjai: 0, 4, 8, 12, 16, 20, 24, sit. A háromféle szűkített szeptim-akkord hangjai: 0, 3, 6, 9, 12, 15, 18, 21, 24, sit. 1, 4, 7, 10, 13, 16, 19, 22, 25, sit. 2, 5, 8, 11, 14, 17, 20, 23, 26, sit. A bővített hármashangzatra mindhárom szűkített szeptim-akkordban csak egy-egy közöset találhatunk egy oktávon belül.

A három felső szólam dallamának következetes kis terc (ill. bővített szekund) emelkedése a bővített hármashangzat nagy terces (ill. szűk kvartos) szerkezetéből és az alaphangok fokozatos félhangos süllyedéséből keletkezik. A nagy terc 4, a kis szekund 1, $4 - 1 = 3$, azaz a kis terc, stb.

Liszt Ferenc „Egy Faust — Szimfónia” c. művében az I. tétel 400—405. ütemeiben a klarinét, az oboa és a brácsák kromatikusan lefelé haladó bővített hármashangzat felbontásokat játszanak, felettük a fuvalák és hegedűk kétszólamú menetéből szűkített szeptim-akkordok felbontásos dallamvonalai alakulnak ki. (2/b. rajz)

3. Szerkesszünk a felbontott szűkített szeptim-akkord minden egyes hangjára dúr-akkordokat! (3. rajz)

A szomszédos akkordok között egy-egy közös hangot (enharmonikus értelemben is) találunk. Mindhárom felső szólamban az 1—2—1—2—1—2—1—2 dallam-modellt kapjuk. Liszt Ferenc Faust-szimfóniájának III. tételében (645—652 ütemekben) a fagott-szóló játssza a szűkített szeptimakkord felbontását telfelé, két oktávon keresztül. A fafúvósok dúr-hármashangzatainak ellenmozgásos szólamai-ból rajzolódik ki az 1—2—1—2—1—2—1—2 dallam-modell. (3/a. rajz)

Idézetünk a partitúrából csak a fafúvósokat emeli ki, a vonósok mély szólamai és az ütődob a fagott akkord-felbontását, a magas vonósok a többi fafúvós akkord-jait erősítik.

Szerkesszünk a felbontott szűkített szeptim-akkord minden egyes hangjára moll-hármaszt, vagy tetszésszerűen sorrendben dúr- és moll-akkordokat, a felső szólamok mindegyike egyaránt 1—2—1—2—1—2—1—2 szerkezetű dallam-modellt ad. (3/b. rajz)

E jelenség magyarázata a következő. Bármely dúr- vagy moll-akkord kvint-hangja nagy szekundot lép a kis terccel mélyebb hármashangzat alaphangjának ok-távjára. ($7 + 2 = 12 - 3$). Minden egyes akkordfordulatban az egyik szólam tehát nagy szekundot mozog felfelé, s ez a dallam-elmozdulás váltakozva mindig más és más szólamban történik. Bármely dúr- vagy moll-akkord alaphangja (ill. annak ok-távja) a kis terccel mélyebb dúr-akkord tercére bővített prím lépéssel jut, a kis terccel mélyebb moll-akkord terchangjával viszont megegyezik. (Tiszta prím, közös hang.) A szólam-elmozdulás nagysága tehát 1 vagy 0 lehet. A dúr akkordok terchangja viszont mindig azonos a kis terccel mélyebb hármashangzatok kvinthangjával, a szólam-elmozdulás tehát 0. A moll-akkordok terchangjáról a kis terccel mélyebb hármashangzat kvinthangjára bővített primlépéssel juthatunk el, a szólam-elmozdu-lás itt 1. Amíg tehát egy-egy szólam egy dúr- vagy moll-akkord kvinthangjától újra

FL.

OB.

KL.

VIOL.

BR.

FL.

OB.

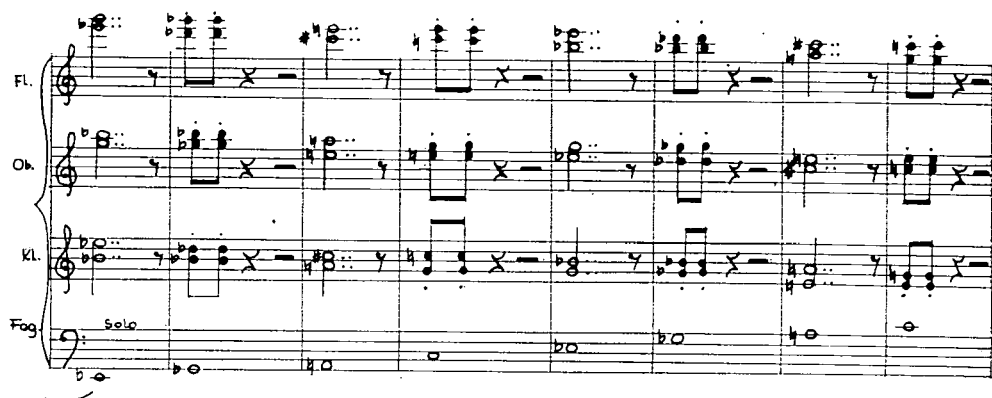
KL.

VIOL.

BR.

2/b. rajz

3. rajz

3/a. rajz

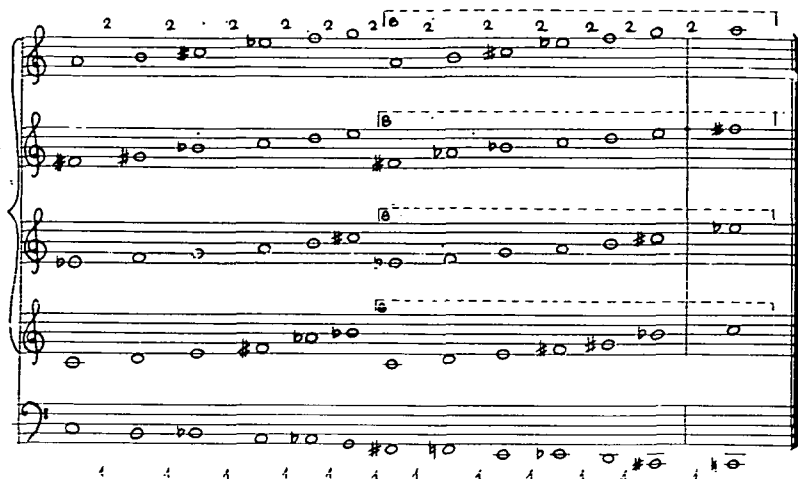
3/b. rajz

eljut egy másik (nagy szekszttel mélyebb) dúr- vagy moll-akkord kvinthangjáig: 2—0—1, ill. 2—1—0 dallammozgást tesz, amely többször ismételve a 2—1—2—1—2—1—2—1 dallammodellhez vezet. Magyarázatunkban a kis tercet a vele enharmónikus bővített szekund intervallum is helyettesítheti, ugyancsak azonos értelemben használtuk a bővített primet a kis szekunddal (1 elmozdulás), a nagy szekundot a szűkített terccel (2 elmozdulás) és a nagy szeksztet a szűkített szeptimvel ($3 + 3 + 3 = 9$)

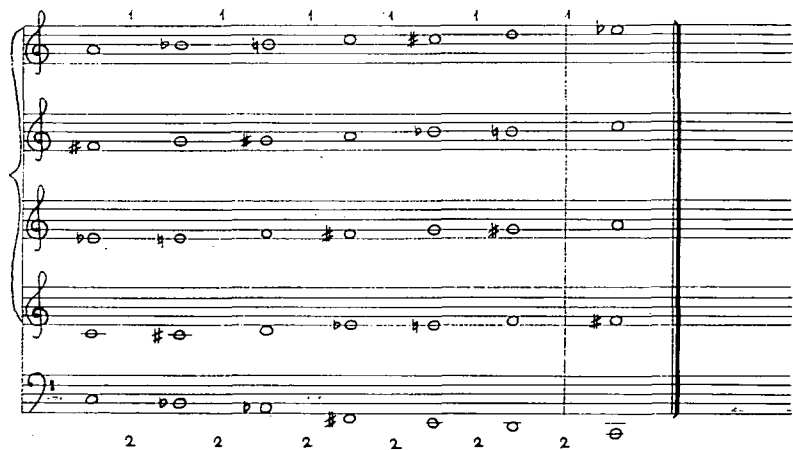
4. Szerkesszünk a c-től lefelé haladó tizenkétfokú kromatikus skála minden egyes hangjára szűkített szeptim-akkordot! Mivel a szűkített szeptim-akkordok alaphelyzete és megfordításai közt hangzásban (enharmóniában) nincs különbség, példánkban — egyszerűsége törekedve — nem ragaszkodtunk a következetes alapállású négyeshangzatokhoz. A felső szólamokban továbbá mindig teljes akkordot írtunk, a basszusban levő hang tehát végig kettőzve van. (4. rajz)

Mind a négy felső szólam dallama az egészhangú skálát adja. A következetes nagy szekundos (ill. szűk terces) emelkedés a szűkített szeptim-akkord kis terces (bővített szekundos) szerkezetének és az alaphang (ill. azzal enharmónikus hang) félhangos süllyedésének következménye. (V.ö. a 2. pl. magyarázatával.) A 2. és 3. példák szólamait is megfordíthatjuk. Ha tizenkétfokú kromatikus skála alá bővített hármashangzatokat szerkesztünk, akkor az alsó három szólam dallama a háromféle szűkített szeptim-akkord felbontása lesz. Ha a kromatikus skálákat szűkített szeptim-akkordokkal harmonizáljuk, akkor a szólamok az egész hangú skálában mozognak.

5. Az egészhangú skála oktávra kiterjedő basszusmenetére épített szűkített szeptim-akkordok — az előbbieik értelmében — fél oktávnyi kromatikus dallamot adnak a felső szólamokban. (5. rajz)

4. rajz

5. rajz

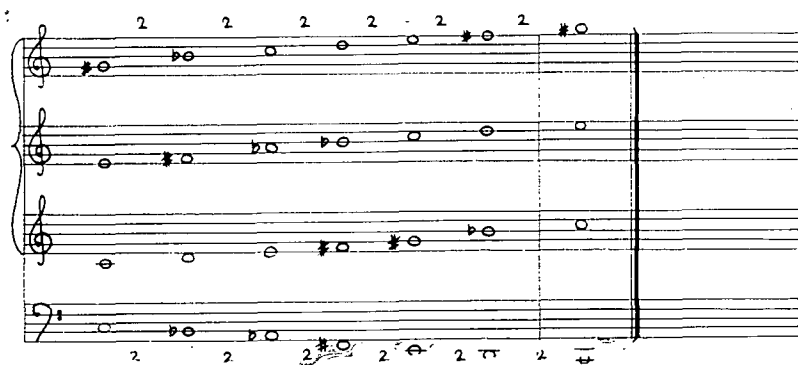
Liszt Ferenc a 10. sz. Transzcendentális etüdjében a Stretta előtti ütemekben másfél oktávnyi egészhangú basszusmenetet harmonizál szűkített szeptim-akkordokkal. Az ellenmozgásos felső szólamok kromatikus menetet adnak. (5/a. rajz)

5/a. rajz

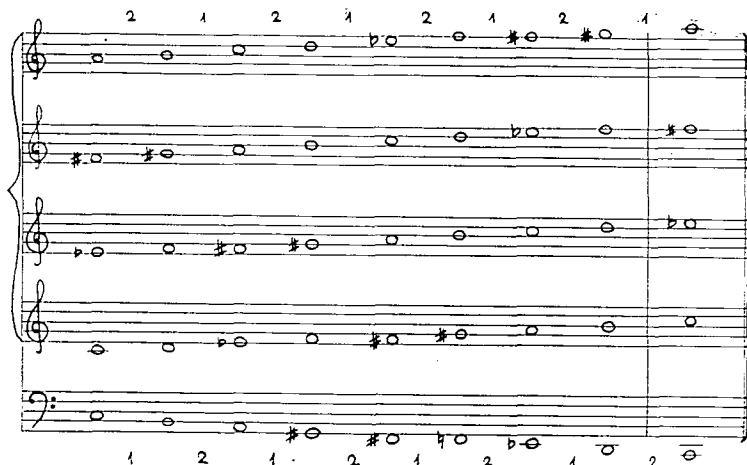
Az akkordok előadásmódja arpeggio.

6. Szerkesszünk az egészhangú skála hangjaira bővített hármashangzatokat! A felső szólamok mozgását előre kiszámíthatjuk $4 - 2 = 2$, amelyben a 4 a nagy terces szerkezetre utal, -2 a basszus egészhangnyi süllyedésére, s az eredményül kapott 2 a dallamvonal emelkedésének nagyságát mutatja. A felső szólamok tehát ugyan-csak az egész hangú skálát szólaltatják meg (természetesen a basszussal ellentétes irányban.) (6. rajz)

6. rajz

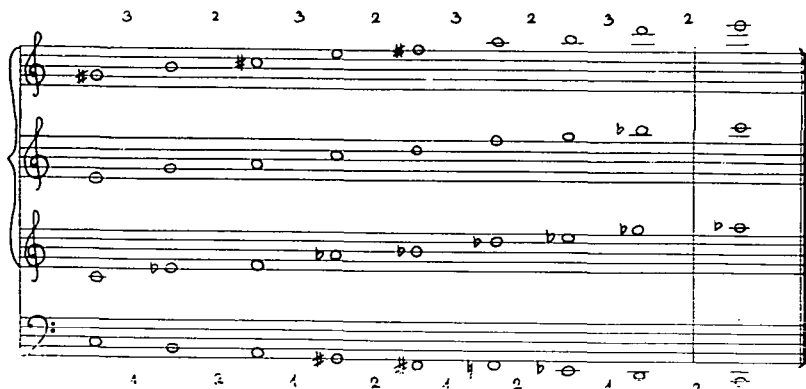
Az előző példához hasonló szabályszerűség keletkezik, ha az $1-2-1-2-1-2$ $1-2$ dallam-modellre, mint basszusmenetre szerkesztünk szűkített szeptim-akkordokat. A basszus dallamában a fél- és egész hangnyi süllyedés váltakozik, a szűkített szeptim-akkord kis terces szerkezetéből adódóan tehát a felső szólamok váltakozva $3 - 1 = 2$, ill. $3 - 2 = 1$ hangközzel emelkednek. Amikor a basszus egészhangot lép lefelé, a felső szólamok félhangot fel, amikor a basszus félhangot le, a felső szólamok egészet fel. (7. rajz)

7. rajz

Végeredményben mind a négy felső szólamban az 1—2—1—2—1—2—1—2 dallamvonal rajzolódik ki.

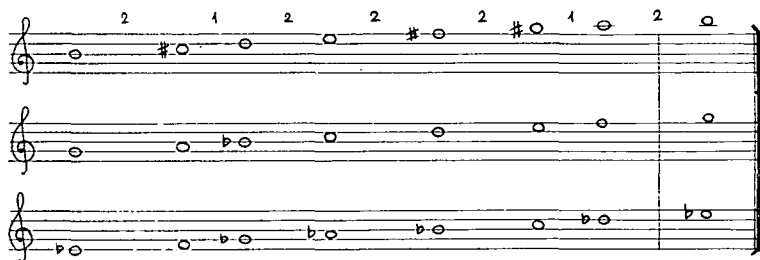
Szerkesszünk az 1—2—1—2—1—2—1—2 dallammodell basszusmenet minden egyes hangjára bővített hármashangzatot! (8. rajz)

8. rajz.

A felső szólamok dallamát előre kiszámíthatjuk: $4 - 1 = 3$, $4 - 2 = 2$, vagyis ha a basszus félhangot lép le, a felső szólamok kis tercet fel, ha a basszus egészhangot lép le, akkor a felső szólamok is egész hangot felfelé. (A 4 a bővített hármashangzat nagy terces szerkezetére utal, minden hangköz enharmonikusan is értelmezhető.)

Mindhárom felső szólamban egy-egy hang kétszer is előfordul, a nyolcfokú basszus felett tehát lényegében hétfokú hangkészletű dallamok szerepelnek. Írjuk fel a felső szólamok hangjait egy oktáv terjedelemben! (8/a. rajz)

8/a. rajz

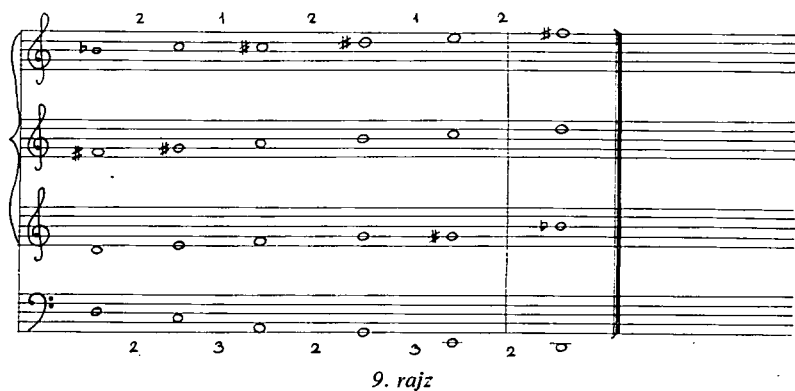
A három azonos szerkezetű hétfokú skála: dór vagyis az 1—2—1—2—1—2—1—2 dallammodell és a diatonia közt is összefüggés mutatható ki.

7. Szerkesszünk a pentatónia hangjaira bővített hármashangzatokat! Legyen basszusmenetük a d-től lefelé haladó RE-pentaton skála! (9. rajz)

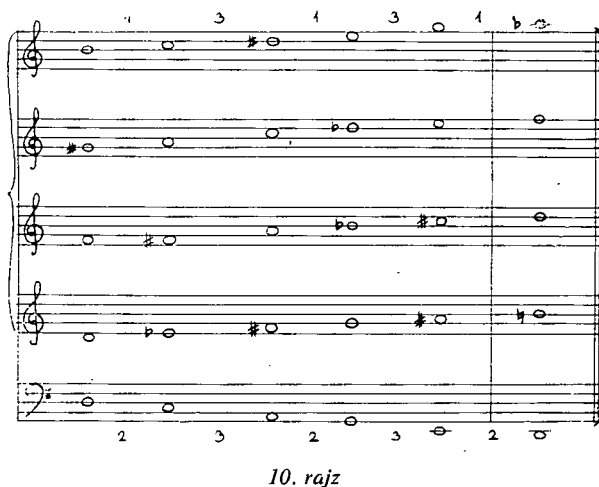
A felső szólamok dallamában egész és félhangok váltakoznak. (Magyarázata: $4 - 2 = 2$, $4 - 3 = 1$, amelyben 4 az akkord nagy terces szerkezetét jelenti, -2 a pentatónia nagy szekundus, -3 a pentatónia kis terces süllyedését, az eredményül kapott 2 és 1 a felső szólamok emelkedését.)

Szerkesszünk a pentatónia hangjaira szűkített szeptim-akkordokat! A közös hangokat ne tartsuk meg, hanem következetes ellenmozgásban vezessük a felső

szólamokat! (NB. Ha a felső szólamok akkordjai közt a közös hangot megtartjuk, akkor kromatikus skálát kapunk.) (10. rajz)

Mind a négy szólam dallamában félhangok és kistercek (ill. bővített szekundok) váltakoznak, tehát az 1—3—1—3—1 dallam-modell rajzolódik ki. (Magyarázata: $3 - 2 = 1$, $3 - 3 = 0$, ez utóbbi a közös hangra utal (O=tiszta prím), e helyett azonban a dallamok felfelé kis tercet, 3-at ugrottak, vagyis a pentatónia nagy szekund lépéseivel szemben a felső szólamok kis szekundot léptek, a kis tercekkel szemben kis terceket.)

Íme a pentatónia összefüggései az 1—2—1—2... és az 1—3—1—3... dallam-modellekkel.

Szerkesszünk az 1—3—1—3—1—3 dallam-modell basszusmenetének hangjaira szűkített szeptim-akkordokat! A közös hangokat itt se tartsuk meg, a szólamok állandó ellenmozgásban haladjanak! (11. rajz)

A felső szólamok dallamai RE-pentaton hangsort adnak. Ha az oktávot záró basszushang felett levő akkord hangjait is beillesztjük a felső szólamok dallamába, akkor azokból egy-egy DO-hexachord alkotható. (11/a. rajz)

11. rajz

The first four staves of the handwritten musical notation for 'The Alphabet Song' are shown. Each staff begins with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The notes are as follows:

- Staff 1: DO (C4), RE (D4), MI (E4), FA (F#4), SO (G4), LA (A4). The staff ends with a double bar line.
- Staff 2: SI (B4), TI (C5), MI (D5), FA (E5), SO (F#5), LA (G5). The staff ends with a double bar line.
- Staff 3: SI (A4), TI (B4), MI (C5), FA (D5), SO (E5), LA (F#5). The staff ends with a double bar line.
- Staff 4: SI (E4), TI (F#4), MI (G4), FA (A4), SO (B4), LA (C5). The staff ends with a double bar line.

11/a. rajz

Az 1—3—1—3—1—3 bsszus dallam hangjaira szerkesztett bővített hármas-hangzatok, a felső szólamok dallamába ismét az 1—3—1—3—1—3 modellt szövik be. (12. rajz)

Handwritten musical notation for a piano exercise. The notation is on a grand staff (treble and bass clefs). The treble staff contains a series of chords, mostly triads and dyads, with fingerings indicated by numbers 1-4 above the notes. The bass staff contains a series of single notes, mostly octaves, with fingerings indicated by numbers 1-3 below the notes. The exercise is divided into two measures by a vertical line.

12. rajz

(Magyarázata $4 - 1 = 3$, $4 - 3 = 1$ stb.)

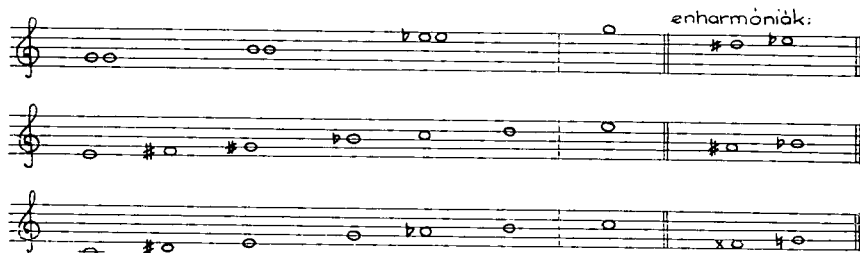
Szerkesszünk az 1—3—1—3—1—3 basszusdallam minden hangjára dúr (vagy moll) hármashangzatot! Bár az egymástól kis terc (vagy bővített szekund) távolságra

levő dúr-(moll) akkordok között van egy közös (vagy enharmonikusan azonos hang, ezeket most ne tartsuk meg az adott szólamban, hanem minden szólám dallama akkordról-akkordra ellenmozgásban haladjon. (13. rajz)

13. rajz

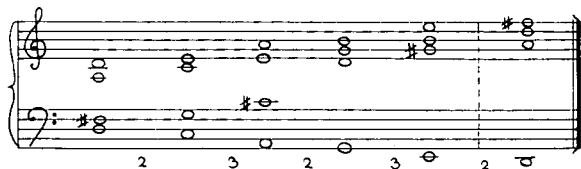
Mind a három szólám más és más szabályszerűséget mutat. Az egyik szólám dallama a bővített hármashangzat felbontását adja. A másik az egészhangú skálát, a harmadikban pedig a basszusmenet tükröként az 1—3—1—3—1—3 dallammodell rajzolódik ki. (13/a. rajz)

13/a. rajz

(Ha a 13. példában végig moll-akkordok szólnak meg, akkor a felső szólám dallama változatlanul a bővített hármashangzat felbontását adná, a középső szólamban keletkeznék az 1—3—1—3—1—3 dallam-modell és az alsó szólamban pedig az egészhangú skála.)

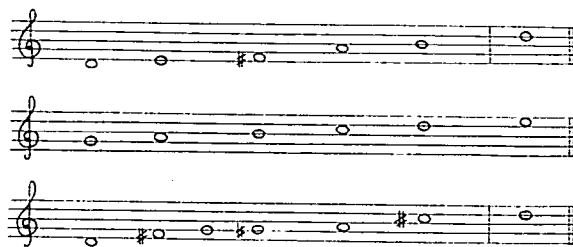
Szerkesszünk a pentatonia minden egyes hangjára dúr (vagy moll) akkordot! (14. rajz)

14. rajz

A felső szólamban a 2—5—2—5—2 dallam-modell rajzolódik ki, a középső szólám dallamában kis és nagy tercek váltakoznak, az alsó szólám 1—6—1—6—1 dallam-modellt ad. Ha e szólámok dallamhangjait egy oktávba sűrítjük, a felsőből a

DO-hexachord, a középsőből a DO-pentaton hangsor alakul. Az alsó szólamokban egy sajátosan szimmetrikus szerkezetű hatfokú skála keletkezik, amely 4—1—1—1—4—1 modellel jellemezhető. (14/a. rajz)

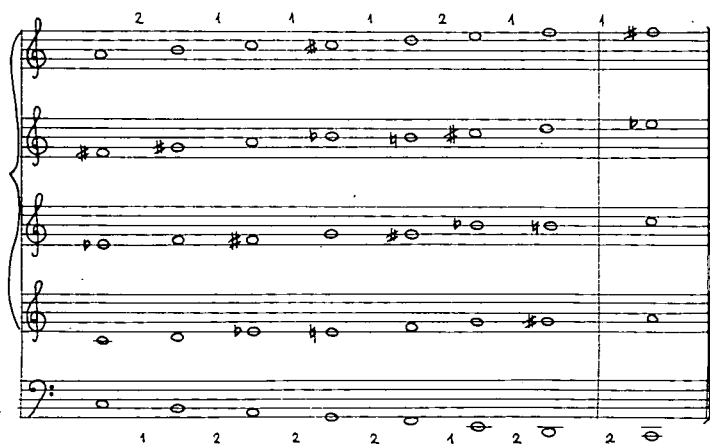

14/a. rajz

Hasonló törvényszerűséget figyelhetünk meg, ha a 14. kottapélda felső szólamában moli-akkordok szólaálnának meg: a középső szólam szerkezete változatlan maradna, csupán a szélső szólamok dallama cserélődne meg.)

A tizenkétfokúságban következetes 1—4—1—4 stb. modell nem alakulhat ki, mert 12 nem osztható maradék nélkül $1 + 4 = 5$ -tel.

8. Szerkesszünk egy diatonikus skála minden egyes hangjára szűkített szeptim-akkordot! Válasszuk ki e célra a lefelé haladó c-dúr hangsort! (15. rajz)

15. rajz

A felső szólamok dallamában csupa fél- és egészhang szerepel. (Magyarázata $3 - 1 = 2$, $3 - 2 = 1$, amelyben a 3 a szűkített szeptim kis terces szerkezetére utal, a -1 és a -2 a diatonikus basszus süllyedő kis, ill. nagy szekundjait. A felső szólamok dallamának szabályszerűsége abban mutatkozik, hogy ahol a diatonikában féltávolság van, ott a felső szólamok egész távolságot énekelnek, a diatonia nagy szekundjaival szemben a felső szólamok kis szekundjai állnak.)

Az 1—1—2—1—1—2—1—1—2 kilencfokú dallam-modell basszusmenetére ellenmozgásban szerkesztett szűkített szeptimakkordok szólamaiból a diatónia hangjai állíthatók össze. (16., 16/a. rajz)

The image displays a handwritten musical score for piano, consisting of two systems of staves. The first system is a grand staff (treble and bass clefs) with a key signature of one sharp (F#). It contains a sequence of chords, many of which are marked with fingerings (1, 2) and some with accidentals (sharps, flats). The second system also consists of a grand staff, but it includes a section labeled 'enharmonisch' (enharmonic), indicating a change in the spelling of notes while maintaining the same sound. The notation is handwritten and appears to be a student exercise or a personal sketch.

16. 16/a. rajz

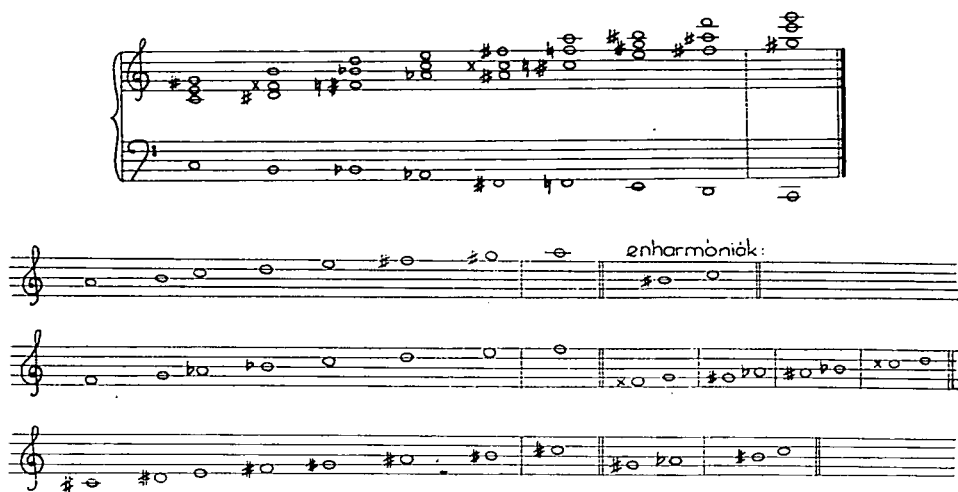
A diatonikus basszus hangjaira épült bővített hármas hangzatok felső szólamainak dallamai másfajta szabályosságot mutatnak: (17. rajz)

A musical score for the song 'The Rose Tree'. It features four staves: three for the vocal parts (Soprano, Alto, and Tenor) and one for the piano accompaniment. The music is in 2/4 time and consists of two measures. The vocal parts are written in treble clef, and the piano part is in bass clef. The melody is simple and catchy, with a key signature of one sharp (F#). The lyrics 'The Rose Tree' are written below the piano part.

17. rajz

Itt a diatonia kis szekundjaival szemben a felső szólamok kis tercet ugranak, a basszus nagy szekund lépései a felső szólamok nagy szekund lépéseivel ellentétesek. (Magyarázata: $4 - 1 = 3$, $4 - 2 = 2$, melyben a 4 bővített hármas nagy terc szerkezetét, -1 és -2 a diatonia sülyyedő kis és nagy szekund lépéseit jelentik.)

Az 1—1—2—2—1—1—2—2 dallam-modell basszusmenetére ellenmozgásban szerkesztett bővített hármashangzat szólamainak hangjai a dallamos moll hangsora (a második hétfokú hangrendszer) adják: (18, 18/a rajz)

18. 18/a. rajz

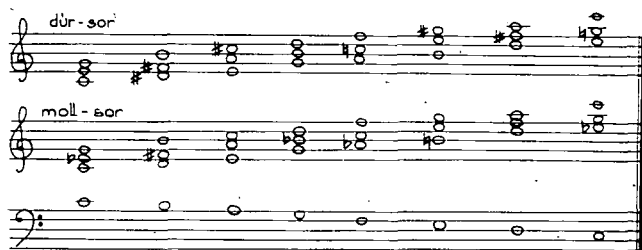
9. A különféle szerkezeti-felépítésű skálák és hangjaikra épülő akkordok szólamai változatosnál változatosabb dallamokat adhatnak. Bizonyos esetekben e dallamokat átfogó rendszernek egysége nem az oktáv, hanem annál kisebb vagy nagyobb hangköz. Pl. az 1—4—1—2—2—2 dallammodell basszusmenetére ellenmozgásban szerkesztett szűkített szeptim-akkordok szólamaiban a 2—2—2—1—1—1 dallammodell rajzolódik ki, amelynek összefogó hangköze a nagy szeksztt (ill. szűkített szeptim). (19. rajz)

19. rajz

A diatóniára, vagy az 1—2—1—2—1—2—1—2 nyolcfokú modellre épülő dúr-, vagy moll-akkordok szólamai olyan dallamot alkotnak, amelyek az oktávnál terccel, kvarttal, kvinttel és szekszttel nagyobb egységet alkotnak. (A sok lehetőség közül csupán néhány érdekes jelenséget emeltünk ki.)

A diatonára szerkesztett dúr-, vagy moll-akkordsorozat hangjai tizenegyfokúságot adnak: (20. rajz)

20. rajz

A dúr-sorozat szólamaiban a TA, a moll-sorozat szólamaiban a DI (vagy RA) hang nem szerepel. Ha C-dúr skála a basszus-szólam, akkor a felső szólamokban nincs b, ill. # c (des). (20/a. rajz)

20/a rajz

A hangok statisztikája előfordulási gyakoriságuk szerint:

	dúr-akkordokban:	moll-akkordokban:
3:	e, a, h,	c, d, g,
2:	c, d, #f, g,	e, f, a, h,
1:	#c, #d, f, #g,	es, #f, as, b,
0:	b,	#c,

A nagy-szekundus skála több, szabályos-szerkezetű dallammodell basszusára épülő akkordsorozat szólamaiból is létrejöhet: Pl.: az 1—1—2—1—1—2—1—1—2 kilencfokú skálára szerkesszünk dúr- vagy moll-akkord sorozatot, vagy

a 1—2—3—1—2—3 hatfokú skálára szerkesszünk moll-akkord sorozatot, vagy

a 1—3—2—1—3—2 hatfokú skálára szerkesszünk dúr-akkord sorozatot, végül

a 1—1—4—1—1—4 hatfokú skálára szerkesszünk szűkített szeptim-akkordokat!

Fenti megállapítás a dúr- és moll-akkord sorozatok esetében csak egy-egy szólamra érvényesek. Az 1—1—2—1—1—2—1—1—2 kilencfokú skála felett levő másik két szólam közül az egyik 1—3—1—3—1—3 dallam-modell, a másik a 1—1—2—1—1—2—1—1—2 skálát adja.

A 1—2—3—1—2—3 és 1—3—2—1—3—2 hatfokú basszusmenet felett levő akkordokban a másik két szólam közül az egyik a szűkített szeptim-akkord felbontását, a másik az 1—1—4—1—1—4 hatfokú dallam-modellt rajzolja ki.

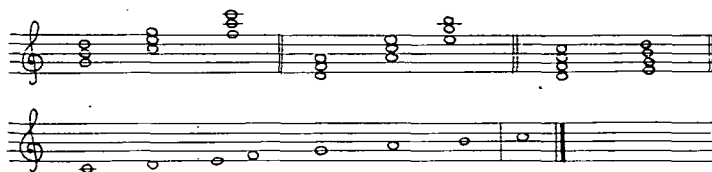
(Mellékes érdekességgént jegyezzük meg, hogy az 1—2—3—1—2—3 és 1—3—2—1—3—2 hatfokú dallam-modellekre épülő bővített hármashangzatok, valamint szűkített szeptim-akkordok szólamaiban egymás dallam-modelljét építik fel.)

Az 1—2—1—2—1—2—1—2 dallam-modellt megkapjuk, ha az 1—1—1—1—2—1—1—1—1—2 tízfokú vagy az 1—1—1—3—1—1—1—3 nyolcfokú skálák hangjaira bővített hármashangzatokat szerkesztünk, s a felső szólamok hangjait egy oktávban elrendezzük.

Az 1—3—1—3—1—3 dallammodell alakul ki a 1—1—2—1—1—2—1—1—2 kilencfokú skála hangjaira épült dūr- vagy moll-akkord sorozat egy-egy szólamának hangjaiból.

10. Az eddigi összefüggésrendszerünkötől némileg eltérő, de sok tekintetben vele rokon, ha megvizsgáljuk, hogy az egyes akkordfordulatok hangkészlete miféle dallammodelleket, skálákat ad. Az eredményeket röviden összegezve a következő megállapításokat tehetjük.

a) Diatonikus hétfokúságot kapunk három egymástól tiszta kvartnyira levő, dūr-, vagy moll-akkord hangjaiból, vagy két olyan moll-szeptim-akkordból, amelyek alaphangjai egymástól nagy szekundnyira vannak. (21. rajz)

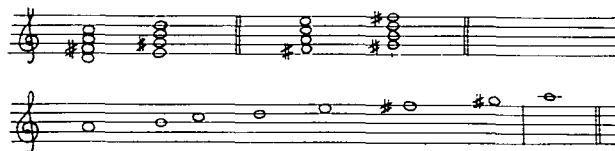
21. rajz

b) A dallamos moll hétfokú rendszerét nyerjük három olyan dūr- ill. moll-akkordból, amelyek alaphangjai egymástól tiszta kvart távolságra vannak, de azonos szerkezetű akkordok nem követhetik egymást. (22. rajz)

22. rajz

Ugyancsak ezt a hétfokú rendszert kapjuk két olyan domináns-szeptim-akkordból vagy a TI-szeptim-akkordból, amelynek alaphangjai egymástól nagy szekund távolságra vannak. (22/a. rajz)

22/a rajz

c) Egészhangú skálát ad két olyan bővített hármashangzat, amelynek alaphangjai nagy szekund avagy bővített kvart távolságra vannak egymástól. (23. rajz)

d) 1—2—1—2—1—2—1—2 nyolcfokú dallammodell állítható össze két, egy-

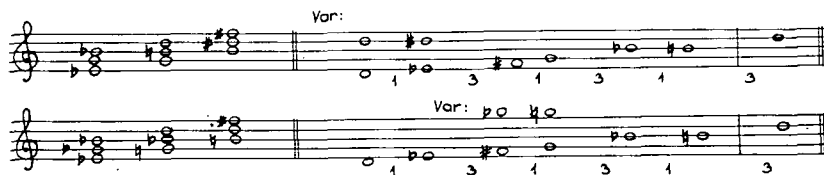
23. rajz

mástól bővített kvart távolságban levő alaphangú moll-szeptim-akkord hangjaiból, továbbá olyan szűkített szeptim-akkordokból, amelyeknek alaphangjai kis szekund, nagy szekund, nagy terc vagy tiszta kvart intervallumot zárnak be. (24. rajz)

24. rajz

e) 1—3—1—3—1—3 hatfokú dallammodell állítható össze három olyan dúr- vagy moll-akkordból, melyeknek alaphangjai egymástól nagy tercnnyire vannak. (25. rajz)

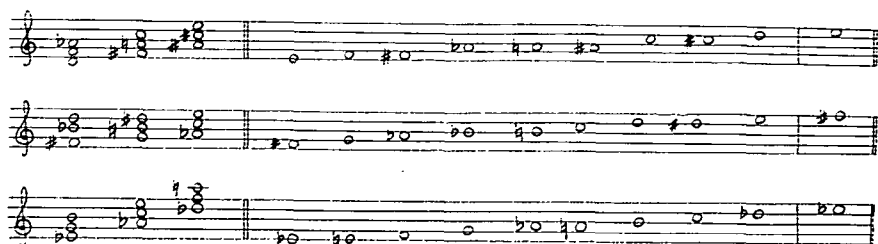

25. rajz

f) 1—1—2—1—1—2—1—1—2 kilencfokú dallam-modellt kapunk, ha három, egymástól nagy terc távolságra levő, szűkített hármashangzat, továbbá három, egymástól kis szekund vagy tiszta kvart távolságra levő bővített hármashangzat, hangjait skálába rendezzük. (26. rajz)

(Az a—f pontokba foglalt megállapítások természetesen érvényesek a megadott intervallumok megfordításaira is.)

Fejtegetéseink során a bevezetőben felvetett problémára néhány melodikus és harmonikus jelenség összefüggésének kimutatásával igyekeztünk válaszolni. A lényegükben eltérő és egymástól igen különböző hatású zenei dallamstílusokat egyszerű

26. rajz

akkordsorozatokkal hidaltuk át a hangok világában rejlő mennyiségi szabályszerűségek feltárásával. A zeneművekben, az élőmuзикában előtérbe kerülő számszerűség lehet tudatos, de lehet az ösztönös alkotói tevékenység megnyilvánulása. A művészetek kialakulásakor, kezdetben, kétségkívül az öntudatlan jelenségek játszhattak nagyobb szerepet. Az ösztönös elemek sokasága időnként át-átcsapott a tudatosságba, s a történelem folyamán a teremtő művésznek mind több és több készen kapott tényezővel kellett számolnia. A kulturális és stílusörökségek azonban az alkotás „hevében” (ez hosszabb teremtői folyamatot jelent) öntudatlanul valami újjá alakulnak át. Ez az új lehet a zene mélyen meglevő, de eddig még fel nem tárt mennyiségi szabályszerűségek meglevenítése is. Ennyiben nevezhető a zene öntudatlan számlálásának. Az újabbkori zene mesterségesnek tűnő kísérleteinek, jelenségeinek hátterében pedig ott sorakoznak az elmúlt évezredek természetes zenei megnyilvánulásai.

(A tanulmányban közölt Liszt-idézetekre Gárdonyi Zoltán hívta fel figyelmemet.)

„БЕССОЗНАТЕЛЬНЫЙ СЧЁТ?”

Б. Аваши

„Музыка есть тайное арифметическое упражнение бессознательно считающей души” (Лейбниц). Если смысл этого высказывания отнести лишь к материалу музыки, может не найдём даже такого музыкального элемента, который не был бы в какой-то мере характерным. Наоборот, в музыкальных стремлениях прошедшего столетия как будто вместо бессознательного всё больше выступает на передний план сознательность.

Автор отвечая на этот вопрос, указывает на музыкальные взаимности таких явлений, принятых естественными и первичными как с одной стороны пентатония, диатония, хроматика, с другой стороны мажорные и минорные аккорды, расширенные тройные созвучия, суженные септимные аккорды, соединяя их в пары с уже классическими правилами руководства партиями в европейской многозвучной художественной музыке. При рассмотрении частных результатов выясняется, что напр.

- хроматика и мажорные-минорные аккорды поведут к модели мотива 1-2-1-2-1-2-1-2 чаще всего встречающейся в романтике (пример № 1)
- результатом суженных септимных аккордов и мажорных и минорных аккордов является структурно-сравнительный и 1-2-1-2-1-2-1-2 модель мотива (пр. № 3)
- хроматика и суженные септимные аккорды составляют мост к полнозвучным гаммам: (пр. № 4—5)
- модель мотива 1-2-1-2-1-2-1-2 через расширенные тройные созвучия связывается с диатонией и пентатонией. (пр. № 8—9)
- освещается связь модели мотива 1-3-1-3-1-3, часто употребленный в произведениях Бартока, и пентатонии, и диатонии (пр. № 10—11).
- но ведёт путь и от модели мотива 1-3-1-3-1-3 в направление полнозвучной гаммы (пр. № 13).

Работа указывает ещё на ряд таких и подобных связей музыкальных структур-связи. При анализе примеров он раскрывает и причины арифметичной закономерности, в других

местах проводятся доказывающие отрывки из музыкальной литературы. В конце он устанавливает, что выступающая на первый план численность в музыке, может быть проявлением и сознательной но и стихийной творческой деятельности. Вначале при возникновении искусств, безусловно играли большую роль бессознательные явления. Множество стихийных элементов временами переходило в сознательность, и в ходе истории творческому художнику нужно было считаться со всё большим числом готовых факторов. Однако культурные и стилистические наследия в „порыве“ творчества (это означает длительный творческий процесс) бессознательно превращаются во что-нибудь новое. Это новое может быть и воплощением существующих в музыке но ещё не открытых количественных правильностей. В этом отношении можно называть музыку бессознательным счётом. На фоне же явлений кажущихся искусственными, опытов музыки новейшего времени стоят естественные музыкальные проявления прошедших тысячелетий.

„UNBEWUSSTES ZÄHLEN“?

von B. Avasi

„Musik ist die geheime arithmetische Übung des unbewusst zählenden Geistes“ (Leibniz). Beziehen wir den Sinn dieser Aussage bloss auf den Stoff der Musik, so lässt sich vielleicht kein einziges musikalisches Element finden, wofür es nicht mehr oder minder zutreffend wäre; ja, in den musikalischen Bestrebungen der letzten hundert Jahre scheint immer stärker das Bewusste die Stelle des Unbewussten einzunehmen.

Verfasser weist in seiner Arbeit auf musikalische Wechselbeziehungen solcher als natürlich, primär hingenommener Erscheinungen hin, wie einerseits die Pentatonie, Diatonie und Chromatik, andererseits die Dur- und Moll-Akkorde, der erweiterte Dreiklang, die verminderten Septimenakkorde, gepaart mit den in der mehrstimmigen europäischen Kunstmusik klassisch gewordenen Stimmführungsregeln.

Aus den Teilergebnissen der Untersuchungen geht u. a. hervor, dass

- a) die Chromatik und die Dur- und Moll-Dreiklänge zu dem in der Romantik mehrmals auftretenden Melodiemodell 1—2—1—2—1—2—1—2—1 hinführen (Beispiel 1);
- b) ein struktureller Vergleich der verminderten Septimenakkorde und der Dur- und Moll-Dreiklänge ebenfalls das Melodiemodell 1—2—1—2—1—2—1—2 ergibt (Beispiel 3);
- c) die Chromatik und die verminderten Septimenakkorde eine Brücke zu den Ganztonskalen bilden (Beispiel 4 u. 5);
- d) das Melodiemodell 1—2—1—2—1—2—1—2 über die erweiterten Dreiklänge mit der Diatonie und der Pentatonie in Zusammenhang gelangt (Beispiel 8 u. 9).
- e) Es werden die Zusammenhänge des in den Werken Bartóks mehrmals verwendeten Melodiemodells 1—3—1—3—1—3 mit der Diatonie bzw. der Pentatonie beleuchtet (Beispiel 10 u. 11);
- f) es führt aber auch ein Weg vom Melodiemodell 1—3—1—3—1—3 zur Ganztonskala (Beispiel 13).

Die Arbeit weist noch auf eine Reihe weiterer ähnlicher Zusammenhänge der musikalischen Struktur hin. An Hand der Analyse der Beispiele werden auch die Ursachen der arithmetischen Gesetzmässigkeiten klargestellt; anderwärts sind als Beweis Proben aus der Musikliteratur vorgeführt. Schliesslich wird festgestellt, dass die in der Musik hervortretende Zahlenmässigkeit die Äusserung der bewussten, aber auch einer instinktiven schöpferischen Tätigkeit sein kann. Zu Beginn, als sich die Künste ausbildeten, mögen zweifellos die unbewussten Erscheinungen eine grössere Rolle gespielt haben. Die Vielfalt der unbewussten Elemente schlug zeitweise in das Bewusste um, und im Laufe der Geschichte hatte der schaffende Künstler eine ständig wachsende Zahl von fertig erhaltenen, überlieferten Faktoren in Rechnung zu ziehen. Im „Drange“ des Schaffens (das einen längeren Vorgang des künstlerischen Gestaltens bedeutet) wandeln sich aber diese Erbgüter der Kultur und des Stils unbewusst in etwas Neues um. Dieses Neue kann in der Neubelebung im wesentlichen schon vorhandener, doch bisher nicht erschlossener zahlenmässig ausdrückbarer Regelmässigkeiten der Musik bestehen. Insofern kann die Musik ein unbewusstes Zählen genannt werden. Im Hintergrunde der vielleicht gekünstelt scheinenden Versuche und Erscheinungsformen der neuzeitlichen Musik stehen aber die natürlichen musikalischen Erscheinungen vergangener Jahrtausende.

DEBUSSY-PRELÜDÖK ELEMZÉSE (II.)

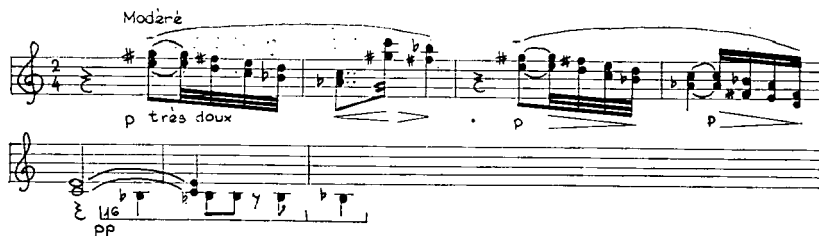
Írta: FRANK OSZKÁR

A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményeiben 1968-ban megjelent tanulmány folytatásaként ezuttal a második Debussy-prelűd elemzése kerül sorra. Az elemzés módja az eddigiehez hasonló: A mű részletes vizsgálatával párhuzamosan felhívjuk a figyelmet néhány általános érvényű jellemvonásra, néhány olyan stílusjegyre, amely a francia mester alkotásmódjára különösen jellemző.

...Voiles

A prelűdök címe — mint korábban említettük — zárójelbe téve a darabok végén helyezkedik el. Debussy ezzel is hangsúlyozni akarja, hogy számára nem a program fontos, a cím inkább csak a zenei mondanivalóhoz fűzött utólagos kommentár.

A második prelűd esetében a cím amúgy is kétértelmű. A „Voiles” szó kétféleképpen is fordítható: „Fátylak”, illetve „Vitorlák”. Kérdés, hogy melyik a helyes? A mű meglehetősen kétes választ ad erre a kérdésre. A kezdő ütemek alá írt ritmikai előírás: „Dans un rythme sans rigueur et *carressant*”, azaz: „Szigorúság nélküli ritmusban és *cirógatóan*”. A 42. ütemben kezdődő érzéki, szenvedélyes szakasz mintha az érzelmeket borító fátylak fellebbezését jelezné. Ezzel szemben az utána következő glissando skálák úgy is értelmezhetők, mint a vitorlákat lebegtető tengeri szellő suhogása. E kérdés feszegetése mindenképpen a belemagyarázás veszélyét hordozza magában. A „Voiles” szó kétértelműsége is bizonyítja, mennyire lényegtelen a cím magyarázgatása. Sokkal lényegesebb az, ami mindkét értelmezés szerint helytálló s ami az inspiráció igazi forrásának látszik: a *mozdulat*, a kezdő motívum libbenő tercmenete:

(1. kottapélda)

Ez a mozgásforma a mű alapötlete, éppúgy, mint a korábban tárgyalt első prelűd esetében a lassú, trocheikus táncritmus. Mindkét példa azt a gondolatot sugallja, hogy a prelűdök voltaképpen egy-egy jellegzetes zenei motívum kibontásából kelet-

keznek, az elsőként felvillanó zenei ötlet határozza meg a darabok egész légkörét, hangulatát, hangzásvilágát. Ez kétségtelenül impresszionisztikus jellemvonás, bár meg kell jegyeznünk, hogy a pillanatnyi zenei ötlet rögzítése és kifejtése számos régebbi korokból származó műfajra is jellemző (invenció, impromptu, fantázia). A Debussy-prelűdökben ezek a kezdő motívumok rendkívül szemléletesek, képszerűek, sőt víziószerűek, s valóban hiábavaló kísérlet lenne annak eldöntése, hogy az emlékkép, álmokkép inspirálta-e a zenei motívumot, vagy pedig fordítva. A „Voiles” esetében amúgy sem tudunk olyan konkrét irodalmi vagy képzőművészeti vonatkozásról, mint az első prelűddel kapcsolatban, amelynek közvetlen ihletője a Louvre-ban rendezett kiállítás volt. Ne feszegezzük tehát tovább a „Voiles” keletkezésének titkát, inkább fogjunk hozzá a mű zenei mondanivalójának, a kifejezés zenei eszközeinek részletes vizsgálatához.

Az első zenei gondolat az egészhangú skála hangjaiból álló tercmenet (1. kottapélda). [1] „Igen lágy” (*tres doux*) dinamikával szólal meg. A kezdő motívum kétszeri indítása periodizálásként hat: a 2. ütemet záró *fisz-b* nagytercre az 5. ütemben a poláris távolságú [2] *c-é* nagyterc válaszol. Az 5. ütemben a basszus szólamban jellegzetes ostinato-motívum szólal meg, ez azután a következő téma kíséretéként állandósul.

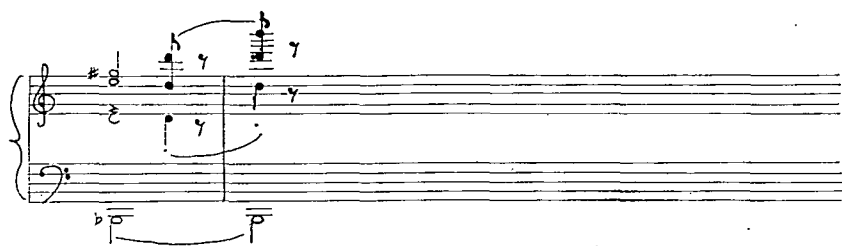
A 7. ütemben újabb dallam kezdődik, ezt tekinthetjük a mű második témájának. Hangneme az előző témáéval megegyező, de ritmikája nyugodtabb, dallamvonala skálaszerű, kis ambituson belül mozgó. A témából először csak a három hangból álló kezdő motívum-íz hangzik, majd a dallam továbbfejlesztése során az első téma is csatlakozik hozzá:

(2. kottapélda)

A basszusban állandóan hangzó *B* ostinato-val együtt ez a rész tehát hármas rétegződésű.

A mű következő ütemeiben (15-21. ütem) az eddig elhangzott témaanyag folytatódik. Az első téma dallama emelkedő szekvenciával érkezik az *é-gisz* tercre, a második témából pedig csak a kezdő motívumot ismételteti, de az eddiginél dúsabb hangzással: bővített hármas mixtúrával. A *B*₁ ostinato itt sem marad el. E rész záró hangzatában (21. ütem) a *b-é-gisz* hangokat a dallam poláris hangja, a *d* egészíti ki:

(3. kottapélda)

A 22. ütem második felében új zenei anyag kezdődik. Ebben is háromféle dal-
lam csendül egybe: a basszusban a B_1 orgonapont, a középső szólamban többször
ismétlődő ostinato-motívum, a felső szólamban pedig egy új, könnyed hangvételi,
játékos dallam:

(4. kottapélda)

Hasonló anyagú a következő rész is (28—32. ütem), itt azonban a felső dallam
már csak töredékes, a középső ostinato helyét emelkedő egészhangú skála foglalja
el, negyedik réteggént pedig egy vidáman libbenő motívum-íz társul az eddigiekhez:

(5. kottapélda)

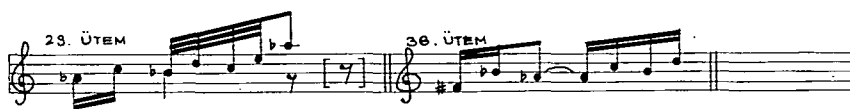
A 32. ütemben a záró hangzással együtt újabb ostinato-motívum lép fel, amely
azután a következő szakaszban is állandósul:

(6. kottapélda)

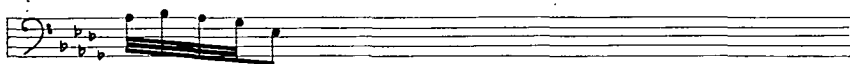
A 33—37. ütemben újra megszólal a második téma: A dallamot ezúttal is bővített hármashangzatok színezik, a felső szólamban pedig az előző rész végén elindított ostinato hangzik. A basszus továbbra is a B_1 orgonapontot hangoztatja.

A 38–41. ütem átvezetés a mű következő szakaszához. Motivumanyaga a 29. ütem felső szólama:

(7. kottapélda) . . .

A 41. ütemig tart a prelúd egységes hangulatú első része. Utána gyökeres hangnem- és hangulatváltás következik: az egészhangú skála helyébe ötfokúság lép, a dinamika egészen a „forte”-ig emelkedik, majd három ütemen belül (45–47. ütem) újra „pp”-ra halkul. A mindössze hat ütem terjedelmű pentaton szakasz alapmotívuma a következő öt hangból álló dallamtöredék:

(8. kottapélda)

Az ellentétes hangulat, a mélyebb régiókban járó tonalitás (esz alaphangú LA-pentatónia) arra utal, hogy itt voltaképpen egy „quasi Trio” szakaszcól van szó.

■ A 48–49. ütem lágyan suhanó egészhangú glissando-kból álló átvezetés az 50. ütemben visszatérő második témához. A *b*-orgonapont ebben a részben sem szünetel.

A következő szakaszban a második téma az eddiginél magasabb oktávban tér vissza, kísérete mindössze az orgonapont és az egészhangú glissando. Ez a vékonyabb hangzás a távoliség, az álomszerűség érzetét kelti.

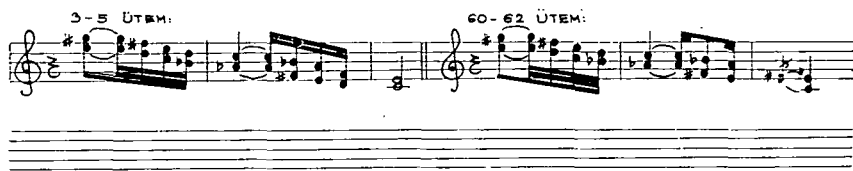
Az 54—57. ütemben lágyan hangzó tömör harmóniak váltakoznak a glissandoval. Az akkordok a felső szőlóban új dallamot színeznek, a középső akkordok dallama pedig a második téma kezdő motívumára emlékeztet:

(9. kottapélda)

Az 58. ütemtől még egyszer, utoljára felcsendül az első téma. A dallam változatlan, de a ritmika a végefelé némileg megváltozik:

(10. kottapéllda)

A mű befejező ütemeiben állandóan zúgó glissando fátyolozza a témát lezáró terceket. Itt már az eddig szüntelenül hangoztatott orgonapont is elmarad, majd a lehetőfinoman hangzó „c-é” terc végső kicsengésével zárul a mű.

Összefoglaló jellemzés

1. Formálás, motívumfejlesztés

A második prelúd négyféle motívumanyagra (témára) épül, ezek egymásutánja töredékes rondó (triós) formát eredményez. A szerkezet képletét is leírhatjuk olymódon, hogy a nagyobb szakaszokat nagybetűvel, az egyes témákat kisbetűvel jelöljük, a kisbetűk alatt pedig feltüntetjük az ütemek számát. E szerint a mű formai képlete a következő:

A			B		A		C		A		
a	a+b	a+b	c	c	b	átv.	d	átv.	b	átv.	a
1—6	7—14	15—22	23—28	29—32	33—37	38—41	42—47	48—49	50—54	54—57	58—65

NB! Az azonos betűvel jelzett részek közti kisebb-nagyobb eltéréseket, variánsokat a képletben nem jeleztük.

Ez a szerkezet — mint fentebb említettük — töredékes forma, a határozott körvonalak ellenére bizonyos értelemben vázlatosan ható, aforisztikus. A témák néha teljes mondattá, frázissá kerekednek (különösen a mű elején és végén), néha azonban csak töredékesen ismétlődnek, illetőleg térnek vissza. Így például a 7—14. ütemben az első, a 15—21. ütemben a második téma válik csonkává. Jellemző a képletben „c”-betűvel jelzett harmadik téma sorsa: a 23—28. ütemben teljes mondatnyi terjedelmű, a 29—32. ütemben azonban már elmarad a frázist lekerekítő harmadik motívum.

Igen jellemző, hogy sok esetben az egyes szakaszok végén felvetett zenei ötlet a következő részben él tovább, majd az újabb rész végén megint egy másik ötlet vetődik fel, amely a folytatáshoz csatlakozik, közben az előző részben felszínre vetett ötlet megszűnik. Így például az 5. ütemben megjelenő B_1 ostinato a következő szakaszban állandósul, majd a 21. ütemtől orgonaponttá válik. A 31. ütemben felvetett motívum a következő részben a második témát kíséri. A 48. ütemben kezdődő glissando is kíséretté válik az 50. ütemtől kezdve. Az 54. és 56. ütem új motívuma pedig az első téma utolsó megjelenése alkalmával szől bele a dallamba.

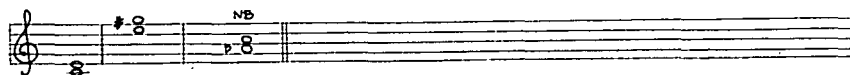
2. Tonalitás, harmóniak

A mű melodikájában és harmóniáiban a distancia-elv érvényesül. [3] Kétféle hangnemiség kerül szembe egymással, a zenetörténetben példa nélkül álló tisztaság-

ban: az egészhangú skála és az ötfokúság. A 42—47. ütemekben minden hang, minden harmónia az *esz* alapú LA-pentatóniába illeszthető, a prelűd többi ütemeiben pedig kizárólag egyetlen egészhangú szisztéma hangjait, akkordjait találjuk.

Vizsgáljuk meg előbb az egészhangú részt.

A kettős hangzatok közül leggyakoribb a nagyterc, ezen belül különösen a következők:

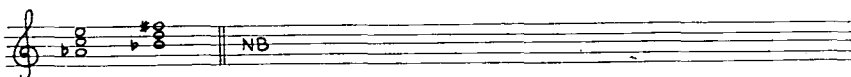
(11. kottapéllda)

NB. Distancia-elv esetében az enharmoniát figyelmen kívül hagyjuk.

Az említett tercek frázist indítanak, illetve zárnak a következő ütemekben: 1., 5., 10., 13., 15., 21., 26., 27., 32., 58., 62—64.

Az egészhangú skála hármashangzatai közül a műben főleg a következők szerepelnek:

a) bővített hármasok:

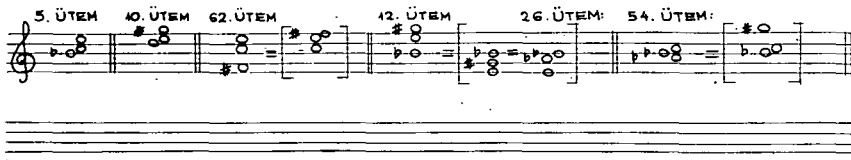

(12. kottapéllda)

NB! Egy-egy egészhangú rendszerben csak kétféle bővített hármas lehet, a többi nem önálló képlet, hanem ezek megfordítása.

A második témát két alkalommal, a 15—19. és a 33—37. ütemben bővített hármasokból álló mixtura kíséri.

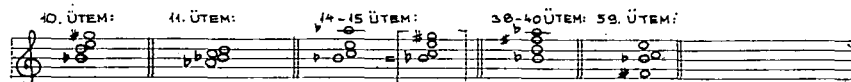
b) nagyterc—nagyszekund:

(13. kottapéllda)

NB! Az akkordok fölé írt ütemszám csak egy-egy előfordulási helyet jelöl, ezeken kívül ugyanilyen hangzatok másutt is előfordulnak.

A kettős és hármas hangzatok gyakran több hangból álló akkorddá egészülnek ki. Négyeshangzatok:

(14. kottapéllda)

Figyelemre méltó, hogy a felsorolt négyeshangzatok mindegyikében előfordul a *b* hang.

Ötöshangzatok:

(15. kottapélda)

A műben minden olyan egészhangú ötöshangzatot megtalálhatunk, amely *b* és *c* hangokat tartalmaz, de olyan nincs, amelyikből a kettő közül valamelyik hiányzik (*b—d—é—fisz—gisz* vagy *c—d—é—fisz—gisz*).

Hatoshangzat, tehát a teljes egészhangú skála egyidejű megszólaltatása csak a mű végén, pedállal tartott glissando formájában fordul elő. Itt a hangzat közepén helyezkedik el a *b* és *c* hang (*fisz—gisz—b—c—d—é*).

A prelúd pentaton hangnemű szakaszában a következő akkordokat találjuk:

Az első három hangzat kvart építkezésű, a befejező akkord terc építkezésű (esz-moll kvartszext).

Néhány megjegyzés a tonalitás kérdésével kapcsolatban:

(16. kottapélda)

Az egészhangú skálában hagyományos értelemben vett tonalitásról, funkciós rendről nem lehet szó, hiszen minden hang egyformán nagyszekund távolságra van egymástól, vezetőhang tehát nincs. A prelúdban azonban bizonyos hangok kiemelkedő szerepe mégis a tonalitás érzetét kelti. A hangkészlet alapja elsősorban a csaknem állandóan jelen levő *b* hang. E mellett jelentős szerepet játszik a műben a *c—é* és az *é—gisz* nagyterc. E hangok együttesen alkotnak tehát valamiféle „tonikát”.

Az ötfokú részben a tonalitás nyilvánvalóbb, hiszen nemcsak a dallam érkezik állandóan az *esz* hangra, hanem a 47. ütemben levő záró hangzat is *esz-moll*.

A 42. ütemben a *B₁* hang érdekes „funkció változáson” megy keresztül: az addig „quasi tonika”-ként értelmezhető orgonapont az *esz-pentaton* szakasz dominánsává válik. Itt tehát moduláció jött létre az egészhangú skálából az *esz-pentaton* hangnembe.

3. A felhasznált zenei eszközök esztétikai hatása

Újfalussy József írja az 1899-ben befejezett Nocturne-ökkel kapcsolatban: „Itt áll eléink először Debussy művészetében kikristályosodva a vezetőhang nélküli hangrendszerek: a teljesen diatonikus ötfokúság és a vele polárisan szemben álló egészhangú skála kettőssége, mint két ellentétes principium, hideg és meleg, fény és árnyék véglete.” [4] A második prelúdban a kétféle hangnem ugyancsak érzelmi kettősséget fejez ki: a nyugodt, szenvtelen, kissé távolinak tűnő egészhangú szakaszok és a szenvedélyes pentaton rész ellentétét. E műben éppúgy, mint a korábban elemzett első prelúdban a melodikai, lírai elem dominál. A színek, harmóniak felrakása nem

olyan dús, fűszeres, mint Debussy festőien hangszerelt zenekari műveiben, vagy némelyik korábbi zongoradarabjában (pl. az Images-sorozatban). Inkább a puritánság, egyszerűség jellemzi. Belülről fakadó, tiszta muzsika ez, a modern zenét előkészítő újszerű zongorastílus egyik maradandó értékű gyöngyszeme.

JEGYZETEK

- [1] Egészhangú skála = az oktávot hat egyenlő részre osztó, csupa nagyszekundból álló hangsor. A „Voiles” egészhangú hangsora: „b-c-d-é-fisz-gisz”.
- [2] Poláris = tágabb értelemben ellentétes, szűkebb értelemben a kvintkör ellenkező pólusán elhelyezkedő. Pl. a C-dúr poláris hangneme a Fisz-dúr. Ennek megfelelően poláris hang általában valamely hangtól tritonusz távolságban levő (az oktávot szimmetrikusan felező) hang.
- [3] Distancia-elv = az akusztikus elv ellentéte. A zene anyagát az oktáv egyenlő fokú, illetve periodikus felosztásán alapuló hangok, hangzatok alkotják.
- [4] ÚJFALUSSY JÓZSEF, Debussy. Bp., 1959. 137.

АНАЛИЗ ПРЕЛЮДИЙ ДЕБЮССИ (II.)

O. Франк

Работа — второй анализ прелюдий Дебюсси. (см. Tud. Közl. 1968.) В связи с этим автор указывает на двойное значение заглавия прелюдии и вообще на второстепенность внешних ассоциаций, примыкающих к прелюдиям.

Помимо анализа формы и гармонии освещаются вопросы тональности произведения и вопросы противостоящих эстетических влияний противостоящих звуковых систем.

ANALYSE DER „PRÉLUDES” VON DEBUSSY (II).

von O. Frank

Die Arbeit befasst sich mit der Analyse von Debussys zweitem Prélude. (Den I. Teil s. Tud. Közl. 1968.) In diesem Zusammenhang weist der Verfasser auf die Zweideutigkeit des Titels des betrachteten Prélude, und im allgemeinen auf die Nebensächlichkeit der an die Préludes geknüpften äusseren Assoziationen hin.

Neben der Analyse der Form und der Harmonien wird weitergehend die Tonalität des Werkes untersucht und die Frage der gegensätzlichen ästhetischen Wirkung der gegensätzlichen Tonsysteme besprochen.

ÉVSZÁZADUNK STILÁRIS METAMORPHOZISAI (Kísérlet egy művészettörténeti párhuzam értelmezésére)

Írta: VINKLER LÁSZLÓ

Nemrég egy külföldi képes folyóirat, a Paris Match 1967. novemberi száma akadt a kezembe. Van benne egy nagy fotográfia, amely az 1914-es világháborúnak egyetlen mozzanatát örökíti meg: a kép jobb oldalán az előtérben fejéhez kapó katona térdel, füléhez emelt keze a légnyomás ellen védekezik, hátrább egy másik, aki felugrik, talán sebesült, vagy a légnyomás dobja odább. A kép bal oldalán felcsapó fekete foltok a robbanás tárgyaltan, alakatlan képét nyújtják. Ezer ehhez hasonló fotografiát láttunk már, mozgó filmet is bőven.

Nekem szöveget ütött a fejembe mégis valami, és hogy éppen most, annak bizonyára az az oka, hogy különben is kerülgettem egy problémát, amelynek itt egy csapásra láttam meg a lehetséges megoldását. Ez a probléma az a bizonyos művészettörténeti párhuzam volt, amelyet a címben már jeleztem. Most előljáróban mindjárt meg is mondom, hogy a XIX. és a XX. század egy sor stiláris jelenségének struktúráis rokonsága tűnt fel nekem. Természetesen szó sincs arról, hogy az összefüggésben szereplő megállapítások minden tagját magam alkottam volna meg. Néhány már közhely számba menő megállapítást fűztem össze olyan összefüggéssé, amelyért viszont már nekem kell viselnem a felelősséget.

Ki ne tudná a szakemberek közül, hogy a kubizmust klasszicizáló, a szürrealizmust pedig lényegében romantikus karakterű irányzatnak szokás tartani?

Picasso klasszicizmusa a kubista periódust meg is előzi, és követi is. „A rózsaszín korszak” görögös rokonulása, az ingres-korszak kapcsolata Ingres-rel, a francia klasszicizmus legcsiszoltabb mesterével valóban közismert, és átment a művészettörténeti szóhasználatba. Nem volna értelme annak, hogy a hivatkozások sorozatával bizonyítsunk.

Talán az sem meglepő, ha magát a kubizmust is lényegében klasszicizáló szemléletmódnak tekintjük, még akkor is, ha a geometria, amellyel dolgozik nem az euklidészinek, hanem az einsteini tér-idő szerkezetnek alkati rokona. (Ezzel persze nem akarjuk azt mondani, hogy abból fakad, azt ábrázolja, azon alapszik; hanem csak annyit, hogy kortársa, s ez a jelleg szembetűnően látszik is rajta.) Picasso úgy különbözteti meg Rafael szemléletétől a magáét, hogy azt mondja: „Rafael képein nem lehet megmérni az exact távolságot az orrhegy és az ajak között. Én olyan képeket szeretnék festeni, ahol ez lehetséges lenne.” S végre is hajtja szándékát. Feladja a klasszikus nézőpont kimozdíthatatlanságát, s a nézőpontoknak bizonyos keverékét hozza létre, s vele egy újfajta térábrázolási módszert fedez fel. De hiszen, mondhatja az olvasó, ez éppen azt bizonyítja, hogy a kubizmus a klasszikus formának szöges ellentéte, s így nem lehet klasszicizáló tendenciának minősíteni! A helyzet véleményünk szerint az, hogy itt családon belüli ellentétekről van szó, ami rögtön kiderül, ha a klasszicizmust a romantikával, vagy a romantika XX. századi megfelelőjével: a szürrealizmussal állítjuk szembe. Sem a romantikát, sem a szürrea-

lizmust nem lehet mint térproblémát jellemezni, (ami nem jelenti, hogy ne volna meg a saját viszonyuk a térábrázolás kérdéseihez) hanem sokkal inkább pszichikai oldalukról kell megragadnunk azokat. A geometria sokkal inkább az objektív világ mérhetőségének problémáival foglalkozó eljárás mód, hogysem a romantikus bensőségnek, a szürrealista álmvilágnak lehetne hordozó formarendszere. Más kérdés, hogy a XIX. és XX. század *egészét* is meg lehet és meg kell különböztetni, s ez a megkülönböztetés nélkülözhetetlen is, most azonban a hasonlóságok során kíváncsunk végigmenni. Bajomi Lázár Endre írja „a szürrealizmus” c. könyvében (13. old.) „A régebbi irányzatok közül a szürrealizmus a legszorosabban talán a romanticizmus-hoz kapcsolódik, ami nem meglepő, hiszen a két életérzés rokon, amennyiben tiltakozást, lázadást fejez ki a fennálló renddel és a valósággal szemben... Helyesen állapítja meg az olasz de Micheli, hogy a szürrealizmus esetében az ihletés romantikus felfogásának szélsőségesen kifejezett változatáról van szó. S az is tény, hogy mindkét irányzatnál megtalálható egy bizonyos introvertált, kórosan befelé fordult állapot, amelyet Breton tudatosan kultivált, s az akasztófahumor antológiája című művében maga is hivatkozott arra a hegeli megállapításra, mely szerint „a romantikus művészet alapelve a lélek önmagára koncentrációja volt...”.

Ezekután most már érthető az olvasó türelmetlensége, érthető, ha megkérdezi, hogyan függ össze mindezzel az előljáróban emlegetett fotográfia, amelyet a Paris Matchban láttam? Kénytelen vagyok még egy kis kitérőt tenni, mielőtt válaszolnék.

Sokat foglalkoztam a művészettörténettel, mint fejlődéstörténettel morfológiai vonatkozásban, évtizedek óta érdekel a periodizáció titka. A fenti analógiák számomra egyúttal azt a kérdést is jelentették, hogy véletlen folyamatnak kell-e tekintenem a párhuzamot, vagy pedig nem. Egyelőre az érdekelt, van-e folytatása az analógiás sornak, láncolattá bontakozik-e avagy sem? Nagyon csábító lett volna az informellt a tárgyi kötöttséget nem tűrő foltfestést, a tasizmust az impresszionizmus XX.-i megfelelőjének, így mondhatnók: absztrakt változatának tekinteni. Ha nem is kell döntőnek tekintenünk, amit egy irányzat önmagáról vall, vagy ahogyan elnevezik akár ellenségei, akár barátai, a tapasztalat azt mutatja, hogy hiba lenne egyszerűen eltekinteni felette. Már pedig a tachizmust absztrakt expresszionizmus névvel illetik, nem pedig absztrakt impresszionizmusnak mondják, Nevezik *akció-művészetnek* is, és ez az az elnevezés, amelyet magához rántott a bevezetésként említett fotográfia mindkét oldala, mind a „figuratív”, mind a „non-figuratív”; így is mondhatnám: mind a konkrétan realiztikus, mind az absztrakte expresszív. Mindemellett nyilvánvaló, hogy egyetlen pillanatfelvételen belül sem nem beszélhetünk szemléletmódbeli kettősségről, sem stílustörésről, vagy szembenálló művészeti irányzatokról. A mozdulatukkal — gesztusukkal, egész konkrét helyzetükkel „ábrázolt” katonák éppúgy reális részletei az összképnek, mint a robbanás alakatlan tömegét láttató foltok a fényérzékeny fotográfiai felületen. Önkéntelen gesztusok és anyagi folyamatok egyaránt arról szólnak, hogy vannak a világnak mint anyagi-szellemi, másképpen természeti-társadalmi valóságnak olyan aktusai, amelyeknek következményei messzemenően kiszámíthatatlanok, és különösen azok az egyes emberre, az egyéni tudatra vonatkoztatva. A robbanás lehet tervezett, lehet irányított, mégis humán kihatásában kiszámíthatatlan marad, különösen egyedi vonatkozásban. Márpedig a művészet nem hagyja számításon kívül az egyest, a konkrét embert, és így vagy úgy, de képviseli őt. A fényképen szereplő alakos motívumok és alakatlan anyagi tömegek — katonák és robbanás egyugyanazon történelmi situációnak két oldala, az egyik a másik nélkül meg nem érthető, az egyik a másikat feltételezi. És most itt a pillanat, amelyben tételemet, legyen az mégoly szokatlan, megfogalmazhatom:

a XX század realizmusa, sőt szocialista realizmusa ellentmondásos történelmi egységet alkot a tachizmussal.

A XX-i expresszionizmus absztrakt változatának, a tachizmusnak persze megvannak a gyökerei, amelyek a dadaizmusig nyúlnak. Ez azonban csak erősíti tételünket: a konkrét cselekvéssel való szoros összefüggést. 1914-ben szó sincs még minderről a művészetben, a dadaizmus is a háború végével jelentkezik, és kifejező formái korántsem tárgyaltanok, hanem inkább szándékosan értelmetlenek, anarchikusak mintegy válaszul a világháborús történelem embertelenségére. A tachizmus ugyanennek az attitűdnek második világháborús változata. Bármilyen furcsán hangzik, mégis az az igazság, hogy akcióra két irányzat kész: a realizmus és az expresszionizmus. A realizmus az első világháború után mint expresszionizmus jelenik meg, akár Kollwitzre, Grosra, Barlachra gondolunk, akár a magyar Tanácsköztársaság művészeire: Pórra Berényre, Nemeslampétre, Uitzre gondolunk. Az aktivizmusnak így két szárnya van, az egyiket lehet haladónak, társadalmilag céltudatosnak, a másikat lehet reakciónak az öncélú cselekvést hirdetőnek minősíteni s ez nem is közömbös megkülönböztetés, de nem változtat azon a tényen, hogy a kettő ugyanannak a történelmi szituációnak kétféle és összetartozó kifejeződése. A futurizmusnak is megvannak a maga kapcsolatai az aktivizmussal: Majakovszkij személyében haladó formát ölt, de nehéz volna minden haladó vonást megtagadni például egy Boccionitól is akár, ha Marinettit öncélúnak is kell minősíteni. Mindezt egybevetve látnunk kell, hogy a szocialista realizmus mint a társadalmi haladás szolgálatában álló *tevékeny társadalmi szerepet vállaló irányzat nem választható külön az expresszionizmus haladó szárnyától*, annak mintegy népszerűsített válfaja.

S ha most azt kérdezzük önmagunktól, hogy a XIX. században van-e olyan irányzat, amelyben a realizmus aktivitással társul s expresszív erővel jelentkezik: gondolkodás nélkül Daumier-re és Courbet-re gondolunk. Daumier és a XX. századikak kapcsolatát keresve Barlach, Gros, Kollwitz, az orosz Prorokov önként kínálkoznak bizonyítékul.

A szocialista realizmus formai motívumát a fent emlegetett fotográfia „figuratív” oldalán kell keresnünk: a történeti hitelességű leírás oldalán, a konkrét tartalmi megjelenítés oldalán. A dadaizmus és a tachizmus formai motívumát a fotográfia robbanást ábrázoló vonatkozásaiiban lehet megragadni, a nem elbeszélő, hanem az eseményben bennünket is részesítő sokk oldalán, tehát a formai kifejezés oldalán. Az aktivitás a realizmus olyan tulajdonságaként határozható meg, amely a szocialista realizmusban főként, olykor szinte pusztán tartalmi, a dadaizmusban és tasizmusban csaknem pusztán formai oldalról jelentkezik. Ilyen értelemben a dadaizmus az expresszionizmusról és a *tachizmus a realizmusról lehasadt formatényezőként* értelmezhető. S hogy a realizmusnak az aktivitás, a robbanékonyság eredendő tulajdonsága nem is nagyon kell bizonyítani. Csak Courbet felénk gördülő, hullámokat ábrázoló tengereire kell gondolnunk, hogy a tachizmus félelmetes, fékezhetetlen, anyagi erőit visszamenőleg felismerjük benne, mint lényeges alkatelemet. A meghökkenés, a kihívás nemcsak a dadaisták fegyvere, él azzal már Daumier is. Ne felejtjük el, hogy a realizmust a maga idejében nem fogadta kisebb megbotrányozás, mint a dadát, vagy a tast. Mindent leromboló, durva, tudatlan, sőt formátlan szemléletmódnak tekintették. Nem is egészen alaptalanul a maguk szemszögéből nézve, hiszen valóban sokat vetettek el az évszázados hagyományok formuláiból. A XX. században a realizmusnak ilyen szintetikus, az aktivitást, az anyagi és szellemi, természeti és társadalmi lét hatalmát hirdető, de tartalmi-formai egységben jelentkező megoldását még nehezebb elképzelni mint a XIX. században. Ennek fő oka talán az, hogy a bennünket körülvevő valóság mind kevésbé ragadható meg egyszerre

lényeges vonásaiban és közérthető módon. A szakemberek máris tudják, vagy sejtik, hogy az évszázad nagy realista szintézisét inkább Picassónál vagy Riveránál lehet megtalálni, mint sok fotografikus, közérthető és helyes tartalmi feldolgozást nyújtó festői krónikában. Alighanem ők alkották meg az évszázad nagy realizmusát, és éppen azért, *mert a formát is tudták aktivizálni, necsak a tartalmat.*

Picasso nem dadaista és nem tachisza, de párhuzamosan is megy velük a maga bonyolult útján. Éppenígy elmondható az is, hogy nem szocialista realista a szónak a személyi kultusz korszakában kialakított értelmében, de szocialista is és realista is olyan módon és mértékben, amilyen módon és mértékben a realizmus általános fogalma nem módosult a mi évszázadunkban sem.

Az ellentmondások bonyolultabbakká váltak, mint amilyenek a XIX. században voltak, nyilvánvaló, hogy a művészet sem lehet mentes ettől a bonyolultságtól. A múlt században még lehetséges volt a konstans forma, mint adekvát kifejezése egy világképnek, ebben az évszázadban már nem a formán belüli, csak a szakember számára nyilvánvaló ellentmondásokról van szó, hanem olyan manifest ellentmondásoktól, amelyek a formát külső ellentmondások hordozására készítetik. Az oeuvre szériákra osztódik s ezeknek dialektikája tesz lehetővé bizonyos csomópontokon szintetikus megoldásokat is. A szintézis erőltetése csak egyoldalúságra, önkorlátozásra, a lényeg feladására, konzervativizmusra vezethet.

A történelmi párhuzam tehát tovább fut, a klasszicizmus és romantika, mind XIX. mind XX. századi formájában magában hordja az aktivitás programját. Ennek *a programnak alapja a valósághoz való cselekvő viszonyulás, az állítás-tagadás, az akarás, nem-akarás társadalmi realizálása.* A klasszicizmus külső fegyelmét, a romanticizmus belső szabadságát a realizmus véghezvivő akarata követi. A kubizmus és szürrealizmus bonyolultabban állítja fel tételeit, amelyeknek szükségképpen bonyolultabb a szintézise is a XX. század viszonyai között. Azt lehetne ellene vetni fejtegetéseimnek, hogy a művészettörténet nem ilyen egyszerű, hogy a klasszicizmus együtt élt a kései rokokóval, a romantikával, sőt Goya egyetemes festészetével, amelyben valamiképpen minden megtalálható, hogy a cezannei, picasso geometrizmus mellett ott van a gauguini szintetizmus, a vangoghi expresszivitás, a szecesszio, a fauvizmus. Nem kétséges. Célnk azonban most nem az, hogy valamit, amit mint megragadható összefüggést megsejtettünk, elfedjük csak azért, mert a valóság bonyolult. Éppen azt tűztük ki célul, hogy megkíséreljük egy összefüggés kiemelését, világossá tételét a valóban gyakran kaotikusnak tűnő, az egyéni szándékoknak, a sorsok véletleneinek halmazából. Éppen azért, hogy a társadalmi tudat felfog és elejt, alakul ki a közös emberi történelmi tudat, amelyben az egyedi csak többé-kevésbé játszik szerepet. És e tekintetben az sem változtat a dolgon, hogy egyes emberek tudata olykor hatalmasan befolyásolja a közösséget, hogy a közös tudat csak mint absztrakció létezik, mindez, amint mondtam nem változtat azon a tényen, hogy az időben kialakuló, a tudományos nézetektől is befolyásolt társadalmi tudat viszonylag szükségszerűen alakít ki egy jól szervezett, gazdaságos és összefüggő, megtanulható, többé-kevésbé kötelező összképet. Hogy úgy mondjam, kialakít egy absztrakt történelmet mint alkotást, amely magasabbrendű a pusztán tényeknél éppen alkotás-jellegénél fogva. Az emberiség nem öncélú adatokra éhes, hanem élni és boldogulni kíván. Ezt pedig csakis alkotott össz-tudattal teheti. Mindezzel persze nem akarom sem menteni, sem propagálni a történelem hamisítást, éppen ellenkezőleg, abban hiszek, hogy a jól megalkotott történelem visszadja az adatoknak mint részeknek azt az elevenséget, végső fokon azt az igazságot, amit adattá degradáltan elveszítettek.

Ezekután menjünk még egy lépéssel tovább. Ez a lépés alighanem arra is jó lesz, hogy az eddig felmerült hiányokat enyhítse.

Ha a múlt század művészettörténetét gondolatban tovább folytatjuk, az impresszionizmus és a naturalizmus tendenciáinak kell helyet adnunk.

A XX. században a dadaizmust és tasizmust mint az expresszionizmus és realizmus elszakadt faktorait vizsgáltuk. A pop-art tulajdonképpen kései dada, a tas teljesen tárgyaltan kaotikus anyagságával szemben a káoszba iktatott objektumot alkalmazza. Valódi tárgyakat, azoknak bizarr halmazát állítja elénk. Ideálja ismét a dolog *önmagában*, akár a naturalistáké, persze XX. századi jelleggel. Cezannera is hivatkoznak, mint aki figyelembe vette a tárgyak dologságát, véleményem szerint nem egészen jogos hivatkozással. Hogy állításomat megokolhassam, előbb a mobilokkal és az op-arttal kell foglalkoznunk.

A mobilok tulajdonképpen mozgó tárgyak, amelyek esztétikai céllal jöttek világra a XX. század közepe táján. A kezdeményezés Calder nevéhez fűződik, legmonumentálisabb alkotásait a magyar származású Nicolas Schöffer hozta létre. Az 1969-es Velencei Biennále francia kiállításának egyik terme az ő műveit mutatja be. Schöffer alkotásai azonban nemcsak mozgó konstrukciók, hanem vetítő berendezésekkel is kombináltak. Az egészet kibernetikai vezérléssel működtetik. Éppen a vetítő berendezések, tükrök teszik rokonná egy másik magyar származású mesternek Victor Vasarelynek felfedezésével, az op-artal. Az op-art, amint neve is mutatja optikai feltételekkel dolgozó művészet. Kaleidoszkópszerű képeket hoz létre, geometrikus elemek szabályszerű mozgatásával, variálásával. Síkban tartott minták ezek, amelyek az optikai csalódás eszközével élve térhatást váltanak ki.

Véleményem szerint ha van elvileg impresszionisztikus törekvés a XX. század művészeti irányzatai között, úgy az op-art az. És nemcsak azért mert önmagát optikai művészetnek nevezi, hanem azért is, mert elvi rokonságot tart a XIX. század optikai művészetével, az impresszionizmussal. Cezanne, aki az impresszionistákkal együtt indult, mondta később Monet-ről: „Monet *csak szem*, de micsoda szem!” Monet az impresszionizmus köztudomásúan legelvszerűbb képviselője. Ő kezdeményezi a divizionizmus módszerét. Hogy mi a divizionizmus, azt mindenkinek tudnia kell, aki az impresszionizmus titkába be akar hatolni. A párizsi Jeu de Pomme múzeum előcsarnokában (ebben a múzeumban helyezték el az impresszionizmus mestereinek alkotásait) fortélyos módszerrel, átvilágított nagyméretű színes diaposzítívvekkal és a hozzájuk fűzött szöveggel magyarázzák meg a belépő számára, hogy milyen szemmel kell néznie azt, amit majd látni fog. Kis részletek nagyításai bizonyítják, hogy a színek apróbb részekre bontva kerülnek a vászonra — innen a divizionizmus elnevezés — ezek az apróbb részek együttesen képezik azt a színhatást, amelyet felfogunk. Egyfajta vibrációnak is lehetne nevezni a színeknek ezt a játékát. Komponensekre való felbontásnak is mondható a színkeverés tapasztalatai felől nézve. Ez persze nem megy szükségképpen odáig, hogy zöld szín helyett pl. csak kék és sárga részecskék vibrációja kerülne a képre abban a reményben, hogy az a szemünkben „összekeveredik”; hanem sokkal inkább arra szorítkozik, hogy zöldet sárgásabb és kékesebb zöld árnyalatokra való bontással, tehát hidegebb és melegebb változatok mozaikszerű váltakoztatásával fejez ki. Ez a mozaikszerűség az impresszionisták esetében inkább törekvés, mint teljesen kifejezett formaiság, bár a pontilizmusban eléri azt, mégis, mindvégig közvetlen tapasztalati alapon álló ábrázolási-módszer marad. Az op-art mozaikszerűsége „absztrakt” abban az értelemben, hogy nem ad semmi közvetlenül felismerhetőt, az élménynek messzemenően áttételes, egy geometrikus jelrendszerre redukált ornamentális-zenei kifejezést adja. Míg Schöffer egy össz-művészet felé halad, amely a teret és mozgást konkrétan veszi birtokba,

addig Vasarely a síkon marad, kinetikus úton származtatott variációit egy síkminta-szerű eredmény tartalmazza. Az impresszionizmusnak sokat emlegetett tulajdonsága a véletlen jelenségre való szorítkozás is. Nos Vasarely egy maga által készített motívumnak kibernetikai úton hozza létre variánsait, választást enged a kívülálló nézőközönségnek és a „közvéleménykutatás” ilyenfajta eredményét statisztikai bizonyítéknak fogja fel. Véleményem szerint a véletlennek így igen nagy szerep jut az alkotásban, a döntést a művész mintegy kiengedi a kezéből. Az impresszionista is azt várta, hogy a néző rakja össze magában a vázlatos elemeket objektummá. Nem vitás, hogy a variánsok matematikai módszerekkel, gépi úton való előállításuk jelent bizonyos kötöttséget a tasizmus teljesen szabad ösztönös-érzelmi impulzusaival szemben. Igen ám, csak hogy az impresszionizmus is tett ennyit a véletlenek rendezésére a maga körülményei között éppen azért, hogy a realiztikus naturalisztikus iskola érzéki anyagát optikaira korlátozza s ezáltal bizonyos vonatkozásban korlátozza is a véletlenek szerepét, hiszen a naturalis megérzékkítésre való törekvés a dolog egyszerűségét még jobban kiemelte, mint amennyire az a pillanatnyi optikai benyomás síkján történt. Az impresszionizmus valójában a síkfelületet borította foltokkal, a tér illúzióját egyetlen asszociációs rendszerre bízta; a színeknek a térben tapasztalt minőségeire. Lemondott a plasztika közvetlenebb ábrázolásáról, a téri forma nyomatékos hangsúlyozásáról és lemondott a vonalperspektíva optikai hálózataról is, mint szilárd térkifejező rendszerről. Nos a síkszerűség és térillúzió egybekapcsolása az op-artra nézve is alapvető.

Felmerülhetne a kérdés, vajjon Schöffer mobiljai nem töltik-e be azt a szerepet a XX. századi művészettörténet dialektikájában, amelyet Cézanne töltött be az impresszionizmussal szemben: mégpedig a téri formának visszahódítását. Az a véleményem, hogy Schöffer előfutára ennek a folyamatnak. Cézanne szerepének megismétléséhez azonban kell még valami: a klasszikus művészettel való szintézis keresése. Lehet-e Schöffer mozgó kaleidoszkópjait bizonyos elvont tulajdonságaik alapján a klasszikusokkal való szintézisnek tekinteni, olyan kérdés, amelynek vizsgálata talán akkor lesz aktuális, ha jobban előrehaladunk az évszázad utolsó harmadában és gondosan elemezzük a művészeti jelenségeket. Alighanem lényeges lépés efelé az is, amit Escobar Marisol venezuelai szobrászno tett meg. Szobrászi alkotásait a pop-art-hoz lehet sorolni, de jelentkezhethet ebben az irányban is az új, a XX. századi cezannizmus. Marisol figurái hol geometrikus, hol síkformát mutatnak, hol konkrét tárgyszerűek, hol elszakadnak attól, és átcsapnak az ornamentálisba. A konkrét és az absztrakt elemek, azaz a természeti jelenség és a téri forma polarizáltsága, feszültsége jellemzi. A testet pl. helyettesítheti egy hasáb fa, amelyből valahol naturalisztikusan megformált kéz nyúlik ki, amely viszont foghat akár egy az áruházban megvásárolt „igazi” táskát.

Cézanne festésétét maga Cézanne is több ízben meghatározta. Ezek a meghatározások igen pontosak, a művészettudomány is akkor a legbölcsebb, ha elfogadja azokat. Cézanne azt mondja, hogy a művészetnek megvan a maga optikája, megvan a logikája. Optikán az impresszionista optikát érti, a színminőségek pontos érzéklésének elvét, a plasztikának nem árnyékolással, hanem szín-modulációkkal való kifejezését. Logikán Cézanne a kép klasszikus felépítésének, a tér koncentráltságának elvét érti. Az impresszionizmus még a tér-idő egység elvének alapján áll, a klasszikusoktól az különbözteti meg, hogy az idő rendkívül szűk tartam, a jelen elvileg a pillanat, ezt szeretné megragadni. Azért mondom, hogy elvileg, mert gyakorlatilag csak a fényképezés felfedezésével vált lehetővé a „pillanat” konkrét megragadása, az impresszionista ehhez képest hosszú idő alatt kénytelen bizonyos elraktározott tapasztalatok segítségével a pillanatot kifejezni. Persze éppen ez a szép benne, ezért

esztétikai érték amit létrehoz. A pillanat keskeny sávja azonban rendezetlen, a folyamatszerű összefüggéseket nem nyújtó s ezért nem klasszikus értelmű kép. A Diszkoszvető is pillanatot ábrázol, ez a pillanat azonban, amint azt sokszor és sokan elmondták és leírták már, magában foglalja valamiképpen a megelőző és a következő mozzanatot is, azaz nem pontos, hanem *kifejező*, a „valóságos” pillanathoz képest „hibás”, attól eltérő forma. Cézanne szándéka tehát ellentmondásos, hiszen az érzékelés kérdésében impresszionista, a képépítés logikájában klasszikus megoldást akar. Ebből származik azután az a lüktetésszerű dialektika, amellyel magát a színből vajúdott forma értelmében kifejezi. Éppen azért határ a cezanni szemléletmód éppen, mert ennyire ellentmondásos: egy pillanat színeiben hosszú tartamot kíván kifejteni, akárcsak Proust a maga területén, az irodalomban. Igen Cézanne is az eltűnt idő nyomában jár, azt emeli át a jelen egyetlen mozzanatába. Innen a hallatlanul differenciált elemzés igénye is. Viszont innen származik az a lehetőség, hogy az elemzés eredményeként nyert tér-idő darabkákat, elemeket a képzelet is megragadhassa, mintegy újra- és átrendezhesse, azaz képpé alakíthassa. Ez az ellentmondásosság az, amit Marisol szobrai, vagy a pop art festészetének egyes képviselői olykor, így pl. Rauschenberg is megragadnak és ellentétekig feszítik azt. Cézanne is élményeit akarja realizálni, amint ő maga mondja. Élményei azonban még ügylátszik inkább ellentmondások, *belső* ellentmondásoktól feszítettek, nem érik el a *külsőben* is manifestált ellentétek állapotát, mint a XX. században. Schöffer mintha csak a valós térbe és időbe tenné át a futuristák szándékait: amit azok a vászon síkján ecsettel, így tehát bizonyos értelemben a hagyományos festészet módszereivel akartak kifejezni, azt Schöffer végre is hajtja. Mindenesetre Marisol abban az értelemben szinтетikusabb, cezanneibb, hogy *a humán elemeket keveri absztrakt formákkal*, Schöffer viszont kaleidoszkópszerűségével elvontabb marad, inkább az op-art rokona, bármennyire is realizálja tér-idő koncepcióját magában a valóságos, konkrét térben és időben. Kétségtelen, hogy a tachizmushoz képest Schöffer konstrukciói messzemenően intellektuális karakterűek, teljes tudományos-technikai fegyverzettel rendelkeznek. A múlt században ez az igény főként Seurat-t a pointilizmus nagy mesterét jellemzi, aki a kor optikai tudományának nagy ismerője és alkalmazója. Foglalkozik a képszerkesztés elveinek tudományos alapjaival is. Sőt mi több, végsőkéig vitt divizionizmusa összekapcsolódik egy klasszicizáló humán formavilággal. Ennyiben Cézanne rokona, de a tekintetben is az, hogy ketten együttesen befolyásolják a XX. század kubista mozgalmát, annak mintegy elvi előfutárai.

Amit mindezzel bizonyítanunk kellett, az a *művészettörténet fejlődésének párhuzamosan futó kettős sort alkotó dialektikája a tárgyalt két évszázadban*. Nem véletlen tehát, ha valaki a Van Gogh-i és Gauguin-i magatartás visszatérésére, ciklikus megismétlődésére kérdez. Első tünetei itt vannak már, bármilyen meglepő, a pop-artban és a hozzá tartozó hippi mozgalomban. Távol álljon tőlem, hogy a múlt század nehéz társadalmi viszonyaival szembeforduló érzelmi magatartás jelentőségét lebecsüljem. Példaadó menekülés, aszkétikus vállalkozás volt a Van Goghé, és megvolt a tagadás a fennálló civilizációval szemben a gauguini dezertálásban is. Bár nem tudósok, mint Seurat és sok tekintetben Cézanne is, hanem autodidakták, mégis megvan a maguk elmélete életről is és művészetéről is. Bennük látom a nagy előfutárait annak a tömegmozgalomnak, amely az amerikai ifjúság egy részét dezertálásra készíti. A Paris Match-nak a fent már idézett számában van egy másik nagyméretű fotográfia, amely a következő feliratot viseli: „Dans les jardins du pentagone une fleur inattendue”. Magyarul: a pentagon kertjeiben egy váratlan virág. A kép baloldalán acélsisakos katonák sora, szuronyt szegeznek egy tarkaruhás rövidhajú nő elé, aki virágot tart a kezében és a hozzáfűzött szöveg szerint ezt mond-

ja: Éljen a szerelem, le a háborúval! Ez a virág válasza a fegyverekre. Ez a fiatal „hippy”, akinek csak egy rózsája van a katonák bajonettjeivel szemben Washingtonba jött 50 000 pacifistával együtt, hogy nemet mondjon a vietnami háborúra. Ennek a fotográfiának fényképésze alighanem ismerhette Picasso Minotauromachiáját és a Guernicát. Az előbbin is egy kislány áll szemben égő fénnyel a kezében a Minotaurusszal, a Guernica megölt harcosának kezénél is ott a virág. Kenedi János cikke az Új írás 1968. decemberi számában arról tudósít, hogy a hippik tömegesen települnek át indián területekre, hogy közöttük éljenek — kinek ne jutna eszébe Gauguin? Ellene vethetné valaki, hogy Gauguin zseni volt és magányos, sorsától megszállott ember, a mi évszázadunkban viszont tömeges jelenségről van szó. Éppen efelől ragadható meg a fejlődés egy nagyon jelentős tulajdonsága. Amihez a múlt században a zseni előérzete kellett, nem egész 100 esztendő alatt tömegjelenséggé válik. Míg Van Goghot és Gauguin kora megtagadta, ma ők az átlagos művészi ízléssel rendelkező tömegek legkedvesebb festői. Ha ma valaki sima közönségsikerre vágyik, hozzájuk tartsa magát, persze ne lényegében, hanem formálisan, hiszen lényegük éppen a fennálló nézetekkel való szembehelyezkedés nélkül aligha ismételhető meg.

Azok a társadalmi feszültségek, amelyeknek csírái már a múlt század utolsó harmadában is megvoltak, most még inkább kifejlődtek, világméretűekké váltak és a XX. század utolsó harmadának művészete is velük küszködik majd. A társadalmi-történelmi problémákra való reagálás korábban direkt formát öltött, a beavatkozását, a század harmadik harmada a passzív rezisztencia pozitív lehetőségeit ismeri fel. Már a múlt század megfelelő időszakának nagyjai is „félre álltak”: Cezanne a vidéki Aix en province-ban, Van Gogh Arlesban, Gauguin Tahitin. A direkt akció helyét elfoglalja a szimbolikus cselekvés. Más kérdés azután, hogy ez a szimbolikus kívülhelyezkedés a cezannei filozófikus-kulturált, a vangoghi keresztény-szocialistarájongó, vagy a gauguini mítikus-primitív megoldást tudja-e választani. A cezannei megoldás jól kapcsolódik a tudományos-technikai fejlődést kifejező későbbi tér-idős szerkezetekhez, amelyek a XX. század ún. modern művészetének kubista-futurista ágát illetik. Van Goghból az expresszionizmus és secessio táplálkozik inkább, gauguinból a fauvizmus. Ám ezek az áramlatok át is szövik egymást, össze is fonódnak. Cezannea Van Gogh és Gauguin is támaszkodik, annak ellenére, hogy Cezanne nincs róluk valami jó véleménnyel, úgy gondolja, hogy megkönnyítik maguknak a dolgukat. Nem ismerem Nicolas Schöffer véleményét a pop-art képviselőiről, el tudom képzelni, hogy nem különbözik lényegesen Cezanne-étől. Cezanne is egybe akart építeni mindent, Schöfferben is van valami ilyen törekvés, ha mint mondtam vitatható, hogy a klasszikus hagyományhoz való viszonya felér-e a cezannei követelményekhez. Marisolból, Rauschenbergből és általában a pop-art képviselőiből pedig hiányzik a szerkezetnek az a koncentrált egysége, amelyre Cezanne törekedett. Természetesen ez a koncentráltság nem a klasszikus térfelfogás egyszerű egysége, hanem az impresszionizmus által már „atomizált” sok központú térnek egy új, magasabb értelmű középpontra való vonatkoztatása. Ez a magasabb értelmű központ abban a világképben nyeri el szerepét, amely az emberinek határait messze a testin túl, pontosabban: a közvetlenül érzéketesen túl, környezetének határait pedig a föld vonzó körén túl vonja meg. A XX. század művészetének sajátos arculata garmadával nyújtja ennek bizonyítékát. Mindez nem jelenti a hagyományos világkép eltörlését, csupán korlátozását, egyetemes érvényének elvesztését. Bizonyos emberközeli szituációknak megoldására azonban ezután is alkalmasabbnak bizonyul a klasszikus forma, mint a tágabb világkép rormai konzekvenciáinak érvényesítése. Ilyen terület elsősorban az arcképrestésé. Viszont az sem véletlen, hogy az arcképtestészet nagy

területeket veszített el a korábban birtokoltakból. Ez viszont nyilvánvalóan az ember világképének tázulásából érthető meg, világára inkább szellemi síkon hasonlít, mint külső megjelenésével, jelrendszereinek kitejező formáit az új tartalomhoz adekvátabbnak érzi, mint saját testi valójának szimbólumként való odaállítását. Mindez első-sorban ott érvényes, ahol az európai művészet fejlődése szervesen és megszakítatlanul, mint elsődleges történelmi folyamat ment végbe. Kevésbé érvényesül a fejlődésben több-kevesebb ideig elmaradt országokban, ahol a polgári fejlődés bizonyos lépcsőfokait egy ugrásszerű átalakulás körülményei között kell pótolni. Itt a művészettől lehet elvárni a pótlást', a tudomány területén gyorsan meg kell ragadni a legújabb lehetőségeket. Ilyen egyenlőtlen fejlődést mutat a Szovjetunió művészetének története a XX. században. Élenjáró kezdetek után a népszerűsítés új feladata szükségképpen régi formákhoz igazodik. Viszont a tudományos technikai fejlődés gyorsan tör az éltre. Az egyenlőtlen fejlődés fokról fokra kiegyenlítődik majd. Nem véletlenül foglalkoztam ebben a tanulmányban több ízben is a cezannizmusnak azzal a problémájával, hogy a legújabbat hogyan építi egybe a hagyományossal. Ugyanezt lehet mondani azonban Gauguinről is. Rá az ősi egység keresése jellemző. Köztünk így az a különbség, hogy Cezanne a *geometria örök érvényével* köti meg az impressziók futó homokját, Gauguin pedig a lét *ős-egységének* forrásánál keresi azt az összetartó erőt, amelyet a civilizáció elveszített. Ez a visszanyúlás az állandó érvényűhöz egészen másfajta állásfoglalás, mint az akadémikus konzervativizmus.

Ha az a párhuzam, amelynek fonalán végigfutottunk valóban fennáll, akkor érdemes felfigyelnünk mindazokra a jelenségekre az évszázad hátra levő évtizedeiben, amelyek ezt képviselik, amelyek a legújabb eredmények, lehetőségek elembontásának, szocializálásának lehetőségén munkálkodnak, anélkül, hogy olcsó megoldásokat fogadnának el. Minden ilyenirányú erőfeszítés, kísérlet, a továbbfejlődés szempontjából pozitíven értékelendő.

Végezetül érdemesnek látszik mindezekután következtetéseinket saját művésztünk, a magyar művészet fejlődésének jelenségeire is kiterjeszteni, hiszen nem kétséges, hogy a távolinak a megismerése főként arra való, hogy eligazodjunk a magunkéban.

Talán az lesz a legcélravezetőbb, ha ugyanazt a sorrendet követjük, amelyet fentebb. A magyar realizmusnak elismerten legnagyobb képviselője a XIX. században Munkácsy Mihály. Számomra elfelejthetetlenül emlékezetes maradt Lyka Károly jellemzése, amelyet még mint a Képzőművészeti Főiskola hallgatója hallottam tőle egyik előadásán. Körülbelül ezt mondta: „Ha nagyobb vásznat kezdett, olykor könyékig mártotta a kezét a bitumenes vödörbe, az alkarjával kente fel a csorgó festéket. Olyan volt az egész, mint egy huszárroham.” A munkafolyamatnak ez a szinte az action-art-ra emlékeztető hevessege, az anyaggal való küzdelemnek ez a direkt volta általában jellemző a realizmus nagy képviselőire — így például Frans Halsra, sőt az olykor álmódó Rembrandt is konkrét anyagiságában ragadja meg motívumát. A magyar festészetben ez az aktív előadásmód sajátos tartalmi árnyalatokkal, de sokáig megmaradt különösen az alföldi festészetben, elsősorban Tornyay Jánosnál. Holló László festészetében sokszor túlfeszítetté vált a naturális szemlélet és az előadás csaknem tachiszta pólusainak összekényszerülése. Realizmusnak is, tachizmusnak is *pseudomorf* — lehetne mondani, különösen a XX. sz. elvi tisztázottságot követelő formaérzése felől, de intellektuális követelményei felől is nézve. Dománovszky is ebbe az áramkörbe kapcsolódott, de ebben élt legalább is egy periódusában az alföldi Kohán. Kohán példája azt bizonyítja, hogy a realizmusnak ez a festői akciót kedvelő sajátossága önmaga ellentétét is kihívja. Hollóval szemben nála megindul egy kristályosodási folyamat, amely az indulati kifejezésnek egy építkező szán-

dékkal való ötvözetét jelenti. E tekintetben egyik előfutára annak a folyamatnak, amelyet a XIX. századi művészet fejlődésvonalán a cezannei lépcsőfoknak ismertünk fel annak ellenére, hogy nála inkább a kubizmusra való visszatámaszkodásról van szó.

Ha szabad ehelyütt a magam problémáira és tapasztalataira hivatkoznom, csak megerősíthetem a fenti megfigyeléseket. Az alkotó munka során, mint megismerő folyamat során nem az elhatározások döntenek el a következő lépést, hanem az előfeltételek nyújtotta szükségszerűségek. A magam tapasztalatai azt bizonyítják, hogy a realiztikus törekvésekről, akkor, amikor belső ellentmondásaik kiéleződtek, hasadt le a tachisza forma. Mégpedig nem is egyszerre, hanem esetenként, kísérletenként míg önállósulni is tudott. Képes volt együttélésre, pszeudomorf szintézisre éppenúgy, mint különválásra. A legérdekesebb jelenség, amelyet e tekintetben meg lehet figyelni, az automatiztikus kifejezőmódnak az analógiák felé törekvése. Tusóntvények és növényi formák analógiáinak jelentkezése egyesíteni tudta a maga módján az automatikus gesztusnak, mint akciónak élményét a természetiben felt gyönyörködés érzelmével. És ez a lépés egyszerűen át is vezet az automatizmusnak mint programozott folyamatnak lehetőségéhez. Itt az op-arttal rokon törekvést jelent. Ebből fakad az ecset helyett a hengernek, mint programozó eszköznek felhasználása az automatikus expresszionisztikus törekvések céljára. Motívumok variánsait sikerült így bevezetni egy gördülő mozgással szabályozott rendszerbe. Ezzel párhuzamosan jelentkezik egy komplex optikai áttételekkel felbontott és újra egyesített térmegoldás, amely tulajdonképpen térarchitektúrának tekinthető. Olyan térarchitektúra, amely optikai hengerek sorából tevődik össze, vagy hengerek és gömbök együtteseiből. Olyan architektúra, amely megengedi a széttagolt térnek egy magasabb szempontból való újra egyesítését, elvi rekonstruálhatóságát. Az objektumhoz való viszonya, vagy mint Cézanne mondaná: a motívumhoz való viszonya kötött rendszert jelent. A cezanneinál az teszi bonyolultabbá, XX. századivá, hogy tényezői polarizáltabban jelentkeznek. A térhez való optikai viszony instrumentális közvetítéssel épül ki. Ezért neveztem el önmagam számára ezt a *szürcezanizmus* névvel, de azért is, mert az optikai görbületek megengedik a klasszikus formával való szintézist. A programozásnak, az eszközös közvetítésnek régi és ismert lehetőségét nyújtja a grafika. Korántsem véletlen, hogy nálunk, ahol bizonyos fejlődésbeli nehézségek, megszakadásai a művészettörténetnek és pótlásai elmaradt fejlődési szakaszoknak megfigyelhetők, a grafika tisztességes kompromisszumot jelentett a programozás igénye és az ábrázolás, sőt tartalmi illusztráció törekvései számára. Megengedte ezen kívül a szürrealizmus elmaradt tanulságainak beépítését is az illusztráció jogán. Nagyszerű eredményeket ért el Kondor Béla ezen a téren, de egész sor tehetséges embert ragadott magával ez a lehetőség. Mint minden kompromisszumnak, a szintézis teremtésben nyilvánvaló érdemei mellett megvannak a veszélyei is, éppen a valódi tér-probléma elvi tisztázásának elmaradásában. Ez a hiányosság fogja vissza azután a festészetet továbbfejlődésében nálunk. Az iparművészet is kompromisszumot kínál, a modern eredményeknek és a hasznosság szempontjainak egyeztetését, ami nagyon jó egyrészt, de ellenáll a kérdésfeltevések elvi tisztaságának másrészt. Az elvi tisztaság jellemzi pl. Barsay Jenő szemléletét, amelynek kihatása a következő idoszakra máris erősen jelentkezik.

Amint látjuk tehát az akció, a gesztus fokról-fokra helyet ad a tervszerűségnek. Az építkezés ellene feszül mind a naturalisztikus, mind az impresszionisztikus tendenciáknak.

Van azonban egy másik lehetőség is.

Ez a lehetőség az intellektuális szintézis mellett bontakozik ki, rá támaszkodik,

de egyszerűsít. Ez a leegyszerűsítése a strukturális megoldásnak lehetővé teszi az emberihez való érzelmi kapcsolódás fokozottabb érvényesítését. Ez az út a vangoghi és gauguini út XX. századi felújítása, egyfajta expresszivitás és egyfajta szimbolizmus kialakításának útja. Ez az attitűd könnyen társulhat olyasfajta nosztalgiákkal, amelyek a múlthoz fordulnak, az ősihez, a középkorhoz, de a prerafaeliták módján a korareneszánszhoz is. A nosztalgiáknak ilyen csoportja figyelhető meg az alföldi művészet most bontakozó periódusában. Van ebben a generációban valami, ami a hippik pozitív vonásaival rokon: a civilizáció bajainak, elembertelenítő hatásának következtében civilizáció ellenes. A paraszti múlthoz, a középkori formákhoz, a mítoszhoz való kapcsolódás is ennek tudható be. Távol áll tőlem, hogy a mítosz jelentőségét kisebbítsem. A XX. századi ember viszonya a mitikushoz lehet azonban másfolyen, pszichológiai eredetű, közvetlenül átélt tartalmakat közvetítő szellemi forma. Erre a felfogásmódra is akad példa, nemcsak Picassónál, hanem magyar vonatkozásban is. Magam is sokat foglalkoztam ilyen lehetőségek felszabadításával.

A szegedi szituáció a vázolt lehetőségek közül kétségtelenül az intellektuális ágon bontakozó fejlődést segíti. Az egyetem jelenléte, a Főiskola hatása az esztétikai nevelés területén magában véve is elegendő ok arra, hogy ez így legyen. Mégis, intellektualizmusát éppenúgy érinti az alföldi környezet közvetlen jelenléte is, mint a világhoz való kapcsolódás egyetemes igénye. Joggal kérhet részt abból a lélekformáló munkából, amelyet csak a művész vihet véghez.

Tanulmányomat berekesztő zárószóként még csak annyit, hogy vizsgálódásaimnak morfológiai jellege nem jelenti a társadalmi lét és tudat ismert összefüggéseinek tagadását, sőt úgy vélem, hogy közvetve hozzájárulhat ahhoz, hogy a szerkezeti összefüggések vizsgálatával segítse a fejlődés dialektikájának pontosabb meghatározását.

СТИЛЯРНЫЕ МЕТАМОРФОЗЫ НАШЕГО ВЕКА ПОПЫТКА ИСКУССТВОВЕДЧЕСКОЙ ПАРАЛЛЕЛИ

Л. Винклер

Изменения стиля 19 и 20 вв., хотя и в различной форме, но показывают сходные черты. Это сходство действительно для отдельных категорий стиля так же, как и для диалектики исторического развития. В этом своеобразном процессе повторения на классицизм отвечает кубизм, на романтизм-сюрреализм. Наследником революционных фактов классицизма и романтицизма является критический реализм. Политическую готовность действия в XX веке, как прогрессивную тенденцию, признают за собой главным образом экспрессионизм и социалистический реализм. Исторически связанными с ними антиточками этих направлений является дадаизм, который называет и „искусством действия”, если обретаёт форму ташизма. Социалистический реализм подчёркивает сторону содержания активизма, а абстракция — сторону формы. Пикассо и Ривера дали пример искусства, в одинаковой мере активизирующего и содержание и форму, которое вместе с его противоречиями, может быть, суд потомства признаёт искусством, принёсшим самое значительное реалистическое решение XX. века. Параллельный диалектический ряд замыкает опарт, соответствующий импрессионизму-пентилизму, искусство, обещающее новый сезаннизм. Этот новый сезаннизм, который можно было бы назвать и сюр-сезаннизмом, строится на оптике новой, более комплексной и логике с новыми методами мышления XX. века. Наряду с ним появляется разновидность ван-гоговских и гогеновских проблем XX. века. На это указывают попарт, внеобщественное положение „хиппи” и их новый культ чувства.

STILMETAMORPHOSEN UNSERES JAHRHUNDERTS (VERSUCH ZUR DEUTUNG EINES KUNSTGESCHICHTLICHEN PARALLELISMUS)

von L. Vinkler

Die Stilwechsel des 19. und 20. Jahrhunderts zeigen, obwohl in abweichender Form, doch verwandte Züge. Diese Verwandtschaft ist für die einzelnen Stil Kategorien ebenso gültig, wie bezüglich der Dialektik der geschichtlichen Entwicklung. In diesem eigenartigen Wiederholungsvorgang antwortet auf den Klassizismus der Kubismus, auf den Romantizismus der Surrealismus. Der Erbe der revolutionären Faktoren des Klassizismus und Romantizismus ist der kritische Realismus. Eine politische Aktionsbereitschaft als fortschrittliche Tendenz kann im 20. Jahrhundert vorwiegend der Expressionismus und der sozialistische Realismus sein eigen nennen. Mit diesen Richtungen geschichtlich verknüpfte Gegenstücke sind der Dadaismus und der abstrakte Expressionismus, der auch „Aktions-Kunst“ genannt wird, wenn er die Form des Tachismus annimmt. Der sozialistische Realismus betont die inhaltliche, die Abstraktion die formale Seite der Aktivität. Picasso und Rivera gaben Beispiele einer Inhalt und Form gleichermaßen aktivierenden Kunst, die das Urteil der Zukunft mit allen ihren Widersprüchlichkeiten vielleicht als die bedeutendste realistische Lösung bringende Kunst des 20. Jahrhunderts anerkennen wird. Die parallel laufende dialektische Folge wird durch das dem Impressionismus und Pointillismus entsprechende Op-art und eine, einen neuen Cézanneismus versprechende Kunst beschlossen. Dieser neue Cézanneismus, der auch Sur-Cézanneismus genannt werden könnte, ist auf eine neuartige, komplexere Optik und auf eine von den neuen Denkmethode des 20. Jahrhunderts beeinflusste Logik aufgebaut. Daneben erscheinen auch die dem 20. Jahrhundert entsprechenden Varianten der Van Gogh'schen und Gauguin'schen Probleme. Das Pop-art, die Aussergesellschaftlichkeit der Hippies scheinen in die Richtung eines neuen Gefühlskultus zu weisen.

Tanulmányok a társadalomtudományok köréből

I. Marxizmus—Leninizmus

<i>Rigó Jázón: A kibernetika helye a tudományok rendszerében</i>	3
--	---

II. Nyelv és irodalom

<i>Békési Imre: Kötelesek szakszókincse Kalocsán</i>	15
<i>Benkő László: Az írói szótár teljessége</i>	29
<i>Hegedűs András: A nemzetnevelés irodalomszemlélete</i>	48
<i>Incefi Géza: Elemismétlő névpárok a föld megnevezésében</i>	65
<i>Palásti László: A szenvedő igével kapcsolatos problémák az orosz nyelvben</i>	75
<i>Török Gábor: A ritmikai szabadságról</i>	93

III. Történelem

(A Tanácsköztársaság 50. évfordulója alkalmából rendezett jubileumi konferencia anyaga)

<i>Csizmadia Dezső: A Magyar Tanácsköztársaság emléke Csehszlovákia munkásosztálya körében</i>	101
<i>Kissling Eleonóra: A Szlovák Tanácsköztársaság megalakulásának és működésének néhány kérdése</i>	109
<i>Miscsenko Sz.: Szovjet-Ukrajna dolgozóinak szolidaritása az 1919-es magyar forradalomban</i> ..	121
<i>Szántó Imre: A helytörténet művelésének jelentősége és feladatai</i>	125
<i>Trojan M. V.: Tanács hatalom Ruszka-Krajinában 1919-ben</i>	133
<i>T. Jónás Irma: Szeged kisbérőinek helyzetéről az 1929—33-as gazdasági világválság idején</i> ...	145
<i>Kiss Géza: Helytörténeti kutatásokra való felkészítés a főiskolán</i>	161
<i>Kissig Dietrich: Tanárjelöltek tudományos-produktív tanulmányainak tapasztalatai a marxista—leninista oktatásban</i>	171
<i>Lange Günter: A német munkásmozgalmak történetének funkciója a tanárjelöltek inarxista—leninista képzésében</i>	181
<i>Huszka László: A tanulók eszménykép-választásának kérdései</i>	189
<i>Kovács Zoltán: Tudományos diákköri munka és helytörténeti kutatás</i>	195

IV. Pedagógia és lélektan

<i>Bereczki Sándor: Szeged és a főiskola</i>	201
<i>Geréb György: Eljárásmód a térszemlélet vizsgálatára</i>	219
<i>Waldmann József: A népművelés helye és szerepe az általános iskolai tanárképzésben</i>	233

V. Művészet

<i>Avasi Béla: „Öntudatlan számlálás”</i>	241
<i>Frank Oszkár: Debussy-prelűdök elemzése (II.)</i>	263
<i>Vinkler László: Évszázadunk stílisisz metamorfózisai</i>	271

СОДЕРЖАНИЕ

Общесшвенные науки

I. Марксизм-ленинизм

Риго, Я.: О месте кибернетики в системе наук	3
--	---

II. Язык и литература

Бекеш, И.: Профессиональный словарь верёвочников г. Калоча	15
Бенкё, Л.: Полнота словаря языка писателя	29
Хегедюш, А.: Литературная концепция „воспитания нации“	48
Инцифи, Г.: Пары названий с повторением элементов в названиях земли	65
Палашти, Л.: Проблемы, связанные со страдательными глаголами в русском языке ...	75
Тёрёк, Г.: О ритмической свободе	93

III. История (Материалы юбилейной конференции 1969 г. по случаю 50. годовщины Венгерской Советской Республики)

Чизмадия, Д.: Память Первой Венгерской Советской Республики среди рабочего класса Чехословакии	101
Кисслинг, Э.: Установление и деятельность Словацкой Советской Республики	109
Мищенко, С.: Солидарность рабочих Советской Украины в Венгерской революции 1919 года	121
Санто, И.: Значение и задачи краеведческой истории	125
Троян, М. В.: Советская власть в Русской Краине в 1919 году	132
Тотиз Йонаш, И.: К положению мелких арендаторов в Сегеде во время мирового экономического кризиса 1929—1933 гг.	145
Киш, Г.: Проблемы подготовки студентов педагогических институтов к исследованиям по местной истории	161
Киссиг, Д.: Опыт и результаты научно-продуктивного учения будущих учителей в обучении марксизма-ленинизма в Потсдамском Педагогическом Институте	171
Ланге, Д.: К функции истории рабочего движения данной социалистической страны в системе обучения студентов марксизма-ленинизма	181
Хуска, Л.: Данные к выбору идеала у учащихся	189
Ковач, З.: Работа в научных кружках студентов и подготовка к исследованиям по местной истории в Сегедском Педагогическом Институте	195

IV. Педагогика и психология

Берецки, Ш.: Сегед и педагогический институт	201
Гереб, Д.: Способ исследования пространственного воображения	219
Вальдмани, Й.: Место и роль практикума по культ-просветработе в подготовке учителей для восьмилеток	233

V. Искусство

Аваши, Б.: Бессознательный счёт	241
Франк, О.: Анализ прелюдий Дебюсси (II.)	263
Винклер, Л.: Стилярные метаморфозы нашего века	271

INHALTSVERZEICHNIS

Studien aus dem Bereich der Gesellschaftswissenschaften

I. Marxismus—Leninismus

Rigó, J.: Die Stellung der Kybernetik im System der Wissenschaften	3
--	---

II. Sprache und Literatur

<i>Békési, I.</i> : Fachwortschatz der Seiler in Kalocsa	15
<i>Benkő, L.</i> : Die Vollständigkeit des Schriftstellerwörterbuchs	29
<i>Hegedűs, A.</i> : Literarische Anschauungen der Nationalerziehung	48
<i>Inczeffi, G.</i> : Elementwiederholende Namenpaare in der Benennung der Flur	65
<i>Palásti, L.</i> : Probleme in Verbindung mit den passiven Verben in der russischen Sprache	74
<i>Török, G.</i> : Über die rhythmische Freiheit	93

III. Geschichte

(Vorträge der Jubiläumstagung zum 50. Jahrestag der Ungarischen Räterepublik)

<i>Csizmadia, D.</i> : Erinnerungen an die Ungarische Räterepublik in der Arbeiterklasse der Tschechoslowakei	101
<i>Kissling, E.</i> : Gründung und Tätigkeit der Slowakischen Räterepublik	109
<i>Mischtschenko S.</i> : Die Solidarität der Werktätigen der Sowjetukraine in der ungarischen Revolution von 1919	121
<i>Trojan, M. V.</i> : Rätormacht in Russka-Kraina in 1919	125
<i>Jónás-Tóth, I.</i> : Zur Lage der Kleinpächter der Stadt Szeged während der Weltwirtschaftskrise 1929—1933	133
<i>Szántó, I.</i> : Bedeutung und Aufgaben der Pflege der Lokalgeschichte	145
<i>Kiss, G.</i> : Vorbereitung zur lokalgeschichtlichen Forschung und zu deren Anwendung in der erzieherischen Arbeit der Hochschule	161
<i>Kissig, D.</i> : Erfahrungen und Ergebnisse des wissenschaftlich-produktiven Studiums von Lehrerstudenten im marxistisch-leninistischen Grundstudium an der Pädagogischen Hochschule Potsdam	171
<i>Lange, G.</i> : Zur Funktion der Geschichte der Arbeiterbewegung des gegebenen sozialistischen Landes im System der marxistisch-leninistischen Grundlagenausbildung der Lehrerstudenten	181
<i>Huszka, L.</i> : Aufnahmen bezüglich der Wahl eines Ideals bei Schülern	189
<i>Kovács, Z.</i> : Die Arbeit der wissenschaftlichen Studentenzirkel und die Vorbereitung zu lokalgeschichtlichen Forschungen an der Pädagogischen Hochschule in Szeged	195

IV. Pädagogie und Psychologie

<i>Bereczki, S.</i> : Szeged und die Hochschule	201
<i>Geréb, Gy.</i> : Verfahren zur Untersuchung der Raumvorstellung	219
<i>Waldmann, J.</i> : Stellung und Rolle der Volksbildung in der Grundschullehrerbildung	233

V. Kunst

<i>Avasi, B.</i> : „Unbewusstes Zählen“	241
<i>Frank, O.</i> : Analyse der „Préludes“ von Debussy (II.)	263
<i>Vinkler, L.</i> : Stilmetamorphosen unseres Jahrhunderts	271

Felelős kiadó: a Szegedi Tanárképző Főiskola igazgatója. Megjelent 500 példányban 25 (A/5) ív terjedelemben. A kézirat nyomdába érkezett: 1969. július 1. Készült: monószedéssel, íves magasyomással az MSZ 5601-59 és az MSZ 5603-55 szabványok szerint.
69-7379 — Szegedi Nyomda